СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА CIV

ДРУШТВЕНИ И ИСТОРИСКИ СПИСИ

КЊИГА 45

СПОМЕНИ МОЈЕГА ЖИВОТА

НАПИСАО

В. ЈАГИЋ

II ДЕО (1880—1923)

12 Издање Задужбине д-ра Николе Крстића 12

БЕОГРАД 1934

ЦЕНА 50 ДИН.

ПРЕГЛЕД
ИЗДАЊА СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ

АКАДЕМИЈИНЕ СУ КЊИЖАРЕ ГЕЦЕ КОНА И СВ. Б. ЦВИЈАНОВИЋА У БЕОГРАДУ
(Књига означених са звездицом нема више на продају).

IX ПОСЕБНА ИЗДАЊА Књ. I—CIV

5 Друштвени и историски списи.

Књига.

VII (1). — Иларион Руварац, Одломци о грофу Ђорђу Бранковићу и Арсенију Црнојевићу, с три излета о такозваној великој сеоби српског народа. — Б. 1895 8⁰ VIII 154. Цена 20 динара.

VIII (2). — М. Ђ. Милићевић, Манастир Каленић, задужбина деспота Стевана Лазаревића (1405—1426). — Б. 1897 8⁰ XVI 53 (са сликом). Цена 10 динара.

X (3). — Димитрије Руварац, Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића и његово страдање за православље. — Б. 1898 8⁰ VI 265. Цена 15 динара.

XI (4). — Д-р Лујо кнез Војновић, Дубровник и Османско Царство. Књига прва (1365—1482). — Б. 1898 8⁰ 288. Цена 15 динара.

*XII (5). — Д-р Драгиша Мијушковић, Ото Дубислав плем. Пирх, Путовање по Србији у години 1829. — Б. 1898 8⁰ X 247 (са сликам). Цена 15 динара.

*XXI (6). — Драг. М. Павловић, Србија и српски покрет у Јужној Угарској. — Б. 1904 8⁰ XVI 180. Цена 20 динара.

*XXV (7). — Јован Н. Томић, Црна Гора за морејског рата (1684 до 1699). — Б. 1907 8⁰ V 374. Цена 30 динара.

XXVII (8). — Јован Н. Томић, Град Клис у 1546 години. — Б. 1908 8⁰ IX 298. Цена 20 динара.

*XXXII (9). — Драг. П. Павловић, Србија за време последњег уастротурског рата (1788—1791 год.). — Б. 1910 8⁰ XIII 391. Цена 40 динара.

*XXXIII (10). — Д-р Јован Радонић, Гроф Ђорђе Бранковић и његово време. — Б. 1911 8⁰ XI 776 (са 8 таблица). Цена 60 динара.

XXXV (11). — Д-р Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија у XVIII веку. — Б. 1911 8⁰ 179. Цена 30 динара.

XXXVI (12). — Слободан Јовановић, Уставобранитељи и њихова влада (1838—1858). — Б. 1912 8⁰ XII 285. Цена 40 динара.

*XXXVIII (13). — Ст. Станојевић. Борба за самосталност католичке цркве у Немањићкој држави. — Б. 1912 8⁰ XI 175. Цена 20 динара.

*XL (14). — Драг. М. Павловић, Покрет у Босни и Албанији противу реформама Махмуда II. — Б. 1913 8⁰ VIII 107. Цена 10 динара.

XLI (15). — Д-р Владан Ђорђевић, Црна Гора и Русија (1784 до 1814). — Б. 1914 8⁰ 362. Цена 30 динара.

XLIV (16). — Д-р Владан Ђорђевић, Србија и Грчка (1891—1893). — Б. 1923 8⁰ 300. Цена 20 динара.

XLV (17). — Владимир Ћоровић, Лука Вукаловић. — Б. 1923 8⁰ 163. Цена 12 динара.

XLVIII (18). — Милан Решетар, Дубровачка нумизматика, I (хисторички дио). — Ср. Карловци 1924 8⁰ XVI и 734. Цена 80 динара.

XLIX (19). — Д-р Владан Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија (1814 до 1894). — Б. 1924 8⁰ 523. Цена 50 динара.

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА CIV

ДРУШТВЕНИ И ИСТОРИСКИ СПИСИ

КЊИГА 45

БЕОГРАД
1934

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

СПОМЕНИ МОЈЕГА ЖИВОТА

НАПИСАО

В. ЈАГИЋ

II ДЕО (1880—1923)

12 Издање Задужбине д-ра Николе Крстића 12

БЕОГРАД, 1934
ШТАМПАРИЈА „МЛАДА СРБИЈА“ УСКОЧКА 4.

В. ЈАГИЋ

СПОМЕНИ МОЈЕГА ЖИВОТА

II. ДЕО (г. 1880—1923)

Преглед садржаја II-ге књиге:

У Петрограду г. 1880—1886:

У Бечу г. 1886—1923

СТРАНА

[Одавле даље превео с немачкога текста М. Решетар]

Спомени мојега живота.

II ДЕО

XVIII.

У првој половици септембра 1880[1]) г. одвукла нас судбина по други пут у Петроград из Берлина, истим путем и опет сасвим другојачије, без бојазљиве узбуђености ради непознате земље, људи, живота и обичаја; у потпуном миру и задовољству са осећајима велике среће, што се постигао највиши циљ, враћасмо се своји к својима. Управо зато испадоше потанкости овога пута сасвим из моје памети. Све што је почетком године 1872 било за нас скроз ново и невиђено, сада после девет година поновило се као ствар позната, као нешто што се само собом разуме. Ја сам чак од путовања године 1877-е задржао више у памети, него од овога. Путовасмо под јесен, стигосмо у *Петроград* без сунчане топлине, али још без снега, који у Русији много тога покрива и целокупни утисак полепшава. Дознав из новина да се враћам у Русију, и то у Петроград, биће ми наш некошњи берлински познаник др. *Чех* (тада у Берлину химик, сада у Петрограду живописац!) понудио да за прво време одседнем у истој кући у chambres garnies где је он седио. Да не досађујем другим познаницима наруџбинама, пристах на његову понуду, и ако је Забалкански Проспект био врло далеко од Васиљевског острова, где сам накан био тражити квартир. Неки пријатељи, који ме доскора после нашега доласка потражише, чудом се чудише одакле нама та накана, да се завучемо на — Забалкански Проспект. На сву срећу није то становање преко света дуго потрајало. Срећа нам послужи те брзо нађосмо врло згодан, управо елегантан, само нешто миниатуран квартир у лепој великој кући богатих

[1]) Из Берлина кренуше 6-ога септембра; в. под главом XIX. Јагићево писмо Миклошићу од 10./X (М. Р.).

трговаца „Браћа Јелисејеви“, одмах до њихове старије куће са дућаном и магазинима страга за дугачком Университетском зградом, када се иде правцем од велике Неве к Малој Неви. Ствари (мобилијар и књиге) стигоше из Берлина доста брзо, али ради снега и мећаве, који се оне године појавише необично рано, буду искрцане не на Острову, већ знатно даље од нашег најмљеног стана у тако званој сухопутној „таможњи“, (царинари). Прегледање ствари, пресељавање са таможње у стан, стојало је, рачунајући к тому обилате бакшише, много стотина рубаља, али зато је све ишло брзо, тачно и дошло неоштећено. Два су ми мила лица од г. 1872 овај пут мањкала: мој вредни стари пријатељ И. И. *Срезњевски,* којега сам управо имао заменити, и љубазни, преко мере услужљиви *Шифнер.* Тако се десило, да сам одмах од првога почетка био много задовољнији односима, које нађох у академији, него ли онима у университету. У академији био је наш малени круг „Отдѣленія русскаго языка и словесности“ састављен управо од пет чланова: *Грота, Бычкова, Сухомлинова, Веселовскога* и моје особе. У тако узаном кругу лако су се развиле везе срдачног, искреног пријатељства, о којима ћу још говорити. Другачије је ствар стајала у университету: ту је био знатно већи круг чланова факултета, с којима се ваљало познати, то су били различитих политичких мишљења људи, мало или нимало везани међу собом интересима научним. У факултетским седницама, у којима учествоваху сви чланови, не искључујући доцената, није се видело никакве организације, никакова реда, сви су говорили у један пут, прекидајући један другога, о закључцима бројењем гласова ретко је било и говора. Ушав у такав збор људи после озбиљног карактера берлинских факултетских седница, осећао сам се као да сам упао у какову дубоку јаму, сматрао сам мој улазак у тај факултет неком деградацијом; читав збор, како ме није ничим привлачио, остајао ми је далеко од срца, и ако су неки чланови уживали велико признавање у науци, као *Бестужев-Рјумин.* Орест Ѳед. *Миллер* био је врло популаран код младежи својом бескрајном речитошћу, којом је шибао реакцију јавног живота; и ако није био либерал у тадањем руском значењу, славио је с неким мистицизмом руског човека те нагињао донекле к словенофилству. Неутралним могао бих назвати *Помјаловскога* или *Љугебила,* исто тако симпатичнога *Незеленова,* непоузданим *Прахова,* натражњачким *Владислављева,* растресеним и заборављивим *Ламанскога.* По тадањој организацији университетског устава апсорбирао је „совет“, т. ј. целокупни збор професора свих факултета, под председањем и руковођењем послова са стране ректора, и оно мало значења, што би га могло било остати факултетима. Та-

кови су били први утисци, добивени одмах на почетку мојега улаза у петроградски университет; такав је остао мој однос к њему све до краја мојег боравка онде. Моје наступно читање изазвало неку сенсацију тиме, што сам дошао из Берлина; да сам дошао као „братъ славянинъ“ ма одакле, не би ме били тако остентативно примили; велика, да огромна већина руских студената клањала се слободи и напретку науке, који је долазио у Русију са запада, а овде био, колико се игда могло, пригушиван. У мојем дакле доласку у Русију поздравише слободну научну мисао европског запада, не питајући много за личност, која им није била несимпатична. И успех мојих предавања, у којима сам понешто био везан традицијама *Срезњевскога,* надмашивао је куд и камо све што сам могао имати у Берлину. Особито добро памтим, колика се гомила слушача сакупила на лекције о граматици пољског језика. Тај с научног гледишта оправдани обзир на пољски језик није налазио одјека ни у лекцијама *Срезњевскога* ни у предавањима *Ламанског,* који се уопће није ни бавио филологијом, њега је занимала тек политика и културна историја словенских народа. Али и моја предавања о црквено-словенском језику на основи компаративне граматике, као и о црквено-словенској и далматинско-дубровачкој литератури била су марљиво посећивана. Водећи посао независно од ма какве предузетне концепције, voraussetzungslos како се говорило у Немачкој, умео сам улити младежи у душу поштовање према славистици као озбиљној науци, равној својом нутарњом вредноћом германској и романској филологији, док се прије на тај огранак науке гледало као на некакву „казјоншћину“ или на словенофилску политику. Тому су били криви власници, да тако кажем, словенских столица, *Срезњевски* и *Ламански*. *Срезњевскога* сматрала је студентска младеж, крај свих његових заслуга по истраживање и проучавање руско-словенских старина, човеком „казјонним“, па тако је и његову науку оцењивала доста ниско; а да се *Ламански* једнако бавио више политиком, него ли чистом науком, разглабајући чак у својим књигама питања културно-политичка, — то је цела истина, која се не може порећи. Желећи поставити славистику на чисто научни темељ, који би имао своју потпуну аналогију у романској и германској науци, нисам имао сасвим лагану позицију. Док сам ја једнако показивао на толико недостатака у словенској науци, које треба да обрађујемо великим устрајним радом, проповедао је словенофилски правац мишљење о „миродржавним нацијама“, а такве да су само две на свету — Енглези и Руси. Лако је мислити, да је ђачка маса волела повлађивати овому последњему начелу, барем она која је пристајала уз словенофилске теорије *Ла-*

манскога, по којој ће словенска раса једном усрећити свет и човечанство. Особито би узалудно било одвраћати од словенофилских теорија неке старије, управо свршене ђаке из школе *Ламанскога,* јер су одвећ дубоко угрезнули у криву по мојему мишљењу веру и науку, њима није читав мој начин схватања словенске науке био погодан а и метод изучавања ваљда сувише ригорозан, педантичан као последица мојег пристајања уз немачку школу, која је у филологији ипак била најнапреднија. Док су они волели слушати *Ламанскога,* нисам ја могао одобравати њихова задиркивања у нутарња питања словенских народа, где се нису држали начела не мешати се у туђе послове, већ су обично пристајали уз једну, код куће мање популарну странку, конзервативно-ретроградну, на пр. у Србији подупирала би *митрополита Михаила* у борби са српском владом, код Чеха зазирали би од младочешке и реалистичне странке и т. д. Таковим ученицима сматрам *П. Кулаковского, Т. Флоринского,* у нешто мањој мери *К. Грота, М. Соколова,* уопште мање конфузнога *Сырку* или грубога *Качановского.* Ја сам био одвећ кратко време запослен на петроградском универзитету да би мој рад могао био пустити дубок корен, особито после немира који су следили након атентата на цара Александра II, у реакцији која је наступила под Александром III, у време покушаја на универзитетску автономију по диктату, да не рекнем диктатури *М. Н. Каткова.* Узевши све то заједно није био терен за оснивање новог правца славистике без сувишног примешавања словенофилства доста повољан. Ипак се нађе неколико верних следбеника мојег правца, само што осташе распршани по Русији, као *М. Козловски, Григоријев, Шаховској, Овсјанико-Куликовски,* а међу потоњим професорима *М. Н. Сперански* и *Б. М. Љапунов.* Напокон с неким правом смео бих к својим ученицима прибројити и нашега незаборавнога мученика ових тешких времена, новог „смутног времена“ за Русију, пуно страховитијег но што беше оно пре три стотине година — нашег драгог Алексеја Александровића *Шахматова.* Истина он се касније по нешто од мене одметнуо, прионув много уже за научна начела и погледе *Ф. Ф. Фортунатова,* у чему му ја уза све признање његових управо генијалних конструкција у области руског језика нисам могао повлађивати.

Ту ми пада на ум, како ме је доскора пошто сам се наместио у новом квартиру, почастио својом посетом неки господин из „славјанскога благотворитељнога обшћества“, — мислим да се звао *Филиппов,* и као да је рекао да је секретар оног „обшћества“ — те ме позвао и умолио да примим учешће у њиховим седницама, где ће бити прилике да говорим о очајном стању Словена у Аустрији и т. д. Ја сам му врло

уљудно одвратио, да то није управо мени намењени задатак, да знам добро да су аустријски Словени незадовољни својим тешким положајем у вечитој борби с Немцима и Маџарима, али ја мислим, да ни у Русији нису сва словенска племена задовољна својим стањем, као на пр. Пољаци и Малоруси. Кад сам повукао овакву паралелу, видео је тај господин, да ја не пристајем у њихово коло, те ме зато и оставише на миру, нити су ме звали нити сам долазио у њихове седнице на њихова читања. Само једанпут учинио сам Душану *Сундечићу* за вољу изузетак те оба пођосмо на читање Ореста *Миллера,* који је под псевдонимом некога Краља Јанка стао у духу давнашњих *Штурових* мисли развијати план словенске будућности. Све се сводило на оно: једно стадо, један пастир, сви Словени да буду под једним царем, с једном православном вером, ваљда и под старим календаром; ни најмањег трага напретку не изнесе на видело тај славни Краљ Јанко и ми се нађосмо у великом чуду, како је могао Орест Федорич изићи пред публику с таквим несвојевременим идејама; јер да те мисли тобожњег краља Јанка нису биле ничије ван његови домишљаји, то је било очевидно. Наше разочарање може си свак лако представити. После рата за ослобођење Бугара, после берлинскога конгреса овакав натражњачки програм!

Док је словенофилска партија имала своју какву такву друштвену организацију, признану полицијском власти, и свој орган, и ако не важан, за реформу словенскога питања у смислу и према симпатијама или идеалима либералне већине руског интелигентнога друштва није урађено било готово ништа. Једини *Пыпин* могао се од времена на време јављати, и то у умереним дозама, у Вѣстнику Европы. Тога није било доста. Било је скорим након мојега доласка у Петроград о том говора (опомињем се једном код *Костомарова),* како би било да покушамо саставити ново словенско друштво са чисто научним, нетенденциозним проучавањима свих културних и литературних питања која се односе на прошли и данашњи живот свих словенских народа, али се брзо од тога одустало, јер смо за сигурно знали, да таково либерално, ма и неполитичко друштво, у којем би се говорило и о Пољацима и о Малорусима — не би било дозвољено. То би имало бити нешто, што је касније *Крамарж* покушао са својим неославизмом, па ни он није успео. Тада је нама нешто сметала такође слабост старачка *Костомарова.*

Сасвим другојачији, много интимнији и угоднији био је мој однос к више поменутим члановима „Отдѣленія русскаго языка и словесности“ Ово је „Отдѣленіе“ под царем Николајем основано и уметнуто између првога (историко-филолошкога) и трећега (сада, али некоч другога, математико-јестественога) разреда у средину као други разред (Второе Отдѣ-

леніе) за руски језик и руску литературу. Пре тога звало се ово садање „Отдѣленіе“ — россійская Академія“, са неограниченим бројем чланова, друштво више дилетантско, него чисто научно, његов је развитак био по узору француске Académie française, да обрађује руски језик, ради на речнику и обогаћује руску литературу добрим преводима. Највиши чиновници, угледна господа петроградскога друштва, отимаху се за част бити члановима „Росијске Академије“, у којој је пријатно било састајати се на угодне разговоре и чај. Сећајући се часова угодно проведених на таким састанцима остављали би многи богатији чланови лепе легате за Росијску Академију, тако да је под крај располагала знатним имањем, али за науку није урадила много, или готово ништа. Тако је под царем Николајем сазрела одлука, да се читава та беспослена академија укине, њезино имање употреби влада самовољним решењем на корист „Императорске“ академије и од остатка чланова створи засебан руски разред, то јест управо ово „Второе Отдѣленіе“, чији се чланови, ушав у састав Отдѣленія не више од двадесет, дотле нису попуњавали, док их се број није смањио на — 5! На то се је гледало већ зато, да не пореметe господства немачког (или у опће иностраначкога) у „Императорској“ академији, где је број чланова био ограничен, али везан на одређени број столица, на које су се бирали стручњаци. Тешко је ишло и много је муке стојало, док је на ову или ону столицу могао сести који руски научењак, понајвише из университета. Тако је у доба мојега доласка у Петроград године 1880-е био вицепрезидентом *Буняковскій*, секретаром К. С. *Веселовскій*, а члановима: *Чебышев, Кокшаров, Овсянников, Савич, Безобразов, Бутлеров, Фаминцын, Васильев, Алексѣев,* а иностранцима биле су у рукама све остале столице, у то доба овима: *Бетлингк, Хелмерсон, Куник, Миддендорф, Стефани, Струве, Видеман, Наук, Шренк, Максимович, Штраух, Вильд, Шмидт, Гадолин.* Како се види, већина је била на немачкој страни, коју су у многим питањима подупирали с руске стране *Буњаковски, Веселовски* (К. С.), *Чебышов, Кокшаров, Савич* и *Безобразов,* тако да руска опозиција без гласова II-ог Отдѣленија није могла саставити ни једне трећине, којом би код избора могла осујећивати предлоге већине. Зато смо требали да помогнемо ми чланови II-ог Отдѣленија, чији је број био управо тога ради смањен на пет чланова. Наше је Отдѣленије имало свој посебни буџет, али се није сматрало равноправним са оба остала Отдѣленија. Ми нисмо добијали редовне плате, већ само награде за учествовање у седницама и хонораре за радове наштампане у нашем органу, таквим се рачунао у оно доба „Сборникъ“, и за посебна издања. Исто тако чланови нашег Отдѣленија нису имали права на „казенныя квартиры“. Та се је

разлика међу пуноправним члановима I и III Отдѣленија и непуноправним II Отдѣленија видела и у томе, што код заједничких седница могосмо ми чланови II Отдѣленија и не присуствовати, и то опет не би сметало да се стварају закључци, на пр. избори чланова, без нас. Разуме се, да је тим јаче код избора чланова за наше Отдѣленије избијала наша зависност од добре воље чланова немачке већине.

Кад сам ја године 1880 ушао у Академију као екстраординарни члан (већ у децембру 1881 био сам изабран за ординарног члана), нисам знао за ту неравноправност, коју су лакше подносили чланови „много пишущіе и печатающіе“, него ја, који сам имао о врату свој у Берлину настављани журнал, а тај није мени носио никакве новчане отштете. Отдѣленије и Академија нису давали мојему журналу никакве субвенције, а оно што сам у Берлину добијао за хоноваре (исплаћивање сарадницима), било је после мојег одласка смањено на годишњих 600 марака. То је била једина тамна црта у светлој иначе слици мојег положаја у Академији. Ми се састајасмо на седнице сваког четвртка од 11 до 12 под председањем врло тачног нашег „предсѣдатељствујућег“ Јакова Карловича *Грота*. Расправљало се о питањима и предметима што су били на дневном реду, саопштавало се ако је имао когод да што даде у штампу, примало се или не примало да се штампа у „Сборнику“ радња или спис којега нечлана Академије. Међу нама није нигда било несугласја, нигда очите или потајне опозиције, све је ишло глатко и складно, али напретка са новим идејама или предузећима не бих могао рећи да је иколико било. Тај је наступио знатно касније, давно после мојега одласка из Петрограда у Беч. Кад би се била ситуација за мојега боравка у Петрограду променила на боље, можда не бих био дао предности Бечу. Но о томе говорићу после.

Бавећи се око старих споменика, ради којих је ваљало добивати рукописе, колико нису били у Публичној библиотеци у Петрограду, из московских колекција, понајглавније из Синодалне библиотеке, брзо сам дошао до практичног уверења, да ћу најбрже доћи до циља, ако управим молбу на самога оберпрокурора „свјатейшаго синода“, а тај био свемогућни — К. *Побѣдоносцев.* Одлучих дакле, и ако доста нерадо, да му учиним лично своје подворење и искажем на реч што желим. Не знам, које је то управо године било, само се добро опомињем, да сам међу самим духовним лицима, који су у потпуном орнату са орденима антишамбрирали, ја био једина цивилна особа у својем „вицмундиру“ (фраку модрикастог сукна са позлаћеним пуцетима), седећи скромно и стрпљиво на понуђеној ми столици. Кад је дошао на мене ред, примио ме тај ретроградни, али иначе умни мо-

гућник врло љубазно, разговарали смо о словенским стварима у Аустрији. Не знам, како дође реч на Чехе, само се врло добро опомињем овог његовог одзива о Чесима: „какіе они славяне, вѣдь они католики!“ Другом једном приликом, кад сам по једнаком послу био код њега, упита ме, јесам ли што чуо о покрету загребачке универзитетске младежи у корист православља. Он ми прочита о тој афери из једног немачки писаног писма, које беше добио из Беча (рекао бих да је то био познати *Живни!),* као да је повећи број загребачких университ. ђака, који дођоше под дисциплинарну истрагу ради неког изгреда почињеног у цркви св. Катарине у Загребу, помишљао о преступању на православље, али да им кумује црногорски кнез. Познавајући карактер хрватске младежи, која се лако и брзо упали али још брже охладни, приметио сам, да не дајем демонстрацији велика значења, да у томе нема никаквих религиозних мотива, иначе не би тражили да им управо црногорски господар кумује, и кад би своју накану, које не сматрам озбиљном, збиља извели, да би се о том већ много писало по новинама. На то ће *Побѣдоносцев* додати: „должно быть, Вы правы! однакожь жаль!“ Још је био један трећи случај, ради којега сам пошао к њему. Да се чује и тај. Познати сабирач и издавач народних јужнословенских мелодија, *Кох-Кухач* рачунао је, ако пошаље један ексемплар својег издања у Петроград те ако га ја још добро препоручим, да ће добити некакав руски орден, до којега му је јадноме много стало. Мене су такве наруџбине свагда стављале у велике неприлике, јер нисам био рад мољакати. Еле кад се већ *Кох-Кухач* бацио у трошак те послао у Петроград лепо увезан ексемплар својег издања, помислих да ћу може бити најпре нешто постићи, ако заинтересирам за ствар *Побѣдоносцева.* Одвезох се дакле до њега и повезох одмах са собом и књиге. Представим му читаву ствар, објасним, тко је издавач и како је много жртвовао времена, труда и трошка у то издање. Он ће на то рећи, да мора пре питати једног стручњака, колико вреди то издање. Тај стручњак био познати ми из *Пипинове* куће, где смо се неколико пута видели, руски сабирач и обрађивач народне музике — *Балакирев.* Не знам, што је он управо приговарао издању *Кох-Кухачевом,* само се опомињем да је суд био неповољан, јер да је сабирач код издања био сувише под упливом Пеште и Беча код својега посла. *Побѣдоносцев* је могао уза све то предложити цару, да се даде *Кох-Кухачу* орден, али та суха душа од човека не хтеде тога учинити. Мени га је било врло жао, али друге и више инстанције нисам више знао ни имао. *Кох-Кухач* пропаде и моји кораци осташе безуспешни. Ја сам после тога још једанпут видео *Побѣдоносцева* у —

Гмундену (године 1887 или 1888-е), али не хтедох му се представити ма да ме је познао и некако дубоко погледао.[1])

Мој задатак није, да подвргнем критици рад *Побђедоносцева,* како је н. пр. руску цркву скучио под јарам бирократије, одстрањивањем угледних и независних чланова Синода, размахивањем незнатних калуђера на епископске столице, понизивањем научног угледа духовних академија, ограничавањем њихова програма. Тако је *митрополит Макарије,* автор опширне историје руске цркве, морао својега у науци антипода *Голубинскога* узети под заштиту против опскурантизма који је господовао у св. Синоду. Кад је Владимир *Соловјов* уза живахно учешће руске образоване публике стао читати опће доступна предавања на Петроградском университету, био је и ту *Побђедоносцев* онај, који је знао израдити обуставу ових предавања! Кад је *Побђедоносцев* напокон одступио, попратио сам ја његов одступ *чланком у Neue Freie Presse* 1905 бр. 14801 (5 нов.), недељни чланак.

Међу многим познаницима из виших чиновничких кругова петроградских да споменем јоште Тертија Ивановића *Филиппова,* оберконтролора министарства финансија. Он се славио као добар зналац грчког језика, јер је умео читати Хомерову поезију у оригиналу, у црквеној распри византијско-бугарској држао је страну патријарха цариградскога, сматрао се да се разуме у каноничко право, а знам од њега самога да је био одушевљен за нашу народну поезију. Он се управо растапао од милине над нашом збиља дивном песмом „Зидање града Скадра“. Знајући ово његово расположење а и то, да је по својему чину имао знатан уплив у славјанском благотворитељном обшћеству ја сам *Вукова сина Караџића* напутио к њему, кад је хтео нешто од обшћества добити. Да у две три речи

[1]) *Кухач* којему није било суђено да добије руски орден, умро је у Загребу 18 јуна 1911 (гл. Obzor LII, br. 168, вечерњи лист од 19 јуна). Питање, о којему сам водио разговор са *Побједоносцевом* пада у годину 1884-у, како то доказује преписка с *Кухачем.* Сам *Побједоносцев* беше ми јавио 23 нов. 1884 ово: Многоуважаемый Игнатій Викентьевичъ! Необходимо мнѣ знать, кто таковъ г. *Кухачъ,* издатель пѣсенъ, занимаетъ ли какую должность въ службѣ и гдѣ живетъ и какое имѣетъ званіе. Душевнопреданный К. *Побѣдоносцевь.* А 9 децембра 1884 добих овај одговор: Возвращаю Вамъ сборникъ *Кухача* съ благодарностью Я показывалъ его *Филиппову,* который даетъ о книгѣ не совсѣмъ опредѣленный отзывъ. Самъ я не судья, но книга представляется мнѣ весьма интересною и я уже говорилъ о ней И. Д. *Делянову,* до котораго дѣло это въ сущности относится. Душевно уважающій и преданный К. *Побѣдоносцевъ.* *Дељанов* изручио је оцену издања *Балакиреву* и тамо је *Кухач* пропао. Занимљиво је, што сам ја зимус (или прошле јесени?) дознао од двојице чланова певачког друштва „Лисински“ (господе *Бенешића* и *Новака),* који ме посетише овде у Бечу на повратку са пута у Праг — да сада и загребачки певачки кругови (међу њима г. *Широла,* којега пуно хвале) осуђују посао *Кухачев* од прилике исто онако, као пре готово четрдесет година *Балакирев* (Додатак 15-3-1922).

искажем о чему се управо радило. Тај *Вуков син,* који је некада велике наде подавао те добио одлично војено образовање, мислим у Белгији, пропио се под крај живота тако, да су га после руско-турског рата у Петрограду турили у некакав уред војног министарства просто од милости да човек не погине од глади. Он се навикао долазити к нама у кућу те, док је био трезан, радо смо га слушали што нам је приповедао о своме оцу и својој сестри, које никако није волео, ваљда зато што се згражала над његовим понашањем и његовим пијанством. Како је једнако по читаве ноћи проводио у руским крчмама, требало му је новаца. Тако му једном дође мисао у главу, да заиште од руског благотворитељног друштва, нека би му о својем трошку наштампало једну (и то другу, најлепшу) књигу Вукових народних песама, коју би он продавао и тиме добијао потребне паре да може наставити своје пијанчевање. Дошав с овом идејом к мени, замоли ме да му кажем, тко би му ту могао помоћи. Ја се одмах досетим, да је Т. И. *Филиппов* велики обожавач српске епске поезије, напутим га дакле к њему. Великих нада нисам управо имао, еле мислио сам, да ће из поштовања к успомени славног оца може бити хтети помоћи сину, и ако није тога заслужио. Дуго не би иза тога *Караџића* к нама. Напокон ипак дође, да искали своју љутину над *Филиппповом.* Шта је било? *Филиппов* му напола обећа, да ће подупрети његову молбу, ако пристане на то, да се књига штампа — старом невуковском ортографијом. Тога је ипак било одвећ и жедному новаца и вина *Караџићу!* Доскора је погинуо у некаквој крчми, али дела свога славнога оца не хтеде нагрђена продати за новце!

Док сам још био у Берлину, дође једном к мени кнез П. П. *Вјаземски* те ме позва да примим учешће у њиховом истом створеном аристократском друштву „Общество Любителей Древней письменности“. Има чак једно његово писмо од октобра 1877 године, у којем захваљује за расправе, што сам му их послао ваљда за мога боравка у Петрограду, јер у писму жали што нисам био код њих (что Вы не посѣтили насъ въ середу). Он ми хтеде показати „нѣсколько образцовъ положительной мужицкой работы и отнюдь не раскольническаго происхожденія. Лицевое житіе царевича Димитрія писанное давно въ деревнѣ, а ходившее по самимъ чернымъ рукамъ и работы весьма оригинальной и наивной но при большемъ мастерствѣ“. Шаље ми неке стварчице, издане од друштва, у којима се огледа радња најнижег слоја руског народа. Он описује један такав зборник, у којем су за илустрацију улепљене гравире, из штампаних текстова изрезане. Такових примера из 18 столећа има много. Даље оправдава своје издање под бр. XI „подъ впечатлѣніемъ значенія, которое Іоаннъ предтеча, пустынный гражданинъ (стр. 177) имѣетъ въ на-

шей церкви. 24 сентября есть день поминовенія всѣхъ на брани убіенныхъ. Кромѣ того и время написанія рукописи важно, оно совпадаетъ (1550) съ соборомъ 1537 года имѣвшаго вліякіе на составленіе служебныхъ миней. Распространеніе у насъ печатныхъ служебныхъ миней и многочисленность древнѣйшихъ миней такъ называемыхъ славянскихъ даетъ возможность воспользоваться изданными текстами для сравненія редакцій, такъ что я полагалъ бы не безполезнымъ и впредъ отъ времени до времени издавать самыя замѣчательныя службы по обѣимъ уставамъ Аѳонскому и Іерусалимскому, именно какъ тексты удобные для сравненія по самому ихъ у насъ распространенію. Защита моя изданія службъ въ память предтечи слаба и я весьма опасаюсь что заслужу порицаніе за изданіе въ моихъ глазахъ оправдываемое лишь тѣмъ состояніемъ духа въ которомъ я находился въ сентябрѣ мѣсяцѣ. Къ извиненію моему послужитъ и то соображеніе что цѣль нашего общества не работать исключительно въ пользу ученыхъ ни по ихъ программѣ. Многіе люди изъ нашихъ сочленовъ познакомятся съ службами въ память Іоанна Предтечи по моему изданію которые не подумали бы и заглянуть въ печатныя. Поддержите пожалуйста наше начинаніе, Вашъ органъ будетъ имѣть у насъ значительное вліяніе при обсужденіи первыхъ нашихъ шаговъ. Не забудьте что наше общество хотя и утверждено, пока вовсе не организовано, такъ какъ его начинаніе совпало съ началомъ войны, а большей части нашихъ членовъ до сихъ поръ въ Петербургѣ нѣтъ. Одна изъ главныхъ цѣлей при выборѣ текстовъ было доставить занятіе для работниковъ т. е. писцовъ литографическими чернилами не имѣющихъ возможность оставаться безъ дѣла во время лѣтняго закрытія библіотеки, и вмѣстѣ съ тѣмъ дать возможность обществу ознакомиться наглядно съ разнообразными рукописями, разнообразными способами ихъ изданія, стоимостію разнаго рода изданій и доступности дѣла для любителей. По моему мнѣнію необходимо издавать какъ можно болѣе всякого рода текстовъ съ дипломатической точностію и идти отъ ближайшаго къ намъ къ эпохѣ болѣе отдаленной и потому менѣе доступной для пониманія. Противуположная система оказывается по крайней мѣрѣ для нашей публики не практической, такъ какъ дѣятельность нашихъ ученыхъ издателей не находитъ сочувствія въ публикѣ. Мнѣ кажется впрочемъ что и загребская Академія идетъ тѣмъ же путемъ что и мы." — Ово писмо *Вјаземскога* садржи као програм „Общества Любителей древней письменности", којега се збиља већином и држало.

Ја сам управо био забављен састављањем *коментара на Статут Винодолски.* Тако сам радо пристао, да се то коментирано издање наштампа у серији друштвених публикација „Общества Люб. др. п.", и ако је тиме било мало до-

ступно ширему кругу, јер сам за сав труд добио тек неколико ексемплара књиге. Али зато бих примљен међу чланове друштва, те одмах након доласка у Петроград стадох марљиво полазити друштвене састанке сваког петка у вечер, у кући грофа *Шереметева* на Фонтанки, где је био и „склад“ друштвених старина, већином рукописа. С почетка бројило је друштво приличан број богатих аристократских чланова те располагало знатним годишњим новчаним приходима. Зато су могла бити наштампана, управо литографијом и фотографијом репродукована тако крупна издања као Изборник Свјатослава од г. 1073-е или крупно издање илустрација на Апокалипсу, приготовљено за штампу од професора *Буслајева* у Москви и т.д. Душа читавог друштва био је сам кнез П. П. *Вјаземски,* док се његов зет гроф *Шереметев* држао више по страни, и ако је, чини се, главни трошак читаве друштвене радње покривао управо он. Кнез *Вјаземски,* син познатог руског песника и писца П. А. *Вјаземскога,* био је врло оригинална личност, пун свакојаких досетака, које нису све могле издржати критику, као што је то показало његово умовање и тумачење „слова о Полку Игореву“. Једном возећи се на извошћику са младићем, који је терао своју „лошадку“, упусти се с њиме у разговор, одакле је дошао у Петроград и чиме се бави код куће (са Волге). Кад му младић казао, да код куће пише књиге (староверци не употребљују штампаних књига, јер не признавају њихову ваљаност, већ се служе рукописним ексемпларима), позва га кнез к себи, да се изближе упозна с његовом преписивачком вештином. Младић дође к *Вјаземскому,* овај му показа неколико рукописа те га упита, би ли умео у Публичној библиотеци снимати копије за друштвена издања по таквим рукописима. Младић се понуди да ће то лако учинити, чак без прозрачне хартије, које му неће требати, јер је његова рука привикла репродукцији старих рукописних потеза. То је младић збиља код неких бројева тако и урадио; његов посао није био у свим детаљима тачан, али тотални утисак био је веран. Једном таквом згодом буде донесен у друштво на оглед један стари, т.ј. старога типа кодекс на кожи, који се старином имао такмичити са Остромировим јеванђељем, али и то је била нова радња из школе староверских књигописаца.

Мени је кнез *Вјаземски* много причао из својих успомена о цариградском животу, кад је онде боравио с оцем као младић, међу осталим врло се повољно одазивао о неком кавазу „Хрвату“ из Боке Которске, како је био храбар и веран. Једном је пошла реч о протестантизму, те ја стао хвалити речитост протестантских пастора; на то ће ми *Вјаземски* приметити, да се њему пасторска мудрост нимало не свиђа: они говоре тако самоуверено, као да су с богом склопили уговор

те све знају; мени је, каже, пуно симпатичнији наш прости баћушка, који се дубоко клања и крсти те си код тога тихо мисли: „я ничего не знаю, ты ничего не знаешь, мы всѣ ничего не знаемъ“. Морао сам признати, да има у том много истине, и ако се тиме не испричава ниски „уровень“ (niveau) образовања руског простог свештенства.

На вечерима код *Вјаземскога* имао сам прилику да се упознам с неким врло занимљивим људима руског друштва, који су се већином рачунали међу конзервативце. На пр. ту сам по први пут видео браћу *Барсукове,* врло заслужне за опширну биографију *Погодина* и његових савременика. Особито старији брат Николај написао осим овог великог дела о *Погодину* још неке друге врло корисне књиге, као на пр. руску хагиографију. И ако бих, строго узевши, имао и ја улазити у број „братьевъ славянъ“, опет су, смем с поносом рећи,сви без разлике рачунали мене у изузетке, јер се нисам упуштао у „братью“ експлоататоре руске доброћудности. Кад би год дошао у Русију који год чувенији „братъ славянинъ“, једнако би и либерални и конзервативни руски људи, који нису спадали међу „словенофиле“, питали: што је дошао? што ће од нас да добије? Први и највиши, коме се предбацивало таким питањима, био је сам *црногорски кнез.* Кад је године 1881-е, ако се не варам, дошао био у Петроград, — српским је послаником тада био *Хорватовић,* — упита ме тај мој добри пријатељ, не бих ли хтео да учиним *кнезу* моје подворење. Ја сам драге воље на то пристао, тек сам молио „да се то не схвати као моја жеља да дођем до црногорског ордена“. У разговору потужио ми се *кнез* да Руси нас, т. ј. јужних Словена, — код тога је пре свега мислио на себе, — не разумеју, само они у највишим сферама да су нама склони (то ће рећи да подупиру њега новцима и храном за гладну Црну Гору), али одмах испод њих (то ће рећи код министарства) да нема више ни тога расположења ни те симпатије. После тога разумео сам, кад ме је *Барсуков* злорадо питао, знам ли што *кнез* опет тражи од Русије. Не знам, да ли је пре или после црногорског *кнеза* дошао у Петроград и српски *кнез Милан.* И њему сам се поклонио, чини ми се исто тако уведен у аудиенцију преко *Хорватовића.* Морам рећи, да је разговор с овим још младим владарем Србије учинио на мене повољан утисак. Он је дошао у Петроград из Берлина те ми као неко чудо, које за мене није било никакво чудо, приповедао, како је нашао да су Немци у Берлину потанко и тачно обавештени о нашим (т.ј. српским) стварима. Још ме упитао, којега сам мишљења гледе српске младежи која полази више науке, треба ли да у највећем броју долазе на руске университете. Ја сам, и ако сам био професор руског университета, морао искрено признати, да не налазим у том користи по Србију, да већина

српских ђака проучава своје више науке управо у Русији, да би врло добро било, кад би их бар неки проценат слушао науке на немачким университетима.

Споменуо сам генерала *Хорватовића* као српског посланика у Петрограду. Он је био красна, управо импозантна личност, само му је много шкодило, што није умео окретно говорити француски, а по старим навикама руско више друштво још је и тада волело говорити француски него ли руски, ма да је под Александром III руски језик дошао до велика угледа, на пр. престао је бити француски језик нутарњим уредовним језиком министарства спољњих послова, француске новине истог министарства (Journal de St. Pétersbourg) изгубиле су пређашње значење као оракул руске дипломатије. *Хорватовић* је радо долазио к нама у кућу те био с нама прост и љубазан без дипломатске тајанствености. Кад је летом моја *жена* с *децом* пре мене отпутовала у Беч, долазио би под вечер (т.ј. после 9 или 10 сати) *Хорватовић* к мени, који сам се већ доста читав дан нарадио, да се повеземо на „острова“ у Ливадију или Аркадију, тако су се звали етаблисмани на обали неког рукава реке Неве.

Осим *Хорватовића* долазили би к нама на чај некоји млађи људи, што су у Петрограду учили медицину, богословију и чак права, сви из наших јужних страна. Ја их више и не памтим свих по имену. Знам да се један црногорац звао Марко *Драговић,* који је имао и брата, али тај није долазио к нама, један који је изучавао права звао се *Грдашевић.* Из Србије био је у духовној академији *Ђуричић,* и тај је имао брата руског официра. Још је био један медицинар Србин из Сегедина, којему не памтим имена. Из Хрватске био је залутао у Петроград неки *Херуц,* који се бавио књижарским пословима, али му је посао слабо напредовао због помањкања новаца. Врло нам је симпатичан био млади *Сундечић,* син познатог српског песника из Котора и Црне Горе. Млади је *Сундечић* био ожењен, служио је код марине као механик, имао је врло љубазну госпођу, Рускињу, и синчића Вању. После је прешао на железницу, негде на прузи Московско—Рјазанској; видео сам га једном случајно, кад сам дошао из Беча у Москву. Бог зна, живи ли још и где му је син. Стари *Сундечић* беше дошао сину у походе, те сам му ја понудио, да је оно неколико дана био мој гост у кући.[1])

Одмах како дођосмо у јесен г. 1880 у Петроград, на-

[1]) Душан *Сундечић* био овог лета (1922) у Бечу на поласку из Русије некуда доле к нама на југ; он ме једанпут потражио, али нисам био код куће, а по други пут није долазио, тако ништа не знам о њему друго, ван да је жив. Приповедали ми, који су га видели, да је учинио на њих утисак као да му није добро. Жао ми је, што га нисам видео, да штогођ изближе обазнам, особито што би од његова Вање! (Додатак 4/10 1922).

шавши стан на путу са Мале Неве кроз Волховској Переулок на Кадетскую и Первую Линію, уписасмо *кћерку Станку* у школу код госпође *Докучајеве*. Тај је избор био у сваком погледу одличан, у заводу неговало се изучавање модерних језика (рускога, немачкога, француског и енглескога) и литература, али вежбања у ручним радњама, које ипак у животу девојке и после удате госпође врло много значе, није било ни за лек. То је био опћенити недостатак у програму женских гимназија у тадањој Русији. Тај је мањак моја *жена*, као узорна мајка и господарица, врло живахно осећала, и ја ћу одмах приповедати, како је гледала да се тому недостатку доскочи. Ваља наиме признати целу истину, да се моја *жена* овај пут у Петрограду није осећала задовољном. Док сам ја читав дан био забављен званичним дужностима, ишао је њен живот врло досадно једнолично. Петроградско је друштво било расположено на руско домаће и на иностранo, у којем су највећу ролу играли Немци, мање би се истицали Французи и Пољаци. По читавоме начину породичног живота били су мојој *жени* и њеним погледима на свет и живот у кући знатно ближи Немци него ли Руси, али петроградски Немци сачињаваху касту људи везаних међу собом традицијама националним као врста виша од Руса и свих других народности рускога царства, али уз то и традицијама протестантизма, као строго религиозни евангелици. У једном и другом погледу, и ако су нам врло љубазно и уљудно ишли на сусрет, сматраху нас ипак не својима, не себи равнима. То је моја драга *жена* много јаче и живље осећала него ја, као што су јој Руси као православни народ били јаче удаљени душом, него ли мени, којему је читав правац словенске науке чинио православље делом близу срцу и души. Католицизам био нам отуђен пољском народношћу, тако да ја нисам о њему водио никакова рачуна, а моја *жена* утекла се под заштиту француског облика своје религије. Не нашав одзива својему душевному расположењу ни с које стране у довољној мери, није чудо да је с великом жељом ишчекивала моменат, кад ће моћи бар за неколико месеци окренути леђа Петрограду те се бацити у крило својих милих и драгих у домовини те уз пут састати са познаницима у Бечу. Увиђајући ову празнину у души моје драге *жене*, држао сам за своју свету дужност, да јој помогнем, и чим је свануло пролеће, не у Петрограду, већ онамо доле на нашем топлијем и веселијем југу, спремих је на пут с децом „за границу“. Тешко јој је било остављати мене сама, али срце је вукло у домовину већ ради *деце*, којима се смешила лепа природа и весело друштво у кући мога *брата*. Одмах прве године нашег пребивања у Петрограду, и ако је трешња од јесени год. 1880-е разорила управо код мојега *брата* и цркву и жупни стан, одазва се

радо позиву *братову* да дође са децом доле (5 јуна већ је била у Бечу). Пратио их уз пут (почетком јуна) до Беча, а још и даље на југ до Каниже, неки Далматинац *Јурас,* који је водио парницу са богатим чивутином *Пољаковом,* те не дочекав краја парнице узео 300 рубаља на меницу, коју сам ја потписао, а кад је дошло до исплате исплатио, али гле након више од године дана добих 300 рубаља назад. Види се, поштен човек одржао реч! Кад је моја *жена* са *децом* после одмора од неколико дана отпутовала из Беча у Загреб, имала је шта видети! још свуда трагови разрушених кућа, а у самом селу *братову* преселила се читава кућа у једну дрвену клет, са импровизиране две малене собице. И ако им је било доста тесно, али за децу било весело, као мало када. Ја сам дошао доле к *брату* месец дана касније (у јулу). Из Загреба посетисмо мојега шурака *Струппија* у Вараждину, ваљда пред одлазак из Хрватске, негде у августу, јер смо 19 авг. већ били на повратку у Бечу. И друге и треће године (1882 и 1883) поновило се једнако путовање моје *жене* и *деце* у Беч, и даље пут Хрватске. Године 1882 оставила је моја породица Петроград раније него обично (половином маја) јер је било уговорено протекцијом *Миклошићевом,* да ће *моја кћерка,* која је у Петрограду сувише једнострано изучавала тек језике и литературе, на 2—3 месеца ступити у „Frauenerwerbverein“, т. ј. у школу што је била у рукама и под управом поменутог Vereina, да онде на брзу руку научи нека практична, за живот девојке и мајке врло потребна ручна дела. То је моја добра *жена* у споразуму с дирекцијом завода врло вешто удесила, тако да је с резултатом поуке у школи била и мајка и кћерка потпуно задовољна. Осим тога радила је *моја кћи* још код једне госпође у истом смеру. Пошто сам негде почетком јула и ја дошао у Беч, а беше се онамо довезла да види Беч прва учитељица моје кћери у Берлину (Fräulein Helene *Winckelmann,* † почетком г. 1921), тако остасмо још неких 8—10 дана у Бечу, да си ова Берлинка добро разгледа Беч, а тада, кад се одлучисмо да путујемо у Загреб, позвасмо и њу нека иде с нама да види ту развикану варварску земљу Хрватâ, којим именом по Немачкој, кажу, децу плаше. Она пође збиља с нама, и мој је *брат* прими врло срдачно. Начинисмо, да јој покажемо део Хрватског Загорја, излет на колима преко *Загребачке горе* (Вугровца и Лаза) на *Бистрицу.* Наша је познаница оставила Хрватску с најлепшим успоменама, те у писмима често спомињала, како смо је лепо онде дочекали и почастили. Године 1883-е добих од „Отдѣленія“ неку новчану субвенцију, да могу пропутовати Истром (која је ево опет потпала под Италију!!). Ја сам дакле, одаслав већ почетком јуна *жену с децом* у Беч, дошао крајем јула за њима, али они већ одоше пре тога у Загреб,

одакле је *жена* дошла мени на сусрет до Граца, да посетимо њеног брата, који се, оставив Вараждин те проживев неколико година у Бечу, сада преселио у Грац. Вратив се оданле после 2—3 дана у Загреб, остах овај пут код *брата* само кратко време, те се одавле повезох за *Истру* пут *Трста*. Мислим, да је овамо дошао мени на сусрет проф. *Неманић* из Пазина, који ми је имао бити чичероне за Истру. Он је, мислим, дошао пред мене у Трст; оданле повезосмо се к њему, где сам био неколико дана његов гост. Из *Пазина* учинисмо неколико излета у околицу на колима, међу осталим к сабирачу народних песама *Волчићу*. Мислим да смо били и у Линдару, те нам је један познати народни певач „бугарио". Ја сам од његове рецитације добио утисак дубоке елегије, као да је певао великом боли душе. Свакако је ова његова рецитација сасвим различита од обичних певача уз гусле јаворове: ово је последње мирно епско певање, док је оно бугарење пуно лирских рефлексија. Да ли се ово моје опажање може потврдити фактима из других крајева или је тек нешто локално, не умем рећи. Кад сам се опростио са проф. *Неманићем*, повезох се кроз средњу Истру на *Пићан* (Pedena), те стигох под вечер у *Пломин* (Fianona); ту сам у некој простој, али чистој локанди преноћио. То ми је ноћиште прискрбио мој киријаш: он је споменуо једног богаташа у Пломину, али се није усудио код њега питати за ме ноћишта, јер је био велики талијанаш. А гле, неких десетак и више година касније на једном путовању по мору из Опатије, мислим пут Раба или Рапца, нађох се на пароброду с истим оним господином из Пломина, те кад му испричах о оном путовању до Пломина на ноћ, уверавао ме, да би ме био врло радо код себе уконачио. Тако сам накнадно добио уверење, да уз неку разбориту сношљивост нису људи ипак тако опаки, како се обично мисли. Сутрадан уз тутњаву грмљавине око Учке повезох се даље пут *Воloског* и *Ријеке* све уздуж морске обале. То је била једна од најлепших мојих вожња: с једне стране море са својим Induced Цресом отоком, с друге Истарска узбрдица са лепом јужном вегетацијом. У *Мошћеницама* одмарасмо коње, а ја одох у посету к тамошњем жупнику. Одмах иза поднева били смо већ и у *Волоском*. Од поносите *Опатије* није се осим неких старијих кућа ништа друго видело ван лепи видици природе, која је од Ловрана и Ике преко Опатије до Волоскога просула своје дражи. У *Волоском* добио сам у некој локанди припрости ручак, после ручка испех се уз гору да нађем *Мандића*, којега сам од прије познавао (са *Спинчићем* нисам јоште био познат); нађох га на срећу код куће, те у разговору сиђосмо опет у Волоско, одакле се кренух даље пут *Ријеке* (Fiume), к мојему старому, пријатељу тадањему великому жупану Људевиту *Рајзнеру*. Мржња и завист мађарске господе тада још

није хрватског великог жупана истерала с Ријеке у Огулин, смео је живети на Ријеци изнад капуцина. Његова је породица већ живела на имању код Карловца у Грдуну, могао сам дакле без и мале сметње гостити код њега неколико дана. Опомињем се, да ме је један дан повезао у *Касшав*, то најраније огњиште пробуђене народне свести у нашој непрежаљеној Истри. Сутрадан показао ми је обалу морску до Опатије и Ике. Потоња гласовита вила Анђолина била је тада приватна својина неког немачко-чешког аристократа, који је био, ако се не варам, сродник *Еренталов*. Кућу је окружавала мала шумица, од које су касније испланирали онај Анђолинин парк, у којем је купалишна публика слушала музику. Дочекав код *Рајзнера* суботу — да смо били и на *Трсаšу* и у музеју-дворцу старога града, то се само собом разуме — хтедосмо одмах после ручка у Цриквеницу, где бих по први пут слушао хрватску мису; али када дођосмо у луку где се мали паробродић „Хрват" љуљао као помаман од валова, није капетан смео да изађе из луке на отворено море, и тако се наша жеља не испуни. Мени је ипак и те мале вожње по луци до излаза и назад било доста да ми се смучи од морске болести, које г. 1868-е на путу из Трста до Дубровника и назад нисам осетио, те сам већ мислио, да мени море неће да науди. Ово је био први случај, који ми доказа, да нисам „имун" од те невоље — после их је следило и више.

Опростив се са мојим пријатељем, повезох се тада први пут железницом Загреб—Ријека, која, особито док се не успне до станице „Пласе", пружа прекрасне видике на отоке, Истру, Приморје. Довезав се до *Карловца* изађох из кола те на коњима даље до *Грдуна,* где ме је већ *жена* дочекала. Овде проведосмо неколико врло угодних дана — дошао је и сам велики жупан с Ријеке на своје имање, те једно поподне учинисмо излет до *Озља,* који лежи врло живописно на Купи.

Вратив се у Петроград настависмо обични живот, ја у пословима, моја драга *жена* у досадној монотонији, које није могао савладати редак позив к познаницима или полазак у Оперу, који је одвећ скупо стајао да би се могао чешће понављати. Тако је незадовољство моје *жене* бивало сваким даном веће. И мени није остајало ништа друго, већ на пролеће г. 1884-е опет отправити читаву породицу за границу. Ми смо међутим (чини ми се године 1882) променили стан те живели на Кадетској линији, доста удобно, иако кућа није била онако с укусом грађена као код Јелисејева. Уз друге познанике, који би нас време на време посећивали, ваља да споменем једну талијанску даму, госпођу *Бионди,* која је долазила к нама да даје лекције певања мојој *кћери.* Често би остајала код нас и код ручка; моја је *кћерка,* како лако усваја језике, научила од ње савршено говорити талијански, и то по

доброме римском изговору. Уз друга јела руске и хрватске кухиње волела је нашу гибаницу од хељдиног брашна са сиром, коју код нас доље у Хрватској, или бар у мојем Вараждину, за шалу називаху „pokrpani dedek“ (јер се тесто ломило те је ваљало сваки млинац или јуфку крпати). Од истога брашна правило се у Русији о масланици (покладама) национално јело — блины; то су исто тако пластови теста, на које се сипала икра (ајвар) те увијало и полевало маслом. Пријатељи позивали би се на блины, а тешко за стомак јело залевало се обилатим вином или водком. Друго национално јело, које и нама јужњацима није непознато, то је печено прасе; само у Русији треба да буде к тому — каша (исто од хељде): „поросёнокъ с кашей“. Ја сам обичавао сваке године на ново лето или о ускрсу правити у друштву са Александром Николајевићем *Веселовским* посете, визите с поздравима; десило се да смо наишли на пријатеље за столом — није било друге већ приседни и ми те једи и пиј пријатељима за вољу. Уз поменута јела особито се често давало „пиро́жное“ (пирогй, особито кулебяка). Свега је тога било у изобиљу, али човек не живи тек о хлебу или печењу, хоће се и пријатељског друштва, а тога је било за узани круг, у којем се могла и морала кретати моја *жена*, одвећ мало. Тако није остало што друго већ и опет, како је долазило летње доба, путуј к својима „за границу“. За мене је та ситуација имала ту незгодну последицу, што нисам имао прилике да видим прави руски сеоски живот, пошто нисам ни једнога лета остао у Русији, да проживим бар у околици петроградској, ако не даље у провинцији. Јер то не значи познавати рускога сеоскога живота, што сам још 1872 године један пут био у Парголову код *Срезњевских* и сада, за време одсуства моје породице, код *Пипина* један пут у Царском Селу, један пут у Павловску или један пут код *Ламанскога* у Боровичй (по железници правцем пут Москве, неколико сати од Петрограда).

Године 1884 отишла је моја породица пут Беча истом под крај јуна; што их је задржало мало дуже у Бечу, не умем више казати. Мислим да је био тај узрок, што смо заједно путовали из Петрограда до Прерова, оданле одоше *жена с децом* у Беч а ја ради штампања *преписке Добровскога у Праг*. Овде сам остао само неколико дана, тада се вратио и ја к мојима у Беч и оданле у Загреб. Овде нисам ове године остао код *брата* нити месец дана, јер сам крајем јула био још у Прагу а 28 августа већ сам отишао у *Одесу* на археолошки конгрес. Моје је путовање у Одесу имало с једне стране тај задатак, да онде репрезентујем Академију петроградску, а с друге — хтео сам се онде састати с *Рачким*, који је заједно с *Љубићем* пошао онамо на Конгрес већ зато да види Русију. Ја сам с њиме био једнако у дописивању те

ћу, када дође на ред, из писама, што сам му их писао из Петрограда, којешта саопћити.

Долазак *Рачкога* и *Љубића* у Одесу изазвао је по неопрезности руске власти посланичке у Бечу велику конфузију. Кад је њихов путни лист имао добити у Бечу (или можда у Пешти?) прописани visum, нису у посланству опазили да се ради о духовним лицима, која без посебне дозволе министарства не смеју улазити у Русију. Пропустише их све руске власти, док не дођоше у Одесу, где их чланови одбора (међу њима професор *Кондаков*) дочекаше на пристаништу те као госте допратише до „Северне Гостинице". Једва се одбор с њима опростио те по пропису предаше своје путне документе да их из гостионице понесу у полицију, опазише овде полицијске власти, да су то духовна лица, којима треба посебна дозвола, а те није било код докумената. Полиција, држећи се својих прописа, заиште од обојице придошлих гостију, да се из гостинице назад врате на пароброд, с којим су дошли, до даљег одређења. И ако се све то обављало у врло уљудној форми, опет је њима било врло неугодно. Не знам како известише о томе *Кондакова,* као члана одбора, који их је дочекао и као госте поздравио. Кад тај дозна, похита одмах к генерал-губернатору, да ствар уреди. Није било лако доћи до генерал-губернатора, који је после обилатог доручка управо седао на одмор („отдыхаютъ"). Напокон пође *Кондакову* за руком да је дежурни официр дојавио ствар генерал-губернатору те је била полиција обавештена, да пусти путнике на миру да могу назад у гостиницу. И ако се желело да се тај случај не разглашује, опет дознаше о томе неке новине, којима добро дође да се могу насмејати над полицијом и над руским гостољубљем спрам „браће Словена"! Нисмо дуго остали у Одеси, јер је каноник *Рачки* хитао кући, да се не обави без њега берба, а свакако је хтео пропутовати Русијом све до Петрограда, устављајући се уз пут само у Кијеву и Москви. Да је хтео остати до краја, имали бисмо лепу прилику да се о трошку археолошког конгреса повеземо паробродом у Крим. Али кад он не хте дочекати краја, морао сам и ја ради њега кренути пут севера без екскурсије у Крим; нисам хтео да путује сам. Тако одемо из Одесе негде испред половице септембра, најпре до *Кијева,* онде остасмо два-три дана; не опомињем се кога онде нађосмо да нас води по граду, еле видели смо што се више могло. Опомињем се да је на нас обојицу вид са споменика св. Владимира на равнину дњепарску учинио диван утисак, пун чаробне поезије. Из Кијева повезосмо се преко *Курска* у *Москву*. Ту су нам много ишли на руку *Филимонов* и Нил *Попов. Каткова* није *Рачки* нашао у Москви. У Петрограду био је *Рачки* мој гост у кући; моја *жена* управо се спремала у Бечу за Петроград те је жа-

лила, што је неће бити код куће да пристојно послужи и почасти госта. Овде је *Рачки* имао прилику, да води у мојем стану дуге разговоре, чини ми се, у два маха, са *Катковом*. Из дискреције нисам се мешао у његова већања и договарања. Знам толико, да је *Рачки* предлагао *Каткову*, нека склони руску владу, да за Белорусе католичке вероисповести уведе у цркву словенско богослужје попут наших хрватских глагољаша, само дакако са књигама руске редакције и ћирилских слова. Тако би се отели упливу пољскому. *Катков* као да је увиђао од тога корист, али департамент „иностранныхъ вѣроисповѣданiй“ није му повлађивао. Како ми је исте године зими гроф *Кантакузин-Сперански*, шеф поменутог департамента, на једној вечерњој забави код кнеза *Волконскога* излагао целу ствар, бојала се официјална Русија, кад би допустила Белорусима исповедање католицизма са руским црквеним језиком, са руском проповеди, да би то могло отворити широм врата прозелитизму у корист уније. Јер, каже, наше руско духовенство није јоште дорасло, да води успешну борбу са католичким свештенством, не би умело бранити православља од прелажења на унију, кад би се дозволила руско-словенска служба и проповед; боље је да жртвујемо оно неколико стотина хиљада Белоруса, нека их у цркви пољаче латинштином и пољштином. Нису ли *Рачкому* чињене биле још какове личне понуде, на пр. да буде епископом Могилевским, није ми познато. На сву срећу није *Рачки*, и ако му је била учињена понуда, хтео на то пристати. Имао би био таких неприлика, да се не би могао одржати. То је био редак, управо изузетан случај, да је један словенски научењак, угледна личност, као *Рачки*, дошао у Петроград без протекције и туторства са стране словенофилске. Ја сам га упознао са кругом либералних Руса, који му по иницијативи *Пипиновој* приредише пријатељски састанак у једном француском ресторану. Знам, да су учествовали *Пипин, Стасуљевић, Стасов, Мордовцев* и још неки, којих се не опомињем. Вечер је прошао врло срдачно уз много поздрава и одздрава. Чини ми се да су словенофили после ради тога банкета мрчали и на *Рачкога* и на мене, јер им је криво било, да се један одлични Словен од њих еманциповао.

Године 1885-е путовасмо сви заједно пут *Беча*, оданле у *Тирол*, где смо се близу Инсбрука настанили на неколико недеља у *Егердаху* (1 сат од Инсбрука). Згодно је било, што смо лако могли чак пешке у Инсбрук. Ја сам се тада упознао с професором Бикелом *(Bickel)*, чувеним ориенталистом и преко њега са језуитом *Милесом*. Из Егердаха кренусмо даље до *Боцена*, одавле сам ја сам учинио екскурсе у *Триент*, да видим познату красну глаголску старину *Glagolita Clozianus*. Кад сам се још исти дан под вечер вратио у Боцен, по-

везосмо се сутрадан даље у Италију и то најпре у *Верону*, оданле даље у *Млетке,* где смо провели неколико врло угодних дана. Враћајући се у *Трст,* пратила нас је непогода, било је врло немирно море уз грмљавину. На крову пароброда упознасмо се као socii dolorum са једним пруским чиновником и његовим сином, референдаром и ресерве-лајтнантом. Сутрадан осванусмо нешто измучени у Трсту, за 2 сата касније од обичног доласка. Одседосмо и ми и наша два Пруса у хотелу Delorme; после ручка на питање, што да је гледања вредно у Трсту или околици, предложих им да се повеземо у Miramare. Кад онамо дођосмо, рекоше нам, да се данас не пуштају посетиоци у дворац и парк. Ја се окренем к мојој жени те кажем: мени је само жао ових иностранаца, који још нигда нису били овде. Кад је ту моју примедбу чуо један старији подворник, који је разумео нашки, рећи ће: „Удесићемо, само причекајте мало“, те нас поведе по парку, тумачећи нам већином хрватским језиком. Опростив се с њиме преузме нас други придворник, да нам покаже нутарње просторе дворца. И тај је говорио нашки. Возећи се кући ја са оцем оног референдара, док је тај седео у колима моје жене и кћери, није се онај пруски чиновник могао дуже држати а да ме у великом чуду не упита: како то да ја, који сам професор у Русији, могу тако лако и много говорити са свима овдашњим људима. Он нас је у Млецима на Лојдовој агенцији чуо где смо говорили нашки с капетаном, а сада овде у Miramare опет са двојицом овде намештених људи. Зар сви ти људи говоре руски? Морао сам му објаснити, да га умирим, да ја сâм нисам родом Рус, већ јужни Словен, и да овај језик, на којем сам се у Млецима објашњавао са капетаном и сада овде са подворницима, није руски језик, већ илирски (како га овде зову). Мојега Пруса није баш ни то објашњење сасма умирило, јер је додао, да не би био мислио, да у околици Трста има толико јужних Словена. У даљем разговору још је немачком гордошћу приметио, да интерес Немачке не би никада допустио да Трст дође у талијанске руке. Тако је говорио године 1885 самосвестан Немац, а данас? Sic transit gloria mundi!

Ове се је године већ живо поговарало, да ћу ја заменити *Миклошића.* То је била његова жеља и воља читавог факултета. Али ја нисам ни на поласку преко Беча у Тирол, па на повратку из Загреба под јесен у Петроград, никому осим *Миклошића* хтео правити визита, да се не би рекло да се за то место отимам. *Миклошић* ми је за право дао. Како је моја *жена* већ године 1882 гојила тиху наду, да бисмо имали пре или после доћи у Беч, наду о којој ја у својој запослености нисам ни мислио, види се из њезиног писма из Беча од маја год. 1882, где ми пише ово: Nedavno je *Miklošić*

kod nas bio, onda smo se tako razne stvari razgovarali. Napokon on upravo pita kako je mali, je li se već što uči? Ja mu onda na to kažem: da se on za sada još kod kuće uči, ali da sam jako zabrinuta, što ću ja posle š njim početi, da ga ja ne bi nikako sada hotjela u Rusiji odgojiti dati. Onda me on pita: koliko mu je godina, a ja onda kažem koliko, a on onda na to: Kommt Zeit, kommt Rath, to će se do onda još sve urediti. Ah! sam si mislila, da bi mi do onda sasma u Beč došli, to bi prava sreća bila. Ali je najbolje da se kaže što Bog da. Ја сам ове наивном простодушношћу написане речи моје драге *жене,* као забринуте мајке, овамо уврстио да би се видело, како је већ г. 1882 била њена јединa жеља не остати у Петрограду, и зато се лако разуме, да је године 1885 још јаче желела, да скоро дође за њу час ослобођења из Петрограда. Али о тој фази говорићу касније.

Успех мојих предавања на университету порастао је њиховом објективном реалношћу, без сувишних фраза о некој загонетној мисији словенске или руске расе за културни напредак човечанства, на толико, да су и на женским курсима *Бестужева-Рюмина* изразили жељу да и дамама, слушачицама оног завода, који је имао бити раван университету, предајем историјски развитак руског језика. Радо сам се одазвао и тому позиву, ценећи високо тежње руских интелигентних жена за подизањем и ширењем образовања у редовима женског младог нараштаја. Петроградски владини кругови гледали су на тај покрет у руском друштву врло подозриво, видећи у њему, што није било истина, множење нихилизма и анархије. Зато су овим курсима стављали свакојаке запреке, не би ли многе даме одвратили од полажења овог завода. Једним, што је било у њеној власти, послужила се влада у обилатој мери: слушачицама ових курса, кад би свршиле и испитом овенчале своју науку, није давала никаквих права на службу у школама. Али све то не поможе њој управо ништа: Бестужев-Рюмински курси уживаху у свој Русију толику популарност, да су из најудаљенијих страна, са Волге и онкрај Волге, из Европе и чак Сибирије грнуле девојке после свршене гимназије у Петроград на ове курсеве. Прве године, кад сам стао предавати, били су курси још у кући најмљеној на Сергијевској улици. Али пожртвовност руског друштва, особито женског, постиже и ту сјајан резултат: курси добише свој сопствени дом на Васиљевском острову. Сву своју душу беше у оним годинама посветила курсима многопоштована госпођа Надежда Васиљевна *Стасова.* Однос слушачица према предавачу и његовој науци знаменито се разликовао од студената на университету: у ових јављала се брзо критика и нека неповерљивост, жеља испоређивања и контроле излаганог предмета, док су слушачице радо прихватале сваку реч,

сваку мисао, како изађе из устију предавачевих — jurare in verba magistri вредило је за њих у најпотпунијој мери. Теже би било пресудити, да ли је опће разумевање садржине онога, што се предавало, допирало тако широко у редове слушачица, као у слушача на университету. Мени не би било лако о том говорити већ зато, што је код мене висина научног рада у университету ипак знатно више и дубље продирала, него на женским курсима, иако сам јасно осећао жељу дамског комитета, који је управљао курсима, да привуче што се више може у коло предавача ординарне или бар екстраординарне професоре са университета. Тко се не би дубоко поклонио тој озбиљној и лепој жељи дамског комитета, али слушачице, с ретким изузетцима, нису долазиле на курсе онако спремне, као ђаци; ваљало се дакле прилагодити њихову знању те надовезати наставак. Колико се опомињем, једна од мојих слушачица хтеде се на мојем одласку 1886-е године са мном опростити; дошав к мени упита ме, што ја мислим, како да удеси своју будућност. Ја јој одговорим искрено и отворено, да бих најволео знати или дознати, да се је срећно удала, јер је то најприродније звање сваке школоване и нешколоване девојке. Нашао сам на велику радост потпуно одобравање. То ме подсећа на један разговор са пријатељем А. Н. *Веселовским,* кад сам после једном из Беча дошао био у Петроград те га (био сам његов гост) упитао, како напредују курси (и он је предавао опћу литературу), да ли се влада још једнако противи да добију нека права на службу у школама даме, које су свршиле курс са испитима. На то ми каза мој мили пријатељ и колега у Университету и у Академији ово: „Влада руска још једнако игнорира Бестужевске курсе, али живот признаје њихово културно значење. Кад се васпитанице ових „високих женских школа“ враћају кући, догађа се не ретко, да се за њих отимају имућни становници, трговци, надајући се довести у кућу образовану, културну жену и мајку. Тако се облагорођује породични живот у провинцији“. Та ме је обавест врло обрадовала. Овакво оплођивање руског породичног живота било би најлепше сведочанство о потреби и користи женских виших школа.

Јоште један институт зажели имати од мене помоћи. У Петрограду израдио је сенатор *Калачо́в,* да је био отворен за будуће чиновнике по архивима посебан завод под називањем „Археолошки институт“, у којем су чланови овог завода (свршени слушачи университета) слушали неке предмете, међу њима палеографију словенске и руске писмености. Тај сам предмет предавао њима ја, што је мене бар толико, ако не више, занимало, колико и моје слушаче.

Кад се све то састави уједно, мени је време пролазило у Петрограду врло брзо; не бих се имао ни на здравље по-

тужити, да нису од вечита снега зими и од светлих ноћи лети, а ваљда и од многог читања, знатно страдале очи: против ослабљеног вида ваљало је тражити лека. Сасвим другојачије је текао живот моје *жене,* која, прилично осамљена и ограничена на кућу, у којој није било обично ни мене ни *кћери,* тешко је подносила самоћу, и ако се много забављала *сином* у првим елементима његова учења, док није дошло време да учи руски а под крај и нешто латински. Тада узех му за учитеља једног ђака (из мојих слависта, неког *Шљакова*), који је долазио сваки дан у кућу. Моја се *жена* радо бавила и музиком; њезин у Берлину на нашем одласку купљени пианино издржао је срећно вожњу из Берлина у Петроград, а из Петрограда 1888-е у Беч. Сада је након смрти моје незаборавне *жене* прешао у својину моје *снахе,* Никичине жене. На том је пианину моја *жена* поучавала у музици своју *кћерку* — није требало на то ништа трошити — а, кад је дошло на ред, и *сина Никицу.* Али код овога показао се таленат на другом инструменту, на виолини (ћеманету). А ево како је дошло до тога. У пролеће, биће године 1884 е, по обичају рускоме запитам ја мојег *синчића,* што би хтео за ускрс на дар, те му сâм понудим, да ћу му купити виолину, јер сам и ја некоч почео свој немузикални таленат са виолином. То је било неколико недеља пред ускрс. Мислио сам, да је мој *син* и заборавио на то обећање, кад се десило да смо шећући се по Горóховој (улици) пролазили мимо магазин, који је продавао музикалне инструменте, особито виолине. Мој ме *син* одмах подсети на обећање, те ми ајде у дућан, где нађосмо управо Немца из Беча, те куписмо малу виолину, какова већ пристаје за дете од 8 година. На том инструменту умео сам му и сам протумачити, како се зову оне четири жице, а није много више научио ни од једнога васпитаника певачке школе, који је по препоруци госпође *Шифнер,* која је по старом пријатељству често долазила к нама мојој *жени* у посете, сваке недеље и празника код нас ручавао. Кад смо летом исте године кренули на пут за Беч, заборавио мој *син* код куће своју виолину; вратити се није било када, умирих га обећањем да ћу му у Бечу купити другу бољу виолину. Дођосмо у Беч и мој ме *син* подсети на задану реч. Тако свратисмо у трговину Лутца (он је тада имао дућан на Fleischmarkt-у), који кад је младићу дао у руке једну виолину, опази одмах по његову држању и замаху руке, да има у њега таленат, те ми препоручи, да му купим нешто боље, што неће бити тек играчка. Тако и би. Кад се под јесен вратисмо у Петроград, нађосмо му учитеља Чеха, код којега је тако красно напредовао, да се тај мили човек на растанку са својим учеником расплакао, јер да није памтио тако доброга ученика. Први је дакле темељ музикалному ентузиазму мојега

сина положен у Петрограду. Он је после у Бечу наставио уз помоћ једног учитеља из оркестра бечке опере, по имену *Гитцмајера,* све док није свршио гимназију те прешао на медицину. Тада је гледао, да састави квартете од својих саученика, с којима је подржавао свој музички ентузиазам, што код њега траје до данашњега дана.

Овде ћу уметнути нешто, што се мене лично тиче, да је године 1883-е редакција „Vienca" у својем часопису године XV, бр. 35 и 36 донела моју слику по једној петроградској фотографији са биографском скицом. Не знам, што је могао бити тому повод.

Пре но што ћу се упустити у излагање свих околности, које су у једну страну спречавале моје решење да одем из Петрограда, у другу руку говориле за то и препоручале га, да се осврнем у кратко на моју радњу шестогодишњег боравка у Петрограду. Истину да кажем, могла је бити већа, систематичнија и по напредак славистике кориснија но што је била у самој ствари. Тому има више узрока. Један је мој, што сам био према руском обичају сувише забављен читањем лекција на разним заводима, а то је радила већина професора да крај скупоће живота повисе незнатну професорску плату од 3000 рубаља на двоструки доходак и више. За лекције у разним заводима ваљало се приправљати, према жељи слушача и слушачица; трошило се доста времена на прегледање њихових за литографисање састављених, већином врло нетачних копија мојих лекција. Мене није ни оно задовољавало, што је збиља изашло литографисано. И полазак лекција, седница у Академији, у „Обществу любителей древней письменности", боравак по више пута преко недеље у Публичној библиотеци — све је то отимало много времена, које је било тим начином откинуто личној научној радњи. Али има још и други недостатак у мојем личном непостојанству и нестрпљивости. Задатака нерешених или необрађених питања нагомилало се пред жељним радње очима толико, да се хтело израдити врло много, а у истину изведено на крај би врло мало. К тому долази моја позната махна, што се нечега с енергијом латим а доскора нестаје воље за наставак и домеривање до краја. Да набројим неколико таковых греха, што леже на мојој души. Одмах, како сам дошао у Петроград, би уговорено с неким мојим слушачима, да ће *моје на хрв. или српск. језику наштампане расправе превести на руски* језик те ћемо то издати у Академском „Сборнику статей". Нешто се и почело преводити, али ја сам и сâм доскора охладнео спрам тога плана, јер сам мислио, да кога ствар занима, може је наћи у оригиналним издањима (Književnik, Rad, Starine, Гласник), а чини ми се да ни нашему „Предсѣдательствующему" (Јакову Карл. *Гроту*) не би било драго, да се то штампа у

„Сборнику“. Тако се од тога одустало. Затим почео сам био штампати *граматику црквенослов. језика,* а и тај је посао запео, јер ми се литографска страна (ружна ћирилска слова) није свидела, а осим тога видео сам на Савиној књизи и другим издањима *Срезњевскога,* како су непоуздана. То ме је све више склањало к некој као ревизији старијих издања и штампању неизданих дотле текстова. Тому новому смеру моје радње сведоче прилози у V и VI књизи мојега „Архива“, а неиздани осташе изводи из *Бојанског јеванђеља.* За слушаче црквенослов. граматике издао сам *Specimina,* које је у другом издању дотерано готово до краја, и опет остало неиздано. Још сам имао на уму да саставим кратак *преглед словенских „старожитности“,* пак је и то на првом или другом табаку запело. Врло озбиљно помишљао сам о издању *етимолошког речника,* али ни до тога није дошло, у том случају рекао бих да ме од посла одвратило осећање, да немам звања за етимолошке комбинације; тражити добру етимологију то је код мене значило као градити стихове, а тога ја нисам умео. Изађоше дакле у штампи 1-о Codex Marianus, 2-о Четыре крит. палеогр. статьи, 3-е минеи службеныя за три месеца: септембар, октобар и новембар, по рукописима год. 1096—1097, 4-о Вопросъ о Кириллѣ и Меѳодiи въ слав. филологiи, 5-о Први том преписке Добровскога са Копитаром, 6. Критички одзив о књизи Соболевскога, 7. приправа за издање дела Codex rerum grammaticarum, који је изишао пошто сам већ био у Бечу. Ја сам и после мојег одласка у Беч остао у живахним односима са петроградском Академијом. О томе биће говор касније.

XIX

Кад се већ приближавало време, да сам знао, да ће ме *Миклошић* формално упитати, пристајем ли да ме предложи у факултету за свога заменика, наста код мене велико и тешко питање, што ћу да му одговорим. Решење питања изазва борбу два мишљења, нисам био сигуран које ће надвладати: интерес породични, обзир на заветну жељу моје *жене,* не само ради ње саме, већ и ради будућности наше деце, препоручао је да се прихвати понуда и позив бечког университета; моја јавна радња, у колико се може код професора тако назвати његово занимање, моји односи к рускому друштву, у којем сам био добро гледан, напокон моје лично расположење к рускому животу, у којем сам уз многе тамне стране видео врло много симпатичних појава — да истакнем само руско женско образовање, којега сам недостатак често доста једнострано и неправедно предбацивао мојој *жени* — све је то код мене лично препоручало да останем где јесам. Си-

туацију је знатно отежавао тај случај, што у тој борби двојаког мишљења нисам имао с киме да се посаветујем, све се кретало у најужем кругу, расправљало међу двоје људи различитих мишљења. Нисам можда довољно нагласио, да су се моји идеали знатно разилазили од много уже на породичну сферу обраћених идеала моје драге и добре *жене.* Она је много живље осећала, као мајка забринута за срећу своје деце, да ни за *кћерку* ни за *сина* не цвату руже у Русији. За *сина* већ је било као договорено, да ћемо га у гимназију послати некуда у интернат аустријски, мислим да сам већ споменуо место Seitenstetten у Горњој Аустрији, само се *жена* није могла спријатељити са помисли, да ће дете отићи тако далеко без ње. Јоште је горе стојало са изгледима за будућност *кћери.* Пошто покушаји пријатеља Ц., да се споразуме с нашом јединицом, осташе безуспешни, показивала би моја *жена* на примере неких (чак довољно многих) академских кћери (и руских и немачких) које осташе усиделице. А наш је положај у том погледу био још замршенији; интимности, која би могла довести до породичних веза, сметала су код нас два важна фактора: вера и националност. По католичанству ми смо били туђинци и Русима и Немцима, а по националности ближе дакако Русима него ли Немцима, и ако је наш начин живота био сроднији са немачким него ли руским. Моја је *кћерка* имала добрих пријатељица међу петроградским немачким породицама, али ниједне међу рускима. Све је то моја у том питању врло далековидна *жена* узимала у рачун, те је зато њезина неуклонива жеља гласила: гледајмо да дођемо у Беч. У тој сам се неприлици утекао к једному средству, којим се надах умирити и удобровољити моју *жену:* наишао сам на комбинацију, којом бих у Академији могао побољшати свој положај. Мене је већ давно смућивала неравноправност између чланова нашега, руского „отдѣленія“ у Академији и оба остала разреда; хтедох си помоћи тако, да ћу не против *Куника* већ уз њега тражити од президента да мени повери „славјански“ одео књига, које су лежале у највећем нереду уз руску библиотеку: ја бих их ставио у ред, каталогизирао и побринуо се да се празнине попуне; био бих дакле неким као вицедиректором за славјанске књиге, т. ј. за књиге на разним словенским језицима (мимо руски). Као награду за тај посао очекивао сам, да бих добио право на „казённую квартиру“ и још неку малу новчану одштету. Мислим, да сам о тој комбинацији говорио са *Гротом* и са секретаром К. Ст. *Веселовским*. Један и други одговорише доста хладно и млитаво, нисам могао очекивати да ће се заузети за ствар код президента. И ако су признавали да је у руској библиотеци велики неред, али што је њима стало до словенских књига, а у старога мрзовољастога *Куника* није се

хтело дирати. Тако оста моја записка, у којој сам целу ствар изложио президенту, Д. А. *Толстому*, безуспешна. Ја прилажем овде текст моје „записке“, из које се види, да сам отворено казао, да имам позив за Беч [в. у *Прилозима* бр. 10]. Кад би професор Д. А. *Толстој* придавао неко значење мојој служби у Петрограду, он би свакако ма којим начином реагирао на моју „записку“, али он врати мој exposé без и једне речи, не нађе за вредно да бар изрази жељу, нека бих остао у Петрограду. То је болно осетила и моја *жена*, коју сам хтео овим путем предобити за Петроград, а сада је имала један разлог више, да даде предност Бечу. Много се достојније спрам мене понео министар *Дељанов*, њему је збиља било жао што одлазим из Петрограда те је у последњи час, кад је већ било прекасно, обећао био, да ће ми исходити права „заслуженнаго“ професора, ако останем у Петрограду. За боље разумевање, ваља додати ово: мени су године 1880 убројене у службу све године почевши од г. 1860, тако да сам године 1886 могао већ рачунати на 26 година службе; али нису све ове године давале право на звање „заслуженнаго“ професора, већ само оне, што сам их одслужио у университетима, мени је дакле требало још десет година чекати, т. ј. све године проведене у Загребу (1860—1871) отпадоше. А права „заслуженнаго“ професора састоје се у томе, да може уз потпуну пензију служити ма где у приватној или јавној, државној служби. Као „заслуженный“ професор ја бих имао право на руску пензију ма и отишао на службу у Беч. Али овако, са 26 година службе, могао бих тек, да сам хтео, оставити Русију те отићи рецимо да живим у Загребу, али јавне службе не бих смео преузети ни овде ни у Русији, а да не изгубим право на пензију. Овако је то мени протумачио тадањи директор департамента у министарству народне просвете, неки *Аничков*, те кад сам га упитао, а зар се то не би могло преиначити, човек се разгоропадио, јер да ми „братја Славјане“ једнако тражимо свакојаке изузетке. Тако не нађох ни у министарству народне просвете никакве предусретљивости, којом бих олакшао своју ситуацију, да останем где јесам. Моја је душа била управо болесна. Тешко ми је било остављати Русију, у којој сам нашао толико срдачних људи, пријатеља и познаника, као нигде од пре ни после — то могу сада додати. Али моја добра *жена*, којој је лебдео пред очима интерес породични, будућност наше деце, бранила је своје уверење, да треба да се оде, тако јаким аргументима, да сам и преко воље морао уступити. То беше изазвало у оно доба између нас толику напетост, колико нигда ни пре ни после. Било је и суза! У Университету примише глас, који је о мојем именовању за Беч био дошао као телеграм из Беча у све руске новине, сасвим хладно и индиферентно.

Некоји колеге дадоше ми чак за право, што остављам петроградски университет управо тада, кад му свемогућни уплив *Каткова* подсекао корен у автономији, кад је класицизам имао славити оргије над свим другим предметима историко-филолошког факултета. У руском „отделенију" Академије, док није дошла вест о мојем одласку у новине, није се као право ни веровало, да бих могао отићи. Сада када је ствар била решена, узеше тај факат к срцу, те пошто сам изјавио, да и ако имам 26 година службе, нећу ни стављати питања, не бих ли могао добити за 25 година службе годишње пензије од 2500 рубаља, — моја је аргументација гласила, да Русија није мени бројила свих година „заграничне" службе, да могу што пре из Русије отићи, већ да ме што јаче привеже за Русију — раскравише се срца и симпатије мојих другова те једногласно одлучише умолити преко министарства цара, да могу изузетним начином остати редовним чланом Академије, и ако живим „за границом". Један је овакав пример био код *Бетлингка* који је живео у Јени. Код мене је то тим лакше било што као члан „второго отдѣленія" и онако нисам добијао никакве плате, а ремунерација давала се само за присуство у Академији код седница, ја као absens carens нисам добијао ништа. Кад су касније под президентством *великога кнеза Константина Константиновића* изједначили у правима чланове II. отдѣленія са осталим разредима (I и III), заборавише, како ми једном рече Леонид *Мајков,* имати мене на уму, ја остах празнорук или кратких рукава. Истом знатно касније променила се нешто ситуација у моју корист. О томе биће говор на својем месту.

Мислим, да сам већ споменуо један велики мањак мојега петроградског живота, што сам се премало бринуо, да употребим ову или ону згоду, да бих се упознао с руским народним животом, што је изван Петрограда [в. стр. 19]. Да, право узевши, ја нисам познавао ни Петрограда на свем његовом простору. Нисам имао за то ни времена ни воље. У Александро-Невској Лаври био сам у свему једном или два пута; око Смољнога прошао сам тек један пут. На крају Васиљевског острова к Финскому заливу дошао сам по Средњему проспекту само један пут. То ће рећи мој се саобраћај кретао око Васиљевског острова у правцу Невскога и неких паралелних улица све до Варшавског и Царскоселског колодвора; врло сам мало познавао Виборгску и још мање Петербургску страну. Од околице познавао сам Кронштат, Ораниенбаум, Петерхоф још од г. 1872, само у Царскоје и у Павловск долазио сам и касније. Један једини пут провезосмо се Невом до Шлиселбурга у друштву *Хорватовића,* ја и мој *брат.* Из даље околице видео сам још

г. 1872 Парголово, Шувалово и Озерки. Једном учиних летом излет к *Ламанскому* у Боровичи.

Ту сам видео, да и у Северној Русији има сеоски, тако звани „ладањски" живот своју поезију, и ако она далеко заостаје за нашом јужном, напр. хрватском поезијом, са много више културе и трагова прошлости. Широка руска натура размахала се истом даље према Волги и на Волги, коју сам могао тек наслућивати године 1887-е с једне вожње по Волги од Јарослављa до Костроме. У *Москви* ја сам био у годинама 1880—1886 а касније из Беча неколико пута. Редовно сам одседао на Тверској у Лоскутној гостиници. Један пут знам да сам нашао онде д-ра *Чеха,* који је већ тада водио живот за мене доста загонетан. Онај пут нисам толико разгледао Москве, колико сам концентрисао своју радњу у Хлудовској библиотеци смештеној у „јединоверческом, старообрјадческом" Преображенском манастиру. Не опомињем се више, да ли је то било овај пут, или прије или касније, да сам радио у Синодалној библиотеци (под надзором је била оца *Владимира*), исто тако у Типографској библиотеци. Знам, да сам једном таквом приликом походио архимандрита *Амфилохија* у Даниловом манастиру, који ми је показивао, како је по стенама цркве дао много тога насликати по узору старих руских рукописа, напр. изборника године 1073-е! Да ли је тада било или којом другом приликом, не опомињем се више, само знам да сам учинио врло ми угодну у успомени посету професору *Буслајеву* (Федору Ивановићу). Из дугог, врло живахног разговора понео сам неповољан утисак, што тако живахан дух, са пребогатим знањем и снажном вољом, остаје изолован од саобраћаја са университетом, у којем би могао још толико користан бити. Нисам дакако тада мислио, да нешто слично и мене чека. Е, хвала богу! У Москви био сам и у *Тихонравова* (Ник. Савића) и у Румјанцовском музеју код *Лебедева* (и *Долгова*). Ту сам се на своје очи осведочио, како радо залазе у библиотеку староверци те моле да им се покажу ови или они рукописи, на чијим текстовима решавају своје спорове или двоумице. Библиотекари иду им стрпљиво на руку и тиме чине завод популарним, којему староверци радо поклањају из своје оставштине рукописе, знајући да ће тако бити доступни њиховој браћи. Боравећи једном у Москви имао сам око себе читаву малу колонију „славјановједа" и „русовједа", као напр. *Лаврова, Щепкина, Козловскога, Северјанова,* мислим и *Соколова:* к мени би долазили у Лоскутную на чај, а једном, памтим, извезосмо се на „Воробјеве Горе", одакле има леп поглед на Москву, али за удобност публике није било тада урађено готово ништа. Ја сам радо долазио у Москву, па да ми је било суђено да дуже останем у Русији, био бих чешће онде, да се надишем правог руског духа. Кад сам био осам

дана (или чак мање) у Москви, примив у себе утиске московског јавног живота, одмах сам на повратку у Петроград заметио велику разлику: преда мном се развио тип чиновничког, више него на пола, европског света пресађеног на туђе земљиште као са намењеним му задатком, да га ђубрењем облагороди. Нигда нећу прежалити, што нисам из Петрограда учинио излете 1-о у Стари Новгород и 2-о кудгод у Финландију. Нешто мало могао бих се извинити тиме, што све до године 1885/6 нисам рачунао да ћу тако скоро оставити Петроград.

Изван ужега круга мојих колега у Академији и Университету редак је био случај да се когод обраћао к мени са каквом особитом потребом или молбом. Један пут желео је брат мојег колеге у Академији, ботаничара *Фаминцина,* који се пуно бавио проучавањем словенске музике, да му идем на руку код његова путовања у словенске крајеве, где је хтео не само слушати народну музику већ и састати се и упознати са тамошњим музичарима, који имају смисла за праву народну музику. Он је долазио неколико пута к мени на разговор о својим плановима, који мени нису били одвећ јасни. Њему је стало било до тога, да уђе путем успоредног проучавања данашње музике у траг управо најстаријој прасловенској музици. Ја нисам био компетентан, да му приговарам или сврађам пажњу на велику потешкоћу у решавању тог питања, већ сам му само могао дати препоруке. Колико се опомињем за Чешку био ми је на уму г. *Куба,* а за јужне крајеве препоручио сам га бискупу *Штросмајеру. Фаминцин* подузе збиља путовање те кад се вратио у Петроград, биће ми приповедао о својим доживљајима, којих ја више не памтим. Знам само толико, да је био у Ђакову, да га дочек *Штросмајеров* и његова љубазна сусретљивост управо одушевила. Не познавајући величину духа *Штросмајерова* он се никако није надао, да ће католички бискуп једному православному човеку, ма био и Рус, ићи тако љубазно на руку. *Штросмајер* препоручио га на широко и далеко својим људима, свештенству итд., јер је одмах озбиљно схватио научну тенденцију. А кад је исти *Фаминцин* после дошао у Фрушку Гору, не знам у који манастир, почастише га обилатим ручком а после ручка дозваше харфинистице, нека би њих и њега забавиле. Та се пештанско-циганска музика боље свидела монасима, а зацело и самому игуману, него ли проста народна српска музика, можда чак уз гусле јаворове. Кад је *Фаминцин* мени о томе приповедао, смешећи се неким начином за разлику у схватању, смејали смо се тому случају, али сам га морао утешити, да ни код католика не би сви онако разумели његову жељу као један *Штросмајер.*

Врло је рано стао к мени долазити Мирослав *Добрјан-*

ски, шурак *Будиловићев,* родом из Угарске, којему као и његову оцу не би опстанка у Угарској. Али у Русији није имао завидна положаја: руска влада употребљавала га за такове послове, који су могли изазивати нерасположење и чак мржњу, напр. да наговори чешке колоније у југозапад. Русији, које се сматраху хуситима, да пређу на православље. О њему биће још говора. Доста је често залазио к нама један бегунац из Аустрије, по имену *Пераковић,* који се на једну корушку девојку, своју љубовцу, тако истрошио, да је пао у дугове, ради којих је морао положити официрску част те се од својих кредитора спасао бегом у Русију. Он се надао, рачунао у томе чак и на моје посредовање, да ће бити у Русији примљен као официр. Али поради откривеног једног случаја, да је аустријски официр био у Русији забављен уходарством, нису све моје молбе и препоруке преко *Бичкова* (шурака *Обручева)* ништа постигле. Он оде после с мојом препоруком на *Јиречека* у Бугарску те онде постиже свој циљ.

У те је године живео у Петрограду *Наумович* као мученик руске идеје у Галицији, виђао сам га, али ближега познанства међу нама није било. Ја сам са симпатијом пратио свако настојање, да се шири углед руски, разумевајући укупност народнога и културнога живота, најмање дакако реакционога режима политичкога, али поједини људи, који су под плаштем русофилизма гледали своју личну корист да унапреде (као напр. *Плошћански* у Галицији), нису ми могли бити симпатични.

Много бих могао приповедати о петроградском дневном животу и о његовим јавним уличним типовима. Ја сам напр. налазио врло рационалном поделу дневне радње од 9 или 10 сати изјутра до 4 после подне, тако да је није обилати подневни обед прекидао, као овде у Бечу, где се одмах иза 12 или 1 (по новоме 13) посао прекида, све оставља своја места те бега кући на ручак, настављајући исти посао у 2 или 3 (14—15 с). Кому је предуго чекати на ручак око 5(17) сати, пружају му свакојаки буфети довољно прилике да штогод „закуси". Са касним ручањем скопчана је велика друштвена удобност, што се полазећи у госте у одређене дане, кому се већ прохтело да иде, није очекивало што друго ван чаша чаја са хлебом или према времену штогод воћа. Истом у ванредним случајима, кад је био нарочити позив на вечеру, могло се очекивати око 11 или 12 сати у ноћи да ће те звати за стол на посебице приготовљену вечеру. — Међу јавним уличним типовима био би спомена вредан у кући дворник, на улици извошћик. Дворник је у кући најнижа инстанција полиције, преко њега обављају сви станари у кући све потребе са полицијом, све пријаве, све исправе итд. За послугу у кући он је важна личност, с којом све кухарице гледају да

се добро пазе. У повећој кући било их неколико под надзором једнога, највишега, којему су сви подчињени. На улици оригиналан је тип руског извошћика, има их голобрадих младића и седокосих стараца. Под јесен, кад је у селу довршена пољска радња те би неколико лица остало беспослених, отићи ће отац са сином, кад и кад их неколико, на зиму у град, водећи са собом по неколико коња; у граду пријавиће се код полиције те добити знак дозволе, да могу најмити потребан број кола или саоница, којима ће по граду возати кому устреба по дану и по ноћи од куће у град, у цркву, у позориште, на трг и пазар итд. Извошћик седи у прописаном оделу спреда те прави коњем, страга могу седети само двоје. Пасажир радо се упушта с извошћиком у разговор, који бива наивном оригиналношћу питања и одговора кадшто врло занимљив. Оригиналан је разговор, што га води извошћик са својим коњицем, понукујући га да брже трчи. Не маше се бичем, већ испод себе држи као сакривен кнут (корбач), којим ће, кад већ дође до крајње потребе, љуто истући. Обично тога и не треба, довољно је да извошћик замахне руком испод себе, а коњиц то види те зна што му прети. У моје време није било одмерене цене на вожњу, већ је читав град једнако се погађао, цена се мењала сваког сата, према броју извошћика, који су на живљим местима у дугачким редовима чекали на вожњу, а иначе на гласан повик „Изво́шћик“ дојурило би их по неколико из разних улица, с разних страна. Ако их је било више на окупу или по неколико дојурило, цена је била дакако мања. Ћеретко се дешавало, да је пасажир пролазећи полагано мимо реда извошћика нуђао цену, на коју се не хте одазвати ни први ни други ни трећи итд., док напокон, кад их је много, један од најудаљенијих, видећи да је пасажир тврдоглав те неће да повиси понуду, пристаје на вожњу са обичном речју „пожалуста“! Не би човек веровао, и опет је жива истина, да се кадшто могао човек у ноћ јефтиније провести, него обдан, а то зато, што је пасажира бивало све то мање, ваљало је дакле држати се онога, који се случајно намерио. Ноћни су извошћици били тако извежбани, да су по осветљеним прозорима од кућа рачунали, где ће бити гости, који ће се пре или после разилазити својим кућама, добро је дакле било држати се у близини таквих кућа. Колико је мукотрпан руски човек и руски — коњ, о томе сам се толико пута могао осведочити, враћајући се касно у ноћ кући по љутој студени око 15 до 20° R испод нуле, а извошћичји коњици стојали би мирно у толикој зими без покривача, а пред кућом лежао би на отвореној клупи дворник замотан у свој тулуп (бунду), те га ваљало будити да отвори врата у кућу, док је дневни портир („швајцар“) мирно спавао.

Ја сам већ 1872 године најрадије посећивао у Петро-

граду „публичну“ библиотеку, па тако сам и у годинама 1880—1886 врло радо и често долазио онамо, и ако је главни магнет, који ме је пре онамо привлачио, т.ј. Зографско јеванђеље, сад већ било издато. Узорни ред, велика пажња на толике светиње руско-словенске литературе — све је то било мени тако мило, да сам и сâм радо уносио у ту ризницу, што сам могао и имао на расположењу. Тако сам сву *преписку Добровскога са Копитаром,* која је сачињавала први том мојег издања, поклонио библиотеци. Много година касније купио сам у Бечу, кад није хтео Цајсберг *(Zeisberg)* за дворску библиотеку, неколико словенских рукописа, донесених у Беч са Истока, купљених, чини се, у Александрији, а ја сам их уступио „публичној“. Наговорио сам госпођу *Грубер,* удову после знаменитог петроградског анатома Венцела *Грубера,* да поклони неке драгоцености, посвећене *Груберу,* од његових небројених ђака, лечника, у Публичну библиотеку, у њен кабинет реткости. Недавно читао сам у неком руском листу од ове године (1921), да је једно финландско изасланство нашло у Публичној библиотеци иначе све у реду, али да је покојни *Кобеко* неке најважније драгоцености, кад је библиотеци претила опасност, некуда одвезао и сакрио, те се сада не зна где су. Ако се то обистини, то би био страшан губитак, много већи но што ће га библиотека имати од пољских ствари из колекције *Залускога,* ако по лудом договору руских бољшевика са пољском владом оду из Петрограда у Варшаву.

Руски језик, који сам практички стао изучавати истом г. 1871-е у Берлину, дакле у мојој 34-ој години, заволео сам и ради његове милозвучности и ради богате литературе на толико, да сам га усвојио у великој мери, и ако је танахно ухо правог Руса могло ухватити неке трагове мојег неруског порекла у изговору. Али и ја сам дотерао у разазнавању до толиког савршенства, да бих музикалнији изговор правог Москова (Москвича) умео разлучити од чиновничког језика петроградске интелигенције. Једном враћајући се по Невскоме из Библиотеке на Остров, слушао сам гласан разговор двојице испред мене, од којих један својим неруским изговором изазва у мени помисао на Чеха. Ускорих корак да прођем мимо њих, и збиља онај један био је *Вацлик;* човек живео много година у Црној Гори, још дуже после тога у Русији, коју је пропутовао до крајнога истока, и опет утисак чешки није се дао ишчупати из његова језика. Кад је изашла моја врло опширна историја словенске филологије, уза сву вољу да приговара, није загрижљиви иначе *Петровски* (из Казања) могао ништа знатнијега предбацити мојему рускому језику и стилу.

Казаћу још неколико речи о мојем односу према религији и цркви. О томе могу говорити само индивидуално, узи-

мајући себе као објект, и то према католицизму, у којем сам био одгојен те се га нисам одрекао, према протестантизму, који сам имао прилику изближега проматрати у Берлину међу г. 1871/872 и 1874—1880, и према православљу рускоме у годинама 1872—1874 и 1880—1886. Мислим да сам налазио највише свесне, озбиљне религиозности код протестаната, њима је служба била драга, јер су уживали од разумне проповеди и суделовали певањем песама. За око можда је било нешто премало сјаја, док је код католика било обреднога сјаја знатно више, исто тако код православних. Код првих привлачи у новије доба људе и без сваке вере музикално певање као бесплатни концерт у цркву; мене је недавно, кад сам се, јер ми је позлило, с муком протурао до врата и кроз врата из цркве на ваздух, полугласно изгрдио неки, судећи по цртама лица, чивутин, што му сметам у „Kunstgenuss“! То је било у Аугустинској цркви у Бечу, на Духове 1921. Православна служба, и ако једностраним певањем без музикалне пратње знатно уступа свечаној служби католичкој, има у Русији за руског човека ту велику предност, што он разуме и молитве свештеникове и певање зборова, по томе је њему црква институција скроз народна, као што се и свештеник не одваја од народа целибатом, који код католика чини касту. Ја сам лично с пажњом слушао протестантске проповеди, којих у моје доба у православним црквама у Русији никако није било; кажу да је сама влада, крај ниског знања свога руског свештенства, зазирала од проповеди, бојећи се опасних дигресија; опозиција против проповеди одазвала се чак недавно у уставотворној скупштини у Београду једним параграфом уметнутим у текст устава. Та недалековидност могла би уродити управо нежељеним плодом. Моја многогодишња собарица Анастасија у Петрограду, која је испрва марљиво полазила цркву те строго обдржавала пост — једном је морао наш кућни лечник употребити сву своју речитост да је склони пити преко поста бар нешто млека, толико беше избледела у лицу од малокрвља, — стала после занемаривати полазак цркве, а кад је упитасмо, зашто не иде у цркву, рећи ће: што ћу у цркви, кад не чујем од попа ништа друго ван „господи помилуј“. Ја сам црквено певање врло радо слушао у Исакијевској саборној цркви; опомињем се, како је и *Рачкому,* који је навикао слушати појање на југу у српским црквама, силно импонирало слушање у Кијеву, Москви и Петрограду. На мене је свагда чинила дубоки утисак на панихиди песма на опроштај са дубокогромким „вјечнаја памјат“! Кад бих си смео и могао желети, и ја бих највolеo да ме сахране уз овакав опроштај, да буде последња реч над мојим мртвим телом у старом словенском језику, који је мене кроз читав век одушевљавао. Ја сам у Петрограду волео православну цркву, јер ми је више

говорила к срцу, него ли пољско-француска католичка, док у протестантске у Петрограду нисам ни залазио. Кад би се православној цркви могао дати добар савет, тај би зацело предлагао да нешто скрати своју службу према потребама модерног живота и времена. Већ је мој славни земљак *Крижанић* приговарао руској служби, да сувише често помиње царску кућу, као да служба није намењена слави божјој већ величању славе цареве. Како то стоји данас у републици, не знам.

За мојега боравка у Петрограду био је професором историје руске цркве Тројицки *(Троицкій),* уман човек без предрасуда, широких погледа. Разговарајући се с њиме о руској православној цркви, жалио се на превелику зависност рускога свештенства од државне власти, на одсуство сваке иницијативе за бољу организацију, на недостатак сваке везе између руских и осталих православних цркава, чак са Цариградом премало се опћи и дописује, некмоли са словенским православ. црквама. Ја сам о томе написао један анониман *чланак у загребачком Katoličkom listu,* мислим год. 1920.[1]) Ако онде није може бити довољно истакнуто, да ја, признавајући јаку организацију у католичкој цркви, налазим да није нимало универсална, како би хтела да буде и имала бити, већ је сувише римско-талијанска, то нека буде изрично казато овде, те не треба никакових обзира на Рим или непогрешивост папску, нити је мени стало до тога, да ме тако похвали као правоверног католика. Ја налазим, да католицизам својим латинским карактером најбоље одговара душевному расположењу романских народа, док је протестантизам германским народима у вољи; тако остаје словенским народима православље, само да хоће да се нађе велики и силно потребити реформатор, који би исправио многе несавремене норме, као напр. присилну женидбу белога свештенства, предугачко трајање службе, који би ублажио постове, подигао углед проповеди итд. За доказ противљења словенскога духа против Рима може се указати на хуситизам и чешку братску „једноту", на богомилизам код Бугара, Срба у Босни, да и на глаголизам хрватски, који је исто тако био наперен против Рима, барем у националном погледу. Ове ће моје назоре конзервативан католик прогласити јересијом, што мени ни мало не смета. Ја верујем, да народ не може бити без вере, — прометнуће се у бестију, али од мене не може се тражити, да све онако верујем, како који прости неуки човек. Вера је субјективна имовина, њена садржина мења се према развитку интелекта, према расположењу душевном, према личној срећи или несрећи,

[1]) Ја тога чланка нисам могао наћи ни у једној од г. 1919—1921, а ни редакција листа није ми умела казати где се тај чланак налази [М. Р.].

како милује или прогони човека. Тко је о томе уверен, сматраће највећом нетолеранцијом нападање на веру или на људе различног верског осведочења, као на пр. што чине либерални или комунистички безверници нападајући на католичка друштва. Лично ја сам чак осећао особито пријатно задовољство над изјавама народне побожности, скопчане с неком поетичношћу, која диже масе народа, приковане на груду земље свагдашњим радом, на махове до виших идеалних сфера. Камо среће да га на том путу води, одушевљује, облагорођује његов позвани вођ, свештенство, што не бива довољно често. Ја сам лично у младости налазио много поезије у црквеним обредима, ипак нисам био пријатељ исповеди, налазећи у неискреном или неозбиљном кајању много више химбе него истине. Ни владање исповедника код тог чина није код мене нигда чинило утисак довољне озбиљности, јаче је избијала њихова тегоба над том задаћом, него добра воља и жеља моралне користи. Ни обичне католичке проповеди нису мене задовољавале, налазио сам у њима сувише опћенитости, сувише апстракције, премало везе са дневним животом и његовим махнама. Једини изузетак чиниле су године 1855-е или 1856 у Загребу, и године 1857-е у Бечу сјајне проповеди немачких Исусоваца *(Шмуде*, браћа *Клинковштреми)*, чије сам умне беседе врло радо слушао.

Не умем рећи, како је православна црква у Русији утицала на своједобну интелигенцију, само ми се чини, да је више вредила у очима и мислима образованих људи као народна институција, него то бива у католичкој цркви. Мислим ипак, да су у Петрограду немачки протестанти религиознији од православних Руса, ма да ови врло живописно изводе своје религиозне навике. Видео сам н.пр. како војени генерал, пролазећи Невским проспектом, зауставља се, скида капу (фурашку) те се крсти по три пута гледајући у цркву или црквицу (часовњу) на насупротној страни широке улице.

Много се говори о великим сметњама, које задаје редовному течају живота руски бирократизам. Мени није позната његова организација ни његова сила. Универзитетски професор, а нарочито члан академије, био је у моје време у тако удобном положају, да није сâм требао никакова корака чинити у ма који уред, све би за њ обављала канцеларија и њен персонал.

Ја ћу споменути два догађаја, који се збише за мојега боравка у Петрограду (1880—1886). Једно је била велика трешња (потрес), која је починила грдне штете по Хрватској, особито у Загребу и његовој околици, у селу мојега *брата Ивана*, у Маркушевцу. Мени описаше све страхоте оба брата у писмима, *Карловом* од 12/11 и *Ивановом* од 16/11, а мој *шурак Виктор* јавио ми 20/11 из Вараждина, да су и онде

осетили трешњу, али је прошла без велике штете. С неких се страна рачунало и очекивало, да ћу ја у Петрограду повести акцију за скупљање приноса у корист многих пострадалих оштећеника. Али ја нисам тога подузео, једно зато, што сам истом дошао у Петроград те нисам осећао тврда темеља под ногама, друго зато, што нигда нисам био окретан за такове послове, а треће и најважније — зазирао сам од неприлика, које би изазвала својим формализмом полиција! Други догађај тиче се смрти *Даничићеве* г. 1882. Њоме је постала столица словенске филологије у Београду вакантном. Тим поводом написа ми мој драги пријатељ, тадањи министар народне просвете, Стојан *Новаковић,* врло љубазан позив, не бих ли хтео заменити *Даничића* те ступити на његово место. Он писа м. о. ово: Vlada Njegovog Veličanstva Kralja našeg nalazi, da će pri popunjenju ove katedre učiniti najveću poštu spomenu pok. Gj. *Daničića,* ako Vas, gospodine profesore, kao najdostojnijega predstavnika filološke nauke medju Srbima i Hrvatima pozove da njegovo mesto zauzmete. Meni je kao ministru prosvete pala u deo ta čast, da Vam ovaj poziv uputim i da Vas zamolim da biste mi izvolili izjaviti pod kojim biste uslovima mogli i voljni bili zauzeti mesto na našoj Velikoj školi, kako bismo mi po tome mogli svršiti što treba. Primite itd. Vaš Stojan Novaković. Писмо је ово датирано 27 нов. 1882. Уз овај службени позив би приложено приватно писмо, у којем су потанко изложене биле управо сјајне понуде и погодбе, али ја се никако нисам могао позиву одазвати, не зато што бих већ тада имао на уму Беч, већ што сам се осећао везаним за Русију, која је толико за мене урадила.

Последње године мојега боравка у Петрограду водила се живахна борба за криво оцењени класицизам у ретроградном духу *Каткова,* којим се хтело убити нихилизам, анархизам и све могуће „изме“, а с њима и автономију университетску. У питању, колико да се одмери права класичким језицима у истор. филолог. факултетима, сазвана би анкетна велика комисија под председањем самога министра *Дељанова* (*Катков,* и ако је био чак у министарској згради, не хте показати се у седницу). Ту сам и ја говорио у корист умерености, позивајући се на искуство аустријско, те изазвао академика *Наука,* да се изјави с обзиром на односе у Прусији; наше сложно мишљење учини повољни утисак чак на куратора *Новикова* Мишљасмо да смо победили т.ј. сузбили претеране захтеве *Каткова,* али хоћеш да — под јесен исте године, кад сам ја већ остављао Петроград, надвлада мишљење *Каткова.* Опомињем се, како је том приликом директор департамента *Аничков* с мало поштовања говорио о оним многобројним чешким и галичким учитељима класичких језика на руским гимназијама, који се одазваше позиву рускога ми-

нистра Д. А. *Толстоја,* те заузеше по провинц. гимназијама учитељска места класичних језика. Њихов је положај био тежак, јер су их руски учитељи сматрали министарским креатурама те се од њих одстрањивали, а и младеж није их волела, нешто зато, што су је мучили граматиком класичних језика (до читања и разумевања класичних писаца није готово ни долазило, читање напр. Тацита није било дозвољено), а нешто и поради њихова незнања руског језика, којим би изазивали смех. Тако се напр. њима приписивао овај смешни превод римске реченице: Ars longa vita brevis: то да је по њихову гласило: штука длинна а животъ коротокъ! Од јужних Словена ја сам познавао неколико таквих учитеља, као *Јакшића* (на Кавказу), *Сурмилића* (у југозапад. Русији). Ни један од њих није, мислим, био особито срећан и задовољан.

Сасвим другојачије стојао је углед универс. професора, тај је далеко надмашавао значење и углед аустријског универ. професора. Док се овде са одслуженим годинама долазило у стање умировљено „hofrata“, у Русији је професор обично завршавао своју службу као тајни саветник, налик на немачког „Geheimer Rat“. Ипак у Русији није био обичај професора звати са насловом чина, као што су у Немачкој Geheimräte или у Аустрији Hofräte постојано у устима, већ се пријатељ и познаник задовољавао називом „имена и отчества“ (на пр. Иван Петровић, Александар Николајевић итд.), а нижи људи обраћали би се са насловом: Ваше благородије, Ваше Високоблагородије, или Ваше Превасходитељство. Чак гимназијски ђаци обраћали би се службено к својим наставницима овим лепим обичајем.

Мени је за чудо лако и брзо ишло привикнути да на руски начин зовем и разликујем пријатеље и познанике по „имену и отчеству“, док се мени још у Одеси мој стари колега финландац Филип Карловић *Бруун* тужио, да таково називање њему никако не иде у главу. Ја још и сада памтим из одеских година Виктора Ивановића *Григоровича,* Алексеја Степановића *Павлова,* Василија Мироновића *Војтковскога,* Александра Александровића *Кочубинскога,* а у своје сам доба знао свакому колеги за име и отчество. Тако исто у Петрограду памтим Јакова Карловића *Грота,* Атанасија Фјодорића *Бичкова,* Михајла Ивановића *Сухомлинова,* Александра Николајевића *Веселовскога* (тако се звао и *Пипин),* Леонида Николајевића *Мајкова,* Никодима Павловића *Кондакова,* Алексеја Александровића *Шахматова,* Филипа Фјодоровића *Фортунатова* — Фјодора Евгенијевића и Јевгенија Фјодоровића *Корша*(оца и сина), Владимира Ивановића *Ламанскога,* итд. итд. Од академика Немаца мало који у Петрограду звао се овако, али од Руса памтим Константина Степановића *Веселовскога,* Пафнутија Љвовића *Чебишова* итд. Руси звали би

мене Игнатиј Викентијевић, моју жену Сидонија Петровна, *Богишића* — Ваљтазар Власић итд. Није ли најновија фаза руског живота разорила и ту лепу црту руског живота, не знам, јер ми о томе није нико причао!

Ја сам интимни живот руског ђаштва мало познавао. Знам по казивању толико, да су многи силно страдали и од тога живели у вечитој огорчености, која је много доприносила к ширењу нихилистичких идеја. Иначе је руски студенат осећао и тешко му је било што је морао признавати заосталост његове велике домовине у култури за европским напретком. Желећи догнати за Европом, руска интелигентна младеж гледала је да си из књига, које су читали у руским преводима, створи идеале, које би ваљало било остварити, не питајући много, да ли је у животу све онако проведљиво, како је нацртано у теорији у књигама. Одатле у Русији толики покушаји, толике пробе да се усрећи друштво по новим још неиспитаним облицима „опћежитија". Прости народ, који се умом својим ограничивао на радозналост у питањима религије те радо умовао о разним реченицама библије, стварао је по истом нагону разне секте, желећи њима исправити и усавршити погодбе службене цркве, које га нису задовољавале. Ја сам ову црту руског народа, у његовој простоти, исто као у интелигенцији, високо поштовао као залог велике будућности. Само у Русији, у том посебном свету, који није ни Европа ни Азија, могао се родити овакав грозни бољшевизам, који запањује сав остали свет, који је овај час стровалио Русију у бездну невоље и несреће, али ће се она и опет подићи на нов живот, лепши и бољи но што је био пређашњи, на живот који ће повлачити за собом сав данашњи културни запад. Какав ће бити тај руском револуцијом обновљени нови свет, ко би то умео већ данас одгоненути. Данас траје још процес очишћавања уз велике муке и страшна страдања. Кроз два и по столећа примала је Русија у своју огромну трбушину храну са запада, која јој није наудила, није јој покварила здраве пробаве. У литератури већ је течајем деветнаестога столећа стао сазревати плод западноевропског оплођивања; у двадесетом пројавиће се резултат западне фруктификације и у другим сферама живота. Ја верујем у тај процес обновљења руског света те се надам, да ће у његове стопе ући већи део осталог словенског света. Истини за вољу додаћу, да је више година пре последњег светског рата мени говорио млади *Ламански,* како он полаже све своје наде у велику будућност Русије, имајући пред очима пример америчких Сједињених држава. Надајмо се, да ће до тога данас сутра збиља и доћи, јер ово страшно господство бољшевизма не може одвећ дуго трајати, наступиће опет боља времена на основу онога добра, које је може бити ипак донео бољшевизам.

Још много тога чувам у памети из година мојега живљења у Петрограду, мојих односа к разним људма, старим и младим, знатним и незнатним, из високог чиновничког и угледног књижевног света. Круг људи, с којима сам се сусретао, и ако није био одвећ велик, опет је пружао прилику завиривати дубоко у душу руског човека. Мене су понајвише занимали погледи руске интелигенције на западноевропски свет и на словенске народе. На сваком се кораку могло опазити, како је Русима идеал у Паризу и Француској, њему би се клањали, на њ тежили, док је суседна Немачка остајала на другом, а Аустрија по готово чак и на трећем месту. Само болесни људи говорили би с поштовањем о — Карлсбаду. Интерес за Словене био је ограничен на малени круг славјанофила, па и код њих улазили би у словенски програм понајглавније православни јужни Словени, т. ј. Бугари и Срби, у мањој мери западни Словени, као н. пр. Чеси, Хрвати. С југа долазила би у Русију понајвише младеж, рачунајући на обилату помоћ и потпору са стране руске. Тако се само собом међу Русима утврдило мишљење о неком као просјачком јужном словенству, које је донекле подупирао *књаз црногорски* својим држањем. Тако су либерални Руси, кад је и који угледнији човек с југа (из Бугарске, Србије) дошао у Петроград, одмах стављали питање, што опет тај хоће од Русије? Опћенито нису „братја Славјане“ у очима руске публике много више вредили, но што словачки дротари у Бечу! Владини кругови опет тражили би од словенских кнежевина, да безусловно одобравају и следе сваку ма и како реакционарну политику руску. Одатле такове несугласице као за време Стојана *Новаковића* и митрополита београдског *Михаила.* Руски је либерализам све то с неким презирањем осуђивао као и главне репрезентанте славјанофилства у самој Русији, разуме се не оне старе знатне људе, као *Кирејевски, Хомјаков, Аксаков,* већ њихове ретроградне епигоне. Погрешно мишљење Руса о западним Словенима беше плод незнања. О културним напрезањима и успесима чешким, хрватским није се ништа знало, једино се допуштало, да је образовање народних маса путем школа знатно даље одмакло од руског аналфабетизма. Али и у томе правцу присвајала се већа заслуга Немцима, него ли самим Словенима, јер се није водио рачун о великим жртвама, које су приносили сами Чеси или Хрвати. Велике оригиналности код западних Словена није збиља било, то су опажали и Руси, те који пут сасвим отворено својој „братји“ и предбацили. Тако је једном приликом Влад. Васиљ. *Стасов* назвао Чехе европским Јапанцима, што су му за зло примили, и ако је у ствари било нешто малко истине. У осталом углед је Јапанаца после рата с Русима толико напредовао, да се

сада ваљда ни Чеси неће више љутити, што их је *Стасов* прозвао европским Јапанцима.

После руско-турског рата могло се већ рачунати и код руске интелигенције на нешто већи интерес за словенска питања. Зато је и Вѣстникъ Европы стао доносити чланке о словенским питањима поврх оних, што их је писао главни сарадник А. Н. *Пипин*. Тај вредни и незаборавни мој пријатељ био је дуже времена једини либерални Рус, који се озбиљно бавио славизмом. Знаменито је то, што није нашао следбеника већ остао осамљен. Било је чак такових случајева, да је *Пипин* обилазио разне редакције руских журнала, не би ли где примили чланак његова пријатеља П. А. *Ровинскога* о Црној Гори и њеним обичајима, који није смео предложити *Стасјуљевићу* за Вѣстникъ Европы!

Ја се опомињем, да сам у друштву са *Пипином* био неколико пута код *Костомарова;* свагда нађосмо код њега повеће друштво све самих Малоруса и Малорускиња, који обожаваху Николаја Ивановића као великог патриота и славу малоруског народа. Камо среће, да није петроградска влада била толико нетолерантна, те је зазирала од сваке провинцијалне особине било у обичајима, било у ношњи, било у језику; да је разборито допуштала, да поетски малоруски народ несметано износи на јаву своју душу, своје осећаје — не би ваљда дошло до толиких противности између рођене браће, да сада Украјинци, барем њихова интелигенција, воли ма с киме склапати савезе, н.пр. са Немцима, против Великоруса. По тој небратској политици може се лако догодити, да ће Украјинци изгубити источну Галицију те и сами постати пленом туђинске експлоатације, веће и горе, него би у природној вези са свим осталим деловима, као један угледан члан руске велике федерације или сједињених руских држава.

И ако по држављанству припадник аустро-угарске монархије нисам се у Петрограду познавао са Аустријанцима, нисам тражио њихова познанства. Само знам, да сам лично познавао два одлична члана аустријанске амбасаде у Петрограду: баруна *Еренталa* и војног аташеа *Клепша*. Први долазио би који пут к мени у кућу; мило ми је било што се пуно занимао за руску литературу, особито за њено политичко значење у руском друштву. *Клепш* ми је признао, да се зато стао бавити нумизматиком, што је тако имао приступ у многа руска друштва. Иначе познао сам се са анатомом Венцелом *Грубером* и његовом духовитом госпођом. Ми смо се полазили те имали прилику, да од њих дознамо много занимљивих цртица из њихова живота. *Грубер* је био, као и жена му, чешки Немац, дошао је већ године 1846, као бивши асистенат *Хиртелов* у Прагу, за професора анатомије у Петроград, где си је стекао за ту науку у Русији великих заслуга. Имао

је у 40 година својег професорства у Петрограду на хиљаде ђака, али руског језика није научио, као понеки академици Немци. Уза све то био је код руских ђака врло популаран, јер је био строг, али праведан, и поврх тога заштићавао ђаке код разних демонстрација, када су пред полицијом бежали те се сакривали у његову стану, а он није допуштао, да полиција у потери за ђацима уђе у његов стан. Тога ради био једном зван к војному министру *Вановскому,* који му се запретио, да би га могао „сослать въ Сибирь". Али *Грубер* није се дао уплашити већ само мирно одвратио министру: да га може тек потерати на аустријску границу (јер је, и ако руски професор, остао аустријским подаником). Код *Грубера* био пријатељ руски дворски сликар *Зичи* (родом Маџар из Угарске), који је много призора, понајвише шаљивих из *Груберова* дневног живота набацао крајоном у сличицама на папир, и то је *Грубер* радо показивао својим посетиоцима. Годину дана иза нас преселио се и *Грубер* у Беч, где је до скора и умро, неколико година за њим и његова жена (год. 1897-е). Као спомен нашег пријатељства оставила ми један самовар и неколико сребрних жлица, а ја сам се имао побринути да се тачно изведе новчани легат њеног мужа у корист руских ђака. Учинио сам, што сам и колико сам могао, али не знам, да ли је све учињено према његовој жељи.

Други је случај био са неким хрватским официром *Пераковићем,* о њему сам већ навео да је ради неке девојке запао у дугове, те кад их није могао платити, морао оставити војену част те дошао у Русију, мислећи да ће га овде примити у службу [в. стр. 33]. Али то му уза све препоруке и с моје стране није пошло за руком, јер се баш у то доба открило да је један аустр. официр био ухода у Русији, те је зато било строго забрањено примање аустр. официра на руску службу. Јадни *Пераковић,* који је често залазио к нама, да причањем о својој несрећној љубави и ударањем у цитару разблажи своју душу, хтеде већ да се пријави за француску легију у Африку. Тада ја свратим његову пажњу на Бугарску; он прочита Каницову књигу о Бугарској, изјави жељу да покуша срећу, ја га препоручих *Јиречеку,* и он пође збиља к тадашњему кнезу Батембергу.

Под крај мојега боравка у Петрограду напрезала је реакција против автономног устава руских университета све своје силе, да университетску слободу скучи под јарам министарског бирократизма. Већ сам споменуо, што је у том погледу подузимао *Катков* [в. стр. 39]. Али министарству је ишао на руку и капиталистички егоизам. Богати чивутин *Пољаков* хтеде по узору баруна *Штиглица* исто доћи до барунства. Зато се послужи својим у последњем руско-турском рату згрнутим новцем, да иза зграде Филолошког института на Васиљевском

острову, сасвим близу до университетске зграде, подигне за ђаке огроман дом, у којем би ђаци уз врло повољне услове добивали стан и храну те тако неким начином стојали под надзором и контролом. И ако у материјалном погледу велика полакшица за сиромашне ђаке, није тај ђачки дом у принципу био популаран ни код професора ни код ђака. На посвећење зграде буду позвани професори, министар и његови виши чиновници, не само на црквени обред већ и на опулентан déjeuner, али велика већина професора не хтеде се одазвати позиву новог ђачког добротвора *Пољакова* (ни ја нисам био код те гозбе). Кажу, да је министар *Дељанов* приготовио био већ повељу, којом би *Пољаков* имао постати баруном. Али кад он дође к цару Александру III, да добије на то одликовање његово сагласје, прекиде његово избрајање заслуга *Пољакова* цар Александар III речима, да је сасвим у реду да *Пољаков* од милијуна украдених рускому ерару код грађења железница, један део поврати потрошком на ђачки дом. Тако оста повеља у *Дељановом* портфељу а *Пољаков* не доби барунства.

Врло симпатична појава био је казањски професор *Иљмински;* његов задатак састојаше у томе, да спреми мисионаре за ширење православља међу татарским племенима. Спремајући их за тај посао, он је брзо осетио некритичност издања црквених текстова, нарочито чак јеванђеља. Да покаже, како би се имао текст исправити, он наштампа текст јеванђеља сасвим по узору Остромирова јеванђеља, оставив чак и то, што није одговарало потребама. Намера је била добра, али изведење није било умесно. То је и проф. *Павлов* живахно осећао те оштро критизирао немарност св. Синода, који није о тој важној ствари водио никакве бриге. Он ми се тужио, кад сам га једном посетио у Москви (то је може бити било године 1887-е), да му Синод нимало не иде на руку, а он је хтео наставити „Описаніе рукописей Горскаго и Невоструева", барем у обиму канонскога права, што би свакако био велики добитак за библиографију и славистику. Али свјатјејши Синод био у духу свога господара *Побједоносцева* непријатељ сваке просвете, његове су школе биле најгоре, док су једино вредиле школе издржаване од земства, на које су преким оком гледали органи министарства нар. просвете и духовне власти синодалне. Ултраконсервативни погледи на потребу народне просвете наличили су од прилике на мишљење једне врло високе аристократске даме, која је једном код министра *Дељанова* на чају, на који смо били позвани *Буслајев* и ја, развијала ту мисао, да простому народу не треба у школи друге просвете ван нешто најпростијег рачуна и да уме читати псалтир на црковнославјанском језику; што ће њему поучавање у руском језику, који он боље зна од учитеља? Кад смо се враћали од *Дељанова,* није се благи иначе

Буслајев могао уздржати, да ми се не би пожалио, што људи такова мишљења као ова дама данас у Русији воде велику реч. Но опомињем се и једног случаја, где се очитовао сасвим другојачији поглед на значење народне школе. У селу негде око Луче нашао се солдат-инвалид, који се понудио да ће учити сеоску децу — школе није било — читању и писању. Сељаци радо присташе, нађоше потребну просторију, деца почеше долазити на наук. Еле о томе страшном догађају дозна полиција, забрани инвалиду посао, те с њим чак пред суд, пред „мировового судью". Судац употреби згоду, да подвргне критици тај случај, те пошто је био дужан да суди по закону, одсуди инвалида на најмању законом допуштену казну, на један рубаљ, који сам извади из џепа, те положи на стол за инвалида. Тога су случаја сутрадан биле пуне све руске новине, дакако на штету државног угледа.

За доказ великог значења, које може да има за народ поступак његова свештенства, приповедићу овај случај, који сам сâм на своје очи видео у Москви. Да је Москва бар до недавно била пуна и препуна народних, т.ј. управо религиозних светиња, о томе не треба речи трошити. Десило се тако, да је у Никољској улици, на излазу из Китај-града, на једној страни храм св. Владимира, на другој храм св. Пантелејмона. Овај потоњи, много огромнији од свога суседа с ону страну улице, налази се у власти грчког свештенства, које, по природи много живахније, окретније од рускога, умело је правити својим похвалама св. Пантелејмону толику конкуренцију или управо штету домаћему светитељу, св. Владимиру, да се напокон овај морао притужити св. Синоду, нека би превелику ревност његова грчког суседа, св. Пантелејмона, обуставио бар у толико, да са својом агитацијом грчки свештеници не излазе испред цркве на улицу. Синод саслуша ту скромну молбу св. Владимира. Тако, када дођох једно јутро у Никољску, да завирим у обе цркве, храм св. Владимира нађох празан, тих, без богомољаца, али преко пута трајаше живахно кретање грчког свештеника, уз гласно певање примао би из руку богомољаца то свећу да је затакне на своје место, то новац, да га положи к другим прилозима. Једном речи, овде је кипео живот као на тргу, док је св. Владимир мирно спавао! Да сам чешће долазио у Москву или на дуже се време онде устављао, могла би моја беспристрасна опажања бити већа и бројнија и шаренија. Овде ћу споменути само још једну цртицу. Кад сам ушао у новосаграђени храм Спаситеља, који лежи на лепој отвореној узбрдици, али својом спољашношћу не изазива осећаја ванредне архитектонске красоте, био сам запањен над невиђеном донле дивном радњом прекрасних руских икона, које су напомињале пре најлепшу сликарију талијанског чинквечента, него ли оне сухе, мршаве испите иконе византијског

стила, којима су напуњене старе руске цркве, на пр. у Кремљу Успенска саборна црква или Арханђелска итд. Најчувенији руски уметници радише на тој рестаурацији византијске живописи по ретким узорима из доба њеног цветања у Византији, али ефект њихове сјајне радње није говорио срцу руских посетилаца оног храма; чак мој драги незаборавни *Шахматов* призна ми, да његова религиозност не налази оног одзива у храму Спаситеља као у Успенском „собору“ (катедрали). Могао бих му одвратити, да је големи храм св. Петра у Риму учинио на мене више утисак дивног музеја са небројеним прекрасним скулптурама него ли католичка црква обичног типа.

Већ сам говорио о реакцији, која се по команди *Каткова* оборила на либералну организацију руских университета [в. стр. 39]. За историко-филологически факултет био сам ја 4 марта 1885 дописом министра *Дељанова* именован „постојаним“ чланом анкете, која ће расправљати то питање у министарству. Састадосмо се у свему тек један пут, ту сам и ја, и уз мене *Наук,* доказивао, да су захтеви знања из класичке филологије, који би имали бити облигаторни за све ђаке овог факултета, далеко већи, него у Аустрији или Прусији за специалисте класике. Мојој је аргументацији повлађивао чак попечитељ петроградског округа, генерал *Новиков,* којему поверише ту службу само зато, што је уза свој војни „чин“ знао нешто латински. Он је био добар човек, али иначе доста ограничен. О његову знању или, да боље кажем, незнању латинског језика циркулирали су разни шаљиви анекдоти, на пр. како се чудио, да је проф. *Шебор* исправио ђаков изговор attámen у áttamen, те овај изговор назвао измишљотином немачке школе. Кад се нама представио као ново именовани попечитељ, истакао је у својем говору, да нова култура зна и познаје два велика зла: једно је преса, новине, друго — професори. Прво је зло мање опасно, јер му се може доскочити конфискацијом, веће је зло неконтролност професорских предавања! Лако се може мислити, како је професорски збор, који се сабрао био око њега, да чује његов програм, био запањен над тим чудноватим схватањем јевропске културе. Разуме се, да професори не хтедоше испратити г. попечитеља на излазу из дворане. Кад се он на то потужио министру, овај, дознав већ пре од ректора, какове је попечитељ идеје развијао, примети попечитељу, да је својом карактеристиком професорског звања изазвао код професора врло неповољан утисак; дочув о томе преко самога министра, понуди попечитељ, да ће се извинити пред професорима — али до тога не дође, јер се министар бојао, да не учини попечитељ још већу лудорију.

Ја ћу одмах овде додати, да је *Катков* истина г. 1886 продро са својим реакционарним плановима, изборно начело

беше докинуто или бар ограничено, полицијски надзор над студентима стао јаче на снагу — али претерано захтевање знања из класичне филологије није се могло одржати. Кад сам ја неколико година иза 1886-е из Беча дошао у Петроград, призна ми министар *Дељанов,* да „Михаилъ Никифоричъ (т.ј. *Катков*) увлекался" (то ће рећи, да је *Катков* претеравао; али то је смео *Дељанов* признати тек после смрти *Каткова!).* А кад сам га упитао, јесу ли дакле штогод у закону изменили, одговори ми: „Какъ можно!" Не може се свакчас долазити к цару са предлозима, да се нешто промени. Већ ми, каже, радимо овако. Ту ми руком показа, да се гледа кроз прсте! Оваково „кроз прсте" гледање игра особито у Русији велику улогу, те значи самовољно тумачење или обилажење законских прописа. Један је случај овакова „кроз прсте" гледања био сасвим у власти *Дељанова,* који је он марљиво примењивао. По жељи неких професора, коју је сам *Дељанов* усвојио, би издана забрана студентима, да се не смеју женити пре но што ће свршити науке. Кажу, да су овакве ране женидбе биле у вези са надом, да се тиме избегне венеричким болестима. С те је дакле стране водила здрава мисао младеж, кад само не би биле овакве женидбе сувише кратковремене! Кад је изашла забрана, навалише ђаци с молбама на министра, да им ипак дозволи, да се жене. *Дељанов* није ни једне молбе одбио, а кад му тадашњи ректор *Андрејевски* предбаци, зашто постојано сâм крши своје наређење, извиниће се министар овако: „Мора да је младић ипак вредан обзира, кад се одлучио на тако озбиљан корак!" То је донекле истина, само се пита, да ли су сви кандидати схватали женидбу довољно озбиљно!

Док је класички пароксизам потресао из Петрограда Русијом, свако и најмање местанце негде на Дону или Волги бадава би се напрезало, да добије реално училиште или какову иначе школу за своје практичне потребе, али гимназију са класичним језицима — где хоћеш и колико хоћеш! Некако у то време продре неопрезношћу неке попечитељске канцеларије у провинцији један поверљиви циркулар министарства народне просвете у јавност, којим се препоручало директорима, да не примају у гимназије и друге средње школе децу сиромашних људи, родитеља проста рода и ниског друштвеног положаја, већ само највише децу чиновничку, свештеничку, богатијих грађана и, разуме се, племићску. Кад се тај циркулар разгласио по новинама, изазва буру негодовања у свим круговима друштвеним. Мени је особито мило било слушати, како људи из уважене аристокрације грде министарство ради овог циркулара. Видео сам у томе доказ, да у руске аристокрације нема оне класне ексклузивности, коју сам познавао из Аустрије и Прусије. Један неруски тип аристократске

надувености, који је више личио на остзејскога барона него на рускога аристократа, био је Д. А. *Толстој,* министар нутарњих послова и президенат Академије наука, о којем сам већ говорио [в. стр. 29]. Додаћу још и то, да се у Русији у моје доба ни милитаризам није онако одвајао од цивила, као у Аустрији и Германији. Један руски генерал могао је носити у руци неколико пакетића, што се не би допуштало у Германији; официри не поздрављаху се међу собом, ван спрам виших.

Руски народ није умео, а није му било ни по души, да онако русифицира, као што на пр. Немци умеју германизирати. За чудо најстроже истицала се русификација спрам најближих сродника, Малоруса и Пољака, док се имало много обзира спрам Немаца. Врло касно, истом под Александром III, дођоше на ред неуспели покушаји у Финландији, исто тако русификација Дорпатског универзитета. Остзејски барони, чије је значење у Русији било огромно, особито у вишим чиновничким сферама, заштићаваху ту оазу немачке науке у Русији врло дуго, јер је културно значење Дорпата за Русију, чак за руске универзитете, било врло знатно, као расадник знања и особито покоравања дисциплини. Код тога нису Немци руски с малим изузетцима, исказивали симпатија за руски народ, сматрајући га нижом некултурном расом, док су о себи мислили и веровали, да су позвани, да у Русији држе све у реду, као људи више културе. Одгојени у том духу, остзејски Немци нису ни у Русији били добро гледани, ни у Немачкој ширили добро расположење спрам руског народа. Ја бих могао навести много примера, како су се руски Немци у Берлину са презирањем одазивали о Русима, на пр. познати у науци Виктор Хен *(Hehn),* који је мени отворено признао, да је само у Петрограду могао написати онаку књигу, као што је његова Die Kulturpflanzen. Налазећи се у Германији као професори или чиновници, заступали су *Остзејци* улогу мученикâ руског насиља, за које да су заслужили особиту награду и протекцију, док су такви људи као *Момзен* налазили, да нису баш ти остзејски Немци веле усрећили Германију. За дорпатски универзитет, који је исто тако код куће „с висока“ гледао на Русију, казао сам једном пригодом *Дељанову,* да се могло другим начином прибавити више признања рускому језику, тако да би сами Немци вољни били чинити концесије рускому језику. На питање, како то мислим, одговорио сам, да бих ја као министар израдио код цара установу, да се науци свршени у Дорпату признавају тек за остзејске провинције све дотле, док у универзитету господује искључиво немачки језик, који чини и младе људе неспособне за руску службу без знања руског језика. Мислим, да би оваково ограничење имало успех.

Ја сам у Петрограду имао много добрих пријатеља, нада

све у Академији све чланове нашега „отдѣленія“, као А. Н. *Веселовскога, Грота, Бичкова, Сухомлинова,* Л. *Мајкова,* у университету *Ламанскога, Васиљевскога, Помјаловскога, Минајева* (који је рано умро), *Љугебила, Бестужева-Рјумина,* Ореста *Миллера;* из других факултета *Градовскога, Мартенса, Фаминцина, Бутлерова, Чебишева, Менделејева* итд. Већ сам спомињао браћу *Барсукове,* кнеза *Вјаземскога,* грофа *Шереметјева,* оригиналнога Вл. Вас. *Стасова,* његову славну сестру *Надежду Васиљевну,* у којој сам познао сву енергију руске жене и њихово велико пожртвовање за културни напредак рускога народа. Морам отворено признати, да сам поредећи ову женску радњу на просветном пољу са скромним животом моје незаборавне *жене,* која се сасвим посветила домаћинству, деци и кући, био понешто пристран, заборављајући њезине велике заслуге за узоран узгој деце и за бескрајно пожртвовање спрам мене. Готово бих могао рећи, да је моје вечито истицање великог значења, које има у руском друштву и за друштвену просвету руска жена, много припомогло незадовољству моје драге скромне *жене,* она је осећала да с те стране не би издржала конкуренцију са Рускињама, и зато си је једнако желела, да оде онамо, где неће бити разлога повлачити паралелу између ње и руског женскиња. Ово моје кајање нека буде посвећено светој успомени на њене врлине.

Не опомињем се, како сам се растао с руским университетом; знам, да није било никакве јавне манифестације ни за мене ни против мене. Али кад сам се праштао са простором у академској згради, где смо се кроз шест година састајали по четврцима од 11—12, сузе су облиле моје лице, јер се један врло леп период мојега живота завршио, којега није могло ништа заменити у Бечу. Не знам, јесам ли већ спреда споменуо, да су моји судругови у Академији, видећи моју срдачну оданост Академији, израдили да сам и у иноземству, т.ј. у Бечу, могао остати правим чланом петроградске академије [в. стр. 30]. То је било више него ли материјално морално одликовање, до којега је мени пуно стало. Ја сам збиља из Беча једнако сарађивао и у издањима петроградске академије.

На растанку са Петроградом и Русијом већи део нашега мобилијара откупио од нас Сава *Грујић,* нешто сам уступио и *Сырку,* који ми није нигда ни копејке за то платио. Тек неколико комада, као овално огледало, пође за успомену на Берлин с нама у Беч. Птичицу поклонисмо нашему суседу у истој кући адмиралу *Небољсину.* Моја *кћерка Станка* опростила се врло срдачно са својим другарицама у заводу госпође Докучајеве, све самим Немицама — *Шиллинг, Мирбах, Хајлер, Линген.* Моја жена оде с децом у Беч знатно раније; мене није срце онамо вукло, те сам остао онде дуже. Њен

долазак у Беч пада у половицу маја 1886, мој одлазак из Петрограда негде иза 6 јула 1886.

Сава *Грујић* писа ми 11 јуна 1886 из Београда: „Многопоштовани господине и пријатељу! Ваше љубазно писмо од 31 прошл. м. примио сам. Како ћу се ја можда на осуству задржати још месец дана, то сам нашао за сходно да новце 300 руб. што по курсу чини 382 форинте, јучерашњом поштом преко k. k. priv. Öster. Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe — гђи Јагићки на адресу коју сте ми Ви саопштили, експедирам. О овоме сам писмом известио и гђу Јагићку. Данашњом поштом писао сам гну *Козаковићу* да пред свој полазак на осуство Вама повери пакет с кључевима од мога стана, ако би Ви наравно у Петрограду остали још до конца јула. Ви ми у вашем писму ништа не рекосте, кад се мислите отуд кренути. На једном месту рекосте, до виђења на јесен, по томе се надам Вас још тамо затећи. Ја намеравам тамо бити око половине јула. Препоруку вашу уважавамо, девојку ћемо вашу примити у службу, кад тамо дођемо. Кад успишете гђи Јагићки, молим поручите јој да ми у две три речи јави о пријему новца, то сам заборавио да јој у писму напоменем, адреса моја: Monsieur Sava Grouitch ministre, Belgrade“. Поздрав сам ваш испоручио Новаковићу и Хорватовићу и они Вас обоје поздрављају. Код нас се натеже са сазивом скупштине, можда ће се тек концем овога месеца састати; имамо великих и финансиских и политичких тегоба. Бог нека нам је на помоћи“. Има још једно *Грујићево* писмо из Петрограда од 11 окт. 1886, које сведочи, да сам тада већ и опет ја био у Петрограду, јер сам био добио к њему позив на вечеру, којему се нисам могао одазвати, јер сам хитио у Беч; зато ми и пише: „Мени је врло појмљиво било нестрпљење да што пре Вашу фамилију видите, јер сам и сâм чешће у таквом положају бивао.“ Даље спомиње о *Богишићу,* који је био тада у Петрограду, те прича: „Синоћ смо били на сéлу код гђе *Шимере* (то је била српкиња петроградска, удата за *Шимеру,* који је врло рано умро, а отац јој се звао Јанковић); она је гостила чајем због рођендана свог сина; том приликом видео сам и гна. и гђу. *де Бари* и *Стојановића* (то је био мој драги пријатељ Љуба), они вас са газдарицом преко мене поздрављају. *Стојановић* идуће недеље одлази у Москву“. Даље казује: „Код нас настаје права зимска сезона, за сад још без снега. Од неколико дана температура је спала на - 5^0, но дани светли и прекрасни. Мој син ступио у кадетски корпус, а кћи у јекатерин. институт. Здрави смо и пријатељски Вас поздрављамо.“ Додаћу још овде, да сам у Бечу године 1887, кад се *Грујић* враћао у Србију, био му честитао, а он ми одговорио (10 јуна 1887) овако: „Драги пријатељу! Хвала Вам на честитању мог новог звања. Мени истина није баш мило

тако често селити се, овде не састависмо пуну годину и сад ајд опет „аљку на батаљку“ па са севера на југ. Но за љубав сретне промене на влади у Београду радо ћемо поднети и ову нову кубуру у сеоби и нове с овом скопчане материјалне жртве. Дај боже само да нова влада у краљевини буде подужа века те да имадне времена да исправи што је поремећено и да бар у главном свој програм изведе. Ја сам таман нашао и погодио и капарисао „дачу“ у Виборгу, и то дачу „барскую“, кад нам стиже депеша са потписом *Ристића* о саставу новог кабинета и друга одма којом ми (нуђа) портфељ министра војног. Тако сва спрема и даљи послови о провођењу на дачи пропадоше као сан. Жао нам је оставити нашег Божу; он сад иде с нама у Београд да га бака и другови виде у кадетском мундиру, али се на јесен овамо враћа да школу продужи. Изгледи пак на Ваш повратак овамо у многоме нас успокојавају, јер би нам „мальчикъ“ имао у Вашој кући старе добре пријатеље“ (Ова алузија на мој повратак у Русију показује, како сам тешко сносио растанак са петроградском академијом, где сам оставио толико искрених пријатеља!). *Никица* ће сигурно остати у Бечу а ваљда *гђа Јагић* њему ближе (Пре но што се одлучисмо за Беч био је збиља говор о томе, да ћемо дати Никицу у један завод аустријски, Миклошић је предлагао Seitenstetten у Горњој Аустрији, а моја је жена вољна била отићи са сином те оставити мене самог у Петрограду — и у том је био један узрок, што је Беч преотео мах). „Ми ћемо се“, наставља *Грујић*, „одавде кренути око 20-га, кроз десет дана. Идемо околним путем на Москву да моја чељад види „бѣлокаменную“. Кад будемо у Бечу, опет ћемо Вас потражити. Г. *Богишић* јавља ми се из Париза да је тамо приспео. Гђи Јагићки, госпођици Станки, Никици и Вама шаљемо наше пријатељске поздраве. До виђења. Ваш *С. Грујић.* PS. Госпођа *Шимера* опет иде на Кавказ, г. *Козаковић* у Одесу, а владика путује по Поволжију у нади на повратак кући“ (ту се говори о *митрополиту београдском Михаилу).* У писму од 26 дец. 1887 из Београда писа ми С. *Грујић* ово: „Драги пријатељу! Као што већ из новина знате, код нас се извршила опет једна изненадна министарска промена, која ме је на чело новог кабинета истакла. Узроци ове промене леже у хрђавом руковођењу савеза радикално-либералном, а ко је крив што је савез раскинут, дуго ће се ваљда у новинарству нашем претресати. Ја искрено веома жалим што се тако догодило. Наше је економско па и друштвено стање тако јако поремећено да би се оно тек удруженом снагом обеју, ако не и укупном снагом свију странака исправљати и лечити дало. Тај пак терет сваљује се сад на једну странку. Задатак је врло тежак и ако сам се подухватио да остварењу његовом са својим слабим силама суделујем, то

сам учинио што ме је на овај положај обострано поверење и скупштинске већине и круне истакло. Успех је у божјој руци. Јучер сам добио писмо од гна *Стасјулевића* са прилогом једне своје белешке из Вѣстн. Европы из последњег пута до Београда. И ако су му неки одовуд замерали (о тој замерки послао ми је и једно београдско анонимно писмо), ипак налазим да је оцена гна *Стасјулевића* о положају и тежњама наших партија у основи правилна. Доиста нити аустрофилска партија жели у Србији надмоћност Аустрије, као што ни русофилска партија не жели надмоћности Русије. Жалим што немам времена да Вам пространије пишем и што се морам ограничити са честитањем нове године и са жељом сваког добра за Вас, поштовану госпођу и децу Вашу. Моји су сви здрави. На крају једну молбу за госпођу. Остали смо без учитељке. Желели би имати гувернанту чисту францускињу, средње између институтке и боне, да Анђи може правити друштво за разговор, а двоје млађе деце која иду у школу узгред поучавати. Плата од 25—30 fl. и путни трошак до Београда. Ако би знала музику, тим боље, но ово није безусловно нужно. Дакле ако ова] наша молба није на досади, учините по њој што можете."

XX

Пре но што ћу оставити Петроград да се осврнем још на неке факте из мојега тамошњега живота као и на преписку из тог периода. Већ сам нешто споменуо о друштву „Общество Любителей Древней Письменности" Ја сам врло често долазио у састанке овога друштва, јер сам имао згоду да се састанем са разним људима из далеких крајева Русије, који су ме именом и радовима интересовали. Тако видех овде проф. *Архангелскога,* библиотекара *Викторова* и што ми је најмилије било, Н. И. *Буслајева,* којега сам после посетио у Москви. Мене је још пре личнога познанства занимала његова критичка студија о словенским рукописним орнаментима, из које сам начинио извод за IV књигу Архива (стр. 273—297). Љубазни писац, којега сам ја већ давно прозвао руским Гриммом, написа ми тим поводом, док сам још био у Берлину, ово писмо од 26 јула 1879: „Очень радуюсь, что статья моя обратила на себя Ваше вниманіе по вопросу объ отношеніи русскаго орнамента къ южнославянскому и мнѣ остается только принести Вамъ искреннѣйшую мою благодарность за честь которой Вы меня удостоиваете печатать ее въ Вашемъ достоуважаемомъ журналѣ. Много благодаренъ также за отдѣльные оттиски, которые Вы намѣрены мнѣ выслать. Что касается до *прилѣпов*ъ то въ лѣтописи по Ипатьевскому списку въ одномъ мѣстѣ такъ названы баре-

љефы на наружной сторонѣ церковной стѣны. Это слово надобно перевести просто рельефомъ. Это именно плоскіе барельефы а не горельефы. Ваше одобрительное вниманіе поостряетъ меня въ работѣ надъ которою я теперь провожу все лѣто. Это о редакціяхъ славянорусскаго лицевого апокалипсиса. Кромѣ своихъ собственныхъ рукописей очень замѣчательныхъ и по древности редакцій и по оригинальности миніатюръ я имѣю подъ руками почти всѣ извѣстныя рукописи какъ въ частныхъ такъ и публичныхъ собраніяхъ Москвы, Петербурга и многихъ другихъ мѣстъ. Къ этой монографіи будетъ приложено до двухъ сотъ рисунковъ очеркани и нѣсколько для образца красками и съ золотомъ. И здѣсь я усматриваю... очевидную зависимость русскихъ лицевыхъ апокалипсисовъ отъ южнославянскихъ. Въ распредѣленіи миніатюръ много помогаетъ мнѣ филологическая критика текста."

...Кад је ово велико дело било готово и о трошку Общества Любителей Др. Письм. наштампано, дође *Буслајев* у Петроград и ту га ја лично упознах на једном скупу Общества, где је врло на опширно и научно изложио читав метод и правац својег истраживања о редакцијама словенског превода апокалипсе. Он беше дошао у Петроград, да подастре своје дело у личној аудиенцији цару Александру III, што се ваљда тако и десило. Кад сам касније, за мојега боравка у Москви учинио *Буслајеву* моју посету, наговарао сам га, да како је у своје доба наштампао два тома „Очерки", тако да сада настави збирку или зборник својих каснијих којекуда расpршаних расправа, које су слабо приступачне млађим нараштајима а вреде да не дођу у заборав. *Буслајев* нашао је моју понуду прихватљивом, а као прави члан нашега „Отдѣленія" у Академији имао је право захтевати да се то наштампа. Нешто је збиља било наштампано, али далеко не све. Зашто није продужио, не бих знао казати. Како је био врло нежно осетљив, можда му није *Грот* ишао довољно насусрет, а може бити и тај узрок, што није иза себе оставио тако оданих ученика, као на пр. *Тихонравов*. Један од најдаровитијих његових ученика, Александар Николајевић *Веселовски*, одметнуо се од његова гриммовског-митолошког метода тумачења народних традиција у литератури, приповеткама, песмама, пословицама итд. те прионуо уз *Бонфејевски* смер, који је даље развијао на своју руку, зато се није могао загрејати за радове својег учитеља. У правцу историје уметности био је видни ученик *Буслајева* мој некадашњи одески колега Никод. Павл. *Кондаков*, али тај није узимао нимало на ум митолошку теорију *буслајевских* тумачења. Још најближе остао је *Буслајеву* његов ученик *Кирпичников*, али тај није заузимао у науци толико важног места да би могао мислити на прикупљање оставштине својег учитеља. Да сам ја остао у Петро-

граду, лако може бити да бих настојао да се успомена *Буслајева* у руској науци оживи, јер се мени и данас чини, да су његови укупни радови завредили, да се напоредо са *Тихонраворљевима* и *Веселовског*а имају у потпуном издању. Кад је у Петрограду изишао мој *Codex Marianus,* добих од њега 25 марта 1884 ово писмо, међу осталим: „Хотя я уже далеко отсталъ въ славянской филологіи, но все же время отъ времени стараюсь себя обновлять и освѣжать на чтеніи филологическихъ трудовъ, но только такихъ которые выходя изъ ряда мелкихъ явленій текущей литературы далеко опережаютъ ихъ своимъ рѣшающимъ авторитетомъ. Я не судья въ Вашей спеціальности, а только скромный читатель и съ искренней признательностью заявляю Вамъ, что Ваша книга вывела мена изъ моей отсталости и дала мнѣ опознаться въ вопросахъ современнаго состоянія науки.“ Кад је његова *Апокалипса* изашла те ја о њој написао одзив у VIII књизи Архива, написа ми *Буслајев* 31 дец. 1884 међу осталим ово: „Только что прочелъ Вашу лестную для меня рецензію о моемъ лицевомъ Апокалипсисѣ и спѣшу принести Вамъ чувствительную мою благодарность, которую съ тѣмъ большею радостью заявляю, что Ваше слово о моей многотрудной работѣ было первымъ какое только раздалось въ печати и то на нѣмецкомъ языкѣ и въ Берлинѣ, тогда какъ русская печать отнеслась къ моей книгѣ полнымъ молчаніемъ въ теченіе цѣлаго полугодія съ выхода моей книги еще въ маѣ мѣсяцѣ. Впрочемъ я не избалованъ вниманіемъ русской публики и привыкъ къ ея медвѣжей вѣжливости. Вмѣстѣ съ искреннѣйшею благодарностью почитаю не лишнимъ присовокупить нѣсколько словъ объ одномъ недоразумѣніи вкравшемся въ Вашу рецензію. Вы упорно настаиваете, что *текстъ* моего апокалипсиса *ранней* редакціи (разумѣется по иллюстраціи) начала XVII в.; я считаю древнѣе обще принятаго въ нашихъ лицевыхъ апокалипсисахъ, ведущаго у насъ свое начало отъ румянц. рукописи XIII—XIV в. Но этого я нигдѣ и никогда не говорилъ въ своей книгѣ и даже никогда и не думалъ. Я говорю только, что тексты моего Апокалипсиса вмѣстѣ съ Апокал. московскаго публичнаго музея Но. 156 отличаются отъ всѣхъ прочихъ собственною редакціею. Смотр. стр. 12. 166 и 210—219. Рѣзкая примѣта этой особенности и въ греческ. редакціи и въ переводѣ отзывается въ чтеніи: посредѣ *ранимате* или *ренимате* откуда я заключаю что *орелъ* вошелъ въ наши двѣ рукописи, въ мою и музейскую не изъ вульгаты. Вотъ все. Стр. 210. Изъ всего мною сказаннаго о текстѣ обѣихъ рукописей я нисколько не думалъ претендовать на соперничество съ текстомъ тѣхъ старыхъ рукописей, на которыя вмѣстѣ съ румянцевскою XIII—XIV в. Вык уазываете въ Вашей рецензіи. Самое большое что я могъ себѣ позволить,

то это только то, что скорописные тексты обѣихъ рукописей XVI вѣка я возвелъ на одинъ вѣкъ раньше, къ XVI в., такъ какъ въ соловецк. юсовой рукописи XVI в. въ надписяхъ на миніатюрахъ принятъ тотъ самый текстъ, тогда какъ все остальное испорчено латинизмами. Стр. 167. 318—380. Полагаю что это недоразумѣніе произошло отъ того, что я начинаю описаніе съ моей рукоп. XVII в. Но я распредѣляю матеріалъ не по тексту а по иллюстраціямъ, потому и испорченный текстъ соловецк. юсов. рукописи XVI в. предшествуетъ въ моемъ описаніи рукописямъ съ текстомъ выходящимъ къ румянц. рукописи XIII—XIV в. См. въ моемъ описаніи главы III. IV и V.

Што се тиче моје жеље, да наставак његових Сабраних дела изађе у „Сборнику Отдѣленія“, о том писа ми *Буслајев* 8 февр. 1886 г. м. о. ово: „Професоръ *Кондаковъ* сообщилъ мнѣ о Вашей обязательной готовности дать мнѣ возможность напечатать мои ученыя монографіи въ изданіяхъ Импер. Академіи Наукъ. Принося Вамъ искреннюю благодарность за этотъ новый знакъ Вашего ко мнѣ расположенія, честь имѣю Васъ увѣдомить, что я съ особенною признательностью воспользуюсь вниманіемъ Академіи къ моимъ ученымъ трудамъ, если они такой чести отъ нея достойны. При этомъ обращаюсь къ Вамъ съ моею покорнѣйшею просьбою передать Александру Николаевичу *Веселовскому* мою искреннюю благодарность за изъявленное имъ сочувствіе въ пользу этого предпріятія.“ У вези с овим питањем стоји још и ово *Буслајева* писмо од 29. 3. 1886: „Благоволите засвидѣтельствовать мою глубокую признательность Отдѣленію р. яз. и слов. за честь которою оно удостоиваетъ мои монографіи, изъявивъ свою готовность причислить ихъ къ академическимъ изданіямъ. ...Сочиненія свои иначе не умѣю размѣстить какъ по отдѣламъ разныхъ специальностей вошедшихъ въ кругъ моихъ ученыхъ занятій, съ особымъ заглавіемъ каждаго отдѣла, а именно въ такомъ порядкѣ: 1-о народная поэзія, 2-о сравнительное изученіе быта, преданій и сказаній, 3 иконографія и орнаментика, 4 филологическія изслѣдованія...“

Кад сам био изабран за члана московског друштва за историју и старине, имао сам право да бесплатно добијам друштвени орган „Чтенія“, али је невоља била с пошиљањем књига — друштво није могло носити трошак, ван уредисмо тако, да ми се књиге шаљу у Академију с правом просто од поштарине. О томе сам ступио у преписку са друштвеним секретаром Ељпидифором *Барсовом,* који ми посла осим „Чтенія“ још и своје врло опширно издање „Слова о полку Игоревѣ“, желећи дознати о њем моје мишљење. У писму од 19. 3. 1884 говори о стању тадашњем друштва овако: „Общество наше было въ безвыходномъ положеніи, задолжали

типографіи тысячъ до четырехъ, предположено было остановить изданіе „Чтеній“ на одинъ годъ; но я скорѣе соглашался снять съ себя обязанности секретаря чѣмъ согласиться на эту мѣру. Теперь мы слава богу обезпечены и въ настоящемъ и будущемъ-получили бумагу объ увеличеніи субсидіи до 5000 рублей. Архивъ Вашъ, какъ Вы можете видѣть изъ моей работы надъ „Словомъ“ пригодился и для меня. Вашего „Четвероевангелія“ я до сихъ поръ еще не представлялъ Обществу и держу у себя и черпаю изъ него для себя *поученіе* и *разумъ*. Въ слѣдующее засѣданіе я его представлю Обществу и мы пришлемъ Вамъ *великую* благодарность какъ за сіе такъ и за книги Вашего капитальнаго „Архива“.“

Док сам био у Петрограду, преписка с познатим и непознатим лицима није одузимала мало времена. Већ године 1881, 20. 1. писа ми Мирослав *Алачевић* нешто о својој накани, да изда збирку народних песама, на што му одговорих нешто, чега се више не опомињем; тек његово друго писмо, које се код мене сачувало, говори о збиркама бугарским (ваљда о *Качановском,* јер *Миладиновце* је већ познавао), о кајкавским по Хердвигу, желео би имати и арнаутске о Марку: „Inače mislim,“ настаља, „da prije nego objelodanim moju zbirku, valjaće mi poći glavom i pregledati narodne knjižnice po Zagrebu i Beogradu, jer sila mora biti toga blaga, za koga ja ili ne znam ili dopriti nije mi dato a nabaviti nije moguće. Mislim paka da kada bude izaći velika zbirka hrvatskih pjesama, što zagrebačka gospoda evo već deset godina pripravljaju da nadkrili Vukovu, držim da ću i tu umnožiti moju zbirku barem za 100 pjesama. Moj rodjak po materi pop Miho *Pavlinović* znam da mi je poslao njekoliko petina o Marku, premda — pop ostaje pop, vazda sebirad, nije mi jih htjeo ustupiti za prepis, a jedan moj stric njemu ustupio na porabu djedovu zbirku, iz koje je crpio za svoju! Nazad 15 i više godina bio sam se pozivom u „Viencu“ obratio na sudjelovanje na cijeli narod, bi li ste vjerovali? jedini jedan parok poslao mi je 2, a 3 bivša učenika moja po nekoliko! Ja držim da bi bolje bilo djelo objelodaniti latinicom, da se bolje raširi na zapadu, budući da veći dio štampanih pjesama već su štampane bile ćirilicom, a latinicom još nijesu — ali zato ostaje još vremena, moje je uvjerenje, da slično djelo što kasnije bude izaći, veću će važnost imati — još čitalački svijet slavenski nije spravan da ga dostojno uvaži, jošter Marko nije svoju progovorio. Marko spava dubokim snom, dok se istočno pitanje savjesno ne riješi, sve će to gradivo zaludo ležati; a da se jednom povoljno za Slavene riješi, moći će to gradivo kod vilinog ugodnika velikana zanositi da nas narodnom velepjesmom u pravom smislu nadari, boljim od *Osmana,* od Kavanjina, od Kanavelića, od Palmotićeva, od Gjorgjićeva i od Osvetnika itd., koji su samo predteče i pokusi po mojem smjernom

sudu bili, premda vrlo karakteristično su označivali kukavno savremeno stanje narodne književnosti, kojoj su matice i koreni izvan naroda ležali, ter stoga nikad korena u narodu prihvatiti mogla nam nije, no ležala većinom u rukopisu nečitana i neuvažena sve do naših daná, a i sada žalim s Vašim Archivom da jih akademija objelodanjiva tako nagrgjene i bez pomoći i sudjelovanja ili slabom dubrovačkih i dalmatinskih učenjaka...“ Ја сам већи део овог опширног писма овде преписао, да би се видело, какове су се велике основе находиле у главама разних наших људи, а од пуких планова не дође ни до какова реалног резултата!

Дне 25 авг. 1883 дође ми из Осијека од неког оберлајтнанта, по имену Iso pl. *Oklopšia* писмо, у којем моли, да му набавим неку г. 1842 у Одеси издану књигу Надеждина о роду Књажевићâ, с којима да је он у роду. Не знам, јесам ли му могао помоћи и да ли сам свратио његову пажњу на неког вишег руског часника, којега су у моје време писали *Оклобжіо,* те се говорило, да је јужнословенског порекла. — 17. I. 1885 писа ми Иван *Рандић* [без сумње „Рендић“] из Трста о наруџбини ваљда некакова споменика у Црну Гору, те ми посла фотографију, да би преко ње у „дворским круговима“ правио за њ пропаганду „da dodjem tim načinom u priliku da mi se naruči reprodukcija bilo u mramoru ili mjedi, a to tim više što su buste veoma liepo ispale, da se meni hrvatsk. umjetniku prokrči staza i da se upoznam sa tamošnjim općinstvom.“ Бићу му ваљда одговорио, да ми није вероватно, да би се по једној фотографији одмах чиниле наруџбине...

Милије него овакве наруџбине било ми дописивање са старим познаницима, пријатељима или људма од науке и књиге. Међу првима, који ме поздравише, што сам се преселио у Петроград, био је мој само по писмима давни познаник и пријатељ професор А. *Потебња* (гл. о њему спреда на стр. 60). Он ми писа 1 новембра 1880: „Весьма радъ что выборъ Академіи палъ на Васъ, въ которомъ и Академія и Университетъ пріобрѣли въ настоящее время незамѣнимаго дѣятеля. Приймите мое искреннее поздравленіе и пожеланіе, чтобы Вамъ удалось исполнить свои предположенія относительно будущей дѣятельности 2-го Отдѣленія. Я не знаю, насколько признается желательнымъ участіе постороннихъ лицъ въ изданіяхъ Академіи и не стѣсню ли я кого либо, если представлю въ Академію для напечатанія сочиненіе, о которомъ краткое свѣдѣніе Вы найдете въ напечатанномъ Академіею моемъ разборѣ сборника Головацкаго. Сочиненіе это (Обзоръ поэтическихъ мотивовъ колядокъ и щедровокъ) еще не вполнѣ окончено, но еслибы меня не отвлекало приготовленіе къ лекціямъ, въ чернѣ могло бы быть вскорѣ. Къ сожалѣнію оно довольно объемисто, за 20 печат. листовъ, уменьшить его можно бы,

выкинувши тѣ пѣсни, которыя тамъ приводятся цѣликомъ или въ значительныхъ отрывкахъ, но въ такомъ случаѣ читателю приходилось бы справляться съ такимъ же количествомъ изданій, какимъ пользовался я самъ, что на пр. нашему студенту было бы невозможно, особенно относительно заграничныхъ изданій. Комментированіе мое состоитъ частью въ непосредственныхъ объясненіяхъ, частью въ сопоставленіяхъ, въ порядкѣ, въ какомъ перечисляются мотивы. Это одна изъ подготовленныхъ работъ для будущихъ критическихъ изданій произведеній народной поэзіи. Я думалъ было печатать это сочиненіе по частямъ въ Филол. Запискахъ или въ Русскомъ Филол. Вѣстникѣ, но конечно предпочту Академическое изданіе. Порученіе Академіи разсмотрѣть сборникъ Головацкаго отвлекло меня отъ предположенной мною обработки уже къ сожалѣнію залежавшагося и отчасти выдохшагося моего сочиненія о глаголѣ и заставило обратиться къ малорусской народной поэзіи, съ которой я и началъ 20 лѣтъ тому назадъ. Я объ этомъ не жалѣю потому что и по этому предмету здѣсь въ Харьковѣ имѣющему свою традицію (*Костомаровъ, Метлинскій* и нѣкот. другіе) пора мнѣ очищать свои счеты. Хотѣлось бы также исподоволь продолжать хотя и безпорядочно мѣлкія этимологическія и другія замѣтки въ родѣ тѣхъ, которыя помѣщаются въ Р. Фил. Вѣстникѣ. Тутъ тоже опасеніе что многое отъ долгаго лежанія въ портфелѣ теряетъ цѣну. Отсюда б. м. будетъ понятно, что мнѣ жудко ввязываться въ сложную и многолѣтнюю новую работу. Мнѣ кажется что для краткости сравнительнаго словаря необходимы болѣе обширные словари отдѣльныхъ нарѣчій. Такихъ нѣтъ для малорусскаго нарѣчія. Матеріялы не знаю какого достоинства но довольно обширные находились до послѣдняго времени въ Кіевѣ у проф. Вл. Бон. *Антоновича*. Онъ же мнѣ говорилъ въ прошломъ году что подъ руководствомъ его и нѣкоторыхъ другихъ изъ этихъ матеріаловъ дѣлались выборки для небольшого мр. словаря (листовъ въ 30—40). Что сталось съ этимъ теперь, когда еще неизвѣстно, возвратился ли *Антоновичъ* изъ Заграницы на свое мѣсто, не знаю. Была нива, ее вытоптали и учредили порядокъ. Признаюсь, организовать работъ я не умѣю и еслибы взялся за собираніе матеріяла для словаря (т. е. систематически, спорадически это конечно сдѣлаетъ всякій занимающійся языкомъ), то пришлось бы выписывать самому. Въ примѣненіи къ малорусскому я мечталъ этимъ заняться по выходѣ въ отставку, котораго покамѣстъ я не желаю. Сочиненіе *Огоновскаго* я бѣгло прочелъ. Вы справедливо замѣтили, что онъ утрируетъ особность мр. нарѣчія. У многихъ это происходитъ отъ ложнаго мнѣнія, что какъ бы въ награду за особность языка сама собою дается письменность. Впрочемъ рецензію

писать не буду, т. к. въ послѣднее время этой частью грамматики не занимался и ничего новаго не скажу. Студентамъ я обыкновенно читаю по 6 лекцій въ недѣлю 1 и 2 курсу (т. к. у насъ нѣтъ семестральнаго дѣленія) совмѣстно, одинъ годъ фонетику и этимологію, другой — синтаксисъ ц. сл. и русскаго яз. (по 2 ч.) и чтеніе (медленно, иногда 2—3 стр. въ часъ) памятниковъ. Въ 3 и 4 курсѣ славянорусскаго отдѣла — отдѣльные курсы по исторіи народной поэзіи и чтеніе старинныхъ памятниковъ съ цѣлью частью грамматической же, частью историко-литературной. Для исторіи русской литературы есть еще доцентъ. Результатами не похвалюсь. Попадаются люди которымъ не даромъ читалъ, но рѣдко. А. *Поповъ,* сочиненіе котораго „сравн. синт. именит. и вин.“ Вы замѣтили, умеръ 26 сент. отъ скоротечной чахотки, неуспѣвшій додержать до конца корректуры своего сочиненія. Такая молодость, какъ казалось, сила физическая, такіе обширные планы и соразмѣрное съ ними трудолюбіе, и такъ сгорѣть! Онъ былъ стипендіатъ нашего университета и сталъ бы честью если не его то другого русскаго. Почти въ одно время съ нимъ умеръ отъ той же болѣзни другой приватдоцентъ *Андріевскій* (по латинск. языку и слов.), тоже человѣкъ очень молодой и не безъ дарованій, а старое и никчемное два вѣка живетъ. Вотъ гдѣ тонко тамъ и рвется. Студентамъ я рекомендую читать самимъ памятники приблизительно такъ, какъ я съ ними читаю, но не настаиваю, такъ что рѣдко кто исполняетъ совѣтъ. Сочиненія старшихъ курсовъ нерѣдко замѣняютъ кандидатскія диссертаціи и бываютъ не дурны. При большихъ средствахъ можно бы печатать. Въ этомъ году А. И. *Кирпичниковъ* предложилъ мнѣ совмѣстно съ нимъ нѣсколько упорядочить студенческія работы, направивъ ихъ къ одной достаточно широкой цѣли. Съ общаго согласія я для возбужденія вопросовъ на которые отвѣтами должны служить собств. работы студентовъ, прочелъ 3-му и 4-му курсу въ видѣ руководящей статьи около 10 лекцій о сказкахъ. Что изъ этого будетъ не знаю.“

Ја сам ово опширно и врло поучно писмо ставио овамо, јер служи згодном автобиографском карактеристиком једнога од најзнатнијих руских професора својега времена, на којега сам свраћао пажњу још 1874 године. Не могу се никако оправдати, што нисам угодио његовој жељи, да се његова опширна студија о неким врстима народ. песама наштампа у „Сборнику Отдѣленія“. Неки ће узрок бити, што нисам умео довољно препоручити његов посао, а може бити је и *Веселовски* спрам *Потебње* био хладан, јер се није занимао за његов правац истраживања. А *Грот* није уопће радо примао у Сборник радове људи изван најужега круга петроградског. Радња је *Потебњина,* истина, изашла у Филол. Запискама,

али би могла још боље пристајати у „Сборникъ“. Чини се, да је сâм *Потебња* више од мене очекивао, него што сам ја био кадар извести, не желећи доћи у сукоб са колегама. То је ваљда њему одузело вољу, да настави са мном преписку живахнију но што је била. Ипак сасвим прекинута није била, јер год. 1883-е (17 јуна) писа ми, како га је развеселила вест, да је његов покојни ученик *Попов* добио једну уваровску премију, која ће добро доћи његовој удовици. Наставља писмо овако: „Совершенно вѣрно что я всегда принадлежалъ къ почитателямъ ученыхъ заслугъ *Миклошича*. Считаю пріятной обязанностью воспользоваться Вашимъ предложеніемъ присоединиться къ подпискѣ на медаль въ память 70-лѣтней годовщины М. Къ сожалѣнію я на дняхъ уѣзжаю изъ Харькова и до возвращенія къ 15 августу предполагаю побывать въ разныхъ мѣстахъ отъ Роменскаго у Пол. губ. до Крыма, Одессы и м. б. Константинополя. По этому не могу сообщить Вамъ точно своего адреса на это время. Т. о. взносъ мой можетъ замедлиться. Если это какъ надѣюсь не помѣшаетъ прошу считать меня однимъ изъ подписчиковъ. Посылаю Вамъ при этомъ IV выпускъ „этимолог. замѣтокъ“. Въ истекающемъ учебномъ году я былъ занятъ между прочимъ однимъ изъ вопросовъ связывающихъ какъ мнѣ кажется исторію граммат. форм. съ Исторіею религіозныхъ вѣрованій и философскихъ воззрѣній, именно вопросомъ о вытѣсненіи грамматическихъ субстанцій какъ подготовокъ въ языкѣ научнаго раціонализма. Этотъ послѣдній имѣетъ, по видимому, въ безличной умственной дѣятельности... непоколебимыя основанія. Одно изъ моихъ положеній, это въ противоположность одному изъ мнѣній „das impersonale“ по крайней мѣрѣ въ слав. языкахъ „ist durchaus unursprünglich“. — У писму од 9 окт. 1883 јавио ми је, да је од себе и још неких послао новац за *Миклошићеву* медаљу управо у Беч. Има још писмо од 7. 3. 1884, где је реч о мојем плану издања „Изслѣдованія по русскому языку“. *Потебња* није се хтео везати, али је обећао, да ће може бити и он учествовати. До тога жалибог не дође.

Ѳ. Е. *Корш* јављао се кад и кад писмима пуним шарене садржине, да не говорим о његовим досеткама, којима је кадгод мене подсећао на *Курелчеве* „руње и пахуљице“. Дне 9 окт. 1882 писа ми: „Ненадежнѣйшій и легкомысленнѣйшій изъ Вашихъ почитателей, читателей и сотрудниковъ вновь является передъ Вами со статьею, на сей разъ болѣе длинною чѣмъ было бы желательно. Вслѣдствіе ея длины я колебался посылать ее Вамъ какъ не касающуюся славянства и только послѣ Вашего письма къ Ф. Ѳ. *Фортунатову* рѣшился препроводить ее по назначенію. Если она окажется годной для Вашего журнала, я буду очеиь радъ, иначе вышло бы то что я потратилъ много времени даромъ. Говоря много времени я не преуве-

личивают истины.“ Радило се о књизи *Нетушиловој,* о којој је његова рецензија збиља и наштампана у Архиву; ту има, и ако се дело односи на класичну филологију, ипак неких мрвица такођер из словенске филологије. Има и етимолошких покушаја, напр. крыскати и плакати — płokać, полоскать. Пита, стоји ли у вези er-spriesslich и хрид, или sprudel и пруды?“ — У писму од 26 септ. 1883 прича ми, како је упутио попечитеља *Капниста,* да је циркуларом сратио пажњу својег округа на *Миклошићев* јубилеј. „На западѣ все это легче дѣлается на пр. черезъ газеты. Даже попечитель не рѣшился послать формальнаго циркуляра безъ разрѣшенія отъ министерства. При такихъ условіяхъ самое легкое дѣло оказывается затруднительнымъ“. — 28/11 1885 говори се о *Коршовим* додатцима к *Миклошићевим* „Türkische Elemente“: „Я надѣюсь произвести нѣчто поучительное и для тюркологовъ, указавъ имъ на важность славянскихъ языковъ для исторіи тюркскихъ. Но я опять не могу воздержаться чтобы не пожаловаться на свой родной городъ относительно научныхъ пособій. *Маценауера* я на силу досталъ у *Дювернуа* (но мнѣ мало пользы отъ него „zdá se být původu orient“, или даже, „pravdě podobno cizé“), а другія мнѣ по заглавіямъ извѣстныя пособія“ — нису му на руку, као на пр. Мухлински, Ердман. Жали се на своје рецензенте ради Проперција: „Я бы вотъ его (т.ј. рецензента) посадилъ куда нибудь на Вшивую Горку или къ Николѣ на Курьихъ ножкахъ да и посмотрѣли бы какъ бы онъ тамъ слѣдилъ за Literatur des Gegenstandes! Наставак преписке пада у бечко доба.

Међу другим петроградским познаницима не смем заборавити браће *Барсуковuх.* Старији брат Ник. Плат. *Барсуков* спомена је вредан већ ради својих корисних радова, којима пре свега прибрајам његово велико дело преко 20 томова, о Погодину и његовим савременицима. Ту има толико богате садржине, да сам га тога ради прозвао руским Фабрициусом. Његов *млађи брат* израдио је историју рода Шереметјева у много томова, сјајно издање. Ја сам се са *оба браша* много виђао на састанцима ОЛДП; то су били честити руски конзервативни људи, преко којих сам дознавао право искрено мишљење Руса о словенофилима и њиховом туторству над Словенима. Исто је тако честит човек био директор Румјанцовске библиотеке у Москви *Викторов,* којега сам видео у Москви или у Петрограду у ОЛДП. Од њега памтим ово добродушно причање о мојем незаборавном пријатељу, донекле и мојем врло оданом ученику Алексеју Александровићу *Шахматову,* који је тако ненадано и пре времена пострадао. *Шахматов,* који је и мене из Москве у Петроград посећивао као гимназијалац у ђачкој униформи, те са мном водио разговоре као да је доцент словенско-руске филологије, дошао

једном у библиотеку Румјанц. музеја к *Викторову* те га умолио, да му дозволи читање неког рукописа. *Викторов* нашао се у чуду, што ће младому ђачету рукописи, те га стао испитивати, да ли је читао већ ове или оне књиге, а кад му младић одговори, да је све то већ прочитао, упита га напокон, а што сада ради. *Шахматов* ће на то: сада колационирам издање ОЛДП изборника Свјатослава 1073 г. с оригиналом у Синод. библиотеци, а то ће бити за Јагићев Архив у Берлину! То је објашњење тако запањило *Викторова,* да је свуда о томе чуду од младог човека приповедао с великим задовољством и, разуме се, од тог су доба *Шахматову* били сви рукописи Румјанц. библиотеке на диспозицију.

Ја слабо познајем Москву, т.ј. ону, каква је била у годинама 1880—1886, када сам неколико пута долазио онамо да радим у Јединовјерческом старообрјадческом преображенском манастиру, где је *Хлудов* саградио уз манастир кућу за своју драгоцену рукописну библиотеку, у којој се налази много важних јужнословенских (бугарских и српских) рукописа. По вечерима долазили би к мени у Лоскутнују (на Тверской улицѣ) млади пријатељи слависти на разговор. Један пут учинисмо излет на Воробјове Горе, одакле има красан поглед на Москву, али ја сам се згражао над нехајством градске управе, која, барем тада, није управо ништа урадила за удобност публике, која би се по руској некалдрмисаној шосеји онамо пењала. Код тога ми је падала на ум паралела са „гњилим“ Западом, што би све тај подузео, да ову лепу „гору“ створи угодним местом забаве! На тој „гори“ хтедоше некоч градити велики храм у славу и спомен на ослобођење Русије од Наполеонове најезде. После нађоше, да није земљиште на гори довољно сигурно, саградише дакле храм Спаситеља на другом месту. Свана нови храм није на мене учинио ванредна утиска, с те стране чини ми се куд и камо величанственији петроградски Храм на спомен убиства цара Александра Николајевића.

Још пре мојега одласка из Берлина добих од Луке *Зоре,* којега сам видео први пут једном у Бечу међу далматинским посланицима у бечки парламенат, једно писмо, у којем ме моли (18 фебр. 1880 из Дубровника) фотографију за њихов дубровачки орган „Slovinac“ и неке „podatke Vašega vjekopisa“. Не опомињем се, што и како сам на то писмо одговорио, еле 22 окт. 1880 писа ми опет у Петроград ово: „Rado sam pročitao Vaše cijenjeno pismo od dneva 10 okt. t. g. i uprav sam se nasladio, a ujedno se srdačno Vama obradovao za lijepi početak kojim ste načeli Vaša učena predavanja u Petrogradu. Nije moglo inače da bude, glas Vas je pretekao, a Vi Vašim predavanjem potvrdili ste ga u petrogradskim učenim krugovima. Ja Vam se iz srca radujem i želim Vam lijepo zdravlje za dugo i dugo vre-

mena, da nam sjajete tu na Nevi, jer svima nama ovdje puno je milije da ste tu nego u Berlinu. U Berlinu ste bili esotični rast, a u Petrogradu ste domaći. U Petrogradu ste i vigjeniji, jer slavenske su oči put tih strana okrenute pak Vas lakše vide, dočim Berlin, kao i još neka prestonica, imajuć centrifugalnu snagu po Slovene, nijesu mjesta shodna za Vas. Ja Vam se upravo radujem da ste tu. U nas u Dalmaciji živi se, narodna stranka je jaka i snažna, premda razdrobljena, jer talijanska je slaba, pak Beč nas i podupire, ali ne propter Lazarum nego propter Martham, t.j. da oslabi talijansku stranku, za koju visoki krugovi misle da je pogibeljna po monarhiju. U Zagrebu je sada mučno. Iz rastrovane narodne stranke izišla je nova stranka kao feniks, ali je li to mladi feniks, dokazaće nam budućnost. „Ustav" *Miškatovićev* truje pojmove i sije kukolj. U Bosni i Ercegovini jad i nevolja. Infandum etc. U jednu riječ idemo prema buni. Puste naše nade! Prijatelji svi otpozdravljaju. Kad god mi izvolite pisati, to je po mene veliki dar kojim me odlikujete. Sad je Tivat u Boki Kotorskoj luka brodovlju; uprav je ovo svjetska drama, ali lijepo izvedena, jer posljednja je šena (sic) u Carigradu, ako bog da. Uzdamo se po Slavene dobro, jer take su sad prilike."

Не опомињем се и немам доказа, да ли се преписка настављала, истом 19. 4. 1886 (дакле још у Петроград) дође ми од њега писмо из Дубровника. Ту се говори о препису неког Codex Ragusinus, даље захваљује за посебне отиске из Архива: „Vaš ste dobro natovarili *Krausu*. Ja ga već lično poznam, i ko je htio i ne htio, razglasio sam ga odavna šarlatanom. Ovdje nije g. *Bogišića;* ako ne dogje, opet i tad ću mu predati jedan eksemplar onih izvadaka iz Arhiva i Vaš pozdrav. Nadali smo se Vama na stolicu bečku, kad iznenada puče glas o nekom drugom. (О коме је пукао тај глас, не умем се досетити. То је мој данашњи додатак 19. 7. 1921). Onaj *Kušar* (iz Kotora) kranjac je i učitelj pri kotorskom gimn. zavodu, inače vrijedan momak. P.S. Rukopis je u Male braće krnjast. Ja sam prepisao odma sprijeda, a početka nema, kako sam Vam prije pisao. (Ово писмо има пред очима рукопис, о којем се говори у 9 књизи Архива на стр. 699). Мене је тада онај текст занимао, али не знам, зашто не добих свега у препису.

Ја ћу овде одмах наставити још нешто из преписке са Луком *Зором,* иако ће то бити из година мојег живота у Бечу. У писму од 14. 4. 1887 има нешто опет о рукопису, даље пише ово: Ima njekoliko mjeseca da je ispražnjeno u Dalmaciji mjesto školskoga nadzornika za pučke škole. Ja sam u Saboru bio provodič zaključka, da se poprave teksti (Veberovi) i da se slabi napredak u pučkijem školama ispita i lijek namijeni. Poslije smrti nadzornika *Bakotića* govorilo se je, istina, da ću mu ja bit nasljednik, ali se sad govori o drugima, koji su doduše stariji, no ja mislim da se u tome ne bi imalo gledati starješin-

stvo u službi. Vi ste tu na vrelu i zacijelo imate prijateljâ kod ministarstva nastave, a po svoj prilici i samoga ministra. Vaša bi riječ bila najvrijednija za ovo mjesto, jer politički faktori malo bi imali u tome riječ, i ako bi me oni drage volje preporučili. Moglo bi samo ministarstvo preduzet inicijativu pred našijem namjesništvom. Ja bih se mogao nasloniti na to 1) da i protivne strančice narodnoj ne bi ništa prigovorile momu imenovanju; 2) da bih umio izvesti reformu tekstova i izvidat rane u školama, 3) da sam već bio, ako i za kratko vrijeme, inšpektorom u Bosni, nijesam se doduše mogao održati, jer nijesu htjeli prihvatiti moju osnovu, ali su je prihvatili potpuno dvije godine kasnije bez mene; 4) da sam bio za pet godinâ upraviteljem kotorskog gimnazija s potpunijem zadovoljstvom starešina; 5) da sam dopisni član Akademije i Učenoga društva...“

Мени се чини, да моји кораци нису имали успеха, јер централне власти у таким питањима најволе остављати решење и одговорност локалним властима, јер да оне боље познају ситуацију и људе. У писму од 6 нов. 1888 говори се о неком препису нечега за *Баћушкова* а даље пише: „Čudim se, da naši zastupnici u Beču nijesu Vam poznati osim *Klajića* i *Bulića*. Ta s kijem bi se imali usprijateljiti, ako ne s Vama? Vaša slutnja o meni da dođem u Beć, ne znam, hoće li se ispuniti, jer politika mi je već dojadila s nesrećnog našega spora koji još neće da pane, a slijepi smo kod oči, jer vidimo očito da svagdan propadamo. Programe ćete primiti putem Upraviteljstva ovoga gimnazija. Ja bi Vama isti bih davno poslao, ali nije moja naklada, te sam primio samo jedan eksemplar. Kukavna je rađica, ali dobrom je namjerom napisana.

Што се *Зоре* чудио, да се наши јужни посланици бечког парламента са мном не друже, тому нисам био кривац ни ја ни они. То нису били људи од науке, а у мене није било средства да их позивам на вечере. Донекле нисмо се ни у политици разумевали. Цепкање у две партије, српску и хрватску, није ми било по ћуди. Привикнут од раних младих година не правити разлике између Срба и Хрвата, у чему ме још јаче утврђивао боравак у страном свету, нисам могао потпуно задовољавати ни једне ни друге. А непромишљена и неразложна напетост чак међу младежи терала их је до тога, да су, како ми се из поуздана извора причало, једном на мојим предавањима бројили, долазила ли чешће реч „српски“ или „хрватски“. У таквим приликама не сме човек рачунати на популарност.

Више година нема трага преписци са Луком *Зором*. Истом 18. 2. 1896 добих од њега писмо из Арбанаса код Задра, у којем уз друге ствари долази ово: „Ja nijesam ovdje u Zadru slušao da je kod vlade kakvo pitanje o imenu našega jezika na dnevnom redu, pak sam se začudio, kad sam to čitao u Vašoj

knjigi (мисли овде на моје писмо). No ipak dobro je, znači da se počelo misliti... Evo dakle šta ja o tome mislim. U Italiji, kad su nadijevali ime jeziku, lutali su i prepirali se. Njeki su htjeli „lingua Toscana“, njeko „Fiorentina“, njeki „Volgare“ a njeki „Italiana“ što je i prirodno. Tako je bilo od prilike i u Španiji. A evo je Bogu hvala došao red i na nas. Ja sam za riječ „Slovinski“, a Vi znate bolje od ikoga zamašaj ove riječi. Srbi kažu da je to sinonim srpskoga imena, a Hrvati hrvatskoga. Eto im ga dakle. Pa pošto se to ime naslanja i na prošlost, lašnje pristaje, a na to prije ili docnije treba doći. Najzgodnije je da se počne u Austriji, gdje su naši pitomiji i razboritiji, a osobito pak u onoj poli monarhije gdje još nema nikakova državnoga obilježja hrvatskoga ili srpskoga.“ Предлог овај *Зорин* оста „глас вапијућега“. Што се тиче имена *Slovinski* оно стоји код мене у вези са мишљењем, да је ово названье некоч било на широко и далеко распрострањено, као што доказују примери старих руских Новгорођана, данашњих остатака у Поморју, који се зову Словинци, данашњих Словака, који зову свој језик словенским, данашњим исквареним обликом Slavonija, Slavonac, док се некоч тај крај звао Словенским. Тако су и Дубровчани сачували стару традицију у свом називу: Slovinski jezik, а и у Македонији и око егејског мора живели су у доба Ћирила и Методија „Словѣне“. О данашњим Словенцима да и не говорим. Што је после било „хорватски језик“, то се пре звало „slovenski jezik“, за разлику од „крањског“.

Јоште има писмо од 25/10 1896: „Evo ima gotovo mjesec danâ da su me predložili odavle (из Арбанаса) za stalnoga upravitelja preparandije u Zadru, pak još nema nikakova odgovora. Molim Vas izvidite na čemu je stvar, je li što zakrklo, pak da se potrudite javiti mi. Oprostite da Vam zanovetam, ali Vi ste me kad smo se vidjeli u Beču ovlastili da Vam pišem, ako mi bude do čega.“ Последње писмо од 15 апр. 1901 из Дубровника говори м. о. ово: „Prikazao sam molbenicu za pensiju, pošto sam svršio sve propisane godine službe. Dokle sam bio u dva navratka pravi upravitelj središnjih škola, i to za 7 godina, a a za kratko vrijeme i šk. savjetnik u Bosni, pitao sam da mi ubroje u pensiju 1000 godišnjih kruua kao upraviteljski doplatak. Pokrajinsko šk. zadarsko Vijeće primilo je jednoglasno moju molbenicu i s preporukom sprovelo u Beč.“ Моли за моју препоруку министарству. Какав је успех имала његова молбеница није ми познато. Само знам из причања министра *Хартела,* да је он драге воље пристао, да *Зоре* може поћи у Црну Гору на двор да буде онде информатор ваљда најмлађег сина црногорског господара.

Но да се вратим к моменту мојега одласка из Петрограда. О мотивима, који ме и онако напола преко воље

приволеше на одлазак, већ сам говорио [в. стр. 27 и д.]. Људи са стране, који ме не познаваху или ваљада по себи и о мени закључиваху (такав је био у Загребу Симе *Љубић*), осумњичише ме, да је бар један мотив мојег пресељавања из Одесе у Берлин, из Берлина у Петроград, и сада из Петрограда у Беч био — повишавање новчаног дохотка, дакле материјални добитак. Против такова мишљења и јавно предбаченог ми лакомства за новцем морам се свечано оградити, што ми је лако и доказати. Кад сам полазио из Одесе у Берлин, понудио ми, ако хоћу да останем у Одеси, попечитељ *Голубцов*, да ће ми ако напишем грчку граматику, увести је у све средње школе својег округа, и то би био извор знатних годишњих прихода. Ја ипак одох у Берлин. Кад сам се године 1880-е одлучио за Петроград, упита ме министарски саветник *Геиперт* (у име министра *Путткамера*), не би ли се могло удесити, да останем у Берлину с повишеном платом, но ја одбих и ту понуду. Напокон сада г. 1886, полазећи у Беч, одрекао сам се пензије као руски професор са 26 година службе, то ће рећи годишњих 2500 рубаља, отишао сам у Беч на плату од 5000 форинти, док сам у Петрограду долазио на 7000 до 8000 рубаља. Тако изгледа моја тобожња похлепа за новцем! Могу још навести као пример моје непрактичности у новчаним стварима, што ми је колега *Сухомлинов* у Петрограду, кад је видео моје издање *Маријинскога јеванђеља,* пријатељски предбацио, зашто сам све моје додатке к тексту штампао ситним словима, по чему је обим издања изишао знатно мањи, дакле и хонорар знатно мањи. О правим узроцима мојега одласка из Петрограда у Беч већ сам говорио. Добра срећа хтеде, да будем за жртву, привидну у материјалном погледу, у Бечу обилато награђен породичном срећом моје драге *деце*. Поврх тога моји односи према Русији остадоше пријатељски, да се не може боље ни замислити. Ја сам у првим годинама редовито под јесен долазио у Петроград да радим, те сам био добро гледани гост, док се мој пријатељ *Богишић* управо ради његових превеликих захтева новчане награде тако раскрстио с Русијом, да није нигда више хтео да из Париза пође онамо.

Док сам још био у Петрограду, добих године 1885 лети једно писмо из Беча, које ми јављаше, како су тамошњи ђаци *Миклошићеви* саставили мало славистичко друштванце под овим именом: „Verein der Slavisten an der Wiener Universität unter dem Protektorate des Herrn Hofrathes und Professors Dr. Franz Ritter von *Miklosich*". О томе друштву дакле добих ову обавест: Veleučeni gospodine! Nakon velikoga truda pošlo je za rukom te se je na bečkom sveučilištu u pomanjkanju seminara stvorilo „Društvo slavista". Imade li društvo da zadovolji svojoj zadaći, naime poduprijeti u njihovim nastojanjima sve koji

se posvetiše slavistici, znanosti ne male važnosti, to jim se prije svega mora staviti na raspolaganje biblioteka, u kojoj bi bila zastupana sva znamenitija djela slovenske filologije. Korist ovakove pristupne biblioteke je za društvo neprocijenjiva i potreba da se takova stvori jasna. Nu društvo koje sa neznatnim samo sredstvima raspolaže ne može toj potrebi zadovoljiti. Podpisani se odbor obraća zato na sve prijatelje naše znanosti primjernom molbom da bi izvolili društvu priskočiti u pomoć budi knjigama spadajućim na sve grane slavistike budi novcem ili svojim prtstupom kao podupirući članovi. Samo će tako društvo svoju zadaću moći ispuniti. Beč sredinom srpnja 1885. Odbor: dr. M. *Murko* predsjednik. Za tajnika B. *Imhof* stud. phil. M. *Parovski* bibliotekar. Не опомињем се, што сам на ту пријаву одговорио, али кад сам у Бечу отворио *семинар,* ово се друштво разишло те његови чланови, у колико су били још ђаци, ступише као чланови у мој семинар. А кад је мој семинар ступио у живот, била је прва и најглавнија моја брига, да молбама на све стране словенског света накупим што више издања од разних академија и учених друштава за библиотеку мог млађахног института. Мислим, да се смем похвалити, да ми је то пошло за руком у сјајној мери. А инвентар исте библиотеке може посведочити, да сам и са̂м врло много књига из своје библиотеке поклонио семинару.

Већ сам, мислим, споменуо, да је наш познати песник Јован *Сундечић* дошао био у Петроград своjему сину у походе те одсео код мене као гост [в. стр. 14]. Одатле се развила међу оцем Јованом и сином *Душаном* са мном пријатељска преписка. У писму од 3/15 априла 1883 хтеде отац преко мене обазнати о своме *сину,* који му на више писама није дао одговора. Његову ћутању биће тај узрок, што је син негде г. 1883 изгубио своју врло милу и љубазну жену, од које му оста јединац син Јовица. Да се утеши, оде са сином к оцу у Боку Которску. Одатле писа ми 18. 10. 1884 врло жалосно писмо, а 25. 11. 1884 друго и 28 дец. 1884 треће. Радило се о томе, не би ли могао добити каков намештај у Црној Гори: „Радити овде као руски инжињер могло би се нешто, али само онда, кад би *књаз* сам осећао потпуно потребу од мене те жеља би истакла од њега, но нипошто од моје стране. Не чујем да је икакав корак о томе учинио, а ја ни гласа о томе не издајем. Очекујем јануар, кад се надам вратити се у Русију“. У једном од ових писама прича о *кнежевој* намери, да наштампа Балканску Царицу „те се због тога преко мога *оца* обратио у Загреб к Дионичарској тискарници за шрифт и остале потребне ствари. *Отац* жели веома да би се та драма печатала у Загребу, не би ли се тим бар једна капља прибавила к измирењу Срба и Хрвата. Ја нисам раније мислио, да је могла једна заблуда некијех људи

довести ту браћу до таке свађе која до сада постоји између њих... Јучер је *отац* усљед *књажева* призова пошао на Цетиње а од туда до Подгорице, гдје ће морати код *књаза* срести нову годину и гледати представу вишеречене драме, због које сви чиновници црногорски постадоше глумцима (друго богме и нису)". — Од старца *Сундечића* добих писмо од 27. 3. (8. 4.) 1887 из Котора као одговор на моје из Беча 17/29 децембра 1888 на њ управљено питање о мирењу освете или како он рече „о крвноме колу". Не опомињем се више, што је изазвало оно моје питање, лако може бити да је тому повод *Миклошићев* спис о Освети. *Сундечић* беше се обратио к једному својему пријатељу, али, не добив од њега никакова објашњења, позва се на једну Љубишину приповетку, на једну у стиховима писану неког Ника *Берберовића* из Морења код Рисна, која је наштампана у Српско-далматинском магазину за годину 1862 под написом „Обичаји народни", т.ј. кметство (кумство?) између два крвава племена, и на Петрановићеву расправу „Vražda" у *Раду*. Из *Сундечићева* писма црпем ове речи: „*Крви* се цијена обично подмиривала са 100 дуката, са 12 кумства и са 12 побратимства, али се је врло ријетко догађало. Кад би се случило да су обе закрвљене стране дужне по више крвӣ једна другој, онда су кметови извиђали, која је дужна више и која мање, па су одбијали вишему кривцу по један дио новчане своте и осуђивали га на мања кумства и на мања побратимства. Кумства пак и побратимства нијесу никаква плаћа, него је кривац морао молити, да му увређена страна прими толико кумставâ и толико побратимставâ колико су кметови осудили. Ова су се кумства давала или из најближега рода или од цијелога племена или при инокоштини још и из цијелога села, а поименце морало се наћи рецимо 12 женâ међу близикама или у племену или најзад у свем једном селу или и из више оближњих селâ, које су скоро дјецу породиле, те доћи к увређеној страни и њу закумити богом и св. Јованом да кумује на крштењу свој оној дјеци ради мира између дотадашњих крвникâ. Тако се исто радило и са побратимствима, т.ј. кривац је доводио рецимо опет по 12 чланова са своје стране, који су се морали испобратимити са члановима увређене стране. За ово се није плаћала никаква новчана цијена."

Ја ћу овде, да ничега не затајим, саопћити из истога *Сундечићева* писма, како је и он и многи други што су мислили и говорили о мојему одласку из Петрограда у Беч: „Не ја сам, него и многи Ваши штоватељи, пријатељи и познаници остали су као запањени кад чуше за Ваш прелазак из Петрограда у Беч. Може бити да Вам је ту обилатији интерес, али не вјерујем да Ви, као Славјанин и радник около славистике, можете онако у Бечу дисати, као што сте у Пе-

трограду дисали. Ви ми кажете, да се не бавите политиком, а шта је славистика но један предмет у којем баш политика велику улогу има?... Смијете ли Ви изрећи и најочевиднију истину, која би и најмање задиркивала у владајући језик на бечком университету?... Него послије боја копљем у бус, а ја Вам од свега срца желим да не дођете до увјерења, да лојалност туђа не вриједи ни боба" (ни данас не знам што је *Сундечић* хтео тиме да каже). У писму од 3 јуна (22 маја) 1887 јавио ми је, да је био у Загребу, а после неколико дана у Ђакову код *Штросмајера:* „Особито сам желио да се с *бискупом* састанем и да се с њим договорим гледе слова̂ којима ће се тискати нове литургичке књиге за црногорске католике. Рим пише књазу, да ће те књиге бити тискане грађанском ћирилицом, а не вели којом: руском, бугарском или српском, наравно с обзиром на разлику правописа више но на разлику самијех слова. Међутим ја сам дознао, да ће се те књиге штампати грађанском српском ћирилицом са неком новом искрпљеном ортографијом, коју су отци *Парчић* и *Црнчић* напабирчили и сконаторили. Овај би посао ударио код нас у Црној Гори на отпор, па зато ја сам промислио, да би најбоље било, кад би се и те књиге издале и ћирилицом и правописом који је у нашим црквенословенским књигама. Основни разлог таковом мом мнењу јест овај: ако Рим жели зближење (што је сасвим друго но сједињење) међу словенским црквама, онда ваља да прими и слова и правопис данашњи црквени, јер с новим правописом ми бисмо се још више размимоишли и не би се зближили. Ово подупире још и та околност, што је грађанска ћирилица сасвим флутуантно писмо које цркви не приличи, а стара ћирилица, она је темељита и цркви пристојна. Притом увјерен сам да књаз не би ни једну циглу тако наказану књигу преко границе пропустио. Срећом и *бискуп* и *Рачки* слажу се са мном у зарок, и тако ухвам се да ће и у овој ствари Црна Гора успјети. На проласку случајно сам нашао у Задру оца *Парчића* који ми рече, да сте и Ви питани за мнење, па да сте му одобрили ту његову намјеру. Је ли то истина и услед каквих разлога? Кад бисте ме о том обавијестили, ја бих Вам врло харан био, пошто добар успјех у овоме послу могао би бити од неизмјерних добријех посљедица по васцијело Славјанство." — Ја сам у 31 књизи Архива наштампао неколико писама *Парчићевих*, из којих се не може разабрати, да сам ја све планове и пројекте *Парчићеве* одобравао. Знам, да сам увек био за стару црквену ћирилицу и црквени језик, али у нашој српско-хрватској редакцији, не у руској, коју је заговарао и бранио *Сундечић*, да се не би српске књиге одвојиле од руских. У томе је била сва разлика мишљења између *Сундечића* и мене. Еле, док смо се ми разилазили тек у ситницама ортографским, поће

противницима ове наше нутарње ствари за руком — а то су у том случају били Аустрија и — *Побједоносцев!!* — да осујете штампање ћирилицом, било ма каквом! Аустрија је, као обично, и ту видела „панславизам“, а ретроградни *Побједоносцев* бојао се — католичког прозелитизма. Ја ћу ту уметнути, како сам већ године 1882 у VI књизи Архива (стр. 631) устао против далматинског католичког свештенства, што је хтело да се у књигама замени глаголица латинским словима. Чудим се, што нисам већ онде истакнуо, да би разложито било, тек да ишту замену глаголице ћирилицом, како смо то ми проводили у научним издањима. Но што је тада далматинско свештенство остајало бар код одбране црквеног језика, хвала му и на том поштовању старине. Садашњи млитави покрет хрватског и словеначког епископата, чини се, не иште од римске курије више ни тога, већ из удобности, да не рекнем душевне лености, хоће да се у цркву уведе служба на народном језику, дакле за Хрвате на хрватском, за Словенце на словеначком језику. А папа дозвољује им, да се посланица и јеванђеље сме певати, место латинским, народним језиком. Према некошњој привилегији папе Ивана VIII, који је дозволио читаву црквену службу на словенском језику, само епистола и јеванђеље да се пева најпре латинским језиком, ова је концесија данашњега папе минимална; онај је папа био бољшевик, овај је мењшевик! Да останем код старца *Сундечића,* споменућу јоште његово писмо 17/3 1893 из Котора, кад се у Св. Петру на путу до Трста састао био са мојом *ћерком.* Испричоведао је о том састанку, а тада дода: „Што велите о нашијем народнијем приликама, то је као из јеванђеља: омладина нам је растрована и до зла бога незрела. Код нас се не почитује ауторитет старијих и искуснијих људи, а млађи нам се губе у најбудаластијим заносима. Него и код старијих уопће, с малијем изузетком, главе су пошле на еро, па се већ не зна ни ко пије ни ко плаћа... Неће ни Срби Хрвата прогутати ни Хрвати Срба, него продужимо ли овом стазом којом смо ударили, прогутаће нас Србе и Хрвате они исти злотвори, за које Ви кажете да нам се иза кута смију. Него ипак бог може што ми не можемо, те надајмо се да ће нас један велики катаклизма пренути, препородити нас и дозвати нас к правој свијести народној...“

Од мојег давног пријатеља и марљивог дописника Стојана *Новаковића* нисам за читаво време нашег живљења у Петрограду добио сем само неколико писама; сва је прилика да су му званични послови много сметали, а може бити да су били и други узроци по среди, којих се више не опомињем, на пр. његова борба са *митрополитом Михаилом,* који је најпосле утекао под закриље Русије, те мојег доброг пријатеља учинио врло непопуларним у Русији. Из писама, која

се у мене сачуваше, саопћићу нешто, у неколико занимљиво и за друге осим нас двојице. Кад је дознао о успеху моје наступне лекције, писа ми 10/22 октобра 1880 из Београда: „Видевши неки дан извештај о Вашој првој лекцији у СПет. Вѣд. (који смо и ми у кратко нашој публици саопштили), прегох да Вам пишем те да Вам честитам први успех на руској катедри и пожелим сваког добра, среће и благослова међу братским народом. Нека би Ваше пословање донело и Русима и руској филолошкој књижевности онога рада, који треба и који може донети, а нека би бог дао да и Ви будете пуни оне унутрашње накнаде и задовољства које ћете — ја сам уверен — изобила заслуживати. Наша је овамо и радост и дика да сте баш Ви на том месту.“ Одмах затим жали се на тежак књижевни саобраћај са Русијом. То је стара невоља, коју смо још у двадесетом веку, пригодом састанка руских филолога громко истицали и понављали. Даље немам од њега никакова писма за читаву годину 1881. Тек 28 окт. 1882 пише м. о. ово: „Вама је познато, да је с обновљењем краљевства у Србији у нас и грб промењен. Уз краља, који доста зна о старинама, ја сам највише на томе радио, користивши се не мало и оним што сте Ви у Архиву наштампали. Тога ради сам летос једну недељу дана и у Бечу налазио се. Сад сам рад да о свему нешто напишем; треба да кажем мотиве који су у саставу новога грба пресуђивали, а треба да нешто и од историје тога посла у нас приповедим, пошто ово друго има и интересности и новости и за саму науку. Макар да је министарска служба у Србији права тортура, опет уграбим овда онда по који сахат да на томе радим, ако ни за што друго а оно колико да стари толико љубљени књижевнички занат сасвим о клин не обесим.“ Годину дана касније 21 дец. 1883 писа ми опет најпре, да је примио Codex Marianus: „Ваш сјајан труд, Маријинско јеванђеље, примих пре неколико недеља с правом радошћу. Благодарим судбини, што није допустила да тај споменик наше старине мрцваре тамошњи људи надри-учењаци, него што се десило да га и опет изда Југословенин, један од оних, чији је споменик. Тиме смо се квитирали добро за жалостан поступак онога, који је украо да другоме видети не да! Ваша прича, колико је углађена и једне академичке едиције достојна, опет му је добро изнела славу на пазар. Више му не треба од оне фине мирне ироније у спокојном приповедању.“ Још има неколико ситница. За хералдику прича: „То је расправа која ће изнети близу 10 штампаних табака и којом су, како се ја надам, расправљена ваљда сва она питања, која су Архивом Вашим у тој материји покренута. Надам се да ћу Вам то моћи послати кроз неку недељу, јер је већ половина готова. То се штампа у Годишњици“. (Наштампано у VI-ој књизи Годишњице Ни-

коле Чупића). Од оно доба до мојег доласка г. 1886 у Беч немам никаквих његових писама. Да ли их у опће није ни било, не умем казати.

Одмах у првим годинама мојег живљења у Петрограду пробудила се у мене жива жеља, да једном обиђем *Истру*. Једнако сам се опомињао, како је у мојим младим годинама — истом сам под крај године 1860 дошао на загребачку гимназију — једном приликом *Кукуљевић* морао да нам открије непознату новост, да је Истра — хрватска земља! И он је био један од ретких загребачких књижевника, који је недавно пре тога пропутовао Истром! Сећајући се тога те имајући на уму пробуђени интерес по Хрватској за занемарену Истру, желео сам је барем сад изближе познати. О томе је говор већ у писму *Црнчићеву*, које ми посла 5/6. 1880 из Рима (нашло ме још у Берлину). Приопћићу га овде: „Evo što mi iz mojega Dobrinja piše pop Antun *Kirinčić*. G. Jagiću bi bilo najbolje amo doći ili odmah sada ili gdjegod okolo kraja rujna. I *Gajtler* bijaše u dobro doba, a to u korizmi, te je mogao uz naše ljude pri ognju sjediti i bilježiti naglasak, s njima se razgovarajuć. Najudobnije bi bilo mj. listopada, a ustanoviti bi se morao po njekoliko ovdje u Vrbniku, u Omišlju, u Dragi Baščanskoj, a na Dubašnici, na Puntu i Primorju (t.j. Novoj Baški) čini mi se potrebito.“ — Онај час не би од путовања ништа, јер се ваљало селити из Берлина у Петроград. Али год. 1882 добих опет од *Црнчића* из Рима писмо (од 16/7), где се говори о мојем путовању на Крк и у Истру: „Vele mi je drago, što ćete posjetiti krčki otok, moju najužu domovinu, i druge otoke Jadraskoga mora. Preporučio sam Vas žaknom krčke biskupije i još popu Antonu *Kirinčiću* u Dobrinju i profesoru popu Antonu *Frankiu* Omišljaninu, mojima prijateljima. A ja, ako bih i rad, bojim se da se neću sastati s Vami. Ja lani sam bio do svojih, pak bojim se da neću moći i ove godine poći, ako ne da bih pošao na posvetu nove crkve u Djakovu, ako to još bude, kako se nadaju, na Malu Gospodju.“ Сада долази нешто из диалектологије: „U nas su od nekoliko godin škole, pak mladja čeljad je negdje više negdje manje promienila naše narječje. No stâri ljudi, navlastito žene, govore još po staroj navadi. Pak bih Vas ja svjetovao njih poslušati. Oni mnogu i mnogu izriču ὀξυτόνως i περισπομένως, ter i **є** i **ѧ** razabiru, i **ꙑ** i **и**. Spoznati ćete da u sklanjanju još drže drugi zakon za imena s tvrdim dočetkom a drugi za imena s mehkim dočetkom, i ne samo za mužka nego i za ženska (vodí, sestrí, tetí, voljê, suknjê, kućê itd.) i da mužkim samostavnikom liepo razabiru sociativ jedn. od dativa množine; a tako i pridavnikom nominalnu deklinaciju od pronominalne, ter ne samo mužkim (dóbar, dobrî; dobra, dobroga), nego i ženskim (dobrá dobrâ, dobrí dobrê) itd. Spoznat ćete kako sjeverni Slovjeni nisu pomutili predlog *u* i *v* (va), da nisu ni oni,

n.pr. *u* mene, tebe, njega, nas, vas (apud me, illum, nos, vos), a *va* meni, tebi, njem, nas, vas (in me, te, illo, nobis, vobis) ili va mene, tebe, njega (in me, te, illum) itd., *u*taknuti (obviam venire) a *v*taknuti (inserere), *u*stati (cessare) a *v*stati (surgere), *u*gnati (abigere), a *v*ognati ili *v*egnati (introducere) itd. Pak je li mladi *Milčetić* imao pravo onako se meni narugati u „Obzoru", što u Pripomenku k Assemanovu evangel. razlikujem ova dva predloga? Ja onda odsudih, da mi se je baš zato narugao. Što su južni Slovjeni (no ne svi) pomiešali ova dva predloga (tako zvani Slovenci pišu samo *v*, a Srbi samo *u*), tomu su tudji jezici krivi, a najveć držim da talijanski pravopis, koji sve do prošloga vieka nije razlikovao *u* od *v*. Držim da ćete i Vi na moju pristati. (Чудновата мисао, да су ради правописа почели неразликовати *оу* од *въ*!!)... Do sada nisam ni stotinu iztisak Assem. evang. prodao!!" Као PS. додаје: „Na 10-ga ovoga prvoga mjeseca ovdje su sudili, čuvši i moju, našoj liturgiji, ali što su osudili, toga još ne znam." — Ја нисам године 1882 дошао даље на југ ван у прекрасну околицу к мојему *брату*, али *Црнчић* беше дошао у домовину, како показује његово писмо од 13. 1. 1883. Он пише: „Ako Vam nije bilo lazno poći na naš otok, jest meni. Da ja sam vam i ljetos bio doma, no samo desetak dana, i to Svih Svetih, pokle sam bio u Trstu, na Rieci, u Zagrebu i u Djakovu. Iz Rima sam bio otišao na 8 oktobra a vratio se na 16 studenoga, načudiv se novoj djakovačkoj crkvi, a naljutiv se na to, što negdje talijanče naš mukotrpni narod, negdje niemče, a negdje madjare. Do kada će onako nepravo biti? A zašto da smo sami najveć krivi, i da tko je „Hrvat" a tko „Srbin", za tu ludost se koljemo! Pak tomu se naši pametni i šegavi susjedi ne samo smiju i rugaju, nego se oni tim i koriste. Naša bedastoća njihova moć. Svaka država mora imati svoje ime. Zato je „Hrvatska", zato je „Srbija", a narod je slovinski i ovdje i ondje." Још говори нешто о глаголским кијевским листићима. У писму од 30 марта 1883 опет је говор о истом глаголском споменику, али лат. оригинала није могао наћи. У писму од 9 маја 1885, захваљује за Codex Marianus, те о страници 458 мојега издања додаје: „Što Vi na str. 458 tvrdite za imperfekt, da je značio još to i to, ono živući jezik u mojem zavičaju potvrdjuje, na pr. Da ja š njim *hodjah*, ne bi ga bili prevarili: si ego cum eo ivissem, non esset deceptus; da ja *bijah* totu, ne bi se to bilo dogodilo: si ego adfuissem, hoc non accidisset. Ja *hodjah* tamo, da mi nisu zakratili: ego eo ivissem, nisi impeditus essem. *Biše* ti kopat pak biš pil: debuisti vites plantare et biberes (si vites plantavisses, haberes ad bibendum itd.") Још се жали, да својег издања Ассем. јев. не могаше протурити ни у Русију ни у Бугарску. Последње писмо у Петроград 2/93. 1886 захваљује за неке књиге; о Истри и мојем путовању онамо ништа.

Да скокнем с југа на север. Ја сам се уопће слабо бринуо за петроградску университетску библиотеку, оставио сам ту бригу *Ламанскому*, али ни он није водио о њеном попуњавању особите бриге, јер је имао прекрасну своју библиотеку. Ја сам тек кад и кад за ђачку потребу, или у Академији пријатељу *Пипину* за вољу, наручивао неке часописе. Тако дође до малена дописивања са вредним репрезентантом лужичко-српске литературе М. *Хорником*. Он ми писа 14 децем. 1884 из Будишина ово: „Ich habe mit dem Časopis viel Aerger, Sie ahnen, mit *Pful* (Er war wohl länger als 10 Jahre geisteskrank, kam deshalb nicht nach Leipzig an die Universität, liest seit der Zeit keine slav. Schriften und hält Stillstand), der sonst mein Freund ist. Aber als Philolog oder Slavist ist er auf falschen Wegen. Natürlich hat er als Protestant und Professor viel Respekt bei den Wenden und ich kann doch nicht auf jeder Seite schreiben. Diese Meinung *Pfuls* teile ich nicht, das ist falsch u. dgl. Manchmal erlaube ich mir nur eine Bemerkung. Obwohl sehr kurzsichtig, schreibt *Pful* viel, ich habe Massen von Manuskript. Er behauptet ganz falsches mit vielen Scheingründen und gelehrt aussehendem Wust! Es ist Schade um die Zeit, da ich alles selbst im Ms. korrigiren muß für den Druck. Seit mehreren Jahren schreibt er nicht selbst, sondern seine Frau, sein Dienstmädchen usw! Auch bezüglich *ě* lehrt er falsches (Heft 68), doch ich muß es abdrucken, und selbst das Meinige in anderen Artikeln bringen. Seinen Unsinn beweist er. Er nimmt doch ε und η zu Hilfe, das zweite soll lang sein, während auch sein ε in der Tonsilbe lange gesprochen werden kann, aber nicht muß, da wir keine langen Vokale haben, höchstens die Dypthonge *ě ó; ě* wird bei uns vor dem weichen (Einfluß *i*) höher gesprochen, französ. *é*, aber kurz, auch oft über 2 cons. hinweg, z. B. cérpju, w Róženće (Róžant). Vor harten und natürlich auch am Ende aber französ. è: pjeku, tebje (é-è), će (è). Spuren des Nasals zeigt hie und da die Aussprache des *je*, wo es für ѧ steht: knjez (oberwend. für knjazь) = knjèz, als wäre es ‚en‘ früher gewesen. Eben so pjeć (5) è nicht é, swjećić (è). Das habe ich irgendwo im Časopis (erwähnt?). Das Niederwendische kennt *Pful* sehr schlecht (auch Freund *Smoler* hat das NW. nicht gehörig berücksichtigt, sonst wäre manches anders in unserer Schriftsprache), so steht Heft 68 S. 88. Naše hornjolųž. *ě* se w Doln. Luž. *je* wurjekuje: wéra. Das ist nicht wahrscheinlich (er hat sich?) durch *Smolers* Schreibweise in den Pjesnički, soll heißen Pěsnički, verführen lassen. Die Niederwenden schreiben imer è, nur die protestant. Oberwenden haben dummer Weise *je* für *è* oder *ě* früher gehabt und *Smoler* hat bei Herausgabe der Pěsnički die bessere Bezeichnung des ѣ den oberwend. Protestanten zu liebe mit der schlechteren *je* vertauscht, so daß er dann genötigt war jjezor für jězor zu drucken. Die Niederwenden haben gerade dieselbe Aussprache des ě wie wir, nur daß ě doch auch das ѧ vertritt: jězyk,

měso, im Auslaute nach Zischlauten auch *je, e* für ѧ. Das ober — und niederwend. ě wird ausgesprochen i͡ě explosiv zusammen, was allerdings klingt wie das geschriebene deutsche i vor r-n (welche einander zu nahe stehen im Munde), so daß man kein reines *i* hört, sondern eine Annäherung an *e*, das heißt *ě*. Unser wěra klingt wie das *i* in wir. Natürlich kann *ò* aber vor allen Conson. vorkommen. *Wěm* etc. kein Wende spricht *wjem* wie der Böhme. In nicht betonten Silben klingt dann freilich das *ě* meist in vielen Gegenden wie *-je*. Aber so können wir doch nicht schreiben, denn dann müßte jedes dergl. Wort zwei Formen haben: *wěm* und wieder *njewjem. lěs* und *do lesa* (wie im letzten Heft *Pful* ein Liedchen schreibt). Dazu gibt es eine Analogie mit *ó,* welches auch zu *o* wird bei Tonverlust: hódny-njehodny, wróćić-nawroćić. Weil viele auch das *ó* behalten, so ist besser auch bei Tonverlust *ó* zu schreiben, eben so sprechen viele njewěm, do lěsa usw. Darnach ist mein alter Artikel im Časop. v. J. 1856 umzuändern, obwohl im Jahrgang 1855 stehend. Auch dialektisch ist manches *ó* für *o*, einige *ě* für *e* und umgekehrt... Im Stamme ist ě für ѣ zu schreiben, etwa mit Ausnahme von njedźela für njedźěla, obwohl auch dieses in kathol. älteren Büchern steht, u. njewjesta statt njewěsta, weil gleich lautend mit nje-wěsty. Nun sehen Sie, warum ich mit *Pful* nicht übereinstimme bez. přiběrać. Ich bin für přiběrać, weil wir auch zběrać haben, nicht zbjerać. Dieselbe Steigerung haben viele Verba: strěć-sćerać (přestrěć), mrěć von mru, aber auch wumrěć besser als wumrjeć, drěć-rozdrěć (geschr. auch -drjeć). In diesen u. ähnl. Stämmen ist noch Confusion, ob man die Iterativa mit *ě* schreiben soll. Ich bin für Vereinigung in der Schreibung, es ist aber mit *Pful* nicht zu reden und zu paktiren, eben so wenig war es mit *Muka* eine Zeitlang. Die jüngsten gingen nach ihrem Gutdünken in der Lipa (Hörer unseres Freundes Hattala sollten gescheidter sein), in der Łužica (Muka). Auch *Smoler* war in s. Krankheit eigensinnig geworden, so daß ich auch einige Änderungen vorschlug in d. Schriftsprache, nachdem die jungen *Bart* (ist kein Philolog), *Muka* etc. sich etwas hochmütig zeigten. Ich glaube aber meine kleinen Aenderungen besser zu begründen als die Anfänger. *Muka* schreibt an der niederwend. Grammatik und diese will ich abwarten u. dann erst (wenn er etwa noch auf Vorschläge kommt) will ich eine orthogr. Konferenz *Pful* contra *Muka* vid. Časopis. Ich hatte einen schweren Stand, da beide mir befreundet sind. — Sie werden lachen zu meinem Geschreibsel. Es sei genug. Wenn Sie Zweifel über Sorabica haben, schreiben Sie mir, ich antworte sofort.. Außer *Muka* ist nur noch *Liebsch* bei uns slav. Philolog. Doch hat der letztere nur Sinn für Syntax, alles andere schätzt er gering. *Muka* ist durch die Deutschen nach Chemnitz versetzt, hier war er zwei Jahre thätig. Unsere Deutschen ahmen die österreichischen in solchen Versetzungen nach.. M. *Hórnik*". Ја сам ово писмо у целини унео у моје Спомене,

јер даје прекрасан пример вечитих ортографских размирица на свим крајевима словенског света.

Док сам још живео у Петрограду, добих из Берлина од старог пријатеља и колеге Албрехта *Вебера* једно писмо 7/4. 1885, које овако гласи: „Mein lieber Freund! Es muß schon ein besonderer Anlaß sein, der mich dazu bringt, Sie mit einem Briefe heimzusuchen, aber wenn ich auch gerade letzter Zeit wiederholentlich Ihrer gedacht und von Ihnen gesprochen habe, nun zum Schreiben kommt man doch nicht so balde, Ad rem also. Am 11 Juni n. St. (30 Maj a. St.) wird *Böthlingk,* der in diesen Tagen, gerade weßhalb ist mir unbekannt, nach Leipzig übersiedelt, 70 Jahre alt. Der Mann, der durch sein Pet. W., so wird sein Lebenswerk ja überall citiert, der Petersburger Akademie ebenso wohl wie der Wissenschaft einen großartigen Dienst geleistet hat, der noch immer unermüdlich tätig ist (eben erhielt ich eine Correktur der „kürzeren Fassung", die schon tief in das V hineinreicht), der verdient wohl, daß ihm an solchem Tag besonderer Glückwunsch seitens der Körperschaft, der er zur Ehre und Zierde gereicht, zu theil werde. Lebte mein alter *Schiefner* noch, nun so wären diese Zeilen nicht nöthig. Zur Zeit aber habe ich in der Pet. Akademie nur Sie, mit dem ich in Connex stehe und da ich bei Ihnen eine Kenntnis der Sachlage nicht voraussetzen kann (зашто не?), so erlaube ich mir hiermit Ihnen dieselbe mitzutheilen. Ich weiß nun zwar nicht wie die Stimmung in der Akademie jetzt ist. Leider sind ja die Parteiungen in derselben wohl noch immer ziemlich stark. Aber ich kann mir doch nicht denken, daß nicht in einem Falle, wie der vorliegende, über alle Parteien hinweg, in einer wissenschaftlichen Körperschaft von so hohem Range nicht das Bedürfnis zu einer einmütigen Kundgebung durchdringen sollte. Es hat mich immer gefreut theils durch *Zimmer* theils durch *Brückner* von Ihnen und den lieben Ihrigen Gutes zu hören. Lieber freilich hätte ich Sie hier wieder einmal persönlich begrüßt. Meine Kinder sind nun auch mal wieder alle hier in Berlin. Mein guter Schwiegersohn ist zum 1 Januar als Amtsrichter hieher versetzt worden. Filius hat sein Oberlehrer-Examen bestanden (Dr. ist er seit 1883) und tritt demnächst hier sein Probejahr an. Leider geht er zur Schule, nicht zur Universität. Er hat sich nämlich verlobt und hofft., da eher zu einer Stellung zu kommen, die es ihm ermöglicht, zu heiraten. Lenchen ist sehr fleißig im Malen und Singen. Und nun berichten Sie ...direkt über Ihre lieben Kinder. *Miklosich* sperrt sich sehr dagegen, daß ihm ein Nachfolger gesetzt wird. Dem Gesetz nach, das er selbst gemacht hat, soll aber jeder Professor, der 70 Jahre alt wird, unter Belassung seines vollen Gehaltes, einen Nachfolger zur Seite haben; ja (und das finde ich allerdings etwas hart, aber warum hat er es gemacht?) als 70 jähriger soll er sogar aus der Fakultät scheiden! Und dagegen sperrt er sich, weil er sich eben noch durchaus tanti fühlt. Es ist eben einfach

eine Nemesis, die ihn da erreicht! Ich kann mir nicht anders denken, als daß über kurz oder lang doch Sie auch in der Hauptstadt des dritten Kaiserreichs ihr Domicil aufschlagen werden und es würde mir eine rechte Freude sein, wenn ich im Septemb. 1886, wenn der Internat. Orient. Congress in Wien stattfinden wird, Sie daselbst schon vorfinden sollte..." Не опомињем се више, што је било урађено у част *Бетлингку*. Ја сам зацело о томе говорио са „непремѣннымъ" секретаром Академије Константином Степаничем *Веселовским*, који је имао у разреду највећи углед и уплив а биће био у пријатељским односима са *Бетлингком*. Што ми *Вебер* писа о *Миклошићу* биће био дознао испод руке од неког професора бечког университета. Колико је у томе истина, да је М. хтео себи продуљити рок службе, то ми није у потанкостима познато, али толико знам за сигурно, да је за својега заменика имао на уму мене и само мене.

Моја преписка са *Гебауером* настављала се и за мога бoрављења у Петрограду; његова су писма пуна јадиковања ради неправедних нападаја, којима је био подвржен са стране својега главнога противника *Хатшале* и његових присташа. Од године 1881 сачувало се 13 његових врло опширних писама, која имају неко значење за карактеристику тадашњег прашког јавног мишљења. Дакако његова су писма тек једнострани израз једне странке. Ја ћу ипак нешто из њих уметнути у моје *Сйомене*. У писму од 4/1 1881 прича ми, како *Хатшала* чак у „Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen" гледа да протури којугод клевету против *Гебауера*. У овога није било довољно мирноће, да си оваке клевете не узме к срцу; он сам признаје: „Mám tu nejunáckou vlastnost že věci takové celou mysl mou otvarují. Lépe bi bylo nedělati si z ničeho nic, ale já to neumím, musím každou takovu afféru prostonati. Před třemi roky *Prusíkiadu*, nyní *Hattaliadu*. Не може му се ускратити искрена симпатија, када каже: Pracuju bez ustání a bez odpočinutí, o feriách více než mimo ně, přispěl jsem trvám také slušně ku poznání českého jazyka a české literatury, zajisté mnohem více než *Hattala*, uznáváte to a přesvědčite se o tom z mého Tvarosloví (asi Altböhmische Flexionslehre in Paradigmen, jež bych hned vydal, kdy bych měl dva měsíce času na koncept, skizzy z bohatým materiálem historickým mám hotovy), také chystám věci, do kterých se po mně sotva kdo dá, na př. staročeský slovník; zato mám důchody že jenom s nouzí vycházím, a k tomu k všemu mám snášeti ještě pronásledování takové. Nedivte se tedy ze bývám sklíčen. Úlevou bývá mi v té sklíčenosti, když si postěžuju Vam nebo *Kvíčalovi* nebo *Šťástnému*. Přiznávám se upřímně že nevím jak bych své poméry snášel kdyby nebylo Vás kteří mi tak přátelským způsobem dodáváte důvěry." Жалио се и на *Емлера*, да игра дволичну

улогу. На жалост убио си у главу, да мора одбранити познати одломак *јеванђеља св. Јована,* као да је права старина. То му је у очима противника после много наудило, по ономе Crimine ab uno disce omnes. — У писму од 6/2 1881 тужи се на *Шемберу,* а да нема велике наде да ће до скора постати ординарним професором: „Já nejsem nejstarší z českých extraordinářů, jsem asi čtvrtý, a povýšiti čtyři Čechy najednou to nesmí býti.“ — У писму 12/2 1881 опет говори о злосрећном јеванђељу, о чешкој граматици, о *Шембери,* те би хтео, да ја штогод проговорим у Архиву. У писму 26/3 1881 опет јадикује. „Nedostává se mi ku práci klidné mysli.“ Спомиње, како у Брну гњаве чешки елеменат, жали се опет на — *Хатталу* и његову злобу, који се служи чак немачким језиком, не би ли јаче наудио *Гебауеру,* у једној promemoria на министарство напада га дакако као незналицу: „A před takovým člověkem padají na břicho lidé jako *Emler*...“ Спомиње, каков му је савет дао *Миклошић,* али он се не хте њим послужити: „řeklo by se že jsem vinen. My malí lidé musíme se brániti, velcí páni mohou ignorovati. Ту се не слажем са *Гебауером,* право му је световао *Миклошић:* не обазирати се на псовке и клевете, већ мирно напредовати у радњи — то би више импонирало. И писмо од 22/5 1881 садржи нову јадиковку; 4/7 1881 тужи се чак на слабо здравље све ради узрујаности изазване нападајима *Хатталиним.* Послаше га на лечење у Салцбрун, одакле добих једно нешто мирније писмо 9/8 1881. У другој половици августа исте године био сам на повратку из Загреба у Петроград неколико дана у Прагу, али се не сретосмо, јер се он неколико дана касније вратио у Праг, док смо већ били у Дрездену. У писму од 15/10 1881 долази говор о односу његову према *Патери:* Váš usudek o *Paterovi* a o mém poměru k němu jest velmi šlechetný a v veliké míře pravdivý. Ale něco musím k němu připomenouti pro Vaši instrukci. My se známe s *Paterou* od let universitních, tedy přes 20 let. Ale v první době a dlouho potom nebyli jsme blíže seznámeni nijak, měl ť *Patera* vždycky něco odpuzajícího a já jsem neměl přitažlivosti. Asi r. 1863 vyklédl si *Lavrovský Perwolfa* a mne a chtěl nás převézti do Ruska, prostředníkem byl Jaromír *Erben;* u *Perwolfa* vedlo to k cíli, u mne nikoliv, příčiny dověděl jsem se po smrti *Erbenově. Patera* (intimus *Erbenův*) referoval *Erbenovi,* že nejsem dosti Slovan, že jsem Němec atd.; to mi pověděl pak *Emler,* a *Perwolfovi* řekl *Lavrovský,* že *Erben* s počátku mne odporoučil a později nikoli. Z příhody té nedělal jsem si nic, zde se ji dotýkám jen pro illustraci: *Patera* neměl příčiny žádné, leda svou antipathii. Tutéž antipathii dával mi na jevo dále a pořád až do směšnosti. Když jsem na př. přicházel do knihovny musejní, odcházel on, aby mi podlé povinnosti své nemusil posloužiti. Já však nedbal jsem toho nic, a překonával jsem

jeho antipathii, tím že jsem hodně často k němu se obracel, až si na mne začal zvykati. Bylo to trvám r. 1877, když jsme spolu po prvé trochu více důverněji rokovali. Když viděl že nejsem tak zlý, jak si mne představoval, roztával led i okolo jeho srdce, ukazoval mi své kopie ano i půjčoval mi je k excerpování. Naše důvěrnost květla víc a více, tak že jsme i o vydání Alexandreidy atd. jednati počali a že jsem k tomu účelu svedl *Pateru* s dr. *Králem*. Tu však najednou a docela z nenadání zase všecko přetrhl v letě 1879: když jsem se ho potázal o něco, neodpovídal; když jsem si chtěl vypůjčiti některé jeho kopii, nepůjčil... když jsem si tedy chtěl srovnávati kopie své, zavřel on originál (rukopisný kodex svatovítský Alexandreidy) do svého privatniho kofru a nechtěl ho vydati, až *Emler* intervenoval!" Ово нерасположење *Патерино* приписивао је *Гебауер* интригама *Хатталиним*, у чему као да се није варао. Не опомињем се, да ли сам нешто подузео, да их опет измирим, како је он желео; чини ми се, да нисам. У P. S.признаје: „O mé ordinarium má velikou zásluhu „intermezzo Berlinské." Za to opětně a opětně mé díky." Одатле изводим, да сам ја ипак нешто за њ учинио. Има и једно писмо од 3/11, настављено 1/12 (јер је боловао), у којем се опет жали на нападаје на њ *Хатталине* и то преко неког Немца, који да је мене почастио титулом „Redactionsthebaner". На то могао бих одвратити са „Na zdar"! Године 1882, 29/3 говори опет о *Хаттали*, како чита у Краљ. „сполечности" предавање о Кр. Рук. и Милиону, где говори о свему и свачему, најмање о предмету. Ја си још ни данас не умем протумачити, како је тај интригант могао толико управо година за нос водити читаву чешку интелигенцију и преко ње јавно мишљење чешког народа. Сви су гледали на њ као на спаситеља чешких светиња, а он је забављао публику својим „вицовима" на *Миклошића*, мене и још гдекога. Кад ми је 18/4 1882 *Гебауер* могао јавити о чешкој универси, додао је ове речи: „Lépe by bylo bývalo ovšem, jak jste psal předešlě neděliti se, ale v praxi to již nešlo, překažely ť stálé křivdy se strany německé a hrozilo stálé nebezpečenství, že se nám vezme všecko." Има још у том писму критика *Патерина* издања ‚Rukopis hradecký', где међу осталим није указано на *Ханкину* интерполацију једне странице ($2^а$—$2^в$), коју је овим издањем *Патера* унесао у старочешку литературу.

Занимљиво је, што ми јавља *Гебауер* о светковању *Миклошићеве* 70-годишњице. За то није било темеља у Прагу: „Jubilea *Miklošičova* učastnili jsme se jen někteří a jen privatim. Ve sboru profesorském nebylo náděje že byhom pochodili slušně; náš Nestor, prof. *Tomek*, muž jenak znamenitý a ctihodný, nerad má *Miklošiče* pro jeho soud s Rukopisem kralodvorském, a nevím proč ještě. Byla řeč o nějakem počtění *Miklosiche* při příležitosti

soukromě, ale *Tomek* tak nepřísnivě se vyjadroval, že jsem neměl chuti k jednání dalšímu o té věci. Zúčastnili jsme se tedy někteří (sotiž mimo mne *Kvíčala, Emler, Jedlička* a j., všeho asi 12 zdějších profesorů univ. a gymn.) tim způsobem že k vyzvání profesorů Videnských připojili jsme se k aktu jejich, totiž ku pořízení zlaté medalie a spisu slavnostního. Kromě toho připojil jsem se já, a snad i jiní ke slavnosti kterou k tomu účelu spořadal Videnský akademický spolek. Officielně dostal *Miklosich* od naší university jenom blahopřejný telegram, jejž mu poslal rektor *(Randa)*. Já jsem se snažil též o nějakou manifestaci se strany Listů filologických, ale nepochodil jsem, namítlo se mi, že by mnozí nepřátelé Listů filologických vzali z toho záminku proti Listům říkajíce že velebíme odpůrce našich slavných památek, a naopak že nevelebíme našeho slavného Martina atd. Byla by to namítka ovšem hloupá, ale víte že hloupost má přivrženstvo velmi veliké a Listy filologické upadly by do krise, kdy by se agitaci „hloupých“ podařilo třeba jen asi 50 odberitelů odvratiti. Proto musí nam veliký *Miklosich* naši malichernou abstinenci odpustiti. Bohdá že brzo přijde doba, kde pokolení „hloupých“ (in puncto *Miklosich*) také u nás vymizí...“ Мимоилазећи више писама, у којима говори о својем раду на Старочешком речнику и другим стварима, споменућу само из писма 24/2 1886 ово; послав ми брошуру „Potřeba dalších zkoušek rukopisů Královédvorského a Zelenohorského“ додаје: „Vy snad dokonce řeknete, že potřeba dalších zkoušek není, že to stačí co se nyní a dosud ví; já také tak soudím, ale činím tuto koncessi a pravím: nechť přijdou zkoušky další. Budou li nestranné a přísné, resultat jejich zajisté nebude odporovat svědectvím grammatickým.“ Даље наставља: „Pro članek v Ersch-Gruberu a ještě více pro rozpravu nyní vidanou jsem a budu předmětem nejkrutší nenavisti některých lidí (i mimo zběsilého *Hattalu*), ale nemohu si pomoci. Naprotiv tomu přál bych si, kdybych nalezl podporu u Vás v Archivě.“ И збиља у писму 30/4 1886 захваљује за моју моралну потпору: „U nas boj neustává, ano víc a více se proti nam zuří. Národní Listy a tajní agenti štvou studenty k demonstracím proti nám. Prof. *Miklosich* psal mi dvakráte a rovněž tak sympathicky jako Vý. O plzným plzně mám članeček v příštím Atheneum; nebude to škoditi, když se se dvou stran (Arch. a Athen.) zároveň ukáže, že je to absurdum.“ Писмом од 13/6 1886 признаје: Článek Vaš se všeobecně a velmi libí a bude míti zajisté své účinky. Kéž by se byl v české intelligenci vyskytl muž, který by byl v čas se stanovište tak povznešeného promluvil jako Vy, devět desetín té všahy bylo by odpadlo. Ale naši matadoři dílem jsou splichtěni s RK, dílem pak jsou — bídní auguři. Vím to o mnohých, a jejich vina je největší, oniť nejen že nic neučinili přítrž neslušnostem, nýbrž sami ještě sváršili se ano mluvili a psali tak jako by věřili v RK a ZR. Овде могу прекинути дописивање, јер сам се преселио у Беч.

Ја сам, судећи по сачуваним писмима, наставио преписку с *Миклошићем.* Прво писмо из Петрограда од 10 октобра 1880 гласи овако: Also wir sind da und zwar schon mehr als einen Monat. Am 6 Sept. hatten wir Berlin verlassen und am 6 Okt. hielt ich meine erste Vorlesung hier. Das war ein schwieriger Monat, ich bin sehr glücklich, der Vorsehung sehr dankbar, daß wir die mit russischen Zuständen verbundenen ungeheueren Schwierigkeiten der ersten Einrichtung doch jetzt schon hinter uns haben. Der Himmel war uns offenbar sehr gnädig, denn so lange wir mit Quartiersuchen und im Zollamt mit Möbeltransport u. dgl. zu thun hatten, hielt beständig das herrlichste Herbstwetter an. Kaum sind wir unter's Dach gekommen, nun jetzt macht sich schon der Vorwinter geltend, sehr kühl, windig und naß, heute hatten wir sogar schon Schnee und—2°. Trotzdem sind wir bisher in sanitärer Beziehung glücklich davon gekommen, bis auf Schnupfen verlief bisher alles glatt. Wie es weiter gehen wird, das liegt in Gottes Hand. Сада долази нешто претерана карактеристика људи, којих у оно кратко време нисам могао проучити, нисам дакле у осуђивању био довољно опрезан и објективан, када на пр. пишем: Ein edel gesinnter, mit idealem Streben ausgestatteter Mensch, das ist hier so schrecklich selten. Selbst die wenigsten Deutschen befriedigen mich in dieser Beziehung, z. B. *Kunik* ist kein lauterer Charakter, ein schrecklich fauler Pelz noch außerdem. Denken Sie sich, er beaufsichtigt die russisch-slavische Abteilung der akadem. Bibliothek, hat 3 Unterbeamte und seit 1872, wo ich das erste Mal hier war, bis jetzt sind die Slavica nicht in Ordnung gebracht! Ich werde nicht lange dazu schweigen können... (како се зна, то сам питање потакнуо истом г. 1886-е и на њему се провалио!)... Die 2-te Abteilung, zu welcher ich in der Akademie gehöre, ist eine kleine Akademie für sich, mit nicht reichen Mitteln ausgestattet... Jeder druckt, was ihm unter die Hand kommt, ohne die Bedürfnisse des Ganzen vor Augen zu haben. Wie ich mich dazu stellen soll, ist mir jetzt noch nicht ganz klar. Deßwegen wollte ich mit Ihnen sprechen, doch Sie blieben in Wien nur bis zum 15 August, bis dahin konnte ich nicht fortkommen, später aber waren Sie nicht mehr zu Hause, so bin ich denn очертя голову, wie der Russe sagt, direkt hieher gefahren... Zuerst schicke ich voraus, daß ich das Archiv fortsetzen werde... ich möchte der Akademie eine Aufgabe geben, deren Erfüllung eben in akadem. Weise erreichbar ist. Das wäre vor allem, die lexikalische Tätigkeit... Ту говорим о издању *етимолошког речника,* који је као и много што друго остао нереализиран. Много је тому скривила моја превелика обазривост прама колегама, који нису радо гледали новотарије, а мени се није хтело улазити с њима у полемику... Настављам: Die russische Jugend gefällt mir, sie ist wißbegierig, bei der ersten Vorlesung hatte ich über 500 Zuhörer, welche von meiner trockenen, aber aufrich-

tigen Darlegung... ganz begeistert waren. Ich lese altsloven. Grammatik vor einem Kollegium von mehr als 60—80 Zuhörern... Die Universität zählt (ohne die medizinische und theologische Fakultät) über 2000 Studenten... Den armen *Schiefner* betrauern hier noch alle, er ist unersetzlich für alle, auch für mich... 11/12 1880 међу осталим: Ich lebe so zu sagen in der Vergangenheit, die mich umgebende Wirklichkeit bietet so wenig tröstliches, lauter Schatten — und fast gar keine Lichtseiten. Freilich lamentieren nützt nichts, ich habe es ja gewollt, ich mußte es wollen im Interesse unserer Wissenschaft, für welche doch etwas hier geschehen könnte, wenn nicht gleich anfangs die Gegner Oberhand gewinnen. Sie regen sich schon, der unversöhnliche Geist *Sreznevskis* lebt in seiner Familie fort. Wir stehen eigentlich mit dieser bösen Zunft in diplomatischer Verbindung wegen des Nachlasses von lexikalischem Material für ein altruss. Wörterbuch, da zeigt sich die ganze Galle gegen mich, den verhaßten Ausländer... Die widerwärtige Affaire *Mendelejev* kommt mir sehr ungelegen. Es ist ohnehin unter normalen Verhältnissen sehr schwer zwischen den Gegensätzen zu lavieren. Die deutsche Fraktion in unserer Akademie sollte etwas mehr Takt besitzen und nicht einfach die Tatsachen ignorieren. Übrigens sind das meistens nur Vertreter der engen ostseeprovinzialen Interessen. So ist denn unverzeihlich, daß man deßwegen in der russischen Presse in unanständigster Weise gegen alles deutsche loszieht. Die Gereiztheit ist auf der russischen Seite so groß, daß ich selbst unangenehme Szenen in der Akademie zu erleben befürchte. Augenblicklich wenigstens möchte ich am liebsten Tausend Meilen von Petersburg entfernt sein. [Ја сам у борби ради *Менделејева* био дакако на страни руској, јер сам налазио, да није праведно што тако знаменити химик, као што је био он, признат у целој Европи, не може да уђе у Академију. Кад су се Немци чудили што ја, долазећи из Берлина, тако мало показујем симпатије за Немце, одговорио сам јавно у једној заједничкој седници, да се ја дубоко клањам оригиналима (код тога сам имао на уму Берлин), али да ми не импонирају копије (ту сам мислио на Дорпат). 18. 9. 1922]. Има опет говора о *етимолошком речнику,* који не служи мени на част! Већ је говор и о издању *Григоровићева глагољ. јеванђеља.*

Године 1881 28/1: читам о разлици ı и ı; о покушају *Taylorovom*. Ich kann hier mit Niemandem über wiss. Fragen sprechen, es ist schrecklich wie wenig echtes wiss. Interesse hier vorhanden ist, zumal auf dem Gebiete unseres Faches, wo man glaubt, daß sich nur ein Paar halbverrückter Slavophilen mit der Slavistik beschäftigen dürfen; da man diese nicht sehr liebt, so genießt auch die ganze Slavistik kein großes Ansehen!... Nun bin ich, der andere Ansichten hat, unglücklicher Weise weder Russe noch Orthodox, also man mißtraut mir a priori. Питам већ

6*

сада, би ли се могло неколико месеци проживети у околици Семеринга? Приповедам, да ми је Академија (т.ј. Отдѣленіе) обећала 1000 руб. на годину за скупљање грађе, али за чудо ја се тиме нисам послужио. Није ми дакле нитко крив био већ сâм, као да нисам имао за *етимолошки речник* довољно енергије. У писму 21/3 1881 говорим већ о *Григоровићевом јеванђељу*, које је било код мене те сам га већ стао преписивати. Говорим о великој узбуђености, што је изазваше нутарњи догађаји у Петрограду. Опет се пуно говори о *етимолошком речнику*, што од срамоте радије не уносим у моје *Спомене*. — 18/6 јављам већ о томе, како је моја *жена* у Бечу видела *Миклошића*. Већ сам преписао *Григ. јеванђеље*. Жалим се на људе, што као да је било знатно претерано, или сам у оно доба може бити збиља био тако незадовољан, како се то огледа у писму? Следи писмо од 25 авг. 1881 из — Берлина (Linkstraße 12. Hotel Sanssouci), то је било наше путовање на повратку из Хрватске; ово као и једно пријашње писмо било је адресовано *Миклошићу* у Гаштајн. Из писма извадићу ово: Wir blieben in *Prag* 4 Tage, was sich so erklärt, daß ich in dem Domcapitelarchiv von A. *Patera* mir die echten Glossen zu dem latein. Text des Gregorius zeigen ließ, welche nach den sicheren palaeogr. Angaben ins Ende des XI oder den Anfang des XII Jahrh. fallen. Dieser Ansicht ist auch der Historiker Prof. *Lindner* aus Münster, welcher zur selben Zeit die Urkunden des Kaisers Karl IV sich ansah. Demnach sind also diese Glossen das älteste altčechische Sprachdenkmal und verdienen nochmals als solche zur Sprache gebracht zu werden. Nachdem ich mich aus Autopsie mit diesen Glossen bekannt gemacht, ließ ich mir die Glossen der Mater verborum und das Bruchstück des Johannes-Evang. vorlegen und konnte mich in Übereinstimmung mit *Patera* (der es nur nicht öffentlich zu sagen wagt, er könnte ja sonst die Stelle verlieren!) von dem neueren Ursprung des Unechten überzeugen. Da sich *Patera* als sehr lesenskundig, was die alten Handschriften betrifft, erweist. so animierte ich ihn dazu, auch die KH als Paläograph genau zu prüfen. Er sagte es mir zu, LG. hält auch er für unecht, von der KH wagt er noch nichts zu sagen. Даље спомињем, да сам у Прагу видео *Макушева*, и како је поводом пожара чешког позоришта цар поклонио повећу суму за нову грађу, што је у Прагу изазвало велико одушевљење: während der vier Tage, die ich dort war, konnte ich oft genug die österr. Hymne singen und spielen hören, immer unter dem Applaus des Publikums (Одатле се види, да су сами Хабсбурговци консеквентно рушили свој углед у Чешкој, не показујући нимало осећаја праведности спрам Чеха на северозападу и спрам Хрвата на југу монархије; нису знали успротивити се неправдама Немаца и Маџара. То је дакле дошла perditio tua ex te! 22/3 1922). In *Dresden* hielten wir uns zwei Tage auf, dort sah

ich *Leskien,* причао ми је да је спремио издање словенских приповедака у немачком преводу auf 5-7 Bände berechnet! То се није испунило, изашла је тек једна свеска, нешто касније. Напокон јављам, да ћемо остати у Берлину до 1 септ. Писмо од 17. 12. 1881 говори о Архиву, да га сарадници слабо помажу: Auch das Archiv nimmt mir viel Zeit weg, leider sind die Mitarbeiter alle insgesamt sehr unzuverlässig, sie lassen mich alle Augenblicke im Stiche. Und doch möchte ich dieses einzige panslavistische Unternehmen nicht gerne aus den Händen geben. Jetzt geht VI. 1 zu Ende, um volle 8 Monate später als ich es erwartet habe. Још говорим о несрећи која је постигла Беч пожаром театра, у којем је пострадало толико људи.

1882 година: У писму 28. 1 долази ово: Meine *Frau* ist mit Recht wegen unserer *Tochter,* die jetzt schon bald das 15 Jahr erreichen wird, besorgt; die hiesigen Schulen entsprechen durchaus nicht unserem Geschmack und auch meine *Tochter* wünscht sich fort. Es handelt sich jetzt nur noch um die Wahl des Ortes, wo sie während der Monate Mai-Juni-Juli mit größtem Nutzen eine Anstalt besuchen könnte, wo neben den wissenschaftlichen Fächern hauptsächlich feinere Handarbeit stark betrieben wird. Sie hat schon genug in der Schule von Sprachen, Literaturen etz. gelernt und wird es noch fortsetzen (sie spricht jetzt schon kroatisch, russisch, deutsch, französisch und englisch, ist, glaube, des Guten fast zu viel), dagegen wird in unseren berühmten Schulen der Sinn für das Hauswesen, für die Pflichten einer guten zukünftigen Hausfrau, usw. gar nicht entwickelt. Können Sie nicht vielleicht aus dem ausgezeichneten Kreise Ihrer Bekannten in Erfahrung bringen, ob man in Wien in einer empfehlenswerthen Anstalt, mag sie heissen wie sie will, während der besagten Monate das *Kind* unterbringen könnte. Die *Mutter* würde natürlich auch nach Wien kommen und während der ganzen Zeit auch dort bleiben. Wir haben viele Bekannte in Berlin, doch Niemanden in Wien; wenn unter gleichen Umständen zwischen Wien und Berlin gewählt werden sollte, würde ich und auch die Meinigen Wien den Vorzug geben. У писму од 23. 2. 1882 већ захваљујем за услугу у управо потакнутом питању. Молим за даље обавести. Спомињем *Грота* и *Флоринскога,* који су ваљда послали *Миклошићу* своје дисертације. Потоњи да ће ићи у Кијев као славист... für die Grammatik wird nach und nach das Interesse lebhafter, bei mir hören jetzt schon etwa 20 Zuhörer recht fleißig. Einer hat für eine sehr fleißige Arbeit über das Ostromirsche Evangelium eine goldene Medaille von der Universität bekommen. Некоји су ђаци хтели од *Миклошића* изравно набавити његову компаративну граматику... Das Archiv macht mir immer mehr Schwierigkeiten: gdje je mnogo baba, tamo je dijete kilavo! Soeben höre ich aus Leipzig Klagen gegen *Brückner.* Ich weiß nicht, ob ich es ganz aufgeben soll oder ganz zurück in meine Hände nehmen.

Das letztere wäre mir lieber, wenn ich nur nicht hier so schrecklich viel zu thun hätte... 6/4 шаљем *Миклошићу* Specimina. Meine Leute erwarten schon ungeduldig den Zeitpunkt, wann sie fortkommen, ich gönne es ihnen auch, man hat sowieso wenig angenehmes. Ich werde erst gegen Mitte Juli Petersburg verlassen und über Norddeutschland nach Wien kommen. Имао сам већ ове године на уму да путујем некуда на југ међу чакавце. Јављам *Миклошићу* о питању *Гебауеровом,* daß nun auch Sie die Ehre haben seitens *Hattalas* in die Zahl derjenigen aufgenommen zu sein, gegen die er loszieht. Er liest, höre ich, Referate über Verkehrtheiten in der slavischen Philologie, die ein *Miklosich, Schleicher* und andere, darunter auch ich, verschuldet haben und verschulden — ein würdiges Thema für die königliche böhmische Gesellschaft der Wißenschaften und Beweis der geistigen Reife ihrer anwesenden Mitglieder. Овде има једно писмо без датума, којим шаљем *Миклошићу* од моје жене писамце „an die Frau Hofrätin Eitelberger. Meine Familie reist bald nach dem 1. Mai alt. St. von hier fort, so daß sie zum 15 Mai in Wien sein werden. Захваљујем, што ме храбри и наговара да издржим код Архива, чега сам се и држао. Спомињем *Менделејевску* аферу, о којој сам тада већ другојачије судио, него пре..., одмах иза доласка у Петроград крајем године 1880-е: In der letzten Zeit hatten wir hier einen scandalösen akademischen Streit, der mit der Niederlage des vorgeschlagenen Kandidaten endigte. Trotzdem ich weder mit den hiesigen Russen, noch mit den hiesigen Deutschen (es sind engherzige Ostseeprovinzler) sympathisiere, mußte ich doch an der Abstimmung theilnehmen, weil ich die Willkürlichkeit, welche hier in der Akademie herrscht, schwer ertrage. Also selbst dieses Refugium bietet wenig Trost! У писму од 9. 5 јављам, да моја породица одлази у Беч у четвртак (11 маја) те ће одсести код Höller-a у Беларији и одмах *Миклошића* походити. 26 јуна јављам му, да ћу за 8-10 дана и ја у Беч, говорим о путовању к чакавцима те желим од њега добити препоруке. Од тога не би оне године ништа, али зато је моја *ћерка* у школи Frauenerwerbverein-a, где је провела мешовити курс у два месеца, врло много корисних и потребних ствари научила. Има писмо из Св. Шимуна 2/8. 1882, у којем је говор о Берлинки (то је била прва учитељица моје *ћери* у Берлину Fräulein *Winckelmann*), која је с нама дошла чак у хрватско село (к мојему *брату*), где је остала 8 дана: es scheint, daß auch ihr das dolce far niente in einem kroatischen Dorf sehr gut gefallen hat; wir zeigten ihr auch ein Stück von Zagorje, indem wir sie nach *Marija Bistrica* führten, wobei sie Gelegenheit hatte, die kathol. Wallfahrtsgebräuche zu studieren. Приповедам, како су ме у селу посетили *Кукуљевић* и *Ткалчић*. Онај је донео некакав калеж с натписом, од којег сам прочитао Пандіе (= Pandarie), даље у селу нисам умео

ништа казати. Још ми је *Кукуљевић* приповедао о једној муци Исукрстовој у чакавском наречју, која је ваљда после већ и издана у Академији. Спомињем још *Неманића,* који ме је друге године збиља пратио по Истри, и да је пре мога доласка у Загреб *Даничић* са Луј-*Лежером* отпутовао из Загреба у Београд. Тада је био у Загребу млади *Грабовски* „der stark gefeiert wird, weil er so manchen noch lebenden poetischen Grössen Agrams durch Übersetzungen ihrer Pieçen zur Unsterblichkeit verholfen hat". Из Петрограда има писмо од 17 окт. 1882, у којем се говори, да смо већ 8 дана у Петрограду, по томе дођосмо онамо првих дана октобра по ст. ст. Ту говорим изм. ост.: „Nachdem ich so viel Raum (auf meinem Schreibtisch) bekommen, daß ich ihn benutzen kann, fange ich an, an die Pflichten der Korrespondenz zu denken. Wie sich meine angenehmen Erinnerungen immer hauptsächlich auf Wien konzentrieren, so sind wiederum in Wien Sie, auf dessen liebe Gesellschaft in den gemütlichen Abendstunden wir so gern zurückdenken. Ist das doch ein gewaltiger Unterschied zwischen Wien und unserer nordischen Residenz. Warum sind doch hier die Menschen so schrecklich steif? ...Ich tröste mich mit viel Arbeit, aber die *Frau* und die *Tochter* sind allerdings sehr zu beklagen. Zumal in diesem Jahre war für sie die Reise so angenehm und nutzbringend, wofür wir wiederum hauptsächlich Ihnen zu danken haben, denn nur durch Ihre freundliche Fürsprache konnte meine *Tochter* in eine so musterhafte Schule Aufnahme finden, wo sie vieles gelernt hat. Пошто сам сада *Specimina* свршио, јављам *Миклошићу* да мислим издати *хрестоматију из словенских језика.* И то је било збиља у плану, али и то је остало неизведено. Дакле и ту ваљало би рећи mea culpa! „In *Prag,* wo ich mich 2 Tage aufhielt, hörte ich von der sonderbaren Drohung *Geitlers* gegen *Ludwig,* die den letzteren veranlasst haben soll, in der deutschen Abteilung zu bleiben. Dort sah ich *Geitler* nicht, wohl aber *Gebauer* und *Patera;* die Beiden haben sich bei mir immer abgelöst, weil sie sich nicht leiden, während ich keinen Grund habe, den einen oder den anderen von ihnen zu bevorzugen. Die Verhältnisse sind sehr kleinlich in Prag, ganz wie die Menschen. In *Dresden* traf ich mit *Leskien* zusammen; er klagte über allerlei, unter anderem übers Archiv, welches er in seiner Hand konzentrieren möchte. Ich würde nichts dagegen haben, wenn ich wüßte, daß dadurch der Sache geholfen wäre. Говори се о расправи *Шолвиновој* (Archiv VII, I). In *Berlin* sah ich *Müllenhoff,* der als den 4-ten Band seiner Altertümer eine Reihe von Aufsätzen aus dem Gebiete der germ. Mythologie druckt; da wird vorzüglich Soph. *Bugge* scharf mitgenommen. Prof. *Weber* machte mit mir einen Ausflug auf der neuen, in der That sehr großartig durchgeführten Stadtbahn.

Unser treuester Begleiter überall war Prof. *Zimmer,* ein

herrlicher Mensch von seltener Biederheit. *Brückner* gefällt mir bei weitem nicht so, sein Charakter ist nicht so gerade. Meine *Tochter* war ihm böse wegen der, allerdings nicht sehr ernst gemeinten Ausfälle gegen Österreich. Wir meinten lachend, er sei in eine Berlinerin verliebt und das mache ihn blind. Etwas spree-athenisches hat er sich allerdings schon angeeignet. In der Bibliothek sah ich *Lepsius,* der wie immer sehr lieb mit mir war und mir zu meinem Erstaunen erzählte, daß er an die Stelle der verkauften schönen Villa in der Bendlerstraße (er war, d. i. besser gesagt, wir waren durch 5 Jahre die nächsten Nachbarn) eine neue baut. Viel Muth! Diesmal fuhren wir aus Berlin zunächst nach *Königsberg,* wo wir übernachteten. So hatten wir auf der ganzen Tour von Agram bis Petersburg nur eine Nacht im Eisenbahncoupé zubringen müssen. Das war sehr bequem, läßt uns aber jetzt um so mehr nach der schönen Zeit seufzen. — У писму од 30/10 1882 дајем најпре одговор о преводу *Жуковског*а Der Taucher (Кубокъ), настављам о *хрестоматији,* какав сам имао план: колика штета, или управо срамота, да ни тога плана нисам извршио! Ту се помиње и једно писмо, што сам га добио из Берлина од *Боница.* Дне 2 дец. 1882 помињем најпре смрт *Даничићеву:* „Die schreckliche Nachricht hatte mich tief erschüttert, ich theilte sie gleich der Akademie mit, welche Tag darauf eine gemeinsame Sitzung hatte. Obgleich ich in der Zuschrift die Bedeutung *Daničić'* hervorhob, fanden unsere Akademiker nicht der Mühe werth, wenigstens durch Erhebung von ihren Sitzen diesem idealen Priester nnserer Wissenschaft die letzte Ehrenbezeugung zu erweisen. Unsere Deutschen kennen halt Niemanden, der nicht in Dorpat studiert oder dort für gut, vorzüglich oder groß befunden worden ist! Unser jetziger Praesident, Graf *Tolstoj,* der schon 15 Jahre, wenn nicht länger, Unterrichtsminister war, gestand mir ganz aufrichtig, nie den Namen *Daničić* gehört zu haben. Das ist doch bezeichnend, nicht für ihn, sondern für den Charakter der slav. Studien in Rußland! Wenige Tage darauf bekam ich von *Rački* einen Brief, worin er mir den Vorschlag macht, die Stelle *Daničić* zu vertreten... Ich bin ihm zwar für das Vertrauen, welches er dadurch mir schenkt, sehr dankbar, doch das geht nicht. Die Kombination, welche er vorschlägt, kann ich nicht annehmen. Er meinte nämlich, ich könnte nach dem Vorgange *Bogišić'* einen unbeschränkten Urlaub verlangen und so gewissermaßen als Söldling Rußlands an dem *Wörterbuche* arbeiten... Solche „Verbindlichkeiten“ will ich nicht unterstützen, zumal man in Rußland ein politisches Kapital daraus machen würde, falls es überhaupt möglich wäre, die betreffenden Kreise zu gewinnen. Die „Brüder Slaven“ genießen ohnehin keine große Achtung, selbst die Exportation *Bogišić'* gefällt, ich glaube mit Recht, vielen anständigen Russen nicht. Warum sollte ich einen Beweis mehr liefern, daß nach Rußland überhaupt kein anstän-

diger Slave kommt. Es sieht ja ohnehin beinahe so aus! Ich mußte also unter allen Umständen das Anerbieten zurückweisen. Wer nun die Fortsetzung übernehmen soll, das weiß ich allerdings nicht... Причам о ђачким нередима, не знам да ли у университету или у медиц. Академији: Es ist traurig, daß man gegen die zukünftigen Vertreter der Intelligenz und Regierung — es handelt sich ja um zukünftige Beamte, Lehrer. Ärzte, Ingenieure — mit Polizei und Soldaten aufkommen muß, noch trauriger aber ist die Rolle, die diese jugendlichen Jugendhelden jetzt glauben spielen zu müssen, wofür sie sich in reiferen Jahren durch Bestechlichkeit, Parteilichkeit, Veruntreuung etz. more patrio schadlos zu halten gedenken. Denn, daß die jetzigen Catone von unter oder nicht viel über 20 Jahren später, nach etwa zehn Jahren, besser sein werden als die jetzt in reiferem Alter stehende Generation, das ist nicht abzusehen, ich wenigstens glaub' es nicht. — Писмом од 28/12 1882 јављам му, како ме и у Београд позваше да заузмем столицу *Даничићеву;* ја сам, разуме се, и на то одговорио негативно. Јављам, да је дошао *кијевски одломак:* Es ist bei weitem interessanter als es mir nach der Ausgabe *Sreznevskis* zu sein schien. Die Schriftzüge erinnern auffallend an die Überschriften des Glagolita Clozianus: [засебно глагољско] ж statt des üblichen [glagolitischen] ж fand ich in dem Grigorovičschen Palimpsest usw. Kurz, das Ding ist in der That sehr alt! Ich will nur das Werk *Geitlers* abwarten — es wird hoffentlich bald erscheinen — um dieses Fragment von neuem in würdiger Weise herauszugeben.

Године 1883 најпре се говори, да је *Јеванђеља* [Маријанског] 30 табака одштампано, es wird jetzt an einem Index verborum locupletissimus gesetzt. In den Beilagen habe ich eine ziemlich ausführliche grammatische Zusammenstellung des Denkmals gegeben, wobei ich nochmals einige Punkte berührte, über deren Brauchbarkeit ich Anderen, zunächst Ihnen, das Urteil überlasse. Meine *Frau* hätte schon vor Wochen in Wien sein sollen, allein der Umzug in eine neue Wohnung hat die Abreise verzögert, sie kommt Ende der nächsten Woche nach Wien um dort etwa einen Monat zu verbleiben. — Ich selbst gedenke um Mitte Juli nach Wien zu kommen, hoffentlich werde ich bis dahin mit dem Werke fertig werden. 4/7 ништа особито. У писму 13/8 1883 приповедам о *Будману,* који је био назначен за редактора акад. речника: Wir besprachen seine Aufgabe, die er sehr ernst nimmt und mit Lust und Liebe zu führen verspricht. Er machte auf mich einen guten Eindruck. Auch sein Bestreben, die Fortsetzung etwas kürzer zu fassen, kann man nur billigen. So z. B. behauptet er, was man auch gern glaubt, das Wort *da* auf zwei Bogen (statt etwa fünf) reduciert zu haben... Ich werde vielleicht auf 8 Tage nach Veglia, gegen Ende des Monats jedoch schon die Rückreise antreten. — 7/10 1883 из Петрограда: Mein *Evangelium* ist schon ge-

druckt, jetzt liegt es beim Buchbinder, hoffentlich in 3—4 Tagen wird es mir möglich sein, eins der ersten Exemplare Ihnen zu schicken. Die lateinische Vorrede hinter der russischen ist nur für die mir gehörenden 200 Exemplare gedruckt worden, wovon ich die Hälfte nach Berlin an die Weidmannsche Buchhandlung schicken will. Већ сам потраживао материал за *Кијевски фрагменат* у *Прагу* (2 дана), у *Берлину* (5 дана). Ту сам видео *Миленхофа*, којега сам нашао да је знатно остарео. Ни у Берлину нисам ништа нашао за свој глаг. фрагменат. На повратку преноћисмо у *Кенигсбергу*, али *Беценбергера* нисам нашао код куће. Реч је о томе, да моја *кћи* више не полази школе. Зар збиља? Готово не верујем својим речима! У писму од 1 дец. 1883 говори се о *Миклошићевој* седамдесетогодишњици прослављеној у Бечу, а у Петрограду очекивале су се медаље за ходочаснике. Ту ја кажем м. о. ово: Daß aus Rußland die Theilnahme so rege war, das erklärt sich einfach daraus, daß eine große Nation, wenn sie noch manches zu wünschen übrig läßt, immer das wahrhaft Große und Bedeutende früher richtig erfassen wird, als kleine Volksstämme, die eben nur an Kleinlichem hängen, bald mit überschwänglicher Liebe, bald mit unmotivierter Abneigung. So haben sich meine bornierten Landsleute, die sogenannten Großkroaten, bei dieser Gelegenheit sehr sehr lächerlich gemacht. Опет говорим о *хрестоматији*, а и о *Минеји 1096* већ је говор. — 16/12 1883 помиње се напрасно смрт Димитрија *Караџића*. Хтео је путовати у Беч, да онде пита лечнике: Zu mir war er gekommen mit der speziellen Absicht, von mir Empfehlungen für Berlin zu bekommen, wo er der Königl. Bibliothek einen Stoß Manuskripte seines Vaters um teueres Geld verkaufen wollte. Ich gab ihm keine Hoffnung; er nahm das Bündel etwas unwillig mit sich zurück, ohne mich in den Inhalt desselben eingeweiht zu haben. Er sprach nur von von *Vuk* selbst eigenhändig geschriebenen Materialen zur serbischen Geschichte. Ich erfahre, daß in dem Nachlaß des Verstorbenen (er soll auf der Straße in einem Izvoščik gestorben sein, wahrscheinlich vom Schlage gerührt) sich etwa 100 Rubel und dann auch jener Stoß Manuskripte befindet. Da ich die Adresse seiner Schwester nicht weiß, ersuche ich Sie, ihr den Inhalt des Erzählten womöglich mitzutheilen, mit dem Bemerken, daß Sie auf Grund der notarialisch und vom ruß. Konsulat bestätigten Dokumente, daß sie seine leibliche Schwester und natürliche Erbin ist, jenen Nachlaß wird nach Verlauf einiger Zeit beheben können. Sollte sie Niemanden sonst in Petersburg haben, so bin ich natürlich bereit, die Vertrauensperson zu sein, hauptsächlich um die besagten Manuskripte vor allen Eventualitäten zu sichern und zu erfahren, was in denselben steckt. Vielleicht könnte man etwas davon zu ihrem Vortheil und zum Nutzen unserer Sprache und Geschichte verwerthen. Даље говорим о томе, да је у оне четири године, што сам ја живео у

Петрограду, врло много наших људи у Русији поумирало. Још напомињем, да је на мој предлог *Томашек* изабран за кореспондента Петроградске академије. Хтео бих поближе сазнати, како су 20 нов. прославили слов. ђаци *Миклошића.*

Године 1884: 5/1 приповедам најпре о медаљи *Миклошићевој,* коју сам добио на сам руски бадњак, даље спомињем сестру покојнога *Караџића,* која се мало побринула за оно што сам јој јавио преко *Миклошића: Horvatović,* der serbische Gesandte, erzählte mir übrigens, es sei unter den Papieren ein Rezepisse über eine nach Belgrad geschickte Sendung im Werthe von 5000 Rubel vorgefunden worden und vermuthet, diese Sendung habe jene werthvolle Correspondenz etz. enthalten. Darnach wären die Sachen schon in Belgrad; ob das wahr ist, das weiß ich nicht. — 25/4 говорим опет о сестри *Караџићевој,* да је њен брат умро 22 окт. 1884 (по руск.), даље не могу ништа учинити, јер немам никакве пуномоћи. Приповедам, да је у Петрограду био др. *Цимер,* да радим на свршетку VII тома *Архива,* жалим се да „meine auf dem Umschlag genannten Mitarbeiter ne vrijede lule duvana. Das macht mir große Sorgen." — 20/7 1884 приповедам о плановима, који се нису збили, да ћу у Одесу, заједно са фамилијом, али у истину ја сам са породицом доста касно отпутовао за границу, *жена* је отишла управо у Беч а ја у *Праг.* Зашто сам хтео и морао поћи у Праг, приповедам у писму, т.ј. ваљало је *преписку Добровскога са Копитаром* по преписима *Патериним* контролирати. Тужим се на бриге што ми их задаје *Архив:* Leider nehmen die kleinen Berichte ungemein viel Zeit weg, man muß so manches Buch durchlesen, welches man sonst kaum in die Hand nehmen würde. Niemand hilft mir dabei und selbst die Drohung, daß ich die Zeitschrift aufgeben werde, hat meine Mitarbeiter aus der Letargie nicht aufgeweckt. Говорим о штампању *преписке између Добровскога и Копитара:* „Es stellt sich heraus, daß einige Male (glaub' ich zweimal) etwas in *Kop.* Kl. Schriften als diesem angehörend abgedruckt ist, während es ihm von *Dobr.* aus Prag zur Einrückung in die betreffenden Zeitschriften zugeschickt worden war. Das Buch *Brandl's,* Dobrovskýs Biographie, werden Sie kennen; es ist hübsch geschrieben, aber mit Antipathie gegen *Kopitar.* (Хтео сам којешто о *Копитару* дознати од *Миклошића* усмено, који га је добро познавао и дуго с њим опћио, али за чудо у мојем уводу к првому тому Преписке, не видим готово ништа, што бих био од *Миклошића* дознао. Опомињем се, како ми је причао, да је К. био у лицу доста ружан, жућкасте косе, како се једном хтео оженити те добио „кошару" од даме, коју је снубио, а кад је касније К. постао „хофрат" — што је у оно доба несравњиво више значило него под крај XIX века, — казала је дама, да није мислила да ће К. тада тако високо се успети,

да би била, да је то знала, пошла зањ, и ако није био симпатичан у лицу. Још ми је *Миклошић* причао, како га је потресао губитак свеколике приштеде, коју је скупљао за старе дане те поверио земљаку *Гостиши* да му чува; а кад је овај изненада умро, немајући *Копитар* никакве потврде у руци да је своје новце депонирао код *Гостише*, није од баштиника добио ништа. То га је, казао ми је *Миклошић,* довело у таково очајање, да је тај ударац ускорио његову смрт!) Даље настављам у писму: Sonst ist mein Oktobermonat des *Menaeums 1096* gedruckt (17 Bogen), es wird jedoch nicht herausgegeben, bevor nicht auch September und November (1096—1097) abgedruckt sein werden, an deren Satz jetzt fleißig gearbeitet wird. Alles andere muß leider ruhen... —18/8 1884 aus Agram: Ich fuhr nicht directe nach *Agram,* sondern über Gratz u. *Varasdin,* so daß ich in unserem Dorfe erst seit 5—6 Tagen ausruhe. Nach Agram kam ich erst vorgestern, sah dr. *Rački* und *Budmani,* erzählte von den Büchern und sagte ihnen, wo sie sich darüber erkundigen sollen. *Rački* ist übrigens heute schon nach Odessa abgereist, da er auf Save-Donau fährt und sich unterwegs hie und da aufzuhalten gedenkt. Ich werde fortkommen wahrscheinlich erst Montag (heute in 8 Tagen) und nach Wien kommen, wo ich mich einen Tag. aufhalten will, und dann weiter über Lemberg etz. (није било тако, већ преко Брода—Радзивила) nach Odessa. Желим *Миклошићу* здравља и дуга живота, до виђења на годину. — 4/10 причам, да од путовања нисам много профитирао и слабо се одморио. Предавања су отпочела: Ich treibe mit einigen geborenen Litauern auch die litauische Grammatik wieder einmal; im Archaeolog. Institut wurde ich aufgefordert über Palaeographie zu lesen, und in praktischen Übungen lasse ich die Chronik Nestors interpretieren... Prof. *Korsch* aus Moskau macht sich anheischig, sie (d. h. die Abhandlung über die türkischen Elemente) im *Archiv* zu besprechen. Приповедам, да је *Радлоф* предложен за Академију... *Rački* wird Ihnen seine Eindrücke mitgetheilt haben; bis auf den unerwarteten, unliebsamen Zwischenfall bei der Landung in Odessa, alles übrige scheint ihm gefallen zu haben. Es ist übrigens angenehmer nach Russland zu Besuch zu kommen, als hier permanent zu bleiben. Zu solchem Besuch ist schon wieder auch *Bogišić* jetzt hier, der gerade heute bei mir war und mich u. a. fragte, ob er die Servitut gut durch *lagoda* übersetzen könnte. Mir scheint das Wort subjektive Bedeutung zu haben. У P. S. пишем, зашто *Стоцки* не шаље за *Архив* понуђене и од мене прихваћене расправе? (Тај је господин и нама у Петроград нешто нуђао о Codex Hakensteinianus и не дође до издања, не нашом кривњом). — 26/11 1884 говорим о издању Записака петроградског инст. фил. факултета, о средствима за такова издања. Ово је објашњење изазвано *Миклошићевим* питањем у писму бр. 66 на стр. 461, 14-ога тома *Архива.* За-

нимљив је овај мој одзив о неком писму *Рачкога* из оног доба: Vor 2—3 Tagen schrieb ich Ihnen einen Brief. Aus einem Briefe *Račkis,* ersehe ich, daß er noch immer sehr naiv ist, da er glaubt, daß die soeben stattgefundenen Feierlichkeiten in Agram hier Jemanden interessieren oder gar zur Anerkennung der Verdienste *Stroßmayers* um die südslavische Literatur und Kunst hinreißen werden. Alles, was die österr. Slaven thun, um ihre Nationalität zu entwickeln, wird hier als antirussisch, weil es katholisch ist, aufgefaßt. So schreien die Zeitungen schon jetzt, daß die kathol. Slaven Österreichs eine Demonstration gegen Rußland vorbereiten, weil sie das Andenken Methods feiern wollen. Nur den Russen und anderen orthodoxen Slaven ist es erlaubt, Cyrill u. Method zu feiern! So stehen die Sachen hier, es sind eben sehr schwere Zeiten über uns Nichtrussen gekommen.

Ту прекидају моја сачувана писма из *Миклошићеве* оставштине; нема сумње да их је бар неколико било из година 1885—1886; не знам, јесу ли се изгубила или гдегод заметнула. И међу сачуванима, из којих су овде учињени изводи, као да има празнина. Тако ми је за велико чудо, што у писмима године 1883-е нигде нема спомена о мојем путовању по Истри о трошку „Отдѣленія". Ја сам тада из Трста кренуо најпре у друштву гимн. професора *Неманића* железницом до *Пазина,* где сам у његову стану био 3—4 дана његов гост. Ми смо из Пазина правили екскурсије; знам да је то било к познатому сакупљачу народних ствари *Волчићу* и још некоме у друго место, где је живео познати по целој околини певач бугарштица, т.ј. умео је неке народне песме бугарити. Какове су то биле песме, не памтим више; чини се да није био онај старији дугачки размер од 15—16 слогова, али његово је бугарење чинило утисак дубоке елегије, као да је певао са чувством жалости над садржином, више плачући и наричући, него ли казујући епском мирноћом.

XXI.

Моја преписка с *Рачким,* у којој је под крај мојега боравка у Берлину била реч о рачунима, — што није данас вредно да се спомиње — није била прекинута доласком у Петроград. Ја сам му о својем доласку јавио писмом од 11 окт. 1880 овако: ...možete si misliti kakova me je zadaća čekala da je riešim u taj posljednji mjesec dana. Razoriti svoje tiho pristanište berlinsko, preseliti stvari i knjige i samoga sebe s porodicom u Peterburg, naći ondje stan, pričekati opet stvari i knjige te ih namjestiti u novom stanu, napokon praviti vizite i prigotavljati lekcije, sve je to palo u taj mjesec dana na moja ledja, i ja sam hvala bogu sve sretno preturio te već i predavanja počeo. Možete mi čestitati! Prvi utisci i mjesta i ljudi nijesu bili jako po-

voljni; ja još i sada ne znam, nisam li počinio veliku pogrješku što sam ostavio Berlin. Ele cijela je istina, ovdje se otvara veliko polje radnje, korisne radnje. Dok sam u Berlinu čitao šačici ljudi oko 3—10, ovdje slušalo s napetošću moju prvu lekciju više od 500! a i redovne lekcije bit će polažene brojem od 50 do 80 djaka. Kolika razlika! Шаљем му број *Сп. Вѣдом.*, где се говори о мојој првој лекцији. Молим га, да ми се свако издање Југосл. академије одмах пошаље у накрстној пошиљци, приправан сам подмиривати трошак, „meni to treba zbog *Arhiva*, koji i u napredak ostaje u mojim rukama". Питам га, кад ће он у Русију? Код мене га чека приготовљена соба. Настављам овако: Rusija živi teška vremena, rubalj ne vriedi ništa (za Vas vrlo zgodno), godina zlo rodila, grozi u mnogim gubernijama glad. Skupoća strašna, veća no u Berlinu; život se slabo razvija, na svakom koraku vidi se kako je država i narod zaostao za zapadnim svietom. Uz mahnitu raskoš i raskalašnost s jedne strane vidi se golema nevolja i siromaštvo, surovost itd. na drugoj strani. Prosti narod ugrezao u pijanstvo, a na tome osniva se glavni dohodak državni!! Уверавам га, ако то чита у немачким новинама, да није ништа претерано. Свраћам пажњу, како све добро, што га има, долази од једног човека и његове добре воље; тако „se punim pravom ljudi boje, kad bi taj čovjek pao (како се ускоро то збиља догодило!), moglo bi se opet okrenuti sve na staru." Напокон се питам: A kod vas? U našoj liepoj, pitomoj Hrvatskoj? O kako blh rado bio zavirnuo dolje, da se je moglo, prije no što sam odjurio na sjever. Što će biti rezultat novoga banovanja? Nova opozicija, novo progonstvo, što li? Kako čitam u novinama, Magjari spremaju nove poreze. Kad će ipak jednom doći do kraha? Taj je valjda neizbježiv (био сам лажљив пророк). Što biva in partibus infidelium u Bosni? tko tamo pije, tko li plaća?..." Он се је тој промени у мојим личним односима чак веселио, што ће показати ово његово писмо у Петроград од 20 окт. 1880: Drago mi je što ste se preselili u Petrograd. U Berlinu mogli ste raditi i radili perom i knjigom, u Petrogradu radit ćete uz pero i knjigu živom riečju, koja sa stolice učiteljske mnogo djeluje. Ovdje moći ćete odgojiti podmladak filologijski. A mojoj radosti uzrok je donjekle egoističnі. U Petrogradu, kano u priestolnici Rusije, možete mnogo pripomoći da se tamošnji krugovi bolje upute u odnošaje naše uže domovine Hrvatske, koja nema ondje zagovornika. Neka Rusi doznadu slobodno što je u nas i zla i dobra, neka nas bar toliko upoznadu, koliko poznavaju Srbe i Bugare. Ne štedite ni truda ni vremena da nam budete posrednikom. Uputite solidnije ruske dnevnike da stupe u uzajamni odnošaj s našimi listovi, imeno s „Obzorom", koj se od srpnja povratio na prvašnju stazu. S druge strane ja ću ovdje posredovati po vašem naputku. Od petrogradskih novina ovdje su samo *St. Peterburg. Vědomosti*

donjekle poznate. Beletristički, literarni itd. listovi nikako. Ne bi li stupili ovdješnji listovi u zamjeniti odnošaj? Vaš posao nije politika, kano što nije ni moj sada, ali ne smijemo se ni nje posvema odreći, jer bez povoljnih političkih okolnosti besplodna je i naša književna radnja. Još jedan egoistički razlog. Još pokojni *Sreznevski* (o kojem dugujete nam nekrolog) bijaše obećao, da će kod Akademije izposlovati da nam se šalju sve njezine publikacije, od kojih naša Akademija dobija za sada samo one ruskoga odjela. I *Kuniku* je o tom pisano bilo. Sada ne propustite to opetovati i od naše strane preporučivati. Ona referada u *Peterb. Vědom.* o vašoj prvoj lekciji bila je priobćena u „Obzoru" per extensum. Даље се говори о начину пошиљања мени књига из Загреба, о првој свесци *Рјечника,* друга је већ у штампи „te se nadamo da će izlaziti po dva (tj. 30 araka) na godinu. *Štrosmajer* daje u pomoć 1000 for., zemlja 1000 for. na godinu, a prodaja je za sada dobra. Ne bi li po vašem sudu imala i mogla stupiti Akademija u zamjenu za svoj n. pr. *Rad* još s kojim ruskim učenim društvom, korporacijom, znanstvenim časopisom itd.? na koji način? Od društva prijatelja stare književnosti nismo već drugu godinu ništa dobili, osobito nismo dobili Svjatoslavova izbornika i Zakona vinodolskoga. Molim vas, ako možete, pogledajte gdje je zapelo. Izdanje Zakona vinod. pošaljite mi poštom unakrst.

Evo koliko naručbina za prvi put. Bit će toga i više. Ali zato zapoviedajte vi sa mnom. U vašoj obznani Arhiv V-179, zlo ste shvatili moju razpravu. Ja izrično tvrdim protivno, tj. da Hrvati na Visli i Dnjepru gornjem nisu bili jednoga plemena ni s českimi ni s južnimi, već da su prvi po svoj prilici pripadali poljskomu, drugi ruskomu narodu. Molim Vas da to ispravite u budućem Arhivu budi u svoje ili u moje ime. Arhivu pako želim da se po vremenu pretvori u ruski. Ја сам жељи *Рачкога* изашао на сусрет у *Archiv* V. 494 опаском, да он не сматра чешке и руске Хрвате једним племеном по језику.

На ово дугачко писмо одговорио сам 28/10 1880 обећањем, да ћу радити „u interesu naučne uzajamnosti slovenske". Али то је било лакше обећати него ли извести. Ја нисам тада још знао ни слутио, са како мало поштовања гледају I и III разред праве Импер. Академије на II разред, „Второе Отдѣленіе" као неравноправни intrus у њихову домену. Настављам већ тада овако (са песимизмом, који се касније све више оправдавао): Vi se varate ako mislite da ovdje više znadu za Srbiju i Bugarsku nego li za Hrvatsku i Češku: ovdje se sva publika dieli u dvie velike mase: jedna neće ništa da zna o Slovenima te smatra svaku ingerenciju Rusije u slovenske poslove za nesreću rusku; druga opet misli da valja tu slovensku golotinju prikriti i priodjenuti, jer su to pilići a Rusija treba da im kvoca; no da bi ova pilad smjela kadgod poletjeti na svojim krilima, kamo je upravo ne vodi kvočka, toga neće da znadu, toga neće da do-

puste. Malo je ljudi koji su vriedni da se dignu više ovakih tupih nazora, medju njima n. pr. *Pipin* u Petrogradu, *Majkov* u Moskvi itd. Говорим о својој задаћи спрам младежи, о њеним тешким приликама, помањкању књига. Настављам овако: Nevolja je ovdje velika što se pojedina društva ovdje gledaju kao pas i mačak, te je teško dotjerati do toga da se Vama sve šalje u jednom paketu, što bi bilo zgodnije i jeftinije. Питам га, да ми јави, што су до сада добивали и преко кога, тј. којим путем? „Naša bi Akademija voljela da joj knjige šaljete preko Lajpciga, jer mi se tuži sekretar, da ih to ovdje puno stoji, a još više nisu zadovoljni što moraju opet odavle kojekomu razašiljati. Vi biste mogli, da ugodite sekretaru, zbilja ovako udesiti, da za Akademiju i sve njene članove koji što dobivaju pošaljete paket vazda u Lajpcig na knjižaru L. Voss Sortiment (G. Haessel) für die kais. Akademie der Wissenschaften... U opće vlada ovdje veliki nehaj za sve što čovjeka kulturnoga zanima, koji se privikao napretku jevropskomu. Malo ima ljudi koji neće pod pritiskom okružujuće ih sredine klonuti duhom prije ili poslije; toga se bojim i sam. Srećom, ako Bog da života, za 6 godina mogu doći do male penzije, pak ako ne bi bilo moguće izvesti ideje, koje me dovedoše ovamo, budite spremni da primite umorenu glavu u krilo hrvatske domovine... Molim Vas, pozdravite g. *Daničića;* moj duboki naklon njegovoj gvozdenoj strpljivosti, liepu početku njegova rječnika. Dao mu bog doživjeti Metuzalimovih godina...

Кад се *Рачки* спремао да ми одговори на ово писмо, догоди се у Загребу 9 нов. у 7·25 изјутра страшан потрес, који ми у писму од 12 студ. описује, он је управо довршавао јутарњу мису у катедрали, на сву срећу код једног побочног олтара, иначе могао би био заглавити, јер се у презбитерију свод срушио итд. Ја сам на то њему написао ово писмо 17/11 1880: Hvala providnosti što teški bič, koji je postigao mili Zagreb, nije ošinuo toliko ljude koliko njihovu imovinu. Надам се, рекох, да нема жртава човечјег живота. Tim znatnija dakako i teža bit će šteta, koja se svalila na hrvatski narod, koji i onako nije bogat, nema suviška. Говорим да бих хтео притећи у помоћ, али „žalibog i ja sam, seleći se ovamo, potrpio malen potres u materijalnom odnošaju; dok sam u Berlinu mogao početi čak i štedjeti, ovdje morat ću zaštedjeno prilagati, dok se od troškova seljenja oprostim. Odštete dobio sam ovdje onako malo kao ćete vi oštećeni za kvar, koji vam je naniela grozna priroda. Молим за опис несреће у бројевима „Obzora", да преко њих потакнем ову или ону редакцију на скупљање прилога. „Istina ovdje je ove godine velika nevolja u vlastitoj kući, ipak treba da se tim prstom božjim koristimo da raširimo uzajamno poštovanje, uzajaman interes". То су биле све лепе речи, за којима није дошло ни до какова чина, а тому сам био нешто ја крив, моја невештина да изађем пред јавност, али још више

полицајски режим тадашњег живота, који је био скопчан са многим формалностима, да се добије дозвољење за скупљање приноса. На исту мисао, која је мени лебдила пред очима, дође и *Рачки* у својем писму од 22/11, где ме моли да што опширније опишем у руским новинама сву несрећу; али ја на жалост ни тога нисам урадио. Доказао сам, да један „Kabinetsgelehrter" није за тај задатак, а нешто биће ме уздржавало од свакога покушаја и оно, што сам истом дошао у Петроград те као новајлија нисам смео рачунати на одзив са стране руске публике, као човек јој непознат. Не опомињем се више, јесам ли о томе говорио са *Ламанским* или ма с ким од професора или чланова Академије. Могли смо можда саставити одбор, који би изишао с позивом у јавност. Такове мисли дођоше мени на памет ваљда касно и прекасно. Једном речи, ја сам се и том пригодом показао да нисам био дорастао неочекиваној, ненадној ситуацији. У више поменутом писму *Рачкога* има нешто и о загребачким задевицама: „Bojim se, da ćemo opet maleni biti. Opazuje se antagonizam medju gradskim poglavarstvom i vladom, a on se pripisuje antipatiji bana *Pejačevića* i gr. načelnika *Mrazovića*. Ovaj mjeri nesreću po visini, onaj s gledišta magjarskoga, štedeći državu Ugarsku. Magjari, bogatiji i veći od nas, digoše agitaciju za Segedin po svoj Evropi, sklopiše zajam, poduzeše državnu lutriju itd. Kod nas htjelo se štetu iznoseću na milione pokriti sa 100.000 for. Privatnikom bit će pomoženo s jeftinim zajmom, ali kod nas postradaše zavodi, crkve itd., kojih neće moći zemlja uspostaviti. Kada bismo imali 3—4 miliona, jedva bismo sve rane izvidali. Naša nova akad. palača, kako se naknadno pokazuje, ako i nije u svojoj čvrstoći uzdrmana, postradala je iznutra mnogo. Šteta iznosi više tisuća for., a još nije ni gradnja izplaćena. Odkud da se šteta popravi? Vi znate, da u vladinih krugovih Akademija, što nije „hrvatska", nije obljubljena. Ne bi li se dakle dalo za nju nešto učiniti u Rusiji, gdje je ona, bar u učenih krugovih, dobro vidjena? Ne bi li se za nju ponaposeb dalo sabirati? Ne bi li se carska Akademija ili njeki akademici stavili na čelo takovu pothvatu? t.j. da se prilozi namiene odšteti za nesreću, koju je Akademlja naša pretrpila potresom? Kako bi nam dobro došao desetak tisuća rubalja! Za posljedice ne bojte se, naša Akademija je u očima Magjara i Magjarona već i onako panslavističko leglo, a ona ne tjera politike u svojem radu, pa joj se s te strane ništa prigovoriti ne može. Mislite o toj stvari, pa prema svojoj uvidjavnosti i tamošnjim okolnostima radite, ali brzo radite, jer bis dat qui cito dat. Imajući savjetniku Vl. *Stasovu* odgovoriti na njeka pitanja tičuća se ovdješnjih rukopisa, ja sam i njemu ovu ideju priobćio. Budi to za Vaše ravnanje.

Ja sam još prije htjeo Vam pisati o tom, ne bi li obćenje naše Akademije s vašom ruskom moglo poći iz ide-

alnijega na stvarnije polje, t.j. ne bi li vaša Akademija pripomogla i materijalno izdavanje historijskih i histor. jurid. spomenika ili druge vrsti iztraživanja, pošto se u Rusiji i onako obratila pažnja na iztraživanje južnoga slavenstva. Šta bi bilo carskoj Akademiji kada bi ona dala n. pr. 2000 rubalja na godinu za izdavanje, recimo, dubrov. spomenika, koje smo počeli izdavati. A ipak tim bismo mogli više izdavati, pa bi to došlo u prilog slovenskoj nauci, na čelu koje ima se postaviti Rusija. Razmišljajte i o tom, pa me obaviestite u svoje vrieme. Проф. *Хањел* му јавља, да ће његова рецензија мојега издања Закона Винодолског изаћи 1881 у правн. листу (Али ја се не опомињем, да бих онда видео или читао *Хањелову* рецензију): *Daničića* se potres veoma kosnuo te se tuži, da ne može raditi." Још ми приповеда, да ће Југослав. академија уз помоћ стручњака из Беча, Граца, Пеште итд. проучавати потрес. Сучувство за загреб. несрећу да се свуда указује: „u Beču, Pragu, Londonu, Parizu itd. svugdje se sakuplja za stradalnike." Има још једно писмо његово од 17/12 1880, где ми опет јавља о великим потребама Академије: Za restauraciju akad. zgrade trebat će bar 10000 for. Ja se ne nadam velikoj podpori od Rusije, jer znadem da mi Hrvati ne uživamo ondje simpatija, ali rado bi ipak znati, ima li se ipak nješto odakle izčekivati. Vi znate, da je za mene ovakovo moljakanje nepovoljno, ali teško si je u tih okolnostih pomoći. Grad i zemlja ne mogu ništa učiniti, a država ne bi ni htjela pripomoći zavodu, koj ona smatra razsadnikom slovenske misli. Trešnja ne prestaje ni sada, noćas imadosmo tri lagana udarca, kojim smo se već privikli. Šteta se opažuje svaki dan veća, kuće se ruše, od crkava teško će se dati sv. Katarina i sv. Marko spasiti. Jedno tri kurije naše će se takodjer valjda rušiti, ostale se krpaju i vežu. Uza sve to ne klonimo duhom, i samo neka se umiri zemlja i s njom dusi, nastavit ćemo svoj rad i gledati, da se posljedice potresa prebole.

Ја сам ова писма готово у целости уврстио у моје *Спомене,* јер се у њима огледа тешка забринутост *Рачкога* како за опћенито добро домовине, тако напосе за Академију. Док се она прва брига лако разуме, те у другим приликама имала би чак уродити добрим успехом, све оно остало, што се односи на потпору за Југосл. академију, и ако је благородно мишљено, показује тек потпуно непознавање руских прилика, претпоставља људе и културни хоризонат, какова у Русији ни тада ни још после није било. Ево што сам написао *Рачкому,* чини се након једнога писма, којега нема у збирци писама преданих у Академију из оставштине *Рачкога* (јер се у писму од 3/1 1881 каже: Kako sam Vam već pisao, а то је могло бити у децембру 1880-те године): 3/1 1881: Ovdje su sada taka vremena, da se neće javno mnienje zainteresirati za doga-

djaje vanjske, makar još grozniji bili nego li je nesreća, koja postiže našu domovinu. U opće da vam kažem, na barometru i termometru mojega duševnoga položaja ponizuje se temperatura svakim danom. Može biti nije liepo, ali se ipak mora priznati, da je nama zapadnim Slovenima način života i način mišljenja zapadnoga svieta već sada bliži, nego li ovdašnji nazori. Ne smiju se zato koriti upravo ljudi nego okolnosti, koje su ih takim razvile, kakvi jesu. Ja bih bio, mislim, sretniji i zadovoljniji, da sam ostao u Berlinu. (Ово је одвећ казано, ја сам мало по мало привикао рускому животу, тако да ми је након шест година врло тешко било остављати Петроград!). Још говорим о узбуђености, коју је у руској публици изазвао неизбор *Менделејева* (о чему сам већ писао *Рачкому* у изгубљеном писму). „Ipak iz svega toga — ne bu nikaj. Za koju nedjelju umirit će se publika, a stari nered u Akademiji nastavit će svoje carstvo.“ Приповедам о очекиваним променама у политици, о подизању цене руског рубља и о томе, како „jednako svi bez razlike uzdišemo za ljepšim životom koji smo imali u Berlinu“. Дне 5/2 1881 писано је моје писмо *Рачкому,* које вреди да се овде наведе: Čudnovato kako to sve zapinje od kako sam u toj „svetoj“ Rusiji. Prolaze nedjelje a ja ni od koga ne dobijam pisma, premda sâm dosta marljivo pišem. I vama sam već poslije nove godine pisao jedno a pod konac stare još prije jedno pismo: na oba nema odgovora. Vi se zaisto čudite, a i pravo je, što se iz Rusije ne odazvaše Vama u nevolji koja stiže našu domovinu. Ja sam već o tome potanko pisao, da se upravo lako može protumačiti, ako se i ne može odobriti, što je ruskim općinstvom zavladala strašna apatija; nisam se taknuo ipak glavnoga uzroka, koji po mojemu jednako smeta da naši slovenski uzajamni i medjunarodni odnošaji ne mogu nikako da udju u pravu kolotečinu. O tome dalo bi se mnogo pisati, ali ću u kratko reći: dok ne nadju Sloveni dovoljno simpatije u ruskoj liberalnoj publici, dok se ovdje ne prestane misliti da poduprati Slovenstvo „za granicom“ znači povladjivati reakciji u kući, dotle nema ništa. Ja ću Vas tek upitati: dobivate li vi *Aksakovljevu* „Русь“? Ako je dobivate, to ste mogli sami pročitati, kako sudi *Lamanski* o austrijskim Slovenima, kako napose ocjenjuje *Štrosmajera* i Vas. Ako niste dobili, pišite mi za boga, da Vam pošaljem, da vidite tu slavenofilsku mudrost i jednom otvorite oči (t.j. ne upravo Vi, nego široka publika), gdje nam valja iskati saveznika. *Aksakovljeva* Русь ovdje je zlo primljena, jer je smatraju reakcijom; to što on piše o potrebama prostoga naroda, toga nitko ne niječe, ali ako se u isto doba on tuži protiv pokvarenoga, „gnjiloga“ zapada a Rusi (pametni) vide, da ipak na tom „pokvarenom“, „gnjilom“ zapadu vlada bolji red, veće materijalno i duševno bogatstvo, veća sloboda — to razumije se da njegovo pisanje smatraju pukim sakrivanjem istine, farizeizmom ili barem neosno-

vanom frazeologijom i više ništa. Nesrećom mora baš takav organ pisati i o Slovenima! eto ga na, kažu Rusi, kod kuće bavi se tricama i o Slovenima piše trice! Ja sam se već davno uvjerio, da mi ne možemo naći u Rusiji privrženika t.j. prijatelja, koji bi simpatično sliedili za našim napredkom, van medju liberalnim članovima ruske inteligencije. S tim se zbližujem i ja, te ću Vam o tome s vremenom napisati štogod za „Obzor". Za sada samo toliko. Vaš „Vienac" karakterizira *Pypinovo* djelo (№ 5) vrlo ludo. Jedan *Pypin* u Rusiji više vriedi, no 99 *Lamanskih,* a što on nije temeljitije pisao o našoj najnovijoj književnosti, tko je tomu kriv? Sami mi, zašto se tako malo bavimo svojom literaturom.

У исто време написа и *Рачки* мени ово писмо 10/2 1881: Od nove godine ja sam primio od Vas samo jedno pismo, u kojem nisam našao ništa što bi me bilo sililo na odgovor, a ja imadem sada osim drugih poslova dosta brige s kućom, pa tako sam nješto sporiji u pisanju listova. Sada su mi sobe u gornjem spratu bar toliko uredjene, da sam mogao svoju knjižnicu, koja je poslije potresa ležala na podu hrpimice, urediti tako kako bi mogao bar nješto raditi. Ova zima, u kojoj inače mogao bi najviše raditi, za mene je skoro izgubljena. Bio sam naumio izraditi I. knjigu naše poviesti, koja mi od više godina leži, a sada mi potres i tu osnovu poremeti. S druge strane znate, na čijih ledjih leži veći dio Akademije.

Kod ili na Akad. zgradi konstatovana je šteta od 12000 for. A odakle? s toga sam mislio, da bi se moglo nješto u Rusiji sakupiti. Ali odanle imade malo izgleda. Ovdje pako drže Akademiju za panslavistični zavod. Po vaših pismih i u Rusiji malo mare za nas. Je li što pokušano? Ako nije ili ako Vi ne možete radi bud kojega razloga postaviti se na čelo, ne bi li bar druge potakli? Bio sam Vam poslao sve „Obzore", ne znam jeste li jih primili i jeste li što napisali o potresu. Mislim da u Rusiji ne rade politički što su tako indiferentni naprama nam. To se ovdje dobro znade. Ban *Pejačević* pitao je nedavno d-ra *Derenčina:* Hat der Domherr *Rački* etwas für die Akademie aus Rußland erhalten? A kada mu ovaj reče da ne zna, primjeti ban: Nein, Rußland wird nichts schicken. Ele mi ćemo se njekim načinom izkopati iz ove takodjer nesreće. Niti neću za to kriviti ruski narod. On valjda znade što radi. (Како је могао то Рачки написати?!). Mi smo Hrvati dakako u vrlo teškom položaju. Privezani na Magjare, na te klete neprijatelje Slavenstva, uza to slabi po značaju ne možemo na političkom polju ništa raditi za Slavenstvo; u istočnom pitanju pomažemo pače raditi proti njemu. Ovdje ne čitamo *Aksakovljevu* „Rus," osim u koliko se cituje u drugih listovih. S toga niesam čitao onoga članka koj da je *Lamanskij* pisao proti *Štrosmajeru* i meni. Vi znate dobro da se ovdje slabo čitaju ruski listovi. A slabo se polaže nade na bud koju stranku u Rusiji. Ako izuzmete njekoliko ljudi, ostali

osobito oficiozni političari malo mare i za Rusiju i za ostale Slavene. Oni samo misle, kako bi se naravnali s Ugarskom. U Hrvatskoj vam je od posljednjih 8—9 godina zavladala velika demoralizacija. Svaki dan imade manje karaktera. Od naših listova: Agr. Zeitung, Narodne Novine, Ustav zagovaraju interese Ugarske toliko koliko peštanski listovi. Jeste li čuli, kako Vas je *Ljubić* radi one malene opaske u „Archivu" napao u „Viestniku"? Ako ga niste dobili, niti ga ne tražite, jer bi se samo ljutili. Ja sam držao si za dužnost jednom stati na put onomu literarnomu gusarstvu, koje iz osvete tjera *Deželić* te samo sramoti našu i onako malenu literaturu, pa sam odkrio u „Obzoru" njegovo neznanje u historiji. Eh da Vam je sad viditi kako me napadaju u Starčevićanskoj ‚Slobodi' i to ponajviše s toga što ne vjerujem da je i *Kvaternik* veliki historik!! Писмом 1 јуна 1881 препоручам *Рачкому* музичара *Фаминцина.* Даље сачувао сам писмо 10 августа (kolovoza) 1881, написано *Рачкому* већ из Беча на повратку из Хрватске, где смо лето идилски провели у дрвеној клети мојега *браша,* покрај његових красних липа, где је младеж више се кретала на отвореном зраку него ли под кровом. У писму молим *Рачкога,* да преузме коректуру неких извора за *Specimina,* који се налазе у Загребу, и то у Михановићевој Иловичкој крмчији, у знаменитом хомилијару, „koji, da sam ja u Zagrebu, ne bih propustio proučiti od početka do kraja." У писму спомињем да ћу остати у Бечу до 16-га, после рачунао сам на дужи боравак у Берлину. *Рачки* се у писму од 24/12, дакле на сам бадњак, тужи да нема од мене никакова гласа, чак не зна јесам ли добио у Берлин коректуру оних комада у *Specimina.* Говори о својој рецензији на *Гроша* и *Флоринскога.* Занимљиво је што ми јавља да је *Милбахер* молио, нека би за бечки Mittheilungen Историјског института написао реферат о радовима Југосл. Академије по историјској струци. „Moram se potužiti na Vas, da ste slab posrednîk ismedju naše Akademije i ruskih učenih društava, ili Vaše posredovanje ostaje bezuspješno. Akademija Vaša šalje nam doduše svoje „Bulletin", ali ništa drugo.. Тужи се и на разна друга друштва, да ништа не шаљу. „Za našu biblioteku bilo bi koristno nabaviti bolje ruske publikacije, a opet ne osjeća Akademija, ako im dade u zamjenu ovu ili onu vrst svojih publikacija. Vi bi nas mogli stranom uputiti stranom uvesti u običaje. Pače još jedno — o čem dakako ja sam dvojim, ali ipak ću pripomenuti. Kako Ruse zanima slavenski istok, te se je i njekakva znanstvena expedicija onamo spremala, ne bi li bogata ruska Akademija voljna bila novcem nas podupirati n. p. u sabiranju gradje iz dubrovačkoga arkiva? Sada kada smo dobili dozvolu da nam se rukopisi šalju u Zagreb, mi bi mogli po dvie knjige na godinu izdati hist. spomenika dubrovačkih, koji su za poviest ne samo Dubrovnika nego i istoka veoma važni. Kada bi na pr. u

to ime dala carska Akademija na godinu 2000 for., mogao bi se izdati još jedan tom, tim bi rukopisna gradja prije na svjetlo izašla. Ako mislite da ima taj predlog izgled za uspjeh, porazgovorite se na pr. s akademikom *Kunikom* i kojim drugim. To nije nikakvo prosjačenje — to je podupiranje znanosti.“

Тврдоглавост *Рачкога,* којом се једнако борио за унапређење средстава Југосл. Академије, велике је похвале вредна, али да је познавао прилике као ја, био би, и не учинив ниједнога корака, оканио се свакога покушаја. Он је дакако мени предбацивао нехај, немарност или неокретност за иницијативу у томе послу — можда је донекле тај његов укор био и оправдан, — еле да је он био на мојем месту, не би исто тако ништа оправио. Та он је писао о интервенцији такође *Стасову,* то је био угледан и далеко у Русији познат човек. И што је постигао? Ништа. *Рачки* позва мене, да ступим у договор с *Куником.* А ко је познавао индоленцију *Куникову,* био би се грохотом насмејао, што *Рачки* може доћи на такву мисао. — *Рачкога* писмо наставља: Siromah *Šenoa* je umro. Prije njega stari *Bleiweis,* na kojega sprovodu ja sam Akademiju zastupao. Bilo nas je odavle više, a i dosta Slovenaca došlo na *Šenoin* sprovod. Bilo je dosta uzajamnih uvjeravanja o uzajamnosti Hrvata i Slovenaca. Ako i jesu takovi izlievi srdaca časoviti, ipak niesu bez koristi. Redakciju „Vienca“ preuzima Fr. *Folnegović,* kojega izbor za gradskoga sudca nije htjeo *ban* potvrditi. U Bosni, Hercegovini i u Boci vrije te bi se opet moglo poroditi „ein bischen Herzegowina“. Svuda velika zlovolja. Odnošaji u Rusiji jesu nam tamni i zamršeni. Nije se odustalo od one misli naprama meni, koju sam Vam povjerljivo priobćio. Jeste li se pod rukom obaviestili o samom položaju? bez obzira na osobu. Ja se dakako niesam odlučio, a i ne mogu se odlučiti tako lasno, osobito u onih nejasnih okolnostih, u kojih se Rusija nalazi. Ali malo zakašnjenje ne bi mi škodilo“. Ја овог последњег додатка сада право не разумем, у писмима *Рачкога* не налазим трага о „повјерљивоме“ саопћењу.[1]) — Истом под крај године 1881, т.ј. 31/12, дакле на тако звано ,старо лето, написао сам као одговор на поновно питање, да ли ће петроградска Академија што год урадити за Југославенску у Загребу, ово писмо: Istina krivac sam, mea culpa, ali da znate kolik sam mučenik različitih dužnosti i poslova, oprostili biste mi, o tome sam uvjeren. Hoćete li da Vam izbrojim? 10 sati predavanja (6 u sveučilištu, 4 na ženskim kursima — ženskom sveučilištu, gdje ruske djevojke marljivo izučavaju ruski jezik), 3 sjednice svake nedjelje (jedna u Akademiji, druga u univerzitetu, treća u Obščestvu ljubiteljej drevnjej pismennosti) — uz to uredjuj Arhiv, štampaj ovo

---

[1]) То се по свој прилици тиче питања да би Рачки постао католичким бискупом, о чему је било говора на стр. 21. (М. Р.).

ono za Akademiju. — Evo vidite te se ne srdite, što i dopisivanje s prijateljima zapinje. Blago si ga Vama u poetičnom Zagrebu, a kod nas proza te proza, grozna proza! Ja sam sve uradio što sam mogao za Akademiju, ali se vi varate ako mislite da su u našoj Akademiji na prvom planu interesi naučni (o slovenskima i ne govorim): ovdje su službe, plaće, službeni kvartiri, ordeni i titule te činovi za čim hlepti veliko i malo, staro i mlado. Mene smatraju čovjekom idealno-naivnim, što sam htio bolje mjesto berlinsko zamieniti za gore ovdašnje. Takvi već jesmo mi Hrvati ljudi idealni, nu ne daj bože da se odreknemo toga najljepšeg bisera u krepostima ljudskim. Ipak sam ja i opet dao našemu *Grotu* pod nos, kako se to nebratski postupa s Akademijom našom. Reći ću Vam još i to, da ni *ja* ni u opće *mi* članovi ruske Akademije ne dobivamo knjiga, osim Bulletina, koji se izdavaju 1. i 3. odjelom Akademije!! Hoćete li se poslije toga čuditi što ja ne smijem ni da pomislim o onoj Vašoj želji (novčane podpore)? U opće i ekspedicija u Bugarsku istom je na papiru, nema „penez". Ipak mislim da će sadržinu Vašega pisma doznati *Ignatijev* koji bi možda i dao iz kakovih vanrednih suma nešto da može to opravdati. Ali ja se sve bojim, takova podpora ne bi doniela Akademiji blagoslova... Vi ćete u novoj svesci Arhiva vidjeti da ja upravo Vas izazivam da toj gospodi odgovorite. Mladi ljudi misle da su već sve pozobali, a *Lamanski* goji u njima neku oholost spram „mladje" i manje braće, kako se ovdje obično zovu „братья Славяне". Ali da znate, ono *Grotovo* napisao je on sam njemački, a ja nemam vremena, nego ću se postarati da se u Lajpcigu učini izvod. Mogoste ono njemačko mjesto Mittheilungu poslati u naš Arhiv! Društvo „Общество Любителей древней письменности" drage volje želi stupiti s vama u obmjenu; dobro bi bilo da vi naprosto pošaljete u sanduku (kao teret) ovamo sve što je do sada izašlo u Akademiji, a tada će oni vama u zamjenu sve što je do sada izdalo društvo, ima tu liepih i dragocjenih stvari. Ja znam, da su *Stasov* i *Kačanovski* radili da se šalju „Pozoru" (sic!) neke ruske novine, ali ovdašnje redakcije za slovenske listove malo mare, jer nitko iz personala ne razumije nijednoga slavenskoga jezika; oni misle da je dosta znati o Slovenima to što piše Neue Freie Presse itd. U opće da Vam kažem, o Slovenima vladaju ovdje čudni pojmovi. S jedne strane Slavenofili stavljaju, kako znate, u svoj program vjeru, stari kalendar, izvjestnu političku formu (samodržavlje = apsolutizam) i, razumije se, po njihovu nema za nas Slavene drugog spasa van da utonemo u moru ruskom. Ovi su ljudi istina u svojoj nutarnjoj politici narodnjaci, t.j., da mogu, izagnali bi sve tudje elemente iz Rusije (svakako i nas Slovene!), ali ujedno i strašni nazadnjaci s gledišta političke stranke. S druge su strane liberalci, t.j. malkontenti, počam od umjerenih do takovih crvenih koji nisu više daleko od zlosretnih nihilista. Ovi ljudi mrze na nas Slovene već zato što se sjećaju

time na svoje političke protivnike Slavenofile te drže da je sve reakcionarno ujedno slavensko; oni misle da je to upravo najveća nesreća po Rusiju što se više do sada bavila divljim Crnogorcima, nerazboritim Srbima i Bugarima, nego li svojim nutarnjim razvitkom. Gledajući s užasom naše dugove i zločesti kurz novca, oni jednako govore: evo, to su nam doniela naša „braća“ itd. Izmedju ovih krajnosti umjerene i razborite sredine za sada u Rusiji — *nema,* t.j. ljudî naprednjačkog pravca a prijatelja Slovenima nećete ovdje naći, možda u cieloj Rusiji 5—6. Ta opreka može se opaziti svagdje: na pr. Slavenofili mrze na Poljake, liberali su spram njih puno pravedniji. O *vašoj* stvari nisam s nikim govorio, uvjeren sam da biste se Vi skoro kajali. Protiv Vas intrigirali bi strašno Poljaci, a ne bi s Vama zadovoljni bili, bojim se, ni Rusi: jednima išli biste predaleko, drugim bilo bi i toga premalo. Ostanite, ostanite, gdje je radnja Vaša tako blagoslovljena. Vjerujte, da se ja mogu kao nezavisni čovjek vratiti u domovinu, radje danas nego sutra. Nu ja se ne kajem što sam došao ovamo: tako riedko dolaze ovamo čestiti ljudi, da je dobro da bar jedan čini iznimku. Ali da znate, ja nemam ovdje osim nauke, osim neke privrženosti medju slušateljima, nikakva upliva kao Sloven! Mene uvažavaju za to što sam bio u Berlinu i što sada još izdajem u Berlinu žurnal. To je možebiti žalosno, ali je istinito. Liepo srdačno Vas pozdravlja g. *Horvatović,* on bi mogao što doznati o Vašoj stvari; ako hoćete, pišite mi, to je čestit čovjek. — До мало затим послао сам 25/1 1882 опет једно писмо *Рачкому,* честитам му нову годину, и ако не знамо што ће нам донети; жалим се опет на овдашњу млитавост, на неразвијеност друштвених одношаја и славенског питања: „Dok ovdje ne shvaćaju slovensko pitanje s gledišta narodnoga već religioznoga, dotle ne mogu ni biti nepristrasni spram svoje „mladje“ braće.“ Зовем га, да књиге *Флоринскога* и *Грота* свестрано оцени, сврађам његову пажњу на фебр. књигу Вѣстника Европы 1882, у којој ће изаћи „*Kratak odziv moj* o zlosretnom jednostranom shvaćanju zadaća slovenstva. Na nesreću danas je ovdje upravo takav jednostrani slavofobizam u modi, докле не знам. Шаљем му програм (ваљда етнографическій?) „Geografskoga društva te, ako Vi zapodjenete takovu misao, ne zaboravite odmah uvrstiti u program i skupljanje gradje za narodnu dialektologiju.“ Јављам му да је ОЛДП закључило послати Академији све своје едиције. Тужим се на секретара Академије (К. С. *Веселовскога*). Питам добијају ли издања још наших друштава и добија ли што Obzor и Vienac. Питам ради *Грота* о *Боговићеву* преводу *Державинове* оде на Бога, а Ђуро (*Даничић*) да ће знати што има из *Державина* у српским преводима. — 15 маја (свибња) 1882 стиже ми од *Рачкога* писмо, у којем м. о. говори о Петру *Томићу* да је отпуштен из службе из политичких разлога, желео је доћи у Русију, те ме моли за посре-

довање. Он опомиње по речима мојега *брата,* којему да сам јавио да је у Академији руска странка у већини... „Ovo smo našli potvrdjeno imenovanjem gr. *Tolstoja* za predsjednika: hvala bogu. Samo kada bi Rusi toliko radili koliko Niemci. Valjda će sada prestati onolika njemčarija u akad. spisih. Zar se Rusija nalazi pozvanom obogaćivati bogatu njemačku literaturu? Pa onda da se mi ovdje čudimo, kako se imademo boriti s Niemstvom, kada je ono vas tamo zaokupilo! Čudne se stvari dogadjaju u toj Rusiji!" Још ми јавља што раде у Академији, штампање *Гајтлерове* глагољске текстове. Одговорио сам писмом од 20 маја 1882, где кажем: „Kad biste mogli s perspektive koje god zviezde motriti naš ovdašnji život... prestali biste se koje čemu čuditi, pak i meni ne biste zavidjeli moju današnju situaciju, t.j. ja znam da mi ne zavidite, nu mislim da ni pojma nemate o mojim ťeškoćama... Vrlo se varate ako mislite da su u ruskoj Akademiji Rusi u većini: jok vala, nama je tek s teškom mukom pošlo za rukom dobiti novoga prezidenta, koji će valjda držati s ruskom manjinom, u koju donekle spadam i ja i *Kunik* (premda Niemac), spada i baron *Rosen* (koji je istupio ne mogav podnositi sekature svojih zemljaka). Ne nadajte se dakle skoro radikalnim promjenama u našoj Akademiji. U ostalom Rusi, kao veliki narod, ne boje se tako tudjinstva, na pr. Niemštine, kao što se moraju bojati druga slovenska plemena; zato i jesu nehajniji, a nešto je kriva i mekana slovenska ćud." Пишем о *Томићу,* нека би у крајњем случају покушао срећу те дошао у Петроград! Кажем, да сада Загреб. академија мора радити и за Београд, јер се онде баве само лудом политиком. „Ja sam već nedjelju dana sam u kući, moja je porodica u Beču, gdje će ostati valjda do pod konac julija. Ja ću za kakvih 6—7 nedjelja odavle krenuti preko Berlina i Njemačke na jug, gdje želim ove godine dočekati zrela grožđja. U Zagrebu, t.j. u okolici šimunskoj, rad sam barem 2 nedjelje dana odahnuti, a poslije dolje na jug u vaše primorske strane... Говорим још о „Viencu" да му је језик ружан. Опет сам написао једно писмо из Петрограда 15 јуна 1882, у којем се говори о неком шематизму из Албаније за *Ламанскога,* којега није било у Загребу; приповедам што има у *Кондаковљевим* снимцима из глагољ. синајских рукописа, препоручим *Гајтлеру* да се сам обрати *Кондакову* у том погледу. Нешто је споменуто о „Viencu" гдеде кајкавштине, чему ја додајем: Što mi spomenuste o primjetbi Vienčevoj (где је то *Рачки* споменуо? Као да се једно његово писмо изгубило), ono je tako ludo da se nije vriedno u polemiku upuštati. Ja sam suponirao manje zlobe kod anonimnoga referata. Time što su *kajkavci naši* (koje čine jedan dialekt ili razrječje slovenštine, koji je prielaz k štokavštini i čakavštini) bez štete primili štokavštinu, ukazan je put svim ostalim Slavenima i ništa više. Upravo onaj koji nastoji na sjedinjenju Hrvata i Slovenaca,

mogao bi jednako pokazivati na taj razumni primjer. Ali u Zagrebu reć bi da ima sada jako mnogo ljudi koji bi samo htjeli da se svi *zovu* Hrvati. Kao da je to najpreče kako se tko *zove*. Kad bi u naše mladeži bilo nešto više tolerancije spram raznih *imena*, narodna stvar napredovala bi skorije. Ja se nisam, ne mislite, nigda odrekao učestvovanja u našoj zagreb. Akademiji, ali, o bože, gdje da uzmem vremena? Vidite, sve se već razbježalo na odmor, a ja radim još ovdje, gdje sam, od jutra do večera, sve samo za to, da nešto barem sada svršim, dok nema predavanja, jer ću u jesen opet biti silno zapregnut. Ako Bog dade, oko 20 julija doći ću u Zagreb, samo je pitanje da li ću Vas ondje naći. Ovdje je *Bogišić,* ali ja ga viđam vrlo riedko. Moja je porodica već više nego li mjesec dana u Beču... Ја сам после тога писма био у Бечу и Загребу.

Вратив се кући на своје звање, написао сам писмо *Рачкому* 10 нов. 1882: Nekako je upravo mjesec dana prošlo što sam već opet u našoj sjevernoj Palmiri, gdje me je osobito s početka čekalo toliko oficijalnih poslova, da sam istom od nekoliko dana stao pomišljati, komu sve dugujem, medju najprečima svoj dug koji dugujem Vama, da Vam se zahvalim na prijateljstvu, kojim ste me primali koliko god bih puti bivao u Zagrebu. U drugim okolnostima to ne bi toliko vriedilo kao sada gdje se već do Zagreba prostire strah i zaziranje oficijalnih ljudi od panslavizma, a po magjarskoj logici svatko je panslavist, tko živi u Rusiji ili makar samo opći s ljudima iz Rusije. Zbilja, ja sam i sâm opažao te se u srcu smijao, kako bi gdje tko bio u neprilici kada se preko volje sa mnom sastao, a za cielo mnogi i naročito izbjegavao taj opasni sastanak. Valjda neće ni to do vieka trajati, ali za sada je tako. Upravo ni u Pragu nije puno bolje. Ako austrijanski Slaveni mogu dobiti nekakova prava samo pod uvjet da se odreknu svake i najnevinije duševne sveze sa slavenstvom istočnim, pa čak da se sjate u nekakav protivnički austrijanski tabor, tada bi bolje bilo da odmah sasvim propanu, jer ih bez one sveze i onako drugo ne čeka. Ne znam, jeste li imali priliku darnuti u tu žicu, kad ste se u Djakovu vidjali i s *Riegerom* i sa *Sapiehom*. Žao mi je, što sam one dane, kada je *Biskup* opet jedanput doživio plod svojih uzvišenih težnja, bio na putu medju Bečom i Pragom — u srcu i u duši družio sam se one dane s Vama te si živahno predstavljao općenitu radost, ali i nezadovoljstvo što takova čovjeka, i u njegovoj osobi cieli narod, ne zapade tom prigodom neko priznanje i sa strane onih, kojim su Hrvati već toliko puti krvnu uslugu iskazali. U takvim se prilikama vidi sva kukavština današnje hrvatske politike. Још стављам нањ нека питања, тужим се на невољно стање у Русији: i naša Akademija reć bi da će još dugo čekati na bolja vremena.... До скора после мојега писма стиже ми (17 новембра) кобна

вест телеграфом о смрти драгога и незаборавнога пријатеља *Ђуре Даничића.* Онај исти дан смрти написао ми *Рачки* ово жалосно писмо: Danas ste brzojavom obaviešteni o nenadanoj smrti *Gj. Daničića.* Prem se predvidjalo, da su mu dani izbrojani, td je i nas smrt iznenadila. Budi dovoljno opaziti, da je još jučer objedovao kod „Janjeta", a u kući kod večere pušio. On je sam osjećao svoj konac, te je jučer u jutro prepisivao stariju oporuku, ali nije mislio da će tako naglo umrieti. Nije to bio udarac kapi, nego nagli razvoj bolesti. Još je prekjučer uredio tri rieči za štampanje. Niti jednoga dana nije ležao. Kako se predvidjala smrt, ako i nješto kasnije, mislio sam i smišljao, tko da nastavi rječnik. Možebiti neće biti oskudice u smjelih ljudih, ali nam trieba za taj posao vještih i uztrajnih. Za takova držim ja (a i drugi) *Vas.* Pitanje je samo a) bi li Vi htjeli taj posao preuzeti, i ako bi b) kojim načinom? Ad a) možete odgovoriti samo Vi, t.j. vaša volja, koje ako bi bilo, ja bih se usudio reći svoje mnienje ad b). Pošto se od Vas ne može pravedno zahtievati ni očekivati da što žrtvujete na svojem sadanjem materialnom položaju, dao bi se taj način ovako udesiti, kako je to bilo s pokojnim *Gjurom.* Imali bismo naime svikolici (i pokrovitelj i Akademija i naši prijatelji) izhoditi kod ruske vlade, da Vam dade kano profesoru petrogradskog universiteta što dulji, po vremenu neopredieljeni dopust za uredjivanje rječnika, kano što je n. pr. podielila *Bogišiću* za njegovu legislatornu funkciju u Crnoj Gori. Vi biste se dakle samo preselili iz Petrograda u Zagreb ad hoc. Osim toga Akademija naša davala bi Vam za uredjivanje rječnika nagradu onu, koju je davala pok. *Daničiću,* na ime 1200 for. ili, ako izadju dva sveska, 1800 for. na godinu, ili pako drugu prema pogodbi. Uz plaću profesora petrogradskoga universiteta i nagradu Akademije živili bi u Zagrebu sjajno. Dakako sve ostalo je ovdje niže i jevtinije, o čem ne treba Vas obavješćivati kano rodjena Hrvata. Ja sam vama svoj *smjeli* predlog učinio, jer sam se, brinući se za Akademiju i rječnik, držao na to ponukana i obvezana. Do Vas je da me obaviestite: možete li pristati sa svoje strane i bi li izgleda bilo, da će se kod ruske vlade izhoditi ono, što je dozvolila srbska vlada. Ako iz toga ne može biti ništa, molim Vas za svoje odlično mnienje, komu bi se moglo povjeriti nastavak redakcije, bio on Hrvat ili Srbin?..... На ово одговорио сам *Рачкому* писмом од 26. нов. 1882 овако: I ja sam Vam odmah brzojavom predao strašan utisak, koji je na me učinila nenadana viest. Naše je „otdělenije" takodjer preko *Grota* poslalo telegram. Upravo sutra dan bila je općenita naša sjednica, u koju sam napisao o nenadanom gubitku i njegovoj veličini. Za karakteristiku naših odnošaja k slavenstvu dodat ću, da kad sam prije sjednice pristupio k prezidentu grofu *Tolstomu* te mu se potužio s naše nesreće, koja nas stiže, on reče, da *nije nikada čuo ime Daničića.* A bio je oko 15 go-

dina ministar prosvjete! Mislim da je u tome već i odgovor dan na ono, što Vi dalje predlažete. Ja nisam nikako uvjeren, da bi se ona kombinacija, u koliko zavisi od ovdašnjih uvjeta, dala izvesti. Danas još se tako uzajamnost ne stvara; hoće li igda do onakve doći, kakva lebdi nama siromašnijim i slabijim pred očima, to je još veliko pitanje budućnosti! Kad bih bio samo akademikom, još bi se kojekako dalo, ali kao profesor i akademik to ne ide, jer su već sada svi ovdje nezadovoljni što *Bogišić* vuče platu kao profesor a ne predaje, niti se može na njegovo mjesto tko drugi postaviti, dok se novac, za katedru opredieljen, njemu daje. A morate i to znati, da je drugo kad kaže i ište knez crnogorski, a drugo kad bi iskala Akademija, makar čak njezin pokrovitelj. To za cielo ne bi ni općenitoj austr. ug. vladi pravo bilo, a na me slagao bi se teret zamršenih odnošaja, koji bi me prije vremena preko potrebe istrošio. Sve to govorim kao da zbilja želim pokušati, ne bih li kako popunio prazninu, koja se eto netom otvorila kao golem jaz, čim nemila smrt pokosi našega *Gjuru.* Ali ja i *ne želim,* jer ne smijem se nadati, da bih bio kadar nadomjestiti gubitak. Tomu se hoće mnogo više gvozdene ustrajnosti nego li je smijem sebi pripisivati, da izadje djelo dostojno imena *Gjurina.* Ja bih tek jedan dio vremena bio kadar posvetiti toj teškoj zadaći, kojoj je *Gjuro* posvetio sebe svega, pak time i postao mučenikom velike ideje. Kako bi dakle sretan bio, da mogu opet reći vester sum, tako vidim, da će to ostati san i tlapnja, kojima se ne valja predati, jer bi inače moje sadašnje stanje postalo još manje udobno, nego li što zbilja jest. Komu da se povjeri nastavak, to ćete vi u Zagrebu, znajući izbliže radnju *Daničićevu* i njegovih pomagača, bolje znati i moći kazati nego li ja. Meni se svidjao u Zagrebu *Maretić;* ne biste li nanj pomislili? Govorahu i o nekakvom *Brozu,* kojega ja ne poznam. Nemojte prebrzo rješavati, možda će se valjan zamjenik do skora istaknuti kakvom samostalnom radnjom iz broja i reda mladjih sila. Neki dan pripoviedao mi je g. *Horvatović,* da će srpska vlada tielo *Daničićevo* na državni trošak prenieti u Biograd. To je odlikovanje nezaboravni pokojnik i zaslužio. Nadam se da neće ni Zagreb zaboraviti, d je *Gjuro* mnogo godina po njegovim ulicama hodao, njegovoj se prirodi divio, u njem živio, radio i umro. Da je sreće, mogao bi se nad njegovim grobom obnoviti uži savez Hrvata sa Srbima, bez kojega nikud nikamo — i opet „Vienac", govoreći o smrti *Gjurinoj,* ne nadje za vriedno da spomene ime srpsko. Smatrajući Vaše pismo novim dokazom Vaše iskrenosti prema meni, ja Vam se toplo zahvaljujem na očitovanom povjerenju, možda i većem nego sam ga zaslužio.

У вези са питањем, постављеним о замени *Даничића,* стоји још једно моје писмо, које говори о истом предмету те као да одговара на једно писмо *Рачкога,* којега код мене нема, само се по мојему одговору може његова садржина

успоставити. Ево мојег писма: Vi kao da se čudite tomu, što kobna riečca *ne* ne izlazi lako iz ustiju! Nisam li Vam toliko puta govorio, makar i u šali, kako je šteta što nema kanonikatâ i za profesore! Žalibože Vaša kombinacija naliči onomu sjemenu Svetoga pisma, koje ne pada na dobro zemljište. Ja bih morao ponavljati što sam već rekao, a toga ne treba, samo ću izrekom dodati, da svi, kojima sam o pomenutoj kombinaciji govorio, odrješito ju odbijaju, jer im je već onaj prvi primjer dosta zazoran, a danas ne bi se valjda ni *B·u* ono dozvolilo, što se je prije 10 godina. Pravo rekoste, da se od mene ne može da ište materijalna žrtva; sav moj život u Petrogradu već je i onako žrtva, koju sam prinesao slavenskoj nauci na štetu i zdravlja i povoljnosti života. Ja se sada više mučim, nego li igda prije; da nije ono 2—3 mjeseca praznika gdje nešto oživljujem medju svojima, kako sami znate, mogoh već davno izdahnuti pod teretom dužnosti. Mene drži i podržava ideja, da je tako koristno po slavensku nauku i po sutrašnje, ako ne današnje, nove odnošaje medju Slavenima, koji istom treba da se razviju, kojima kombinacija Vaša daje kažiprst, ali zanju nije jošte utren put. Mene ne bi stajalo nikakve muke, da hoću da budem bezdušan, da Vam posavjetujem, kušajte sreću; ali to bi bila tek zlobna ironija s moje strane, jer znam, da biste dobili nepovoljan odgovor, a ne bi ni onima, na koje biste se obraćali, osobito povoljno bilo, da vam moraju odbiti. Okanimo se dakle i pokušaja, tješeći se time, da će našim unucima lakše ići za ruku ono, što je nama tek dozvoljeno zamišljati.

Po mojem računu trebat će rječnik, da se izvede na kraj, još kakvih 12—15 godina! (Силно сам се преварио у рачуну, до данас, 31/3. 1922, није још ни N довршено!) Meni ostaje služiti još 4 godine da dodjem do neke penzije, na koju se može za nevolju živjeti. Ako se donle ne nadju valjane mlade sile, a ja ne omlohavim, doći ću dolje te ću vam pomagati pro parte virili. Ali ovako prekinuti radnju, koju sam ovdje istom započeo s nekim uspjehom, tražiti od ruske vlade, da mi pod stare dane dade koji novčić mirovine, da ne poginem od gladi, kada već ne budem mogao raditi, a sada gdje mogu da joj budem koristan, da joj okrenem ledja — toga ne bih mogao nikako učiniti, niti bih lako prihvatio, da mi se baš i nudja. Molim Vas i sve dobre prijatelje, koji ne samo stvari nego i meni lično dobro žele, da nadjete nešto satisfakcije i u tome, što odavle mene ne puštaju: to je dokaz, da je moja ovdašnja radnja ipak već našla priznanja te im nije svejedno, jesam li ja ovdje ili nisam. A što su Rusi sebi bliži i preči nego li nama, tko će im to za zlo uzeti? Ne znam, kakve „mogućne saveznike“ imate Vi na umu, ele ovdje mislim, da bi odrješitu rieč imao da reče u tome pitanju *Tolstoj*; s njime sam i govorio, da doznam što misli, a on me prosto umolio, da u njegovo ime kažem, da bi on vazda bio protiv takve

kombinacije. Što ćete više? Osim toga, obazrite se i na javno mnienje Rusije, ono i onako malo štuje „braću Slavene“, a ovakve iznimke najveće bodu u oči; ono nas već i sada punim pravom grdi, da mi tražimo tek žrtve od Rusa to u novcu to u krvi. Ja bih Vam dakle samo jedan odgovor mogao dati, koji bi dakako naličio na podozrievanje: udesite tako da ja mogu ovdje reći: hvala na službi, ali i na plati: osigurajte mi takovu platu dolje, koja neće samo dotle trajati dok još ima nešto sile, nego i poslije, kad bi se snaga iznevjerila; tada ponovite slobodno pitanje! — Nadam se, da sam Vam sada dosta obširno izjadao naše jade, mislim da me razumijete, samo ću Vam još dodati: da sam ja već jedanput i na vratima fortune kucao, ne bi li se ona smilovala, pak sam i od nje dobio tek ćušku (то je био онај мој „Badisches Loos“!), to si ja tako tumačim, da se nisam rodio pod takom zviezdom da bih igda mogao živjeti bez velike muke. Ja sam se već tako sprijateljio s tom sudbinom, da ne vjerujem na otiun cum dignitate ad instar *Bogišić*, to meni nije sudjeno. Želim Vam sretan božić... Судећи по последњим речима, ово је писмо било написано негде на крај године 1882-е.

На ово писмо није долазио никакав одговор од *Рачкога*, али ја сам му се опет јавио писмом 19/31 јануара 1883, које најприје истиче његово ћутање као зловољно расположење против мене, што сам одбио његову комбинацију: Ostavljam vremenu da Vas uputi o tome, da su moji uzroci ovaj put bili neoborivi, te Vam samo očitujem moju radost što ste, kako novine pišu, probudili iz dremeža g. *Budmanija* te ga sklonili, da se lati toga posla. Bilo u dobri čas! Сада настављам приповедати, да ми је дошао из Београда позив, да заузмем на Великој школи столицу *Даничићеву*. Преко *Вуловића* био сам дознао, да је као била и такова комбинација, да ја као српски професор главну бригу водим око речника, који би се наставио у Београду. Али г. Стојан *Новаковић* не потврди *Вуловићеве* вести: Očevidno niti bi srpska vlada sklona bila mene kao srpskoga profesora pustiti u Zagreb (a Vi tražite da to učini ruska vlada!) niti biste Vi kao zagreb. Akademija skloni bili, da ustupite materijal za rječnik u Beograd; najposlije kad bi i ovo drugo moglo da bude, Beogradjani bili bi istom u neprilici, kako da nastave izdanje rječnika: latinicom ne bi htjeli, a ćirilicom? Što da tada rade s početkom? Evo vidite, da se ja sklonim te da podjem u Beograd, mjesto veze i sloge mojim dolaskom izazvao bih skorije spor o pitanjima, koja će morati istom sila vremena riešiti. A toliko smijem kod Vas suponirati objektivnosti, da ćete mi za pravo dati, kad reknem, da bih ja bio nekim načinom moralno obvezan da primim ponudu srpske vlade istom onda, kad bi se zbilja radilo da ne zapne veliko djelo rječnika. Pošto je to glavno pitanje kod vas sretno

riešeno, nestaje za me toli važnog objekta, radi kojega bih ja dužan bio postojano prekidati svoje započete radnje, sad ovdje sad ondje; a tko je jednom zagrizao u jabuku vrlo slatku, da se bavi u veliko cielim slavenskim svietom, tomu se teško daje, dok osjeća u sebi snage, da se ograniči na jedan maleni kutić slavenskoga života, koji se osim toga ovaj čas ne odlikuje uzornim stanjem. Ja ću dakle, premda bih s ponudjenom mi u Beogradu platom (10.000 franaka) mogao živjeti ondje kao car, a ovdje na moje poderane rublje živim vrlo kukavno — čega naši ljudi ne vjeruju, misleći da mi ovdje plivamo u novcu, — opet ostati gdje sam ne radi plate, ne radi bog zna kakovih udobstva života, već zato što je ova moja stacija za sada za nauku najvažnija te mi najviše prilike pruža da budem koristan onomu, na što sam se posvetio. Желио сам од њега чути како он о свему мисли.

Он ће бити мени збиља нешто и написао, али тога писма нема више, истом 8 јуна 1883 писа ми опет једно писмо, које овако почиње: Ili niste primili mojega odgovora na Vaše inače davno odpremljeno mi pismo ili ne imate mi što pisati. Bilo ovo ili ono ja prekidam to dugo mučanje, prem Vam ne imam što osobita priobćiti. Сада јавља, да се *Будмани* лати посла, *Ваљавец* је наставио *Даничићев* посао до слова D, даље настављa *Будмани,* прича да је био у Загребу *Паљмов,* а сада је онде *Смирнов* из Казања, хвали се обилатом летином, да је добио нови предиј и насадио нов виноград „грашевином“. Најзанимљивије је ово што ми јавља: Dakle naša su se književna društva odazvala pozivu Akademije, da se god. 1885 priredi sastanak hrvatskih, srbskih, slovenskih i bugarskih književnika. Sada smo imenovali osrednji odbor, koj će izraditi program. Što kažete o tom? Још спомиње руске свечаности: Rusija je plivala u svečanosti prigodom krunitbe. Samo ne znam, može li ova sjajna vanjština prazninu nutarnju pokriti? Одговор на ово писмо *Рачкога,* који некако у исто време пада, даје ово моје писмо „na duhov dan“ 1883; ту се жалим на вечити посао, спомињем и ја сјајне празнике, али додајем: Rusi su majstori te umiju praviti sjajne parade i u nevrieme sipati novce, dok bi ih za što važnijega krvavo trebalo. Da će ili za krunisanja ili poslije koronacije biti kakve principijalne promjene, tomu se nismo ovdje nadali. Današnji carevi doglavnici odlikuju se tek velikim konservatizmom. Sam *car* čini na svakoga, koji ga izbliže vidio — ja sam imao zimus tu sreću biti kod njega — najpovoljniji utisak, ali je nešto plašljiv i neodrješit, no što je najglavnije imade puno srca i smisla za svoj narod. Dao mu samo bog dobrih iskrenih savjetnika. Додајем још ово: Dok se odavle na sav glas propovieda „mir, mir“, dotle će protivnici slavenstva, koji su isto toliko lukavi koliko mi Slaveni glupi, moći kojekakve malene štete nanositi, ali u glavnome mislim da

neće uspjeti. Жалим се, да сам абониран на *„Obzor“*, али је до скора престао долазити. „O vašem literarnom kongresu negdje sam nešto načuo, ali nemam pojma što će to da bude. Говорим о *Гајтлеровој* књизи о глагољском писму, указујем на моје примедбе к Еухологију у Archiv-u VII/I. Јављам да ми је породица већ преко две недеље у Бечу.

У новембру (12/11) писа ми *Рачки*, пошто се летом видесмо у Загребу, писмо о положају у Хрватској, да јој је боље под војним комисаром, него ли под уставним баном. Можда неће бити сувишно, ако преписујући данас његово писмо у моје Спомене (31/3 1922), унесем ово његово причање, које страшно напомиње данашњу ситуацију опћенитог незадовољства у Хрватској. Ево што има у том писму *Рачкога:* Mi živimo sada u „iznimnom stanju“, koje je u stvari mnogo povoljnije i slobodoumnije od „ustavnoga“. C. kr. general kano povjerenik je slobodoumniji, uljudniji, brižljiviji od magjarskoga bana gr. *Pejačevića*. Satira na magjarski ustav, ali istina živa. Kada bi magjarski ustav bilo normalno a absolutija pod komisariatom anormalno stanje zemlje, onda bi skoro vaši *Katkovi* i *Aksakovi* imali pravo, kada odvraćaju od Rusije ustave à la magjarski. Za boga, ne pribrajajte me k absolutistam, ali Vam opisujem naše ustavno i neustavno stanje, kakovo u istini jest. Magjari traže bana. Čini se da dvor ne pristaje na svakoga, kojega bi oni htjeli. Dvorski najnoviji kandidat bijaše bivši zapoviedajući gjeneral F. *Filipović;* magjarsko novinstvo dalo je graju proti njemu, ali *Tisza* se je ipak s njim dogovarao. Upravo sinoć čusmo da su se dogovori razbili, jer nije *Tisza* pristao na uvjete *Filipovićeve,* medju kojima bijaše i taj, da se krajiška investitionalna zaklada imade smatrati zakladom zemaljskom, s kojom raspolaže jedino sabor i hrv. vlada bez svakoga uticaja Ugarske. Sada će opet tražiti bana. Za čudo i sam *Rauch* odbija, kojemu je pod rukom banstvo bilo ponudjeno. U Srbiji idu stvari zlo. Prestol Milana i krozanj Obrenovića jest podrovan, pak će se teško održati. *Novaković* mi je pisao, jedva je listnicu položio, opet nudi književno sudjelovanje. Srbsko učeno društvo odazva se prvo za sastanak god. 1885. Učinili bi stvari veliku ljubav, ako bi mi naznačili, što bi se za promicanje nauke o jeziku moglo postaviti u program, n. pr. kako da se sakuplja gradja za dialektologiju. A ne dvojim da ćete i Vi sudjelovati, ako u obće što od toga podhvata bude. Још говори, неко је читао о археолошком конгресу, који ће бити у Одеси. Zazubice mi već sada rastu a gledat ću onamo poći, pak tom prilikom Rusiju razgledati. Ovdje sada rade dva mlada Rusa *„Vasiljev* i *Volter*. Као одговор и наставак дописивања има ово моје писмо: Најпре се тужим, да имам много посла, и то врло различних послова, тако да moraš deset stvari započeti a nijedne ne svršiti. Najviše mi je žao, što sam zadocnio

k prazniku *Miklošićevu* da izdam malu literarnu čestitku, kako sam bio preduzeo, ovako će djelo izići post festum. (To je истом у Бечу издани текст *Кијевских глагољ. листића*). Ad vocem — mi smo ovdje takodjer prilično učestvovali u svetkovanju, naše je sveučilište izabralo ga za svojega počasnoga člana, mislim to je isto učinilo i harkovsko, a možda još koje, drugi poslaše mu adrese i telegrame. I Akademija poslala mu adres poštovanja i telegram. Ne znam, nije li i vlada što god učinila; ja sam govorio te se je obećalo, ali rezultata još ne znam. Poslao sam Vam neki dan Codex marianus. Жалим се, да ми код Архива у ситницама нико не помаже. Даље настављам о хрватској ситуацији ово: Da, ne da se nijekati: konstitucija nije posljednje sredstvo da se usreći čovječje društvo, ona se već na mnogo mjesta i u mnogo prilika kompromitirala; napredak ljudski morat će naći druge pravednije ustanove. Samo tko je junak da izidje na ždrielo? Naši današnji Machthaberi jedva! Oni nisu dorasli tolikoj zadaći, lakše je grditi i psovati nego samomu raditi. Ako budu Hrvati medju sobom složni i u bratskoj slozi sa Srbima (a može li se to?), budućnost je njihova; ja se sve više uvjeravam, da mi nismo posljednji darovitošću u velikoj slavenskoj zadruzi. Даље питам, јесу ли имали свечану седницу и изабрали *Ламанскога?* Требало је учинити... Vrlo me veseli što javljate, da ćete u Odesu, i ja sam rad onamo, i ako bih prije došao u Hrvatsku, moći ćemo zajedno putovati. Говорим о слаткој капљици новокрштеног вина, и да се сете нас, koji sa ledenoga (ali ove zime nema kod nas ni leda ni sniega, nego samo kiša i blato) sjevera uzdišemo za ubavim, veselim jugom.

Има моје писмо од 10/1 1884, у којем је говор о мојим издањима, међу осталим кажем: uz to će izići post festum *glagoljski odlomci kijevski,* koje sam bio namienio *Miklošićevu* jubileju.“ Већ сам казао, да ни то није овако испало, јер издање изишло истом у Бечу! О себи јављам, да смо иначе сви здрави само су ми очи ослабиле. Надовезујем на опаску *Рачкога:* Da parlamentarizam nije jedini i svagda pouzdani liek, to ste Vi dobro zamietili u posljednjem pismu, i ja se sve više osvjedočujem, da nas „govorilne“, kako ih ovdje zovu, ne bi spasle. Ali je isto tako opasan drugi kraj, kojega se ovdje danas drže zabranjivati sve i svašta. Говорим о бурним сценама хрватске саборнице на Марковом тргу, даље питам: Na čemu je Vaš projekt jugoslavenskog književnog sastanka? hoće li moći izdržati Bugari i Srbi da se ne počupaju, Srbi i Hrvati da se ne zavade, Hrvati i Slovenci da se ne opsuju? Ima li u Hrvatskoj srbomana, ne znam, ali sam čitao u slovenskom „Zvonu“ već žalbu na slovenske „hrvatomane“! Nismo li možda i mi — osudjeni na smrt, kada se ne smijemo udružiti protiv opasnosti koja nam prieti? Iz Biograda dobih pismo od S. Nov. (Stojana

Novakovića), koje diše neopravdanom antipatijom protiv svega ruskoga, a ja opet mislim, da je do sada samo in hoc signo zapadno i južno slavenstvo napredovalo. Hoće li onaj drugi barjak, koji su sada u Biogradu razapeli, biti povoljniji? Dok se Srbi u kraljevstvu kolju, literatura im silno pada, upravo mi St. N. javlja da i „Otadžbina“ od nove godine prestaje izlaziti. Kako bi to liepo bilo, da smo sada mi toliko jaki, da im iz Zagreba ponudimo koliku toliku odmjenu. Ele zagreb. Vienac — po mojemu vriedi vrlo malo, kušat ću od nove godine kako će biti s Vilom...

Без везе с овим мојим писмом долази *Рачкога* допис од 13/1 1884, којим ми најпре честита нову годину, јавља о дефектима њихових књига од разних руских друштава. О политичкој ситуацији пише ово: Ovdje se sada mnogo politizuje. Saborske su sjednice veoma burne. Gr. *Khuen-Hedervary,* sulud neiskusan čovjek, i Magjari uvidjaju, da nije za to mjesto. Opozicija je povodom obustave ustavnosti predložila adresu, u kojoj se razvija njen program u smislu triasa. U zemlji nalazi odziva. Reć bi da dogadjaji od kolovoza nisu ostali u narodu bez upliva. Ruske se novine življe zanimaju za Hrvatsku, ali ne shvaćaju posvema točno njezina položaja. Bi li Věstnik Evropy primio obširnija razjašnjenja? *Lamanski* je imenovan članom Akademije, ali čekamo potvrdu. У писму *Рачкога* од 20 априла 1884 захваљује најпре за Codex Marianus, моли и за Академију и Cod. Mar. и Cod. Zographens. Pomnjivo sam čitao Vašu recenziju o *Geitlerovom* djelu. Posvema se s Vami slažem, kao što sam Vam i ustmeno kazao. *Pavić* je samo prigovorio, da biste ga bili poštedjeli radi ugleda našega universiteta. U ostalom ja nisam kazao ništa osobno uvredljiva. (А кад је *Павић* мене штедео, могао бих ја упитати!). Говори о полакшицама путовања за Одесу, пита, којим смером да путује. О политици каже ово: Mladi *ban* je po mišljenju „Ugrin“ a neizkusan. *Stanković* je od *Živkovića* bolji u toliko što je pošten, ali inače u upravi nevješt, a čovjek veoma trom. Narod je nezadovoljan i protivan Magjarom, ali inteligencija nesložna. Obje opozicije neće se složiti, dok stranka prava drži *Starčevića* za proroka. Uz taj nesporazumak kojemu se još pridružuje nevolja sa Srbi, mogla bi vlada kod budućih izbora nadvladati. Da je inteligencija kakova bi imala biti, pobjeda bi sigurna bila. Srbi su pred Magjari kapitulirali. Medju njimi je nastao razdor, dočim se je *Polit* s drugovi odciepio. Takova je politika u Srbiji. Моје писмо од 25 априла 1884 јавља *Рачкому,* којим би путем најзгодније било пропутовати Русију, т.ј. из Одесе на север; он је тако и урадио, само његова брига о берби (да му не пропадне које ведро мошта) лишио је и њега и мене лепе прилике да видимо Крим. Још се браним приговора *Павићевих* ради *Гајтлера.* У писму од 31 маја захваљује ми *Рачки* за напутак гледе путовања по Русији, чији је правац збиља и прихватио. Исто је тако радо

прихватио моју понуду, да буде у Петрограду гост у нашој кући. Само на жалост тако се десило, због његове хитње о повратку у Загреб, да смо путујући из Одесе преко Кијева и Москве у Петроград стигли овамо пре него моја жена, која беше остала у Загребу. Тако је *Рачки* био код мене радосно примљен као гост, али подворен доста скромно, т.ј. оном храном, коју је и колико умела готовити моја Анастасија (горничная а не кухарка). Ја сам му био послао нешто о Хрватској у једном броју „Новога Времена“, знајући да га врло занимају одјеци у Русији. На то ми писа у истоме листу: Vidi se da i umniji Rusi ne shvaćaju naših odnošaja, pak da zbilja neće preostati drugo, nego da se naše pitanje ‚ab ovo‘ protumači u kojem odličnom i nepristrasnom ruskom časopisu, n. pr. u „Věstniku Evropy“. I *Lamanskij* je pun predsuda u svojih novih enunciacijah. To mu slobodno izjavite, kada se s njim sastanete... Писмом од 15 јуна 1884 објашњавам *Рачкому,* како има поступати и чему се надати од добивених полакшица по железницама (не много чему), а тада настављам: Ne možete si predstaviti, koliko mi je drago da se nakaniste na taj put. Prvo zato što u Rusiji riedko kada dolaze ljudi iz naših krajeva i gotovo nikada ugledni i pošteni, već tek kojekakve propalice, starije i mladje, ili ljudi nenormalni, fanatici i dr. Drugo poglavito zato da sami vidite i slušate, kako je ovdje. Kod nas na jugu, da u opće kod zapadnih Slavena, pojmovi o Rusiji ili su precrni ili su presjajni. Poljaci umiju samo mrziti, u novije doba reć bi da se istim hoće da odlikuju i Srbi, barem takovi mudrijaši kao što su današnji ministri i njihove pristalice. Kod nas čini se da bi se moglo govoriti o suvišnom idealizmu. Česi kao da ne znaju sami na čemu su, kod njih reć bi bori se polonofilizam sa rusofilizmom. Sve se to ovdje znade te upotrebljuje u humorističkom smislu protiv biednih „bratjev Slavjan“, t.j. u Rusiji ne vole Niemaca, ali imadu od njih respekt, namiguju s Francuzima (već radi Francužanaka), poštuju Engleze — a sve Slavene umiju tek ili prezirati ili sažaljevati! Ta i izjave *Lamanskoga* najposlije nisu što drugo nego sažaljevanje što ta „manja braća“ neće već jedan put da uvide, kako nema za njih drugoga spasa nego li da prionu uz rusko samodržavlje i pravoslavlje. Neki sam dan čuo vrlo interesantnu stvar: kako se *Aksakov* tužio na mladoga ruskoga filosofa *Solovjeva,* koji piše članke o odnošaju pravoslavlja k katolicizmu, „što ste, kaže, uradili! ta evo Vaši članci dadoše povoda *Štrosmajeru,* poznatomu tlačitelju pravoslavlja, da mi je pisao!“ Evo vidite, ako je istina, *Aksakov* nalazi u tome veliku nesreću te već odatle, što mu je *Štrosmajer* pisao, izvodi, da članci *Solovjeva* ne vriede ništa, pače da su pogubni! Nije li dakle vrieme da se na licu mjesta upoznate s ljudma, s njihovim dobrim i zlim stranama? Dolazak ovakih ljudi može mnogo predsuda rasijati. Nadam se da ćemo se još prije Odese vidjeti i u Zagrebu. Ja se nadam

da ću moći odavde krenuti za 2—3 nedjelje, najprije valjda put Praga, dalje može biti preko Germanije, Tirola na jug k nama. По једноме писму на *Рачкога* од 8 августа 1884 види се, да сам тада био у *Грацу*, куда сам отишао из Беча, а из Граца имао сам поћи у Вараждин и одатле колима у Загреб (т.ј. у Свети Шимун).

Сада следи у дописивању прекид до јесени, био сам с *Рачким* ваљда и у Загребу (ако није можда већ пре мојега доласка отпутовао), а свакако у Одеси, куда су он и *Љубић* отишли пре мене; после путовасмо заједно к мени у Петроград, а из Петрограда преко Варшаве он к себи у Загреб. Одавде добих његово писмо од 3 октобра, које почиње овако: Uz našega *biskupa* Vi ste prvi, kojemu iza svoga povratka pišem, jer Vam ne mogu dosta blagodariti za ono prijateljstvo koje mi u Rusiji i u svojem stanu izkazaste. Primite dakle od mene najiskreniju hvalu. Izpričajte me ujedno kod svoje čestite gospodje, što niesam njezin povratak dočekao; meni se je samomu čudno vidjelo što ostavljam Petrograd u oči njezina dolazka, ali drugačije nije se moglo udesiti. Настављам његово приповедање о даљем путовању: Iz Petrograda putovao sam liepo i sretno uz vrieme prijazno. U Varšavi dočekaše me *Pawiński* s njekimi prijatelji te mi ona dva dana, koja ondje provedoh, nepuštaše sama. S Poljaci natjecahu se Rusi gosteći me jedan dan jedni, drugi dan drugi. Pokazaše mi sve znamenitosti u gradu i izvan grada. U Krakovu bilo je jednako: ondje me dočekaše njeki poljski akademici; članovi Akademije i Universiteta prirediše gostbu, vodili me okolo, sam knez *Czartoryiski* pokazao mi u svojoj palači starine, galeriju, biblioteku, slike koje bi i državi na čast služile. U Beču pohodih *Miklošića* i H. *Jirečka*. *Miklošiću* bijaše veoma drago i dugo se razgovarasmo o koječem. On Vas preliepo pozdravlja. I tako vratih se prekojučer u Zagreb. Kod kuće nadjoh sve u redu, ali majka jedva me dočeka uz primjetbu, da ne bi mogla više takovu skrb izdržati. Sada se spravlja kukuruz, kojega je ljetos više nego lani. Berbu ću odgoditi koliko bude više moguće, da grŏždje zrije, jer nije tako slatko kao što lani. (Ево на, највише је хитао кући због бербе, а сада се показало да је дошао прерано!) Možete si pomisliti, koliko me salieću prijatelji, da im o Rusiji pripoviedam. Obćeniti utisak, koji sam donio s puta, jest povoljan, i rado ću se sjećati onoga, što sam na putu od Odese do Petrograda i odavle do Krakova vidio: dobra strana nadilazi lošiju. Narod, koji je umio ne samo uzdržati sebe nego i nad drugimi svoju vlast protegnuti, koji si je umio osnovati tako ogromne institucije, svladati će dnevne potežkoće. Imam Vam javiti jednu neugodnost: *Geitler* jest prije njekoliko dana poludio, tako da su ga morali odvesti u Stenjevečku ludnicu. Znakovi ludosti da su se ukazivali nješto prije. Ali pošto je ta bolest posljedica napetih i

razdraženih živaca, misle da će se izliečiti, nu svakako morat će se čuvati na duže i predavanja i radnje. Vlada naša bit će opet u neprilici, prem si neće mnogo glave razbijati. *Geitlerov* u universitetu sudrug A. *Pavić* dao se je u Požegi za nar. zastupnika kano pristaša vladine stranke izabrati. Sada će raditi još manje. (У моје доба, док сам још живео у Загребу, био је *Павић* одрешит и одушевљен Старчевићевац!). Saborske su sjednice započele, ali se još ne zna, kojim će pravcem poći. Reć bi da će postupak Starčev. stranke visiti o ponašanju većine; bude li ova bezobzirna, tada imademo očekivati burnih prizora. Моли ме да му накнадно набавим неке књиге...

На ово писмо одговорио сам одмах 13 окт. 1884 овако: Radujem se da ste sretno kući stigli, premda još i sada žalim što ste tako hitali. Mi smo i poslije Vašega odlaska sve do sada imali divno „babje ljeto", najstariji ljudi ne pamte ljepšega septembra. Naš objed kod Borela došao je po bestaktnosti poljske frakcije, koja se htjela očevidno podičiti što je njoj palo na um da Vas počasti, u novine i postao predmetom smiešne polemike medju različnim novinama. Samo moskovske bile su tako pametne te nisu o tom ništa spominjale: ja sam koliko je trebalo stvar protumačio, te svi razboriti uvidjaju, da ste Vi korektnije postupali nego li oni koji su Vas častili. Kad drugi put dodjete ovamo, za cielo će Vas drugačije častiti: ne jedan nego 10 objeda grozi Vam se već sada. Moja *žena* došla je istom u četvrtak, dakle za dva dana poslije Vašega odlaska kući: vidite ona se nije tako žurila kao Vi. Istina mi nismo imali ni kukuruze na polju ni groždja u vinogradima. Ako i nismo poslije bili u Peterhofu kao onda s Vama, ali po Ostrovima šetasmo se onako kao ono što sam ja Vas tjerao sve po blatu, da vidite naše šetnje. Nisu dakako prema divnoj okolici zagrebačkoj, ali bolje išta nego ništa. Приповедам, како је после њега био у Петрограду *Сундечић*: on se je dovezao zbilja isti dan s mojom familijom, sretoše se i upoznaše u Varšavi, a sada je bio već više puta kod nas to o podne to u večer. I njemu kao razboritomu pravoslavnomu ne svidja se ovdješnji slavenofilizam, te je obećao da će u „Orliću", koji kani izdati na Cetinju, o tome pisati. On se je čudio, kad mu *Lamanski* reče, da mi „katolici" ne možemo biti dobri Slaveni (То је оно, што је мени за Чехе рекао *Побѣдоносцевъ:* да какіе они славяне, вѣдь они католики!). Dobro bi bilo da se na tu temu više piše ne sa strane naše, nego sa strane razboritih pravoslavnih. I *Bogišić* bio je već onda ovdje kad i Vi, da li slučajno, da li navlaš ne znam, tek on je o Vama pitao kad ste već bili u Varšavi. Sada se „muči" u Petrogradu. Što biva u Hrvatskoj, ne znam; kad bih znao kako, ja bih rado naručio koje novine, etc. Pozoru je uskraćen debit, Nar. novina nema u poštovnom spisku, Sloboda kažu da je sasvim obustavljena. Предлажем, да ми се

штогод пошаље у Академију. Говорим о мојим пословима, о новом универс. уставу, који нам прети итд. Što će biti od kongresa, koji je već i ovdje postao predmetom ludih glasova? Neće li ga *Hedervary* ipak dozvoliti?

Има још једно писмо моје *Рачкому* од 26 нов. 1884, у којем спомињем свечани дочек *Штросмајеров* у Загребу, о којем сам читао у новинама: Najviše me radovalo što je mladež tako razborito umjela zaboraviti za one dane na svoje političke ideale te se složno pridružila gradjanstvu, da proslavi praznik našega kulturnoga napredka. To me nešto tješi da će ipak od nas nešto da bude. Samo još da pravoslavni uvide, da Hrvati ne rade njima o glavi, pak da prionu uz nas, tada bih mirnom dušom gledao u budućnost. Žalibože posljednjemu mnogo smeta držanje Rusije, koju opet zavodi na stramputicu fanatizam poljski. Vi ste se mogli uvjeriti, da se u Rusiji strašno boje katolicizma, jer ga vide samo u slici polonizma. Što su ono Poljaci Vas počastili vrlo skromno u Petrogradu, valjda sjajnije u Varšavi i Krakovu, dalo je povoda ovdašnjim oficijalnim krugovima da kao neku tihu demonstraciju sjajno proslave *Naumoviča* i njegova saputnika *Ploščanskoga*. Tom su prilikom i novine napisale mnogo nerazboritih članaka, tako da su se jadni gosti morali isticati kao „Austrijanci", da odvrate od sebe sumnju... Говорим о томе да не верујем, да би што помогло замишљано излагање о политичкој ситуацији у Хрватској: Barem u ovdašnjim Petrograd. novinama gdje sudjeluje onaj nitkov *Vaclik*, izišao je prije više dana lud i zloban članak protiv *Strosmajera*, a prije bilo je u kratko javljeno, da je on načinio u Zagrebu fiasko. I Nov. Vremja imalo je nekakovu blunu korespondenta u Zagrebu; što je taj izbljuvao protiv Hrvata, pisat će vam valjda *Tomić*. Tek vidite da se obistinjuje stara poslovica: uzdaj se u se i u svoje kljuse. Kamo sreće da to domaće kljuse može slobodno prolaziti po svim krajevima našega naroda, ne bojeći se da će ga toljagom dočekati to Slavonci, to Srbi itd. Svraćam Vašu pažnju na strah ruskih novina, da će svetkovanje u Velegradu dobiti karakter austrijski, t.j. poljsko-katolički. Po mojemu bilo bi važno, da se već sada istakne i upravo kao uvjet učešća Hrvata postavi: a) da se ne dira ni malo u pravoslavlje, b) da se proslavi 1000-godišnjica u slavenskom jeziku. Ako uz to ne pristaju Poljaci, bolje bi bilo da *biskup* i ne polazi onamo. Ili ako vam „slavenoljubivi" *papa Leo* ne dozvoli, da se svetkovina obavi u slavenskom jeziku — i to staroslovenskom, — tada ćete dopustiti nam laicima, da na sav glas reknemo, da se mi od Rima nemamo ničemu nadati. To jest da Vam istinu kažem, ja se već davno ničemu i ne nadam, ali kad je *biskup* u svom govoru istaknuo, kolik je *Leo* prijatelj Slavenima, — čega ja ne bih bio učinio — dobro će biti taj put konstatirati, da li je ta ljubav „djelotvorna". Meni je puno stalo do

toga, da ne idu ni Česi ni Hrvati Poljacima na liepak; nu ako politički razlozi nukaju Čehe, da se dadu voditi od Poljaka, to neka barem mi Hrvati budemo na oprezu. I zbilja proslaviti kod kuće u slovenskom duhu spomen Metodija bilo bi puno ljepše i važnije nego li u Velegradu u duhu antislavenskom. Bit će mi jako drago ako fakti raspršaju moju bojazan.

На ово писмо добих одговор од *Рачкога* 26/12 1884, у којем ми најпре јавља да су „svečanosti prigodom otvorenja galerije bile veličajne, a ja mogu dodati da toga entuziazma nisam u Zagrebu doživio ni vidio. To je pako tim znamenitije, što su se svečanosti neočekivano po sebi i inicijativom samoga gradjanstva razvile do toga sjaja. Da su oni, koji nisu htjeli biti svjedoci ovim ovacijam, odavle utekli, da su se protivnici naših kulturnih nastojanja ljutili i pročaja, sve ste to mogli iz dnevnika doznati. A ja Vam mogu dodati, da ta „gehobene Stimmung" još traje u gradjanstvu tako, da je dolazak *biskupov* i s te strane po našu narodnu stvar djelovao najpovoljnije... Sada u kratko što se ovdje misli o budućoj svetkovini Metodijevoj. Prije svega imam predpostaviti da nije ništa zaključeno, već da se je tek počelo u prijateljskih krugovih pogovarati. *Sapieha* obrati se na *biskupa,* da bi i Hrvati sudjelovali na Velehradu. Ja sam *biskupu* savjetovao da prije svega stavi kano conditio sine qua non, da ta svečanost ne smie biti ni najmanje naperena proti iztočnoj crkvi i Rusiji, pače protivno da nosi karakter sveslavenski, drugo da se izhodi u Rimu da se svetkovina obavi liturgijom slavenskom. O jednom i drugom da bi učešće Hrvata imalo visiti. *Biskup* se s tim posvema slaže. A tako se i ovdje misli. Ne treba se dakle bojati, da bismo Poljakom išli na liepak. U istom smislu, kako ste valjda čitali, izjavio se nedavno pače staročeski klub u Pragu. Što u Rusiji listovi velikim dielom motre slavenske odnošaje na „pravoslavne" očale, to nije koristno ni po Rusiju ni po ostalo Slavenstvo. Ali to nas ne smie smetati, da svakom zgodom upućujemo zabludjele. Njeke novine počeše ipak pisati objektivnije, kano n. p. Moskovskija Vědomosti. Je li Vam poznato pravo ime bluni „Argusu"? Imao sam priliku čitati njegovo pismo *srbsko* na našega *Gutešu,* u kojem se tuži na dopisnika „Pozorova". Skoro bi čovjek dvojio, da li taj „Argus" imade oči, da li je ovdje bio. Пише ми о *Љубићу,* да је био у Цариграду, Атинама, после пошао на свој Хвар а у Загреб вратио се нешто иза *Рачкога.* Sada govori prijaznije o Rusiji, ali znate kakav je. Навешта ми да ће у „Viencu" писати о својем путовању. Ipak se rado sjećam ma i ledenoga Petrograda. Badava, liep grad i liepih u njem stvari. U povratku nije mi ni Beč imponovao, osobito kada pomišljah, kada je i gdje Petrograd sagradjen... Vlada još nije riešila predstavku o našem kongresu. Boji se za da i za ne. Ovih dana idem sam požuriti:

bielo ili crno. Ako nam se uzkrati, učinit ćemo nješto na temelju Akad. pravila...

На ово сам писмо одговорио на сам православни божић, т.ј. 6/1 1885, овако: Vaše pismo — vrlo me uspokojilo, jer vidim da se Vi i *biskup* držite sasvim zdravih načela. Ja nisam propustio a da ne saopćim o tome nekojim prijateljima, koji su svi vrlo zadovoljni što se Hrvati ne upuštaju u stranačke demonstracije. Ja mislim da bi Hrvati, ne gledeć na onaj jedan dan, koji se računa godišnjicom smrti Metodijeve, mogli za se odrediti ma koji god zgodan rok, kad bi sav slavenski (katolički) jug mogao poći na poklon prahu velikoga apostola, ali svakako pod jedan uvjet, da bude njihovo hodočašće čisto slavensko, t.j. sa službom na našem crkvenoslavenskom jeziku. Ako se ne može dobiti dozvola na to, ostajmo radije kod kuće. Naši interesi ne mogu biti identični s poljskima, jer si mi ne smijemo ni željeti sudbine poljske. Kod nas ne bi se nigda smjelo zaboraviti, da je dobra polovica našega naroda pravoslavna. Mi kao obrazovaniji treba da im idemo na susret religioznom pogodljivošću i po mojem uvjerenju slavenskom liturgijom koja je nama potrebita više nego li i kojem plemenu, ako hoćemo da se srdačnije udružimo s vječito sumnjivim pravoslavnima, kojih se sumnjivost tumači osjećajem svojega kulturnoga inferioriteta... Žalosti me da je „Slovinac“ u Dubrovniku prestao izlaziti. Vaš „Vienac“ nije dorastao svojoj zadaći. Sjećate li se, kako se razgovarasmo o tome, da bi trebalo osnovati u većim razmjerima žurnal literarno-beletristički s latinskim i ćirilskim slovima? Da sam ja bogat, ja bih na to trošio hiljade, ja sam uvjeren da ne bi bile zaludu bačene... I ja sam se ljutim na ćoravoga Argusa. Govore da je to neki *Božidarević-Veselicki.* Što ćete, kada ruska žurnalistika ne vriedi ni lule duhana...

Ново писмо *Рачкога* од 24/2 1885 гласи овако: да је био на спроводу старијем брату у Фужини те ради великог снега и слабе железничке управе морао онде преко времена дуго остати; он мисли да у Русији не би било опћење прекинуто читавих 18 дана. Говори о Методијевској светковини: Ondje (т.ј. у Русији) se misli, da se bog zna kakove priprave čine... a mi od svega toga ne vidimo i ne znamo ništa. ...Tako je i s proslavom naše 50-godišnjice. Malo nas ima za sad a mi smo svi neizrecivo poslom zapremljeni. Navaljuju njeki na mene, da sazovem odbor koji bi o svih tih proslavah viećao, a ja jedva dospievam. Mudro šute. Sada je gotovo prekasno. Ako to ljude kod vas zanima, možete jim reći da se ovdje simpatije prema Rusiji šire. Stranka prava pače sada u nju polaže one nade, koje je prije u Napoleonovu Francezku polagala, prem će se i sada onako prevariti kako se je onda prevarila. Ove nade bi se donjekle izpunile kada bi marljivo učila ruski i upoznala se s ruskom literaturom, a toga baš ne čini, bar ne onoliko koliko bi

mogla. Onako budalasti dopisi o Hrvatskoj i o katolicizmu, kakovi se u „Novom Vremenu“ čitaju, ne koriste Rusiji... Говори о књигама које ћу до скора добити. Наставља ово: Iz „Pozora“ mogli ste razumjeti dvoje: a) kako se sa strane magjarske udaralo na *Štrosmajera* i b) kako se je dvoboj prof. *Kršnjavoga* htjeo izcrpsti proti opoziciji. Ona prva bura pripravljala se od 9 stud. a buknula je uslied sukoba *biskupa* s vladom radi jednoga klerika i *biskupove* odredbe za proslavu 1000 godišnjice. Ovi tobožnji zaštitnici „austrijskoga panslavizma“ strašno se boje ove proslave i rado bi ju zapriečili. Kažite to ruskim „slavenofilom“. Izbor *Lamanskoga* za člana naše akademije nije vladom potvrdjen. Kažite mu ovo, a i ja mislim mu pisati.

Има моје писмо од 6/18. 4. 1885, где се тужим на свакојаке дужности које отимају све време, а još razna luda viećanja o novim statutima universitetskim, gdje hoće da nas skroz „pogrče i polatine“. Teška su vremena došla na jadnu domovinu, ali ona je više toga pretrpjela, tako će i to. Držite samo ideju. A meni se čini, da se naši mjerodavni ljudi ne umiju uznieti nad „efemerne“ nevolje te zaboravljaju glavnu ideju. Nemam prava govoriti, non habeo vocem in capitulo, ali rekao bih da si je stara narodna stranka puno sama kriva, što su joj oteli mah Starčevićijanci. Oni i ovdje, čudne ironije, uživaju velike simpatije, a vas Štrosmajerovce grde kao papiste, austrijske panslaviste, polonofile itd. Badava sam ja iz Vaših pisama dokazivao, da vi nećete učestvovati u Velegradu u smislu antiruskom — ne pomaže, ne vjeruju, a kako iz Pozora vidim, spremaju se zbilja hodočasnici u Velegrad i bez slavenske mise. Fiat voluntas tua! Hoćete li barem svečanu sjednicu imati u slavu književnog preporoda? ili će i ona biti zabranjena? Причам о „данашњој великој светковини у славу Методијеву“, у Академији „bio sam ja jučer Festredner... A kod nas u Zagrebu ništa! a *Angjelić* čak zabranjuje! bilo bi smiešno, da nije odveć žalostno!

Не знам како то да после овога писма, које ми *Рачки* посла 24/2 1885 нема више његових писама од године 1885-е; нису ли где год заметнута као што су била и сва остала помешана међу писмима *Рачкога* бискупу *Штросмајеру?* Ја се могу за сада само ограничити, што сам ја писао њему. Једно је писано „на Духове“ године 1885-е (на годину указује спомињање да ће *брат* к мени доћи, а он је био код нас у Петрограду негде у јуну године 1885-е); у њему се помиње писмо *Рачкога,* које сам добио, како се каже, „јучер“, дакле је било писано негде у мају, али сада га међу писмима нема. У том духовском писму говорим ово: Ono mi potvrdjuje što sam žalibože iz Pozora znao, da je kod nas lična osvetljivost prešla čak i u Sabornicu. To je onaj znameniti „horvatski jal“, kako je nekoč jadikovao *Kukuljević*. A narodni protivnici umiju se lijepo poslužiti tom gadnom manom u karakteru naše

rase; ja govorim općenito, jer što biva u zagrebačkoj sabornici en miniature, to u slavenskom svietu en gros. Hoće li i kada će to bolje biti? Činimo svoju dužnost, a bog neka sudi nama i njima. Istina pravo imate, kada čitam što biva u jadnoj domovini, tada blagosivljam slučaj koji me je bacio ovamo gdje sam. Ali molim Vas, recite redakciji Pozora, neka ne primaju od lude *Tomića* takve suvišne, hvastljive opaske kao ono o mome „katoličtvu i hrvatstvu". Ja nisam nigda u Berlinu ili Petrogradu isticao katoličtva ili hrvatstva ili srpstva, već sam vazda radio kao predstavitelj nauke slavenske, u kojoj religija ostaje na zadnjem mjestu, a narodnost igra samo nuzgredňu rolu. Što dakle taj ludjak ne miruje... Говорим да је био код мене *Талоци*. Биће да је *Рачки* хтео нешто дознати о доходцима и трошковима петроградске Академије. Одговорио сам, да је то тајна „комитета", да сам чуо да ми (ваљда осим плата) добивамо само 20.000 рубаља, а оба остала разреда около 300 хиљада на годину. Јављам да се доштампава први том *преписке Добровскога и Копитара*. Још имају два писма, која би могла бити из г. 1886, али то није сигурно, а тада се настављала преписка из Беча. О том касније.

Једно је писмо од 3 септембра 1885 из Шимуна, у којем стоји м. о. ово: Ove godine ne bi zgodno bilo, da putujem prije povratka u Djakovo, nisam ni toaletu uradio prema tome da budem gostom *Njeg. Preuzvišenosti;* molim Vas dakle, izručite moj preduboki naklon. Ja ću u četvrtak preko Gradca u Beč i dalje na Prag i Berlin odmah kući. Из овога се писма види, особито како под конац говорим: Želim Vam sretno putovanje u Djakovo, да је *Рачки* управо мене звао, да у његову друштву одем и ја у Ђаково, да се *бискупу* поклонимо. То се догодило знатно касније. Вратив се у Петроград писао сам *Рачкому* 29 новембра 1885, у којем га у име *Стасова* молим за објашњење неких орнаментираних глагољских слова. Још је говор, како се у Русији боје да не буду уплетени у рат. Под крај додајем: Pitanje o preseljenju nije još riešeno, ali ja ću, nadam se, ostati gdje sam. Друго је писмо од 10/2 1886; ту се тужим да не добивам „Obzor" а тако не знам што бива у Хрватској: Naše novine ne spominju gotovo nikada o Zagrebu, osobito kako je *Starčević* u zatvoru te nema sukoba. *Brat* mi je pisao da se i *Derenčinu* nudja zatvor mjesto sabornice. To su dobre prilike, nadajmo se da će Magjari na taj način brzo dogospodariti, a zatvori to su još najmanje žrtve, koje mora pretrpjeti narod za svoj opstanak i svoju slobodu. Sudeći po svemu tomu što čovjek čita u novinama o toj zlosretnoj Austro-Ugarskoj, čini se kao da se kod nas sprema opet kriza, kao ona g. 1858 ili 1860-e. Samo tako ominoznim zasljepljenjem može se protumačiti, što Beč tako gadno nagradjuje Hrvate za njihovu vjernost. Valjda je sad već posljednji privrženik prestao vjerovati u ono nekošnje „aula est pro

nobis". Možete si misliti da me u takim prilikama ništa ne vuče n Beč. Ako se i ne bavim politikom, opet sam čovjek od mesa i krvi te ne bih lako izbliza gledao, što to sve biva u toj jadnoj monarhiji, a da još povladjujem na pr. čestitkama bečkih profesora *Bismarku,* valjda će do skora i do toga doći? Bog s njim s Bečom, neka se u njem i živi veselije no ovdje, ideje su na našoj polovici. Питам га, штампа ли своје путничке „упечатке". Хоћемо ли то читати као посебну књигу? Наводим како се зањ занимају петроградски познаници... *Lamanski* je upravo jučer odputovao u Moskvu na pogreb *Aksakova.* Njegova nenadana smrt duboko je ražalostila cijelu Rusiju. Magjari će se veseliti. Питам не би ли се *Ламанскому,* и ако не потврђеному члану, могле шиљати неке Акад. едиције. Још помињем: Ovdje je mlađi Srbin *Stojanović,* radi marljivo u biblioteci, sluša razne lekcije. Овде прекида моја преписка с *Рачким* за мојега боравка у Петрограду. Под крај тога одсека у нашој кореспонденцији чини се да фали више писама, ако нису може бити још где год заметнута међу писмима *Рачкога* другим лицима.

XXII.

Са тешким срцем после велике душевне борбе било је напокон решено, да остављамо Русију, да се селимо из Петрограда у Беч. Обавив све најглавније послове, ја сам већ у мају отправио *жену са децом* у Беч (у Бечу је била 22 маја). Она, видећи да су се њене давне жеље напокон срећно испуниле, узе одмах, чим дође у Беч те се настани у Burggasse, енергички у руке све што је требало да се нађе квартир и уреди како треба. Све је то радила с неким ентузиазмом задовољства, нашла врло згодан квартир у Lange Gasse 32, одакле се чак, како ми писа, виде на северо-западном крају улице горе (тога није заборавила, јер у Петрограду тога није било), обишла разне трговине покућства и наручила врло леп мобилијар, који још данас пуно вреди а поклоњен је недавно мојему *сину.* Једном речи моја је *жена* као права јунакиња свршила велики део посла и мени знатно олакшала оно друго. Ја сам оставио Петроград истом почетком јула, те кад сам дошао после 2 јула у Беч нашао сам велики део посла готов. Моја ми се *жена* хвалила да су јој ишли на руку декан (покојни *Барт*), *Миклошић* и млади доценат Пољак *Хануш.* Кад сам ја дошао у Беч, још није наш стан био готов, да би се могли одмах уњ уселити. Тако сам и ја неко време живео у chambre garnie у Burggasse, те сам у јутро обављао обичне званичне послове, а од подне полазио бих са *женом* и *децом* у нови стан, да причекамо, ако трговци штогод од наручених ствари донесу или довезу. Ова ми је шетња уза цркву св. Улриха и кроз један Durchgang из Neustiftgasse у Lerchenfelderstrasse

остала у тако угодној успомени, да још и сада радо отуда пролазим на успомену оних лепих дана првога још сасвим поетског боравка у Бечу, који је после био помрачен свакојаким бригама. Још се нисам право наместио у новом боравишту бечког живота, кад ме мимо свако очекивање почасти својом посетом г. др. Фр. Сам. *Краус,* познати сабирач етнографског материала по Босни, који је умео свратити на себе пажњу песмама мухамедоваца босанских, које као да је он први открио, разгласујући њихово велико значење, само да није рекао веће од најлепших српских песама Вукове колекције. Тај дрзовити чивутин беше својим изазовним понашањем задавао неприлика мојој породици, кад је живела у Бечу пре мојега доласка: долазио би у ручано доба у исти ресторан, где је обично моја *жена са децом* ручавала, те са ближњега стола фиксирао погледима моју *кћерку.* Сада се тај господин представио мени те по „нашему јужнословенском обичају“ (такова је била његова аргументација) донео ми уместо јабуке један лимун. Знајући што значи у народном животу јабука као подарак у кући где има одрасла девојка, ја сам га уљудно умолио, да се тога у напредак сасвим окани. Он као да је увидео, да ми овако понашање није угодно, те зато у напредак оставио је мене и моју кућу на миру. Ја сам касније дознао, да је био љут на *Миклошића* што га није хтео допустити к хабилитацији из — Märchenkunde. А у предговору к својему издању „Südslavische Märchen“ искалио је свој гнев такође на класичку филологију. Тако падосмо код господина *Крауса* у немилост *Миклошић,* ја и *Шенкл* као репрезентанат класичке филологије. Још оне зиме (1886) позва ме за једну недељу у министарство на разговор министар *Гауч* (Gautsch). Прво му је било питање, кад уђох у салон, познајем ли *Крауса.* Кад му рекох: „да, на жалост“, морадох му иприповедати све моје доживљаје с овим чудноватим господином. Тад ће и он мени све казати, ради чега је хтео са мном говорити. *Краус* умео се код *кронпринца Рудолфа* ушуљати као да је знаменит научењак, који ће се одазвати позиву у Русију, ако не добије у Аустрији положај и место према својему значењу. На то га ја, познавајући руске односе, уверих, да *Крауса* неће нигда позвати у Русију. Договорисмо се, да ћу ја нешто саставити, не знам у којој форми, као промеморију, коју ће *Гауч* подастрети *кронпринцу,* да га потанко о *Краусу* информира. На једноме балу исте зиме 1886/7 пришапну ми Гауч *(Gautsch)* само ове речи: es hat gewirkt! Још ћу из каснијих година нешто казати о *Краусу:* Хтео се негде год. 1887/8, кад није ишло са доцентуром, протурити као лектор за *четири* јужнословенска језика: хрватски, српски, словеначки и бугарски. Многи су колеге желели, да се никако не допусти ни на лекторат,

пошто се онако гадно наругао класичкој филологији. Мени се чинило праведније, да се поступа другим начином. За *два* (по нашему обичному рачуну за *један* српско-хрватски језик) било је довољно доказа његове потпуне вештине, али за словеначки и бугарски није дао никаквих доказа знања, из та два језика имао би се дакле подврћи колоквију, да докаже своје лекторско знање. Када би ова одлука њему саопћена, он не хтеде на њу пристати те се одрекао свакога лектората, пригрозивши се, како ми приповедаше, да ће ми се за то осветити.

Није ми право, што сам прве, да тако кажем, уводне речи морао посветити предмету, који није тако вредан, али тако је хтео хронолошки ред. Сад ћу се вратити к првим недељама нашега боравка у Бечу, у месецу јулу и августу. Ми смо ове месеце провели у Бечу, јер се ради уређивања стана није могло никуда из Беча; зато обичавасмо долазити под вечер у који год парк, да се надишемо ваздуха, на пр. у Stadtpark. Ту се једном случајно нађосмо са младим *Прерадовићем* (који је сада већ покојник!).

Ја сам се, док сам био у преписци са секционс-шефом *Давидом* о погодбама под којима бих могао поћи у Беч, оградио већ унапред против сумњичења, ако бих пошао у Русију, да се то тумачи иначе, но у смислу научних интереса и потреба. Могу рећи, да збиља мојих довољно честих путовања у Петроград (један пут тек чини се преко Москве) нико није криво тумачио. Но у оне прве дане и недеље мојега боравка у Бечу био сам управо болестан на души, тако ми је тешко било свикнути што сам оставио Русију. Зато нисам могао одолети жељи да још оне јесени, пре но што ћу отпочети предавања, не пођем још једном у Петроград, и ако то није управо било потребно. Не опомињем се свих појединости тадашњега бораљења у Петрограду, али из преписке што сам је имао са *женом* и једног одговора, који ми писа Ана, братова дружица, која је за мојега одсуства дошла била *жени* у походе, могу констатирати моју велику носталгију, што је моју драгу *жену* доводило у очајање. Она се тако забринуто бојала, да ћу у Бечу бити једнако незадовољан, да би волела била, да се радије пре него после вратим у Петроград. Што сам дуже но што сам и сâм рачунао остао у Петрограду, тому није био само један узрок, што сам се тешко растајао, већ су ми задавале неприлику још и бирократске формалности са паспортом. Ваљало је изнова тражити „командировку" за границу, да могу прећи преко границе! Још се добро опомињем, како ми је тежак био растанак са омилелим ми „Вторымъ Отдѣленіемъ". Опростивши се са члановима „Отдѣленія," кад сам силазио низ степенице зграде, у којој смо се обично састајали сваке недеље по једанпут,

биле су ми очи пуне суза! Једна од најлепших епоха мојега живота свршила је врло „трогатељно“. У Бечу је у време мојег одсуства био конгрес ориенталиста, који је домамио онамо и мојега старога пријатеља у Берлину Албрехта *Вебера.* Он је посетио моју *жену* те жалио што ме није нашао у Бечу. Зато срећан случај хтеде, да је код мојег наступног предавања у Бечу био присутан мој драги пријатељ Ал. Ник. *Веселовски,* који је управо у оне дане на путу за Меран остао неколико дана у Бечу, где смо се често видели. Он је чак написао за Вѣстникъ Европы кратак извештај о мојој наступној лекцији. Још пре мојег поласка ове године 1886-е из Беча у Петроград десио се случај, да је у јулу живео у Бадену Стојан *Новаковић* са својом породицом и у њиховом друштву архимандрит Иларијон *Руварац.* Састајасмо се то у Бечу, то један пут у Бадену. Овамо пођосмо једно по подне, да им одвратимо посету, ја са *женом и децом, Миклошић* и млади *Јиречек.* Када изађосмо из кафане на шетњу, узе *архимандрит* у своје друштво с леве и десне руке наше две јединице кћерке, моју *Стану* и *Новаковићеву Милицу,* па на шетњи забавља младе девојке цитатима из немачке лепе литературе (Шилера, Гете, Хајне итд.), тако да се запањене девојке нађоше у чуду, одакле једному калуђеру толико познавање модерне немачке литературе. Такав је био умник наш драги Иларијон *Руварац!* Са *Стојаном* говорисмо и о организацији средњих школа у Србији те ми се пријатељ похвалио, да је њима, а поглавито њему, пошло за руком ударити срећном средином те удесити план предавања тако, да ће у нешто краће време постићи исти резултат, за који ми овде требамо нешто више времена. Нисам могао ни смео приговарати, али као да се ипак није испунило његово надање, да ће српске гимназије надмудрити аустријске.

На повратку из Бадена у Београд писа ми *Стојан* 19 авг. 1886, да се бави проучавањем византијскога права: „Дошавши у Београд у првоме одмору седох да израдим jus protimeseos у византијском праву и у нашим правним обичајима. Скоро је готов тај мали чланчић и надам се да ће то бити први покушај историчне компарације каква је обична у литературним споменицима на пољу јуридичком.“ А до скора затим јави ми (18 септ. 1886) о новом назначењу за посланика у Цариграду. „Изненадни окрет политичких ствари на Истоку, о коме ми Ви баш говорите у последњем Вашем писму, крете и мене изненада из мирних мојих студија и хоће да ме баци у дипломате цариградске. Ништа ни издалека не слутећи, спокојно работах на делу своме, не саставивши ни недељу дана од повратка с пута, кад ме тргоше из мојих цирклова. Али се надам да ме та позиција неће толико отргнути од литературе колико су ме досадашње политичке

позиције отрзале.“ А већ 1/13 децембра стиже ми од њега једно писмо из Цариграда. Приповеда, да је у Нишу ради болести женине морао остати готово десетак дана. „Оставивши у Нишу прве лаке мразове стигли смо у Солун у најпријатније пролеће, нешто климом, нешто пак и променом времена на југовину, и ту смо уживали пријатности приморја и југа... Сва моја досадашња путовања, осим оног јединог у Русији, па у главноме и то, кретала су се у сфери немачке или средње европске културе. Жељан сам био, да један пут дођем у сферу какве друге културе, а већ сам знао да је у балканском јужном приморју италијанска и француско-енглеска култура. И њен уплив осетио сам, тако рећи, чим смо прешли нашу границу. Већ су нас у Куманову служили производима тога порекла и ту смо већ из уста турске господе која само турски говоре имали прилику да чујемо стасијун, шемендефер (и чемендефер). У Скопљу смо већ становали у италијанској локанди и служени били a la franca, а у Солуну се италијански за чудо много говори. Овде већ цело је предграђе у коме живимо француско и све су навике и ситнице живота сасвим другојачије од оних на које смо ми обично навикли. Од литерарних послова успео сам и за ово кратко време да нешто започнем. Мећем на хартију импресије и сазнања пута од српске границе к мору и ту сам прилично одмакао. Ма да је све то врло у брзо ишло, ипак има ситница, које неће бити на одмет и на које други, може бити, не би пажњу окренуо. Надам се да ћу моћи и мој летос започет посао наставити. Мислим, ако бог да, походити Хиландар.“ — Има још једно писмо од ове године (29 дец. 1886), у којем се тужи на неудобан квартир, који је најмио његов предшасник, приповеда о штети коју су претрпели Енглези што су одазвали вештог свог дипломата W. *White,* „који међу осталим и све словенске језике разуме... Руско је посланство корисно употребило време. Овде министарства нема, него је све у султанову двору. Ко поплаши или поткупи, онај има уплив. Изгледа да су Руси и једно и друго чинили. Сад је враћен *White,* али се не да тако лако вратити што је упуштено. Па је тешко и за Енглезе и за пријатеље еманципације балканске“. Изручује преко мене поздраве *Флоринскому,* који је тада, чини се, био у Бечу. Говори о издању Синтагме Властареве.

Просто без великих приправа, без сваких позива, не износећи у јавност, отпочех под јесен после повратка из Петрограда своја предавања. Како већ рекох, код наступне лекције био је присутан и мој петроградски драги пријатељ Ал. Ник, *Веселовски.* Пуним правом спомену он у својем извештају о тој лекцији (Вѣстникъ Европы 1886), да је за словенску филологију у широком смислу, како је ја схватам,

један једити професор — премало. Тога сам мишљења био дакако и ја те поставио себи задатак најближе будућности, да покренем оно питање у факултету и у министарству. Али овај час имао сам другу, пречу бригу, да оснујем институт за ђаке и њихово практично вежбање и читање у неком посебном за тај циљ удешеном локалу. Ту сам наишао на потешкоће због локала. И ако је нова университетска зграда истом пре две године била насељена, опет је свака жеља, да се добије какав засебни локал за који нови институт, изазивала читаву халабуку, пошто је бар на вид све било већ заузето. Некако около богојављења 1887 састала се комисија уз мене и ректора, декана философског и јуридичког факултета, једног вишег чиновника из штатхалтерије и инспектора зграде, да тражи за мој институт згодан локал. Обиђосмо читаву зграду, по уверавању инспекторовом нигде не би слободног простора, док нас напокон не доведе у десном крилу — јуридичком делу зграде, рази земље до стана, у којем је живео педел јурид. факултета; тај је стан састојао из маленог предсобља, кухиње и три собе на улицу, две по један, трећа са два прозора. Овде, ево рече инспектор, могао би се наћи згодан простор, кад би се педел преселио некуда страга изнад библиотеке. Разуме се да је тај предлог изазвао протест са стране декана јурид. факултета, који је налазио да философски факултет не би смео одузимати јурид. факултету просторе у десном крилу зграде, и ако је већ овде био смештен географски институт. Ја сам тек додао, да се и мени чини да тај локал није управо згодан за један научни завод, да бих се ипак сагласио прихватити понуду тек на неко време као провизорни намештај. По пријатељству са *Миклошићем* потужио му се проф. *Масен* ради тог нашег пресизања у јуридичку област зграде те умолио *Миклошића* да мене склони да одустанем од предложене комбинације. *Миклошић,* који није увиђао потребу посебног локала, предлагао је мени да пристанем на то, нека би у којем год аудиторију у вечерњим сатовима имали слушачи словенске филологије несметано право састајања. Тога мени није било доста, остао сам дакле код учињене ми понуде, иако само провизорно за невољу. Пошао сам ипак к проф. *Масену* да се испричам, да ми је жао што нема другог локала и што сметам интересима јурид. факултета, али ја се не могу обићи без засебног локала за мој институт, који је по мојој иницијативи прозван Seminar für slavische Philologie. Састављени и потписани протокол о нашем разгледању по згради буде одобрен од штатхалтерије те приведен у дело, тако да је около ускрса локал већ био испражњен и адаптиран за наше потребе. Јуридичкому педелу, који се никако није могао спријатељити са сељењем из локала с прозорима на Ring, где су његове одрасле кћери

могле гледати како мимо њихових прозора пролазе ђаци, би дан стан некуда високо у стражњем тракту зграде; он је све веровао да је то инспектор тако удесио из пизме — па биће он и наговорио некога да турне у новине искривљену и неоправдану нотицу, као да су Чеси хтели онај локал добити. Ја сам у Neue Freie Presse дао демантирати оно лажљиво тумачење.

Кад је нама био осигуран локал те су набављени потребити ормари за књиге, узех на све стране писати и мољакати, да нам разне словенске академије и учена или литерарна друштва притекну у помоћ књигама, т. ј. својим издањима, која се односе на словенску филологију, историју литературе, етнографију итд. С великом благодарношћу смем још и данас док ово пишем (24/4 1923) изрећи признање на све стране широкога словенског света, да нам је збиља одасвуда пружена помоћ пошиљањем велике множине драгоцених књижевних дарова. И ја сам много књига поклонио, како се то може видети по инвентарному списку свега што је унишло у нашу библиотеку. Ваља и то признати, да ми је министарство ишло по могућности на руку субвенцијама новчаним, креирањем неколиких стипендија за најприлежније чланове семинара итд. Нећу да се сам хвалим, тек истина је истина — ја сам с великом љубави, да не рекнем с одушевљењем, гледао да у том маленом институту створим узоран и користан завод, који ће к себи привлачити изблиза и издалека.

И ако сам био управо више главе оптерећен пословима, нисам ипак занемаривао личне преписке са пријатељима. Док сам још био у Петрограду пре првога доласка у Беч, или можда већ у Бечу, стиже ми од пријатеља *Пипина* писмо 14 јула 1886, којим свраћа моју пажњу на неку књигу *Аксакова,* говорећи о њој овако: „Я занимаюсь въ настоящее время книгой *Аксакова* и нѣчто написалъ, насколько было возможно. Думаю что очень хорошо было бы, если бы серьезные люди из братьевъ славянъ обратили на ту книгу вниманіе и высказались о ней. Вѣдь книга *Аксакова* цѣлая программа имѣвшая свое вліяніе, о которой много говорилось въ теченіе больше чѣмъ двадцати лѣтъ и надо бы наконецъ чтобы выяснились взгляды. У насъ всѣ думаютъ (тѣ кого занимаетъ славянскій вопросъ) что программа *Аксакова* — единственная какая возможна. Но желательно конечно чтобы славянскій отвѣтъ или отвѣты сдѣланы были серьезно, sine ira et studio. Онъ вызоветъ конечно противорѣчія и чѣмъ возраженія будутъ спокойнѣе и обстоятельнѣе, тѣмъ они конечно будутъ сильнѣе. Я въ своей статьѣ не могъ говорить съ тою полнотой, съ какою бы хотѣлось, но Вамъ она безъ сомнѣнія будетъ понятна безъ дальнихъ толкованій; не знаю какъ другимъ". Сада су после страшнога рата и догађаја у Русији сва не-

кошња важна питања о словенским међународним односима тако потиснута у назадак, да ће можда још много времена проћи, док ће може бити за нашу децу или унуке опет доћи на дневни ред. — Пошто је мој пријатељ већ могао из Вѣстника Европы знати да сам ја у Бечу започео своје лекције, писа ми 15. 11. 1886 међу осталим ово: „Я собственно довольно равнодушно смотрю на современныя славянскія дѣла; что бы я самъ ни думалъ, чего бы ни желалъ, это ни мало не поможетъ реальному ходу вещей, да главное, и высказать этого нѣтъ возможности. Небольшая попытка В. Е. отнестись къ событіямъ критически едва не навлекла на него бури.“ Приповеда о издањима ОЛДП и о *Ровинском* да је преко Цариграда отпутовао у Црну Гору. Даље наставља, ваљда у вези с неким мојим писмом: „Ваши вѣнскія новости не весьма удовлетворительны, но по крайней мѣрѣ Вы и впередъ предвидѣли трудности, такъ что Вы были къ этому приготовлены. Но надо сказатъ и то, что въ западномъ славянскомъ мірѣ никто раньше и не пробовалъ ставить хотя бы научную задачу такъ реально какъ Вы хотите поставить ее и ставите. Разсуждать сантиментально о славянском единствѣ и братствѣ — было бы очень легко, это ровно ничего не стоило потому этимъ и занимались и кричали объ этомъ такъ усердно люди, которые на дѣлѣ и не думали чѣмъ ни будь для этого поработать, не старались понять, что либо признать, въ чемъ либо себя умѣрить. Не мудрено будетъ понимать ваши взгляды и стремленія. Но я не сомнѣваюсь, что если уже Вамъ суждено будетъ остаться на западѣ, Вамъ удастся пробить эту кору незнанія и взаимнаго мелкаго недоброжелательства, вашъ научный авторитетъ сдѣлаетъ свое дѣло. Предоставьте эти элементы ихъ броженію, но храните для тѣхъ кто пожелаетъ ихъ узнать, другіе идеалы, эти послѣдніе будутъ на столько по содержанію выше и богаче ходячихъ мелкихъ и безрезультатныхъ пристрастій что въ концѣ концовъ возьмутъ верхъ — и это будетъ великое приобрѣтеніе. Это была бы новая эпоха въ исторіи нашей „взаимности“. Желаю Вамъ всякого успѣха. Хотѣлось бы мнѣ очень когда ни будь еще разъ взглянуть на славянство, но когда удастся, не знаю...“ Срдачне жеље драгога пријатеља, који је и сувише наде стављао у моју радњу у Бечу, доказују његово дубоко и правилно осећање виталних потреба у словенском свету, међу словенским народима, али како је у многим питањима његов глас остао гласом „вопіющаго въ пустыни“, тако није ни мени пошло за руком да знатно унапредим узајамно зближавање и боље познавање међу словенским народима, бар оним који су, како наши бечки ђаци, имали прилику да се међу собом виђају и друже. Њихова одвојеност, њихов сепаратизам био је јачи него ли воља појединаца, у којих су можда

били неколико шири погледи. Морао бих признати, да чак ни међу најближим сродницима, Србима и Хрватима, нису моја предавања постигла онога резултата, чијим су духом, правцем, тенденцијом била држана. Најжалоснија илустрација те истине изашла је на свет, када је младеж у два маха нашла за потребно и корисно (?) да изведе против мене једну уличну демонстрацију: и том су приликом демонстрирали засебице, један пут Хрвати, други пут Срби. Један је успех мојега рада био тај, што сам оживотворио другу катедру славистике и други, којему придајем не мало значење, што сам успоставио пријатељске везе са Прагом, тако да после одступа *Хаттале* то нису више била два противничка центра, већ се радило рука у руку у пријатељском разумевању. Дакако то су били тек наши лични односи, иначе бечки универзитет, особито наш факултет није водио, нарочито у последњим годинама, никаква рачуна о прашком чешком универзитету.

Пре но што ћу наставити преписку са *Пипином* и другим пријатељима из Беча и у Беч, ваља да са благодарношћу споменем велике услуге што их је одмах, у прво време после доласка моје *жене с децом* у Беч, њој учинио млади даровити Пољак славист Јан *Хануш,* који је на жалост прерано умро у Паризу (гл. Архив X. 660). А да додам и то. Док још нисам био у Бечу, дошао онамо из Петрограда мој добри познаник *Хезен,* велики поштовалац бискупа *Штросмајера,* с којим се је и састао у Бечу, а како је г. *Хезен* и моју породицу познавао, он употреби ту прилику да је и моју *жену и децу* представио бискупу *Штросмајеру,* с којим су чак били у Пратеру. Мени је после много много година једном згодом приповедао интимни поузданик *цара Фрање Јосипа*, фелдмаршал *Бек,* некошњи шеф генералнога штаба, како је по цареву налогу имао изручити *Штросмајеру* неку за овога врло неугодну цареву заповест, сада се више право несећам што је управо било, само ми је остао живо у памети утисак како су и *цар* и сви дворски кругови, којима је дакако par excellence припадао и *Бек,* страшно били нерасположени к бискупу *Штросмајеру,* а тај је ветар дакако дувао из Будапеште! Ја лично после одласка из Хрватске нисам имао прилике да се састанем и поклоним *Штросмајеру* све до једнога пута (не знам које је то било године, мислим г. 1895-е, гл. 15 књигу Чупићеве годишњице) када сам из Загреба путовао у Београд те уз пут зауставио се у Врпољу, где су ме дочекала кола и повезла у Ђаково. Ту сам један једини дан био *бискупов* гост. Ми смо сутра дан после мога доласка, пошто је *бискуп* одслужио своју мису, коју сам и ја слушао, дуго се шетали и разговарали о свему и свачему, највише о нашим политичким невољама. Мислим, да се *Штросмајер* могао уверити да ја нисам онај, како римски песник говори, hic niger

est, hunc tu, Romane, caveto. Готово бих рекао, да су његови попови мене осумњичили, не знам како бих рекао, да сам Аустријанац или маџарон, или можда чак зато, што сам велики србофил! Не знам, којом сам приликом честитао *Штросмајеру,* на што ми је са својеручним потписом одвратио с овим речима: „Dragi prijatelju! Topla Vam hvala na prijateljskoj čestitki. Bog Vas blagoslovio i cielu Vašu vriednu obitelj i svakim darom svoje milosti obasuo. Bog požurio onaj čas, kad će se moći reći da se Sloveni osjećaju isto onako slobodni u svojoj domovini, kao i oni narodi, koji bi još i danas htjeli da nad njima gospodare. Preporučujem se i u buduće Vašoj ljubavi i uspomeni a napose molitvi. Vaš prijatelj *Stroßmayer.*

Кад сам већ код односа са владикама, не могу пропустити да се не сетим сењског бискупа *Посиловића,* који је некада био орфанотрофац као и ја, само за две године старији ученик. После сретосмо се у Загребу, ја професор у гимназији, он на богословији катол. семеништа. А кад је постао сењским бискупом, везало га донекле са мном у пријатељство његово словенско богослужје. Он је био један од ретких Хрвата, који ме поздравише кад се прочуло да долазим из Петрограда у Беч. Он ми писа 24/4 1886 — а моје је именовање обелодањено 10 априла — док сам још био у Петрограду ово срдачно писмо у Беч: Iz Hrvatske stiglo Vam je bez dvojbe mnogo čestitaka, što dolazite svojoj domovini bliže a na stolicu slavnoga *Miklošića.* I ja se zbilja tomu radujem od srdca. Vašoj vrloj *supruzi,* koja Vas je toli odvažno i požrtvovno sliedila u dalek i tudj sviet, kako se riedko nadju Hrvatice — pače i muškarci misle da su ne znam u kakov sviet zašli, ako iz Zagorja dodju u Sriem ili, što je strašno, u Liku — dakle prevriednoj Vašoj *supruzi* čestitam što će, svojim bliže, moći s Vama zajedno boraviti ugodnije i zadovoljnije dane. I za svoju *djetcu* — Bog ju blagoslovio — valjda niste nikada ozbiljno mislili da ostanu Rusi. Hrvatska knjiga i hrvatska mladež, koja će Vas u Beču moći slušati kao da ste u Zagrebu, imaju uzroka veseliti se. I sâm bih, da mi je moguće, sjeo Vam do nogu da slušam staroslavjanski jezik. Neka Vam se ovo ne čini čudno, paradoksno. Znate da sam u Senju biskup, gdje bi po pravici imala biti staroslavjanska služba. Ja bih ju uzpostavio, i u Rimu ne bi bilo jamačno zapreke, nego u diplomaciji — magjarskoj! Svakako bi se glagoljsko pismo imalo zamieniti latinicom. A u ovom je težkoća takodjer diplomatična — da se ne bi tobože i ostali katolici Slaveni za staroslavjanskom službom pojagmili! Ako o ovom mislim, valja da ja nastojim pod starije dane nabaviti znanja i poznanja toga jezika, kad nisam učinio u mladje dane. Evo vidite da bih iskreno želio biti Vam učenikom. Makar mi ta sreća i ne dopadne, nadam se da će mi od Vaše dobrote dopasti druga, da ću naime, kad stignete u Beč, smjeti Vas zamoliti za savjet i

uputu. Iz novina doznajem da nećete nego istom u zimskom semestru početi predavanja u Beču, dosljedno da ste obvezani tu još koje vrieme boraviti. Ako je ovo istina i ako Vam nije nikakva neprilika, zamolio bih Vas za jednu ljubav. Vi ste lani izdali jedan starosl. kodex evangjelja, koji bih želio imati. Ako ima od sv. pisma staroga ili novoga zakona još drugi kakov kodex, izdan od *Sreznjevskoga* ili koga drugoga tu u Ruskoj, te bi se mogao lasno dobaviti, bio bih veseo da ga dobijem. Ne imam ni psaltira i još manje čitavo sv. pismo star. i novoga zakona na staroslavjan. jeziku a treba mi. Evo dakle što se usudjujem moliti, ako Vam nije neprilično, da biste izvoljeli nabaviti mi ono što znate i sudite da bi mi za moju svrhu vriedilo, pa da mi pošaljete sâm ili kroz koju tu knjižaru ovamo u Zeng per Fiume. Što se tiče novca, platit ću kako hoćete: onamo ili u Beču Vama kad dodjete, ili možda Vašemu bratu župniku. Oprostite ako sam došao u nevrieme, te primite i za vašu gospodju suprugu moje najdublje štovanje i prijateljski pozdrav. Pokorni Juraj *Posilović*.

Ја сам задовољио жељи бискуповој те му послао жељене књиге, на што добих 3 јуна 1886 ово писмо: Vrlo ste me uzradovali svojim prijateljskim odgovorom i pošiljkom. Primite zato moju srdačnu zahvalnost. Ja sam se Vašom prijaznom uputom već poslužio te imam osim Marijinskoga četveroevangjelja, za koje mi osim zahvalnosti preostaje naprama Vama još jedna dužnost — jur i Zografsko a prije sam već imao i Assemanov evangjelistar i Ostromirov (od Hanke), imam i Nikoljsko i Psalterium od Geitlera i Euchologium. A ovo će biti sve što imam. Mogu li Vašom dobrotom još šta dobiti, cieniti ću se sretnim. Još bi kamo li veća sreća bila, da sam u mladje dane ovakvih se studija prihvatio ili barem da mi je sada k tomu prava dokolica i dostatno zdravlje. Ali baš ovoga jednoga i drugoga imam po najmanje i moram svake godine po toplicah vrieme prosipati. Ovdje se sjećam kako sam g. 1884 bio kratko vrieme, ali za mene baš ugodno, s *Horvatovićem* u Karlsbadu. Hvalio mi je Vašu čestitu kuću, u koju reče da je najviše i najradje zalazio. Muž je po mojem sudu doista velevriedan i šteta što ga nije *Milan* prije toliko cienio, koliko bi reći da ga cieni sada. — O slavenskoj liturgiji razgovarat ćemo kad nam dodjete bliže. Doista bi bilo najbolje da je moći uvesti ćirilicu, ali za to je vrieme sada možda nezgodnije nego li ikada prije. Kako god daleko stojite na strani te se ciele duše bavite knjigom, ipak dobro vidite kako smo si i sami smetaoci da nas ne bi ogrijalo sunce i kako se tom našom ludošću služi neprijatelj. Kad dodjete bliže, javit će se više starih i naći novi prijatelji iz Hrvatske. I sam ne razumijem kako Vam se nisu odmah naradovali čim je bilo izvjestno da nam bliže dolazite. Tim više je meni drago da nisam zaostao... Najavite i opet miloj si gospodji

supruzi moje najdublje i najiskrenije počitanje, koje Vas i u mojem srdcu zajedno spaja. U Senju 3 lipnja 1886. Има од ове године још једно *Посиловићево* писмо од 1 септембра 1886, у којем жали што није на повратку из Карлсбада могао нас походити, журио се да дође што пре у Фронлајтен (у Штајерској). Још каже: Za našu liturgiju bit će još dosta vremena i prilike da Vas interesujem. Za sada se žalibože ne može ništa odlučnijega učiniti. Što bi pako meni za bolje poznavanje te stvari moglo biti od koristi ili potrebe, molim Vas da me na to i na dalje prijateljski izvolite upozorivati i, koliko Vam je vremena i prilike, nabavljati mi i pošiljati izvornike i pomagala kakovih si sam ne znam ni ne mogu nabavljati, naročito iz senjskoga kuta.

Док сам био забављен куповањем и наручивањем књига за семинар, дође ми од познатога Лужичанина *Пеха* једно писмо, у којем тај човек великих књижарских планова, али на несрећу без капитала, јавља ово (16/11 1886 из Лајпцига): „Ohne Zweifel werden Sie die Frage des slavischen Buchhandels für Wien in Betracht ziehen müssen. Vielleicht gedenken Sie auch meiner dabei, eines alten Praktikus auf dem Gebiet, der leider noch immer nicht die richtige Basis für eine erfolgreiche Thätigkeit gefunden hat. Ich habe Ihnen seinerzeit geschrieben, daß sich Mitglieder der hiesigen Handelskammer für mein Unternehmen interessieren, ich habe mehrere anregende Besprechungen mit ihnen gehabt, schließlich aber wurde ein sogenannter Sachverständiger, ein hiesiger Großbuchhändler zu Rathe gezogen und da zeigte sich auf einmal, daß die Sache ihre inneren und äußeren Schwierigkeiten habe — äussere weil der rußische Buchhandel nicht organisiert sei, wie er sein müßte — und die Sache verlief resultatslos. Der tiefere Grund ist neben Unkenntniß der slavischen Bedürfnisse, daß bei jedem größeren Geschäft hier am Platz der Absatz in die slavischen Länder, besonders nach Rußland, eine gewaltige Rolle spielt und beati possidentes, sie werden sich hüten jemand zu fördern, der Ihre Zirkel stören könnte.“ Пошто сам знао прави узрок свих *Пехових* неуспеха, нисам се даље упуштао у преписку о томе предмету.

Већ сам казао, како ми је тешко било, кад сам се морао опростити с многим пријатељима у Петрограду. Сви су као на лицу ми читали моје искрене срдачне симпатије за Русију, руски народ и њихово особито ми драго пријатељство. Није дакле никаково чудо, што сам и после одласка у Беч био готов на сваку услугу, кад би се ко од њих на мене обратио с каквом жељом или наруџбином. Међу првима који ми још у јесен посла писмо у Беч био је Влад. Вас. *Стасов,* познати љубитељ руских народних умотворина, руске уметности, поезије, музике, сликарства итд. Он ми написа из Петрограда 4/16 октобра 1886 ово писмо: Гл. Игн. Вик. Вы мнѣ позво-

лили обратиться къ Вамъ со всѣми моими научными надобностями, и вотъ я сейчасъ послѣ Вашего горестнаго отъѣзда уже пользуюсь этимъ милостивымъ дозволеніемъ. Вотъ въ чемъ моя просьба. Будьте такъ добры, спросите профессора Карабачека (которому низко кланяюсь но который уже 6 лѣтъ не отвѣчалъ ни на одно письмо!): не можетъ ли онъ сказать мнѣ номера того рукописнаго арабскаго корана, если не ошибаюсь „куфическаго“ XII—XIII вѣка, который находится въ Joanneum-ѣ въ Грацѣ и съ котораго 5 круглыхъ орнаментовъ такого вида приблизительно я скопировалъ въ 1880 году изъ бумагъ профессора *Карабачека*. Профессоръ этотъ былъ тогда со мною безмѣрно любезенъ и обязателенъ, далъ скопировать мнѣ изъ приготовленнаго своего Атласа все что̀ только я нашелъ для себя нужнымъ; къ несчастію не было отмѣтки, какой № этой рукописи, а это мнѣ теперь необходимо для моего описательнаго текста. Будьте такъ милостивы сообщите мнѣ это свѣдѣніе, если возможно въ нѣкоторой скорости, корректура уже пришла!! Послѣ Вашего отъѣзда ничего новаго у нас не произошло. Все та же „тишь да гладь да божья благодать“. У меня лично только та новость что къ своему а̀тласу и сочиненію я прибавляю еще новый листъ № 156, это будетъ у меня орнаментъ средне-азіатскій по рукописямъ вывезеннымъ генералъ-адьютантомъ Кауфманомъ послѣ взятія Самарканда и Ташкенда и находящимся въ нашей публичной библіотекѣ. Я думаю Вы меня похвалите да и многіе въ Европѣ тоже за то что я представляю разныя заставки изъ разныхъ рукописей джагатайскихъ и на которыхъ точно написано: „писано въ городѣ Бухарѣ“, „въ городѣ Кокандѣ“, „въ городѣ Хивѣ“ итд. Вѣдь этакихъ рисунковъ изъ рукописей въ всей Европѣ нѣтъ и это недавно подтвердилъ мнѣ, чуть не хлопая мнѣ въ ладони издали хранитель восточныхъ рукописей въ британскомъ музеѣ Mr *Kien* (мой старинный знакомый). Завршује писмо жељом, да би се доскора вратио назад к њима. Ја сам испунио његову жељу те управо из Граца дознао то што је њему требало. Зато ми је и одговорио управо одвећ љубазним писмом 23/10 1886: Я уже не говорю про свою благодарность, но Вы меня просто поразили тою быстротой, съ которою Вы добыли мнѣ свѣдѣнія из Граца; какъ Вы человѣкъ столько занятой и своими и чужими дѣлами и все таки находите время не забывать моихъ просьбъ!! Между тѣмъ какъ я такъ давно привыкъ видѣть что каждый начинаетъ именно съ того что забываетъ о чем его просили! Удивительный, удивительный Вы человѣкъ, совсѣмъ какое то исключеніе составляете. Но такъ какъ Вы столько добры, столько хороши со мною, Вы должны быть за это наказаны, (какъ Вы давно испытали, никакая хорошая вещь въ мірѣ не остается безъ наказанія).

И именно я осмѣливаюсь снова преслѣдовать Васъ и просить у Васъ новой услуги: я прилагаю здѣсь прориси (кальки) съ орнаментовъ арабской рукописи изъ Граца и покорнѣйше прошу Васъ переслать ихъ къ профессору *Шухардту* въ Грацъ съ просьбой, чтобъ онъ отмѣтилъ на какой страницѣ оригинала находится каждый изъ этихъ орнаментовъ. Да я уже давно потерялъ надежду получить что - нибудь отъ Карабачека — и вотъ какая вдругъ неожиданная помощь отъ Васъ. Впрочемъ съ самаго 1880 г. когда я благодаря *Гену* познакомился съ Вами въ Берлинѣ я только одно и испытывалъ съ Вашей стороны, безконечное одолженіе. Моя сестра завтра сама Вамъ пишетъ. Мы всѣ Васъ знавшіе постоянно вспоминаемъ Васъ и не можемъ утѣшиться. Дай Богъ чтобъ это перемѣнилось.“

Године 1887, пошто су свршила предавања, одлучисмо се по примеру толике множине Бечлија да и ми пођемо на неко време за одмор у Салцкамергут. Не опомињем се више како се намерисмо управо на место *Seewalchen,* које лежи на почетку језера Attersee. Избором места као и са станом и храном били смо задовољни, само се нешто одвећ рано, већ почетком септембра, вратисмо у Беч. Из места учинисмо осим мањих шетња један повећи излет на колима у *Mondsee.* Враћајући се у Беч доживесмо код Пуркерсдорфа малу незгоду. Наш је воз имао толико закашњење, да је у Пуркерсдорфу морао пуштати напред брзи воз, који је дојурио и овде нас достигао. Уклањајући се са главних трачница да очисти пут брзому возу, није наш воз довољно брзо заузео побочне трачнице већ га је брзи воз захватио још на главним трачницама те свом силом ударио својом јачом у нашу слабију локомотиву и њу силно оштетио. Како је локомотива нашега воза пострадала, морадоше доћи из Беча возови у помоћ, који су до касно у ноћ превозили путнике у Беч. Осим материјалне, друге штете није било никакве. Вратив се у Беч ја сам до скора у друштву са *Пастрнеком* и *Мурком* кренуо пут Москве и у Јарослављ на Волги на археолошки конгрес. На путу онамо нисмо се заустављали у Москви већ се провезосмо управо у *Јарослављ.* Предавања на томе састанку нису ме толико занимала као сам град Јарослављ и његова архитектура и особито врло занимљив излет у *Ростов.* Овде поклонисмо се храму светитеља Дмитрија Ростовскога. Том приликом посматрајући певачки збор саборне цркве налазио сам особито развијен тип тамошњих људи у образима. Нисам дакако антрополог, који испитује размере појединих делова човечје лубање (зато би требало било да је присутан такав зналац као покојни *Толдт!),* али на први мој поглед човека нестручњака истицала се у тих људи шиљаста губица провирујући изван ортогнатске линије образа у оштри шиљак.

Није ли то соматска карактеристика старог финског племена Мерјана? Можда је стручњацима све то добро познато, ја сам хтео тек овде споменути моју тада добивену импресију. Ова су места (Ростов, Јарослављ) за културни развитак Русије, особито као прелаз са староруске московске архитектуре у храмовима у новију већ под западним утицајем урађену, врло знатна; проматрајући овдашње споменике као да наслућујеш да ће за њима доћи време и развитак, ма и нешто силовит, Петра Великога. Код разгледања јарославских споменика свраћали су на то нашу пажњу стручњаци међу члановима конгреса, а ја смем рећи да сам разумео и схватио њихово тумачење. Мој интерес за Јарослављ био је тако живахан, да су ме изабрали чак за члана тамошњега црквено-археолошкога друштва.

Кад већ нисам видео Волге у њеној потпуној величанственој ширини, хтедох бар да се у њој окупам. Ту смо процедуру извели нас двојица из Петрограда: ја и Орест Федоровић *Миллер*. Али нама се прохтело да се и на пароброду повеземо бар донекле Волгом. Договорисмо се ја, *Пастрнек* и *Кочубински* да ћемо до Костроме учинити излет на пароброду, који је полазио из Јарославља вечером. Ту нађосмо велики комфорт за спавање уз електрично осветљење а за вечеру нахранише нас дивном рибом. У *Кострому* стигосмо рано у јутро негде одмах иза 4 уре. Кад изађосмо, огласи се с неке улице музика. Ми ћемо ближе да чујемо што је тако рано у зору Кострома стала одјекивати неком особитом музиком. Городово́ј протумачио нам је то тако да се пастири, који ће по разним улицама изазивати говеда на пашу, свако јутро најпре састају на три места где живи месно начаљство, да их својом музикалном продукцијом из рогова — зато се и зову „рожники“ — под прозорима поздраве, а тада се разиђу по улицама свак у свој рајон, где пред сваким двором музиком изазивљу говедо на пашу. Недавно пре наше посете пострадала Кострома од великог пожара, чије смо трагове још опажали правећи неком дугачком алејом јутрњу шетњу, док су људи по кућама још спавали. Кад је већ било време да се може учинити посета владици, који је живео у манастиру Ипатијевском, одакле царска фамилија Романових вуче лозу, дођосмо к њему и он нас прими врло љубазно. Мени паде у очи множина лепих слика талијанске школе, које су красиле његове салоне. То нам је сам владика објаснио тако, да је бивши у Риму код руског посланства радо набављао лепе слике те их оданле повезао са собом у Русију. Враћајући се још исти дан дању у *Јарослављ* наужисмо се лепе вожње Волгом.

На повратку са конгреса остасмо ја и *Пастрнек* неколико дана у *Москви*. Не опомињем се тачно када је то било,

да сам ја дуже времена остао у *Москви*, да радим то у „Јединовјерческом преображенском“ манастиру, то у Синодалној библиотеци и Румјанцовском музеју. Знам, да сам једном оваком приликом посетио Сергијев Посад и Тројицку Лавру с Духовном академијом (што одговара западним теолошким факултетима), где ме намесник Леонид (*Кавелин*) ванредно љубазно примио и богатим рибљим доручком и обедом почастио. Не знам, да ли сам овај пут или пре тога на позив архимандрита *Амфилохија* (потоњег епископа угљичкога) посетио његов Данилов манастир, у којем се он у цркви похвалио оригиналном идејом што је по стенама дао насликати свакојаке призоре извађене из Остромирова јеванђеља, из Изборника Свјатослава и разних других староруских споменика. То је било оригинално шаренило по стенама цркве, које по његовом уверавању побожни Руси налазише да је врло лепо.

Из *Москве* одосмо у *Петроград* и опет само на кратко време те кући у Беч, док је *Мурко* остао у Русији. У Бечу нашао сам међу нашим људма, с којима сам се могао дружити, два одлична господина, обојицу сам већ од прије познавао. То су били велики жупан вараждински *Утјешеновић* и стара хрватска кореника, барун Метел *Ожеговић*. Овога сам већ једном видео у Вараждинским Топлицама, где ме с њиме упознао мој шурак Виктор *Струпи*. Сада ме почастио својим походом и позвао к себи у Хицинг, где је имао своју кућу. Долазио сам кад год к њему на разговор, а преко зиме позивао би више пута по недељама одличније Хрвате бечке к себи на ручак. Ту се нашло на столу јела добивених из Хрватске „испод Беле“, како се звао замак са старим развалинама, у којем је преко лета обично становао сам *Ожеговић,* док му је син живео у Гушћеровцу. Врло је занимљиво било слушати *Ожеговића* кад нам је за столом из својих успомена причао о борби са Мађарима у Пожуну, кад је као репрезентанат Хрватског сабора против покушаја мађаризације бранио — латински језик. То је било дакако пре 1848-е године, док су хрватски феудалци, из противштине против илиризма и „илирског“ језика (штокавштине) волели латинштину. Слушајући његово занимљиво причање много сам жалио, што није (како се чини) оставио мемоара о свом животу и врло важном политичком раду. Брошура „Njekoji spisi iz javnoga političkoga djelovanja Metela baruna *Ožegovića* belskoga i barlabaševačkoga“ (Zagreb 1887, 8⁰ 79) не испуњује дакако празнине. Метел *Ожеговић* исказао је мени ту част, што је кумовао мојему *сину Никици* у Бечу на „фирми“. Са другим нашим познаником *Утјешеновићем* виђасмо се тек изретка посетама он к мени, ја к њему.

Мојему заводу посвећивао сам много времена, првих го-

дина имао сам у томе знатну помоћ од првога библиотекара нашег семинара Евгенија *Козака,* који је врло тачно уписивао књиге у инвентарну књигу и у азбучни каталог, исто тако пазио код књига да се не износе из завода и тачно враћају. Младој генерацији гледао сам да помогнем препоручајући их за путне стипендије; моја је препорука за *Гауча* много вредела. Тако добише субвенције за научна путовања *Мурко, Нахтигал, Пријатељ, Облак* и др. О последњем биће још говора. Семинарска вежбања са ђацима била су по средама од 5 до 7. Учествовање са стране младежи није било незнатно и рекао бих доста поучно. Читања и интерпретације изазиваху критику не само с моје стране већ и са стране слушача. Без изузетка гледало се да критика не буде жучљива или лично увредљива. Мило ми је што се могу похвалити да су к нама долазили чак млади слависти из Русије. Опомињем се како је био к нама послан из Букурешта покојни *Богдан* те сам управо ја сам, познавајући културну прошлост Румунске, препоручио му, да из Беча настави своја студија пут земаља, које су у старо доба имале ближе политичке и културне односе с Румунијом, а то су Пољска и Русија. После пада министарства *Стурдзе* послушао је *Богдан* мој савет те пошао збиља у Галицију (Краков) и у Русију. *Богдан* је био мени благодаран и врло одан као срдачни пријатељ. Велика је штета, што га тако раноуграбила смрт! Ја сам у немачком тексту мојих *Спомена* набројио неколико најглавнијих чланова мојега некошњега семинара: проф. *Козак* (био у Черновцима, а можда је и сад онде), проф. *Богдан* (†), др. *Карáсек* (†), проф. *Облак* (†), проф. *Матов* (†), др. *Ђорђевић* (†), М. *Иванов* (†), проф. *Нахтигал* (сада у Љубљани), др. *Пријатељ* и др. *Кидрић* (исто тако оба у Љубљани). Из Русије М. *Сперански, Иљински, Грунски, Григорјев, Архангелски* и др.

Разуме се, да сам и ове прве године мојега бечког академског рада настављао преписку са пријатељима. Пре свега нисам заборавио мојега драгог пријатеља *Пипина*. Он ми на једно моје писмо одговори 15/3 1887: Очень радъ былъ получить вашу вѣсточку и не медлю отвѣтить. Пріятно намъ всѣмъ было узнать, что ваши домашнія дѣла идутъ слава Богу какъ нельзя лучше и жаль что ваши дѣла ученыя Васъ еще не совсѣмъ удовлетворяютъ. Думаю однако, что оставаясь вѣрнымъ своей задачѣ Вы несомнѣнно создадите себѣ и университетскую аудиторію какую Вамъ хотѣлось бы имѣть и вліяніе литературное. Говоря безъ всякихъ комплиментовъ Вы теперь самый сильный изъ всего западно славянскаго учено-литературнаго міра въ широкомъ знаніи славянскаго прошедшаго, славянской современности и въ частности и въ особенности въ знаніи русской жизни и литературы. А это послѣднее знаніе чѣмъ дальше тѣмъ все больше должно быть изслѣдо-

вано западному славянству которое и начинаетъ это чувствовать. Мнѣ казалось бы, что Вамъ и можно было бы открывать эту сторону вашего богатаго знанія. Скрывать нечего — и русская жизнь и западно-славянская жизнь имѣя несомнѣнныя связи взаимнаго интереса чрезвычайно мало знаютъ другъ друга, ходятъ въ потьмахъ и эти потьмы слѣдовало бы разсѣвать тѣмъ кто имѣетъ для этого особыя данныя а Вы ихъ имѣете. Я съ большимъ любопытствомъ и участіемъ жду, когда Вы приступите къ исполненію задуманнаго Вами и мнѣ глубоко сочувственнаго труда — славянской энциклопедіи или проподевтики. Какъ она нужна, Вы очень хорошо знаете — и пора бы. Со времени „славянской народописи" мы въ сущности не имѣемъ книги которая замѣнила бы ее, хотя сдѣлана громадная масса изслѣдованій по разнымъ частямъ славяновѣдѣнія. Послѣ этого аналитическаго труда нуженъ на конецъ синтезъ, уже не въ народно-романтическомъ а въ реальномъ историческомъ, этнографическомъ, литературномъ и политическомъ смыслѣ. Я думаю что подобный трудъ былъ бы во всѣхъ отношеніяхъ трудомъ благодарнымъ. Мнѣ кажется Вы удачно могли бы соединить его съ университетскими курсами и я увѣренъ, что разъ начавши этотъ общій сводъ славяновѣдѣнія Вы сами были бы имъ заинтересованы. — „Полное" изданіе *Пушкина* о которомъ говорили Вамъ Д. Ѳ. *Кобеко* и я, не осуществилось по нѣкоторымъ вмѣшательствамъ[1]). Естъ только приблизительно полное, изданій *Пушкина* теперь явилось масса и весьма недурныя есть за $1\,^1/_2$ р. за всего Пушкина. Лучшимъ и самымъ дорогимъ остается изданіе литературнаго фонда. „Архивъ" я получилъ отъ *Грота* и очень Васъ за него благодарю. Что касается моихъ работъ, на этихъ дняхъ вышлю Вамъ что было у меня написано въ послѣднее время. Въ данную минуту я занимаюсь продолженіемъ своей исторіи русской этнографіи. Въ апрѣльской книгѣ В. Евр. явится „бѣлорусская этнографія" — написано уже двѣ статьи, всѣхъ будетъ три или даже четыре. Изъ этого видите что изложеніе довольно подробное и для нашего большинства вѣроятно въ многомъ ново. — Въ Обществѣ Л. Д. П. князь *Вяземскій* теперь уже совсѣмъ не бываетъ, онъ не можетъ выходить. Чтенія бываютъ тамъ не лишенныя интереса и со вступленіемъ въ предсѣдательство Д. Ѳ. Кобеко дѣло пойдетъ, кажется, проще и практичнѣе.

К овому је писму било приложено још од *Пипинове* жене, Јулије Петровне, врло симпатичне, умне госпође, десне руке

---

[1]) Знам из приповедања да је *Побѣдоносцев* био противан да се сва оставштина *Пушкинова* наштампа, ма да је доста тога, што је у Русији забрањивала цензура, већ давно наштампано у Берлину. *Побѣдоносцев* кажу хтео је светлу личност великога руског песника сачувати у очима широке руске публике од којекаквих мрља.

и верне помагачице Александра Николајевића, неколико љубазних речи (14/3 1887): Не могу не выразить мою большую радость, прочитавъ Ваше письмо, многоуважаемый Игнатій Викентьевичъ, гдѣ Вы пишете о музыкальныхъ успѣхахъ Вашей молодежи. Я всегда особенно симпатизировала Станочкѣ и можете повѣрить какъ я обрадоваласъ узнавъ объ ея музыкаьномъ торжествѣ — Вы спрашиваете о насъ — зиму провели мы очень пріятно, молодежь много веселилась, устраивались у насъ живыя картины, домашній театръ, чтеніе и всякія удовольствія и все это дѣлалось съ большимъ искусствомъ и было очень оживлено. Въ тоже время у каждаго занятія шли успѣшно. Вѣра много рисовала и весьма порядочно. Наташа продолжаетъ лѣпить и нацняхъ не дурно сдѣлала барельефъ профиля Александра Николаевича. Старшій сынъ собирается въ 8 классъ и продолжаетъ увлекаться музыкой, а Коля поступилъ въ январѣ въ филологическую гимназію, работаетъ легко и хорошо, по латыни дошелъ до ловкости писать въ классѣ extemporale безъ ошибокъ и въ маѣ перейдетъ во 2-ой классъ, онъ зимою много упражнялся на конькахъ и танцахъ и музыкой не пренебрегаетъ. Я же всю зиму безвыходно просидѣла дома кашляя безпрестанно и на лѣто мнѣ совѣтуютъ ѣхать въ Финляндію, вѣроятно мы устроимся гдѣ нибудь около моря, работаемъ по прежнему съ мужемъ. Безспорно хотѣлось бы Васъ всѣхъ повидать и поотдохнуть немного въ Вѣнѣ, но это невозможно. О *Никицѣ* я давно порѣшила что онъ талантливъ но я предполагала это на поприщѣ ученомъ а выходитъ что быть можетъ и на музыкальномъ. Дай Богъ что бы мое предсказаніе осуществилось. Передайте мой сердечный привѣтъ Вашей супругѣ, милой и интересной Вашей дочери и будущему виртоузу Никицѣ. Глубоко преданная Вамъ Ю. *Пыӣина* (14 марта 1887).

О плану због енциклопедије биће говора после. Овде ћу из године 1887-е надовезати једну књижевну понуду, коју сам и прихватио те неки посао израдио. Ево о чему је реч. Познати ми из петроградске Академије г. *Сомов,* редактор журнала „Вѣстникъ изящныхъ искусствъ“, беше ми написао почетком г. 1887 ово писмо: Расположеніе какимъ я имѣлъ честь пользоваться съ Вашей стороны во все время пребыванія Вашего въ Петербургѣ внушаетъ мнѣ смѣлость обратиться къ Вамъ съ настоящимъ письмомъ и утруждать Васъ нижайшею своею просьбою, Вы соблаговолите извѣстить мнѣ хоть коротко „да“ или „нѣтъ“. Просьба эта состоитъ въ слѣдующемъ: Вамъ извѣстно что В. В. Стасовъ окончилъ изданіе своего „Славянскаго и восточнаго Орнамента“. Этотъ трудъ столь капиталенъ, что я не могу въ издаваемомъ мною „Вѣстникѣ изящныхъ искусствъ“ удовольствоваться помѣщеніемъ какой либо поверхностной замѣтки о немъ, а долженъ напечатать

дѣльную, хотя бы и небольшую его рецензію, составленную вполнѣ компетентнымъ лицомъ. Между тѣмъ среди сотрудниковъ моего журнала нѣтъ никого кому можно было бы съ полною благонадежностью поручить составленіе подобной статьи. Въ этихъ обстоятельствахъ я долженъ обратиться къ Вамъ какъ къ извѣстному знатоку славянства, помогавшему г. *Стасову* въ его трудѣ и слѣдовательно хорошо знакомому съ этимъ послѣднимъ. Не примете ли Вы на себя написать для моего журнала отзывъ о *Стасовскомъ* изданіи и тѣмъ безконечно обязать меня?

Кад сам у одговору на тај позив пристао, добих 10 јуна 1887 ово писмо: Приношу Вамъ свою нижайшую благодарность за столь любезно выраженное согласіе украсить мой журналъ составленной Вами рецензіей на изданіе В. В. Стасова. Согласіе это несказанно меня обрадовало и я тотчасъ же принялъ мѣры къ скорѣйшей высылкѣ Вамъ 2° и 3° выпусковъ *Стасовскаго* Сборника. Такъ какъ по справкѣ оказалось, что Владимиръ Васильевичъ еще не передавалъ назначеннаго для Васъ экземпляра въ Академію наукъ, то я просилъ его не дѣлать этого а довѣрить отправку къ Вамъ изданія мнѣ, на что, конечно, онъ согласился съ охотою. Завтра или послѣзавтра 2 и 3 выпуски будутъ посланы Вамъ по почтѣ на счетъ моей редакціи такъ что Вы получите ихъ въ скорости. Съ нетерпѣніемъ буду ожидать Вашей рецензіи, но не хочу стѣснять Васъ назначеніемъ желательнаго времени для приготовленія: отъ Васъ вполнѣ зависитъ приняться за нее безотлагательно или попозднѣе смотря по тому какъ позволятъ другія болѣе важныя занатія Ваши. Предоставляю Вамъ также самому опредѣлить размѣръ рецензіи, хотя я нахожу нужнымъ сказать что въ виду общаго объема моего журнала было бы желательно, что бы она не превосходила 3-хъ печатн. листовъ (мой печатный листъ по количеству строкъ и буквъ почти равняется печ. листу Вѣстника Европы).

Моји други послови не допустише ми да напишем рецензију раније но под крај године. Кад сам је послао у Петроград *Сомову,* писа ми 21 дец. 1887 ово писмо: Сказать правду я уже совсѣмъ было отчаялся получить отъ Васъ обѣщанную рецензію на сочиненіе В. В. Стасова, предполагая что множество другихъ болѣе важныхъ занятій помѣшало Вамъ написать ее. Однакожъ я все еще медлилъ обратиться съ просьбою разобрать трудъ *Стасова* къ другому лицу по той простой причинѣ что не находилъ никого кто могъ бы исполнить это добро порядочно. Тѣмъ съ большею радостью получилъ я Ваше любезное письмо вмѣстѣ съ началомъ Вашей статьи, за которую кланяюсь Вамъ въ ноги. Съ нетерпѣніемъ буду ждать полученія остальныхъ двухъ частей этой статьи да бы напечатать всѣ три вмѣстѣ въ ближайшей

какъ придется книжкѣ своего „Вѣстника“. Размѣромъ статьи покорнѣйше прошу не стѣсняться, пусть будетъ она пространная въ виду того что съ одной стороны разбирается сочиненіе достойное того чтобы говорить подробно а съ другой каждая лишняя строка Ваша послужитъ новымъ украшеніемъ для моего журнала. — Ја ћу му бити послао свршетак рецензије доста брзо, јер ми у писму 31 маја 1888 већ јавља да је рецензија наштампана; добио сам хонорар и 5 посебних отисака: Принося Вамъ нижайшую благодарность за то что Вы украсили своею прекрасною статьею мой журналъ итд.

Јоште пре тога написао ми је сам *Стасов,* којега је дакако мој одзив о његовом делу много занимао, 29/3 1888 ово: А. И. *Сомовъ* прислалъ мнѣ сегодня 1-ую полосу коректуры Вашей статьи о моемъ Орнаментѣ и я не могу воздержаться чтобы не благодарить Васъ за сердечное сочувствіе Ваше къ моему многолѣтнему труду. Такіе отзывы, такое сочувствіе вполнѣ вознаграждаютъ за общее молчаніе продолжающееся скоро уже годъ! Вѣроятно кромѣ Васъ никто и не отзовется. Буслаевъ пишетъ мнѣ что старъ и боится очень громадной работы разбора да и слишкомъ занятъ своимъ собственнымъ изданіемъ, а другіе (какъ Соболевскій) будутъ вѣроятно только нападать и хаять. Впрочемъ Буслаевъ говоритъ что какъ посвободится, тотчасъ напишетъ свой разборъ. Ну да какъ бы ни было мнѣ выше головы довольно и Вашего одного разбора. Буду ждать (на дняхъ) остальной Вашей статьи и напишу Вамъ снова свои впечатлѣнія. Но гл. И. В. я немного удивился тому, что Вы не одобрили моего помѣщенія въ „Атласъ“ стилей чешскаго, польскаго, хорватскаго итд. Вы вполнѣ правы, если дѣло будетъ идти о томъ, что эти стили не имѣютъ уже отношенія къ всему кириловскому и глаголицкому въ славянствѣ. Но вѣдь это же не была моя единственная цѣль! Я хотѣлъ раньше всего дать возможно полные образцы славянскихъ стилей каковы бы они ни были и какія бы примѣси и вліянія тамъ ни существовали. До сихъ поръ никто не далъ всей полноты славянскихъ орнаментальныхъ стилей и я задумалъ это сдѣлать. Уже только какъ 2-ой пунктъ у меня являлась мысль анатомировать этотъ матеріалъ, разбирать происхожденіе, вліяніе итд. Значитъ какъ же мнѣ было пропустить объевропѣившіеся стили? Я не имѣлъ кажется права это сдѣлать. Но сверхъ всего остального я нахожу несомнѣнно славянскіе элементы въ началѣ польскаго и чешскаго стилей и я намѣренъ ихъ указать. А разъ взявши стиль я не имѣлъ уже права взять изъ него, напримѣръ, одинъ только XI вѣкъ или одинъ только XII-й. Я довелъ уже весь стиль до конца сколько могъ и нашелъ. Если я успѣю это доказать, то буду очен счастливъ. А между тѣмъ все таки моя благодарность къ Вамъ безконечно глубока.

Ја сам ове године — 1887-е — изменио са *Новаковићем* више писама, ја њему из Беча, он мени из Цариграда; одатле су извадци у мојем немачком тексту опширно наведени, али овамо не треба да их умећем, јер је међутим све најважније наштампано у 35-ој књизи Чупићеве Годишњице на страни 290—296.

Нама је у Бечу у првим годинама пролазило време брзо и угодно. Већ године 1887 био сам изабран за члана дописника, а године 1888 за редовног члана бечке академије. Тиме је контакт с неким професорима, који су исто тако били чланови Академије, постао много ближи; помињем све већ сада покојне *Хартела* (који је најпосле дотерао чак до министра). *Хајнцела* (који је погинуо самоубијством), *Билера* (Bühler), који је у Боденском језеру заглавио (може бити навлаш?), *Бидингера, Бендорфа, Рајниша* (Reinisch) и још неке друге. У кући, где смо становали до г. 1890 у Lange Gasse, састајали би се пријатељски код *Демелиуса,* где се много неговала музика. Мој је *син* полазио гимназију код пијариста, али није лако напредовао, јер је по савету тадањег директора *Чермака* одмах био уписан у 2 разред, те је тога ради запињао, док није у петом разреду сасвим угрезнуо у други ред те због тога морао поновити 5 разред, чега ради преселисмо се из Lange Gasse у Деблинг (Döblinger Hauptstraße 18). Ту је без дојакошњих неприлика добро напредовао. Није требало као пре једнако обилазити професоре, што сам ја редовно остављао мојој драгој покојној *жени* да као мајка расправи с професорима све неприлике. У Деблингу свега тога није више требало. Године 1888 и 1889 проводисмо лето у *Гмундену* и *Алтминстеру* (близу Гмундена). Особито прве године био је боравак у Villa Stenglin (на путу између Altmünstera и Traunkirchena) врло угодан, на колима прависмо на све стране излете (чак до *Ишла),* само нам је сметала честа киша. Једне од те две године (год. 1889-е) повезосмо се уз пут до *Кирнберга,* (т.ј. управо најпре само жена с децом, а ја сам могао доћи истом после свршених предавања), где је *Пастрнек* са породицом живео на имању препозита (Domprobst) цркве св. Степана (тада је био препозитом ујак његове жене, некошњи професор теолошког факултета бечког *Швец).* На том имању проведосмо неколико врло угодних дана, возећи се по околини (у Мелк, Лунц, Шајбс). Из Гмундена повезосмо се прве или друге године у *Салцбург* и оданле на Гајсберг. Године 1889 у јесен (у септембру) повезао сам се опет у *Петроград,* да ли баш те године, више се право и не опомињем.

Зими г. 1889/90 завлада у Бечу епидемија инфлуенце која је и у нашој кући бацила у кревет мене и мојега *сина.* Код њега метнула се болест на очи, лечник дао нам савет

да идемо преко лета на море, свративши пажњу на *Опатију;* рекао бих да сам негде већ у пролећу ја са̂м био пошао доле да им нађем стан, што је био код Јустића; помагао ми је и ишао код тога на руку *Штангер*. Моја је *жена* већ 17 јуна 1890 стигла онамо *с децом*, те је била са свим, што је нашла и видела, врло задовољна. Купање у мору пуно је користило *Никици*, врло је брзо научио пливати, помагао му је код тога неки стари крајишки официр *Сабљак*, који је и мене лепо забављао причањем догађаја из своје војничке службе. Кад би сви људи имали воље и вештине да све своје доживљаје онако опишу, како их умеју усмено причати, много бисмо тога потање и верније знали и боље познавали наш народни живот, него што је то данас у истину. У такове пресахле изворе ишао је и стари капетан *Сабљак*. Да ускоримо напредак *Никичин* у гимназијским предметима, најмисмо му учитеља из Беча, неког кандидата за германистику по имену *Сузана*, — тај је данас у некој бечкој библиотеци хофрат, али за нас више не мари — који му је збиља преко ферија много помогао. О мојем рођен-дану дошао сам био и ја из Беча мојима у походе, али само на неколико дана те се одмах вратио назад у Беч. У Опатији упознасмо се осим наших хрватских људи *(Штангер*, жупник *Замлић, Томашићи, Витезић* са Крка, *Тринајстићи)* такођер са руским консулом *Петковићем*, који је преко лета живео редовно у Опатији. *Петковић* је био родом Бугарин али васпитан био у Русији и на руској служби, ожењен Рускињом правом „Москвичком“, женом колосалних размера, док је он, и ако висока стаса, био сухоњав као трта.

Ми смо после свако лето долазили у Опатију, не бојећи се врућине, само нам је место сваком годином било мање угодно, јер се сви слободни простори изграђиваху те је видик на море био спречен, зелени је било сваке године мање. Године 1891 после повратка из Опатије ја сам отпутовао у *Москву*, оданле у *Петроград* а под крај октобра у *Берлин*, где сам имао дочекати *Станку* која се много веселила што ће опет један пут видети Берлин. Те исте зиме 1891/2 дошло је између моје кћери *Станке* и Милана *Решетара* до верења, а за лето г. 1892 већ је била уговорена свадба, и то венчање у жупној цркви у Воломском а вечера у хотелу Стефанији. Сватова није било много али чета одабрана: из Беча дошао као сведок мој добри пријатељ руски генерални консул Конст. Аркад. *Губастов*. Још су били *брат Драгутин* са женом *Филипином*, шура Виктор *Струпп*, Миланова мајка и брат *Перо*, од домаћих *Штангер* и *Замлић*. После свадбе младенци одоше у Корушку, али само на кратко време те се скоро опет вратише у Опатију. Ми смо се већ под јесен године 1890 преселили у Деблинг, сада нађосмо и за млади пар у нашој кући

квартир. На годину, т.ј. године 1893 не могосмо ради младе госпође *Станке* путовати по обичају у Опатију већ остасмо ближе Бечу у Пистингу. Овде је у нашем друштву неколико недеља провео и *Јиречек*. Боравак је био доста угодан, прависмо излете то жељезницом у Gutenstein, у Mirafälle, то пешке као туристи на Hohe Wand, или у Fischau, оданле у Wiener Neustadt. После тога враћасмо се опет нашему обичному летовању у Опатију, а ја који пут иза тога у Русију.

Кад је г. 1891 умро *Миклошић,* који је у последњим годинама, док смо живели у његовом суседству, врло радо по вечерима проводио време у нашем друштву, приповедајући нам свакојаке занимљиве догађаје и доживљаје из бечкога живота — будем ја као његов заменик на катедри позван у Господски дом, где ме и не питајући хоћу ли нећу ли, уврстише у чланове „средње партије“ (Mittelpartei). Ја сам после увидео, да сам онамо најбоље и пристајао, јер у левици владао је дух противнички свакому обазирању на историјски развитак овог државног склопа, који није ни имао другог назвања ван „die im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder“, био је дакле читав састав партије изразито антисловенски; а у десници, где су седели Чеси и Пољаци, било је опет одвећ клерикално-феудалних елемената, што ми није ни толико пријало а као састав средње партије, у којем су седели већином депоседирани министри, умировљени виши чиновници и некоје светле главе као *Ламаш*. Ко је рачунао, да ћу се као члан парламента много интересовати за политику, грдно се преварио: нити сам био говорник нити политичка глава. Дошао сам ипак од прилике четири пута у делегације, два пута, мислим, у Бечу и два пута у Будим-Пешти. Један пут — то је било у Пешти године 1896-е — зашла реч о Босни и Херцеговини, те један делегат из Чешке приговорио *Калају* за што језик оне земље зове босанским или земаљским језиком, а не каже хрватски језик. Ја се нисам никада везао за *Калаја* и његову босанску политику, и ако сам радо признавао многе његове управо големе заслуге за културни напредак оне земље. *Калај* је као Маџар, имајући на уму опасност која би претила Маџарима од германизираног залеђа, пазио да колико се игда може штитити народни значај земље, и ако му је политика била дуалистична аустро-угарска. О томе су слабо водили рачуна наши људи, његови à tout prix противници. Ја сам, имајући неке не одвећ пријатељске а још мање искрене односе са *Калајевим* повереником *Талоцијем,* дознавао о многим мотивима *Калајевим,* који су ишли нама у корист, јер су се случајно подударали са интересима маџарским. Тако сам знао и видео, да он воли језик Босне и Херцеговине, да чак опрезно пази да се употребљује равноправно обоје писмо. А како се управо тада био љути бој не

за ствар већ за име, Срби нису у Босни признавали Хрвата, а Хрвати, барем многи, били би хтели да *Калај* даје предност имену хрватскому, — то је *Калај* већ и у интересу политике маџарске ухватио за локално име „босански" језик. Ја сам, ђаво ме напастовао, не да угодим *Калају* већ да осветлим сву беду и невољу ради имена, проговорио неколико речи, којих је био тај смисао, да се нема питати, како он језик зове, већ каковим се он језиком служи, а у том погледу да је језик читаве босанске управе, као службено гласило, онај исти лепи и правилни језик, који влада у Београду као српски, у Загребу као хрватски језик. Ја сам дакле оштро и прецизно нагласио јединство језика између Београда, Сарајева и Загреба. Док су се наши кратковидни репрезентанти јавног мишљења ухватили за име те стали на ме нападати, — особито хрватска младеж није била далеко од тога, да ме управо инсултира, кад сам се вратио у Беч, — међутим су умни слушачи Немци мојих примедаба нашли праву језгру мојих речи у ономе, што није угодно било њихову слуху и њихову мишљењу, т.ј. да у Београду—Сарајеву—Загребу свуда влада један литературни језик. Тога ради стали у паузи за време седнице, док смо се коридором шетали, мене интерпелирати, зар је збиља тако, да се у Београду, Сарајеву и Загребу говори и пише једним те истим језиком. Да им докажем, да је збиља тако, умолих *Калаја,* који се исто шетао коридором, да малко приступи нашему колу и да потврди моје речи. То *Калај* збиља и учини, додав само да има по где која локална реч или израз овде овако а онде онако. Ево тако је било у ствари, но *Калајеви* органи, т.ј. за право читава службена коресподенција није хтела донети свега што сам ја казао, већ само што је ишло на *Калајев* млин, т.ј. да сам ја бранио његов „босански" језик. На то ударише све новине нападати на ме, да одобравам да буде неки особити босански језик, нико се не нађе ко би дошао к мени да ме упита, јесам ли збиља оно и онако говорио, како су јавили службени *(Калајеви)* органи, нико се не нађе ко би рекао: причекајмо док нам дође до руку и знања стенографски извештај. Све то не паде никому на ум, већ удари по човеку, који је од својих младих дана једнако препоручао, хвалио и заговарао јединство српско-хрватско у језику и литератури! Како да се то протумачи? Мислим само малодушјем и неповерењем. Код нас има мало карактерних људи, мало вере у постојану народну значајност, ништа није лакше него човека осумњичити, поткопати веру у њега и његово политичко поштење, уништити његов углед. То се имало догодити и са мном. Као да је у томе велики добитак, што се на тај начин умањује број угледних и веродостојних људи! Ово неповерење у интегритет мојега карактера трајало је много година,

једнако је одјекивало у органима јавности, да сам ја то у служби Аустрије, то подмићеник *Калајев,* то непријатељ час своје домовине, час Србије итд. Ја сам најволео преко свега тога прећи ћутањем према оному conscia mens recti, за популарношћу нисам нигда грамзио. Један млади јуначина послао ми из Копривнице првих дана септембра (у Опатију стиже 5./9. 1896) на отвореној дописници израз својега патриотског негодовања под овом адресом (цитирам слово по слово): „Sažaljenja vriednom gospodinu Dr. Jagić-u griešnik iz..... a roda svoga". На обратној страници цитирају се четири стиха песника Немчића и додаје да се тичу мене. Ја сам о тој афери био за „Архив" написао у „Kleine Mittheilungen" (год. 1896, стр. 318—320) чланчић: Serbisch—kroatisch—bosnisch, у којем је тачно изведен реч по реч стенографски извештај о мојој беседи и к тому додане неке примедбе, међу њима и о оној фамозној дописници из Копривнице. Тај је чланак био написан у Опатији 19 септ. 1896 те у Лајпцигу већ био и сложен, али после нисам хтео да са том прљавштином изађем у Архиву на видело. Дао сам слог разметнути а овде прилажем само из коректуре изрезан један једини сачувани екземплар тога чланчића којему није било суђено да угледа свет. Тај уникум прилажем овому тексту [в. у *Прилозима* бр. 11].

После овог уметка о мојем у невреме учињеном парламентарном изгреду да се вратим к обичним стварима. Године 1897-е преселисмо се у наш стан у Kochgasse 15, где ја старац још и данас (1/5 1923) живим, потиснут у две собе, док се у три веће шири станар, који ми помаже код плаћања станарине, чега без оваког сукурса не бих могао сносити. Исте је године 1896/1897 мој *син Никица* морао обављати своју једногодишњу војну дужност као „добровољац". Ради њега нисмо те године пошли у Опатију преко лета већ, да тобоже будемо ближе *сину,* који је другу половину своје службе обављао маршом кроз Моравску и одавле у Брук, пођосмо и ми у Брно и оданле у Адамово (Adamstal), где смо у једној гостиони остали готово месец дана. Не опомињем се више, да ли нас је могао овамо походити *Никица,* али то знам, да смо пошли њему у походе, кад је већ био на вежбама у Бруку, где је под крај септембра срећно дотерао своју војничку дужност на крај. Али о тој војној дужности имам да приповедам нешто, о чему је било спомена већ одмах после његова рођења.

Кад се нама као благослов божји г. 1875 роди *син Никица,* настало је питање о мојем државаљанству, које би с оца имало прећи и на сина. Када сам године 1871-е оставио домовину да наступим професорску службу у Одеси, нисам по руским законима требао да постанем руски „поданик", доста је било да сам пошао из домовине са путним листом,

изданим ми у Загребу. То је и био ослонац моје грађанске ексистенције. Када сам године 1874-е прешао у Берлин, по њиховим пруским законима није се ни мало питало чији сам до сада био поданик, већ положив пред университетском власти прописану заклетву постао сам, док сам био на служби, пруски поданик са свима правима и дужностима, што их даје факат државне пруске службе. Тај однос би прекинут одласком године 1880-е из Берлина у Петроград. Чини ми се само, да сам сада за полазак изновице у Русију на службу замолио од хрватске власти нови пасош, пошто је оному првому већ давно истекао рок правне ваљаности. Полазећи године 1886 опет у Беч, будем опоменут да ми ваља побринути се за аустријско држављанство. Али када јавих секционсшефу *Давиду*, који ми је о томе био у Петроград писао, да ја нисам престао бити држављанином Аустро-угарске монархије, тек сам дојако рачунао се држављанином хрватско-угарским а сад као да би требало да се са Trans- пренесем у Cis-, одговорио ми *Давид* да тога не треба. Нисам дакле учинио никакове кораке за пренос завичајности из Вараждина рецимо у Беч. Тако сам се у срцу рачунао још и сада, макар живео на служби у Бечу, подаником моје домовине Хрватске. У тој ме је мисли потврђивало што сам се године 1880, имајући задатак да одем у Петроград, обратио био к мојему рођаку Еугену *Томићу* (његова жена и моја жена биле су кћери од две сестре, једна удата за *Прешерна*, друга за *Сѿруѿи*-а), да ми објасни мој грађански однос. Од њега добих 24./8. 1880 из Загреба овај одговор: Dragi Vatroslave! U odgovor na tvoj mili list šaljem Ti izvadak iz novoga zakona o ugarskom državljanstvu. Iz §. 31 razabrati ćeš da Te još nije stigla nesreća te si izgubio ugarsko državljanstvo. Možeš bez zapreke produžiti svoj putni list u inozemstvo kod naše zemaljske vlade, a u molbi, kojoj izvoli priložiti i posljednji putni list, navedi da je zadnji putni list za inozemstvo dospio tek godine 1877, da si dakle još državljanin ugarski po § 31 dotičnog zakona. Dok si pako Ti naš državljanin kao glava obitelji, tada i *Nikica* nije mačji kašalj, nego se po § 3 Zakona ima smatrati ugarskim državljaninom po porieklu. U ostalom možeš veće sigurnosti radi, ex superabundantia, podnieti kratku poslanicu poglavarstvu sl. i kr. grada Varaždina sliedećega sadržaja: Slavno Poglavarstvo! Podpisani, imenovan po ruskoj državnoj vlasti profesorom slavenskih jezika na sveučilištu petrogradskom, preselit će se iz dosadanjega svoga boravišta Berlina u Rusiju u Petrograd, ujedno sa suprugom si Sidonijom, rodjenom u Zagrebu, kćerju Stanislavom, rodjenom takodje u Zagrebu, i sinom Nikicom rodjenim u Berlinu. Medjutim želim ja podpisani, kako za sebe tako i za navedene članove svoje obitelji pridržati dosele neprekinuto uživano ugarsko državljanstvo i molim obzirom na za-

konski članak L od g. 1879 zajedničkoga ugarsko-hrvatskoga sabora, da slavno poglavarstvo ovu moju izjavu blagoizvoli primiti na znanje... Molbenicu ovu izvoli poslati kojemu znancu s molbom da priliepi na nju biljeg od 50 novč., jer će ti inače „befremdovati“. Tim je službena stvar riešena... Како се види из овог одговора, мени је већ године 1880-е на поласку у Петроград ходало по глави, да за сваки случај осигурам домовинско држављанство за *сина*. Али кад је долазило време, да мој *син* буде уписан међу младиће подчињене опћој војној дужности, обратих се и опет к пријатељу *Томићу* те сада добих од њега овај одговор (27. 10. 1895): Dragi Vatroslave! Veoma žalim, da Ti ne mogu definitivno odgovoriti na Tvoj list radi *Nikičine* domovine. Bio sam u resortnoj sekciji zem. vlade, ali ti su puni difikulteta i ne mogoše si stvoriti suda. Dvoje bi se imalo razjasniti, naime 1-o da li si Ti namještenjem u državnu službu na bečkom sveučilištu postigao (kao što to zakon propisuje) austrijsko državljanstvo. U ovom slučaju se državljanstvo i zavičajnost *Nikičina* po Tebi ravna, i Ti bi mogao zanj izraditi domovnicu kod bečkog magistrata. 2-o da li si Ti za se i za svoje potomke pridržao i sve do danas u kriepo:ti sačuvao ugarsko-hrvatsko državljanstvo. Ja mislim da si nešta takova učinio, jer sam se slučajno ovih dana namjerio na jedno Tvoje pismo iz godine 1880, gdje mi javljaš da ćeš po mom savjetu poslati u Varaždin „pronunciamento“ u tu svrhu, da osiguraš *Nikici* ugarsko državljanstvo. Sudeći po listu morao si i nekakav podnesak u isto vrieme upraviti budi na zem. vladu, budi na gradsko poglavarstvo u Zagrebu (sic! хтео ваљда рећи u Varaždinu?). To danas tražimo i kad udjemo u trag stvari, javit ću ti odmah što bi se imalo dalje činiti. Даљњих решерша није требало, јер, ако сам ја год. 1880 штогод и предузео, нисам, долазећи на аустријску службу, никаквим писменим актом осигурао себи и својима држављанство угарско-хрватско, већ су ме сматрали, као и свакога другога иноземца који постаје бечким професором, на правима и дужностима аустријског држављанина са завичајношћу у граду Бечу. Да сам хтео израдити какав изузетак за *сина*, имао бих г. 1886 свакојаког дописивања са бечким властима те и не знам, да ли бих што постигао. Зато кад је вараждинско поглаварство устражило да се мој *син* рачуна као једногодишњи добровољац града Вараждина (у смислу мојега поднеска од г. 1880), у бечком магистрату напросто одбише вараждинску рекламацију, јер да он по оцу спада под завичајност бечку. Као такав он је и одслужио своју дужност једногодишњег добровољца града Беча.

Мој је *син*, кад је већ о њему реч да кажем и то, у Опатији већ у првим годинама у друштву са старим Јустићем проводио у његовој барци читаве сатове на мору, возећи се

овамо онамо, пецајући рибу, без велика лова, више за забаву. Привикнув управљати барком на једра добио је у каснијим годинама као медицинар по протекцији својега ујака *дунда Пера,* који је био хофратом код морске области (Seebehörde) у Трсту, да се може возати по мору без ичије пратње, дакле без баркарола. Неки Luigi из Волоскога давао му преко лета уз плату своју барку на расположење. Ту је забаву мој син тако заволео, да још и данас има своју јахту на Дунаву, којом се читаве сатове, кад му време допушта, воза на једра по старом, мртвом кориту Дунава, иза Reichsbrücke. — Већ сам говорио о његовој музици, како је дошло до тога да сам му купио најпре малу виолину у Петрограду, после нешто бољу у Бечу [в. стр. 25]. И у тој је пасији устрајао све до данашњега дана. Као гимназијалац у Бечу имао је за учитеља неког *Гицмајера,* гуслача у оркестру бечке опере, с којим је настављао вежбања све до свршетка гимназије. Као медицинар имао је свој квартет, а као асистенат и примарни лечник свој оркестар, с којим је као диригенат више пута ступао у јавност са похвалном критиком, док нису тешка скупа времена онемогућила давање концерата.

Година 1900 има у нашем породичном животу особито значење, угодно и неугодно. Најпре да кажем да сам ове године био у *Кракову* на универзитетском јубилеју. Свечаност је била импозантна, одликовао се својим театралним понашањем гроф *Тарновски* као ректор. Ту сам имао прилику видети енглескога слависта *Морфила* и још где кога. После, исте године дође на свет у Пенцингу моја унучица *Јелка,* а мој *Никица* би промовиран за доктора медицине. Да га понешто наградим за срећан свршетак медицинских наука, учинисмо мало путовање пут запада у *Салцбург,* са излетом на Königssee и у Berchtesgaden (ово двоје у друштву са *Стратимировићима),* даље у *Reichenhall,* и на повратку из *Линца* у купатило *Hall.* Једва се вратисмо кући, стиже нам кобан глас, да је умро мој *брат жупник;* повезосмо се на погреб ја са сином. Још у јуну исте године живео је неко време на Семерингу, али ни то не поможе, измучио га страшно рак на јетрима. Не треба, мислим, спомињати, да ове године није се могло никуда из Беча, већ смо најмили стан ради бољега ваздуха у Пенцингу; ту је у Hadikgasse 96 угледала свет моја унучица. Године 1901 пођосмо опет у *Опатију,* а мој *син* оде по жељи и напутку својега обожаваног учитеља *Нотнагела* у Франкфурт, где је остао читаву годину; после био још неко време у Хамбургу. У јулу 1902 већ је био у Бечу, а моја *жена* са *Станком* и децом била је и опет у Опатији. А године 1903 отишао сам ја још у априлу преко *Берлина* у *Петроград,* а у јулу била жена с децом опет за последњи пут у Опатији. Ја сам овај пут остао онде дуже но моја жена, те сам оданле

отпутовао најпре у *Горицу,* да походим п. *Шкрабеца,* а оданле у *Милан,* где сам проучавао онај у рукопису за штампу приготовљени грчки текст анонимног *коментара на псалме,* који се у старослав. преводу налази уза најстарије славенске текстове, као у болоњском, Погодинском итд. Ја сам остао у Милану до преко половине месеца октобра.

Наш многолетњи боравак у Опатији остаје мени у врло угодној успомени не само тиме, што смо купајући се у мору подржавали добро здравље, већ је и круг познаника и пријатеља од године до године и напредовао. Овамо би долазили не само наши сродници из Хрватске, *брат жупник,* његова пријатељица Ана, *брат Драгутин* са женом Филипином и сином Радославом (Радеком), жупник *Валдец,* шура *Виктор* и др., већ и други познаници из разних крајева, као Љуба *Стојановић* из Београда, Миша *Вујић* оданле, А. *Сандић* из Новога Сада, једном Гига *Гершић* из Београда, исто тако Пера *Ђорђевић* из Београда. Најзанимљивији су били састанци са славистима, као К. *Јиречек,* Фр. *Пастрнек,* проф. *Брикнер* из Берлина (само један пут) М. Н. *Сперански* из Москве, мој верни и даровити ученик Ватрослав *Облак,* један пут био *Бодуен де Куртене* код нас, један пут *Љапунов,* једне године *Барбулеску*. Ја сам већ тада имао на уму велику корист и потребу, да се по примеру паралелних „грундриса" за друге филологије састави један *Грундрис енциклопедије за славенску филологију*. О томе смо, лепо се опомињем, једне године у Опатији у ловоровом гају код виле Анџолине нас неколико имали састанке и разговоре, према којима је био израђен нацрт те већ тада подељене улоге ко ће што написати. Камо среће да је код онога нацрта и плана остало. Било би дело у краћем обиму и на немачком језику пре дотерано до краја, но што ће ова бесконачна руска Енциклопедија; и што је још пуно важније на немачком језику читали би књигу сви Словени и Несловени, док данас руско издање није ни мало распрострањено ван Русије, а и у Русији врло мало. Тада кад је нацрт замишљанога немачкога Грундриса био израђен, стао сам се већ обазирати за сарадницима и које кому о томе писати пријатељске позиве на сарадњу. Имам један одговор од *Корша* из Москве од 25./2. (9./3.) 1895, у којем говори врло опширно о ситуацији (мени добро познатој) руских људи од науке, где се на леђа једнога човека натоварује множина дужности и задатака, па наставља овако: Вѣдь главная причина по которой я такъ долго откладывалъ отвѣтъ на приглашеніе къ участію въ Вашемъ *Grundrissѣ!* Но какъ видите co sie odwleklo to nie ucieklo, хотя конечно я желалъ бы отвѣтить Вамъ болѣе опредѣленно и рѣшительно нежели нахожу возможнымъ теперь. Само собою разумѣется что содѣйствіе Ваше въ такомъ полезномъ дѣлѣ, какъ энциклопе-

дія славяновѣдѣнія я вмѣняю себѣ въ обязанность и сотрудничество съ собирающимися вокругъ Васъ учеными считаю за честь для себя, но бѣда въ томъ что сомнѣваюсь успѣю ли при множествѣ и разнообразіи своихъ занятій справиться во время съ тѣми двума отдѣлами (тюркскими словами и метрикою) которые Вы мнѣ поручаете. Ранѣе лѣта едва ли мнѣ удастся приступить къ этимъ работамъ. Изъ нихъ для первой у меня есть довольно много матеріала преимущественно благодаря *Миклошичу,* но метрика меня затрудняетъ, особенно сербо-хорватская относительно которой очень желалъ бы какихъ ни будь библіографическихъ указаній. Мнѣ придется самому размѣчать ударенія на стихотворныхъ текстахъ, что у не-Серба потребуетъ много времени. Сдѣлаю что могу. Ваш Ѳ. Коршъ. У P.S. жели да би који мој ђак Србин или Хрват на неким штокавским песмама ставио према изговору у прози нагласке, што би му добро дошло. Ово је само један од многих примера, колико се потрошило времена на дописивање, које није довело никакому циљу. Има још једно његово писмо, које се тиче истога питања о *Грундрису,* од 15/27 јуна 1895, у којем жали што му много времена отимају екзамени и други послови те наставља да је: захватилъ съ собою на дачу свои матеріалы для исторіи лексикальныхъ заимствованій въ славянскихъ языкахъ изъ восточныхъ. Я говорю объ исторіи потому что таковъ мой планъ. Конечно я могу его провести болѣе или менѣе послѣдовательно только въ русском отдѣлѣ, для прочихъ, за исключеніемъ развѣ польскаго, благодаря *Линде,* у меня нѣтъ почти никакихъ хронологическихъ данныхъ, основанныхъ на документахъ. Итакъ остаются одни фонетическія указанія. А что дѣлать съ турецкими словами, зашедшими къ славянамъ черезъ Финновъ, на пр. Черемисовъ, Вотяковъ, Мадьяръ? Такія заимствованія должны быть разсмотрѣны прежде всего *Микколой,* а затѣмъ уже я буду къ его услугамъ, если понадобятся разъясненія. Боюсь я что библіографія предмета извѣстна мнѣ не вполнѣ: я знаю только трудъ *Миклошича, Маценауера* (Cizí slova), матеріалы нашей Академіи, книжку *Мухлинскаго* да словарь *Рейфа*... Впрочемъ по этой части вообще сдѣлано у славянъ мало. Не много сдѣлано у нихъ и по метрикѣ, хотя написано кажется довольно, только по большей части не научно, безъ вниманія къ ритмикѣ и къ физіологіи звуковъ. Но какъ разъ въ этой области мои библіографическія свѣдѣнія очень скудны. Тѣмъ болѣе я буду Вамъ благодаренъ за всякое указаніе по этой части. Важнѣе разумѣется метрика народная, а искусственная любопытна лишь по стольку по скольку основана на дѣйствительныхъ свойствахъ языка, безъ всякихъ натяжекъ. Вотъ для провѣрки этихъ основъ и желалъ бы я имѣть нѣсколько сербо-

хорватскихъ пѣсенъ и стихотвореній размѣченныхъ удареніями (прозаическими: ̏ ̀ ̑ ́). А какъ пишутъ стихи Словаки? Говорятъ что у нихъ удареніе такое же какъ у Чеховъ но стихи Ботто и Ваянскаго не тождественны съ чешскими (разумѣю конечно не časoměrné). Въ ожиданіи дальнѣйшихъ указаній Ваш А. *Коршъ*. Колико је ту изречено лепих мисли и све оста неизрађено!

У првим годинама мојег службовања није готово ниједна ваканција славистике ни на којем университету била попуњена а да не бих био ја код тога питан за мишљење. Тако се опомињем да сам се много заузимао у Лавову за *Колессу*, док је *Студинскога* заговарао његов таст *Вахњанин;* исто сам тако мало припомогао да је у Черновце дошао на теолошки факултет Евг. *Козак* (ту је много помогао *Резек* као секциони шеф); најживље остало ми у памети заузимање да у Прагу уз *Поливку,* који беше предложен од факултета, дође још *Пастрнек.* Ја сам у договору са управитељем министарства *Ритнером* написао опширну промеморију о томе питању, које је имало министра финансија — тада је био министром Е. *Пленер* — склонити да даде потребне новце за уређење друге катедре славистике у Прагу. Али *Пленер* не хтеде дати новаца! Није било друге, но да г. *Пастрнек* оде као доценат у Праг, где је одмах добио „Lehrauftrag", и тим путем с неким задоцњењем ипак постигао сврху. Нешто другојачије стојала је ствар у Грацу: ту су се умешали други, локални фактори. О томе писа ми одилазећи у пензију проф. Грегор *Крек* 13 новембра 1902 ову жалбу: Дуго је чекао, док су му дали од владе да иде у пензију: Na to upokojitev so bili moji mlajši tovariši že pripravljeni in vse kar se je tedaj od onega časa v tej zadevi v profesorskem zboru in zunaj njega določilo, storilo se je vse za mojim hrbtom. Izvolili so komisijo petih členov, v kteri ima glavno besedo gosp. *Meringer,* ki tedaj vodi vso to akcijo. Tako se zgodilo da je fakulteta navzlic odporu trezno mislečih udov izročila namestovanje moje stolice prof. *Štrekelju* celo s pooblastilom da medčasno vodi tudi seminarske vaje: vse to ne da bi me bili le z jedno besedo za svet povsprašali. Tega seveda po njihovem mnenju tudi ni bilo treba, kajti vse se je dogajalo v smislu treh gospodov: *Meringer, Štrekelj, Murko,* in v tem smislu bode, ako tih gospodov mnenje tudi v profesorskem zboru obvelja, nasvetovan ministerstvom moj naslednik nekako takole: *Murko, Štrekelj, Berneker,* zadnji samo radi tega da ne pride v terno noben drugi avstrijski slavist, posebno pa ne oni ki ima na mojo stolico v vsakem oziru po mojem prepričanju največ pravice, namreč nepozabni mi dr. vit. *Rešetar,* katerega bi jaz, ako bi šlo po mojem, nasvetoval unico loco mojim naslednikom. To je gosp. *Meringer* s prijatelji dobro vedel, in sicer iz mojih lastnih

ust, in zato so sklenili delati poslej o tej zadevi na lastno roko in srečo ali nesrečo ne oziruje se nič več náme. Med tem so pa to samovlastno postopanje vendar po mojih izvajanjih spoznali nekteri starejši moji tovariši za nekako čudno in v takih prilikah celo nevarno, ker z njim preti celi fakulteti silna blamaža, kajti ministerstvo bi bilo preverjeno da so oni nasvet (M. Št. B.) odobrili v sporazumljenju z mano. To spoznanje menda je bilo povod da sta dva uda iz komisije izstopila in prišla na njuni mesti dva druga, ali vsaj jeden drugi ki je zdaj načelnik komisiji, ki je v prvi seji po počitnicah dobil od komisije nalog da me komisija povpraša, koga bi jaz nasvetoval mojim naslednikom in ta nasvet primerno utemeljil, ako bi bili to slavisti na ktere komisija do zdaj ni mislila. Naravno je, da jaz ne mislim niti na nijednega od onih treh gospodov, na ktere misli komisija. Gospoda *Štrekelj* in *Murko* sta bila z dr. *Sketom* svoje dni v terni za slovensko stolico, in to je zdaj komisiji udovolj da projiciruje zdaj oni nasvet kar naravnost na občeslovansko stolico!! Za ono stolico sem poleg g. *Štreklja* nasvetoval tudi g. dr. *Sketa* in dr. *Murka* zaradi tega ker je fakulteta izrečno zahtevala terno - nasvet in g. dr. *Murko* osobito mora vendar videti da takrat on ní bil niti docent na sveučilišču. Seminar je bil pred devetimi leti po mojem prizadevanju ustanovljen tudi pri moji stolici in tako mora poslej ostati. Toda dovolj. Он ме молио за Curriculum vitae *Решетаров,* јер га је хтео предложити. Но ја нисам давао никакова значења овој кандидатури са стране *Крекове,* ма да смо испунили његову жељу. Његово писмо од 21 новембра говори: *Meringer* je po vsem tem že v komisiji nekako pogorel, pred ko je še vsa stvar prekoračila prvi stadij svojega razvitka. To mi je v veliko zadoščenje in se smem popolnoma zanašati da bode konči moja zmagala. Gosp. *Meringer* je neki mislil za našo stolico poleg *Bernekerja* tudi na Olafa *Brocha* kakor baš čujem. So pač čudni svetniki ti avstrijskonemški učenjaki. Има још једно његово опширно писмо од 8 јануара год. 1902, у којем се једнако нада да ће његов кандидат *Решетар* продрети, а 23 ист. месеца хтео је да се ја код министарства заузмем за мојега зета, чега дакако нисам хтео учинити. Министарство је прихватило, и то је било посве у реду, на првоме месту предложенога, т.ј. *Мурка.*

Чим се више стао расклимавати у министарству просвете, тим је мање требало мојега учествовања или мојега саветовања. То се најбоље видело код подељивања уметничких стипендија. Испрва имао сам на моју велику тегобу пресуђивати све представљене производе свих славенских литература, што су конкурисали за стипендију, дакле из литературе чешке, пољске, малоруске, словеначке и хрватске (за Истру и Далмацију). После, када *Резек* дође у министарство, опро-

стише ме од пресуђивања чешких производа, а када дође министарство под министра Пољака, скинуше с мојега врата такође пољску литературу; све до слома оста у мојим рукама малоруски, словеначки и хрватски део. Када дође до републике, врло се брзо досетише те докинуше и ту институцију. Никада не нађоше у министарству за потребно, да ми за ону хрпу исписане хартије, која је ваљда већ и уништена, рекну бар „хвала". Ипак са задовољством опомињем се, да сам бар помагао до подељења научних стипендија *Мурку, Облаку, Пријатељу, Кидрићу* а можда још коме, а до субвенција за издавање професору *Калужњацкому,* д-ру *Карасеку,* чини ми се и проф. *Козаку;* код *Калужњацкога* даде супсидију бечка академија. Од ње изађоше потпоре из Трајтлова фонда за *Брока, Хирта, Решетара, Милетића* и за некоје који се радом слабо или никако не одазваше, као *Аранца, Пекмези, Мурко, Субак.* Угодније су успомене везане на професора украјинске лавовске гимназије *Зилињскога,* којему је на моје посредовање петроградска Академија пружила новчану помоћ те је могао пропутовати један део Украјинске због проучавања тамошњих говора. Од тога можемо се надати неким занимљивим резултатима.

Док су све друге научне наруџбине прошле без неприлика, изазва путовање д-ра *Облака* у Македонију сумњу код Турака, ради познанства са руским консулом у Солуну, да је панславистички ухода на служби ваљда руској, тако да је мене муке стојало чак код аустријске дипломације да га оправдам. Ја сам о тој афери имао доста опширну преписку са дипломатима, страном мојим пријатељима, страном бар познаницима.

Ја сам *Облака* већ негде у јесен године 1891, ваљда на почетку његова пута на југ, препоручио био не само *Јастребову* у Солуну већ и мојему пријатељу Сави *Грујићу,* српскому посланику у Цариграду. Овај писа ми 28 новембра 1891 из Цариграда ово: „Ваше од 7-га дошло ми је поштом, али од куда нисам могао да разберем! Ја сам ипак одма писао нашем конзулу у Солун и г-на *Облака* онако препоручио како је по Вашем писму заслужио. Г-на *Љочића,* нашег конзула у Солуну, молио сам да према потреби младога нашег филолога препоручи даље својим колегама у другим местима где их има." — На сву срећу био *Облак* са својим студијама већ прилично при крају, када ради његових билежака и мале диалектолошке карте паде у сумњу код турских власти те му забранише сваки даљњи посао. О томе добих од *Грујића* 4/4 1892 ово писмо: „Многопоштовани пријатељу! Поздрављам Вас, поштовану госпођу и децу вашу по хришћански са „Христос васкрес!" Знам да Вам је веома непријатно било,

што се све на последњу dr. *Облаку* догодило. Е шта ћемо, где страсти говоре, ту благоразумље мора ћутати. Ценећи Ваше препоруке, и ја потпуно верујем да је наш млади филолог сасвим невин оних политичких интрига у које су га желели уплести и његовом се часном мисијом користити...“ Док је овим призната непорочност бечког филолога са стране српске, није тако лако ишло очистити га од сваке сумње са стране аустроугарске дипломације, која је у сваком човеку словенске народности њушила опаснога панслависта! Чак министар *Гауч* био је по њиховим једностраним информацијама склон веровати, да се *Облак* није бавио само филологијом. Аустр. дипломатским органима није ишло у главу, зашто се *Облак* дружио са руским консулом *Јастребовом*, док му аустр. чиновници нису били симпатични. Зато га аустр. диплом. заступство не хте право узети под своју заштиту. На сву срећу могао сам се у Бечу обратити на познатога ми из Петрограда грофа *Велзерсхајма*. Ја сам био код њега те настојао да расејам сваку сумњу. Много ми је помогао случај, што сам од *Облака* добијао много писама на сву срећу немачких, тако да сам те могао предати за његово оправдање као pièces justificatives. Особито се гадно, као увек, понео спрам *Облака* Pesther Lloyd. То је судећи по импресији коју је добио из *Облакових* писама, увидео и сам *Велзерсхајм*, те је у два мени написана писма (12 и 13 априла) прилично признао, да *Облак* није ништа скривио. То је и за мене, који сам га онамо доле послао, била велика сатисфакција, особито кад се узме на ум, како су у Бечу имали страх од мацарских новина. Ипак натераше Pesther Lloyd на неки исправак пређашње лажне клевете, о чему ми је јавио сам *Велзерсхајм* 16 априла 1892. А 28 априла умолио ме опет, да још један пут к њему дођем. Ја сам се дакако радо одазвао те ствар још даље извео крају у корист *Облака*. Најпосле умолио сам *Велзерсхајма*, да код *Гауча* оправда *Облака*, што је тај и учинио, како сведочи ово његово писмо 2 маја 1892: Hochverehrter Herr Hofrath! Ihrem Wunsche gemäß hab' ich dem Herrn Unterrichtsminister unter Darstellung des wahren Hergangs der Sache im Namen des Ministeriums des Äußeren die volle Überzeugung ausgesprochen, daß den dr. *Oblak* bei der leidigen Affaire kein wie immer geartetes Verschulden trifft, so daß es daher nicht billig wäre, ihn — der nur das unschuldige Opfer eines Zufalles oder einer Intrigue war — das noch weiter entgelten zu lassen. Aus der Art, wie Baron *Gautsch* meine Mittheilungen aufgenommen hat, darf ich schließen, daß die Angelegenheit für dr. *Oblak* keine nachtheiligen Folgen nach sich ziehen wird. К овој изјави додао је *Велзерсхајм* још ове знамените речи: Indessen will die Sache in der Öffentlichkeit noch immer

nicht zur Ruhe kommen. Erst vor ein paar Tagen wieder widmete die Новое Время dem dr. *Oblak* einen Artikel, den ich gerade vor mir habe und der mit folgenden Wort.n schließt: *Зюхри-пашѣ* окончательно удалось открыть обширный заговоръ, организованный Австріей съ цѣлью поднять движеніе въ Македоніи противъ Турокъ! Wir müssen natürlich über solchen Unsinn lachen, in Constantinopel aber hat man für dergleichen Köder immer offene Ohren. Mit vorzüglicher Hochachtung Ihr ganz ergebenster *Welsersheim*.

Да сам се толико старао, како ћу одбранити *Облака* од сваког сумњичења да се под штитом науке бави политичким интригама, тому је био један узрок тај, што сам управо тада хтео да добије професуру (за словенски језик) у Грацу. Тога ради ваљало је дакако да се у Грацу и хабилитира, да му не би *Крек* правио никаквих сметњи, те да не би изгледало као да ћу га ја њима, проф. Грачанима, наринути. Познавао сам осетљивост градачкога слависта. Требало је опрезно поступати с њиме и пред немачким професорима очистити *Облака* од сваке политичке махне. У том погледу јавио ми *Крек* 29 октобра 1893 год. ово: „V naglici Vam javljam da smo imeli sinoči profesorsko sejo, v katerej je bila na dnevnem redu tudi zadeva gosp. dr. *Oblaka*. Posrečilo mi se je da ni bila izročena ta zadeva posebnej komisiji v poročilo. Obravnavali smo jo takoj da se je po dolgem razgovori z večino glasov določilo da se gosp. dr. *Oblak* habilituje kakor je naučno ministerstvo bilo izprožilo. Manjina je zahtevala da ostane habilitacija kakor je bila dovršena, in da mora g. dr. *Oblak* popolniti svoj kollokvij, ako se hoče za obširnejšo stroho habilitovati, in to tem bolje kar mu ni pri kollokviji nič posebno dobro šlo v odgovorih. Omečil jo celo dostavek in da bode prosilec razlagal slavistiko s posebnim ozirom na južnoslovanske jezike, in tako sem prodrl samo z malo večino glasov... Из ових речи излази да је *Облак* већ пре, т. ј. ваљда 1892/3, имао некакав колоквиј pro venio legendi, ваљда само за словенски језик, а сад је имао добити шире право. Та је друга хабилитација гласила по речима *Крекова* писма 19 „zimovca“ (то ће бити децембар) за „јужнословенско језикознанство“ и „словство“. *Крек* разлаже у својем писму на опширно, зашто је питање тако удесио; он је хтео тиме ускорити његово именовање за професора словенског језика. *Облак* је напокон био збиља предложен за ванредног професора словенског језика, али пре но што би именовање било свршено, покоси га немила смрт 15 априла 1896. Све потање у некрологу, који сам наштампао у 18 тому Архива (1896, стр. 631—635).

Када је тако гадно турска власт напала на *Облака,* до-

знало се далеко по свету, али нико није тако искрено узео тај догађај к срцу као проф. *Дринов,* рођени Бугарин, који је a priori умео оценити корист научну за Македонију од дијалектолошких студија *Облаковиx.* Зато ћу његово писмо (27 марта 1892) овде приопћити: Не хотѣлось вѣрить частнымъ извѣстіямъ о жестокой участи постигшей д-ра *Облака,* но на этихъ дняхъ получилъ отъ нѣкоторыхъ знакомыхъ подробныя описанія невѣроятнаго происшествія которое оказывается дѣйствительно сопровождалось возмутительными безобразіями. Корреспонденты мои усматриваютъ тутъ каверзы греческихъ агитаторовъ, но винятъ и австрійскаго консула указывая что онъ не только не заступился за невиннѣйшаго ученаго путешественника, но и отнесся весьма неделикатно къ обращавшимся къ нему за покровительствомъ родственникамъ арестованныхъ по этому дѣлу солунскихъ и новосельскихъ учителей; онъ не постѣснился даже сказать, „ето тебе, ето ти Бугари" и т. п. Не зная нынѣшняго адреса гна. *Облака* обращаюсь къ Вамъ съ покорнѣйшею просьбою передать ему мое глубокое сожалѣніе о постигшихъ его бѣдствіяхъ и неудачахъ и при этомъ сказать, что около 25 февраля ст. стиля, въ то время значитъ когда его изгоняли из Солуни я послалъ ему туда письмо, въ которомъ обращалъ его вниманіе на нѣкоторые особенно любопытные но мало извѣстные македонскіе говоры и называлъ имена лицъ, которые бы могли облегчить ему ознакомленіе съ этими говорами. Было бы желательно что бы онъ постарался получить это письмо отъ солунской Öster. Post, куда я согласно его указанію адресовалъ его. Меня очень тревожитъ мысль, какъ бы оно не попало въ руки турецкихъ властей которыя могутъ надѣлать большія непріятности поименованнымъ въ немъ лицамъ, заподозривъ ихъ въ сообщничествѣ съ опаснымъ агитаторомъ, какимъ такъ неожиданно прослылъ въ Солуни Вашъ смирнѣйшій и ни въ чемъ дурномъ не замѣшанный ученикъ... У писму 3/3 1893 јавио ми *Дринов,* да су Бугари, т.ј. управо македонски учитељи, што их Турци ради *Облака* позатвараше, сви пуштени на слободу, и он мисли да је тому много помогло моје енергично посредовање у Бечу. (Они очень благодарны Вамъ за заступничество, которое хорошо имъ извѣстно).

Нешто пре но што се догодила афера *Облакова* ваљало ми се заузети за једног мојега петроградског ђака, који је после мојег одласка из Русије, после свршених наука, добио негде у провинцији место средњошколског учитеља. Управо смо били у Опатији, кад ми изненада дође телеграм из Галиције, да се заузмем за тог младог човека *Козловскога,* јер да су га локалне власти у Галицији ухапсиле као десертера, који је хтео избећи војну службу у Аустрији пребегав у Русију.

Није баш све тако било, али нешто си је сам био крив. Он је јоште као гимназијалац отишао у Русију у школу, а кад су наступиле године где се имао јавити за службу као једногодишњи добровољац, није се нико побринуо, ни он ни његови родитељи у Галицији, да га избришу из списка аустријских младића, јер ће остати до краја у Русији. Дошав после много година (1890-е преко лета) кући к својој мајци у походе, и ако с руским редовним пасошем, био је, кажу по денунцији, пријављен жандармерији, која га нашла у списку десертера те га одмах, чини ми се, и затворила или бар пријавила војној власти, тако да се није смео никуда макнути. На добивену вест, што му се догодило, умолих генер. консула *Губастова* да се зањ заузме, но тај, и ако мој добри пријатељ, наљути се на *Козловскога,* зашто није пре гледао да своју ствар уреди — те не учини никаквих озбиљних корака. Тада ја, видећи да није шала, да би човек могао за казну као десертер и пострадати, заузех се зањ код *Ерентала* у Петрограду, с којим сам био у добрим односима. Тај ми господин поможе. Писмом од 9 септ. 1890 из Петрограда одговори ми на моју молбу, у којој сам све изложио, ово: Gleich nach Empfang Ihres Schreibens, das mich in Böhmen erreichte, habe ich mich an den Statthalter von Galizien gewendet, mit der Bitte mir Aufklärungen über den Fall *Kozlowski* zu geben und womöglich für eine milde Behandlung zu wirken. Ich erhielt vor kurzem beiliegende Antwort (овог одговора нема више код писма!). *Kozlowski* ist frei und somit die ganze Angelegenheit glücklicherweise gegenstandslos geworden. Још наставља љубазно овако: Hoffentlich haben Sie Ihren Aufenthalt in Abbazia recht genossen und kommen mit frischen Kräften für die Winterarbeit. Es ist möglich, daß ich im Dezember oder Jänner nach Wien komme, in diesem Falle würde es mir eine besondere Freude sein, Sie zu besuchen. Ich bitte mich Ihrer Frau Gemahlin bestens zu empfehlen. Hier haben wir scheußliches Wetter. Mit vielen Grüssen und in aufrichtiger Hochachtung Ihr sehr ergebener L. *Aehrenthal.*

[XXIII.]

Проводећи редовно готово свако лето у Опатији (између 1890 и 1903, у свему једанаест пута), имао сам прилике састати се са многим познаницима из мојих младих дана, као на пр. са загребачким адвокатом *Захаром,* са шефовима секције *Кршњавим* и *Павићем,* са бискупом *Мауровићем,* са *Трнским* у Бакру, и још некојим старим знанцима. Из преписке са *Захаром* навест ћу неке ствари. 15. 7. 1891 писа ми из Загреба: Povodom tridesetogodišnjice Vašega slavnoga znanstvenoga i literarnoga rada primite i od mene srdačnu če-

stitku sa željom, da Vas Bog još mnogo godina poživio na korist i slavu hrvatskoga naroda i cieloga slavenstva. Dodajući još k tomu da se zahvalno sjećam i da ću se Vas uviek sjećati kao svoga najmilijega učitelja, ostajem Vaš zahvalni učenik dr. Ivan *Zahar*. Кад сам му на тој честитци захвалио (ја мислим — нисам о томе иначе водио никаква рачуна), добих од њега 11/8 1891 ово писмо: Vrlo me je obradovalo Vaše cienjeno pismo, osobito radi toga što i mene držite za elemenat koji ni malo ne cieni bezrazložnu viku, kakva se kod nas diže sa stanovite strane u politici i literaturi, te koja misli da je ona samo dostojna da narod ujedini i usreći. Mi svi drugi znamo dobro, da treba našega dugoga i ustrajnoga rada, pravoga rodoljublja i značaja, pa ako se ove kreposti ne slažu s popularnošću, odma odbijamo popularnost. Vašega značaja u službi domovine nije nijedan od tih vikača dostigao, dapače vidimo kako mnogi, pošto su se silno izvikali i izgrdili u istinu zaslužne muževe, odlaze u službu očitih neprijatelja domovine, dočim mi ostajemo na njezinom braniku udarajući ne na deset da utečemo nego na dva da ih siečemo. Naše političko nastojanje tamo od g. 1860 donielo nam je malo ploda, ali mi smo ipak silno napredovali na polju prosvjete, na kojem Vama pripada odlično mjesto. To je naša trajna stečevina, kojoj ste Vi svojimi slavnimi djeli pripomogli i koje neće moći ni umanjiti ni srušiti naši prosti vikači. Narod će Vam zato biti zahvalan, a Bog vas poživio još dugo da i nadalje svojim radom pomažete hrvatskomu narodu. Držim za stalno da Vam je ugodan bar zrak u krasnoj Opatiji, gdje sam i ja g. 1885 2½ mjeseca sproveo, te se nadam i ja i moji konškolarci da ćete nas usrećiti svojom posjetom kod naše 25 godišnjice dne 27 kolovoza u Zagrebu. Od naših učitelja još ste četvorica u životu: Vi i *Bradaška, Kiseljak, Štibohar*. Imamo razloga držati, da će svi k našoj svečanosti doći pa ćemo tako sprovesti učitelji i učenici nekoliko časova punih sladka spominjanja i ljubavi i od naše strane odanosti prema Vam učiteljim. Želeći Vam i Vašoj miloj obitelji zdravlje i veselje ostajem u Zagrebu 11/8 91 Vaš najzahvalniji dr. *Zahar*. — Ко се није овому љубазному позиву одазвао, то сам био ја. Зашто нисам пошао, не умем казати, било ми је с неруке, а није ме ништа вукло у Загреб, од како није било онде мојега драгога *Зоричића*, и ако су јоште живели *браш жуйник* и *млађи браш*. Од поменутих у писму мојих некошњих колега не живи данас нико, а и писац писма већ је давно мртав. Од њега добих године 1895, 30. 1. писмо, које помињем овде, јер му је садржина занимљива: Veleučeni g. profesore! Možda se nećete čuditi, da sam ja doznao za Vaše mnienje glede članka *Obzorova* pod naslovom „Akademija pred saborom“, kada dočujete da se to Vaše mnienje u velike odnosi na mene. Ja sam najme onaj članak napisao u namjeri da branim našu Akademiju proti težnjam g. dra *Kršnja-*

javoga i drugova, koji ne trpe nikakve slobodne eksistencije u zemlji, koji hoće da sve, i istu znanost, učine robom magjarske državne ideje u Hrvatskoj. Po njihovom mnienju, koje dakako nije nastalo bezplatno, treba pritisnuti hrvatstvo i podignuti magjarštinu. Ova gospoda nisu samo nasilna nego su i smiešna. Premda se je g. dr. *Kršnjavi* zaprietio prije 2—3 godine, da će sve naše novinarske navale na njega odmazditi Akademiji, ipak nismo one njegove harlekinade glede Akademije mogli propustiti bez javne kritike koja je, kao što vidite, vrlo mirna i obzirna. Molim Vas po sto puta za oproštenje što sam se u pomenutom članku pozvao na Vas. Svakako mi je u interesu same akademije da se naproti službenome ugledu šefa hrvatske nastave pozovem na znanstveni ugled učenjaka koji uživa evropejski glas. Slutio sam, da Vam izticanje Vašega imena u političkom listu neće biti ugodno, ali pošto je o Vašem posjetu kod g. *Hedervárya* u moje vrieme bilo u novinah spomena, to sam držao da kazujem u javnosti i onako već poznatu činjenicu. Sadanja vlada i njezina većina ne daje Akademiji nikakve podpore, akoprem bi to činiti morala ne samo radi njegovanja znanosti, nego i zato što je Akademija po svojih pravilih „zavod zemaljski". Stranka kojoj ja pripadam i koja je, preuzevši dužnosti da nastavlja rad Ilira stvorila prosvjetne zavode u Hrvatskoj, ne može dopustiti da Akademija, koja je pepeljuga današnje vlade, bude i njenom službenicom. Zato moramo braniti i Akademiju i znanost i čast hrvatskoga naroda. S ovih razloga usudjujem se očekivati da ćete mi oprostiti što sam Vaše ime spomenuo. Uvjeravam Vas pako da možda neimate vjernijega, odanijega i zahvalnijega učenika nego li što sam ja. Ostajem u Zagrebu 30/I-95 Vaš zahvalni učenik dr. *Zahar.*

Ја сам за цело *Захару* написао, да посве одобравам што је узео штитити Академију, коју тако занемарује домаћа влада, а он ће ми на то одговорити писмом 7/2 1895 овако: Zahvaljujući Vam srdačno na dobrohotnom sudu o mojoj obrani naše Akademije, šaljem Vam stenografski zapisnik 101 saborske sjednice, u kojoj se je razpravljalo o podpori „obće obrazovnom svrhom" pod točkom 7 proračuna, u kojoj je pristaša sadanje vlade g. prof. dr. *Pliverić* u liepom govoru iztaknuo, da bi vlada imala poduprieti nešto izdašnije našu Akademiju. Kao dosadanju pomoć vlade naveo je 1-o pomoć u pogledu Akademijine zgrade, 2-o plaću koju vlada daje prof. *Budmaniju,* koji uredjuje akademijin Riečnik. To je sve, ni prof. *Pliverić,* vladin odani prijatelj, nije znao ništa više navesti. Što se zgrade tiče, to je vlada, istina, dala podporu poslije potresa, ali to je bila vlada grofa *Pejačevića,* koji je u kolovozu 1883 odstupio a ne vlada grofa *Hedervárya* ni g. dr. *Kršnjavoga.* Tako se ova podpora Akademiji sastoji samo u tom, što vlada daje prof. *Budmaniju* kao profesoru zagrebačke gimnazije plaću (čini mi se godišnjih 2400

for.) a pušta ga na neprestanom dopustu da sastavlja akademijin Riečnik. Nu ja se usudjujem misliti, da se i ta podpora daje više obzirom na osobu g. prof. *Budmanija* nego li obzirom na Akademiju. Gosp. *Budmani* je već dao dokaza svoga nedobrohotnoga mišljenja prema nam „Obzorašem“, a takova je dispozicija svakako preporuka kod sadanje vlade. Iz stenografskoga zapisnika vidjeti ćete da ni preporuka g. *Pliverića* nije ništa koristila, jer je sabor primio stavku 7 proračuna onako kako je predložena — bez i kakve podpore Akademiji. Ali ako vlada neće, narod će ju podupirati. Akademija je došla na pametnu misao da svoje već izašle knjige, mjesto da joj u podrumu trunu, prodaje uz sniženu cienu. Pri tom je našla već liepa odziva u zemlji. Osim toga je raspisala godišnju predbrojku za buduće publikacije svotom od 10 for., i to uspieva. Tako će Akademija dobiti svake godine nekoliko hiljada for., pri tom će postići i taj moralni uspjeh, da njezina djela neće ostati pred narodom kao knjiga sa sedam pečata, nego će postati poznatimi i više koristiti nego li do sele, kad su samo učenjaci ta djela čitali. Tako će se Akademija — čega možda kod nijedne druge akademije neima — više srasti s cielim narodom. To će biti koristno za nju i za narod. — Žalibože slabo ima podmladka koji će nastavljati râd sadanjih starijih akademičara. Ja mislim da bi bilo i talenta i mara, ali se takovi ljudi, velikom većinom siromašni, ne mogu razviti. Naša vlada, većinom zadojena tudjinskim duhom, podupirati će znanje samo onda, kada nije spojeno sa značajem i pravim hrvatskim rodoljubljem, a dr. *Kršnjavi* u takvoj tendenciji nadmašuje sve što je do sele bilo. Tako su mnogi mladi ljudi, koji bi književnosti i znanosti štogod privriediti mogli, prisiljeni da se dadu na kakav praktički rad, da si privriede svakdanji hljeb. A ako i to ne učine, onda barem ne rade ništa, kad ne mogu raditi onako kako im srce diktuje. Dozvolite mi da spomenem jednu malenkost, koju bi u ovaj par teško mogao prešutjeti. Ja sam imao mnogo ljubavi, svakako više nego li sposobnosti, za književni rad, ali sam morao poći u advokate, jer sam vidio da ne bih mogao raditi prema svojemu osvjedočenju ili, bolje reći, živiti od takoga rada sa svojim osvjedočenjem. Možda je bolje ovako, jer da ne ima u zemlji ono nekoliko odvjetnika, kojim je, ako su čedni, više nego li drugim moguće podupirati javni hrvatski život, propadalo bi i ono malo dobra koje imamo. Navesti ću Vam neke primjere, kakovu dobrohotnost pokazuje g. dr. *Kršnjavi* prema našoj znanosti. Prof. *Pasarića* koji se je notorno bavio literaturom, premjestio je iz Zagreba (iz središta) u Osiek, ali je on volio zahvaliti se na profesorskoj službi, samo da uzmogne u Zagrebu raditi kao književnik. Izvrstnoga pedagoga *Korenića* skinuo je sa službe. U Varaždinu baš sada premiešta jednoga profesora, kao što je u Petrinji premjestio jednoga kateketu. Ovi ljudi nisu ništa drugo krivi van što su hrvatski rodo-

ljubi. Prof. *Hoića* je iz Zagreba premjestio u Požegu, jer je sumnjao da je Obzoraš, a kad se je uvjerio da nije, pozvao ga je natrag. Kad biste sve znali što se u nas sbiva, onda biste razumjeli zašto mi naših vlastodržaca ne možemo štovati. Onda biste mnogo blaže sudili o pokojnom *Račkom* koji nije nikada bio kod bana *Hedervárya. Rački* nije bio samo učenjak, nego je bio i političar, pače nikad neizabrana, ali od svih nas priznavana glava naše stranke. U vrieme kada je *Hedervàry* u Hrvatsku došao, vladaše silna mržnja Hrvata na Magjare, dakle i na njihova „husara“ *(Hedervàry* je u saboru priznao da je on *Tiszin* husar). K tomu dodje onaj dogadjaj, koji je pokojni *Rački* nazvao fakinadom, da je *Hedervàry* po noći iz našega arkiva pobrao spise te ih poslao u Budapeštu. Jaz je bio razvaljen. Da je *Rački* k tomu čovjeku pošao, mislim da bi mu mnogi naši ljudi bili zamjerili. Po smrti *Račkovoj* učinio je Tade *Smičiklas* korak izmirenja prema d-ru *Kršnjavomu,* ali se to odmah doznalo, pak su mu podmetnuli osobno-sebične motive i ljuto uvriedili njegovo poštenje. A on nije toga učinio radi sebe, već radi Akademije. Kako Vam priloženi stenografski zapisnik dokazuje, nije ni to Akademiji ništa koristilo. Oprostite što Vam ovimi tužnimi pripoviedkami otimljem dragocjeno vrieme. Vi, koji ste dalje na strani, svakako možete objektivnije prosuditi naše odnošaje, nego li mi, koji u njih kao u mutnoj vodi plivamo. Zato mi mnogo toga možda nećete odobriti, ali o jednom budite uvjereni, da je sve rečeno u dobroj i rodoljubivoj intenciji. Ostajem Vaš uviek zahvalni dr. *Zahar.*

Захар је био редак човек са јаким карактером и тврдим поштењем; такових је у то време било врло мало. Могао сам ову или ону реч не одобравати, с овим се или оним решењем и не слагати, али чистоћу његових мотива доводити у сумњу било би управо грехота.

Када је већ у писмима *Захаровим* дошла реч о Академији и *Рачком,* биће најзгодније да овде наставим своју преписку с *Рачким* почевши од г. 1886-е, т.ј. од мојега доласка у Беч. Ту има, чини се, у писмима неких празнина, јер после мојег последњег писма из Петрограда чини се да је било још једно или два моја писма од г. 1886 из Русије. Ја збиља налазим у мојој збирци два писма без тачног датума, која би могла бити од г. 1886, једно из Петрограда, друго из Беча, али то није сигурно. Сигурно је толико, да сам му 1 дец. 1886 написао из Беча ово: Lako bi bilo da mislite da Vam od same obijesti i oholije neću više ni da pišem. Ta nije šala! an der schönen blauen Donau! Znam, dosta sam toga čuo, da vaša ‚vox populi‘ ne odobrava toga što sam uradio. Na to bih mogao odgovoriti, da sam isto tako po svojoj pameti radio, kad sam polazio u Odesu, Berlin i Petrograd, ali radije ću reći, da ovaj put nije zbilja ni išlo po mojoj pameti već drugima za volju.

Da je bilo samo na moju, ne bih bio ostavio Petrograda, ali obziri na porodicu vrijede takodjer nešto. Najposlije tko zna, hoću li i ostati ovdje? ako uvidimo da se ne može ovdje ništa uraditi, e tada put pod noge te ajde dalje. Onako kako je dosele pod *Miklošićem* „cvjetala“ slavistika ne smije da bude i kod mene; ja se ne mogu s njime takmiti u slavi imena i naučnih radnja, ali kao profesor i vaspitavalac htio bih dotjerati do boljih rezultata. Do sada me hrane obećanjima, ali moje će strpljenje imati granice. Dakle ne osudjujte prije vremena, a glavno znajte, da sam ja u znatno intimnijim odnošajima k nauci ruskoj i njezinim predstavnicima, nego li naši diplomati k ruskima niti će meni igda pasti u glavu da Poljacima za volju vrijedjam Ruse, kao što je palo *Kalnoky-u* da ugodi šovinizmu magjarskomu. A što se nitko ne nadje ni Cis - ni Trans - koji bi tu veliku djecu dozvao k pameti te im podviknuo: ehe, gospodo, ima u Austro-Ugarskoj i Slovena, to je dokaz naše strašne kukavštine, to nas sramoti pred svijetom i pokazuje kako smo duboko pali. Jer kakva je situacija danas, nisu Sloveni već Nijemci obranili Austriju od ominoznih posrtaja u svoju propast, a Nijemci su zagovarali mir zato, jer se tako komandira iz Berlina. Danas je *Rieger* mogao rolu igrati te ponoviti onu izreku svoga tasta o Austriji, ali on je kao svi austrijski Sloveni, čovjek od slaba karaktera. (То је по мојем касније добивеном уверењу одвећ казано! *Ригер* није био човек слаба карактера, већ према словенској ћуди није могао бити онако тврдоглав, како то умеју бити Немци у добру и у злу. 5/5 1823). Ima junaštva napadati na najbolje svoje mlade profesore za to što su progledali te ne vjeruju više u Kralj. rkp., ali nema junaštva u svom zanatu. Oprostite ovu digresiju na tudji stog i tudju brazdu, ovo neka Vam bude dokazom da ja nisam prodao ni svoga uvjerenja ni svoga poštenja. Даље говорим о књигама које желим добити из Академије те изричем мисао, да бих могао *издати по други пут (ћирилицом) прву свеску историје литературе а и наставити дело* — до чега ипак није дошло. Ne stojeći, кажем даље, ni s kime u Hrvatskoj u korespondenciji, tek preko *Amruša* doznajem koje što o našoj mizeriji, a izbliza je vidim ovdje, gdje mi čak takve trice ne mogu poći za rukom, da zbližim hrvatsku i srpsku mladež. Vjerujte mi da sam za takove lapalije, kao ime, pismo, izgubio već smisao: dao bog narodu biser — lijep jedan jezik — a oni ga gaze nabacujući se razlikom imena i pisma. Mislim da moji djaci i mene kontrolišu, koliko puta kažem srpski koliko puta hrvatski. Daleko ćemo dotjerati. (Ја сам се морао после уверити, да име и писмо нису лапалије, да постоји непоколебљиво једно уз друго и нема друго, већ признати потпуну равноправност тог дуализма у имену, писму и вери! 5/5 1923).

На ово писмо добио сам 3/12 1886 од *Рачкога* овај одговор (дајем извадак): Sjetiti ćete se da sam Vam čestitao na Vašu viest iz Petrograda, da će se pregovori s austrijskom vladom glede Vaše profesure u Beču prekinuti. Ja bih Vas vidio radje u ruskoj prestolnici iz mnogih razloga. Ali u tom pogledu Vi ste souverain te mi ne pripada nikakovo pravo prigovarati, kamoli „niepozwalam“ uložiti, tim manje što me ne treba ni uvjeravati da ste se s Rusijom liepo oprostili i da ćete literarno s njom ostati u savezu. Meni se čini, da bečko sveučilište nije sada za slavistu ni s daleka ono što je bilo poslije 1850 god. i dok nisu otvorena pokrajinska slavenska sveučilišta. I to ne radi *Miklošića* nego silom nastalih promienjenih okolnosti. S druge strane meni se čini da nastava u toj monarkiji u obće nazaduje i da se sve više i više približuje „konfuziji“. Što opazujete o kukavštini austrijskoga slavenstva, žalostna je istina, kojoj se s druge strane ne treba čuditi, kada se u obzir uzme kako se to slavenstvo već kroz stoljeća upravo „maltraitira“ s gora i s dola i sa svih strana. U novije doba austrijsko se slavenstvo užasno demoralizuje, pak tim putem pripravlja za asimilaciju. Jedva biste sada prepoznali Hrvatsku. Nije to više Hrvatska god. 1860—1873. Inteligencija je skroz i skroz iskvarena uz riedke iznimke. O kakovoj žrtvi ne ima ni spomena, hrvatski činovnik neće ni svoj „sajtlik“ žrtvovati za osvjedočenje, a znate da hrvatsku inteligenciju čine činovnici i svećenici. Prvi su već gotovi, sada se u veliko radi na korupciji svećenstva, i obje su oblasti već daleko dotjerale u tom poslu. Mladje svećenstvo je još gore od starijega. Do skora će biti svećenstvo-činovništvo. A proti tomu ne ima lieka. Koji to motri i rado bi pomoći, ne ima vlasti, sada pako ova odlučuje. Говори с песимизмом о аустријском словенству те каже: Položaj toga slavenstva, kakav je danas, razjašnjuje polagano propadanje i konačnu propast polabskoga te se meni silom nameće misao, da bi ista sudbina stigla zapadno i južno, kada Rusija ne bi htjela, znala i mogla, obzirom na svoju svjetsku i slavensku misiju, zapriečiti. To znade i osjeća slavenstvu neprijateljska Evropa. Odavle tolik njen napor, da slavenska plemena otudji slav. misli. Odavle tolika briga za „neodvisnost“ balkanskih naroda od — Rusije!! Odavle tolika simpatija za *Battenberge, Stambulove*... Говори о књигама које ми требају, о својем путопису, утисцима његова путовања по Русији, који или није напосе изишао или га ја нисам добио. Мисли да бих ја могао историју литературе, кад би је наставио, наштампати код Матице. Моли за какав прилог за Академију. Ona i onako ne ima prijatelja medju sadašnjimi vlastodržci, jer ju smatraju panslavenskom. Vlada joj je uskratila i onu malu pripomoć od 2000 for. za rječnik i Monumenta. Ja „razkričani Rusofil“ jesam trn u oku, ni do danas nije imenovanje za predsjednika potvrdjeno. U neprilici su, ne znadu što bi učinili. Meni

nije stalo do predsjednikovanja, samo ne bi rado da Akademija postane protunarodnim orudjem. Kod nas koji se iznevjeri slavenskoj ideji, prestaje raditi, što je dosljedno. *Pavić* ne radi sada ništa. Obećaje da će doći u Beč.

Ја сам 30/12 1886 написао *Рачкому* поздрав с новом годином: Impertinencija magjarska morala bi uvrijediti svakoga poštenoga Hrvata, što nisu htjeli da Vas predlože na potvrdu. Ali što ćete, kad smo kukavice, ni u takvim pitanjima nismo složni. Porazgovarao sam o tome s *Miklošićem:* ni on se nije nadao da će njihova drzovitost dotle doći. A naša mladež? Ona se bori za veliko hrvatstvo, kao srpska za veliko srpstvo, a ne vide dalje od nosa!... *Miklošić* misli da bi Akademija mogla ponoviti izbor te moliti iznovice za potvrdu. Hoće li dopustiti *Vukotinovići, Pavići* et tutti quanti? — У писму од 4/3 1887 долази ово: Mene od kako sam ovdje najviše boli nesloga medju Srbima i Hrvatima. Koliko vidim, krivi su jedni i drugi, gotovo više naši nego li oni s istoka, jer Srbi su u strahu za svoju religiju, za svoje pismo, a kako danas nema na njihovoj strani upravo ni jedan čovjek koji bi se isticao značajem, slavom imena ili ma čime, nema ni njihova mladež nikakovih ideala. Strah njihov dolazi do smiješna. Tako Matica Hrvatska izazvala svojom odlukom, da izda nekakve „hrvatske narodne pjesme", čitavu buru — straha, da ćemo i to blago oteti Srbima. Ja zbilja i sâm mislim da kod narodne epske poezije ne bi trebalo suviše isticati hrvatsko ime, jer što je bilo nekoč starih hrvatskih motiva, čini se da je propalo pod navalom novih sižeta koji su dolazili s Turcima s istoka. Zato ja bih i tu bio za krpež, te bih pjesme nazvao hrvatsko-srpskima ili srpsko-hrvatskima, ili bi ih štampao ćirilicom. Питам кад ћемо добити његово „Putovanje" koje je Magjarima dokazalo Vaše russophile Gesinnung. Јављам му да ћу, ако не дође до рата, још ове године путовати у Русију. Što se Beča tiče, nije ni ovdje čovjek na ružama, ali pitajte *Tomića:* taj je, čujem, već nazad u Zagrebu, pak će Vam kazati, da je nama i s Rusima teško izići na kraj. Za ono što ih ozlovoljuju Nijemci, Englezi itd. oni bi htjeli da sav svoj jed iskale na nama. Oni su dosele privikli nas sažaljevati i podupirati kao prosjake, a ja nisam voljan ni od koga milostinje primati. Ipak smo mi zapadni i južni Sloveni bez njih — ništa, i zato svi austrijski Sloveni trebali bi da otvoreno zastupaju savez Austrije s Rusijom; tako bi bar držali na uzdi protivne tendencije magjarske, i Austrija sjedjela bi lijepo na miru na korist našu i svoju. Nama, t.j. austrijskim Slovenima, ne daj bog katastrofa, koje bi mogle naše stanje još nesnosnijim učiniti. Jer da dodje do nevolje, Rusija bila bi voljna dati Češku Germaniji a Istru Italiji. Tada bismo bili još jače osakaćeni no što smo već sada, a Magjari postali bi još jačim faktorom u manjem okviru. Веселим се што ће доћи у Беч: Mi i onako nemamo ovdje poznanika. Gospoda „deputirci" iz Dalmacije negdje

čamaju po kafanama, ne vidiš ih i ne čuješ im glasa. Tek jedan put u jesen imao sam priliku dvojicu trojicu vidjeti kod baruna *Ožegovića.* I Vaš *Amruš* čini mi se čovjek nepouzdan. — У писму од 11/5 1887 изразујем му саучешће због смрти његове мајке, питам га да ли је видео *Уйјешеновића,* који је одавле пошао у Загреб, даље кажем: Mene najmanje veseli traljavost mladeži koja je izgubila sve ideale te ili živi za život fizički bez duha ili je zabrazdila u klasički separatizam, koji će nam svima skršiti vratove. Neki je dan bio slavenski koncert „der in Cisleithanien vertretenen „Slaven", i tako mora da ga nazovemo, jer je pjesma ruska (t.j. velikoruska) bila iz programa isključena. Zar po nastojanju policije? O bože sačuvaj, čemu da policija na se navlači taj odium, kad su sami braća Sloveni, t.j. Malorusi protiv toga protestirali!! Kad je zimus hrvatsko djačtvo spremilo koncerat, htjela je moja *Stanka* „izvan programa" dodati jednu rusku pjesmu, ali je slavni odbor umio tako udesiti te se nije zahtijevalo — a što je po mojem nastojanju pjevala jednu pjesmu hrvatsku i jednu srpsku, to je mene stojalo popularnosti kod „velikih Hrvata"!! Evo Vam faktori političkog života.

Због смрти његове мајке добио сам на последње моје писмо одговор 30/5 1887. Ту рефлектира на моју жалбу ради политичке ситуације те мисли, да је у Русији, поредећи са Аустријом, ипак боље и сносније. Što pišete o našoj mladeži, posljedica je obiteljskoga i javnoga odgoja. Ona Vam ne dolazi bolja u Beč, nego li je odgojena u Hrvatskoj, Srbiji itd. Atmosfera okuženih javnih odnošaja djeluje i na nju. Kada gleda beznačajnost većine svojih predpostavljenih, kada vidi da se ne treba mučiti već samo sliepo pokoravati itd., ne može biti oduševljena za uzore duhovnoga svieta. I mi ovdje živo osjećamo oskudicu podmladka za književni rad. Poslije združenja Krajine imademo već na stotine učitelja srednjih učilišta, pa gdje su Vam novi radnici? Пита би ли се нашао који младић који би хтео радити у Архиву бечком. Мисли на *Милковића.* Говори о кортешацији за изборе. Mene silom kandiduju u Varaždinskih Toplicah, ali nadam se da ću propasti."

После овога имају моја четири писма пре но што сам нашао једно *Рачкога.* Да ли су се његова код мене изгубила или их није било? У првом мојем писму (4/6 1887) одговарам гледе *Милковића,* шаљем молбу у име семинара ради књига, указујем на пример Русије и крак. Академије, у Прагу је луди *Хайала* нешто осујетио. Јављам да је био у Бечу *Богишић* врло zugeknöpft, додајем on dit, [ради] проф. *Енкела,* „da si on (т.ј. *Богишић*) želi nekakovu uglednu službu u — Beču!!" Da sam ja samcat kao on, ne bih nigda na to pomišljao. Tko radi za ideju, kao što bi trebalo svi mi da činimo, tomu nema mjesta u Beču. Žalibože da sam ja tako brzo došao do toga uvjerenja. Јављам да ћу у Јарослављ на конгрес. — У писму

од 14/10 1887 јављам му већ о повратку из Русије у Беч, кажем: da sam s uspjehom puta zadovoljan, da sam se opet osvježio, te godinu dana mogu živjeti i medju nesvojima, a takim smatram ja Beč, ako izuzmete moju kuću i moj seminar gdje se osjećam medju svojima. Пишем му, како смо се лепо у семинару уредили „šteta tek što nemamo gotovo za koga. Naša mladež ne shvaća potrebu vremena, ona još uvijek tjera malu separatističnu politiku: slovensku, hrvatsku, srpsku, češku, slovačku, poljsku itd. te ludo troši vrijeme na jalove uvodne članke kojekakvih novina mjesto da se bavi ozbiljnom naukom... Жалим што сам задоцнио к њему на бербу, молим једну књигу *(Филарета)*. — У писму од 14/12 1887 говори се нешто о књигама, спомињем о новом председнику Академије de nomine, али не de facto, те кажем: Krivio bih i tužio se za to na *Hedervara* etc. ali što pomaže varati se, svemu smo krivi mi sami, t.j. nevaljali, demoralizirani hrvatski narod. Da nije on tako traljav, ne bi se mogli ni u Akademiji dogoditi tolike nepodopštine. Ali dok ima ljudi akademika kakav je *Vukotinović, Pavić,* ne čudim se što ovako biva i u Akademiji i izvan nje. Ja sam već izgubio svaku vjeru u današnju generaciju, a i mladež ne daje mi nikakve nade za bolju budućnost. U meni ima jedna živa vjera u slovenski duh i slovenski napredak, hoće li se taj zvati samo ruski ili uz to još i poljski, češki, srpskohrvatski — toga ja ne znam. Ja sam se sretno uhvatio za deblji kraj, i toga se držim. Mojih ideja neću nikomu da narivavam. — Писмом од 28/1 1888 извињавам се што још нисам послао новце за књиге добивене за семинар, указујем на велике способности *Облакове* те додајем: Takav čovjek mogao bi Vam sve rukopise polagano opisati, u Zagrebu se i onako gospoda profesori i djaci time ne bave. Ja Vam to spominjem, jer mi je žao kako vidim da sve ide nazad mjesto naprijed. Niti ima sloge medju Hrvatima i Srbima, niti hoće da znadu o zajednici s nama Slovenci. Ne bi ni Akademiji škodilo, da mladež bilo hrvatsku bilo srpsku bilo slovensku privlači, jer na mladjima svijet ostaje. A *Oblak* je jedan od takih koji će nadkriliti dakako sve nas današnje radnike.

Сада истом добих 18/2 1888 кратко писамце од *Рачкога,* у којем најпре иште да му што скорије исплатим семинарски дуг, а после додаје: Jedva je Slavenstvo, svojom dakako krivnjom ikada bilo u kritičnijem položaju nego li je sada. Ne bi ipak bio vjerovao, da je ruska diplomacija toliko nesposobna, kako se je pokazala. U Petrogradu drže se sada berlinskoga proti Rusiji naperenoga ugovora kaono pijan plota, prem ga ugovornici nogama gaze, kano što se hrvatski političari pozivlju na nagodu g. 1868, koju su u Pešti već poderali. Slavenski zastupnici u Reichsrathu i Reichstagu šute, kada Niemci i Magjari njemačko-ugarski savez u zviezde kuju. Inferiorna rasa!

У писму од 24/2 1888 извињавам се што још не могу платити дуга за књиге. О младежи кажем: Meni je žao što vidim kako mlađa generacija ne prianja za slogu ni toliko koliko mi stariji. Dokazom bio vam evo praznik *Gundulićev*. Koliko se ludo govorilo o njegovom „srpstvu", kao da smo mi Hrvati krivi tomu, što ga dosada Srbende nisu studirale! Ali i hrvatska, barem bečka mladež nije se vlađala kako je trebalo. To je i bio uzrok što mene ni na jednoj svečanosti nije bilo. Moji su ideali širi nego li da povladjujem provincialnom separatizmu. To ostavljam našoj hrvatskoj mladeži i dobrim prijateljima Magjarima. Kolika mržnja diše iz njihovih novina proti južnog slovenstva i takih zatočnika te ideje kao što je biskup *Štrosmajer!* Nu dobro je i to, neka Srbi i Bugari vide za čim iđu njihovi prijatelji. Ruska diplomacija nije dorasla *Bismarku,* ali njeno današnje držanje ne može biti drugačije. Ta nema sumnje da bi Njemačka htjela da je umiješa u rat najprije s Austrijom, a kad bi ovoj išlo zlo, umiješala bi se i sama. U bečkoj Staatsdruckerei već se štampa njemačko-ruski rječnik!! a moj kolega u Pešti, slavist *Asboth,* dobio je od magj. vlade nalog da napiše za Magjare rusku gramatiku. (Одакле сам ја то чуо и да ли је била истина, не бих знао данас рећи 5/3 1923) To baš još nisu najgrozniji simptomi, ali najgroznije će biti, ako po komandi *Bismarkovoj* austrijski Sloveni, u sredini medju Nijemcima i Magjarima, morat će poći u vatru protiv svojega prirodnog saveznika, da ojače i sankcioniraju u Austriji gospodstvo njemačko-magjarsko!! Ala smo nevaljali, ali i nesrećni! Mi austrijski Sloveni ponavljamo rolu, koju su prije 1000 godina igrali u Njemačkoj razni Ljutići i Veleti i Lužičani i Obodriti itd. — Писмо *Рачкога* од 9/3 1888 говори о пошиљци књига, жали се да има за штампу грађе довољно, те би се могло и више штампати, да није влада устегла оних 2000. Хвали за посредовање код *Миклошића,* пита што мислим о студијама *Флоринскога* о Душанову Закону. Напокон каже: Kod naše omladine ovdje opaža se preokret na bolje u toliko, što se više ne klanja proroku i što širi slovenski duh u nju ulazi. Sada naša Akademija nije više „slavosrbska" ili „austrijska" pasmina, te joj se više ne kloni, pače prigodice dolazi u sjednice. Nadamo se da će proces purifikacije u mislih polagano uspjeti. Samo kada bi marljivija bila. U ostalom nije se mnogo čuditi, kada diše okužen javan zrak. Dojdućega tjedna odlazim na nekoliko dana u Djakovo, kamo nas više odavde ide. Ne biste li i Vi upotrebili tu prigodu, pak vidili i *biskupa* i liepi novi hram? Напокон обећаје да ће до скора доћи на кратко време у Беч. Тужи се на силне послове.

У писму од 13/3 1888 молим, да изручи *бискупу* моје дубоко поштовање, ја ћу доћи онамо када не буде код нас толико посла. Био код мене стари *Сундечић* те смо много говорили о неблагодарности Аустрије. Svi ljudi koji još nisu

izgubili čuvstva pravde zgražaju se nad zaslijepljenošću naših vlastodržaca. Као одговор на речи *Рачкога* о младежи пишем му: Veseli me da mladež uvidja svoju pogrješku; dao bog da bude razboritija. I ovdje imadu 2—3 valjana, neki naš Hrvat iz Slavonije *Imhof* vrlo je marljiv, ali najviše zna ipak *Oblak,* mladić upravo fenomenalan. On se sprema da ponudi za *Starine,* ako biste htjeli, *Vramčevu* kroniku. Bilo bi vrijedno. Dvorska je biblioteka neki dan kupila iz Dalmacije rukopisne pistule i vangjelja, jedan onakav eksemplar (na koži), kakovih i više bilo nekoč po Dalmaciji, prije no što izidje ono prvo izdanje koncem 15 vijeka. Rukopis nije podpun, ali je iz početka 15 vijeka, u tekstu dosta zgodan sa poznatim pistulama Bernardinovim. — Ново моје писмо датира од 4 јунија 1888, ту се најпре говори, како се бадава чекало о Духовима да ће *Рачки* доћи у Беч, али њега не би. Даље се тужим, да никаквих наших људи не видим у Бечу, ван неколико пута случајно код *Ожеговића* у Хицингу на обеду. Mladež luduje u svome separatizmu te se prepire o hrvatstvu i srpstvu, za što ja nemam smisla. Po mojemu svaki uspjeh Hrvata u kulturi koristi i Srbima, i naopako, te pravdati se o imenu dan je današnji veliki anahronizam. Nu naša mladež mudruje drugačije, te take ljude sažaljuje! To je i uzrok mojoj osamljenosti u Beču. Причам, како ме изабраше великом већином за редовног члана бечке Академије, како је био у Бечу Ал. *Веселовски* на путу за Болоњу. О семинару кажем: Bez samopohvale žrtvujem se za tu mladež više nego li zbilja zaslužuje. Ja sam uradio za njihovu nauku u 2 godine više nego li *Miklošič* u 40! Ne računam ipak na priznanje. Љутим се што су Мађари израдили од цара рескрипт за *Анђелића,* а *Штросмајер* ништа! Али тако је од прилике свуда на свету: Zar se ne radi tako i u Njemačkoj, gdje se *Bismark* čak usprotivio da *Mommsen* bude odlikovan? Zar je bolje u Rusiji gdje se najumniji ljudi potiskuju u zakutak? zar je bolje u Srbiji? u Italiji itd. itd.

Има писмо *Рачкога* од 9/7 1888, у којем говори о себи ово: Ja sam se u poslove i posliće tako upleo, da se težko odlučujem na dužu odsutnost iz Zagreba. Moja davna nakana da proputujem Bugarsku, Carigrad, Solun, Maćedoniju, koja bi se sada pošto su željeznice izgradjene, lasno izvesti mogla, zapinje o političkih neprilikah u istoku, jer ne imam volje gledati u *Stambulove* i *Stojanove,* kojih hrvatske eksemplare vidim svaki dan. Stoga ići ću samo na kratko vrieme u Rogatac, Fužinu itd. Говори о књигама, наставља: Čestitam Vam što ste za člana bečke Akademije izabrani. *Bogišič* je opet u Petrogradu, pak zato i štampanje izprava o uroti Zrinskoga i Frankopana, koje je u Parizu prepisao, zapinje, jer mu se rukopis šalje sada ovamo, sada onamo. Говори о опасности филоксере за загребачке вино-

граде. Proti tomu neprijatelju imade još manje ustuka nego li proti „ligi mira“ koja je u Vašoj blizini skuhana.

Са мојега летовања у Villa Stenglin између Altmünster-a и Traunkirchen-a javих се *Рачкому* 24 августа, тужим се на велику кишу, желео бих дознати из Миклошићеве збирке рукописа како стоји питање о јеванђелистарима у старосрпској књижевности, о чему се развила полемика између Дим. *Руварца* и *Живановића* у *Стражилову*. Питам, где је сада *Богишић,* чији закон црногорски управо сам добио. Kakvu su viku magjarsko-njemačke novine podigle proti *biskupa,* to ste čitali tačnije nego li ja. Vaše objašnjenje čitao sam u N. Fr. Presse... Svemu smo si sami krivi. Kad bi bilo više postojanosti, više odvažnosti, više bi nas na lijevo i desno štovali, i kad bi Sloveni u Austriji mogli doći do složnog zajedničkog programa, poskočio bi njihov kurs silno. Ali da! tko bi nas složio i ujedinio! Jeste li čitali kako se kardinal *Simor* ponosi svojim uspjesima u magjarizaciji Slovaka? Nije li to cinizam nec plus ultra? A ovamo maloruski separatiste kleveću na me što ne podupirem njihove oslijepljene mržnje protiv velikoruskog jezika i literature, te Vaš poklonik dr. *Pilc* donio, pišu mi, u „Kraju“ korespondenciju protiv mene! Ne marim, nisam došao u Beč da prodam svoje uvjerenje. Sada su protiv mene već Česi (radi Kral. rkp.), Malorusi (radi moga Moskovizma), Hrvati (radi Srbofilstva), čak neki Slovenci (što ne vjerujem da je crkvenoslovenski jezik njihov). Kud ćete više? To me silno tješi, jer vidim u tom dokaz, da idem pravim putem. На ово моје писмо добих 26/7 1888 [биће 9-ога] одговор из Загреба: Nisam svratio pažnje na prepisku u *Stražilovu* pak ne znam oko koje se točke vrti što imenito *Živanović* i *Ruvarac* pod evangjelistarom podrazumievaju. Vi znate da se pod imenom „evangeliarium“ i „evangelistarium“ razumievala knjiga crkvena sadržavajuća perikope iz evangjelja za pojedine službe božje (mise). U istočnoj se crkvi zvala obično Εὐαγγέλιον, dočim pod imenom Εὐαγγελιστάριον dolazi obično onaj prilog k Εὐαγγέλιον-u, u kojem se naznačuje rad evangjelista kojim počimaju i svršuju. Medjutim ono prvo značenje za evangjelistar je obično i prevladalo. Po tom smo vatikansku ili Assemanovu crkvenu glagolsku knjigu, koja sadržaje perikope iz evangjelja za cielu crkvenu godinu, dobro prozvali evangjelistarom. Rukopisu kako znate je naslov ѥваггелиѥ изборноѥ prema grčkome Εὐαγγέλιον ἐκλογάδον. Evangjelistar u tom značenju zove se i aprakos od ἡμέρα ἄπρακος, feriatus dies, jer je crkvena godina podieljena u nedjelje a po njih i evangjelja, t.j. perikope, počam od uskrsne nedjelje s perikopom iz evangjelja sv. Ivana I. 1-17... Ako se ovako pojam evangelistara označi, nije teško odgovoriti na pitanje, imade li kod Srba „jevangjelistara“. Dakako da imade, mora ih biti radi službe božje, a to potvrdjuju rukopisi, kakovih imate i u našoj biblioteci više. Naproti evangjelistaru aprakosu stoji Τετραευαγγέλιον, t.j.

crkvene knjige s četiri evangjelja u običnom redu... I ove knjige imade u staroj srbskoj crkvi. — U našoj knjižnici imade ukupno 14 rukopisa evangjelja što na koži što na papiru. Ja sam jučer pregledao sedam, medju kojima imade četiri evangjelistara ili aprakos i tri tetraevangjelja. Ova posljednja sva su srbske redakcije, u prvih jedan je bugarske, a ostala tri srbske redakcije... Јавља ми о свом поласку у Врбовско и Фужину итд.

Дне 29 септембра 1888 јављам *Рачкому* да полазим у Русију; гледе Академије мислим да би за страни свет добро било издавати „Südslavische Revue“ (има таква Ungarische Revue), а затим долази о политици ово: Nemam pojma o impresiji koju je učinio belovarski incident. Bog zna čemu je i to dobro. Kad bi u Hrvatskoj bilo malo više značajnosti kod ljudi koji sačinjavaju vladinu stranku, sad bi bila prilika da pokažu Magjarima, da se ne smiju sumnjičiti pred kraljem naši najzaslužniji ljudi, jer te orgije, koje tjeraju magjarski i bečki čifutski listovi moraju svakog poštenog čovjeka upravo u stid tjerati. Zar smo dotle došli u prosvijećenom 19 vijeku? Sve mi se čini da su to oni znaci, o kojima govori sv. pismo da će se pojaviti prije nego li će doći plačni dan! (То је било написано г. 1888-е, а гле г. 1918-е доживесмо да се моје пророчанство испунило. И мени је судбина одредила, да све то доживим! 6. 5. 1923)... Ovdje u Beču, koliko sam mogao razabrati, svi razboriti ljudi duboko žale što je klevetanje i sumnjičenje magjarsko palo na plodno zemljište ondje, gdje svaka dobra i oštra riječ zlosretno djeluje. Jedan ruski korespondenat tom prilikom dovodi svojim čitateljima u pamet, da su današnji kraljevi doglavnici nekoč još gore stojali nego li danas naš slavni *biskup*... Настављам, да се са критиком *Марјановићевом* на *Херманов* зборник не слажем: Time što je *Hörmannova* knjiga ugledala svijet, svakako je našoj literaturi znatno pomoženo, a što se on uklanja imenu srpskomu ili hrvatskomu, to su trice. Kad bi Hrvati i Srbi složni bili, i to nam ne bi upravo ništa smetalo. Mene više boli prokleta nesloga, koja će nam grob iskopati jednima i drugima. Јављам да ћу се из Русије вратити око 20 октобра. Ове године имао сам онде бити код *Веселовскога.*

Има још моје писмо од 25/12 1888, у којем му желим бољу нову годину но што је ова што излази крају. Žalibože nema mnogo nade da će nam nova što bolje donijeti. Može biti Vi i Vaši istomišljenici niste toliko pesimistični, što bi mi drago bilo, ako se i ne bi mogao s vama složiti. Vi ste mi u nekoliko puta s nekim priznanjem govorili o našoj mladoj generaciji; na žalost ja ne vidim tih kreposti ovdje u Beču. Može biti ne dolaze ovamo najbolji ali što imam prilike vidjeti ih, ne imponiraju mi ni znanjem ni voljom za znanjem. Marljiv je od Hrvata ovdje jedini poznati Vam *Aranza,* koji sada kupi gradju za karakteristiku svog rodnog narječja po Kaštelima. Vaše opaske u posljednjem pismu

imao sam prilike da saopćim Vladimiru Ivanoviču (t.j. *Ламанскому*) za ravnanje. Meni se sve čini da Vi ne poznajete situacije naše (petrogradske) Akademije, kada mislite, da bi ona mogla i htjela što god uraditi za našu (Jugoslavensku). I opet kažem, ona jedna tisuća (jedan put za svagda) više bi nam naudila nego li koristila... Što buncaju vaši uvrijedjeni u svojem samoljublju matematičari, to nije moja briga, s mojom kritikom *Hörmannove* kolekcije slažu se taki ljudi kao *Miklošić, Novaković* i *Rovinski*. A s *Kalajem* niti sam ja imao niti sada imam ikakve veze; rekao bih čak da se njemu i ne dopada moja kritika, što mi je prije drago nego li nedrago. Ja ću i u napredak pisati po svojem osvjedočenju ne obazirući se ni na lijevo ni na desno. — Jeste li čitali *Novakovićevu* besjedu o novoj srpskoj zadaći Srpske akademije, o srpskom rječniku? To su sve lijepe fraze i dalje ništa. U opće ako tako potraje, Srpska akademija neće dostići ni Učenog društva kamo li bi Jugoslav. akademiju... Prije mjesec dana piše mi *Pavlov* te pita zašto ne izdajemo kod nas u Akademiji Krmčeje ilovičke? On mi obećaje svaku pomoć da se toga latim. Nu mislim da je tu zadaću već netko drugi preuzeo. Kad ne biste imali boljega i vrednijega, ja bih mogao za dvije godine taj posao pristojno obaviti, ne prije. — Истом 13/3 1889 добих на ово писмо одговор, у којем ми најпре честита на нечему (биће на Hofrat-y?), даље наставља: *Novaković* bio je, poslije odstupa sa stolice ministarske, sporazumom sa mnom preuzeo prirediti za Akademiju *(Monumenta histor. juridica)* sve spomenike srednjovječnoga srbskoga zakonarstva, t.j. ne samo Dušanov zakon nego i Vlastarovu syntagmu, koja se, kako znate, obično navodi u rukopisih s Duš. zakonom, te je svakako bila popunjujući dio srbskih zakona. O tom nisam nikad sumnjao. Već je bio mislio da će za godinu text poslati ovamo, kada na jednom, malo prije nego postade poslanikom u Carigradu, pisa mi da ga smatram razriešenim svake obveze i obećanja. Ja nisam toga u prvi mah razumio. Nu pošto je Srbska akademija osnovana, mislio sam da je njoj *Nov.* text namienio, kojoj bi inače dolikovalo takovo podpuno izdanje srbskih zakona. Od toga vremena presta i naše dopisivanje, koje se obično obnavlja kada *Nov.* dodje u mir procul negotiis. Medjutim ne daje se ni *Nov.* čuti, a u Srbsku akademiju, moram Vam reći, ne imam pouzdanja, jer ju smatram djelom naprednjačkim u prkos Učenomu društvu. Sada poslije odstupa *Milana* po gotovu još se manje nadam. Šta dakle mislite? Ne bi li naša Akademija taj posao preuzela? O *Nov.* dvojim da bi svoj tekst nam odstupio, a pošto je istu studiju učinio *Florinski,* bi li on za taj posao bio? t.j. da priredi Duš. zakon s syntagmom, a Vi ilovičku krmčiju. Rado bih znati što mislite. *Florinski* mi je napola obrekao kada je ovdje bio. Ovdje je odstup *Milana* u patriotičkih krugovih primljen oduševljeno. Misli se da će poslije ovoga pasti i drugi stupovi polit. zdanja, koje je *Bismark*

tako umno i vješto podigao kano tvrdjavu proti Slavenstva, osobito na balkanskom poluotoku.

Ја сам *Рачкому* одговорио одмах 14/3 1889 и најпре захвалио на честитању где кажем: Ja sam po mome karakteru imao na taj naslov pravo odmah kako sam dolazio ovamo, ali nisam htio navlaš uvjeta stavljati. Drago mi je što je ministarstvo nakon dvije godine našlo da se u očekivanju nije prevarilo. Nije se, a to mi je drago, prevarilo *ono,* ali ljuto sam se prevario *ja* ne spram ministarstva već spram austrijanske slovenske mladeži. Grijesi starije generacije ostaju i na mladjima, a nauke i obrazovanja gotovo imade manje ili barem nema toliko koliko se od mladeži ište u današnje doba. Sve je pogreznulo u separatistički uzani patriotizam da je bogu plakati. Zašto mogu na Slovenima jahati drugi pretežniji elementi? Samo zato što nema u njih nikakovih većih ideala, nego se svatko klanja svojoj peći. Kakovim će plodom uroditi ostavka *Milanova,* tko bi to umio reći? Bojim se da će i opet Srbija od svojega separatizma postradati; što su Hrvati odveć podli, to su Srbi odveć ponositi u precenjivanju svoje snage. Manji mora da u nečemu popusti, a Srbi ne bi htjeli ni u čem da popuste. Ipak kao da je dunuo bolji vjetar, koji će atmosferu nešto pročistiti. Neće li ta istočna briza blagotvorno djelovati i na zagušljivi vazduh u Hrvatskoj? G. *Novaković* znam da je spremao Dušanov i Vlastarov zakon za izdanje, koje bi imalo izići o trošku srpske vlade. Od njega nemate se dakle ničemu nadati. Ipak bi dobro bilo da ga upitate još jedanput prije nego li ćete se odvažiti da ugovorite štogod s *Florinskim.* A za *Fl.* mislio bih da je dorastao poslu kao nitko. To bi bila dobra akvizicija. Ako dodje do čega, biće mi drago, ja sam gotov k uslugama ali dakako kad bi došlo do toga. valjalo bi mi poslati rukopis ovamo, gdje bi se prepisao itd. Ja sam si u seminar kupio kasu sigurnu od vatre. Mogu dakle sigurno govoriti, da što dodje u moje ruke ovamo, neće postradati. Sada se ovdje upravo prepisuje *Bolonjski psaltir,* koji mislim izdati zajedno s komentarom (i grčkim tekstom) o trošku carske Akademije. Taj će posao zapremati čitavu ovu godinu. Ne bih dakle Ilovičke krmčije trebao ovamo prije početka 1890 godine. Молим га да пожури издање Бараковића to je jedan od najzanimljivijih i najtamnijih pisaca.

У годину 1889 падају по свој прилици још два писма, једно из Петрограда од 14/10, друго из Беча од 23/10; у њима долазе неке наруџбине из Петрограда од *Ламанскога* и које какве ситнице. Док сам ја био у Русији био је неко време, доста мало, *Рачки* у Бечу. После мојега повратка (а већ сам био код куће 23 окт.) добих од њега писмо писано 28 октобра („na Šimunje“) 1889, у којем пише: Rado se sjećam onih njekoliko dana što sam u Beču u krugu Vaše obitelji proveo, te i ovdje znadem pripoviedati, kako je Vaša gospodja uviek jednako

svježa, ljubezniva i zabavna. Пише ми, како су закључили издати у једном тому статуте писане хрватским језиком; пошто се *Хањел* преселио у Праг, немају се више надати његову учешћу. U razgovoru našem spomenuo je *Smičiklas* da biste Vi bili voljni prirediti za štampu Poljički statut. Tko zadovoljniji od nas! Ako je tako, za što Vas molim, izvolite me o tom obaviestiti, pa imenito, biste li ga mogli prirediti tečajem ove godine, jer tada bismo hrvatske statute izdali već god. 1890. Rukopisi, koji su kod nas, poslali bi Vam se u Beč. Krčki statut je prepisao *Crnčić*. Vinodolski poslije Vašega izdanja nije teško prirediti, nadodao bi mu se do sada neizdani Trsatski koji mu je dopunjak. Uz to rado bih čuti Vaše mišljenje o tom: a) bi li se glagolski tekstovi štampall glagolicom i s transkripcijom latinskom ili ćirilskom? ili *samo* ćirilicom? ili samo latinicom? Prostor i trošak ne odlučuje kod akad. izdanja; b) bi li se morao dodati i latinski prevod? koji dakako nije lasan. P. S. Što znači odstup *Bunjakovskoga* i imenovanje *Grota?* Zar korak u rusifikaciji Akademije? Још наставља питати о хрв. статутима. А с бербом се хвали, да је боља но што се надао. О политичкој ситуацији: Naše političke i družtvene miserie nastavljaju se, čemu Vam je dokaz impertinentan *Cuvajev* predlog o sekvestraciji djakovačkih biskupskih šuma. Vlada se samo takovimi poslovi bavi, a za sabor ne sprema ništa te je opet do 5 nov. odgodjen, ne imajući što raditi. Ele uz nauku zaboravlja se na te nevolje. — Ја сам на ово писмо одмах одговорио, још ваљда крајем октобра или почетком новембра, те приповедам што сам доживео у Петрограду, где сам био 20 и у Москви где сам био 14 дана. U Akademiji idu stvari na bolje; bio sam kod novoga presidenta gotovo čitavu uru, razgovarali smo se mnogo i vrlo pouzdano. On bi mnogo za Akademiju uradio, da nisu akademici — „sebični starci", koji se malo brinu za velike naučne planove. Inače u Rusiji vlada velika stagnacija i u nauci i u društvu, o politici da i ne govorim. Mjesto starijih profesora dolaze mladji, koji im nisu dorasli. U Moskvi ima sada više dobrih mladjih sila nego li u Petrogradu. Ali naš prijatelj *Popov* teško će dugo živjeti, čini se da strada od raka. Načinio je na me težak, neugodan, žalostan utisak. О *Пољичком статуту* јављам му ово: Ja se drage volje prihvaćam posla, ako me obskrbite potrebitim rukopisima, jer me je Poljički statut svagda vrlo zanimao. Za izdanje ne smijem ni sam reći kako da se štampa. Svakako bih bio za ćirilicu, ne znam samo da li uz nju latinicu ili glagolicu. Troje nije nikako potrebito. Odlučujte u Zagrebu, ali ako vam je stalo do sloge, ne propuštajte ćirilice ,koja je našom Dalmacijom čitave vijekove vladala. Moj „pensum" i onako ne može biti drugačije van ćirilicom štampan, meni je dakle „všecko jedno" kako ćete ono drugo štampati... Bilo bi zbilja vrlo dobro da se dodadu latinski prijevodi. Ako se na to odvažite, pripravan sam i

ja svoj pensum prevesti. U Rusiji viđio sam se s *Bogišićem;* on se pravda s ruskom vladom za vanredne nagrade. Traži 40.000 rubalja u zlatu, ponudiše mu 20.000 u papiru, uz to 3000 godišnje penzije i orden etc. Da je manje lakom, prije bi došao do cilja, a svakako škodi i svojemu i našemu ugledu. Ja sam siroma čovjek, ali ne prosjačim već putujem na svoj zasluženi honorar, i zato me svi u Rusiji štuju kako nigdje drugdje u svijetu. Bio sam na povratku u *Varšavi* te vidio ondje i Ruse i Poljake. Njihova nutarnja pitanja nas se ne tiču. Mi moramo drugovati s jednima i drugima. Molim Vas, pozdravite mi srdačno g. *Smičiklasa.* Moji se svi rado sjećaju i njega i Vas. Samo se tuže da ste Vi odveć brzo otputovali.

Писмом од 22/11 1889 јавља ми, да ми шаље за издање *Пољичког статута* неке рукописе и листине, те ми саопћује своје мисли гледе нутарњега уређења издања, пристаје донекле на мој предлог: Kod glag. statuta svakako će se dodati ćirilska transkripcija... Žao mi je za N. *Popova.* I ja imam dosta neprilike s *Bogišićem,* te bi se u buduće jedva odvažio preporučiti da Akademija njegove radnje štampa. Poslije mnogih pismenih inata odlučio sam da se via facti dovrši njegova knjiga, koja se već tri godine štampa. Ljuti se, ali drugačije nije moglo biti. Nije liepo što čini, kako pišete, onolike pretenzije. Nagrada od 20.000 rub. koju mu nude je više no carska. Auri sacra fames! Нуђа ми ведро „грашевине“ (=Riesling, реч грашевина биће *Шулеков* али врло згодан изум 6/5 1923). Још имају моја два писма од г. 1889, прво од 6 децембра, друго од 24 децембра. У првом јављам да сам примио рукописе *Пољичког статута:* Drago mi je što ću tako opet nešto uraditi i za Akademiju, koja mi je već nekoliko godina kao kamen ležala na srcu... Ne mogu se ni zdravljem pohvaliti, nešto me smeta želudac, živim umjereno u vječitu strahu da se ne javi prije vremena bolest, od koje će mi valjda sudjeno biti i umrieti, jer je to u prirodi. No to je u božjim rukama. (Ја сам се збиља давно још пре године 1900, које се нисам надао доживети, спремао на болест мојега драгога [*оца*] — рак у желуцу, а гле воља божја хтеде да сам дочекао и годину 1900 и годину 1923, у којој равно за два месеца, ако ми буде суђено, могао бих свршити 85-у годину! 6/5 1923). Примам понуду *Рачкога* да ми пошље капљицу доброга вина. Na godinu ljeti želimo provesti na Jadranskom moru, jer se moj „admiral“ (не знам, ко је то име надενуо мојему сину *Никици)* ove godine nije dovoljno oporavio. Приповедам да је *Броз* у Бечу; не хвалим *Маретићеве* књиге. У другом писму долазим најпре с поздравом к новој години. Захваљујем на дару (т.ј. доброј капљици вина): Upravo sam rekonvalescenat, jer me je, bit će skoro 14 dana, spopala zlosretna moderna influenca, te me u svaku ruku mučila i glavoboljom i kijavicom i kašljem, a za rađnju ozbiljnu nisam još ni danas. Mi smo si

ozbiljno preduzeli da na godinu nećemo više provoditi ljeto u Alpama već na Jadranskom moru. Приповедам по речима *Решетаровим* судбину Carrarina рукописа [*пољичкога статута*], који је вештином *Кукуљевићевом* (он се у тој вештини могао такмичити са Викторомъ Иваничемъ *Григоровичемъ*!) дошао у Загреб, у његову и после у Академску библиотеку. Причам о открићу она два глагољска листића, што сам их после издао као *Wiener Blätter*. Da ne dodje kad god *Miklošić* k nama, mogao bih uprav čitave nedjelje ostati bez razgovora sa živim čovjekom... Neki dan imao sam priliku vidjeti onaj glagoljski misal, koji su magjarski putnici doneli sa sobom iz Carigrada. To je po sadržaju obični misal konca XIV vijeka, ali je pisan u inicijalima tako krasno (a i miniaturne sličice tako su divno izradjene) da ja nisam tako krasnih ornamenta jošte vidio ni u jednom glagoljskom rukopisu. S te strane služi on upravo na ponos Dalmacije ili sjeverozapadne Bosne (na nesreću ne kaže se gdje i tko ga je pisao). U kalendaru spominje se „i Štefana krala ugrskoga“ — dobro bi bilo vidjeti, spominju li ga i drugi naši misali 14—15 st. — i „Emriha krala“, dakako i „Vladislava krala“, ali svi su napisani crnim slovima, a sv. Francisko je crven. Ne znači li to da je misal bio franjevcima glagoljašima namijenjen?

На ово друго писмо од краја године 1889 добио сам одговор 11/I 1890; ту најпре спомиње да модерне инфлуенце има и у Загребу, да је и његова нећакиња од ње оболела; чуо је већ од *Смичикласа* о глагољским листићима, а о Хрвојином мисалу приопћио је у Viencu 1890 бр. 2 одломак мојега казивања. Pogledao sam najme u Akad. misal. glag. jednake od prilike dobe, te u kalendaru nadjoh samo „Stěpana krala“ uz Brnarda opata, a Mirku i Ladislavu ni traga. Odavle bih zaključio, da je carigradski misal ili pisan u okrugu zagreb. biskupije ili pisan za porabu u njoj, jer se, koliko mi poznato, samo u njoj od pamtivieka štovali Emerih i Vladislav; jedva se može to dokazati za zapadnu Bosnu (pače teško i glede Stjepana) i Dalmaciju. Pošto je blagdan sv. Franje A. naznačen crvenilom, može biti da je misal pisao Franovac ili je pisan za Franovce. Dobro bi bilo kada bi se mogli dobiti fotografski snimci miniatura. *Aranza* mi se preporuča da mu od *biskupa* izposlujem takse za rigoroz i doktorat iz filozofije. Пита што ја мислим. *Сикел* је понудио да ће *Јелића* примити у институт für österr. Geschichtsforschung и да га као такова пошаљу у Рим. Академија је у том смислу молила *Сикела,* али нема одговора, моле ме да упитам. *Kukuljevićka* (он је дакле умро!) nudi svoju knjižnicu ostalu iza smrti supruga ovdješnjim knjižarom. Rukopisi nisu mnogo vriedni, Akademija nudi joj 200 for. Slike pak nisu za Galeriju. Pokojnik joj napunio glavu, da sve to mnogo vriedi. Od njega Akademija će uzeti samo nekoliko kajkavskih knjiga. Prije smrti prodao je glagolski liepo pisani, s njekoliko sličica ukrašeni misal

iz XIV v., koji je sada u Universitetskoj knjižnici. Čujem da ste Vi knjige procienili na 500—600 for. Шаље поздраве *Миклошићу, Брозу* и свима мојима.

У писму od 21. 3. 1890 тражим за *Пољички статут* још Месићев рукопис В. Питам нешто о ћирилским словима, шаљем му *Светостефански хрисовуљ:* Ja sam se drage volje odazvao pozivu te izdao taj hrisovulj na korist i historicima i filolozima ili paleografima. У писму од 24/4 говорим о уређењу издања *Пољичког статута,* приговарам словима, препоручам да се за сада не даје латински превод. У том се писму помиње да *Рачки* полази у Рим а моја ћерка *Станка* да је код *брата* у [Великој] Горици. *Рачки* ми је одмах одговорио 30. 4. 1890, реч је о издању *Пољ. статута.* Даље ми јавља: Pregledao sam tri latinska misala iz XIV i XV vieka, ali u njih ne ima ni mise ni blagoslova prigodom strizanja dječaka, prem imade blagoslova kojih nema više u današnjih misalih, kako n. pr. benedictio baculi pro peregrinatione. Moguće je da je u Vaš misal unišao ovaj blagoslov iz rituala, a starih rituala ne imamo ovdje. Јавља ми још да је влада *Хајнца* именовала професором ботанике без предлога факултета и без хабилитације.

Dne 31. 7 (мој имендан!) написао сам *Рачкому* из Опатије, да је мој посао око *Пољичк. статута* доспео да би се могло започети штампање. Поздрављам преко њега, ако је у Рогатцу, бискупа *Штросмајера,* приповедам како је поучна књига *Татишчева* о руској дипломатији, тужим се да ми се *Станка* још није опоравила, а на то добих од *Рачкога* одговор из Рогатца од 6/8 1890, у којем признаје да ми после повратка из Рима јоште није писао, говори о реду текстова статута. Добио је моја Glagolitica те захваљујући каже: Samo čini mi se da premalu važnost dajete baščanskoj ploči, jer ako već na kamenu pismo je ondje okruglo, potvrdjuje da je u Hrvatskoj okrugla glagolica bila u porabi koncem XI i početkom XII vieka. Na hartiji je pisac svakako manje priečen nego li na kamenu. Zanimat će Vas da smo u Rimu uklonili zaprjeke (diplomatske) koje su štampanju misala stajale na putu, no s druge strane, da stvar ne propadne, moralo se taj put popustiti glede pisma, dočim je rimska stolica naišla na veće zaprjeke, ako se štampa ćirilicom nego li glagolicom. I *knez* crnogorski privoli na glagolicu. I tako, kako mi piše *Parčić,* započe štampanje u tiskari Propagandinoj. Može biti će se do drugoga izdanja položaj Slavenstva poboljšati te naši „prijatelji“ neće biti tako jaki. Nam je žao, ali taj put nije se moglo inače. (Ja сам о томе, да је не само Аустрија већ и Русија *[Побѣдоносцевъ']* противила се издању мисала старом ћирилицом, написао један *чланак у Katoličkom listu* загребачком негде око год. 1920 или 1921, а кад су била у Загребу већања јужносл. католичког епископата, написао сам у истом смислу, заговарајући ћири-

лицу, надбискупу *Бауеру* писмо у којем разлажем колико би то помогло к измирењу обе религије и к зближењу, кад би се видело да се католици и православни моле богу готово истим језиком и по књигама штампаним истим писмом. Али мој глас оста неуслишан, моје писмо без одговора, а како кратковидна београдска влада у новије доба силом хоће да наметне ћирилицу, и то хрватским и словеначким крајевима, опозиција против ћирилице наишла би сада на отпор и са стране католичког свештенства. Да, у редовима свештенства сада се више и не загревају за светињу старог црквеног језика, већ желе народни језик. Тако је дошло до „велике“ концесије са стране Рима, да се може јеванђеље певати после латинског текста још хрватским језиком. Сада дакле не треба више ни Аустрија ни *Побѣдоносцевъ* да се осујети нешто од наше давне светиње, сами католици југословенски копају гроб црквеној словенштини. Habeant sibi 7. 5. 1923).

Рачки је био у Босни ,u koju sam iz Djakova krenuo do Sarajeva, pak odanle na Travnik, Jajce i Banjaluku ovamo‘ теми одмах после повратка у Загреб јавио да је добио мој рукопис *Статута пољичкога* који сам му послао из Опатије 11 (али којега месеца? то је био септембар 1890? како је писмо његово управо на горњем врху подерано, не могу одредити датума, свакако после 11 септембра). У том крњем писму говори се све само о штампању текстова, само под крај каже: U Bosni su javni odnošaji skroz abnormalni. Nitko nije zadovoljan. Turci, bolje Muhamedovci, kojim vlada laska, kažu: Švabe boje se nas; Srbi drugamo upiru oči... Ја сам међутим из Опатије написао *Рачкому* неколико писама. Једно од 23 августа 1890 говори о напредовању мојега посла, а о самом боравку онде у Истри написао сам неколико топлих речи, које радо уносим овамо сада после велике несреће што је снашла ту лепу покрајину силовитим решењем да сва припада Италији. То се не би било догодило, да је у Београду, који је водио велику политичку реч, било ширих погледа на нашу домовину, а не уски мегаломанијски менталитет београдски. Ево што сам написао Рачкому: Upotrebljujem priliku da se malko upoznam s Istrom i otocima, a želim da i djeca priviknu ovim lijepim hrvatskim krajevima. I zbilja svi smo oduševljeni za naše hrvatsko primorje i za primorce koji se bude iz dugovječna sna. Ovaj čas nalazi se Istra u položaju, koji nešto napominje naš gornjohrvatski ilirizam. Velika čast ovdašnjemu svećenstvu, ono je čak i bolje, idealnije i — moralnije, nego li naše po gornjoj Hrvatskoj, ako izuzmemo dične izuzetke. Препоручам *Сперанскога,* ако би у Загребу што радио на Михановићевим рукописима. Честитам на неком дару једног Пољака, који мислим није донео Академији баш никакве користи. У писму од 11 септ. јављам да му шаљем рукопис *По-*

љичког статута, моју радњу приготовљену за штампу. Говорим о мојем уводу написаном ћирилицом те додајем: Ćirilsko je pismo poslije glagolskoga bilo pravo narodno pismo dalmatinsko. Dobro bi bilo da to imadu naši Hrvati na umu, jer je smiešno tražiti u latinskom pismu boljeg hrvatstva. Latinsko pismo ne da se istjerati iz naše srednje Evrope, a kad je *Bizmarku* miliji njemački švabah nego li latinica, zašto da se mi bojimo ćirilice kao da je to nešto tudje? Још му јављам да полазим у Беч сутра, то би дакле било 12 септембра.

Кад сам се већ вратио у Беч послах му 3. 10. неколико речи о штампању *Пољичког статута,* т. ј. како да се штампа, како да добијам коректуре итд., а у писму, од 31. 10. опет је говор о коректурама. Ту на поновно питање *Рачкога* кажем: Nisam nigda mislio na to, da je Vinodolski zakon upravo preveden, ali tudjinskoga upliva u slogu nalazio sam dosta. Јављам да је *Сперански* овај час у Бечу. На ово писмо одговара *Рачки* 10/11 1890 опет о *Пољичком статуту,* пита нешто о *Ваљавчевој* жељи да се штампа један глаголски рукопис, а у писму од 8/12 1890 има реч о *Сперанском,* којему даје неке податке о *Крижанићу,* предлаже да Руси издаду његову Bibliotheca schismaticorum universa и његов Nilus thessalon. archiepiscopus (али до тога није дошло; камо среће да су бар уредили потпуно издање [Крижанићеве] Политике! 7. 5. 1923). О себи јавља ми ово: Pitanje predsjedničko riešili smo u četvrtak tako da sam najprije ja izabran, pak sam se zahvalio, da radi mene ne bude Akademiji u sadašnjih okolnostih neprilike, a onda izabrali smo *Torbara,* koji se primi pod uvjet, da i na dalje predsjedničke poslove vodim. Nije drugo, ne smijemo dopustiti da i u naš zavod unidje raztrovni kvasac koji se u Hrvatskoj ugniezdio. У писму од 15/12 1890 приповедам како руски млади слависти намеравају издати *Крижанићева* Opera omnia, нешто је било у N. Fr. Presse о нападајима на Академију а о бановима чак на *бискупа.* Жалим што је изашла *Клаићева* брошура „Hrvati svi posvuda". *Пољички статут* полагано напредује. *Штросмајера* сам видио у Бечу. И моје писмо од 27/12 тиче се *Пољичког статута,* честитам му нову годину, молим за *Михајлова* Михановићев рукопис „Петокнижја", умирујем га ради сигурности: znajte da moj seminar ima gvozdenu kasu, u kojoj se čuvaju rukopisi. Sada je kod nas Pogodinski psaltir iz Petrograda i jedan rukopis iz Olomuca.

Године 1891 прво је писмо моје 24/1, ту је опет реч о *Пољичком статуту* а стављам питање, како се у њему огледа живот онога краја: Iz ovoga se vidi da se u našem statutu ne ogleda podpuno sav pravni život Poljica. I *Pavlinović* i *Erber* govore o stvarima „koje su od juridičkog značaja a u našem ih statutu nema. Odakle je to njima? Suburbensis govori (na str. 48) o nekom documento scritto con caratteri Poglizani, a ja takova u

rukopisima koji su do nas došli ne nadjoh. Još se taj anonymus (kažu pop Petar *Škarica*) poziva na svoj članak u „Pravu za g. 1882 sv. 107. Ne biste li mi taj sveščić poslali da vidim što on o tome govori. Још питам о једном *Ерберовом* документу би ли се наштампао исто као један *Скаричин*. Ту стављам питања на *Рачкога*, на која има одговорити његово писмо од 27/1 1891. Најприје ми јавља да се *Михајлову* шаље „Петокнижје", даље наставља: Hvala bogu što je *Poljički statut* doštampan... Ja nisam toga mnienja da se statutom dodaju listine, jer ne bi bilo ni kraja ni konca. Листине ће се, каже, штампати на другом месту.

Миклошић је изненада умро 7 марта 1891; ја сам о томе јавио у Загреб, те пишем тим поводом *Рачкому* 12/3 ово: Prema misli Vašega telegrama, koji je došao istom nakon sprovoda, izrazio sam kondolenciju sinovima slavnog pokojnika. Da Niemci nerado priznavaju goleme zasluge *Miklošićeve*, nije u današnje uskolebano od političkih strasti vrieme nikoje čudo, ali da se i Sloveni slabo odazvaše, pokazuje njihovu kukavštinu. Maljušni sebični interesi smetaju današnjoj generaciji da u pokojniku uvidi gorostasnu silu učenosti, koja je od prvoga do poslednjega slova bila posvećena koristi i slavi slovenske filologije. Iz Češke ne dodje upravo ni jedan tračak sažaljenja, isto tako je sliedeći golemo ludi primjer bečkih Hrvata. Hrvatska mramorkom šutila (osim Vaše akademije), ali zato su se srdačno odazvali Srbi, Poljaci i Rusi. — Svakako je naša nauka izgubila vrlo mnogo, gubitak je nenadoknadiv, barem za dugo vrieme. Захваљујем на добивеним књигама, али грдим неваљали језик неке публикације *Јанечекове* те кажем: Bogami imadu Srbi razloga smijati se, kako se to u Zagrebu piše. Захваљујем што је *Михајлову* послан рукопис, стављам питање: Ko će biti novi nadbiskup?. *Рачки* јавио ми у писму од 16/3 хвалу што сам кондолирао о смрти *Миклошићевој* синовима, kako nam nije nitko brzojavio smrt *Mikl.* doznali smo tek preko bečkih novina u ponedjeljnik. Akademija je odmah izvjesila crnu zastavu a proslavit će uspomenu slavnoga pokojnika nekrologom. Јавља о довршеном Уводу у *Пољички статут*. Признаје да је језик *Јанечекове* књиге лош. Naši Česi težko se priuče pravilnome pisanju. Жели знати да ли је истина да је неки бечки антиквар набавио од грофова Дауна библиотеку Николе *Зрињскога*, моли да о томе дознам. Даље каже: Kod nas na političkom polju svaki dan gore. O slobodi ni govora, pače ne ima ni toliko koliko za pristojnoga absolutizma. Profesor dr. *Franki*, jer je na poziv nuncia podnio izvješće o stanju zagreb. nadbiskupije te se indiskrecijom doznalo, odpušten je naprosto. *Vojnović* je, prijatelj biskupa *Štrosmajera*, umirovljen naglo i bez svakoga pitanja, itd. Univerzitet degradiran na višu pučku školu itd. A tako mogao bih Vam ispuniti veliku čitulju. Vi živite u slobodnoj

pravnoj državi, kada se Austrija uzporedi s Hrvatskom. Žalostno je doduše što to kod nas biva podporom vlastitih sinova, nu može li se opravdati onaj koji hotimice korumpira, da vlada? Ele Slaveni pokazuju se nezreli za politiku svuda, ne izuzimam ni Rusa. Ovi su naivni političari, jer misle da će državi jednoj, koja je stalni pravac usvojila, okrenuti taj pravac ako ovomu ili onomu pokažu prijateljsko lice. O beata simplicitas! Pitate tko će biti nadbiskup? Toga mi ne znamo, nu ne dvojimo da će nam doći iz Magjarske, prem bi i ovdje našli dobre robe. (Тако се и догодило, нађоше слабића Хрвата, *Посиловића*.)

Два писма од 18/3 и 19/3 1891 добио је од мене *Рачки*, у којима је још једнако говор о *Пољичком статуту*, као о штамп. погрешкама, о уводу итд. У првом пишем му: Za *Miklošića* nisam javio po telegrafu, jer me sinovi nisu povlastili. Žao mi je što ste tako kasno doznali. U Petrogradu znali su po običnom telegrafu barem već u nedjelju u jutro. Što ste posmrtnice dobili, i to je bila moja i moga seminara briga. Medju ostavštinom našao sam kod pokojnoga dvie latinskim slovima pisane Frankopanske listine na koži (iz 16 stol.). Kada dodju u Dvorsku biblioteku, poslat ću Vam prepis. Ovaj čas ne smijem se u to miešati. Inače nema ni knjiga mnogo (jer je za života prodavao) ni rukopisa (2—3). Ali je ostalo gradje za neke još gotovo i nezapočete radnje. — Čuo sam: za *Franki-a* i za *Vojnovića*. Ako je Rim kriv što su postradali, neka im tada dade on neki eklatantni dokaz svoje naklonosti. Razumije se da ne odobravam osnova postupanja zagreb. vlade ali ni ono što je počinjeno sa strane postradavšega ne može se pohvaliti. Čini se da je i tu opet rolu igrala beznačajnost našega čovjeka koji je izdao stvar. Vjerujte mi da, kada na sve to mislim i gledam, što oko nas i kod nas biva, žalim što sam se morao roditi upravo u takovo doba. Ipak je još u Rusiji bolje, gdje se barem zna što se ne smije govoriti i pisati, nego ovdje u znamenitoj slobodnoj državi Ugarskoj. У писму од сутра дан говори се о речнику за *Пољички статут*, не би ли могао бити без њега? А затим настављам: Upravo je doštampano raskošno izdanje *Missale Glagoliticum Hervoiae* ducis spalatensus". Nadam se da će i Akademija dobiti jedan od stotine štampanih ekzemplara. Kad bi se kod nas moglo zaboraviti na čiju korist to izlazi, bilo bi svakako vrijedno da se izdanje u velike hvali. Jer tako krasno izdane ocjene slovenskog spomenika naše slovenske literature još ne doživješe. U uvodu istina glorificira se nešto i odveć magjarska akademija, ali budimo pravedni: srpski se je poslanik interesirao samo za svoj „hrisovulj", a Magjari ponijeli sa sobom jedno i drugo te što je najglavnije izdali (t. j. *Kallay*) jedno i drugo. Govorim ne zato, što sam sâm sudjelovao, već iz uvjerenja: mogu čovjeka hvaliti za jedno a ne odobravati drugo. Питам докле ће чекати на глосар.

Рачкога одговор био је написан сутрадан 20/3 1891: Glosar ima biti posve kratak. Rieči valja dodati ukratko njezino značenje ili odgovarajućom joj riečju latinskom ili kakvim hrvatskim tumačem; rieči talijanske pošto su gdješto nerazumljive onomu koji ne zna talijanski, mogu se hrvatskim razjasniti. Sve što bi prelazilo te granice bilo bi po mojem mnienju per excessum.... *Thallóczy* je obećao jedan otisak (glag. Misala) Akademiji. Magjari su bogati i darežljivi pak mogu na svietlo iznieti tako razkošna izdanja. Mi smo bogci, pak bi nam i to naši domaći sinovi oteli, da mogu. Neznam kada dodje prilika (reći) da Magjarska akademija troši u upravne svrhe više nego li ima naša dohodka. Uza to kod nas nikakva poznanja nego same pogrde s progonstvom. Da nam nije do uzvišenosti cilja, morali bi sve baciti u kut. *Franki* je pao žrtvom skrajnje pokvarenosti našega čovjeka. Bio je neoprezan kao čovjek, „verus Israelita in quo dolus non est“. Drugdje bi bili *Trbojevića* progonili. *Franki,* pozvan, nije dao izvještaj kano profesor nego kao svećenik. Dakako da ni nuncij nije učinio svoje dužnosti. A na *Vojnoviću* su se osvetili kada se nisu mogli na *Štrosmajeru.* To je jedina krivica njegova. Ovako bi i sa mnom postupili, da sam u njihovoj vlasti. *Vojnović,* čovjek konservativan od pete do glave, tjera se, a *Spevec* i *Egersdorfer,* ljudi razvratni, slave se itd. Vi u Austriji živite sada u republici, ako prispodobite naše stanje. Čim je tko bezznačajniji, tim je veći čovjek. Progonstvu je izvržen ne samo onaj koji je u javnoj opoziciji, nego i onaj koji se ne mieša u politiku (kano što *Vojnović* i *Franki*), jer je zazoran što nije očito u vladajućoj kliki. „Qui non est mecum, contra me est“.

Ја сам напокон, да угодим *Рачкому,* саставио глосар за *Пољички статут* и тај му послао писмом од 31/3. 1891, молећи га, ако му се покаже преопширан, да учини из њега извадак. Даље му пишем: Koliko neznanje vlada u literarnim krugovima mladje hrvatske inteligencije, pokazuje to što su predbacili u „Viencu“ *Miklošiću,* da je dielio slovački jezik od češkoga. Vidi se, da onaj gospodin koji je ono pisao nije njegovih gramatika ni vidio. Iz Rusije poslaše telegrame svi univerziteti i Carska akademija, a iz Praga ne odazva se nitko. U tome se ogleda velika razlika izmedju naše maljušne borbe i pogleda u velike. Što je bio *Miklošić,* in politicis, za to je najbolje i ne pitati, jer je dosta njegove slave u nauci. Ne može jedan za sve. To i jest upravo naša (malih naroda) nesreća što sve ulazi u borbu političku i što se zasluge u književnosti, nauci itd. mjere po političkom mišljenju. Писмом од 2/4. 1891 јавља ми *Рачки* да ће се мој глосар потпунома наштампати. Признаје да *Миклошића* одвећ уско схваћају „no ne čudite se, jer današnje Slovenstvo shvata sve odnošaje s uskoga i tiesnogruda gledišta. Njeki Poljak u *Przegl. polsk.* zamiera i meni što nisam rusožder. Habeat sibi.

Морало је бити јоште једно писмо *Рачкога,* на које има сада само мој одговор од 25/4. 1891, а тај се тиче неке миниатурне сличице далматинскога сликара *Клови*-а; имао сам сличицу загребачку поредити по једној фотографији с оригиналом истог портрета у Галерији бечкој. Мени је у томе помогао колега *Келнер* те смо пошли до *Илга*, који је показао оригинал бечки, те сам ја могао по фотографији извући паралелу међу бечким и загребачким портретом. Резултат поређења гласи овако: Razlike se opažaju svagdje. Direktor *Ilg* ne sumnja da je kod njih original, a Vaša fotografija može prikazivati vrlo dobru, ako i ne posvem vjernu kopiju. Фотографија на којој је била учињена колација са бечким оригиналом поклоњена би мени те виси код мене као мила успомена, иако је сад већ фотографија доста избледела.

Пошто сам ја одмах после смрти *Миклошићеве* био позван у господски дом (Herrenhaus) бечког парламента, то неће бити сувишно, да овде наведем из петога писма *Рачкому* моју тадању прогнозу мојега рада. Ево што сам писао *Рачкому:* Pošto se ja nisam za mjesto otimao koje mi dopade, nemam razloga bojati se da ću se okliznuti. U gornjem domu rajhsrata ne pravi se politika ni u Pešti a kamo li u Beču. Mislim da moja prisutnost neće slovenskoj stvari škoditi, a da ću koristiti, toga nisam ni sâm rekao. Meni je dosta što mogu mirne duše reći da nisam ništa uradio po čemu bih pokazao da se za parlamentarnu ili političku slavu otimam. To ostavljam drugima. Ja ću biti sretan, ako mi taj novi „čin" ne otme vremena koje je skrozimice posvećeno slovenskoj nauci. U politiku se ne razumijem, niti hoću u nju da se miješam. Zato nisam odabrao mjesta ni na desnici ni na ljevici već u centru. U ljevicu ne spadam, ma da sada priznajem da najviše političkog talenta još ipak imadu Nijemci. U desnicu ne povlače me sebični Poljaci koji, ako se što pokvari, preuzimlju krivnju, jer kod njih slovenske uzajamnosti nema ni za trunak. U centru sjede ljudi bez politčike boje, medju njima i ja. Čudim se da samo u Hrvatskoj ne shvaćaju toga incidenta kako treba. U stranom svijetu ne gledaju na to kroz naočari političke, već uzimaju s gledišta čovječjeg. Говорим о *Хрвојином мисалу,* да ће га у Загребу бити добили. Nije li zar *Hedervâry* izbrisao Akademiju i napisao Univerzitet? Ja se od te gospode držim na strani, jer su odveć bahata, t. j. da pravo kažem, *Kallay* mi je još puno miliji nego li *Thallóczy* e tutti quanti. — Одговор *Рачкога* на ово би написан 28/4. 1891: Најприје захваљује за труд око миниатуре *Кловија,* мени поклања фотографију. Говори о књигама, о речнику пише ово: *Budmani* nije bio ove zime marljiv, kao da je pao donjekle u staru svoju dubrovačku lienost. Mene je to tako uzbunilo da sam pomišljao ne bi li se našao suradnik. Bojim se da sliedeći (XIII) svezak neće izaći više do božića. Žao mi je, ako je moja primjetba glede

sklizavosti političkoga polja dala povod krivu tumačenju. I ja se nadam da ćete umjeti pronaći srednju stazu, a osobito podupirati kulturne zadatke Slavenstva. Niemci i Madjari, kao beati possidentes, dovikuju svakom prilikom Slavenom s *Bizmarkom:* „quieta non movere", a toga se donjekle drži i Vaš *Taaffe*. Da se u Austriji dodje bar do podpune jezične ravnopravnosti u školi i uredu. Niemci su si tečajem viekova osvojili tako gospodujući položaj, da i u onom slučaju njihov će jezik ostati na svojoj visini. Nu valja im se odreći privilegiranoga položaja. Autonomističko preustrojstvo je postulat i pravice i dobro shvaćenoga interesa monarhije. A takovo ćete i Vi svojim glasom podupirati. Da se niste otimali za mjesto u gornjoj kući Car. vieća, rado Vam vjerujem. Ali kada ste već tu, pokazat ćete svakom zgodom da ste ne samo slavista nego i Slaven, pak ćete u tom pogledu nadkriliti svoga predšasnika. Quod felix faustumque sit! Dr. *Franki* pozvan je u Rim papom, koji mu je ondje namienio jedno mjesto. Otišao je ovih dana. Говори о књигама које ћу добити те каже: Maleni smo, malena sredstva i malen rad. Пита ме, знам ли какав је новац био celez celezus наших глаг. споменика. Ja naslućujem, ali bi rado čuti Vaše mišljenje. Ја сам му послао као одговор писмо од 3/5. 1891. Питам најпре јесу ли купили за Галерију ону слику портрета *Кловијева*. Обавио сам коректуру и посао би био свршен, За шалу говорим о великом хонорару. Kad čovjek živi u Beču, nema nikada dosta novaca, ovo je jedan od najskupljih gradova! Mene ovdje odlikuju i uprezaju me u takve časti koje ništa ne nose nego još trošak uzroče. Upravo jučer izgubio sam čitavo popodne na čitanje nekog neslano prevedenog članka o narodnim običajima u Dalmaciji za *„Österreich-Ungarn in Wort und Bild"*. To čitavo vrlo skupocjeno poduzeće nema ni glave ni repa. Tako n. pr. narodne običaje razlikuju medju Dalmacijom i Bokom Kotorskom! Ja sam došao žalibože da popravim što je i tu mlitavost *Miklošićeva* pogriešila. — Ad vocem mlitavost mogu Vam reći da su ovdje u Beču svemu krivi Slaveni. Ja sam se iz razgovora s *Taaffom* uvjerio da bi on htio, da može uspjeti, ići na ruku Slovenima, ali — Poljaci! Oni su 1-o najveći rusofobi, slovenske solidarnosti nema kod njih ni za groš, a 2-o oni su u Galiciji gospoda te im nije stalo do toga što biva u Češkoj, u Slovenaca, Istri i Dalmaciji. A zar ne bi bili naši Srbi isto, da su samo jači? a zar ne bi bili naši Hrvati isto, samo da mogu? Jednom riečju, mi smo u vrlo kritičnom položaju, jer je došao red da si sami krojimo sudbinu, a to mi ne umijemo; Ili zar su Hrvati umjeli, kad je vrieme bilo, shvatiti naše interese spram Ugarske? a zar umiju sada braniti ono malo prava što im zajamčuje nagodba? Kuda svi, tuda i ćoravi Mujo. Ni ja ne isključujem sebe iz naše rase. Ali ja se barem ne razmećem te ne obećajem napried nikakve političke akcije. U kulturnim pitanjima možda ću moći koju dobru

rieč uložiti, ali i to vrlo riedko. To je najposlije činio i *Miklošić,* uza svu svoju mlitavost. Upravo sam svršio jedan posao u komisiji za preobrazovanje juridičkih fakulteta, gdje sam imao priliku vidjeti svu slabost naših Slavena. Radilo se o tome, da li će biti 7 ili kao dosada 8 semestara. Ministar htjede juristima (gdje najviše slušaju aristokrati) steći neku osobitu privilegiju na 7 semestara. Moj je glas, u savezu s *Ungerom, Streemajerom* i *Maassenom,* odlučio protiv *Rande, Zolla* (Poljaka), koji su pored svoga unutarnjega osvjedočenja glasovali za 7, jer je tako htio ministar! Ja sam uvjeren, kako je naš ministar razuman i čak takav čovjek, da se on u duši smije tim svojim pristašama. Evo takvi smo svugdje. *Riegeru* je dosta bilo pokazati sladko lice, te je bio predobiven za sve razumne i nerazumne koncesije. Što ćemo, to je naša slavenska „pitoma" ćud. Говорим о понуди с његове стране добра вина за Опатију а не у Беч.

Писмом од 1/6. 1891 захваљује ми *Рачки* за сарадњу код издања статута, а надовезује о приповедању *МаШковићевом* (по казивању *Смичикласовом*) по Бечу. Da je Pero *[Matković]* ogovarao Akademiju u Beču i proricao joj smrt! Čudnovato! do ove godine Akademija je cvala a sada se razpada! pa ipak nije nastala druga promjena nego da Pero nije više tajnikom. Što se mene tiče ja sam se s Perom cielo vrieme slagao, jer poznavajući njegovu narav, podnosio sam ovo i ono, a dobra svojstva nastojao upotriebiti za korist zavoda. Slabosti sam prebacivao preko ledja. Nu nisu svi takovi, bilo jih koji su se odbijali od Akademije radi njega, pak videći da bi kod novoga izbora propao, zahvali se, a to je pametno učinio. Akademija ide dalje svojim putem, radi koliko može i kako znade, pače u produktivnosti napreduje, te bi i više izdavala, da imade veća novčana sredstva. Sada imade za tri godine unapried pripravljenu gradju za *Monumenta historica* itd. U ostalom biti će u sadašnjih težkih okolnostih naše domovine zasluga ako je čitavu provedemo kroz sadašnju krizu. Nečuveno je da zemlja svojim budgetom i zakladami ne daje ni prebijene pare Akademiji. Ona je dakle upućena lih na svoj prihod, a taj je veoma čedan, manji nego li n. pr. u Beču, Pešti za same upravne izdatke. Pak se zahtievaju od nas čudesa! I ja bih znao prigovarati, nu odustajem, kada sve okolnosti uzmem u račun. Обећаје ми вина у Опатију. *Missale Hervoiae* dobismo. Nakanio sam nješto pisati o njem u „Viencu" za širu publiku. Miniature ne mogu se prespodobiti talijanskim i francuzkim one dobe, nu liepe su s obzirom na glagolske spomenike a svakako zanimive. Ja nisam sve pročitao. Приповеда о грађи *Ферменциновој.* Ovdje se drži za stalno da je zagr. nadbiskupom *Stadler,* i to usljed osobnoga dogovora medju papom i kraljem. Vidit ćemo. Trieba nam nadbiskup koji bi disciplinu uzpostavio.

Одговарајући писмом од 8/6. 1891 захваљујем на хонорару који је толик да би ме могао навући у постојане сараднике:

Žalibog okolnosti ne dopuštaju da sam čiji već sam upravo svačiji, t.j. danas ovamo sutra onamo, kako ištu okolnosti i donekle ideja kojoj se ne bi htio iznevjeriti, ma koliko teško bilo u današnjim prilikama. Ako ne prekidam sveza s Rusijom, to nije radi rubalja već radi potrebite uzajamnosti, koja i onako svakim danom slabije gori. Još o proljeću poslao sam nešto u Biograd da se i ondje odužim istoj ideji. Ali u Biogradu nauka upravo vrlo slabo stoji. Njihova akademija bolje bi bilo da ništa ne štampa nego li onake trice kao što su posljednja 2 broja „Spomenika". Videći kako na sve strane „malakšemo" — eno i u Pragu ne počima akademija onako, kako je nekoč naša; kod svečanog otvaranja akademije nije g. *Hlavka* našao ni za vrijedno da sve akademike počasti objedom! — Ja sam se potužio u pismu prijatelju *Smičiklasu* što evo opet, barem držanjem, odpada od našeg stabla Pero *Matković*. I ja sam iz njegovih riječi lako razabrao da je povrijedjen njegov ne toliko ponos koliko lični interes. Ali napokon je ipak neugodno što sloga i jedinstvo u Akademiji ne napreduju, osobito u današnjim teškim vremenima. Najljepšu ilustraciju naše sloge i uzajamnosti pokazala je ona djačka konferencija u Pragu! Ako na tima svijet ostaje, tada zlo i naopako! Nadajmo se da će nam neko „čudo" pomoći, kad nemamo pameti ni razuma! Јављам му да ће за неколико дана доћи у Загреб *Сперански* и *Липински*. Особито првог препоручам *Рачкому*. *Рачкога* одговор од 2/7. помиње моју 30. годишњицу „književnoga djelovanja", жели ми да доживим у здрављу и снази бар 50-годишњицу (хвала богу и то је било и прошло, а ја ево још и данас ово пишем 8/5. 1923). Пита ме, шта је с издањем Номоканома, и ово: Ne bi li na njekoliko dana svratio se u Rogatac kamo će *biskup* oko 8—10 t. m. За чудо ми је, што ми *Рачки* јавља, да је у Опатију отишао *Потебња*, није се свратио у Загреб већ му се само писмено пријавио! Ја нисам ништа о томе чуо а ни видео их у Опатији нисам.

Ја сам ове (1891) године био опет у Русији. Вратив се кући писао сам *Рачкому* 7 децембра 1891 писмо, у којем жалим што се нисмо видели: Kad smo mi bili u Zagrebu, Vas ne bi kod kuće, a kad ste Vi prolazili kroz Beč, nije nas bilo ovdje. Najposlije naš povratak kroz Zagreb nije ni bio proračunan na dugo vrijeme, te nisam ni imao namjere da što u Vašoj biblioteci radim, ali o mojem ekskurzu na otok *Krk* u Vrbnik bio bih Vam mogao opširnije pripovijedati, nego li se daje pisati, jer znam da Vas oni glagolski rukopisi interesiraju. Ja ću o tome naštampati kratak izvještaj u Akademiji, odakle ćete vidjeti što je mene zanimalo onaj jedan dan koji sam proveo ondje. Питам га, би ли се могао за *Вондрака* добити у Беч Михановићев хомилијар. Још спомињем о некаквом политичком грљењу које је било онога лета у Загребу међу политичким партајама. Одговор *Рачкога* (14/11. 1891) говори да је прошлих

празника доста путовао (али куда, није казао), помиње помоћ *Брусићеву* из Крка да добије разне преписе, обећаје *Вондраку* послати хомилијар Михановићев. Моли ме да посредујем код *Дељанова* да се оставштина *Макушева* добије у Загреб.

Још на сам божић написао сам једно писмо *Рачкому*. Говорим о добивеном позиву на скупштину Академије те приповедам, како ни бечкој академији то није мило ако долазе многи на главну скупштину, ради — трошка. Ту још додајем: Sada, pošto je u grobu, svi se tuže na *Miklošića* da je odveć mnogo eksploatisao Akademiju! Meni se čini da sam ja donekle i zato popularan što ne štampam toliko u Akademiji kao on!! Istina, bolje bi bilo da i ja, kao on, ignoriram sva druga mjesta, jer od toga i onako čovjek nema nikakve hvale. Ali nadam se da će jednom doći vrieme pametnijih ljudi nego li smo mi današnji, koji će priznati plemenitu nakanu oko zbližavanja Hrvata sa Srbima („Vienac" sad već posebice govori o literaturi hrvatskoj i posebice o srpskoj, i to je napredak), južnih Slovena sa Rusima i Slovena sa Niemcima. Ovaj trojaki zadatak tjeram ja, koliko se može, ako i nema zato hvale. Sada štampam u Biogradu *Zbornik sentencija Menandrovih* monostiha i nekoliko gnomologija. Koliko mi to muke zadaje! Kako traljavo stoji nauka u Biogradu i opet tolik šovinizam! *Speranski,* koji je sjedio u Biogradu preko 3 mjeseca, opisuje ga tako strašno da kaže: nema za njih druge nego da se sajedine sa većinom naroda koji je s ovu stranu!! Do toga dakako neće tako lako doći, ali je ipak žalostno što je ta serbijanska rasa šumadinska tako iznemogla te su sve sami junaci po kafanama (Данас гласило би моје мишљење сасвим другачије, али се ја још и данас бојим, да није наше уједињење дошло пре времена? 8/5. 1923). Јављам *Рачкому* о дозволи *Дељанова* гледе *Макушевљеве* оставштине. О политици пишем ово: Čini mi se, ne ide baš na gore ali, ne ide ni na bolje. Mladočesi su lavovi bez glave, naši južni Sloveni malo vriede, i vama u Hrvatskoj fali vodja ako nećete da priznate *Starčevića* za takova!! Ja sam mislio, da je pitanje o zagreb. nadbiskupu već riešeno, a čini se da Magjari čekaju na smrt današnjega pape!! Za čudo je kako hrvatski narod u tolikovjekovnom savezu s Magjarima nije primio od njih nijedne kreposti!

Писмо *Рачкога* од 24/1. 1892 захваљује за посредовање преко Аф. *Бичкова* код *Дељанова*. Али у Варшави умре међутим *Рачкога* посредник *Перволф*. Mali incidenat, koji se je u Akademiji s neopreznosti dogodio, dade povoda pozivom na vanjske članove. Na Akademiju vreba se, ne bi li se ikoja nepravilnost našla. U zadjevicah veliki smo, nu u pomaganju učenih zavoda sitni. Novi predstojnik odjela za bogoštovje i nastavu traži priliku da se zakači. Vi si ne možete ni pomisliti spletkarija koje se kod nas predu. Говори о *Ферменциновим* актима за босанску историју, желио би знати нема ли што

Талоци и не би ли уступио Академији. Опет пита, како стоји с издањем Номоканона. Srpska akademija do sada se slabo iskazala. „Glas“ izvan dvie tri radnje ne vriedi mnogo, kod izdavanja Spomenika ne opaža se ni sustav ni osnova. Što kom padne na um. Hoće li biti bolje, kada se Učeno društvo spoji s Akademijom? Žalibože da se tako suditi mora. Ni češka Akademija ne daje do sada znakova života. Slavenski književni zavodi trpe od rastrojstva i političkoga života. Da je onaj zdraviji, bilo bi i kod nas bolje. Pitate me (не знам где сам питао? 8/5. 1923) kako smatram Vašu, t.j. austrijsku političku situaciju? Meni se čini, da naša vlada vješto tjera Trinkgeld-Politik, na koji se daju osobito Slaveni loviti. Ali Slaveni donjekle napreduju, taj napredak ne ide uzporedno moći i sili njihovih protivnika. Od toga nije izuzeta ni velika Rusija, kojoj kano da orientalna askeza, ... veoma godi. Ako ona ne radi, misli da taj nerad sprječava i druge. Uz to užasne posljedice jedne jedine nerodne godine, kako se ovdje ukazuju, veoma su potresle vjeru u njezinu gospodarstvenu moć ili bar u zdrave gospodarstvene odnošaje. — Мој одговор до 27/1 тиче се најпре *Талоција:* Već prije nekoliko mjeseci pripoviedao mi je *Thallóczy* da on sprema nešto vrlo slično vašemu poduzeću. I on mi se pohvalio da će imati mnogo inedita. Za slovenske listine o tom je bilo rieči — reče da će neke *Miklošićeve* preštampati i neke nove do sada nepoznate dodati. Svagdje dakako s latinskim registrom itd. Ne mislim da će on htjeti Vama štogod ustupiti, jer to ide u red izdanja kojima današnja bosanska vlada hoće da pokaže svietu kako se brine za materijalne i duhovne interese Bosne i Hercegovine. Ipak, razumije se, tentare licet. Ja se s ovom gospodom kad i kad vidjam, te kad ga opet uvidim, povest ću rieč o tome. Čini se, kako ste Vi dalje došli nego on, da će on radije pričekati dok izidje Vaše izdanje da se posluži Vašom novo sabranom [gradjom]. Žalim, vrlo žalim što je situacija u Akademiji dotle došla da na svaki vaš korak vrebaju sami naši domaći protivnici. To je karakter našega naroda (a možda i svakoga koji je dugo živio u robovanju tudjemu gospodaru) što se svoji sa svojima mrze i jedan drugoga potkapa a srću u tudje gospodstvo, sagibaju vrat pred tudjim autoritetom. Na tome je u Austriji osnovano gospodstvo njemačko, kod nas gospodstvo magjarsko. Meni se čini da u tom načelnom pitanju grieše sve stranke, i obzoraška. Tako se n.pr. u jednome pismu jedan prijatelj iz Istre tuži da je mnogo naškodilo *Spinčiću* što ga čak *Obzor* denuncirao za one njegove nepromišljene enunciacije u Zagrebu. Ako je to istina, to je isto tako krupna pogreška kao i ono vječito psovanje u Hrvatskoj na *Štrosmajera* itd. A što je prije vremena zavadilo Srbe sa Hrvatima nego li ista ta gadna pogrješka što Srbi vole vraga nego li Hrvata a Hrvati htjeli bi da proždru svakog Srbina. U takvim pogledima na našu budućnost spopada čovjeka velika

tuga. A pravo imate da je i Rusija strašno bolestna. Ona strada kod kuće, ali strada i njen odnošaj spram Slovenstva. Molim Vas, zar je *Budilovič* pravi čovjek da popravi sve zablude što se uvukoše u tako zvano slovensko pitanje? Ta on je u Varšavi bio tako fanatičan da ga isti *Gurko* ne htjede imati za rektora te zato sada prelazi kao profesor u penziji u Petrograd. Srećno mu bilo. Ne ufam se obećati da će se moći u prvo vrieme misliti na krmčuju ilovičku, jer još čeka *bolonjski psaltir* da bude prije izdan. Sada štampam u Biogradu *sentencije,* kojih će s uvodom biti do 15 tabaka. Istom smo naštampali 9. Ne nadam se ničemu ni ja od Srpske akademije, dok ne dodje bolja generacija; ako svi znaci ne varaju, onda se sprema bolja (marljiva) radljiva mladež. Meni je današnja srpska mladež u Beču sto puti milija nego li drzovita i divlja hrvatska. Oprostite što sam napunio list samim suvišnim refleksijama. Držmo se dok nam je sudjeno raditi, svatko pošteno prema svojemu osvjedočenju, a drugo je u božjim rukama.

Овде једно писмо *Рачкога* фали, како се види из овога мојега одговора (4/3 1892): Hvala na srdačnoj čestitci. I mi smo zadovoljni, što je, kako mislimo, sudbina naše *Stanke* povjerena dobru, poštenu, ozbiljnu i pametnu čovjeku. Dalje što bog da. Govorio sam *Thallóczy*-u, ali, kako sam već prije slutio, on misli čekati (jer je u opće nešto komotan gospodin), dok izidje Vaše izdanje. Njegovo izdanje bit će, kako mi se čini, više kao neka knjiga regesta za bosansku historiju, te će dakako izići o trošku bosanske vlade. On čeka isto tako na *Smičiklasovu* biografiju o *Kukuljeviću,* pa će tada preliti preko nje svoj magjarski paprika-sauce u Magjarskoj akademiji. Obećaje mi da će *Kukuljevića* vrlo hvaliti, ako je istina. *Thal.* niti je najbolji niti najgori Magjar, te u opće ja sam već davno uvjeren o tome da su Magjari spram nas onakvi kakove zaslužujemo. Kod nas u Akademiji u razredu, ako nema predsjednika predsjeda najstariji član; u općim sjednicama zamjenjuje predsjednika u takvim slučajevima podpredsjednik. Обећајем нешто за загреб. академију *о йремудром Акиру* (али то се није извршило), говорим о погрешкама биогр. издања. Klasički filolozi puno hvale našu slovensku redakciju *Menandrovih monostiha;* njima za volju napisao sam onu njemačku raspravu, koja u mnogome ispravlja i popunjuje izdanje biogradsko. Iz Biograda javljaju da će sada združena Akademija s Učenim društvom bolje napredovati. Vederemo. Nemaju oni u nauci ni onoliko ljudi kao mi. A koliko znači dobar prvi početak, to se vidi i na praškoj akakademiji koja isto tako zapinje te se ne umije dići više niskog niveau-a ljudi à la *Hattala, Gebauer* etc. To su sve patuljci prema *Šafariku, Palaçkomu, Erbenu.* Osim naše Akademije, koja je barem do sada liepo napredovala — a Vaša budi briga da dobre tradicije u njoj potraju — liepo radi akademija krakovska. Čast i poštovanje! Jeste li dobili Славян-

ское Обозрѣніе? Evo Vam ilustracije kako je duboko pala slavjanofilska stranka u Rusiji. Komu misli *Budilovič* imponirati s onom tankom mršavom knjižicom? Trebalo bi im ipak jedan put kazati istinu. Štovati Rusiju, vjerovati u njenu budućnost i ne slagati se s buncanjem slavenofilskih patuljaka današnje generacije, to je po mojemu ne samo logično nego i potrebito u zajedničkom interesu. Ja ne čitam novina političkih, ali vidim da kod nas dolje ni u literaturi ljudi ne umiju se orientirati što da hvale što da ne hvale. Ne treba se svemu što je rusko ili iz Rusije dolazi ni čuditi ni hvaliti. To je isto tako nekritičan štandpunkt kao ovdašnjih židovskih novina koje à tout prix sve grde. Naši bolvani diplomatski dakako misle da u tome sastoji austrijski patriotizam. Vidjet ćemo kuda će ih dovesti ta kratkovidna mržnja spram svega ruskoga.

У писму од 14/3 1892 препоручам *Рачкому Мочуљскога* те кажем: Mogu Vam reći, da naši mladi Rusi koji nisu zaraženi slavenofilstvom, po kojemu se Slovenstvo dijeli na dvije grupe, jedna je bogu ugodna pravoslavna, druga bogomrska katolička — svi dakle mladi Rusi, koji su imali priliku poredjivati naš bijeli Zagreb sa onim drugim centrom koji se κατ' ἐξοχήν zove Bijelim Gradom, ne mogu se dosta nahvaliti napretka vašega. Uvjeren sam da će isti utisak biti i kod g. *Močuljskoga.*

Писмом од 24 априла 1892 честитам *Рачкому* што су га изабрали у Чешку академију. Hvala bogu da se Akademija toliko ojunačila te Vas izabrala, jer mi opisuju inače tečaj stvari u tom novom zavodu kao vrlo problematičan i rasklimam. Česi su u politici učinili znatne uspjehe, ali u nauci zaostaše iza epohe *Šafarika-Palackoga* itd. Tomu je mnogo kriv *Hattala,* koji nije umio ostati na visini *Šafarika.* Ipak hvala im i na tom koraku, kojim su si osvjetlali lice. Čitali ste u novinama, kakove je imao neprilike u Solunu dr. *Oblak.* Nevin i nedužan, postao je junakom neke tragikomedije. Puno je skrivila austro-ugarska diplomatija koja nije umjela ili htjela energički postupiti. Mjesto da a priori čovjeka brane, jer je njihov podanik, najprije ga i sami sumnjiče, jer je Slovenin i jer se bavi jednim slovenskim jezikom. I opet krasna ilustracija našega nutarnjega života. Da je to bio Magjarina kojemu bi se što takovo dogodilo, kako bi bili oni uzeli štititi svojega čovjeka, ali ovako! — Zašto je turska vlada osudila nekoliko Bugara, ako je to istina, mi ovdje ne dokučujemo. Možda su povodom tim našli kod ondašnjih patriota kakova prijašnja pisma i to je dosta bilo da se sruše na Bugare. Čudnovata je to opreka slovenskih tobožnjih interesa. Čini se da se tomu veseie ne samo Grci nego i Rusi i Srbi!!! — Vidjet ćemo što će izići iz afere *Spinčićeve;* bojim se i tu će se manifestovati slovenska mizerija. Ja sam još prije nove godine molio *Taaffa* da ne čine toga, ali — on se izgovarao najviše time što je *Spinćić* u Zagrebu, dakle u tudjoj državi govorio protiv inte-

resa jedne i druge države, a iz njegovih riječi mogao sam razabrati da je Magjarima trebao, što se veli, kozao iskupljenja da si na nekom iskale srce. Tu je dakle ruka u ruku radila sloga magjarsko-talijanska i mržnja protiv Hrvatstva, koja se očituje jednako na Rijeci kao u Trstu itd. Naša cislajtanska vlada pokazala se i ovaj put, kao obično, jakom spram slabih i slabom spram jakih. Још га молим да ми пошаље овамо у Беч један рукопис. На последње моје писмо одговорио је *Рачки* одмах 28/4, тужи се: Žalibože kod nas ni jedan od mladjih filologa ne bavi se rado izučavanjem starih tekstova, pa u tom zapinjemo, a bilo bi dosta posla. I za izdavanje *Starih pisaca* teško se nadje sposobnjak. U obće naši se filolozi zanimaju radje sitnarijama. Јавља ми да је *Мочуљски* био кратко време у Загребу те отпутовао даље у Млетке. Захваљује на честитању за избор у Прагу: Mene je iznenadilo imenovanje više zato što je izbor dobio previšnje odobrenje, a znate da sam ja opasan panslavista. Ono što sam do sada dobio od Češke akademije ne daje mi velikih nada. U ostalom počekat ćemo s konačnim sudom. Proti *Spinčiću* postupalo se po magjarski. Nu njegova ekspektoracija u Zagrebu bijaše nerazborita. U Istri neće se Hrvatstvu pomoći sa *Starčevićijanstvom.* Ondje imadu se rodoljubi boriti tek za priznanje narodnosti. I ja sam se začudio čitajući *Oblakove* neprilike. Je li se vratio u Beč? Može li se filologija na osnovu sada poznatoga materijala upustiti u riešenje pitanja o jeziku, koji se govori u Maćedoniji? Ako može, grieši što šuti. Znanost ne bi se smjela obazirati na šovinizam, ni bugarski ni srbski. Filologija neće dakako riešiti komu će po vremenu pripasti Makedonija, a po svoj prilici ni Bugari ni Srbi. Kada bi do željа bilo, volio bih da se ondje govori srbski, nu po onom što ja znam, nije tako. *Thallóczy* mi pisao da ne može ustupiti svojih bosanskih isprava, nu želio je da mu se pošalju do sada tiskani arci, što opet nije moglo biti. Говори за бечки парламенат да влада у њему конфузија. Kaže se: „Hungaria confusione regitur“, a čini se da bi se zamieniti imalo sa „Austria“.

Кад сам се вратио у Беч, ваљда из Опатије преко Загреба и Вараждина — тога се иначе више и не опомињем — послао сам *Рачкому* 23 септембра 1892 ово писмо: Mislim da nećete jošte biti u Zagrebu, ali svakako znam da ćete do skora doći, zato Vam pišem (молим да не заборави послати ми један рукопис). Ja sam sutradan za Vama otputovao za Varaždin, i odande u utorak dalje ovamo. U Varaždinu vidio sam se s *Vežićem,* koji mi je čitao odlomke iz svoje „vizije“ starca Radovana. Mislim da bi njegovu pjesmu mogla naštampati Matica hrvatska. Шаљем му једно писмо *Павлиновићево* u kojem pita o ortografiji. Kako *Starčevićijanci* malo poštuju Akademiju, bilo bi dobro da se vidi da njihov kolovodja nije bio istog mišljenja. Сада једнога мојега писма нема, у којем говорим о *Гршко-*

вићевом глаголском одломку, који је после отштампан у 26 књизи „Starinâ“ (1923). На то изгубљено писмо има одговор *Рачкога* од 12/10 1892: Pristajem na Vaš predlog o izdanju glag. odlomka u „Starinah“, ćirilski tekst neka se štampa onako, kako je štampan tekst Poljičkoga statuta. Neka se slobodno facsimiluju samo dvie stranice koje sami odaberete. Zar neće pred textom biti uvoda? ili se text može slagati prije uvoda? Nisam ni ja mislio da je odlomak pisan u Krku, ako i je ondje nadjen; da je tako, našli bi se tragovi u textu. U ostalom Vaš je posao, da odlomku potanje ustanovite postojbinu. Svakako je za historiju glagolice hrv. roda spomenik zanimiv. Baš ste istinski G. *Boškoviću* odčitali za pokvareno izdanje *Vukova* rječnika. I meni nefilologu bilo je sablaznjivo, čim ga pogledah. Čudim se što su u Biogradu došli na takvu misao. Dion. tiskara bila je prije 2 godine umolila.... za dozvolu da sama preštampa rječnik te je dobila odgovor da će to učiniti u Biogradu. — Ја сам 28 окт. 1892 пријавио понуду једнога фотографа који је хтео цео одломак у 550 комада снимити за јефтинију цену; одломак је врло важан али би се хтело знати како је дошао *Црнчићу* у руке. О томе се говори код издања текста. Даље настављам: Sada se kuha u Pešti. Vidi se što može opozicija kad je složna, kad zna *što hoće*. Има писмо моје још од 30/11 1892, у којем се говори о истом рукопису; говорим да сам нешто тражио из Петрограда. Pisao sam takodjer *Viteziću*, da ište na tavanu onoga popa koji je taj odlomak donio *Crnčiću* u Rim, ne bi li se još šta našlo: do sada nemam odgovora. Samo mi reče *Oblak*, koji je bio ondje ljetos (ali pod večer u tmini), da *nije nemoguće*... Jeste li već dobili onu raspravu prof. *Friedricha* iz Münchena o novome izvoru za život Konstantina filosofa? Mi smo je ondje već prorešetali u seminaru u dva večera. Čudan je svat taj *Friedrich*. Njemu se ne svidja dopuštenje Ivana VIII, te ajde s njim u peć. Nekada su palili ljude, a sad bi htjeli pergamene koje prijaju nama Slovenima (i onako ih je vrlo malo). Mi živimo u političkom karnevalu. Slava Poljacima što se nisu ipak sasvim odvojili od svoje braće, i ako nije tomu glavni uzrok solidarnost slovenska već drugi bolje sebični računi. A što kaže na sve to, što biva u Pešti i Beču, naša Hrvatska? Valjda po onoj poslovici: pauper ubique tacet. У писму од 9/12 1892 шаље ми *Рачки* facsimile *Парчићева* босанског рукописа, који ми је требао да испоредим палеографски. Поручује нешто мојему *зету*, расправе *Фридрихове* још није видео, желео би имати *Козаков* чланчић о апокрифима — и пита што мисле људи о њиховом раду, напр. *Талоци*. О политици: У Хрватској мисле, да је intimnost medju Peštom i dvorom ohladnila, a prem se odavle ne nada (Hrvatska) ničemu, drži da bi to moglo dati povoda da će se Austrija po vremenu za Slavene povoljno urediti i tim

Magjarskoj hegemoniji staviti protutežu. Za Hrvatsku bi i to nešto značilo, a dotle ćemo trpiti: strpljen spašen".

Ради снимака *Гршковићева* глаг. одломка било је говора да се моја расправа штампа у посебној књизи већега формата. О том говоре једно моје писмо (10/12 1892) и одговор *Рачког* (12/12), али је ипак све остало по старому, т.ј. текст је изишао у Starinama; о томе говори моје писмо од 19/12 1892. Само изричем једну жељу гледе слова: Ali ona liepa gradjanica, kojom je štampan Poljički statut, nije potpuna. Trebalo bi da ne bude ružne krparije iz dvojih slova, da g. *Maravić* naruči u karakteru one gradjanice nove tipove za ı (uz ı), za ѧ, ѩ, ѫ, ѭ, i, ako nema, za ꙑ i ѿ. Time, a to nije tolika žrtva, usavršili bi gradjansku ćirilicu za sve stare potrebe. Ova slova valjalo bi dakako naručiti u dvojakoj veličini, cicero i borges. Dok traje štrajk, mogao bi se taj posao obaviti.

У години 1893 има прво моје писмо од 13/1 1893. Ту говорим да сам *Маравићу* писао ради словâ, da sam pripravan kazati svoje mnjenje o nacrtima slovâ, ali niti odgovora niti nacrta. Пошто је о садржини била реч у „Viencu", желео сам ја о томе проговорити и у бечком Anzeiger-у, то не може него користити самој ствари. Говорим о снимцима израђеним код Jaffé. Ја пледирам за неки већи формат у Академији попут *Споменика* или Denkschriften, али то се није испунило. Помињем неку жељу *Решетарову*, само се не слажем с њим у модерној транскрипцији. Čujemo da su se vaše dvije opozicije složile; ako je istina, pitao bih: a gdje im je pamet bila prije izbora? Zašto nijesu složno stupale u borbu kod izbora? Sada možete čekati — pet godina, mislim, do novih izbora! Ali sudeći po izvadcima u N. Fr. Presse vaš *Hedervary* nije u izboru riječi baš ni najmanje oprezan: on vodi politiku kao posljednji radikalac. Ne znam da li je istina što N. Fr. Pr. piše da je *moj brat* čak zagovarao da se uvede magjarština u škole: ako je to istina, tada žalim što je tako duboko pao. To znači priznati magjarski-državni jezik. A kod nas se bore protiv njemačkoga! Liepa signatura dosadašnjeg vremena... Kod nas je neki dan umro dr. *Štefan* znameniti fizičar, rodom Slovenac. A i naš Jovan *Bošković* faliti će liberalnoj stranci. On je bio još jedan od najpametnijih. — Одговор *Рачкога* на ово писмо датира од 20/1 1893, јавља да ће се напокон моја расправа почети штампати. Одговор о транскрипцији: Ovdje se prihvatilo načelo da se mladji rukopisi iza XVI vieka izdaju u transkripciji. U stvari inače imate Vi pravo. Хвали се, да Академија има довољно грађе за штампу. Imade već unapried za tri knjige *Rada,* za dvie *Starina,* za dvie i tri *Monumenta* itd. Mora se ograničiti u izdavanju na svoja sredstva, pošto od zemlje ne dobiva ni pare... Obje opozicije složile su se u zajedničkoj akciji, za sada ostaje svaka kod svoga programa. Madjaronstvo postaje sve drzovitije i ogav-

nije. Istina je žalibože što je N. Fr. Pr. izviestila o govoru *vašega brata.* Postao je magjaronom „čiste krvi", da li po osvjedočenju ili „propter certum quoniam", to je drugo pitanje. Značajevi se truju, to je nedvojbeno.

Моје писмо од 11/2 1893 тужи се, што нема коректура. Даље пишем: Dobio sam jučer pismo iz Vrbnika od popa Bartola *Grškovića,* u kojem se donekle ljuti, zašto sam prozvao onaj fragment *Matanićevim,* dok je ono bilo svojina njegova rodjaka pokojnoga popa Iva *Grškovića,* a *Matanić* da ih je tek ponesao sa sobom u Rim, da ih pokaže *Crnčiću.* Ako je tako, a slog i onako još nije počeo, a to ne marim da se u naslovu promieni *Matanićev* odlomak u *Grškovićev* odlomak. Molim Vas, učinite taj maleni ispravak u textu, da ne bude nikomu krivo. Молим, да пожуре штампање до ускрса, јер бих могао после куд год поћи... Kod nas od nove godine jednako netko boluje: najprije *žena,* onda ja, sada *Nikica* u šarlahu! To mi mnogo smeta radnji. Ipak moj će *„Adam"* za 8—10 dana biti gotov. Још помињем, да се млади људи (ваљда у семинару) туже да *Ферменцинов* index к босанским листинама није потпун.

У писму од 14/2. 1893 тужи се *Рачки* на штрајк, ради којега је запео рад на акад. пословима, дакле и слагање мојега *Гршковићевог* одломка. Јавља преко мене нешто и мојему зету *Решетару.* Признаје да је *Ферменцин* свој index пребрзо радио, јер је хитао у Рим. Још ми јавља нешто што се на жалост није испунило: Arcidjakon Toma izaći će u posvema drugom ruhu. Жали се, да се ни он није још посвема опоравио. Konversijom papira Akademija će dosta štetovati. Sada snujemo da velik dio zaklade upotrebimo u gradnji kuća, koje bi nam više nosile. *Bogišić* je u Dubrovniku. U Srbiji sudeć po novinah, nepovoljni odnošaji. Kod vas u Beču „fortwurstluje" se.

Ја сам 1/3-1893 јавио да нисам сасвим задовољан са слогом одломка, јављам му о „предбјежној обзнани" (ваљда у Anzeiger-у) те кажем: osobito, pošto je u „Viencu" stvar prikazana ne sasvim vjerno, Vaš „Vienac" nateže sve na panhrvatstvo a srpski listovi na pansrpstvo, već je došlo upravo do bjesnila, koje nam pred stranim svijetom služi na sramotu. Što je ono trebalo *Klajiću* isticati ime hrvatsko kao nešto općeslovensko?. Kako on u goru viče, tako će iz nje odjekivati, a treba li to? jesmo li od toga jači, bolji? Sad već tako daleko dotjerasmo da i Matica hrvatska izdaje Antologiju „hrvatsku" te svoje čitaoce lišava nekih najljepših proizvoda naše dvoimene, ali po jeziku jedne literature. I te „nepresežne" mudrosti *Badalićeve* ja ne dokučujem. Zar bi to bio smrtni grijeh da je u hrvatsku antologiju naštampao nekoliko „srpskih" stvari ćirilicom? Iz lijepog romana ‚Osvit' *Gjalskoga* mogla bi naša zaslijepljena mladež naučiti da su stari Iliri, i oni nekošnji Slavosrbi, mnogo šire poglede imali, nego li ova nova generacija koja meni baš nikako ne imponira! Po mojem uvje-

renju niti će riješiti pitanje Srbi bez Hrvata niti Hrvati bez Srba, ako neće da bude na štetu i jednim i drugim. Tako se prikazuje ta stvar meni koji je posmatram sa periferije. (Мени је особито мило што сам пре *тридесет* година ово написао и још се данас обистињује 10/5. 1923).

У писму од 19/3. 1893 причам, како ми је млађи *брат* (*Dragutin*) приповедао: da su se i *Nar. Novine* zadjele za onu perfidnu vijest N. Fr. Presse te shvatile imenovanje *Jirečeka* kao nešto protiv mene napereno!! Mislim da se ne varam u supoziciji da je odgovor u *Obzoru* (koji bih htio čitati, ne bih li mogao taj broj dobiti?) izišao iz Vaše glave, ispod Vašega pera? Ako je tako, molim Vas da primite moju srdačnu zahvalnost. Korespondenat polj. *Czasa* shvatio je apel N. Fr. Pr. tako, da sam onu bilješčicu *napisao ja,* kojega su odnošaji s N.Fr.Pr. tobože notorni!! Ali i tu sam dobio satisfakciju, jer su prof. *Malinovski* i prof. *Zoll* sa svojim potpisom stvar izložili kako valja. Žalostno je to da upravo slavenske novine ne umiju dokučiti potrebu da se jednom izidje iz uzanog okvira koji je *Miklošić* povukao slovenskoj filologiji. Ja sam tu potrebu osjećao od prvog dana kad sam došao u Beč. Ali nije se odmah moglo. Najprije valjalo je osnovati seminar, koji sam sobom već privlači, a tada istom moglo se misliti na raširenje. Pošto Beč najviše polaze naši južnjaci, to je za *bečke* potrebe najzgodniji *Jireček.* On će predavati historiju južnoslovenskih plemena, njihove odnošaje s Vizantijom, s Rumunjskom itd. On će moći izraditi kritičnu historiju Dubrovnika s Balk. poluostrvom itd. Jednom riječi, mi ga možemo trebati bolje nego li Prag. Ako mi Bog dadne života, nastojat ću da se još što uradi na korist slovenske nauke. Ali dok se mi stariji, s ono malo idealizma što ga je nama ostalo, trudimo i mučimo, mladež nam je ogreznula u materijalizmu, koji nema viših pogleda nego li od danas do sutra. Ja se bojim da će, ako tako dalje podje, upravo i nestati slovenske filologije, pretvorit će se u malene naučice češku, poljsku, hrvatsku, slovensku itd. Već sada, — nije li to sramota? — u Pragu se ni malo ne brinu za popunjenje slovenske filologije, već fantaziraju o tom, da *Vrchlickoga* načine profesorom sveopće literature. To će biti takav profesor kakav je bio *Kollar* ili *Gogolj,* ili još prije *Schiller* itd. Čujem da ste vrlo toržestveno proslavili ujedinjenje opozicije. Samo da ste to uradili prije godinu dana! ili da bogda da barem sada potraje to prijateljstvo do novih izbora. Obzoraši, oprostite istinu, propadoše radi nejasnoće programa. Sad su bili za uniju s popovcima, sada protiv nje; sada liberalni, sada konservativni itd. Tako to ne ide. Ne znam, ali se nadam da su sada obje ujedinjene stranke ugovorile jasni program. Kako se ne bavim politikom, mogu tek žaliti što čak u literaturi ne napreduje sloga medju dva imena, hrvatskim i srpskim. Ja sam uvijek zagovarao jedinstvo naroda uz dva imena i dvije religije, ali današnji mladi

mudrijaši neće više ni to da dopuste. Hrvatstvo i Srpstvo nisu dva imena, nisu čak ni dva plemena već upravo dva naroda!! Nauka mora da ljubi istinu, i ta će mene voditi u tom pravcu da izmedju Hrvata i Srba nema narodne razlike, ne umijem čak uhvatiti ni razlikosti plemenskih, već se je to tako ispomiješalo da mogu dva rodjena brata vrlo lijepo govoriti jedan da je Srbin drugi da je Hrvat. U Dubrovniku i vidimo take prizore. Zato bi i vaš program morao govoriti ovako: u Hrvatskoj eto živi jedan narod, koji ima svoja historijska prava hrvatska, ali svakomu je prosto zvati se Hrvatom ili Srbinom, pisati latinicom ili ćirilicom, moliti se bogu u katoličkoj ili pravoslavnoj crkvi. Kad biste vi to jasno formulirali, znam da ni onda ne biste svakoga zadovoljili, ali oteščali bi poziciju onih koji se sada ludo sakrivaju za puko ime. Budimo iskreni: radi se sada već o kulturnoj i bogami političkoj supremaciji. Meni bi žao bilo da tip srpski sasvim propadne, jer je on čišći, više slavenski nego li naš hrvatski, ali ako tako podje kako vidimo da ide u Srbiji, bogami zlo i naopako. Чујем да није сасвим здрав: Bacite na vrijeme sve poslove te ajte malo na put u Italiju, Francusku, Englesku itd. itd.

Онај исти дан 19/3 1893 писа *Рачки* мени, дакако не као одговор на ово писмо, већ на оно раније од 1/3. Ту се говори о штампи *Грашковићева* одломка, а даље ово: Oprjeke izmedju Hrvatstva i Srpstva ne dadu se za sada poravnati. Razdraženost je s obiju strana tolika, da bi svaki pokus pomirbe sada bio uzaludan. Valja pustiti da se ta ludorija „austobuje“ a to će biti kada vide obje stranke da su na krivom putu. Kod naše mladeži opaža se njeki preokret te je sada više slavenska nego li je srbska mladež. Ona je još ekskluzivnija. Kod nas ne imade s kim od Srba ugovarati, jer su većinom u magjarskom logoru, a dva tri ponješto razboritija ne imadu pristaša. Žalibože desorganizovali su i onu jednu tačku, oko koje su se mogli kupiti — svoju crkvu, te jim sada zapoviedaju Magjari po svojoj volji. A kako je u kraljevini, dobro znate. Nije drugo nego počekati dok ta oluja prodje. A mi drugi imamo se čuvati da se dnevnom bujicom ne damo zavesti. Toga se mora kaniti osobito znanost. Јавља ми да *Шрепел* спрема нешто за *Колара,* да је умро *Вукотиновић,* да је глаг. мисал доштампан, да је изишла 13 св. речника, да *Будмани* обећаје да ће бити марљивији. Akademija, pošto je konversijom papira izgubila u dohodku, htjede dio glavnice uložiti u kuće. Nu čitali ste, kako ju sadašnje, u većini magjaronsko zastupstvo glede gradilišta odbi. I novi predstojnik za bogoštovje i nastavu opet se namrgodi na Akademiju, držeći da bi ova mogla zapriečiti da *Obzor* ne presudjuje njegovih djela i prem Akademija imade nanj toliko upliva koliko na N. Fr. Presse. Ne mogu se nikako posvema oporaviti, pak vidim da ću ljeti ići u „Karlove vari“. A trieba mi takodjer odmora.

Моје писмо од 29/4. 1893 говори о штампању, о књигама, те наставља овако: I redaktor „Vienca", koji junački pomaže da se još jače razjazi jaz nesloge izmedju Srba i Hrvata, prestao je slati našemu seminaru gratis-exemplar svoga (?) lista. Najposlije dužnosti nema nikakve, ali mislim da sam mu odgojio nekoliko suradnika, radi kojih bi seminar zasluživao taj maleni obzir. U Biogradu su se stvari liepo razvezale. Dao bog da bude to početak pokreta na bolje u svim krajevima našega naroda. На то има писмо *Рачкога* од 8/5. као одговор на моја два последња: Viest N. Fr. Presse i *Nar. Novina* o imenovanju *Jirečeka* razjašnjena je u „Obzoru", pa joj nitko ne vjeruje. Baš protivno je istina, da je naime *Jir.* kroz Vas došao u Beč. Naše službene novine, u koje *Vaš brat* žalibože rado piše, pobiraju sav smrad protuslavenskih, bečkih i peštanskih listova, tičućih se ličnosti koje jim se ne svidjaju. Dali je *Jireček* već došao u Beč? ako je, liepo ga pozdravite u ime moje. Захваљује за послане му две расправице. Јавља о пошиљању књига и о Viencu... I Vi shvaćate krivo neodvisnu narodnu stranku, kada joj spočitujete njekakvu prevrtljivost. Njezina su načela točno naznačena u sabor adresah, osobito u onoj god. 1884. Bijaše samo parlamentarna taktika, kada je dozvolila da neodvišnjaci u saboru podupru gr. *Draškovića,* nu stranka je ostala kod svoga programa, programa kojemu je sada u bitnosti pristupila i stranka prava. Ujedinjenje opozicije imade dvojaku svrhu: a) da se obustavi predjašnje ratovanje izmedju dviju opozicija, b) da se slože proti današnjemu sustavu. Stranka prava nije više *Starčevićanska,* kako bi se iz „Hrvatske" mogli osvjedočiti. Ona je pristala u slavensku solidarnost i okanila se negacije. Sada priznaje Srbstvo i u Hrvatskoj, samo zahtieva od njega priznanje hrv. držav. prava i hrvatskoga značaja ove zemlje. Nevolja je da sada kod nas ne ima neodvisnih Srba s kojima bi se moglo ugovarati, jer su svi u magjaronskom taboru. Nadajmo se da će se to promieniti. Naši i magjarski Srbi sada su skutonoše magjarski. Istina je, da je Srbija bila došla u takav klanac, da se redovitim putem nije mogla izbaviti. No ja se ni od ove nasilne promjene ne nadam ničemu dobru. Došli su opet na površinu ljudi koji su već nekoliko puta dokazali svoju nesposobnost. Dakle očekuje se spas jedino od — 16-ogodišnjega mladića! Srbsko družtvo valjalo bi preporoditi i pomladiti. Ima li izgleda i uvjeta?

Има даље моје писмо од 10 јунија 1893, у којем говорим нешто о филолошком конгресу, за *Хартела* кажем: razvio je svu svoju bizantinsku retoriku! Настављам: Ne znam, sprema li se i Zagreb u Dubrovnik ili kani ustupiti prvenstvo Biogradu, koji si lakom mukom, t.j. bez ikakvih zasluga za staru dubrovačku književnost, na jedan put prisvaja isključivo pravo. Takmenje nije zla stvar, ali ako Srbijanci misle da je frazama sve postignuto, vrlo se varaju. Ipak je svakako i u tome napredak što sad bar

znadu za Dubrovnik, dok u naše doba nije o dubrovačkoj literaturi kod Srba ni spomena bilo. Ja niti ću u Dubrovnik, niti na Cetinje, ali za jubilej 400 godišnji spremam malu *raspravicu o cetinjskim izdanjima,* koju ću valjda naštampati u bečkoj akademiji. Svi ljudi od razuma i takta, preko svake razlike u političkom mišljenju ,osudjuju ovdje ono ludo buncanje *Crnkovićevo*. Nama, kao Hrvatima, čini to ipak veliku sramotu, i kad ne bi *Klaić* bio kukavica, kao gotovo svi današnji zastupnici južnoslovenski, on bi ipak imao odgovoriti dostojanstveno na takvu bezobraznu denunciaciju. Молим да ми се за семинар пошаљу у пола цене неке књиге из Академије. Јављам му, да ове године остајем у Пистингу и да је умро *Грош*. Doživio je lijepu starost — 81 godinu. (А што бих ја рекао, који данас на Спасово 10 маја пишем ово близу крају 85-е године!!).

Писмом од 16 јулија 1893 питам *Рачкога,* кад ће управо доћи у Беч, да знам, јер сам час овде час у Пистингу. А писмом од 4 септ. 1893 питам га, дали је био у Карлсбаду, ако је био да није лепо урадио што се није огласио у Бечу. У Пистингу био сам забављен *Цешињским окшоихом*. Iz Rusije dodjoše na Cetinje, da se zabavljaju, ali za nauku ne uradiše ništa. A ja ću, ako bog da, učiniti povodom tog jubileja i nešto korisno za slovensku nauku. Bit će *oktoih* sravnjen s grčkim originalom, bit će analiza prevoda i napokon grčkoslovenski rječnik. Za mjesec dana nadam se bit će posao gotov. Говорим да је *Гршковићев одломак* напокон наштампан. Враћам рукопис не *Гршковићу,* како је тај капеланчић желео, већ *Рачкому:* Od Vas ga đobih, Vama ga vraćam... Mi čekamo dnevno da se umnoži porodica unučetom. Одговор *Рачкога* 6/9. 1893 признаје da je probavio u Karlovih varih 4 tjedna. Onamo idući samo sam prespavao u Beču a u povratku ostao jedan dan. Na sveučilištu pitao sam za Vas, ali ne znadoše mi ništa kazati. Tako sam želio doći kući da se nisam odvažio ostati duže i posjetiti Vas, što bi inače veoma rado. Bio sam kod nuncija radi naših crkvenih stvari. Karlovovarska voda, hvala bogu, koristila mi u veliko. Želudac je izliečen. Sada nastavljam njeko vrieme isti način življenja. Oslabio sam, ali sile se polagano vraćaju. Bio sam odlučio poći na 15 dana k moru, u Opatiju, nu velika žega odvrati me. Dojdućega tjedna idem na 8 dana u Djakovo. Јавља о берби, о књигама: Samo s rječnikom ide sporo, jer je Pero *[Budmani]* nešto bolešljiv, a još više pao u nekadašnju lienost. Nješto se mora učiniti da to njezino glavno djelo toliko ne zapinje. *Matković* se preselio u Beč te ste se za cielo s njim sastali. Ja sam ga odvraćao, ali se nije dao odgovoriti. Uvriedjen je, nu tko je u Hrvatskoj od boljih koji ne ima razloga potužiti se? Јавља ми о хрватском еванђелистару који се нашао у дубровачкој доминиканској књижници из почетка XV века... Što se Hrvati i Srbi gone, na to smo se već priučili.

Последње писмо од незаборавног пријатеља датира од 20/12. 1893. у којем се најпре говори о мојем свршеном послу у *Starinama,* затим о измени од 2000 годишњих због конверсије. Potrebe rastu, dalo bi se i djelovanje raširiti, a dohodak pada. Zemlja pako ne daje ni pare u pomoć, pače od nje imade samo sekatura i zabadanja. Nije drugo nego trpiti i ograničiti sve. Јавља нешто за мојега *зеша.* Ovdje stvari javne idu jednako traljavo. Nadbiskupa nam ne dadu kakova bi si željeli, a jedva se nekako opiremo da ne dodje kakova ne bi rado. Korupcija se širi. Naša braća Srbi veći su Magjari od samih Magjara, te čak predlažu da se u školi uvede magjarski jezik. U tih okolnostih, možete si zamisliti, zaludan bi bio svaki pokušaj za sporazumak. Mora se propustiti vremenu da ono liječi. U samoj Srbiji idu poslovi da ne može gore. Bog nam se smiluj. Moj „Toma arcidjakon" hvala bogu je doštampan, te sada pišem uvod i sastavljam kazalo. Ujedno se tiska u *Radu* svršetak moje dugačke razprave o nutarnjem stanju Hrvatske za vladanja narodne dinastije. Ako bude vremena i zdravlja, rado bi pokupiti i nadopuniti sve rasprave u jednu knjigu. Posla dosta i dobre volje, nu malo dokolice. A što radite sada? Je li je hora da se za izdanje spremi Nomokanon?

Како се види, у последњем писму, за које није сигурно ни он ни ја мислио да ће бити последње, говори о издању Иловачке крмчије. Част и слава му! С његовом смрти прекинуше се моје везе с Академијом. Има само још једно моје њањ управљено писмо од 24 дец. 1893, које ћу овде у целини саопћити на успомену драгому незаборавному пријатељу. Ево што му писах тога дана: Mnogo poštovani prijatelju! Prije 3 nedjelje spopala me influenca, od koje se još nikako ne mogu posvema oporaviti. To je gadna bolest. Ona ne lomi samo fizički organizam, već djeluje i na duševno raspoloženje. Već od duže vremena vrlo sam zlovoljan: ljutim se i na svoju raskomadanu radnju i na neslogu u našoj nauci i na ravnodušnu materialističnu mladež. Da najnovija politička situacija u Cis ne može rasijati zle volje, to razumijete i sami. Tako opasan položaj nije bio već davno. K prirodnoj opoziciji protiv gnjetenih Slovena pridružiše se eto gle napokon i Poljaci! Krasan prizor nesloge i sljepila! Upravo kao kod vas dolje nebratski postupak Srba spram Hrvata. Milo mi je što ste s onom radnjom zadovoljni, ali ja iz uvjerenja ne bih smio reći da je onaj odlomak stariji van negdje circa 1200. Sada doštampavam poveću radnju *o Cetinjskom oktoihu.* Rusi i Srbi bili su u slavu cetinjskom knezu i na uspomenu Crnojevićeve Srbije, a ja sam se mučio oko analize te knjige. Kad radnju dobijete, a to će biti negdje pod konac januara, možete slobodno to istaknuti. — Moj *zet* htio bi što prije knjigu doštampati, makar i ne dobio honorara pre maja. I onako neće mnogo prije biti posao gotov, ako podje i na dalje tako polagano. Ako hoćete

da naručite ovdje snimke kod Jaffé-a, on će na novce čekati do maja. — Odnošaj Akademije spram vlade nije normalan. Vi biste morali biti razložiti [obazirući se na] situaciju, kad je umanjen prihod, te se obratiti molbom na sabor. Jeste li to učinili? Da gradite kuće, s tim se nikako ne slažem, udarili ste vrlo opasnim putem. Dao bog ne pokajali se ni Vi ni Vaši nasljednici. Želim Vam srećan božić i srećan svršetak stare a još veseliji početak nove godine. Neka godina... poraste i ojači naše staro prijateljstvo. Vaš iskreni *Jagić*.

[XXIV]

Нису прошла ни два месеца након његова последњега писма, пошто се је јако мало пре похвалио да му је карлсбадско лечење помогло — оде мој драги пријатељ на други свет, он умре 13 фебруара 1894. О течају болести и о смрти биће донео потање вести „Obzor“, али они бројеви нису мени при руци. Мој је кратки одзив у Архиву књ. XVI стр. 320. Сматрао сам за дужност пријатељског поштовања да дођем на погреб, што сам и урадио. Том сам приликом мислио да уљудност иште, да учиним визиту бану *Хедервару,* надајући се, ако уложим топлу реч за Академију, да би можда то могло помоћи. Из преписке са *Рачким* знао сам да Академија, преко свих дужности са стране владе према овому највишему културному заводу, не добија ни паре из земаљског буџета. Знао сам и то, да ту играју неку, свакако не последњу улогу лични односи. *Рачки* је остентативно показивао како презире и игнорира *Хедервара,* а тај апсолутни господар у Хрватској није се умео савладати да се не би освећивао ради *Рачкога* Академији. *Рачки* није требао метанисати *Хедервару,* али као председник (док је био у томе звању) Академије, завода земаљскога, имао је, мислим, дужност, када би се показала потреба, јавити се лично и законитому главару земље. Он не хтеде нигда тога учинити, а када би био учинио, можда врло ретко само у највећој потреби, па да није тиме постигао бољега расположења према Академији, тада би још већа одговорност пала на *Хедервара* да није спрам Академије вршио своју дужност. Гадна љага падала је дакако на сабор, што се није сетио дужности те *Хедервара* опоменуо, да је земља дужна дати неку субвенцију Академији из земаљског буџета. Тако се дакле грешило с више страна, а ја сам мислио, да мој акт уљудности, ако не би управо помогао Академији, барем шкодити јој неће. Из опрезности дао сам преко *брата жупника* упитати, би ли његовој екселенцији било угодно да му учиним подворење. Он ми поручи, да ће ме радо примити у 2 сата од подне. Тако је и било. Разговарасмо готово читав сат хрватским језиком; *Хедервари* похвалио ми се да сада већ има и сву интелигенцију као у свом џепу, док испрва то

није било тако, те се осећао посве изолираним. Ја сам му препоручио на срце Академију, али како се после показало, моја препорука није уродила никаквим плодом. Разуме се, да ни о мени лично ни о мојем *брату* није било говора. То истичем зато што су многи људи, судећи ваљда по себи, доводили и мој акт просте куртуазије у сумњу као да је имао какву егоистичну или породичну сврху. На ме је *Хедервари* учинио утисак окретног „махера“, с успехом код слабе околине, какова је хрватски сабор, док у јакој маџарској средини није имао успеха. Великих концепција нисам код њега опазио, он није никада био ни оно што *Андраши* или *Тиса*.

У Загребу нисам се хтео дуже задржавати, да не даднем повода сувишному разговору и оговарању или клеветању. Зато мој *брат жупник* пише 25/2 1894 ово: Odmah poslije tvoga odlaska stalo se pogovarati da ćeš ti možda u Zagreb. Ja sam se čudom začudio i svakomu rekao da je o tom ludo govoriti. Jučer mi priznao Krš. (= *Kršnjavi*) da je Agr. Ztg. donesla u četvrtak ballon d' essai, ne bi li se ti sklonuo ovamo. On da radi o tom, da te *ban* pozove, pak da se nadje put da ne gubiš ni malo na časti ni novčano. Da bi se našlo i za g. *Milana* R. zgodno mjesto u Zagrebu. Obrekoh mu (*Krš-u*) da ću u Beč k tebi skoro na dogovor. Nu kako vidim da je to gotovo smiešno nastojanje, pišem ti pak te molim, odgovori mi kako da ti nisam pisao već da si doznao iz Agr. Ztg., nu da nema o tom ni govora. Ja bih tad to pročitao *Krš-u* i ako treba *banu*. Ne slutiš kako je tu misao obljubio *K-i*. *Ban* će te posjetiti čim dodje u Beč (То није било и није ми нимало жао што није било 11/5 1923). И мој *шура Виктор* споменуо је у једном писму од 2/3 1894 ово поговарање. Ја сам ваљда учинио како је *брат* желео, јер ми 17/3 писа: Oprosti što ti na tvoj preliepi list nisam odgovorio. Dadoh ga *Kršnjavomu*, i on mi ga konfiscirao, što ne žalim, neka ima uza se memento, da vidi da nije baš svaki njegov hir mudar i izvediv. Ipak Ti si se i odviše uzrujao, ta ovdje nije nitko ni pomislio da je od Tebe makar indirektno potekla i najmanja misao o tom čudnovatom planu. Koji znadu da si bio kod *bana*, možda prije pomišljaju da si imao potajnu nakanu pomoći meni. U nas se u obće ne razumije da može netko današnji naš položaj prosudjivati mirno te lučiti dužnosti uljudbe od podupiranja onoga što nije dobro ni koristno. Ja o sebi *banu* nikad nisam ni rieči rekao, pak i ono što sam u saboru činio, nisam učinio nikad bez uvjerenja da branim dobru stvar, ali tim nisam nikad odobrio svih djela vlade — o stranci u nas nema govora — koja su jur gotova ili se spremaju. U nas nastala galama, što je *Brestyenski* penzioniran. Ti si mogao u Velikoj Gorici kod *Karleka* upoznati tu posvemašnju duševnu nullu, koja može samo u Hrvatskoj steći znamenitosti, i baš toga radi ja sudim da bi bolje bilo da ga je

vlada ignorisala a ne da ga učinila mučenikom. To je opet *Kršnjavljev* hir. (Колико да је било научно значење *Брестјенског*, влада је поступила брутално отерав универзит. професора у пензију, јер јој није био повољан. Stat pro ratrone voluntas!)

Овде да уметнем нешто о мојем учествовању у Бечкој академији. Ја сам за *Миклошићева* живота на његов предлог био 1887 г. изабран за члана кореспондента, а умах године 1888 за редовног члана Академије. Президентом Бечке академије био је тада *Арнет*, аустријски историчар, дворски човек, врло симпатичан у саобраћају са члановима Академије по својему мишљењу стари Аустријанац, код кога немачки национализам јоште није сасвим игнорирао духовни живот осталих ненемачких народа у монархији. Зато се у последње доба и бечка академија још понешто осећала аустријском, док је после и избором чланова и везама сасвим прекинула са словенским центрима, као Праг, Краков, на дуго Загреб, те ступила у уже односе са свима немачким академијама. Разуме се, да је бечка академија исто тако постала ексклузивном у избору чланова: мени је тек пошло за руком провести избор *Јиречека*, и то још у бољим временима, док није ексклузивизам сасвим преотео мах (1891 поста кореспондентом, 1898 редовним чланом). *Лескина* прихватише, и као кореспондента и као почасног члана, јер је био Немац. Али кад сам г. 1901 хтео *Гебауера* провести као члана кореспондента, ма да је био несравниво јачим репрезентантом своје струке, него ли многи немачки специалисте својих струка, који бише без опозиције примљени у нашу академију, њега ипак одбише, јер је био Чех, док су грофа *Тарновскога*, којега сам био у исто време предложио, за невољу ипак прихватили, јер су, бирајући између два зла, одабрали мање, т.ј. волели Пољака него Чеха. Када је *Тарновски* умро, а исто тако *Лескин* у Лајпцигу, остадох више година сам самцат, без туземнога или иноземнога кореспондента. Моја жеља, да изаберу за кореспондента или *Решетара* или *Вондрака* или *Нидерле*-а, оста безуспешна. Истом после рата могох продрети, и то опет не са Словенима, већ са Немцем *Бернекером* у Минхену и са *Броком* у Кристианији. Тако постаде са сваком годином јаче бечка академија — искључиво немачка.

То је било још под *Арнетом*, када је бечка академија славила педесетогодишњицу својега опстанка (1897), хтедоше Маџари својом мржњом против *Штросмајера* наговорити *Арнета*, да к свечаној седници, коју је за ту пригоду спремала бечка академија, не буде позвана Југославенска академија у Загребу. *Арнет*, пун такта и противник сваких сплетака, даде си од мене протумачити, како стоје ствари у Југославенској академији, те одлучи и њу позвати к слави. Тим

поводом писа мени *Торбар*, тадањи президенат Југославенске академије, ово писмо (24/5 1897): Presvijetli Gospodine! Predsjednik Akademije bar. *Arneth* pozvao me je da bih došao na 30 o. m. u svečanost ili koga poslao. Budući nješto boležljiv, mislio sam da bi njetko drugi išao, nu pošto mi se poremećeni želudac popravio, odlučio sam sâm u Beč doći, te sam o tom danas obavijestio i predsjednika *Arnetha*. Ako bi se medjutim što kod mene ipak promijenilo, kao što bi se to kod stara i gingava čovjeka lako moglo dogoditi, onda biste Vi tako dobri bili pak biste nas, kako ste *Smičiklasu* obećali, kod svečanosti zastupali. Ja ću Vas na 28 ovoga izmedju 10—12 u Vašem stanu potražiti, ako me ne bilo, ako sam spriječen, što kako se nadam neće biti. Medjutim pozdravlja Vašu obitelj i želi svima dobro zdravlje Vaš stari prijatelj Jos. *Torbar*. (Он дође и присуствова свечаној седници, у којој и *цар* био те после седнице држао серкл). Вредно је споменути, којим је респектом *Фрањо Јосиӣ* сваком пригодом излазио на сусрет господи Маџарима. Док је са неколико речи свакога присутника одликовао немачким језиком, кад је уочио баруна *Eetveša* из Будимпеште, умах се обратио к њему да га поздрави — маџарски. Тако је тај стари тврдоглавац и код те свечаности хтео маркирати дуалистичко господство Немаца на западу, Маџара на истоку, и тиме је течајем дугога царевања непрекидно копао гроб својој династији. Како Маџарима није право било, да је Југославенска академија заступана редом с маџарском, тако се и у публицистици бечкој, која је у игнорирању Словена свагда чинила што је игда могла, гледало да прећути ексистенцију Југославенске академије код бечке свечаности. Ту сам ја, не опомињем се више како, попунио извештај и једнострану информацију бечких новина. Зато и добих од *Торбара* 4/6 1897 ово писмо: Presvijetli gosp. i prijatelju! Hvala Vam da ste izvještaj o Akademiji u novinama popunili. Naša akademija bila bi meni vjerovala da sam bio kod svečanosti, ali ispravak je došao dobro vanjskomu svijetu, koji znade da sam otišao u Beč, a bez ispravka bio bi u sumnji, jesam li prisustvovao. Hvala Vam takodjer da ste me učinili kanonikom: tako me špota i drugi svijet. Nije od koristi, ali niti ne škodi. Možda bi se ljudi od knjige i kod nas više cijenili, ali je tomu sistem na putu. Kad bih ja mogao pristati uz magjarsku struju, bilo bi bez dvojbe i odlikovanja, ali ovomu za volju ne mogu se drugim prometnuti nego kako me bog stvorio. Moram ipak da na pohvalu *Posiloviću* spomenem da me je nedavno nudio začasnim kanonikom, ali sam ga sa zahvalnošću otklonio, jer nijesam voljan da nosim trošak za takse et reliqua kakovih 200 for. A besplatno nijesu dali. Našim ljudma imponira što je *car* sa mnom govorio, što u ostalom kod ovakvih zgoda nije ništa neobično. Moguće da bi bio još koju i više rekao, da nijesam hrvatski pop, jer na ove ima od zadnjih iz-

bora zub. Stoga je i citiran u Beč *Posilović* ad audiendum verbum. Da je čovjek ne *Štrosmajerove* već barem *Stadlerove* odlučnosti, sad je zgoda ne da se brani već da tuži, jer osim Magjarske nema zemlje, gdje se na svećenstvo tako napada kako to biva ovdje, jer neće da bude slijepo orudje puste samovolje, naperene proti narodu i crkvi. Ovdje sve napetom nestrpljivošću čeka s kakvim će se rezultatom *nadbiskup* povratiti iz Beča, gdje je optužen. Ovdje se već otprije o tom radilo da svojega tajnika d-ra *Premuša* otpusti, pak pošto nije našim mogućnicima za rukom pošlo, sad da su *cara* zato molili. Izmedju kaptola i Markova trga je velika napetost te je *Posilović* pun energije i odlučnosti u Beč otišao, ali se boje da će takov biti samo do Wiener Neustadta. Svakako mu je položaj veoma težak i neugodan, jer koliko mu je *Premuš* i desna ruka te ga rado ima, teško ga je spasiti, ako mu vladar rekne: ich wünsche es. To je ipak sigurno, da se ovakim postupkom neće opozicija, a još manje svećenstvo, pod magjarsku zastavu pritegnuti.

Додаћу овде још нешто из једног ранијег писма *Торбарова* од 10/5 1896, где ме пита да ли се има *Šulek* у косим падежима писати и изговарати Šuleka или Šulka. Он ми наведе као правило, до којега је дошао по своме опажању ово: Ja kao nefilolog držao sam se uvijek pravila, ako na predzadnju slovku pada dugačak (′), ispušta se u genitivu vokal; ako pada kratak (ˋ), ne ispušta se. Kad bismo, dakle, govorili Šúlek, bio bi po mojem nefilologičkom mnijenju genitiv Šúlka; ali pošto govorimo Šȕlek, mislim da pravilno pišem Šȕleka. *Budmani* veli: kad bi se govorilo Šulak, bio bi genitiv Šulka, padao na prvu slovku kratak ili dugačak naglasak. I u istinu moji Krašićanci, te u opće svijet stanujući oko gornje Kupe, koji se može smatrati kao najsjeverniji ogranak čakavštine, govori u genitivu Matka, premda je nominativ Màtek ili bolje Matьk. Kajkavci ne odbacuju u deminutivu ovo *e*, kako vidimo u Mateka, Jureka, voleka itd. ali od Pétek je i kod njih gen. Petka. Mene su Česi ponešto smeli, pišući svuda Šulka. U ostalom *Budmani* veli, da Česi nisu za nas pravilo. Биһу му одговорио као и *Будмани*, да је за нас у књижевном језику правилан изговор Шулек-Шулека, Јиречек-Јиречека итд. Али опажање *Торбарово* има за кајкавско наречје збиља потпуну вредност, јер се говори pèsek-pèseka (= mali cucek), али pések-péska (= drobni kamenčec). Овим је дефиницијама некоћ у 40 годинама прошлог столећа један професор мацарског језика на загребачкој јуридичној академији тумачио разлику између мацарског вокала *e* и *é*.

У једном своме ранијем писму (од 23/4 1894) беше ме *Торбар* умолио, има ли и у Бечкој академији такав обичај, да се за математско-природне расправе пре наручују таблице и онда се истом пише текст. Popuštajući pokojni *Rački* ovakim

zahtjevima, dogodilo se da su za najavljena prirodoslovna djela slike i tablice za preko 1000 for. naručene i plaćene, te već desetak godina leže pohranjene a rukopisa još ne ima. Морао сам му, разуме се, одговорити да код нас, истом кад је рукопис готов и предан за штампу, наручују се с одобрењем разреда и таблице као прилог расправи.

Моје публикације у Бечкој академији нису ни из далека биле онако многобројне ни онако опширне као мојега предшасника *Миклошића*. Не желећи се нипошто с њиме сравњивати, камо ли придавати мојим радовима оно значење које су имали његови, смем може бити за моје оправдање указати на тај ванредни случај, да су моје публикације биле расејане по разним издањима то у Загребу, то у Београду, то у Петрограду, то у мојем часопису (*Archiv für slavische Philologie)* у Берлину. Највише ми је узимао времена, као моја главна брига мој часопис, у којем се особито у ранијим свескама постојано огледа моја радња осим расправа у множини ситница, библиографских прилога, одзива, а кад што чак и мојих превода на немачки језик туђих радова. Што истом да кажем о опширној преписци са сарадницима! Никада се неће знати, колико сам ја времена и рада уложио у тај часопис, који није мени никакве материјалне добити донео, али тим више моралне задовољштине, Тешким срцем морао сам се покорити одлуци издавачке фирме Weidmannsche Buchhandlung, да часопис са 37 томом, који се и онако повлачио кроз неколико година, престане излазити, пошто продаја није покривала трошкова. Ја сам се тада, предвиђајући да је моја сарадња код тог часописа за увек свршена, опростио с издавачем и са штампаријом, дакако и са сарадницима и публиком. Колико је мени познато, једини проф. *Поливка* нашао је за вредно, да напише неколико срдачних речи о значењу „Архива“ за развитак словенске филологије. Осим тога, с великом батривошћу за моју болну душу наишао сам на признање мојега рада у Архиву у ново основаном прашком органу за славистику, у Slavii. Напротив кад је у Берлину замишљана била обнова и наставак издања Архива, уз помоћ која је обећана издавачкој фирми од неког друштва „Notgemeinschaft“, нису хтели мене ни pro forma упитати, не бих ли хтео ја остати главним редактором, већ иза мојих леђа, како рекох, и не питајући мене, уговорише са *Бернекером,* да ће од новог тома он заменити мене те бити главним редактором. Тако и би. У првој свесци, која је пре неколико месеци изашла под новом редакцијом проф. *Бернекера,* нема ама баш ни једном речи алузије на моје многогодишње учествовање. Разуме се, кад би ме били и питали, да им ја не бих сметао, пошто сам се већ код 37-га тома једном за увек од-

рекао. Ипак било би ми лагодно на души, да су се мене код обнове часописа бар с неколико лепих речи сетили.

Ја сам, дошав у Беч, имао већ неке започете радове у Петроградској академији, које је ваљало [свршити]. Тако је *Codex Slovenicus rerum grammaticarum,* који обухвата XXIII и 782 странице, изишао истом десет година после мојега доласка у Беч, т.ј. г. 1896, а године 1897 друга књига *преписке Добровскога и Копитара.* Још ми ваља споменути разне опширније одзиве о руским издањима *Кочубинскога, Соколова, Карњејева, Кулаковскога* итд. Ипак није ни Бечка академија остала празних руку. Ту сам издао 1890 *Glagolitica* (потпуно издање Кијевских листића по прекрасном фотографском снимку, који сам дао о свом трошку израдити, док сам још био у Петрограду), *прилог к реченицама Менандровим* (1892), *визант. стихове Спанеја* у старосл. преводу (1892), први (на жалост по мојем злом обичају и последњи) *прилог к Апокрифима* (1893), *о цетињском октоиху* чак две свеске (1894), *о тајним језицима,* на жалост и опет само почетак (1895), *о Добромировом еванђељу,* две свеске (1898), *о средњобугарском Златоусту* (1898), први (и опет без наставка) *прилог к словенској синтакси* (1899), *о словенским* и *чешким глосама* (1903) итд. Напосе о трошку бечке академије изађе 1897 истарско-хрватски протестантски *превод пророка* (1897). Са највише трошка, и с моје стране и са стране академије, би издано крупно компилативно дело старословенског превода *Псалтира,* по двема текстовима - болоњском и погодинском (у Петрограду) са старим словенским преводом једног дотле неизданог грчког коментара. Крупни том износи у лексичком формату XII и 968 стр. са палеографским прилозима. А неиздани дотле *грчки текст коментара* угледао је свет као суплеменат о трошку бечке академије 1917.

Овај велики посао, издање словенског превода *Псалтира* и *грчког текста коментара,* који би у *Шафарикова* времена био побудио читаву сензацију, заслужује можда ипак да му посветим неколико речи pro domo sua. Када сам године 1885 на путу по северној Италији неколико дана провео у Болоњи, учинио сам моју пошту дакако и *Болоњском Псалтиру,* који је био у Петрограду код *Срезњевскога,* али он по своjему обичају саопћи из њега само неке комаде; осећајући потребу да већ једном добијемо потпун текст псалтира у старом преводу решио сам сâм собом, да ћу тај стари споменик издати. Ја сам тада још био у Петрограду, али од скора променише се моје личне околности, и ја се нађох у Бечу. Пошто сам овде удесио организацију семинара, не сметнув с ума мојег плана да дође на ред издање *Псалтира,* желећи добити овај и где које друге рукописе у Беч, да не будем везан на ограничено време преписивања у Дворсвој или Универзитетској библиотеци,

већ да добијем право радити на таким пословима у простору семинарском, набавих о свом трошку једну за такове потребе удешену гвоздену касу. Моја комбинација, као и невелика новчана жртва, уродише богатим плодом. Најпре прионух сâм преписивати грчки текст неизданог коментара по рукопису бечке Дворске библиотеке, који ми директор *Карабачек* драге воље дозволи пренети у мој семинар. На томе сам преписивању много и силно оштетио очи, а опет од све муке не би велике користи, јер се брзо могло констатирати, да словенски превод коментара није био израђен по овој редакцији грчкога текста. Ваљало се обазирати на једнаке грчке текстове других библиотека. Ту ми је помогао проф. *Ehrhard*, посабрав библиографске белешке у Млецима и Риму, (занимао се за тај мој посао такође *Крумбахер*), што је после изазвало моје путовање у Италију. Међутим добих у Беч и оба главна словенска текста Псалтира, Болоњски и Петроградски, те је ваљало прионути за посао тачног преписивања, слово по слово, редак по редак, са свима абревијатурама, тачно како је у оригиналу. У томе мучном и врло опширном послу притекоше ми у помоћ моји млади пријатељи, што су ме тада окруживали у семинару као помагачи и слушачи. С великим признањем њихове издашне помоћи споменућу их све редом; то је био Фр. *Пастрнек* (сада професор у Прагу), Евг. *Козак* (после професор у Черновцима; где је сада, не знам), М. Н. *Сперански* (после професор у Москви, живи још и данас онде 5/6. 1921), мој особито одани млади Београђанин *Ђорђевић* (који је у младим годинама умро), умни Бугарин *Матов* (исто тако прерано за науку умро) и пирдопски Бугарин Манол *Иванов* (и он је већ умро). Њихов посао, на којему сам и ја радио, био је надгледан и, колико је хватило времена, и испоређиван с оригиналима. Тому сам се посветио ја. Пошто се нисам могао решити на штампање словенског текста, док не проучим питање о грчком коментару, јер се словенски превод без грчкога текста тешко разуме — одлучих се на пут у Италију (Млетке, Фиренцу, Рим, а опет по други пут у Милан). Највише ми је помогао један млетачки текст, док је један римски још јаче отступао од редакције словенског превода него ли бечки текст. Снабдевен потребном грађом стадох помишљати напокон на штампање. *Холцхаузенова* типографија пристала је да према мојим нацртима и по узору слова Супрасаљског споменика наручи посебна слова, у двојакој величини, која ће се одрећи оних крупних црних црта, што су дојако давале неки особити значај ћириловскому писму, те ће се приближити модерним типовима и самим грчким словима, одакле су потекла наша. *Шафарику* су лебдили пред очима узори цетињски и млетачки крајем XV и почетком XVI века, као што у сликарству византијски узори познијег

доба с гладним, мршавим испитим члановима сачињаваху као догму праве византијске умјетности, док проучавање старијих сјајнијих периода не показа запањеним гледаоцима сасвим другојачији тип праве старе византијске умјетности, који је илустрован у Москви у храму Спаситеља. У такову је од прилике односу наш нови на Супрасаљском рукопису саграђени тип ћирилских слова према пријашњему *Шафарикову*. Некада је *Шафарикова* азбучна реформа обратила на себе пажњу словенског света, данас су друга времена и *Холцхаузенова* слова нису развикана, страном већ и зато, што сличних покушаја има и пре нашега више, али мени се чини, да ни један није тако строго стилизован, као овај наш. — Кад бих ја био остао у Петрограду, моја накана бејаше, да и глаголска слова, обла и угласта, ударим на други калуп, јер су и обла сувише обла, и угласта сувише угласта, али до изведења те лепе накане није дошло.

Међу почетком мојег деловања у Бечу и крајем моје активности (1886—1908) могао сам заметити неку разлику у погледима младежи на словенску науку. Док су репрезентанти старијих поколења, почевши од *Добровскога* до *Миклошића* и његових ученика, међу којима није моје место последње, гледали да сведу славистику у једну организовану целину, чијим центром бејаше стара црквена словенштина са целим комплексом питања свезаних са њеном појавом, а све остало сматрало се предметом нижега реда, почела је јоште под крај деветнаестога столећа преотимати првенство специјална филологија модерних језика и литература, као руска, пољска, чешка, српско-хрватска итд., а некошњи централни предмет био је потискиван на задњи план. Јединство славистике било је расклимано еволуцијом науке и порастом интереса за посебне језике и литературе. Кад је под крај моје активности дошао једном у мој семинар студенат прашког универзитета, а ја га упитао чиме се бави, добих први пут за одговор, да је — бохемист! То је значило да је енергија посвећена *Гебауером* изучавању чешкога језика и литературе на прашком универзитету надвладала славистику која бејаше игрáчка у неозбиљног *Хаттале*. Тако су и код Пољака, јужних Словена, код Малоруса јачи научни интереси за посебни домаћи језик и литературу, него ли за опће славенска питања. Тај ће центрофугални правац још потрајати неко време, док се посебни језици не осете установљени, признани и подмирени у својим правима и потребама. Истом тада побудиће се изнововице жеља за завиривањем преко домаће ограде, за сравњивањем и осветљавањем својега помоћу сродства.

Моје проучавање *Кијевских листића*, чијему сам латинскому оригиналу хтео ући у траг и тога ради разгледао многе сакраментарије у Бечу, Паризу, Берлину, изазвало је

преписку са *Црнчићем* у Риму, мојим старим, добрим и марљивим дописником. Он ми писа 17/3. 1890 као одговор на моја питања ово: Pitate me da govore li u nas ,maša' uz ,misa'. U nas na krčkom otoku samo ,mäša' govore, a ne ,misa', ako ne popi po sadašnjem misalu „idite misa jest". Po rieči mäša imamo i glagoli ,mäšiti' (drugdje ,misiti') celebrare missam, i ,mašivati' solere celebrare missam. A i ,mäšnik' (drugdje ,misnik') rečemo za sacerdos. A kako mi tako i Vinodolci i Istrani i Kranjci i još gdje god. Jer odavna naši otočani govore mäša. Jer što je 1387 godine krčkoga biskupa Ivana namjestnik Matej omišaljskim svećenikom po slovjensku i njihovu misalu, isto po slovjensku iliti glagolicom pisanu, koji je sada u Propagandi, naređio, tu je i ovo: „ako li žakn' ne hogje (sic!) pomagati *maše* peti prvodu, (= popu) plati 5 so(ldinov)". Nije tu *maši* nego *maše* u akuzativu množine, zašto *š* je mehko slovo. Po tom pravilu mi i sada sklanjamo otu rieč. A u Istranskom razvodu, koji je 112 godina prije toga pisan, zapisana je „maša" dvadesetak puti. No tu je ta rieč, bilo po piščevoj ili po prepisačevoj pogrješki, sklanjana po pravilu tvrdih slova: „I bivši v jutro poli *maši*", samo jednuč je „pola *maše*". A i mьša ja ovako još nisam nigdje našao, no maša i mьša malo da nije isto izricanje. A „služiti mašu" u Vinodolskom zakonu u § 58. Dapače, evo sada domislih se pogledati što sam bio tu u Beču prepisao iz Novakova misala, pak evo što sam našao: „Egda se erêi oblači k *maši* po rimskoga dvora zakonu".

Sada za пъкль. Imam glagolicom pisanu knjigu propoviedî prevedenih XVI vieka iz latinskoga (maticu sam ja u Rimu našao), pak evo s tuda nekoliko primjera: „Aug(ustinus): si scirem patrem meum in inferno, non plus orarem pro eo quam pro diabolo" = Avgu. govori: Ako bih znal otca moega v *pakli*, ne bih za nega molil koko (sic) za dêvla. — „Multi gehennam horrent" = mnogi *paklenoga* ogna straše se — quod est quintuplex differentia inter ignem inferni et presentis seculi = 5° deferencii (sic) i razlučenii e meju ognem *paklenim* i sgastnim (= sega svêtovnim) — (боље би било да је последње слово разрешио segasvêtnim). Prima differentia est, quod ille ignis pns (praesens) ht (habet) se quoad calorem respectu ignis inferni tanquam ignis depictus ad ignem verum" = „Prva e da ta ogan' tepal e proti *paklenomu* kako ogan' pisani proti pravomu ognu". I još mnogo puti ovako u istoj propoviedi. Tih prevedenih propoviedi ima više prepisa. Ja sam svoj našao u mojem Dobrinju još 1853 godine. A taj rukopis je nekoliko od prije 1567. A još i od prije toga imam primjer. U Propagandi je knjiga *Zrcalo* prozvana, koju 1445 godine „Žakan Luka" u Vrbniku na našem otoku glagolskimi slovi spisa (po svoj prilici prepisa iz českoga), pak što sam ja iz te knjige nekada prepisao, u tom je ovo: Lucifer biše se digal' proti Bogu svoemu stvoritelju i zato v m(ь)gnov(e)ni oka s visoti nebeske do

propasti *p'klene* zvržen e". Tko bi iskao, bi još i koji god stariji primjer našao.

Za mašu imam još pridati da je u Slavoniji poslovica: gdje je maša, tu je i kaša. Tako mi je posvjedočio pop Alojzij *Vincetić* iz djakovačke biskupije a moj pitomac. U Rimu je najstariji glagolski misal onaj koji sam rekao da je u Propagandi. No taj misal nije pisan mnogo prije 1387 godine, ako li nije baš te iste. Bio sam vidjet kako je u njem rasporedjena „misa apostolu" i „misa apostolom" pak sam vidjeo da je onako kako u Novakovu, samo ima riеč ‚pinik' za ‚palma', ‚na vigjiliju' (na drugom mjestu) za ‚navečerie', ‚vzradujut se' (kako je i pravo) a ne ‚vzradujte se'. No držim da je u tom misalu najznamenitije to, da je u njem dva puta [glagolsko] slovo ъ, a to u obćoj „prefaciji" ovako: „I z duhom tvoimъ" i u canonu u ovih riečih: „Lamac ьêlo gletъ". To je slovo na obojem mjestu zadnje u redku. U vatikanskoj knjižnici razvidjeo sam šest najstarijih latinskih misala i u Angjelovoj četiri a u Kasanatovoj dva, i nigdje nisam našao Vaše prefacije. Imate znati da su nekada svećenici preslobodno slagali pak pjevali te prefacije. Iščući Vašu prefaciju našao sam prefaciju latinsku našemu sv. Jeronimu, po prilici od XV vieka, pak i slovjensku u Kožičićevu misalu od g. 1531. U toj prefaciji Vam je ova neistina, valja da nekoga Hrvata: „..... ut omnium pene sacrarum scripturarum volumina graece hebraiceque caldaice suo eloquentiae fonte disertaque latina et materna lingua nobis aperte et magnifice explanaret" = da vseh maloman' svetih pisam knigi: grčke, ebreiske i haldeiske rečnosti svoee istočnikom s urišenim i latinskim i otačaskim ezikom očito nam i vzveličeno istlmači". Pa kako ne bi sviet uzvjerovao da je on izmislio glagolicu?! No u starijih latinskih misalih nije te prefacije, a po svoj prilici nije nje ni u prvom izdanju glagolskoga misala od 1483. .... Još ima u Rimu dašto starih latinskih misala, pa ću još poći, kada mi bude lazno, iskat Vašu prefaciju. No bi moglo biti da je to bila prefacija samo neke crkve, a tako bi ju bilo težko i pretežko naći.

Ako ste Vi bili srećan, jesam i ja. Vrbanski župnik g. *Matanić* prinesao mi je iz Vrbnika dva lista napisana oblom glagolicom ter tu Vam vazda dolazi ne samo [glagolsko] ъ kako u Vašem, nego i ъи i ћ (a to u Vašima držim da ne) i ı i nekoliko puta ѧ a i S jednuč. A to Vam je nekoliko apostolskih djela prevedeno iz grčkoga. A vidjeti je da je toga bilo više. Koliko taj rukopis vriedi! A na koži je dašto... (О том рукопису, који сам ја прозвао *Гршковићевим*, има много говора у наведеној спреда преписци с *Рачким* [в. стр. 193—196].)

Када се *Црнчић* ухватио за неко питање, није се лако и брзо оканио посла. Тако ми у писму од 20/3 1890 опет јавља из Врбничког (т.ј. Крчког) статута и „kapitulu za grad" ово: 1367 (криво 1267 у Кукуљевићевом издању)... i da ima to viće biti v nedilju z maše (у *Кукуљевића* криво s maše). A

lagko držim da ćete pogoditi da to znači „post missam“. Mi i sada tako s tim predlogom, a to držim da je съ a ne изъ. — Има опет писмо од 14/4 1890 у којему долази: Po pravu ste se pobojali za ona porečke biskupije mjesta da nisu pravo prepisana iz popa Pastrića rukopisa, koji je u Propagandi ter u Muzeju. Исправцима, које ми је дао, послужио сам се у *Glagolitica.* — Исто сам тако употребио за *Glagolitica* које што из његова писма од 17/4 1890 (у том има исписа из једног старог латинског мисала од г. 1075 о једном и о више апостола!). Још има од њега писмо од 3/11 1892, које се односи већ на *Glagolitica* II (на Гршковићев одломак). Био је болестан те се, кад би умро, бојао да би тај (Гршковићев) одломак могао пропасти: Zato sve onako težko bolestan pokazah nekomu svojemu znancu gdje su ti listi i još nekakov rukopis isto glagolicom i na koži pisan nekada prije 1330 godine, ter toga zamolih da mi to oboje spravi u list za u Zagreb na našu Akademiju. Pak dah to tamo poslati. I znam da je to Akademija primila. Jer mi *Rački* na 23 ovoga prvoga pisao da ste Vi preuzeli ta 4 lista za izdanje u *Starinah.* No on me pita da gdje sam našao taj odlomak ili u koga? Da opiši provenienciju toga spomenika ili njemu ili neposredno Vam u Beč. Pak najbolje da to ravno Vam obznanim (сада долази оно што сам наштампао у *Glagolitica* II). Под крај писма долази опет нешто, што карактерише тадању (како је данас? не знам 6/6 1923) нетачност у обављању послова у Југосл. академији. *Црнчић* ми писа: G. *Rački* bio mi je obećao da će mi slati u Rim korekturu Vrbanskoga štatuta, ali nije slao. Zato je opet puno pogrešaka u novom izdanju.

Има још једно последње писмо старога пријатеља, с којим сам се још као студенат у Бечу виђао, где је он у Аугустинеуму живео, то је било негде око године 1858 до 1859. Ово писмо од 14/1 1893 из Рима гласи овако: Najprije liepa Vam hvala na Vašem čestitanju. Hvala bogu veselo sam božićevao. Isto tako i staru godinu svršio a u mladu stupio. A Bog daj da i Vam i svim Vašim bude ova mlada godina srećna i vesela. Drago mi je da ste *kćer* udali za onakva vriedna čovjeka našega naroda. A i to mi je drago, da Vaš *sin* i ovako i onako ugadja. Po Vaših riečih bih rekao da imate samo to dvoje djetce. Tako Vam je najčudnovatije slovo za omegu u *Matanićevu* odlomku, zašto da je posve uglato. U mene je ovdje velika knjiga glagolskimi slovi, ter ne samo crnilom, nego i crvenilom pisana, nekada prije 1567 godine, ali ne prije 1514. To su Vam propoviedi. Taj rukopis ja 1853 g., kada još nisam umjeo čitati glag. pisma, najdoh u Dobrinju, pak onako ubog iste godine prodah ga u Goričkom sjemeništu profesoru Stjepanu *Kocianĉiću,* a on ga ili proda ili darova *Kukuljeviću.* No ja kasnije u Beču poželih ga opet imati, pak mi ga *Kukuljević* na moju prošnju posla tamo za porabu. Iz Beča uzeh ga sobom najprije doma, pa u Rim. I

ne zaman. Ovdje mu nadjoh maticu latinsku prozvanu *Disciplina* ter štampanu 1514 godine u Lugdunu. Tomu mojemu rukopisu nestalo na kraju nekoliko listova, a tu na zadnjem imalo je biti zapisano tko je i kada preveo ili pak prevod prepisao. Ali to je istina, da je taj prevod od prije 1558, od koje godine je prepis koji je prof. *Milčetić* našao u Omišlju 1882 godine, ter je po krivici pomislio, da je te propoviedi napisao pop Mihovil, plovan belgradski (u Vinodolu) 1558 god. I jošte za jedan prepis, i to od g. 1600, znamo po *Kukuljevićevu* djelu „Književnici u Hrvatah iz prve polovine XVI vieka s ove strane Velebita". Kada sam prijeo Vaše cienjeno pismo pak razumjeo što želite, odmah pregledah svoje bilježke o tom rukopisu ter u slova za brojeve mu. I po tih bilježkah nadjoh tu na 64 listu a na drugoj strani slovo [глаголско] ѡ za 700 a to u propoviedi gdje je rečeno za persidskoga kralja Kozdru da je „v letih gdnih 713 iz Jerusolima odnesao koliko tu bijaše svetoga križa..." Zatim pomislih da bi moglo biti to slovo u kojem god ljetopisu. Uzeh u ruke Arkiv, četvrtu knjigu, ter tu u fratra Šimuna Klimentovića ljetopisu od 1512 godine nadjoh „6000 . 700 . 90 . 9" i još „700 . 80" i još „1700". No kakovo li je to slovo ѡ, toga ja ne znam, zašto je Matica u Zadru, ako je nisu kamo premjestili od 1857 godine. — No Vi biste rado znati, kako je otac ili još djed i pradjed ovoga Klimentovića djelao to slovo. I to držim da možemo doznati. Jer u nekom pismu je čudo puta zapisano 700 (свраћа тога ради мојy пажњу на бревијар Вида Омишљанина). Завршава речима: Malo i premalo sam razprodao Assem. evandjelja.

И у преписци са *Рачким* и у писмима са *Црнчићем* долазила је реч о садржини мојих *Glagolitica* II, о тако названом *Гршковићевом фрагменту* глаголског апостола. За оправдање одабраног назвања да наведем овде једно писмо од 14/2 1893 из Врбника, које овако гласи: Po Vašem cienjenom pismu sudim da Vam je dr. *Vitezić,* bivši nedavno kod mene u posjetu, javio moje razjašnjenje ob onih davnih odlomcih. Ja sam je naime poslao po pok. *Mataniću* dru *Crnčiću*, da ih kao akademik razvidi i oglasi. Medjutim prošle jur četiri godine a o tom ni glasa, s toga sam nestrpljivo očekivao njihovo objelodanjenje, tim više što me dr. *Oblak* molio da zatražim natrag od dra. *Crnčića* rečene odlomke te da ih njemu ili Vama pošaljem. Zimus pak doznah da su odlomci doista Vama poslani i da pišete o njima razpravu. Koliko me to u jednu razveseli, u drugu me žalosti (ako i ne utječe to u znanost), budu li ti odlomci nezahvalno nosili tudje ime. Pitate me, čije da budu vlasništvo. Odgovaram Vam s načelom: res clamat ad dominum. Stoga Vas molim da mi iste pošaljete ili ako ste ih već poslali *Račkomu*, da mi to odma izvolite javiti. Dru *Viteziću* uručio sam više odlomaka raznih misala poput onih što su sahranjeni u ovdašnjoj crkv. riznici. Po kazivanju

pok. svojeg rodjaka popa Ivana, zadnjeg starog glagoljaša i sabirača starih listina (mislim da je toga i *Kukuljević* i njeki Rus od njega dobio), naša crkva je za njegovo doba posjedovala do 24 takova misala njekoliko ih i sada ima, njekoliko nalazi se u Trstu, od njekih evo ovi fragmenti, a drugi Bog zna kakovu kob ukobiše. Ovi misali pisali su se većinom ovdje, jer to svjedoči i jedna opaska na jednom od njih. Popova glagoljaša bilo je ovdje, kako Vam znamo, veoma mnogo, pa ako je bilo med njima takovih koji su bili posve prosti, dapače ni pisati ne znajućih, bilo ih je i učenih, naime koji su polazili nauke u Italiji, osobito u Mlecima, gdje su se mogli i umjetnostima posvetiti. Pamtim njekog starca, za koga mi kažu da je u govoru rabio dual kao i danas Slovenci: „ista bila“. U jednoj oporuci pisanoj glagoljaški na koži, ako se ne varam, početkom 16 stoljeća dolazi riеč *hiža,* koja se danas više ne čuje ovdje, da pako med Slovenci. Потпис гласи: pop Bartol *Gršković.*

Међу издањима, што сам их спреда побројао, помиње се анализа језика *Добромирова јеванђеља* и преглед садржине једног *средњобугарског златоуста.* Неће бити сувишно да кажем, како сам дошао до рукописа, по којима су израђене ове расправе. У друштву са професором *Мусилом* беше путовао у Арабију један бечки сликар, којему имена више не помињем. Тај на повратку задржа се неко време у Египту, у Александрији и Каиру. У једном од та два места он је нашао на базару неколико словенских рукописа (5 комада) те их набавио за јефтину цену, рачунајући сигурно да ће их радо откупити бечка Дворска библиотека. Он их довезе збиља у Беч и понуди Дворској библиотеци; њеним директором онај час бејаше *Цајсберг.* Тај умоли мене, да проценим што су рукописи вредни. Ударио сам не знам већ колику, али свакако врло умерену цену, са којом је и продавалац био задовољан. Мислио сам да је ствар свршена, кад ми изненада дође исти онај сликар са рукописима, жалећи се на *Цајсберга,* што не сме да купи рукописе, јер продавалац не може доказати њихову провениенцију. То је било одвећ бирократско схватање, по којему многе јавне библиотеке не би биле у праву, да воде у својој имовини неке од најдрагоценијих рукописа. Није ништа друго остало ван да ја од истога сликара откупим оне рукописе, и ако нисам био, и принципијално нисам хтео да будем, collectionneur. Од тих пет рукописа два више поменута изазваше моје академске расправе, а кад сам тај посао свршио, уступио сам читаву колекцију петроградској Публичној библиотеци. Може бити не бих се имао похвалити случајем, који ми је више пута изненада турио у руке нову грађу за унапређење словенске науке, које није било у плану моје радње. Међу разним другим те врсте радовима споменућу, да сам г. 1890 надзирао штампање *Свето-*

стефанскога хрисовуља, који је изашао о трошку босанском, по иницијативи *Калајевој,* Годину дана касније издао је *Калај* исто о трошку Босне сјајно дело *Missale glagoliticum Hervoiae* ducis spalantensis recensuerunt V. *Jagić,* L. *Thallóczy,* F. *Wickhoff.* Оба ова издања имају своју историју, која је изложена у дописима Ст. *Новаковића* из Цариграда, што су наштампани у 35 књизи Чупићеве *Годишњице.* Истина, онде је говор само о хрисовуљу, за којега се пуно заузимао Ст. *Новаковић,* а о глаголском мисалу није водио рачуна. *Калај* је напротив много више потрошио на више поменуто издање Хрвојева мисала. Мислим, да се нисам огрешио о словенску науку, што сам учествовао у оба издања, а да је издање од Хрисовуља било од мађарске делегације у Цариграду уступљено Србији, о томе сам ја истом из преписке са *Новаковићем* дознао. Тако се десило да је тај хрисовуљ изишао у исто готово време у два издања, бечком и београдском.

Године 1892 добих од угарске Академије преко г. *Талоција* позив, да поводом хиљадугодишњице угарске окупације Панонских равнина за њихово издање саставим *што се о томе факту говори у словенским изворима.* Позив добио сам 20/12. 1892 мађарским и хрватским језиком, овај гласи овако: Veleučeni gospodine profesore, Presvietli gospodine dvorski savjetniče! Akademija znanostih u Budimpešti namjerava povodom proslave hiljadugodišnjeg obstanka ugarske države izdavati one izvorne izprave koje se tiču naseljenja Magjara. Te će se izprave imati ponajprije kritično izpitivati i tek onda na svietlo izdati, i to ne samo u izvornom tekstu nego i u točnom prevodu. Izvješće o dotičnih slavjanskih izvorih povjerili smo našemu članu dru *Thallóczy*-u, koj nam na našu veliku radost javi, da ste i Vi, Presvietli gospodine, izjasnili se pripremnim sudjelovati u rečenu svrhu. Na temelju toga slobodni smo u ime historičnog razreda magjarske Akademije znanosti, zamoliti Vas, da naše svrhe poduprieti blagoizvolite. Ocienit ćemo tu pripomoć tim više, jer potiče od slavljenog prvaka na polju slavjanske lingvistike, a ujedno i najvrjednijeg sina bratinskog naroda Hrvata, sjedinjenih s nami kroz viekove i u dobrih i u zlih časovih. Nadajući se da ćete našu molbu prijazno primiti, čast nam je primjetiti da smo g. dr. *Thallóczy*-a pozvali da Vas, Presvietli Gospodine, u stvari o svem što bi željeli znati izviesti. Mi se pak bilježimo, Presvietli Gospodine, u Budimpešti 20 dek. 1892. Vaši odani A. *Szilágyi,* predsjednik historičnog razreda, dr. L. *Fejérpataky* izvjestitelj.

Нешто касније добих позив из Америке, да за Johnsons Universal Encyclopaedia, која је у Њујорку (Newyork) излазила под редакцијом Charles Kendll *Adams* (као Managing editor потписивао је Robert *Lilley*), напишем *чланак о словенском и руском језику.* Ја сам се тој жељи одазвао те на немачком језику познатому професору Бенијамину J. *Wheeler*-у (члану редакције)

послао чланак, који је са неким сакраћењима он превео на енглески језик. Кад је већ чланак био преведен и наштампан (посебног отиска не добих), написа ми 11 јула 1895 више поменути R. *Lilley* ово писмо: Geehrter Herr! Am 24 Juni zeichnete ich eine Anweisung für Herrn Sheldon, unseren Agenten in London, Ihnen den Betrag von $ 100 zu senden als Bezahlung der Artikel *Russische Sprache und Slawische Sprachen,* die Sie so gut waren, für unsere Encyklopädie zu schreiben, und hoffe, daß Sie Herrn Sheldons Wechsel für die obige Summe bereits empfangen haben. Ich bin überzeugt, daß Ihre beiden Artikel ein werthvoller Beitrag zum Gegenstande der Sprachwissenschaft und ein entschiedener Gewinn für unsere Encyklopädie sind, und erlaube mir, Ihnen nochmals meinen Dank dafür auszusprechen. Herr Prof. *Wheeler* ist letzten Monat nach Europa abgereist, unterwegs nach Athen, wo er ein Jahr als Vorstand der Amerikanischen Schule verweilen wird. Vor seiner Abreise schrieb er mir, daß Sie gerne das Manuskript Ihrer Artikel zurück erhalten möchten; ich bedauere, daß dies fürs Erste wenigstens unthunlich sein wird. Die Artikel, wie sie in der Encyklopädie erschienen, sind nicht allein eine Übersetzung, sondern eine Abkürzung Ihres Manuskriptes und es kann vielleicht angerathen für uns sein, beide zu späteren Ausgaben zu erweitern und für diesen Zweck würde es nötig sein, Ihr Manuskript zur Hand zu haben. Ich kann kein bestimmtes Versprechen geben, aber es ist möglich, daß nach dem alle diese Fragen endgiltig erledigt sind, wir im Stande sein werden, Ihr Gesuch zu erfüllen. Ich verbleibe hochachtungsvoll Robert *Lilley,* Geschäftsführender Herausgeber. Од онога је доба прошло много година (28 г.) а ја не добих назад рукописа и не видех мојих чланака у Джонсоновој енциклопедији; јесу ли, ако је дошло до новог издања, раширили моје чланке према садржини мојих рукописних текстова, то ми није познато! Опомињем се, да је *Wheeler* једном мени писао, како му је жао било, што је морао, да се тачно држи предназначенога обима, које што сакраћивати, а може бити је управо штогод врло важно пропустио!

Ја сам се по традицији старе славистичке школе једнако радо занимао за живот и рад словенских првоучитеља Кирила и Методија. Тако је неки спис, што је нађен међу рукописном оставштином проф. *Döllinger*-а те издан проф. *Фридрихом* 1892 у Минхену (Sitzungsberichte 1892, Heft II), сврати мо мојy пажњу на нови извор к објашњењу Константина философа, о чему сам опширно проговорио. У расправи наштампаној г. 1893 у Сборнику отдѣленія русскаго языка и словесности т. 54, под насловом *Вновь найденное свидѣтельство* о дѣятельности Константина Философа, первоучителя славянъ, св. Кирилла. У тој је расправи с мојега гледишта изложено значење *Долингерова* текста, а под крај долази још моја аргументација наперена против једнога писма *Фридрихова,* којега тада нисам смео у целини наштам-

пати, али сада, пошто је прошло након тога много година, могу из њега учинити извод: München 29 Nov. 1892 Hochverehrter Herr Hofrath: Es hat mich sehr gefreut, daß Hr. Hofrath in diesen Dingen die kompetenteste Autorität, meine Veröffentlichung des Anastasius-Briefes so freundlich aufgenommen haben. Ich wollte ihn nur als eine Art Vermächniß des verstorbenen *Döllinger* den slavischen Forschern zur weiteren Ausbeutung übergeben; was ich selbst dazu schrieb, sollte daher mehr nur zur Orientierung für die mit der Sache nicht weiter bekannten Leser dienen. Ich konnte der Frage auch nicht besonders nachgehen, da ich rasch für einen verhinderten Collegen einspringen mußte und der Redaktor der Sitzungsberichte mich zur Abgabe des Manuskriptes drängte. — Seitdem habe ich noch die HH. DD. *Vondrák* und *Oblak* auf die Untersuchung des Schreibens Johanns VIII (880) zurükgeführt, ohne daß ich gerade Lust hätte, mich weiter auf die Cyrillus- und Methodius Frage einzulassen. Nur das auffallend ungleiche Verfahren Johanns VIII und Stephan V (VI) in Betreff der slavischen Liturgie reizte mich, die Sache etwas näher anzusehen. Je länger ich aber Johanns VIII Schreiben ansehe, desto verdächtiger kommt es mir vor. Johann selbst erwähnt den Jnhalt des vorjährigen Schreibens an den ar. Methodius (881), ohne der slavischen Liturgie zu gedenken. Zweifellos führt auch vita Meth. c. 12 dasselbe an, ohne es zu ihrem ausgesprochenen Zwecke, die slav. Liturgie als von Rom gebilligt nachzuweisen, zu gebrauchen. Ist da nicht der Gedanke naheliegend, die Stelle über slaviche Sprache und Liturgie in Johanns Schreiben 880 sei überhaupt interpoliert? Da jedoch in Johanns Schreiben an Meth. 879 von der Klage die Rede ist, daß Methodius die Messe slavisch singe, so ist vielleicht in dem Schreiben von 880 doch die Rede davon gewesen, aber der Satz „Nec sanae fidei... gloriam suam“ scheint mir ganz sicher eine Interpolation zu sein. Es findet in diesem Satz kein Fortschritt in der Beweisführung statt, sondern nur eigentlich eine Wiederholung dessen, was zugunsten der Übersetzung Constantins schon gesagt ist: ja was im Vorausgehenden nur die Erlaubtheit der Übersetzung des Evangeliums und deren Gebrauch beweisen soll, das soll in dem kritischen Satze zugleich die Erlaubtheit der ganzen slavischen Liturgie beweisen. Nun beweist dies aber nach der westlichen Auffassung gar nicht die Erlaubtheit einer anderen liturgischen Sprache, als der bekannten drei. Läßt man dagegen den von mir als Interpolation bezeichneten Satz weg, so erhält man einen Fortschritt des Gedankens von der Übersetzung Constantins zur Erlaubniß, das Evangelium in der Messe slavisch lesen zu dürfen, allerdings erst nachdem es vorher lateinisch gelesen ist, was wahrscheinlich bedeuten sollte, daß die slavische Kirche unter der römischen stehe, wie heute noch in der päpstlichen Messe das Evangelium zuerst lateinisch, dann griechisch gelesen wird. — Dann halte ich aber auch den letzten Satz in Joh. VIII

Schreiben für eine Interpolation, nämlich: Et si tibi et principibus... celebrenter. Dazu hat Swatopluk gar keine Veranlassung geboten, denn in dem Schreiben Joh. VIII an Swatopluk 879 hat Swatopl. dem Papst über die slavische Liturgie nichts melden lassen, sondern das hat der Presbyter Johannes wohl aus eigenem Antrieb gethan, weshalb dieser Punkt als ein mehr untergeordneter nur in dem Schreiben an Methodius vorgebracht wird, in dem von 881 aber wieder keine Rede davon ist. Darum meine ich auch nicht, daß Methodius 880 in Rom geschworen habe, er wolle sich der slavischen Liturgie nicht mehr bedienen, wie es in fragm. Coll. Brit. Jaffé 3408, unter Stephan V heißt ähnlich wie in dem Schreiben Stephan V an Swatopluk, J. 3407 das ich aber vorläufig überhaupt nicht für ächt betrachten kann. In demselben sind ja seltsamerweise alle Sätze, welche von Wiching handeln, beinahe wörtliche Entlehnungen aus den Schreiben Joh. VIII (880) über Methodius. Das that wohl die römische Kanzlei kaum. Das fragm. Coll. Brit. aber, das von der Rechtgläubigkeit des Methodius nicht spricht, bezieht seinen Schwur von 880, daß er rechtgläubig sei, auf die slavische Liturgie, so daß Meth. in der That als eidbrüchig erschiene. Ich halte das alles für geradezu unmöglich und ausgeschlossen, denn hätte Methodius einen solchen Eid geleistet und nicht gehalten, so würde das nicht bis 885, also 5 Jahre, haben dauern können, ohne daß Methodius in Rom als Eidbrüchiger verklagt und behandelt worden wäre.

Ich meine die Sache liegt so. Methodius versprach dem P. Johann VIII (880) ohne Eidschwur, er wolle, wenn es möglich sei, dem päpstlichen Willen entsprechen, nur das Evangelium oder überhaupt die biblischen Lectionen slavisch lesen zu lassen. Die dem Schreiben an Swatopluk angefügte Bemerkung sollte ihn dann unterstützen. Allein Meth. fand bald, daß es unmöglich sei, die einmal eingeführte und so lange geübte slav. Liturgie wieder abzuschaffen und ließ sie somit fortüben. Die Gegner aber benützten dies, ihn aufs neue in Rom zu denunciren und sogar zu behaupten, er habe doch das Gegentheil dem P. Johann VIII geschworen, was man unter Stephan V glaubte. Wie konnte man aber das, wenn der Brief Joh. VIII (880) hierzu vorlag? Wäre das nicht das gewissenloseste Verfahren seitens Roms gegen einen hochverdienten Mann, wie Meth. es war, gewesen? Mußte man nicht durch dasselbe die ganze mit Meth. verwachsene slavische Welt aufs tiefste zu verletzen fürchten und eher abstoßen als anziehen, wenn der Brief Joh. VIII in Mitte lag? Warum producirte man diesen von keiner Seite? Rom hätte, wenn er so erlassen war, unter Stephan V nicht so sprechen können und die slavische Welt hätte sich durch ihn gegen Rom decken müssen. Dagegen konnte Stephan V es nur wagen, gegen Methodius wie im fragm. Coll. Brit. so aufzutreten, wenn die slavische Welt kein Schreiben von Joh. VIII in den Händen hatte, welches die slavische Liturgie

erlaubte. Doch auch später verlautet nicht, daß die slavische Welt eine Kenntnis von Joh. VIII Schreiben in jetziger Redaktion hätte. Ja gerade Vita Meth. c. 12, welche das Schreiben offenbar vor sich hat, läßt den Passus von der slavischen Liturgie weg und sucht Meth. durch ein Schreiben bereits von Hadrian II, das außer der Vita Meth. nirgends erwähnt wird, zu rechtfertigen. Statt also den Gegnern das Schreiben Joh. VIII, wie es jezt vorliegt, vorzuhalten läßt die Vita Methodic c. 13 ihnen gegenüber den Methodius in Constantinopel eine Stütze suchen. Doch das sind nur Vermuthungen... Wenn es sich um einen kirchlichen Heiligen handelt von der Bedeutung des Cyrillus oder Methodius, ist eine gewisse Befangenheit in kirchlichen Kreisen begreiflich, in orientalischen wie in occidentalischen. Martinov. Ginzel etc. hatten natürlich auch noch das römisch-hierarchische Prinzip zu vertreten; erst später hatte sich Ginzel, nachdem er „Die Reform der Kirche“ 1869 geschrieben, etwas emancipirt. Aber wie es da steht, zeigt eine charakteristische Antwort des Abbé Duchesne auf Döllingers Äußerung, nach seiner Überzeugung habe der Bischof Alderich von Le Mons den Pseudo-Isidor verfaßt. Das dürfte, da Alderich ein Heiliger sei, Niemand in Frankreich auszusprechen wagen. Da wird man begreiflich auch Anderes nicht auszusprechen wagen. Mit besonderer Hochachtung ergebenst

J. Friedrich.

Ја ћу овде да наведем неке личне ствари. Кад сам слушајући *Миклошића* пристао на годишњу плату од 5 хиљада форинти за Беч, преварио сам се у рачуну, јер је то за Беч ипак било премало, особито кад се испоредило са много већим дохотцима петроградским. Тада ми министар *Гауч*, који ми је у свему ишао на руку, одмах изради да ми се к плати дода још обични додатак активности (Aktivitäts zulage) у износу од годишњих 800 фор. (11/6 1892). А кад су дошле на ред године 1896 професорске плате да буду увећане (али без права на хонораре за читање лекција са стране слушача, тај је новац сада улазио у министарску касу), тада су и мени (5/4 1896) додали ка пређашњим 5000 фор. још 1200 фор., али каприца министра *Билинскога* (који је и сам био некада професор!) не хтеде одмах признати, да ми се и тај додатак урачуна у пензију. Истом год. 1906 9/9 буде ми старањем и опет *Гаучовим*, који је дотада био министром-председником, и оно 1200 ф. урачунато у пензију. Тако је године 1908, кад сам навршио својих 70 година, моја пензија износила 14.000 круна. На томе је и остало све до слома монархије 1918. На питање, кад сам полазио у „став мира“, чиме да ме одликују, рекох секционому шефу Цвиклинскому *(Ćwikliński)*, да бих најволео да ми опет примакну коју хиљаду за пензију; али на то не хте пристати министар финансија. Тада ми дадоше одликовање, које није државу стајало ни пребијене паре, већ

мене сувишних неколико стотина круна, т.ј. уврстише ме у „ритере" (наши преведоше то речју „витез", постао сам дакле човеком „витешкога колена"). Пошто је к дипломи ваљало додати и грб, послужио сам се том згодом да умолим нека ми ставе у диплому грб оне старе у 16 веку браћи *Јагићима* дате повеље. То је с неким незнатним преинакама према данашњим прописима хералдским збиља било и учињено.

Одмах после смрти *Миклошићеве* будем 2/4. 1891 позван у господски дом (Herrenhaus) аустријског парламента. Рачунало се, да то мора тако да буде. Као да је славистика на бечком университету — дворска наука, док је иста наука у Прагу носила карактер панславизма; то су си тако смислили бирократски умови. Не питајући мене, хоћу ли нећу ли, уврстише ме у господском дому у партију средине (Mittelpartei). Покорив се пасивно тому нечијему распореду, увидео сам после, да је тако и најбоље за човека, који се ни као члан господског дома није наканио бавити политиком. Ја нисам могао бити репрезентантом ниједнога словенскога народа, колико их је било у Аустрији. Кад би било јединства политичких мисли међу Србима и Хрватима, ја бих драге воље истакнуо себе као репрезентанта српско-хрватске солидарности. Али те солидарности на жалост нема још ни данас, нема те нема, нисам се дакле ни у господском дому могао истицати као репрезентанат нечега чега нема! Зато је моје учествовање у политици било равно ништици. О једном злосрећном случају у делегацији већ сам говорио [в. стр. 146 и д.]. Овде ћу радије са срдачним задовољством истакнути, да је мој научни рад нашао обилата признања у далеком словенском и несловенском свету.

* * *

[Одавде до краја је превео с Јагићева немачког текста М.Р.]

[XXV]

Из писма мојег *брата Драгутина* разабире се, да је он тада (16/6. 1893) био већ намештен у Вараждину код жупаније. Он ми писа: Evo nas u našoj novoj pa ipak u staroj postojbini. Stigli smo ovamo 4 t. mj. u veče, te si jedva uredismo sobe. У другом писму од 29/11. 1893 каже: Sutra je *Jelkina* slava... Stan je Jelkin Filipina uredila tako, da će zadovoljna biti. Та *Јелка* (незаконита кћи мојега брата из Св. Шимуна) заслужила је бољу срећу него ли је имала на овоме свету. Удадоше је, биће без икакве наклоности с њене стране, за учитеља *Шимунковића* из истога села, да би што пре пошла из жупног двора. Била је у браку несрећна, те је напокон дошло до распуста и развода. После је животарила давајући сатове кла-

вира, док јој ја прибавих место у Бањој Луци; али љубав, која није ничему довела, понука је да остави то донекле сигурно намештење. Умре млада. — У Вараждину заче мој *брат* (који је увек сновао свакојаке планове, само што на жалост није увек имао потребна средства) лепу мисао, да се на заједничке трошкове нас тројице браће у жупној цркви нашег родног града један велики прозор накити шареним стаклима. Некако као грб све тројице браће би насликано гнездо с три ластавице што су из њега излетеле — што је имало значити да су сва три брата оставили родни град! У писму од 13 маја 1895 (из Вараждина) *брат* говори, да ће се та радња скоро извршити. Мој се је *старији брат* само каткада тужио на своје стање, тако у писму од 11/3. 1893 каже: Sad su dva kanonična mjesta prazna, Gašparićevo i Lončarićevo, nu neće se popuniti dok ne dodje novi nadbiskup. Ali ja neću ni onda da molim, jer oni koji odlučuju znadu da sam pop a niti u onoj delikatnoj točki ni malo gori od najboljih. Neka čine svoju dužnost, a ja se poniziti neću da moljakam i dosadjujem. Da mi je *ban* jako dobar, to znam, nu ima li on u opće volje da se za koga izlaže, o tom jako sumnjam. Мени се чини да је мој јадни *брат* био велики оптимиста што се тиче мишљења банова о њему. Господин гроф, као бан, учинио је доста што шта за *брата,* као што је н.пр., по писму од 31/12. 1893, учинио нешто за *брата Драгутина:* Naš *Karlek* upravo jučer postao županijskim tajnikom; zahvalio sam *banu,* jer mi je poručio, da ga je prije reda promaknuo iz obzira prema meni. Док *млађи брат* бејаше још у Вараждину, добих преко њега налог, да код којег бечког сликара наручим за вараждинску жупанијску дворану слику цара Фрања Јосипа. Ја налог изврших те наручих велику слику код неког овдашњег сликара, којом се чини да су били задовољни, јер се дописом поджупана *Шкрбца* од 19 децембра 1893 искаже мени захвалност а сликару *Моргану* признање за „remek djelo“.

Године 1895 био сам у Београду — не знам више ни сâм, да ли за први или за други пут. Један пут се задржах само неколико дана, а други пут подуже; овај дужи боравак био је сигурно г. 1895. Тад је мој пријатељ *Новаковић* био, ако се не варам, министар унутрашњих послова. Он ми даде слободну карту, да се могу железницом возити заједно с два пријатеља, од којих је један био најбољи познавалац Србије и њеног народа *Милићевић,* а други мој негдашњи ученик Љуба *Стојановић.* Из Ниша били смо скокнули и до Софије. Док нас тамо на европски начин почастише банкетом, многи пријатељи и професори приредише мени на част у Београду вечеру више на народну. Код те прилике изречени су и говори, на које пак на денунцијантски начин реагираше неке аустријске новине. Тако донесе *„Obzor“* у прилогу кбр. 229 од г. 1895.

мали чланак „Jagić u Beogradu“, у којему ми се подметало да сам нешто говорио против католицизма. Писац чланка покри своју тужбу речима, да он не верује што су београдске новине донеле о тој вечери. Ако је тако, онда није требао тога понављати. И то доказује, како се с разних страна наваљује на човека, који се дотакне питањâ, што се тичу националнога и културног напретка Срба и Хрвата. О мојем боравку у Србији и о заједничком путовању *Милићевић* написа симпатичан извештај у XV. књизи *Годишњице*.

Још за живота *Миклошићева* он и ја бисмо изабрани правим члановима нове Српске краљ. Академије у Београду, па се једном (истина само једном!) догоди да нам из Београда послаше неку суму новаца као правим академицима. Ја запитах *Миклошића,* шта бисмо чинили, на што он мирно одговори: слободно примимо, јер бисмо били луде, кад не бисмо примили што нам се даје. Па тако и учинисмо. Али то се није више поновило. Него сам се ја ипак сматрао дужним да за то учиним нешто за Академију, те сам збиља г. 1891 у *Споменику* израдио материјал сентенцијâ под натписом *Разум и философија*. О томе говори *Милићевић* у писму од 20 марта 1891. међу осталим и ово: „Овамо је у Академији преуређење у намери, да се споји с њом Учено Друштво: у штампарији пак државној, која једина Академији штампа, толико је послова скупштинских и уопће државних, да јој се ни прићи не може. 1 Ваш ће рукопис бити дан у штампу чим се види могућност да се у посао узме, 2 коректура ће се слати вама, 3 све што се може учинити за олакшицу и убрзање тога посла чиниће се својски“. Тај је рад збиља издан г. 1892. О томе говори *Милићевићево* писмо од 29 фебруара 1892 ово: „У првој седници сад у понедељак 2 марта изнећу пред Академију да одлучи колико примерака да вам се пошаље. Тад ће се прекинути и о хонорару који ће вам се послати одмах после тога... Могу вам се потужити, очи ми толико сузе од неког времена да ми чешће не дају ни читати ни писати. Зло, ако ово потраје дуже.“ У писму од 17 марта говори да су послани примерци и хонорар. Писмом од 12. априла 1894 моли ме, да кажем што мислим о некој понуди *Живаљевићевој*. Не сећам се више што је *Живаљевић* нуђао ни што сам ја одговарао Академији! Писмом од 4 јануара 1895 *Милићевић* иште да кажем своје мишљење о избору дра Јована *Јовановића Змаја* за академика, а у писму од 27. марта 1895 каже ово: „О тајним, мутавим говорима ја сам забележио нешто у *Кнежевини Србији* стр. 590 и 591. Ту је реч о говору *пословичком* о ком и *Вук* помиње, а на стр. 566 има неколико речи из језика Осаћанског. Ту се каже нешто и о Осаћанима“. У писму од 21 јуна 1895 говори да ће у Липик на лечење, па наставља: „Чујем да сте ради доћи у Београд. Жао би ми

било, да не будем овде. У нас је најлепше време у септембру." Идуће писмо од 30 септембра 1895 писао је пошто сам ја већ био у Београду и Србији. *Милићевић* ту говори о поздраву што сам му послао из Прага (дакле ја сам после Београда био и у Прагу!); он каже: „Драги мој пријатељу и сапутниче! Примили смо и ја и жена пријатељско сећање и поздравље из Златнога Прага. То нам је у толико милије, што сведочи и да сте здрави и да се нисте на путу заморили. Кад сте још и тамо ткрнули — красно!... Наше сам путовање набацио на хартију, али онако коњички, како би рекли Шумадинци, а летимице као што су убичајили књижевници. Мислим где бих то публиковао. Али, елбет, наћи ће се и њему местанце где било. Онај мој пријан из Краљева сверова — ево вам прве послатке његове прилажем о језику мутавском. Он обриче још трагати и што нађе послати. Још из Параћина и из Ниша чекам одговоре. Што отуда дође јавићу вам одмах." У писму од 24 октобра 1895 говори опет о материјалу о тајним језицима: „Међутим онај господин из Краљева дошао је овамо и донео још речи и реченица које је записао у Крагујевцу. Сад сам ја у двоумици: написао сам нешто бележака о нашем путовању па мислим: да ли у те белешке да унесем и то о мутавом говору? Моје белешке по одлуци Чупићева одбора изићи ће у *Годишњици* XV... Из Ниша и Параћина још нисам ништа добио."

Писмо од 30 октобра 1895 прича и ово: „Баш сте погодили: соба коју сте запазили и јесте одређена за госте и мени после вашега писма саме очи лете на ону страну уз Дунав где оно се налазите ви са својима. Знајте да вас се врло често сећамо и о вама говоримо. Не треба да ми враћате белешке о мутавциском језику. Имам их ја све и још оно мало што ми је син послао из Ниша. А из Параћина сваки дан чекам црно или бело, има или нема. Све ћу то, по вашем пристанку узети у своје путне белешке, колико да су шареније. Њих ћу штампати у Годишњици XV. Она ће изићи по Божићу, али ће се овај састав штампати раније и особити отисак послаћу вам чим буде готов." У писму од 28 децембра 1895 пише ми *Милићевић:* „Ваше писмо од 23 о. м. примио сам лицем на Божић (25 дек.) и веома се обрадовао његовој садржини. Мило ми је да ви потписујете све што сам казао, а за забављање, што је само ваше име истављено лако ћу се ја свуд оправдати где само има суда, а где суда нема, ту се и правдати не треба. Да није било вас, ни ја ни Љуба (а мисли Љубу Стојановића) не бисмо крочили на пут. Са вама и само вас ради путовали смо и ми. Према томе сасвим је право да се као кратка садржина целога састава истави оно што и јест језгра свему осталу а то је једино ваше име. Ми смо ваша дружина, ваша крила, али у целому главни ми сте

ви. Нисам чуо никога да устаје против тога, а могу казати да ми је један и ваш и мој пријатељ похвалио наслов додавши, нека је узгред казано и то, да сам ја у том срећне руке. Не знам да ли баш погађа за све. Тек овде ја стојим *горой* за име.“ Надаље прича да су егземплари послани у Софију., Крагујевац и Ниш. Моју књижицу *Ruska književnost u osamnaestom stoljeću,* коју су неки жустри Срби били непријатно примили, о чему ја приповедам на другом месту ових *Спомена,* добио је и *Милићевић,* па је он њом био и задовољан; он каже: „Доиста сте ви мајстор на перу. Поред свега тога досадашњега знања те литературе мени тек сад они типови излазе цели целцати пред очи. Ко тражи живе светлости и истине, нека је чека из вашега пера. Служило вас дуго и за много!“ Тај суд о мојој књижици учини ми тада велико весеље, па сада када то пишем (18/3 1918) смем споменути да сам пред неколико дана своју књижицу још једном прочитао, и да сам сасвим задовољан утиском што сам од ње добио. Али наслућујем да ју је у Хрватској мало ко прочитао, те да је већ давно заборављена. То ме не соколи да наставим повест руске литературе и њено Пушкинско доба.

Из сачуваних писама из познијих година додајем овде још неколико вести које могу интересовати. У писму од 26/3 1896 *Милићевић* каже: „Ја сам вам захвалан за жеље које стављате преда ме као Председника Академије. И дао би Бог да се уради што више и што боље, тек поређење с незаборавним *Рачким* биће сувише дрско. У сваком случају ја ћу рачунати на вас, на ваше знање и познавање, како бих се Академији што потпуније одужио. Надам се да ћете Ви и звани и незвани хитати на помоћ вашему београдскому пријатељу. *Пироћанцу,* који је веома слаба здравља (хектичав је), отишао сам на празник и захваливши му место вас за књиге, прочитао му место у вашем писму. Он се тому необично обрадовао и дао ми је те вам данас шаљем обе његове раније расправе“. У писму од 26. августа 1897 *Милићевић* јавља да је био у Гргетегу код *Руварца* и у манастиру Каленићу. „Иза тога је овде у месту настало старање о гробовима за *Доситеја* и *Вука* и о гробном белегу *Даничићеву.* Баш би ми било мило, да сте откуда (?) сад у Београду. *Даничићев* стећак можете видети и после, али саркофаге *Доситејев* и *Вуков* не можете видети, јер ће се спустити у раке. А лепа су оба, особито *Вуков.* Од Римљана овамо к нама сумњам да је ко лепши срезао милом покојнику. Ово дана се преносе из каменаре (?) ка великој цркви“. Затим прича о својим радовима, и да га је *Богишић* молио „нешто из правнога народног живота пре писаних закона. Да сам се тим послом бавио раније, било би много боље, а сад само могу хватати мрвице, тек и тих мрвица доцније можда неће бити никако.

Не дао Бог да оно буде наше последње путовање по Србији. Има у Бога још дана за нас те ми можемо још једном разгледати лепоте ове красне земље. Алах ћерим!“ Жеља мога пријатеља није се на жалост испунила. Овај је страшни рат навукао велику несрећу на његову лепу земљу па ја сигурно нећу доживети да се она опет подигне!

Остављам на страни нека писма с неважном садржином, па се устављам код писма од 10. маја 1898. У њему *Милићевић* спомиње најпре два тужна губитка — Ђоке *Ђорђевића*, који је писао о *Дивковићу* (он бејаше мој веран одани ђак, не јако надарен, али необично вредан; на жалост боравак у Давосу није га сачувао од љуте болести) и проф. Светислава *Вуловића*. Затим говори о *Хирту*, којему је наша Балканска комисија [бечке Академије] обећала потпору за истраживање икавског штокавског дијалекта у Србији. Ја замолих *Милићевића*, не би ли *Хирту* ишао на руку, јер су се били чули гласови који су ишли не толико лично против самога *Хирта*, колико против целога нашег предузећа, дакле против Балканске комисије бечке Академије. *Милићевић* одговори да ће у то време једва бити у Београду, иначе не би био против тога, „кад г. *Хирт* овамо дође, и ако се с њим може српски објаснити, онда би му било много лакше. Тек и ово неће бити на одмет. Западни се говор чује у *Љубовињи* и у *Ораховици*, затим у *Овчини* (пола села), у *Ћеранима*, засеоку својдрушком, и у *Пепељу*. Сва су та места у Горњем Подрињу. Г. *Хирт* може доћи у Шабац лађом. Оданде колима у Лозницу кроз Мачву, видеће села и народ. Стићи се може за 5—6 сата, а плаћа се око 10 динара. У Лозници учитељ Милан Настић и прота Ивко Поповић. Од Лознице на Смрдан-бару уз Дрину кроз Мали Зворник у Љубовињу. Све на колима. Плаћа се око 20 динара. Љубовиња је страдала лањске године од Дрине и морала се иселити на друго место. Тек ипак онде је среска власт. Г. *Хирт* може онде наћи коња и отићи у Ораовицу учитељу те се о свачем известити. Из Љубовиње уз Дрину нека оде у Бајину Башту. Опет среско место. Ту учитељ и школа, а 3/4 сата мр. Рача. Одатле у *Овчину* 4 сата, Ћеране 2½, и у Пепељ 1½ сата. Све да се иде на коњу, а негде може и колима. Одатле нека изиђе на Златовце, на село *Кремна* попу Зарији Зарићу, мом побратиму. Нека пређе кроз *Биоску* (стару Бѣоску и Врутце[?]) у Ужице. Ту је начелник Вукотић мој пријатељ. Реалка и професора и учитеља више. Из Ужица на Чачак па на Горњи Милановац, па онда на *Љиг* у *Боговађу*, а оданде низ Колубару, десном страном, на *Лазаревац* и *Вреоце* (овде су кановци, они што отежу: ду́кат, чо́век, же́ни, во́ди, и говоре: Кано Бато! њих је много ослушнуо Пера *Ђорђевић*, али по мојим белешкама). И оданде у Београд. Он би прошао (од

пола пута) крај који осим Ами Буја никакав странац није видео. Само би се тај човек морао доста намучити".

Ја сам без сумње тај драгоцени савет *Милићевићев* саопћио *Хирту,* али ми се чини да га он није послушао. Ја се жељи *Хиртовој* [да иде у Србију] нисам могао противити, јер је могао когод помислити да то чиним из националне необјективности или анимозитета, али сам се ја одмах испочетка бојао да др. *Хирт* није дорастао овој задаћи. Да се дијалектолошке студије могу с успехом терати, треба свакако добро познавати главни језик, који мора да буде полазном тачком, а тога код дра *Хирта* није било! Стога је и био његов извештај о својим опажањима и постигнутим резултатима врло мршав! *Милићевић* ми у писму од 13. октобра 1898 писа ово: „О г. *Хирту* и његовом путовању овамо било је некога помињања и у београдским новинама, не сећам се којим, а г. *Сперански,* кад сврати овде, рече ми, да се Љуба *[Стојановић]* срди. Ја нисам с Љубом о томе ни речи проговорио, али сам и пре мислио, а мислим и сада, да само може изићи добро од зналачкога и савеснога *Хиртова* рада, а никакво зло. Истина, ја бих волео, да је опажања, која је осетио и прибележио г. *Хирт,* обелоданио који домородац, па г. *Хирт* да се њиме послужи, али кад г. Љуба воли у хотелу Стефанији [у Опатији] сладити се бифтецима, докле г. *Хирт* пешачи по Буљвари(?) Кошљима и Пецкој(?) и збира зрна за науку корисна, што ћу ја? Могу само жалити на своју немарност а богме хвалити туђу вредноћу. Ја само зебем, да се који факат из друге не лингвистичке области није ружно протумачио г. *Хирту,* који може остати недовољно обавештен, а што је он *добро* видео и оценио, то само може бити на добро наше. Ако му пишете, молим Вас, поздравите га од моје стране. А не би ли он хтео што од својих опазака објавити кроз нашу Академију? Г. *Сперански* ми је о тој могућности нешто наговештавао, а он сам овде не рече ништа".

У писму од 10. децембра 1898 говори међу осталим стварима о штампању мојега рукописа, за које се је *Стојановић,* као нови секретар, својски заузео. О томе опет говори и у писму од 19. јануара 1899: „О вашем рукопису душа ме боли што се морате гристи, а све с неке наше неуредности. Прилажем вам писмо Секретарово, које ће вас уверити, да смо ми сви с Љубом заједно навалили да то иде брже. Надам се да ће сада бити све боље, јер већ скупштине нема на врату штампарији". Говори и о „Норвешцу" (а мислио је Олафа *Брока*): „За Норвешца ћу учинити све што се може, само бих вас молио, да ми јавите: кад он, бар од прилике, мисли бити у Београду, да се с њим видим и да му дам потребне упуте". А у писму од 17. јуна 1899 говори већ о Олафу *Броку:* „Ономадне ми донесе ваше писмо г. Олаф

Брок. Цела је истина да ми одавно не пишемо један другому, али је истина и оно што велите: један о другом мислимо често. Г. *Броку* ја ћу бити на услузи колико год могу и колико он устреба моје помоћи. После прве посете нисам га видео. Јутрос видех *Стојановића*, и он ми рече да је њега г. *Брок* тражио, али је он рекао за се да је отпутовао. Он налази да то што *Брок* ради, или тек хоће да ради, није добро, зато жели да не прима никаква учешћа у том. Некад пре, некако после моје болести (ја сам 45 дана био слаб те нисам из куће излазио), видесмо се у Академији, а он ми као у шали рече, да ћу и ја имати посла, кад он као стане судити и нападати на те мисије западних научника. Ја сам се смејао и говорио му да ту треба: или сам радити или пустити да раде други. Треће је само смешно. И јутрос ми, кроза смеј, рече да је и данас оног пређашњег расположења. Видећемо!" Још говори о шиљању књига (вероватно мисли мој штампани спис?). О себи јавља да ће опет у Липик. У писму затим од 24/6 1899 (Ивањ дан!) *Милићевић* пише: „Журим се да вам одмах јавим, да су се г. *Брок* и г. *Стојановић* овде састали, разговорили и договорили да заједно иду у Врњце где Љубо мисли остати 10—12 дана, па ће онда, како ми г. *Брок* рече, у Абацију а *Брок* ће одатле на Ниш и Врању. Г. *Брок* је овде лепо примљен, добио је препорука које су му се чиниле потребне, и слободну карту за српску железницу. Полазећи одавде био је врло задовољан и весео праштајући се са мном. Може бити да ћете се и ви видети с Љубом у Абацији, па вам може све причати сам. Светлости ваља свуда врата отварати. Ја се држим онога у јеванђељу: *дѣлаяй злая ненавидитъ свѣта.* А ако нам је жао што други наше послове ради, пљунимо у длане сами и — радимо!"

Моја је преписка с *Милићевићем* после тога запињала због његове дуге болести, али опет има неколико писама, у којима нема ништа важна, спомињем оно од 5/1 1901, којим је одговарао на моје писмо од 28. децембра 1900; и у њему говори о својој болести, па наставља: „Како је ова 1901 година *седамдесета* од мојега рођења а *педесета* почетка књижевнога мојега рада, рад сам *њој у сретање* штампати неколико састава, колико да намирим број 100 мојих публикација. Кад то довршим, бићу слободан послати вам *егземплярикъ*, а дотле да сте ми са свима својима здрав, весео и вољан на рад, толико користан науци и књизи нашој".

К својој седамдесетогишњици *Милићевић* написа писмо председници Женског друштва, којим посла 500 динара молећи да накнадно буду уписане у број чланица тога друштва његова покојна жена и његова друга жена, за које он каже да су „анђели чувари здравља мојега". Из тога писма, које ми он посла у препису, сазнајемо о његову животу ово: 4.

јуна 1901 био је већ навршио 70 година живота, јер се он родио 4. јуна 1831; држави је служио 48 година, а 3 месеца пре но је навршио 70 година доживео је „50 година, како српској књизи приносим своју лепту по снази својој.“ Свога оца зове *Јованом Ђаком*, своју матер *Митром;* његова прва жена, рођена г. 1836 у Нишу, зваше се *Гина,* њом се оженио 7. јануара 1852, а она умре 9. децембра 1889; његова је друга жена Милица, која се родила г. 1842 у Шапцу, а он се њом оженио 28. априла 1891. Ја сам му к 70 ој години рођења или 50-ој књижевнога рада честитао, на што ми он одговори писмом од 7. априла т.г. То је последње писмо у мојој збирци што ми је он писао, па зато ћу нешто из њега изнети: „А за оно друго, моју педесетогодишњицу књижевнога рада, није ни требало да се журите нити да кривите своје младе београдске пријатеље. Они вам нису ни могли ништа јавити, пошто ничега није ни било. Оно у Русији, нарочито у Харкову и Одеси, било је без мојега знања и преко моје воље, не знам нити од кога је потекла прва мисао, ако не буде од некадашње ваше ученице Вере Наталије Рафаилове *Сјегенове,* данас госпође *Љапунове* у Харкову? Ја пак овде у Београду смислио сам и учинио ово што ћете видети из прилога, који сам упутио председници Женског друштва. Тако сам мислио да ће бити лепше поменути и своју 70 годину живота и 50 годину књижевнога рада. Друго ништа нисам предузимао, нити мислим предузимати, а вама, драги пријатељу, тим не мање хвала за честитке и добре жеље које ми изразисте. Оне су мени од вас драге свакад и у свако доба. — За ону критику, што ли је, г. *Недића* не знам што да вам одговорим. Најпре вам морам признати да је још нисам читао и не мислим читати. Ма каква да је она, ја се сада већ не могу повратити и бити онакав какве ме ваљда она жели. Што сам урадио, ако ваља — лепо. А ако не ваља, ја то поправити не могу: нека млађи буду обавештенији и нека пишу боље од мене. Жетве је много а жетелаца колико је, ја већ не могу ни разбирати. Свакојако они ће урадити и више и лепше од мене. Ја се мало прибојавам другога нечега, али ваљда се варам. Бојим се да ово није напад на сав онај покрет који је кренуо *Вук* и оснажио *Даничић,* а ја тек ишао за њима? Зао пример може да има и плодове зле, али се ја још уздам у здраву памет нашега народа. Чујем да ме криви тај г. *Недић* што пишем много. Ако му је одиста то криво, скоро ћу му ту сметњу уклонити. Сад штампам Додатак од Поменика 1888. Ту сам поменуо покојнике који су преминули до краја века деветнаестога, а век двадесети, баш од првог дана, оставио сам другима, ако хоће и самом г. *Недићу*. Ја више нећу плакати по туђим гробовима. Мени је било доста. Кад књига буде готова, послаћу вам је“.

Ја сам у разним приликама писао омањих чланака у српским новинама, исто колико и у хрватским, а можда и више, да тиме дадем добар пример, за којим би се други имали поводити, за јединство и солидарност српскохрватске литературе — али у истини постигнут резултат није одговарао мојему очекивању: нису се многи за мном повели, па опет не жалим што сам ишао тим путем, који ми се за сада чини јединим правилним. Дописивао сам се у последњему деценију прошлога века само с издавачем београдскога *Кола* Даном А. *Живаљевићем,* па у тој преписци има интересантних ствари за просуђивање тадашњих литерарних прилика, те ћу с тога овде саопћити његова мени управљена писма. Прво је писмо из Београда од 4 јануара 1890 и гласи: „Прве моје речи нека буду молба за опроштај, што вам до данас не захвалих на вашем лепом прилогу, којим сам окитио 14 — *Даничићев* — број *Кола.* Исто тако нисам вам захвалио на *Даничићеву* писму. Верујте ми, Учени Господине, да то нисам учинио из немара или из небриге, него је томе свему једини узрок велики послови. Поред своје службене дужности, која ме приморава да сваки дан радим у канцеларији по 5 сати, све друго време посвећујем *Колу,* јер сам му ја и уредник и коректор и администратор, па чак лепим и адресе! То је судбина српског уредника, па још књижевног листа. То ми одузима толико посла, да једва стигнем да за сваки број прибележим поједине белешчице, које опет сам све бележим, јер у томе немам никаквог помагача. То је оно што ми не да никуда и због чега морам црвенети пред онима, којима дугујем највећу захвалност за свој лист. С тога молим Вас, да ми опростите и не примите у грех. Надам се, да сте уредно добијали *Коло* и да сте се могли уверити о мојој доброј вољи, а што још није онакав, какав би требао да буде и каквога ја замишљам, криве су многе неприлике а најглавнија је: немар српских читалаца, по којима *Коло* никако не би могло излазити. Да му није било *Коларчевог* фонда, оно не би никако могло излазити, јер је и тако завршило годину са преко 400 динара дефицита! Ово много смета правилном развитку листа, јер кад се не хоноришу поједини чланци, тешко је писцима досађивати празноруким молбама. — Ја сам се био решио да прекинем даље издавање *Кола*, јер, право да Вам кажем, код нас још није толико сталожено политичко стање, да може напредовати један књижевни лист (свак чита политичке новине); али многи навалише да то не чиним и обећаше да ће се за лист заузети. И ја ћу *Коло* поново да уређујем, опет да се с њим мучим. Што сам се на овај тежак корак решио, био је једини разлог што сам са *Viencem* уговорио, да *Коло* и *Vienac* заједнички раде и да шиљањем радова и извештаја заједнички порадимо за стварно међусобно познавање Срба

и Хрвата, па да тим начином порадимо на братској слози. У то име, ја сам из своје редакције већ послао први извештај *Viencu* и неке радове српских писаца, а и *Vienac* мени исто тако. Уверен сам да ће вас ово обрадовати, јер ће се овим начином доста постићи. Доцније ћемо заједнички порадити, да *Коло* штампа поједине радове латиницом а *Vienac* ћирилицом. Тада ће нестати и последње преграде између Срба и Хрвата. Да би се ово успешно могло постићи, потребна је, наравно, помоћ свију наших књижевника с тога сам ја слободан и вас замолити, да и ви вашим умним радом помогнете *Коло.* Знам да ви имате и сувише посла, али кад стигнете, пружите са ваше богате софре и једну мрвицу *Колу.* Њему ће она бити најслађа посластица. Овом приликом слободан сам вас замолити, да имате доброту послати ми, ако имате у препису, вашу аутобиографију, коју сте послали Академији. Ја бих то штампао у *Колу,* јер ће то добро доћи свима, који се баве науком, пошто су поређани сви Ваши радови... Понизни Дан. А. *Живаљевић* уредник *Кола.*"

Писмом од 22/2 – 4/3 1893 посла ми одштампане табаке дела Доситеја *Обрадовића* у издању Књижевне Задруге, молећи ме да у *Јавору* изнесем своје мишљење о томе послу, па наставља: „Српска Књижевна Задруга решила је да штампа поново сва Доситијева дела, па стога сада и треба учинити потребне напомене, ако их има, како би остале свеске биле боље. При том потребно је знати, да ли је г. Живко *Поповић* погодио основицу, на којој треба издавати и уређивати ова дела, која су важна у нашој старијој књижевности. Најглавније је пак знати да ли су исправе и одступања на своме месту. Ваша реч била би меродавна а тиме бисте учинили и врло лепу услугу и Књижевној Задрузи, на чему ће вам она, нема сумње, бити веома захвална. Надам се, У. Г., да ћете и ви све ово узети у обзир па да ћете одвојити мало од вашег драгоценог времена и написати неколико редака за *Јавор,* а мислим да не треба да вам напомињем да *Јавор* не везују никакви обзири према коме, него да му је главно да негује праву критику и да с њом користи нашој књизи. Г. *Новаковић* прочитао ми је ваше последње писмо, које сте му писали, и ја сам по њему за 3 број *Јавора* и за *Ковчежић* написао белешку о г. *Јиречеку.* Афера *Вуловић-Бошковић* сасвим је онаква, као што ви мислите. Мени је позната цела та ствар, па и како се десио тај плагијат. Чекам само *Ђорђевићеву* биографију пок. *Бошковића,* па ћу да то питање отворим у *Јавору.* Можда г. *Вуловић* има разлога да се свему чини невешт, али је те разлоге незгодно излагати у писму."

Ако је ту говор о *Јавору,* то се тумачи натписом „Уредништво *Јавора.* Београд, Милетина улица бр. 12", који је написан на папиру писма, и потписом на писму „Дан. А. *Жи-*

ваљевић уредник *Јавора*". Следећа писма из г. 1901 и 1902 имају сва (штампани) надглавак „*Коло.* Књижевни и научни лист." Писмом од 1/11. 1901 моли ме за чланак *Die Aulularia* што сам га публиковао у *Валенову* зборнику, а већ у писму од 5/11 захваљује ми на њему те пише: „Vrlo Vam velika hvala na dobroti, kojom ste se odazvali mojoj molbi i poslali mi Vašu raspravu o *Držićevom Skupu.* Ja sam, Uč. g., sa velikim zadovoljstvom pročitao Vašu raspravu, jer sam u njoj našao potpune potvrde jednom mom radu, koji sam štampao u 1. i 2. svesci (I. knjige) moga *Kola* a pod natpisom *Skup, komedija Marina* **Držića.** Ne znajući za ovu Vašu raspravu ni za raspravu gosp. *Polivke* (o kojoj prvo doznadoh iz Vaše rasprave), ja sam u *Kolu,* protivno mišljenju g. *Šrepela* dokazivao da *Držić* svoga Skupa nije radio po Gelli-jevoj *La sporta,* nego da je sasvim samostalno preradio *Plautovu Aulullariju.* Možete dakle zamisliti, koliko me je sada obradovala Vaša rasprava, kada sam u njoj našao potvrde za takvo svoje mišljenje. Sada verujem, da su i drugi moji radovi o *Držiću* u *Kolu* osnovani na dobroj osnovi. Ali posle ove Vaše rasprave, o mišljenju g. *Šrepela* više ne može biti reči, pa da bi se ono sasvim skinulo sa dnevnoga reda, ja želim da se povodom Vaše rasprave opet vratim na ovo pitanje. Zato Vas i najučtivije molim da budete toliko dobri pa da mi izvolite poslati raspravu g. Polivke, a ja ću Vam je po upotrebi vratiti. Unapred se radujem i srdačno Vam zahvaljujem (za) *Južnoslovenske prijevode iz* **Puškina** Već unapred znam, da niste mogli biti zadovoljni sa većinom prevoda. — Što se tiče Vašeg odziva o *Broz-Ivekovićevu Rječniku* imao bih na Vas jednu molbu, a ta je da dopustite da Vaše mišljenje ugleda sveta i u srpskom prevodu. Zato Vas ponizno molim, da mi ga pošaljete, a ja ću ga ovamo prevesti. Vi sami znate, da Vaše ocene vrlo teško dopiru do šireg kruga i srpskog i hrvatskog, jer *Arhiv* ima ovamo vrlo malo pretplatnika, a korisno je da se čuje Vaše mišljenje. Ja mislim da bi dobro bilo kada bi se uvek sve Vaše ocene i sva Vaša mišljenja odmah prevodila. Razume se da se to bez Vašeg odobrenja ne sme raditi. Ja Vas evo i molim za takvo odobrenje a mislim da to ništa ne bi smetalo *Arhivu.* Čitaoci *Arhiva* širom sveta neće zaista čitati *Kolo,* a srpskom narodu i književnosti biće od neocenjive koristi.

Писмом од 5/18 децембра 1901 јавља ми да је примио моју студију о преводима из *Пушкина,* жели да му пошаљем још један егземплар за њега, јер је свој примерак даровао друштву *Даничић,* те наставља: „Хвала Вам, Поштовани Господине, на лепој Вашој речи о *Колу.* Верујте да ћу од сада још боље служити тој идеји, а мило ми је, што Вам могу јавити, да је Њено Величанство *краљица Драга* одредила *Колу* нарочиту помоћ, да се може боље и правилније развијати. Дајући помоћ Њено Величанство не само да ми је ка-

зало, него ми је управо наредило, да и од сада одржавам најбоље односе са Хрватима и да употребим све, да завлада потпуна љубав и слога међу Србима и Хрватима. Ово Вам јављам, јер сам уверен да ће Вас, највећег апостола слоге Срба и Хрвата, потпуно ово обрадовати, и ја се збиља надам успеху. Још ћу Вам напоменути да сам учинио корак да задобијем у сарадњу што више хрватских писаца, те ћу већ у 1. св. од нове године донети и један сонет г. Ивана *Трнскога*. И у самоме позиву на претплату наћи ћете о томе неколико речи, које ће Вам се, уверен сам, допасти.“ Хтео би имати и од мене какав прилог, па ме моли да сетим и *Решетара*.[1]) Напокон ме пита зашто не би послао краљици повезан егземплар моје књиге (о преводима из Пушкина): „Она прати јако књижевност и интересује се о свима њеним новинама“. Тога нисам учинио, јер уопће не волим антишамбрирати с публикацијама мојег рада.

У писму од 2/2. 1902 пише ми: „Као што Вам је познато, г. *Ивековић* одговорио је у *Viencu* на Вашу оцену његовога *Rječnika*. Ја сам намеран да нешто напишем поводом тога одговора, али пре него што бих о томе почео писати, ја Вас најучтивије молим, да ме изволите известити: хоћете ли Ви ма што одговарати г. *Ивековићу* и да ли би сте хтели и тај одговор уступити *Колу*.“

У мојој збирци има још једно писмо од 5 фебруара 1902, у којему ми пише и ово: „Ја сам у главноме поступио по Вашему писму и у 3. свесци *Кола* изаћи ће само белешка, са којом, надам се, бићете потпуно задовољни. Тамо сам нагласио, да ћемо Вас *и сада замолити, да нам допустите да и ту другу оцену објавимо у Колу*. Тиме је, мислим, довољно казато, да Ви нисте сами послали Вашу оцену *Колу* него да Вас је оно за њу молило. И збиља, ја Вас и сада молим, да будете добри па да одобрите, да се оно може штампати у преводу у *Колу*, а у исто време молим Вас и да ми пошаљете њен посебан отисак. Једино нисам примио из Вашега писма оно, где велите, да напоменем да *Коло* није антихрватско. То нисам учинио из два разлога: један је, што сам ја, мени се бар тако чини, дао довољно доказа, да подједнаком љубављу волем и Хрвате и Србе, па да би свако даље доказивање било узалудно и смешно. Други је узрок много важнији. Док Хрвати мисле, да је *Коло* антихрватско, дотле је овдашњи лист *Српска Застава* (орган либералне странке) подигао читав крстоносни рат противу *Кола*, и то с тога, што се оно ставило у *службу* хрватске књижевности и што штити

[1]) Кад се баш спомиње овде и моје име, нека ми буде слободно казати да сам ја на писмо *Живаљевићево*, којим је и мени јављао ту исту „веселу вест“, одбио даље сарађивање код журнала што га потпомаже краљица Драга (М. Р.).

Хрвате „те највеће непријатеље Срба". *Српска Застава* позива чак Србе да не потпомажу такав лист као *Коло*. Е, па кажите сада, П. Г., како можете да се нађете у оваквом стању: једни Вас сумњиче, други Вас нападају издајством! Ипак ја мислим да и даље идем овим путем, па када могу да се сипају стреле противу великог *Јагића*, што не би и противу маленога *Живаљевића*. Ово сам Вам напоменуо с тога само, да видите како је мучан мој положај и да ми не замерите, ако не могу у свему онако поступити као што Ви желите и као што бих и ја сам хтео." — По писмима *Живаљевићевим* с тиме се завршила наша преписка.

При оцењивању заслуга *Калајевих* за управу и културни развитак Босне и Херцеговине, које су тада биле само окупиране, може се бити различитог мишљења — једни га безуветно хвале, други га сматрају опасним човеком који је вешто умео да те земље подвргава супремацији Угарске, али свакако, то је истина, да је у *Калаја* било оригиналних мисли, иако се нису све извршиле. Тако ћу овде да на темељу докумената укратко причам о таком једном плану који се је имао да проведе у г. 1896—1897, али се није провео. Тадашњи одсечни шеф *Хоровиц* писа ми 26. маја 1896 ово писмо: „Es ist mir bekannt, daß Euer Hochwohlgeboren bereits durch Hofrat von *Thallóczy* in Kenntnis gesetzt wurden, daß sich die bosnisch-hercegovinische Landesverwaltung mit der Idee trägt, nach Sarajevo eine Zusammenkunft hervorragender Slavisten, eventuell auch slavischer Ethnographen zu veranstalten. Nachdem eine solche Veranstaltung längerer Vorbereitung bedarf und insbesondere jene hervorragenden Gelehrten, welche berufen sein werden, der b. h. Landesverwaltung, beziehungsweise diesem Ministerium mit ihrem Rate und ihrem wissenschaftlichen Beistande zur Seite zu stehen, auch selbst zu ihrer eigenen Orientierung einen gewissen Zeitraum voraussichtlich brauchen werden, so wurde nunmehr hieramts definitiv das Jahr 1897 für die Veranstaltung dieser Zusammenkunft in Aussicht genommen. Infolge dessen wird sich das gemeinsame Ministerium in Angelegenheiten Bosniens und der Hercegovina jedenfalls beehren die Mithilfe Euer Hochwohlgeboren, sowie auch anderer Fachgelehrten in Anspruch zu nehmen und dürfte im Herbste d. J. eine Vorbesprechung der ganzen Angelegenheit statt finden. Ich erlaube mir nun, Euer Hochwohlgeboren vorläufig privatim in Kenntnis zu setzen und gleichzeitig die Hoffnung auszusprechen, Euer Hochwohlgeboren werden sich geneigt zeigen, ihren ganzen unentbehrlichen Beistand der b. h. Landesverwaltung in dieser Frage zu leihen. Es wäre vielleicht schon jetzt an der Zeit, über alle einschlägigen Fragen sich näher zu orientieren; da aber momentan die Delegationen herannahen und uns allen hier ein bedeutender Arbeitszuwachs ohnehin bevorsteht, so wurde eben aus diesem Grunde de Vorbesprechung

auf den Herbst vertagt. Sollten aber Euer Hochwohlgeboren meinen, daß es ganz unumgänglich notwendig wäre, schon jetzt irgend welche Vorbereitungen zu treffen, so bin ich gerne bereit in den nächsten Tagen mit E. H. persönlich in Verkehr zu treten; ich würde mir für diesen letzteren Fall eine gefällige Verständigung erbitten." К овому машином писаному писму додано је P. S. обичним писмом а с овим садржајем: „Ich erlaube mir Ew. Hochwohlgeboren darauf aufmerksam zu machen, daß es sich sehr empfiehlt über das ganze Projekt vorläufig das strengste Stillschweigen zu beobachten, da es nicht im Interesse des Zustandekommens einer solchen Idee gelegen ist, wenn vorläufig irgend etwas in die Öffentlichkeit dringt; ich glaube daher in dieser Richtung an Ihre gefällige Discretion appellieren zu sollen."

Ја нисам мислио да је потребно журити се, па сам зато мирно чекао јесен. Тада примих од истога *Хоровица* ово писмо од 8 новембра 1896: „Bezugnehmend auf ein Schreiben, welches ich mir noch im Laufe des Sommers an Euer Hochwohlgeboren zu richten erlaubt habe, gebe ich mir die Ehre Euer Hochwohlgeboren mitzuteilen, daß der Minister beschlossen hat, die Idee eines Slavisten-Congresses, welcher sich speziell mit slavischer Ethnographie zu befassen hätte, im nächsten Sommer zur Durchführung zu bringen. Es wird daher nötig sein, über diese Angelegenheit eine eingehendere Besprechung zu pflegen, und wünscht der Minister, daß an dieser Besprechung auch Hofrat *Thallóczy,* Herr Dr. *Hörnes* und Regierungsrat *Hörmann* teilnehmen; ebenso wird es sich gewiß auch empfehlen, Herrn Professor *Jireček* zu dieser Besprechung einzuladen. Ich möchte es Euer Hochwohlgeboren ganz anheim stellen, wo und an welchem Tage eine solche vorderhand ganz zwanglose Besprechung statt finden soll und stelle Ihnen selbstverständlich mein Bureau mit größter Bereitwilligkeit zur Verfügung; nur möchte ich Euer Hochwohlgeboren bitten, mir den Termin, den Sie in Aussicht nehmen, 3—4 Tage früher bekannt geben zu wollen, damit ich in der Lage bin, Regierungsrat *Hörmann,* welcher sich noch in Pest befindet, davon zu verständigen und zur Hieherkunft aufzufordern; ebenso würde ich auch die anderen Herren; insbesonders Herrn Professor *Jireček,* verständigen."

Неколико дана касније, то јест 13 новембра 1896, добих од тога господина одсечнога шефа ово писмо: „Bezugnehmend auf unsere Besprechung, beziehungsweise auf Ihre bei Sr. Excellenz dem Hn. Minister gehabte Unterredung, erlaube ich mir vorzuschlagen, daß wir am Dienstag oder Mittwoch nächster Woche die Conferenz abhalten, u. zw. unter Beteiligung des Hn. Professor *Jireček,* des Hn. Hofrates *Thallóczy* und des Hn. Dr. *Hörnes*. Regierungsrat *Hörmann* würde gleichfalls zu diesem Zwecke nach Wien einberufen werden. Ich glaube, daß 3 Uhr Nachmittag die ent-

sprechende Stunde wäre, und stelle mein Bureau als Zusammenkunftsort zur Verfügung. Ich erlaube mir sonach, Euer Hochwohlgeboren zu bitten, mir gefälligst bekannt geben zu wollen, ob diese Tage oder eventuell ein anderer Termin Ihnen convenieren würde, worauf ich dann alles weitere veranlassen würde.“ — Исти господин писа ми 16. новембра ово: „In Beantwortung Ihres geschätzten Schreibens vom 14. November erlaube ich mir, Ihnen mitzuteilen, daß wir Mittwoch den 18. d. M. 3 Uhr Nachmittag als Termin für die Sitzung anberaumen wollen; ob dieselbe um 5 Uhr bereits zu Ende sein wird, kann man natürlich nicht voraussagen, es wird von den Erörterungen, die dabei vorkommen, abhängen. Meiner Ansicht nach aber glaube ich nicht, daß man länger als 2 Stunden zu beraten hätte. Ich verständige gleichzeitig die anderen Herren. Was die Anregung Euer Hochwohlgeboren betrifft, Dr. *Hörnes* dieser Sitzung nicht beizuziehen, bedauere Euer Hochwohlgeboren mitteilen zu müssen, daß ich auf die Mitwirkung des Dr. *Hörnes* unter gar keiner Bedingung verzichten kann. Dr. *Hörnes* fungiert seit Jahren als unser Consulent und ich [hatte?] bereits die Ehre, Euer Hochwohlgeboren zu versichern, daß ich persönlich für Dr. *Hörnes* im vollsten Maße einstehe. Ich glaube, daß diese Erklärung vollkommen hinreichend sein dürfte; andererseits auch ist Dr. *Hörnes* berufen, in allen derartigen Angelegenheiten eine Art Sekretärsgeschäft zu besorgen. Da ich nun selbst sehr beschäftigt bin, so würde für mich persönlich eine gewaltige Mehrarbeit erwachsen müßte ich erst nach den Besprechungen dem Dr. *Hörnes* oder sonst Jemandem den ganzen Hergang erzählen und ihn instruieren, was für Aufzeichnungen zu machen wären und was für Expeditionen eventuell zu erfolgen haben. Alles dies aber besorgt Dr. *Hörnes* viel leichter und besser, wenn er selbst in der Sitzung anwesend ist. — Endlich möchte ich noch darauf aufmerksam machen, daß bei einer solchen Besprechung von einer Abstimmung überhaupt nicht die Rede sein kann, daher auch nicht von Majorität, es ist vielmehr unter allen Umständen daran festzuhalten, daß die b. h. Landesverwaltung als solche die Gelehrten-Zusammenkunft in Sarajevo zu arrangieren beabsichtigt und sich die Mithilfe und den Rat hervorragender und ausgezeichneter Männer der Wissenschaft erbittet, gleichzeitig aber sich die Freiheit ihrer Beschlüsse und Handlungen in jeder Beziehung wahrt; es kann daher, wenn es sich um eine zwanglose Besprechung im Ministerium handelt, nicht zur Fassung von Beschlüssen, sondern nur zur Abgabe von individuellen Meinungen kommen. Ich muß Euer Hochwohlgeboren sehr um Entschuldigung bitten, wenn ich mich über diesen Gegenstand etwas ausführlicher verbreite, allein einerseits war diese Motivierung des Umstandes nothwendig, daß ich auf unseren Mitarbeiter Dr. *Hörnes* auch weiters reflectiere, und andererseits auch deswegen, um etwaigen kunftigen Mißverständnissen vorzubeugen.“

Назначени је састанак био, само не знам је ли код тога био и др. *Хернес*. Ми смо пријатељски разговарали, као што се је желело, о целој ствари коју је потакао министар, па, колико се сада сећам, највише се говорило о томе што ће бити предметом конгреса и његових расправа. Брзо се опазило да се није смело расправљати о којекаквим питањима из повести Босне и Херцеговине, њихове прошлости, садашњости и будућности. Хисторија бејаше дакле искључена. Али и расправљање питања о језику наилазило је на потешкоће. Да се добије нека реална база, пошло ми је за руком да продрем с предлогом да се, као приправна радња за конгрес, испитају дијалектичке особине ових двију земаља; за тај сам посао предложио да се др. М. *Решетару* даду потребита средства и пуномоћи, да с том научном сврхом пропутује обе покрајине. Да ли је [било] и других каквих предлога и да ли се спомињало још које лице, не знам, то јест не сећам се више.

Од истог господина *Хоровица* примих 21. новембра 1896 ово писмо: „Ich beehre mich Ihnen in Kürze mitzuteilen, daß Se. Exzellenz der Minister das in der Sitzung vom 18 Nov. für die Gelehrtenzusammenkunft in Bosnien im J. 1897 verfasste Programm in allen seinen Teilen den erstatteten Vorschlägen gemäß gut geheißen hat, es ist somit die Basis für weitere Verhandlungen als festgestellt zu betrachten. Nun möchte ich aber meinerseits bitten, daß die nächste Besprechung nicht Samstag stattfinde, weil an diesem Tage eine persönliche Verhinderung meinerseits vorliegt, welche ich absolut nicht zu umgehen in der Lage bin. Ich erlaube mir daher anzufragen, ob Euer Hochwohlgeboren statt nächsten Samstag nicht vielleicht Donnerstag der 26 oder Montag der 30 Nov. genehm wäre. Sobald mich Euer Hochwohlgeboren gütigst verständigt haben werden, welcher Tag Ihnen paßt, würde ich die übrigen Mitglieder der Beratung gleichfalls entsprechend benachrichtigen.“

На томе другом састанку (ако не већ на првом) би закључено да се издаду два реда „питања“; једна су се питања тицала језика, па ми је код њих било пред очима слично предузеће царске Академије у Петрограду[1]); друга су питања требала да се тичу етнографије, а имао их је саставити проф. *Јиречек*, а сарајевски је музеј имао да обоје штампа и разашиље. Поводом тих приправа издах у *Anzeiger*-у философ.-хистор. класе [бечке Академије] чланак „Die Aufgaben der Erforschung der südslavischen Dialekte, erläutert an dem Verhältnisse der serbokroatischen Schriftsprache zur bosnisch-hercegovinischen Mundart (SA aus dem Anzeiger der philos.-hist. Classe vom 7 April 1897 № XI)“. Dr Коста *Херман* у погледу „пи-

---

[1]) Питања сам ја саставио те су изашла под натписом „Питања и одговори простога народа“ г. 1897 у Сарајеву у два издања — ћирилицом и латиницом (М. Р.).

тањâ“ јави ми писмом од 31. јануара 1897 ово: „Nebenliegend sende ich Ihnen zur Ansicht den Bürstenabzug der ersten Seiten Ihres Fragebogens. Ich habe mich für das kleine Quartformat deshalb entschieden, weil sich die Fragen auf diesem Format gut placieren lassen, wobei die rechte Blattseite für Eintragungen leer bleibt und weil sich dieses Format zum Heften in der sehr handlichen Thekenform gut eigent.“ Он спомиње да ће се *йиšања* штампати латиницом и ћирилицом, па наставља: „Ich bin ganz Ihrer Ansicht, daß es das zweckmäßigste sein wird, wenn diesen und auch den Fragebogen des H. Prof. *Jireček* die Direktion des bosn.-herz. Nationalmuseums hinausgibt. Ich beabsichtige dies mit einem höflichen Ersuchschreiben zu thun; in diesem wird auf das analoge Beispiel, welches die kais. Akademie der Wissenschaften in St. Petersburg statuierte, hingewiesen werden, und soll darin erwähnt werden, daß die Namen aller Jener, welche diese Fragen beantworten, publiziert werden sollen. Als Endtermin für die Einsendung werde ich den 30 April (po novom kal.) bestimmen.“ Ако би требало што мењати у слогу итд., нека му што пре јавим.

Даље примих од одсечног шефа *Хоровица* ово писмо од 22. марта 1897: „Ich entnehme einer Mitheilung des Hofrates *Hörnes*, daß Ew. Hochwohlgeboren Zweifel haben, ob der bewußte Congreß in diesem Jahre wirklich wird zu Stande kommen können angesichts der ganzen politischen Lage am Balkan, welche die Gemüther zu sehr in Anspruch nimmt, um für wissenschaftliche Arbeiten und Bestrebungen eine besonders concentrierte Aufmerksamkeit übrig zu lassen. Ich glaube nicht, daß man heute schon voraussehen kann, wie sich die Lage bis zum Herbst gestalten wird: bleibt sie in dem Stadium, in welchem sie sich jetzt befindet, so ist gar kein Grund vorhanden den Congreß nicht abzuhalten. Es wäre gerade dann sehr wünschenswert, wenn er zustande käme, um zu zeigen, daß die von einigen städtischen Schreiern inszenierten Demonstrationen weder die wissenschaftliche Welt noch auch die Landesverwaltung in ihren ruhigen und gewiß nur lobenswerten Bestrebungen irgendwie zu stören vermögen, was ja auch tatsächlich der Fall ist. Sollten aber Ereignisse, insbesondere in den Nachbarstaaten eintreten, welche den Zeitpunkt für ein derartiges Unternehmen nicht für geeignet erscheinen lassen, so haben wir noch immer Zeit darüber einen Beschluß zu fassen. Publiciert ist ohnehin noch nichts und soll auch nichts publiciert werden, bis nicht die Abhaltung dieser Versammlung wirklich beschlossene Sache ist. Unter allen Umständen aber ist daran festzuhalten, daß die Vorarbeiten mit dem gleichen Eifer wie bisher fortgesetzt werden, denn wir könnten sonst leicht in die Lage kommen, daß die politische Situation zwar der Abhaltung der Versammlung keine wie immer gearteten Schwierigkeiten entgegen setzen würde, wir aber in Folge der

nicht durchgeführten Vorbereitungsarbeiten nicht in der Lage wären, unser Programm für den Congreß einzuhalten. Ich würde daher glauben, daß es auch an der Zeit wäre, an Herrn Professor Dr. *Rešetar* wegen seiner Reise nach Bosnien heranzutreten, und bitte um gefällige Mittheilung, in welcher Weise dies zu bewerkstelligen wäre, beziehungsweise wollen Ew. Hochwohlgeboren vielleichl die besondere Güte haben, den Genannten im Namen des Ministeriums zu bitten, daß er diese Reise unternehme und uns den Zeitpunkt seiner Abreise bekannt gebe, damit von uns aus das Nötige wegen Verständigung der Landesregierung, Anweisung der Reisemittel etc. veranlaßt werden könne".

А писмо од 5. априла 1897 донесе ми ову вест: „Ich entnehme einem Briefe des Hofrates *Hörmann* vom 30/3, daß die Vorarbeiten für den Congreß, besonders in philologischer Beziehung im vollsten Gange sind und daß Dr *Rešetar*, falls er zu Pfingsten nach Sarajevo kommt, jedenfalls schon sehr viel fertige Elaborate vorfinden wird, da sich laut der eingelaufenen Nachrichten einzelne Berichterstatter bereits mit großem Eifer mit der Sache beschäftigen. Im Satz befindet sich, wie *Hörmann* mir mittheilt, ein Aufsatz des Primarius Dr *Glück* über *volksmedizinische Terminologie*, welcher als Manuscript dem Congreß vorgelegt werden soll, ebenso kommen als Separatausgabe noch in den Sätzen[?] *folkloristische Aufsätze,* Abhandlungen über mittelalterliche Grabsteine und Inschriften aus dem *Glasnik*, außerdem eine volkstümliche Uebersetzung der Odyssee von fra *Martić,* ebenso Handschriften aus verschiedenen Klosterbibliotheken, ethnologisches Material von Dr *Truhelka* usw. *Hörmann* versichert mich, daß es an Material nicht mangeln wird. Er ist ferner sehr erfreut, daß Ew. Hochwohlgeboren den Studenten Dujmović [управ *Дујмушић*] als Begleiter des Dr. *Rešetar* in Aussicht nehmen, da wir dadurch nur eine weitere Kraft als Philologen acquirieren".

Ту ми вест потврди *Херман* из Сарајева овим писмом од 30. априла 1897: „(Sie) haben mir durch Zusendung Ihrer Abhandlung über die Aufgaben der Erforschung der serbokroatischen Dialekte eine große Freude bereitet, für die ich Ihnen zu um so größerem Danke mich verpflichtet fühle, als ich aus Ihren Erläuterungen manches gelernt habe, was mir zum Vorteil sein wird. Unsere Beantworter sind sehr fleißig bei der Arbeit; schon bisher sind 62 Elaborate eingelangt und wird sonach Ihr Herr Schwiegersohn, bis er zu uns kommt, ein sehr großes Material vorfinden. Ich freue mich sehr darauf, Herrn Dr. v. *Rešetar* hier kennen zu lernen, u. brauche ich nicht erst erwähnen zu sollen, daß ich mich ihm mit größtem Vergnügen zur Verfügung stelle". А у писму од 21. маја 1897 каже: „Ich beeile mich in Beantwortung Ihrer soeben angelangten Anfrage mitzuteilen, daß die Subventionsfrage für Ihren Herrn Schwiegersohn, wie mir H.

Sektionschef v. *Horowitz* dieser Tage schrieb, conform meinen Anträgen bereits erledigt ist, u. hoffe ich, daß H. v. *Rešetar* zufrieden sein wird. Ihn soll Dujmović [управ *Дујмушић*] begleiten, für den gleichfalls eine angemessene Subvention ausgesetzt wurde. Es genügt sonach, daß sich Herr v. *Rešetar* wegen Entgegennahme der Subvention u. der Freikarten für unsere Bahnen nächster Tage bei H. *Horowitz* anfrägt. Es wird sehr gut sein, wenn Ihr Hr. Schwigersohn die Reise zu Beginn Juni antritt u. sich zunächst direkte hieher begibt. Sehr verbunden wäre ich für ein Aviso über den Tag seiner Ankunft in Sarajevo. Bis zur Stunde sind genau 207 ausgearbeitete Fragebogen aus *allen* Landesteilen eingelangt, darunter sind viele wirklich gut durchgearbeitete, aber auch genug schwächere Exemplare. Sonach giebt es für Hr. Dr *Rešetar* genug Arbeitsmaterial". Па опет у писму од 25. јуна исте године каже: „Ihr Herr Schwiegersohn ist bereits auf der Forschungsreise durch Centralbosnien in der Richtung auf Banjaluka u. Bihać. Er arbeitete sehr fleißig an der Prüfung der eingelangten Quaestionäre, in den er sehr viel Materialien u. vielleicht gute Elaborate vorfand. Nur eines thut mir leid, daß die Krankheit meiner Frau es mir nicht möglich machte, Herrn Dr *Rešetar* bei mir im Hause bewirthen zu können. Da sich aber meine Frau erfreulicherweise jetzt schon wohl befindet, so werden wir das jetzt Versäumte bei der Wiederkehr des H. v. *Rešetar* nachzuholen vermögen". — У писму од 16. септембра 1897 чита се: „Ihr Herr Schwiegersohn dürfte jetzt wohl schon in Wien sein, ich bitte ihm meine besten Grüße und meinen Glückwunsch zu der ihm von *Fürst Nicolaus* verliehenen Decoration mittheilen zu wollen. Nächstens will ich seine beiden Briefe zu beantworten trachten".

То је све врло лепо, казаће ко, али што је с пројектованим конгресом? О њему моји извори муком муче. Само у *Херманову* писму од 21. маја 1897 налазим ово: „In der zweiten Junihälfte komme ich auf paar Tage nach Wien und bespreche ich dann mit Ihnen alles Weitere wegen des Congresses". Не сећам се више је ли др. *Херман* дошао. Зашто конгреса *није* било и што је *Калаја* натерало да га се остави, то сада не могу више да кажем; ја не мислим да сам после у години 1897 што о томе сигурно сазнао. Цела ствар није била зрело промишљена; *Калај* би радо употребио и то средство, да своје заслуге за земљу прикаже у што повољнијем светлу пред изабраним научницима из свих славенских земаља, да их тиме предобије за своје дело. А можебит је и посумњао хоће ли конгрес и расправе тећи тако глатко да ће се он моћи веселити а неће се љутити. Је ли га ко одговарао, и ко је то био, не умем казати. Нека се је бојазљивост опажала већ код првих наших већања г. 1896. Сећам се н. пр. да сам чуо да је *Калај* између учесникâ које сам ја предлагао, и

које је дакле требало све позвати, јако био против француза Луја *Лежера* из Париза, па се је сматрало као мој успех што је напокон — можда по наговору *Талоцијеву?* — одустао од свога противљења против *Лежера*. Не сећам се ни колико је имало да буде учесника. Знам само да су требали да се позову гости из свих словенских земаља и народа, па би то био конгрес, каква научни свет није видео ни пре ни после, наравски у случају да би се сви позвани одазвали позиву. Чудно је, али према неприступачном карактеру *Калајеву* лако разумљиво, да он са мном о томе није никада хтео да отворено говори. И то је карактеристично да лепи дијалектолошки материјал што га је *Решетар* прегледао и сакупио није се до данас (1/5 1918) могао научно обрадити.[1])

[XXVI]

После смрти *Миклошићеве* бих г. 1891 (2-ог априла) позван у Господски дом, у исто доба с колегом (а познијим министром) *Хартелом*. Још се сада опомињем мојег првог разговора с графом *Таафе*, којему сам се том приликом представио. Он се дотакао политичке ситуације у Аустрији и рече, да се Маџари на њега љуте због концесија, за које је мислио да их је требао учинити Чесима и Словенцима; али ће доћи време, када ће и Маџари више попуштати својим народностима — боље раније него ли касније. Искреност неугледног човуљка *Таафе* учини на мене најповољнији утисак, па ја мислим да ће доћи време, када се о његовој размерно дугој владавини неће више тако поспрдно говорити, као што се то сада обично чини, када Немци чине *Таафа* одговорним за то, што се је код аустријских Славена тако развило национално осећање. То је схватање сасвим криво: није *Таафе* подигао Чехе или Словенце, него је њихов национални развитак донео *Таафову* паметно смишљену промену система. Би ли Словенци сада, у овоме страшном рату, тако јуначки бранили своје горе од Талијанаца, кад не би били уверени и кад се

[1]) Материјал што сам ја са̂м сакупио на својему путовању кроз Босну и Херцеговину у г. 1897 употребио сам у својему делу *Der štokavische Dialekt* што га је издала г. 1907 Балканска комисија бечке Академије; напротив сав, од чести леп материјал што је стигао у сарајевски Земаљски музеј у преко 200 одговора на моја *Питања*, тамо је и остао без користи за науку, јер га никако нисам оданле могао добити у Беч, иако се то више пута и тражило и обећавало. Ја мислим да је тому било ово узрок: кад сам се вратио с пута у Беч, одсечни шеф *Хоровиц* разговарао је са мном о моме путу, те ме запита јесам ли се уверио да се у Босни и Херцеговини говори *једним* дијалектом који се разликује од свих у суседним крајевима, на што му ја чисто и бистро одговорих, напротив да сам се уверио да је онако како смо ми филолози и мислили и знали да је, то јест да се у Босни и Херцеговини не говори *једним* дијалектом већ се дијалекти разних крајева Б. и Х. помало преливају и мешају с дијалектима суседних земаља (М. Р.).

не би надали, да ће им, без приспособе боље него ли под талијанским господарством, бити под аустријском владом, па макар колико се жалили на обесну бирокрацију, која још увек једнострано дише немачким духом? Па то се исто од прилике може рећи за све славенске народе у Аустрији, којих је положај некако сносан. Ако се н. пр. међу Немцима, нарочито у Чешкој, тако јако, а без сумње претерано, виче због застрањивања неких чешких регимента, то се не сме заборавити, у какав су несносан положај Немци довели парламентарни живот у Чешкој баш тиме што су растурили чешки сабор. Истина је да су ове непрестане унутрашње националне распре могле у иностранству, које положај монархије просуђује само по претераним вестима новинâ, подржати сасвим криво мишљење да је Аустрија на рубу пропасти. Опомињем се што сам г. 1903 у Петрограду разговарао с пок. *великим кнезом Константином Константиновићем,* председником Академије наука. Кад се је наиме на брзу руку састао сверуски филолошки конгрес, којему сам ја председао, *велики* ме *кнез* позва на доручак у Мраморној палати, те је тада казао мишљење да ће се после смрти старога *цара Фрање Јосипа* царство распасти. Ја сам био тако слободан приметити да је та бојазан неоснована; Аустрија ће се, рекох, и даље држати, славенски народи у монархији, који хоће да напредују, ишту доиста да стеку више националне слободе, али опет јако осећају да од невоље спадају уједно с другим народима, што живе под истом династијом, па не би хтели оно, што су већ постигли, дати за нешто несигурно. Страшни рат, којега крај племенити велики кнез, можда на своју срећу, није доживео, даје печат политичког пророчанства речима, које сам тада изрекао.

Што сам био именован чланом Господскога дома, то је тражило да учествујем у политици, за коју нисам никада осећао да сам зван; у томе погледу мој *млађи брат (жупник)* био је много јачи од мене. Уистину кад сам у појединим случајевима иступао, то ми је донело много разочарања. Пре свега треба да кажем, да сам одмах, чим сам био именован, уврштен у „средњу странку“, а да ја тога нисам никако затражио или ме ко што питао. Али сам после, кад сам боље упознао партијске прилике, био с тиме сасвим споразуман, јер нисам могао или хтео бити тако либералан, управо тако интолерантан према фактичким приликама аустријске народносне државе, — да бих затражио да будем примљен у „уставну странку“, премда ми се допадала либерална марка те странке, којој је припадала и велика већина професорâ, а опет нисам могао припадати десници, која се састојаше од изразитих заступника појединих ненемачких народа — док ја на жалост не заступам никога — или од строго конзервативне господе

клерикалног смера. И тако моје је место било збиља само у средњој странци, која тада доста добро одговараше задаћи, да посредује међу десном и левом странком, међу конзервативним и либералним смером. Како ја нисам по занату политичар а ни говорник, тако сам се у странци ретко истицао. Али опет првих сам година биран у комисије: неколико година био сам члан буџетске комисије, био сам чак неколико пута и у делегацији, а да и не спомињем неке специјалне комисије (н. пр. за уређење плаћа универзитетских професора, за уређење правничких наука, за питање о инкорпорацији Босне). Касније странка је све више губила свој првашњи карактер средње партије те је нагињала на страну уставне странке. То се може разумети, јер се је и десница све више испољавала као странка ненемачких народа, док је средња странка, уз ретке изузетке, бројила саме Немце као и левица. Стога се могло догодити, као што је било с бароном *Бергером*, да је члан деснице Немац прешао к средњој странци. Због те еволуције средње странке и мој је положај у њој бивао све непријатнији; ја изгубих вољу да марљиво посећујем већања странке, и кад се ове године (1917) израђивао нов програм странке, отворено устадох против оне тачке тога програма, којом се немачки језик проглашује државним. Ја отворено рекох, да предвиђам, да ће тај постулат бити извором нових неспоразумевања, нових размирица и свађа. Одступање *Clam Martinic*-ова министарства потврдило је, много раније неголи сам мислио, оправданост моје бојазни. Ја остадох, истина, још члан средње странке, али уз изричиту ограду против те тачке програма, пошто је егзекутивни одбор изјавио, да је с тиме споразуман, али ја опет осећам да сам у средњој странци излишан.

Из времена када сам учествовао у делегацијама морам нешто споменути што је узвитлало велику прашину, те ми проузроковало и тада (то беше г. 1896), а и доцније још многе непријатности. То бејаше доба када су у Босни Срби и Хрвати били љути непријатељи те се не могаху сложити како да се зове језик; једни су захтевали име српско а други хрватско, а име „српскохрватски“ које се употребљава у науци, није им се допадало поред тога што нису били сложни ни у погледу реда којим би се узимала оба придјева тог састављеног имена. Тада *Калај* помисли, будући да израз „земаљски језик“ није ништа значио, да га прозове „босанским“, како га је у почетку 17. века звао *Дивковић*, један од најглавнијих босанских писаца. Како сам знао с којом се страствености доле расправља ово питање, најпаметније бих урадио да сам — мучао. Него ме је изазвала опаска што је против *Калаја* избацио један делегат из Чешке, којему се ваљада решење тога питања чинило много лакше неголи мени који сам то

не само говорио него и осећао. Ја узех у заштиту географско име „босански“ као помоћно провизорно средство, при чему изреком истакох да *Калај,* и кад употребљава име „босански“, ипак разуме баш онај исти језик што га у Београду зову српским а у Загребу хрватским, и да се тај језик пише у свим уредовним публикацијама, у коректном литерарном облику, уз равноправну употребу обију азбука. Чини се да моје истицање јединства језика није било баш врло пријатно некој господи у делегацији што су зазирали од сваког настојања око уједињавања Славена, па су ме о томе распитивали одмах за време одмора после седнице. Ја себи помогох тако да призвах као сведока самог министра *Калаја,* који, иако с некаквим устезањем или преко воље, мораде признати да је моја тврдња тачна: „Ja, ja, es ist wahr. Es sind zwar kleine lokale Unterschiede vorhanden, doch ist dieselbe Sprache überall hier wie dort.“ Услужни новинарски дописници наравски пожурише се да ствар растуре по свету у *Калајеву* смислу, једнострано приказујући као да сам ја име „босански језик“ безуветно и без ограничења одобравао. Југославенске новине то похлепно прихватише те мене, који сам од својих младих година био за мирољубиво уједињење, што би се могло звати *pénétration mutuelle,* Хрватâ и Србâ и нисам у језику и литератури делио српско од хрватскога, одједном псоваше и жигосаше као рушитеља мира а поборника неког новог сепаратизма. Ни једне новине нису нашле да вреди од мене тражити разјашњења или што питати — за све вредила је комотна, иако за мене лично увредљива претпоставка да сам се хтео улагивати *Калају!* Зато удри по њему свим могућим приговорима. Хрватска омладина у Бечу мислила је да ће доказати свој велики патриотизам ако на улици демонстративно навали виком на мене![1] Чак и у Опатији нисам имао мира, и тамо се је пред иностранцима демонстративно викало против мене! Не могу а да не саопћим ово неколико речи из писма мог *брата Драгутина* од 20. јула 1896 (из Загреба): „Tvoji se derani umiriše. Meni su gospoda od *Obzora,* kada je Tvoj govor stenografiran došao, kazala: „„Gospodine, koliko razočaranje! Danas vidimo, da smo silno pogriešili vičuć na Vašega brata te *inscenirajući proti njemu demonstracije,* jer vidimo što je on govorio i kolika je ta dobit za nas, što je i sam *car* priznao, da je to sve jedan jezik.““ Ali uzprkos tomu *razočaranju* imadoše obraza opet sliedeći dan u podlistku na Tebe i *Cenu* navaliti. Hvala bogu da do njih nitko ništa ne drži.“ Мој *млађи брат* имао је ту слабост, да често истину и неистину заједно приповеда, али се опет надам да су те речи, које ми тада нису донеле

---

[1]) **Истини на част треба признати да су други дан под Јагићевим станом демонстрирали српски ђаци (М. Р.).**

никакве утехе, биле збиља такоречене, што сасвим одговара нашему карактеру, јер позната изрека „Video meliora proboque, deteriora sequor“ једва где друговде може се тако добро применити као нашим људима.

Ја наравски нисам имао ни воље ни времена да сакупљам све што је тада у разним новинама против мене казивано — сачувао сам само оно што ми је послано. Тако имам број београдскога *Одјека* од 18/30. јула 1896, где се у чланку „Наука и политика“ против мене полемизује, но је чланак мирно писан и има неколико тачних опазака. Можда је то био најбољи протест против конзеквенција што су се изводиле из моје изјаве, а којих ја доиста нисам имао на уму када сам ону изјаву дао. У сасвим другом тону писале су наравски многе друге новине, н.пр. *Dubrovnik* у бр. 36 од 3. септембра 1899 у чланку „Ко je krivac“. Мислим да није потребно да се још сада (у осамдесетој години живота) правдам и браним, да ја с оним опаскама нисам имао никакве друге намере неголи да кажем да име није тако важно колико сама ствар. Истина, драге воље признајем да би, због раздражене свадљиве омладине, било паметније да о томе нисам уопће ништа говорио. Још недавно неки муслиман сепаратиста позвао се је у листу *Information* у погледу „босанског“ језика на мене, те је одатле хтео чак да изводи неку посебну босанску културу. Ја сам у истоме листу у бр. 81 од г. 1917 штампао одлучан протест против идентификовања моје обране или, да боље речем, исприке имена „босански“ са сасвим несавременим сепаратистичким настојањима муслимана. [Као доказ колико је у то време омладина била „узрујана“ овде се још спомиње дописна карта која је саопћена на стр. 148.]

Премда ме политика није никада веселила, јер код ње треба у мраку пипати и гонетати, а захтева дар дивинације, којим се ја не могу похвалити, опет сам се морао каткада и преко воље њом позабавити. Тако се сећам да ме је једном у Берлину, баш када се спремао руско-турски рат, *Момзен* наговорио да за *National-Zeitung* напишем чланак о важности Босне и Херцеговине за Аустрију. Двадесет година касније кукавно стање Аустрије и непрестано трвење међу Немцима и Славенима (нарочито Чесима) било је међу мном и *Момзеном* најпре предметом разговора у Берлину а затим предметом преписке која би публикована од *Флајшера* у *Deutsche Revue*, али тако да је *Момзенов* текст јако скраћен, док је мој чланак у потпуности штампан (исп. *Deutsche Revue*, јануар 1898: *Mommsen und Jagić über den Kampf der österr. Deutschen*, стр. 43—48). Потпуно писмо *Момзеново* у мојим је рукама и још би сада било вредно издати га; иначе нешто је саопћила и *Neue Freie Presse* и, наравски, тумачила у својему смислу. Различито се мислило о мојему разлагању: многима већ то

није било право што сам ја пријатељски опћио с *Момзеном*, којега су сматрали заклетим непријатељем свих Славена а нарочито чешких „Dickschädel"; други, који су мирније просуђивали, држали су се садржаја мојега разлагања и налазили да није лош. Мој *браш Драгушин* писа ми о томе 30/1 1898 ово: „Laćam se pera da Ti čestitam na divnih uspjesih što si jih polučio Tvojim pismom na *Mommsena*. Ovdje isti *Starčevićanci*, koji su barem najprostiji i najsuroviji elemenat, priznavaju, ako i nerado, da si preko svakog očekivanja svojim pismom uspio, a *Obzor*, taj stari prevrtljivac koji je već tri puta glede Tvoga pisma svoje nazore promienio, napokon priznaje da si kao Hrvat osvjetlao lice i nama i Slavenima. Stari *Gršković*, s kojim se svako jutro u Kasini sastajem, bio je upravo uznešen, a *Milčetić* je u Varaždinu u gimnaziji u V razredu čak djakom o tom i o Tebi tumačio. Imade smetja komu i to ne zadovoljuje ali na to se kod nas nitko ne obazire već ih upravo sa prezirom svegledje, pa to i jesu ponajviše mlada čeljad bez svakoga iskustva i naobraženja". I moj *šura Viktor* pisa 20/1 1898: „Tvoje prekrasno pismo na *Mommsena* prinuka me da Ti pišem i da Ti velim kako sam se radovao toj tvojoj plemenitoj i mudroj izjavi. Dakako da jedan dio naših prevelikih mudriaša što vladine što opozicionalne stranke ne odobravaju sadržaj, svakako jer se oni ne spominju kao mudri političari". На то се надовезује тужба: „U nas je zlo... jer ne imademo ljudi odvažnih, mudrih. Ono malo što je bolje, ide s trbuhom za kruhom... Žalostno ti je to, vrlo žalostno. *Cenek* još jedini pošteno misli i koliko moguće radi. Ali što će jedan čovjek?! Kako nas ne bi *ban* i Madjari prezirali kada vide kakvi smo". Изјашњавање, којему је дао повода *Момзен*, а у којему је учествовао и проф. *Balzer*, дао је листу *Дубровнику* од 18. јануара 1898 (година VII, бр. 3) повода за чланак „Theodor *Mommsen*, Osvald *Balcer* i Vatroslav *Jagić* o borbi Nijemaca i Slavena u Austriji". Годину касније написа господин *Полишео* u listu *La pensée slave*, што га је у Трсту издавао (туђим новцем) неки *Јакић*, чланак, на који је нешто одговарао франц. научник *Gaidoz*, што није било право ни *Полишеу* ни *Јакићу*. *Gaidoz* почини међу осталим стварима и то злочинство да се позове на ме. То је *Јакића* сасвим помамило, те је помислио да ме мора жигосати као човјека који само говори што аустријска влада жели а не мисли својом главом. Тада ме западне задовољство, које сам ретко имао, да ме је неко узео у заштиту у *Narodnim Novinama* LXV, бр. 80 (од 8. априла 1899). *Јакић* је своју жуч излио на *Момзена* и на мене у листу *Il Pensiero Slavo* (Anno XI, бр. 3 и 4 од 15 и 22 јануара 1898). Првому је чланку натпис „*Jagić* e *Mommsen*" а другому „La replica di *Mommsen*". Анимозност против *Момзена* и, наравски, против мене појавила се већ г. 1897. Те је године бечко друштво

Eranos приредило у част 80-огодишњице *Момзенове* свечаност, код које сам и ја био, па је то у очима мојих земљака било велико злочинство, те *Crvena Hrvatska* изнесе у бр. 49 од 11. децембра 1897 фулминантан чланак против мене. Али се и с друге (немачке) стране на ме наваљивало. Године 1898 светковала се у Прагу стогодишњица рођења *Палацкога,* па сам, по наговору председника *Сиса (Sueß),* на тој свечаности ја заступао бечку Академију, те сам том приликом изрекао поздравни говор на чешком језику. Тиме сам се замерио усијаним главама неких спољашњих, по свој прилици прашких чланова бечке Академије, који би ми стога најрадије диктовали глас неповерења, али је *Sueß* спречио сваки непромишљени закључак пошто сам му приказао како је цела ствар уистину текла.

Тешко решење српскохрватских националних размирица проузроковало ми још и других неугодности, које у разно доба избише. Ја сам увек био против тога када су пансрпски фанатици упорно хтели да Хрвате сведу на минимум, то јест на област чакавскога говора у Хрватској и северној Далмацији; ја сам настојао да ту теорију побијам већ у *Književnik*-у а затим у *Archiv*-у: етничка свеза и јединство не почива само на граматичним облицима, амо спадају и други фактори који каткада више значе неголи граматика или дијалектологија. Макар дијалектолог налазио да је говор загребачке околице ближи словенској групи, укупни резултат хисторичког, политичког и културног живота не обазире се на граматичку мудрост те тамошњи народ рачуна исто тако међу праве Хрвате као онај његов део међу Купом и морем, или на отоцима и у Далмацији. Само се собом разуме да ми је било смешно кад се са српске стране приговарало Хрватима (управ Илирцима међу г. 1834 до 1848), да су неоправдано себи присвојили српски језик као књижевни — место да се веселе тој концентрацији, коју је иначе код Илираца побудила и подупирала дубровачка литература. Док сам ја дакле из повести језика прилагао к подизању хрватске националне свести („Iz prošlosti hrvatskoga jezika"), увек сам одлучно заступао идеју српскохрватског језичног јединства, па зато нисам могао а да на најодлучнији начин не осуђујем шовинистичко некање српства које се каткада појављивало у Загребу или где друговде. То ми је дабоме стварало непријатеља или бар давало повода непријатељским, против мене лично управљеним изјавама (н. пр. са стране *Пасарићеве* у *Obzor*-у, одакле је његов чланак напосе отштампан под натписом: *Jagić* prema hrvatstvu i srbstvu. Napisao prof. Josip Pasarić. U Zagrebu 1899. 8^{0} 42). Пошто је основан лист *Crvena Hrvatska,* водила се особито жестока борба о томе да ли Дубровник припада Хрватима или Србима. Тај лист изда брошуру „Dubrovčani jesu li Hrvati", о којој ја проговорих

не онако како се је с хрватске стране желело. Стога у *Crvenoj Hrvatskoj* у бр. 43 од 29 октобра 1892 изађе одговор „Jedna književna obznana", која је снажно реагирала на мој приказ који је изашао не знам више где. Ствар није тако једноставна, како је мислила *Crvena Hrvatska:* стари Дубровчани нису се хтели идентификовати ни са Србима ни с Хрватима, јер у оно време национална идеја у садашњему схваћању бејаше непозната.

Што сам више био изложен нападајима са стране мојих најближих земљака (из Загреба), то више су расле моје акције код Срба. Али и с те стране доживех једном приликом разочарање које нећу да муком мимоиђем. Познато је да су у ранијим годинама, док су живели *Даничић, Рачки* и *Матковић,* и неки Срби, а нарочито *Новаковић,* учествовали у публикацијама Југославенске Академије. То престаде пошто би основана Српска Академија у Београду, настаде не само нека деоба рада већ и неки ривалитет. У Београду сматраху да Босна спада у научну област Београда и Српске Академије, у Загребу све више нестајаше широкога погледа *Рачкога,* те под *Смичикласом* Југославенска Академија постајаше све више специјално хрватским научним институтом. К спорној области требало је да припада не само Босна него и бисер свих српскохрватских земаља — Дубровник; за проучавање његове политичке, културне и литерарне хисторије Југославенска Академија бејаше већ толико одвојила, те је могла с потпуним правом ту заслугу себи присвајати, тако да би београдска академија свакако морала узимати у обзир ту очевидну чињеницу. А опет је покушавала да Дубровник себи присвоји, али њено досадашње настојање не имаде знатнијег резултата. Код речника могла се је цељ, што се имала пред очима, прилично јасно оделити. Док је загребачки речник основан на хисторичкој основици, имало би београдско предузеће да сакупља и обрађује живо благо садашњега језика. И ово предузеће што паралелно тече (таква је била барем намера) боље успева у Загребу неголи у Београду, где пре рата није управо ни смело да излази на свет. Ја сам био чврсто одлучио да радим код обе академије, у колико допире моје знање и допушта време заокупљено од друге две академије (бечке и петроградске). Код неке особите прилике опазих на жалост да се моја симпатија и љубав, која је била подељена међу оба центра научнога живота Срба и Хрвата, не оцењује свуда оном непристрасности и објективности како бих ја желео. Био сам баш у Београду (то бејаше г. 1895) када ми се послаше први егземплари моје књижице „Ruska književnost u osamnaestom stoljeću" што је издала *Matica Hrvatska.* Ја сам у својој безазленој души мислио да ћу том књижицом учинити велико весеље мојим београдским пријатељима. Али се

љуто преварих! не само осташе хладни кад видеше књижицу, него неки међу њима (н.пр. *Ђорђевић)* дадоше ми и да опазим, да им то није право[1]) што је књижицу издала *Matica Hrvatska* а не *Срūска Књижевна Задруга.* Одатле се морадох осведочити да су, бар тада, и неки интелигентни људи у Београду дело штампано латиницом, иако истим језиком, у Загребу, сматрали као нешто њима туђе што није део њихове душевне својине. Кад ће то једном окренути на боље?! Можда ја имам мојему борављењу у иностранству, у тако великим културним центрима као што су Берлин, Петроград и напокон Беч, да захвалим своју предност (или, како можда други мисле, индиферентизам) да немам таквих сићушних осећаја — истина, ја сам се од прве младости старао да их се решим. Мени је увек било на срцу да се буди народна свест, која на жалост још тако јако фали баш Хрватима (више неголи Србима), па будила се она под српским или под хрватским именом. И обе азбуке — латиница и ћирилица — једнако су ми близу и једнако миле; ја сам увек желео да се што шири кругови, до најнижих слојева у народу, привуку читању обема азбукама, да не би по азбуци правили разлику међу својим и туђим књигама, кад је језик један исти. Најпре се мора очекивати од интелигентне читалачке публике да јој ни једно дело, које је штампано у Загребу или Београду или Сарајеву у српскохрватском језику, не би имало бити туђе, па било наштампано латиницом или ћирилицом. Можда ће овај страшни рат, уз толике врло жалосне последице, донети бар то једно добро да ће се, због махнитог прогањања ћирилице у свим српскохрватским земљама (од кога је потакнут тај рат против ћирилице, не знам), у источним, *par excellence* српским крајевима све више читати латиницом наштампане књиге, журнали и новине. При томе не мислим да би се ћирилица имала и могла сасвим потиснути, него да се тај напредак у раширености латинице не би требао сасвим изгубити ни у време мира, а зато би и ћирилица требала не само да се у источним крајевима опет поврати у свој пређашњи положај него би се имала у западним исто тако ценити и признавати као и латиница. Двострука

[1]) Као пандан к осетљивости коју тада нађох у Београду споменућу приказ 1. свеске 25. књиге *Archiv*-a *für slavische Philologie* у *Narodnim Novinama* од 30. априла 1902 (год. LXVIII, бр. 99), где ми је непознати критичар замерао што сам редакцију Броз-Ивековићева речника дао *срūском* журналу *(Колу)* пре но је изашла у *Archiv*-у. Како је до тога дошло, не знам сада ни ја сам [то је Јагића замолио уредник *Кола Живаљевић,* в. стр. 232 М. Р.] — свакако није ми било нити на крају памети да вређам ауторе речника или хрватску научну литературу. Па је опет писац казао: „Kad se je *Jagić* već odlučivao da prije njemačkoga izdanja turi prevedeni članak u koji naš list, onda je to morao učiniti u zagrebačkom a nikako u beogradskom. On će nas razumjeti, jer se s ovom našom sićušnošću mora računati...“ Мирније је говорено о томе истоме *Archiv*-у и о тој истој рецензији у *Obzor*-у од 29. априла 1902, бр. 98. год. LXVIII.

азбука имала би да буде као двострука хаљина за јединствени језик, обе једнако цењене и читаоцима једнаке. То би се стање лакше постигло, кад се у оцењивање азбуке не би мешало клерикално мишљење које сад приписује ћирилици верски карактер православља а сад опет латиници карактер католицизма. Што самосталније просуђивање, које се обазире само на збиља практичне потребе, слободно од предрасуда и независно, већ би погодило оно што треба, кад би се само једном туђе силе престале уплитати у свашто. Многи чврсто верују у коначну победу латинице, онако отприлике као и календара — за скору будућност не мислим да је то вероватно. Исти фактори, који би сада хтели истиснути ћирилицу, свечано би протестовали кад би се од Немаца захтевало да се окане тако зване немачке азбуке, па да немачки пишу једино латиницом. За коначну победу латинице код православних Славена било би одлучно кад би је Руси прихватили за свој језик, али то је, колико се може видети, за скору будућност свакако искључено. Велики народи у многим су погледима, па тако и у овоме, несравњено конзервативнији од мањих — из великог стана човек не сели тако лако као из малога! Могао би се доиста споменути пример Румуњске, где се је почетком 19. века ћирилица одбацила, али то се је тамо учинило из културно-политичких обзира и разлога. Румуни су тиме хтели да документују своју припадност романској раси а одалечити се од славенске расе која им је мало симпатична.

А кад већ говорим о овом шкакљивом предмету, треба да кажем да се је чак и туђа кривња, уколико је кривње било, метала на мој рачун. У 19. књизи *Archiv*-а *Радонић* није повољно судио о разним тврдњама у *Клаићевој Повијести Босне*. У научном журналу треба пустити да се истраживаоци слободно крећу, па се не може као цензор одмах брисати све што би на другога могло учинити непријатан утисак. У узрујано доба опрекâ, какве су на неугодан начин г. 1899 избијале међу Србима и Хрватима у Загребу, бих ја, да тако речем, зван на одговорност због неких речи *Радонићевих*. Разабирем то из писма *брата Драгутина* од 20. септембра 1899. који (с обзиром на неку моју изјаву у *Narodnim Novinama* и на одговор на њу у *Obzor*-у — ни једно ни друго није ми сада при руци) пише ово: Šteta danas svakoga slova, koje bi se u tom pravcu kod nas napisalo. Danas je ovdje struja i ogorčenost na Srbe i sve što je srbsko obćenita i silna. Dakako da su ponajviše Srbi krivi, koji su tu struju... izazvali. A *Obzor* se pogotovo u toj aferi kurvinski vlada, što i njegovu jezuitizmu posve dolikuje. Tebe ovdje obćenito kore sa pristranosti u korist Srba... što se obćenito kritike hrv. djela u *Arkivu* pišu pristrano. Tako kažu mi, jer ja nisam čitao, da je nekakav srbski tobožnji kritičar nepovoljno ocienio u *Ar-*

kivu Klaićevu radnju što je ovdje i samoga *Smičiklasa* začudilo, da je ta kritika mogla bez opaske redakcije štampana biti.“ Исп. *Archiv* XIX, str. 381 i d. Будући да је тужба подигнута на редакцију због тога *Радонићева* чланка, то се сваки читалац може сам о томе уверити да редакција није могла додати какву напомену у обрану *Клаића,* јер се није радило о рецензији *Клаићеве Повијести Босне,* него је *Радонић* у самосталној научној расправи неколико пута побијао неке тврдње *Клаићеве*. О другој некој брбљарији говори у писму од 13. новембра 1899: „Nam je bilo vrlo žao, što si odmah još istu večer odputovao, jer su te drugi dan kod nas potražili i *Šrepel* i *Smičiklas* i *Rac,* a *Marković* me drugo jutro više jedan sat na ulici zadržao, pripoviedajući mi kako Akademija svu nadu u Tebe stavlja, jer da jedini Ti si kadar nju pridići i njoj predsjedati. Svi su se dotakli i *Pasarića,* koga naročito *Smičiklas* ne može dosta da nagrdi i osudi. To da je dovelo i u samoj neodvisnoj stranci do ozbiljna pregovora, te je i *Pasarić* upozoren da bi takav način postupka mogao u buduće za njega uroditi odpustom iz redakcije *Obzora*. Razgovarao sam i sa *Klaićem,* koji je vrlo žalio, što Te nije mogao više zateći. On kaže, da je onaj passus u *Arkivu* o njegovoj poviesti Bosne u drugom jednom članku napisao njeki *Radonić* te mu predbacio, da je on u svojoj poviesti jednostavno prepisao, i to sa pogrješkama, citate *Račkove*. Da je ta primjetba *Radonićeva* bez ikakve opazke redakcionalne u *Arkivu* štampana, pripisuje *Klaić* ne Tebi nego *Jirečeku,* koji da je valjda članak *Radonićev* na ocjenu dobio. To bilježim samo Tvoga znanja radi.“ На ту оптужбу *Јиречекову* морам једноставно одговорити ово: ако је проф. *Клаић* осећао да је изазван оном опаском *Радонићевом*, требао је једноставно послати редакцији одговор, а ја бих га без отезања у журналу издао. Али такви су моји земљаци: сами не пишу ни ретка за *Archiv*, а ја бих имао да браним њихову осетљивост.

Још ћу овде да узмем неколико речи из писма *брата Драгутина* од 17/2 1901: „Dakle [kralja] *Milana* nam poslaste u naš kraj, proti komu je, dok je živ bio, uviek radio. Tu je *Goluchowski* opet pokazao svoje podpuno nepoznavanje hrvatskih odnošaja prema Ugarskoj. Što je tu bilo *Szella* briga, da li imade zaprieka proti pokopu *Milanovu* u Krušedolu“! To je stvar naše zemaljske vlade i bana! Da je na naše bilo, mi bi bili *Milana* dali mrtva ‚per šub' ekspedirati još dalje od Biograda, jer i mrtvi Srbi još nam čine u Hrvatskoj smetnju i svadju!!“

Непријатности сам имао и од тога што сам желео да измирим или посредујем међу оба суседа Србима и Бугарима који су се свађали и међу собом борили. Сећам се да сам једном у *N. Fr. Presse* написао чланак о Маћедонији. Тај чланак мора да је изашао у *N. Fr. Presse* ваљада 1. марта 1903: сада ми није при руци, али из *Obzora* од 2. марта 1903 бр.

49 видим да је то по свој прилици тачно. *Obzor* дабоме иронички ме напада, јер да нисам рекао — ништа нова те нисам решио македонског питања. Штета што *Obzor* није изнео свој покушај решења, било би можда приштедио много крвопролића Србима и Бугарима. Кад не бих морао штедити простором, рад бих овде саопћио неколико места̂ из тога погрдног чланка. Доста ће бити да кажем, да је *Obzor* налазио да је мој чланак не само излишан него чак штетан. А да што се тражи више од једног ‚Hofratsartikel'-а?! Поводом тога чланка лист *Die Drau* био је затражио од мене прилог о хрватско-српском народносном спору. Тој жељи нисам се хтео одазвати, како се види из мога одговора, који је издан у листу *Die Drau* (Осек, недеља 15. марта 1903, бр. 32 [5291] под натписом „*Jagić* und die kroatische Opposition". Најкрупније су на ме навалиле београдске *Вечерње Новости* од 10 (23) јула, год. XI, бр. 188, чланком „Бечки агент". Ту ми се на темељу лажне тврдње приписује племенита улога: „Бечки измећар достојан дубоког презирања од целог Словенства... Словени треба да се отресу својих синова који служе туђинским а не словенским идеалима". У пре споменутом чланку [у *N. Fr. Presse*] тачније показах колико је Бугарска одмакла пред Србијом, при чему нарочиту пажњу сврнух на важност од Русије подупираног бугарског егзархата за решавање маћедонскога црквеног и школског питања у смислу бугарских захтева. Како ми је тадашњи министар *Хартел* причао, чланак је нашао великог признања чак код немачког поклисара. Али је зато један фанатичан агитатор подбадао против немачкога „Drang nach Osten" — познати *Вергун* (Галичанин русофилског смера), који бејаше киван на мене као да сам ја крив што га министарство просвете није потврдило за лектора руског језика, док сам га баш ја био предложио — таку ми је дакле подлу и дволичну улогу он приписивао!! — дакле тај *Вергун* натера сада српске ђаке против мене, као да сам мојим што објективнијим приказивањем прилика нанео штете српским интересима. Изјављујем и сада да то није била моја намера, а није могла ни бити, јер ми Срби увек стајаху, а и сада стоје, ближе од Бугара, премда драге воље признајем вредност и окретност ових последњих. Ја сам једном у друштву с двојицом сапутника (с *Милићевићем* и Љубом *Стојановићем*) само три дана био у Софији[1]), па сам опет, кад сам се сусретао с тамошњим Бугарима, осећао велику разлику међу Србима и Бугарима. Бугарин је штедљив, да не речем баш тврдица, али затворен, неискрен или, да боље речем, неповерљив, осветљив; Србин напротив размеће се и хваста, али

[1]) Зато је *Милићевић* написао у *Годишњици* XV чланак „Ватрослав *Јагић* у Србији и у Софији". Написао М. Ђ. *Милићевић* (у Београду 1895).

је искрен и не уме штедети. Бугарин ће даље дотерати од Србина, али зато ће Србин великој већини људи бити симпатичнији од Бугарина. У овај час Србија је оборена а Бугарска, окренувши леђа славенској солидарности, ликује и ужива у милости Немаца (и Маџара). Да ли ће то увек остати, то лежи ἐν γούνασι θεῶν. Наш велики песник рече: „Коло од среће [уоколи] вртећи се не престаје, тко би гори, ето је доли, а тко доли гори устаје". Ова правилна реч могла би се код Србије испунити, што јој ја и желим. На жалост ја сада добијам само утисак љуте мржње што влада међу Србима и Бугарима. Из Софије ми шаљу официозне француски написане новине *L'Écho de Bulgarie*. Само каткада загледам у којигод број тога листа, те на своју велику жалост морам констатовати да се у тим официозним новинама мржња на Србе негује у мери која сигурно иде далеко преко мржње Енглезâ на Немце... Свуда се већ чују гласови за мир, код којега би се имала што је више могуће штедети национална и политичка част противника, само Бугари неће ништа да чују да би штедели Србе; мени се они чине да су исто тако претерани и безобзирни према суседима као што су Маџари, њихови најбољи пријатељи. Ко ће разрешити овај балкански чвор, и како? Све је то исто несигурно као будућност Русије. Али славенски исток налази се у процесу распадања, а ја сумњам хоћу ли доживети решење овога великога славенског питања.

[XXVII.]

Него да се вратим ка г. 1894 и следећим које сам ја лети редовно пролазио у Опатији. [Изоставља се шта је већ изнесено на стр. 203 из писма *брата жупника* од 25/2 и 17/3 1894 о поговарању да ће се *Јагић* вратити у Загреб.] У писму од 19. априла 1894 *брат* пише ово: „Hvala Ti srdačna na priobćenju, koje, i ako nema za me ništa ugodno, ipak nema i neugodnosti. Ja sam posvema miran ter motrim i svoje lične prilike mirno i prema društvenim pravilima. Istina je da nekoč takovi odnošaji nisu zadavali neprilike raznim kandidatima, nu danas je cieli sviet nekako javniji, nego li je bio prije kojih 20 godina, a posebice mene su mračnjaci i fariseji učinili veoma javnim i poznatim grešnikom. Trebalo bi odvažnosti sa strane vlade i vanredno mudra uvaženja odnošaja sa strane biskupa da postignem mjesto koje se puno puta i u najnovije vrieme u Zagrebu podalo većim grešnikom. Ne mislim da će se vlada baš vanredno zauzeti za me, barem od *Kršnjavoga* ne očekujem ja mnogo vatre, jer sam mu, čini mi se, premalo ponizan. *Ban* pak, kao toliki gospodin, neće htjeti da se izlaže za tako neznatna čovjeka. Ja nikako neću nikoga moliti ni jednom riečju, pa ni

molbenice neću slati, van da budem naročito na to pozvan“. У писму има још и ово: „Zna li Milan (т.ј. професор *Решетар*) da ga *Hrvatska* zove ‚obergovedarom‘? Tomu smo se od srca svi smijali. U *Prosvjeti* pak *Pavičić-Tresić* grdi Tebe kao ultra Srbina. Na čast jim!“

Године 1894 31-ога маја писа ми *Кршњави*, тадашњи шеф наставне управе код хрватске Земаљске владе, писмо које се тиче учења хрватскога језика у хрватским средњим школама. Писмо је писано „Na palubi Margite“. а ово му је садржај: „Čim se vratim u Zagreb, udovoljiti ću Vašoj želji pak ću Vam poslati ‚Nastavnu osnovu za srpsko hrvatski jezik‘, a nadam se da ću se unutar 8 dana povratiti moći. Bivši u Вrešti prehladio sam se jako pak sam ovdje u Primorju da se liečim. Od tri dana mi je znatno bolje. U istinu smieram donekle promieniti nastavnu osnovu za srpskohrvatski jezik. Vrlo bi mi bilo ugodno, da se s Vašom Presvietlosti mogu o tomu razgovarati, a nadam se da će to biti moguće ovoga ljeta. Iziskivalo bi cielu brošuru da svoje mnenje napišem, bilo bi valjda dobro da tu brošuru i napišem, ali ja za to nemam vremena. Jezgra mog mišljenja jest, da naša osnova nebi smjela jednostavno kopirati osnovu obuke u materinskom jeziku kod onih naroda koji imadu svjetsku literaturu. Obuka u materinskom jeziku je jedna najglavnija poluga za obćenitu naobrazbu na srednjih učilištih. Ja držim da naša literatura nije dost bogata da može onu duševnu hranu dati mladomu Hrvatu koju preko svoje literature uživaju mladići velikih sretnijih naroda. Kad slušam kako se sva obuka o dramatskoj literaturi koncentriše u proučavanju *Demetrove* ‚Teute‘, kad slušam na koju visinu se diže ‚Osman‘, pa kad pomisljam, da ti mladići o veledjelih svjetske literature ništ nedoznadu, onda si moram reći, da tako nećemo uzdržati niveau našega mladjega naraštaja na istoj visini sa mladjim naraštajem njemačkim ili francuskim. — Klasična se literatura tako anatomizira i fragmentarno obradjuje, da ona nemože nadomjestiti nepoznavanje moderne svjetske literature. Ja sam zato odredio, da se sastave četiri čitanke u kojima će biti sakupljeni što obsežniji primjeri iz svjetske literature, pa ja mislim obradjivanje tih štiva uvrstiti u nastavnu osnovu za obuku u srps. ili hrvatskom jeziku. Prvi svezak, sadržavajući primjere iz grčke književnosti, već je gotov i izdan, drugi svezak sa primjeri rimske književnosti se štampa. Primjere iz talianske književnosti imam u rukopisu gotove, te ih mislim izdati ove godine. Na prievodima iz engleske literature radi Laza *Kostić* (nastojim dobiti samo izvrstne prievode) i mladi *Dukat*. Primjere iz slavenske i magjarske literature obraditi će *Maretić* i *Pavić*. Godine 1895 nadam se, da će sve četiri čitanke biti izradjene. Ja bih rado te čitanke iz svjetske literature učinio središtem obuke u hrv. jeziku, a našoj literaturi bih odmjerio onoliko mjesta koliko ju ide. Ovako u kratko rečeno sve to izgleda

možda površno, ali je cio program tih čitanaka točno izradjen. Sad baš ovdje u Primorju izradjujem potanji program za englezku literaturu. Dakako da će se potanja osnova za obuku dati ustanoviti tek kad čitanke za svjetsku literaturu budu gotove, a tad će se i čitanke za hrvatski jezik morati primjerno preraditi i s time čitankama u sklad svesti. Medjutim ću experimentativno postupati prema tomu kako mi budu čitanke gotove, te ću ih za sad početi uzgredno upotrebljavati. Vrlo bi me zanimalo ćuti (sic!) mnenje Vaše Presvjetlosti o toj ideji. — Vrlo ozbiljno smo o tom razmišljali ‚kako bi Vas navabili u Zagreb; proti našoj volji došla je viest u novine, a Vaš odgovor na taj ballon d'essai bio je takav da smo izgubili kuražu. Vaš nagovor (sic!) koristio je u toliko da mi je *Smičiklas* pisao i htio bar socialni saobraštaj obnoviti sa mnom, ali je to pismo ćudnim (sic!) i upravo smiešnim načinom zadobilo nekakvo znamenovanje koje bi se moglo kobnim zvati. *Hrvatska* tvrdi, da se je koalicija opozicije razvrgla jedino na tom faktu da je *Smičiklas* meni pisao. Dakle jedan akt evropske kurtoazije bio je dovoljan da razprši tu hvaljenu slogu, u koju mi nismo vjerovali nikad. — Razumijem Vas podpuno da u takvih okolnostih nećete sa Vašega Olimpa k nama, ali su i bozi Olimpa medj ljude dolazili da š njima diele dobro i zlo, možbit doživimo ipak to veselje da nam dodjete u Zagreb. Akademija bi u Vašoj ruci postala ono što bi trebala da bude, i Vi bi tim okrunili djelo svog života, prem bi kruna za Vas mogla biti trnova. Ali bi Vas jedino tim tješit mogli, da ni mi ne ležimo na ružama".

Узрок с којега сам се противио свим позивима није било то да бих о себи превисоко мислио или с висока гледао на положај универзитетског професора у Загребу, него само жеља да у што већему миру радим на пољу моје науке у њеном потпуном опсегу на (доиста све мање) неутралном земљишту везала ме је за мој положај у Бечу, који ми је иначе пружао мало шта угодна. У домовини могао бих веселије живети и лепше се забављати, али не би фалила љутња и злоба. Та и у Бечу доживех свакојаких неугодних епизода понајвише са стране омладине моје уже домовине.

Него ћу да изнесем још нешто из писама *Кршњавога*. 24/4 1895 он ми писа да је од *Решетара* примио неке његове публикације, те надовезује ово: „Vrlo bi me radovalo kad bih ga mogao za naše sveučilište dobiti, pošto *Pavić* govori da do godine kani poći u penziju. Molio sam *Pavića* da napiše za naše srednje škole dobru gramatiku hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dao sam mu u tu svrhu dopust, ali se posla još, čini mi se, nije ni latio. Nemožete si ni predstaviti kolika je to mizerija što (za) materinski jezik nemamo bistre, kratke, za učeničku porabu prikladne slovnice. Još je veće zlo na pučkim školama, gdje se iz nerazumljivih naših gramatika izdestiluje još nerazumljivija quin-

tesencija. Ne bi li se gospodin *Rešetar* htio primiti ovoga posla, ako mi ga *Pavić* sasvim odkloni, što predvidjam da će doći? Najmilije bi mi bilo, da Vas i sve Vaše mogu povući natrag u domovinu. *Akademija* je kao u narkozi a tu se ni novcem ne da pomoći, tu bi samo Vaša glava mogla dati života otom tielu.

Следеће писмо од 30/10 1895 говори о некој „перфидној" демонстрацији омладине: „Dao sam bio ostavku. *Ban* ju za sada nije primio, što će budućnost doneti viditi ćemo, ja Vam iskreno kažem da sam svu volju za javni život izgubio. Kad čovjek pomaže mladiće materialno, svaki duševni napredak promiće (sic!), kad se za *sva* učilišta čini što ni bogate zemlje ne čine, kad *kralj* pred mladeži obećaje medicinski fakultet, *ban* obećaje gradnju nove biblioteke, pa sve to ništ nevriedi prama savjetu jednoga dra. *Franka,* koji je po svojih sinovih tu demonstraciju aranžirao, onda u istinu ne preostaje drugo već se povući u privatni život pa tražit sreću i zadovoljstvo u krugu svoje obitelji. Hvala Vam, kako rekoh, na prijaznosti, tješi me donekle što mi dolaze sa mnogo strana izrazi simpatije i priznanja za moje ćedno (sic) nastojanje".

У писму од 11/12 1895 говор је о томе да би наш [т.ј. бечки] декан имао пронаћи да ли су и који су хрватски штипендисте потписали изјаву којом се изјављују солидарним с „ексцесима" проузрокованим од загребачких ђака. Штипендисте би, наравски, изгубили штипендије. Затим ме моли да напишем граматику за хрватске средње школе, што, то се разуме, нисам био у стању да преузмем. При крају каже: „Situacija iza budimpeštanske ‚hrvatske' debate nije postala povoljnija. Sve je tmurno i vrlo neugodno".

Дани *Крушњавога* били су избројени. 1/8 1896 писа ми из Св. Јурја ово писмо: „Sad su upravo četiri mjeseca što sam otišao u mir, pak Vam iskreno kažem, da mi je taj mir godio izza svega što sam doživio, ali mi je sad nerad već i dosadio. Dolazim Vas pitati za savjet, jer sam vidio tečajem moga službovanja da se za moj rad zanimate. U Hrvatskoj nije vjerojatno da ću doći opet na površinu, a da pravo kažem, nemam baš ni volje da opet tu služim, gdje se je proti meni izvitlalo toliko hrvatskoga i magjarskoga jala. Kako čitam, namjerava *Kallay* u Bosnoj organizovati više zavode za nastavu, tu bi dakle bilo za me posla, a ima baš i mjesta, jer chef nastave nije imenovan. Što Vi, presvjetli Gospodine, držite o toj mojoj ideji? Bi li Vi eventualno htjeli sondirati *Kallaya* glede toga? U Zagrebu i Pešti će valjda biti proti tomu da nadjem drugdje polje djelovanja, pa da im dokažem uspjesima, kako su mi krivo činili. — Molim da o toj mojoj namjeri nespominjete ništa gospodinu Vašemu bratu narodnom zastupniku".

Не сећам се више што сам одговорио на тај предлог. Нешто се разбиро из овог писма од 19/10 1896: „Ja mislim,

da bi se ja sa *Kallayem* mogao vrlo dobro sporazumiti, jer ja držim da on hoće energičnoga rada, pa kad se s njim čovjek jedanput sporazumije o cilju i sredstvima, da on tad prima i odgovornost za to, pa da ne žali na čovjeka zato što je proveo ono s čim je on sporazuman. Držim da kod njega nema mjesta intrigama i podkapanju, kad on ima u koga povjerenja. Ja bi dakako najvolio, kad bi on mene htjeo uzeti k sebi u Beč u ministarstvo, jer se tamo sve radi i odlučuje te daje direktiva za bosansku vladu. Ako bi Vi htjeli, presvjetli gospodine, u tom smjeru sondirati oprezno, bio bih Vam zato zahvalan. Netrgam se za tim, ali bi mi drago bilo, da dobijem opet liep djelokrug. Možebit se i kod nas okrenu odnošaji, ako odstupi grof *Khuen,* tako da ja opet dodjem do kakova posla; ali Vam iskreno kažem da mi je postalo ogavno raditi i služiti ovdje gdje sam poslie mog, mogu mirne duše reći, nezasluženog pada vidio i doživio toliko podlosti i prisne prostote.“

Скора будућност показа да се планови *Кршњавога* нису могли извести. Ја нисам био никако поузданик *Калајев,* како што је можда *Кршњави* мислио. Ја сам се увек држао нешто подаље, да сачувам своју самосталност. Стога нисам хтео ни да путујем у Босну, да не би сумњичаво јавно мишљење одатле сковало ново оружје против мене. Ја мислим да сам у погледу његових жеља нешто сондирао по *Талоцију*, али наравски без успеха. Кад су његове акције код *Куена* пале, нису могле расти код *Калаја.*

Кршњави ми 30/8 1900 писа да је од немачког превода своје студије о Томи архиђакону сплетском приправио један егземплар за *Бидингера* а један за *Јиречека,* и иначе да је своју књижицу разаслао институтима и професорима по Немачкој: „Hoću da provociram sud stranog svieta. Da mi podje za rukom postići s tom raspravom vani kakav uspjeh, onda bi se naši korybanti morali smiriti“. Колико је био зловољан кажу речи: „Muka mi je što na sveučilištu imam uviek puno slušatelja (50—70!), pa bi rado ili da mi psinu narede kod njih ili da meni dozlogrdi javno djelovanje“. Затим долази частољубље: „Da je moguće postići da me na temelju te radnje koje vanjsko učeno društvo ili akademija za dopisujućeg člana izabere, bila bi im moralna pljuska a meni više vriedno od kakvog ordena. Ako mi hoćete u tom pogledu savjetovati kamo da šaljem radnju, pa ako mi hoćete pomoći, bio bih Vam zahvalan, i u takom slučaju potrebna je preporuka. Sad me motaju po *Obzoru* radi djela ‚Austro-Ugarska opisana i oslikana‘, vidi se kako siktaju od mržnje. Molim Vas čitajte sveščiće što o Hrv. i Slavoniji izlaze (dosad 1-vi).“

О смрти мојега *брата (жупника)* кондолирао ми је 20/9 1900, при чему каже: „Htjeo sam ga proturiti u svoje vrieme za kanonika, što se *Pliveriću* nije zamjerilo, njemu se nije moglo

oprostiti. Naš *nadbiskup* je ‚Obzoraš‘ i vrlo male pameti čovjek“. Следеће писмо од 22/10 1900 има овај интересантни детаљ: „U nas se dogadjaju ćudne (sic) stvari: Gj. *Arnold* držao je klerikalni rektorski govor i sudjelovao je kod organizacije kat. kongresa, pa ga je kod otstupa aklamirala sveučilišna mladež! Ima mala grupa što stoji oko *Svjetla* listić koji izlazi u Karlovcu; ti su radikalni i liberalni, ali se vidi da nemaju na masu djačtva upliva. Ta je masa klerikalna a *Obzor* je opet vodi po svojoj volji. Morao bi čovjek očajati kad to gleda. — Sa načinom ispita na juridičkom fakultetu vrlo sam nezadovoljan. Razstavio sam prvi državni ispit, dao sam prevesti institucije i pandekte, da se mladići intenzivnije pripravljaju za ispit, a sad ih profesori propuštaju bez iznimke, znao tko šta ili neznao, tako da je sada u nas prvi i drugi historijsko-pravni ispit prava sprdnja. Na drugom državnom ispitu prošo je ljetos jedan koji nije znao što je morganatičan brak. Tim se unapredjuje i goji užasna površnost i ubija svaki osjećaj za dužnost i ustrajan rad. Tako priredjena masa je onda dakako dobro ‚stado‘ za obzoraške pastire.

Писмом од 16/5 1902 кондолира ми *Кршњави* о смрти мог *другог брата,* па додаје: „Poslao sam Vam i g. *Jirečeku* ‚Ein Nachwort zur Historia Salonitana‘, nadam se da ste dobili. *Pauler* je vrlo arogantno a *Gruber* prilično bedasto kritizovo moje studije o hist. Salonitani.“

Из године 1907 имам писмо од 2/10, којему је дало повода неко писмо што је од мене добио; у њему пише: „Mi Hrvati u teškom smo položaju, pa bi doista svi morali imati samo jedan program: cjelokupnost i slobodu Hrvatske u federativnoj austrijskoj monarkiji ili bolje rekuć habsburškoj monarkiji. Uvjeren sam da svi Hrvati to žele. Radi se samo kojim putem se taj cilj postići ima. Stoga je doista neopravdano, da se naše političke stranke tako ljuto kolju. Velika gospoda u Beču, pa i najveća — tjeraju upravo samoubilačku politiku, kraj koje mi Hrvati najviše stradamo. Kada bi primjerice sada u Beču vidjeli dalje od nosa, morali bi svi novčani zavodi koji pritiskuju Magjare izdašno podupirati hrvatske novčane zavode obilnim reeskomptom. *Österreichische Rundschau* nam pogoduje. Ona želi članak o Jugoslavenskoj akademiji. Uputio sam ih na Vašu presvietlost te se pridružujem molbi redakcije, da Vi u jednom članku opišete facit akademijskoga rada. *Klaić* i *Hranilović* obećali mi prinosa a ja spremam članak o velikohrvatskoj ideji i o bosanskom pitanju. To radim uzgredice. Glavni mi je posao prijevod Danteove božanstvene komedije sa komentarom.“

Напокон 14/1 1908 примих од *Кршњавога* последње његово писмо, у којему разлаже своје становиште у српскохрватском спору. Ја ћу то његово разлагање да овде саопћим, јер оно још и сада прилично верно заступа програм Великохрвата̂, противника̂ југословенскога савеза: „Koliko mi je žao bilo, što me

niste pohodili kad ste u Zagrebu bili, toliko se radujem Vašemu listu i Vašemu ma i djelomičnom priznanju. Glede Srba molim da mi dozvolite nekoliko protuprimjetaba. — Ne odobravam *način* naše borbe protiv Srba ali samu borbu držim nužnom. Temelji oprjeci izmedju Hrvata i Srba leže stranom duboko, stranom na površini. Duboki uzroci oprieke isti su oni koji prouzročiše raskol istoka i zapada, isti koji rasciepiše rimsko carstvo i kršćansku crkvu. Pored ovoga kulturnoga uzroka leži i politički: Mi Hrvati tražimo i čekamo pomoć od Habsburgovaca, koji nas privedoše zapadnoj kulturi (У Далмацији култура западне Европе господоваше пре неголи том земљом загосподоваше Хабзбурговци. B. J. 10/5 1918), a Srbi *svi* bez ijedne iznimke teže svi za ostvarenjem srpske državne ideje na trošak Hrvatstva. Tu nema razlike izmedju *Medakovića* i *Krasojevića,* samo što jedni otvoreno a drugi potajice idu za tim ciljem. Ako malo vremena pratili budete pisanje *Srbobrana,* viditi ćete da je to istina. Razlozi raskolu, koji vidljivo na površini leže, jesu: da Srbi hoće ne samo vodstvo nego i gospodstvo nad nama. Ban neka bude kakav pictus masculus a Srbin podban, u gremiju vlade najvažniji referenti — finansije i personalia — moraju ležati u srpskim rukama; Srbin mora biti predsjednik sabora i predsjednik stola sedmorice; u svakoj županiji mora Srbin biti na čelu ili kao veliki župan ili kao podžupan, pače u seoskim općinama mora Srbin biti na čelu, ma da je u općini samo 1/4 Srbalja. Pa da su bar zbilja dobri upravnici, ali u istini imademo *Živkoviću, Šumanoviću, Stankoviću* itd. zahvaliti 40 godina loše sterilne uprave. Svemu tome nije Dr. *Frank* kriv. Istina je, da se neprijatelji služe tom našom kućnom borbom, ali se tu neda pomoći. Neprijatelji se služe i planinama i rijekama u zemlji, pa ih zato ipak ne možemo ukloniti. — Glede Bosne Srbi su prava pogibelj za monarkiju. Ona je morala jedanput okupirati, drugi put svladati turski ustanak u toj zemlji, još će morati slijediti dosadašnju politiku, svladavati i srpski ustanak. Srbi su na riječku rezoluciju pristali, jer se u njoj obavezuju Hrvati da će Magjarima pomoći raskinuti monarkiju, pa jer su se Hrvati odrekli aspiracija na Bosnu. Srbi ovu rodjenu svoju hrvatsku grudu ljube samo u koliko ju smatraju plijenom budućega srpskoga carstva. Budite uvjereni, presvijetli gospodine, da je tako. Kad bi Vaša Presvjetlost medju nama ovdje živila, uvjeren sam da bi do istih zaključaka došla, poznavajući premise iz neposredne blizine. — Čitam sada *Friedjungove* najnovije knjige. Doista izvrsna pouka o uzrocima svih jada, koji ovu monarkiju tište. Vodeće ličnosti u našoj monarkiji još nisu shvatile, da je rat od 1859 i 1866 presjekao nit stare tradicijonalne habsburške politike, pa da budućnost monarkije leži na balkanskom poluotoku. Naš *starčevićanski* program računa s tim da će monarkija napokon uviditi gdje joj je spas pa da će nas Hrvate učiniti ishodištem svoje kulturne i političke

ofenzive, kao što smo kroz stoljeća bili tvrdjom monarkije za defenzivu. Naši revolucijonaši ne vjeruju u životnu snagu ove monarkije, pa su odbacili Hrvatstvo i bacili se u naručaj Srpstvu. Ja to u svom članku nisam ni istaknuo onako oštro kako je uistinu."

У вези с горе споменутим писмом *Кршњавога* од 2/10 1907 стоји писмо што ми 31/10 1907 писа редакција ревије Österr. Rundschau, а којим се редакција пре свега извињава што барон Хлумецки *(Chlumecky)* није ништа знао о истраживањима Балканске комисије бечке академије, те му је било „gewiß ganz fern, der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften irgend einen Vorwurf machen zu wollen". Али опет барон *Хлумецки* није се никада ни код мене ни код кога другога правдао за своје игноровање којим је увредио Академију. Затим редакција пише још ово: „Wie Sie aus unserer Zeitschrift ersehen und wie Ihnen auch Herr Sektionschef Dr. *Kršnjavi* mitgeteilt haben dürfte, bringen wir den Verhältnissen in Kroatien eine ganz besondere Beachtung entgegen und freuen uns immer, wenn wir in die Lage kommen, für die Interessen der südslavischen Teile der Monarchie einzutreten. Wir haben es uns auch zur Aufgabe gemacht, die nahmhaften Kulturbestrebungen Kroatiens dem österreichischen Publikum näher zu bringen und uns infolge dessen schon an mehrere Herren in Agram mit der Bitte gewandt, einige besonders wichtige Themen in unserer Zeitschrift zu behandeln. Sehr gerne würden wir auch einen Aufsatz über die jugo-slawische Akademie und ihren Gründer veröffentlichen und von ganz besonderem Werte würde es uns erscheinen, wenn Sie ... die Güte haben wollten diesen Aufsatz zu verfassen". На жалост нисам могао дати таки прилог, јер се после смрти *Рачкога* и *Торбара* била сасвим претргла моја веза с Југослав. академијом а, како што доказаше многи примери, нисам имао среће да чиним нешто мојим земљацима по вољи. Био сам осим тога преоптерећен другим дужностима, а напокон у погледу јужних Славена нисам симпатизирао с политиком журнала Österr. Rundschau.

У писму од 30/7 1894 мој брат каже: „Ja сам (т.ј. мој *брат жупник*) bio kod *Posilovića* odmah prvih dana, i to sâm samcat, te sam govorio s njim iskreno, baš od srca. Znam da mi osobno nije neprijazan, ali tu su se sastavile prerazne prilike, koje mu baš glede mene otežčavaju poziciju, te mu ja ni malo ne zamjeravam što mora da ide mimo mene gdje se radi o crkvenoj časti". А у писму од 29/12 1894 повраћа се на тај исти предмет: „*Posilović* nije jošte, koliko ja znam, predložio kanonikâ. Bio sam kod njega koji dan iza inštalacije te posvema sâm. Upotrebio sam priliku te mu rekao iskreno: ja Vam se sam sasvim iskreno predstavljam kakav jesam i kako mislim. Kad sam mu se potužio koliko su politički protivnici na me javno navaljivali, ne gledajući na sve druge, pa i u blizini nadbisk. grada, pa da sam zbog toga već i pomišljao da učinim što je učinio *Miškatović*,

ali da neću nikad biti svrzi-mantija, stavi mi ruku na rame i reče baš iz dubljine duše: nemojte, molim Vas. Tad mi sâm reče: ta ti sveti ljudi, koji su se na Vama toliko smućivali, nisu bar jamačno po Isusovoj nauci nikad ni opomenuli, nikad zakonito ništa poduzeli da isprave što kod Vas nije bilo dobro itd. Razidjosmo se kao najbolji prijatelji, nu nikad se više nismo sastali, ni razgovarali na samu. O kanonikatu ili u obće o sebi nisam isto tako ni sa *banom* ni sa *Kršnjavim* govorio... Ja se ni malo ne nadam, da će mene sam *Pos.* ikad predložiti, a o *banu* mislim da nije voljan zauzeti se bilo za koga, kamo li za me u stvari gdje bi nanj svetci napadali. Njih se i on boji". O својим говорима пише: „Ja ću Ti svoje govore poslati čim dodjem u Zagreb da ih pokupim. Govorio sam svaki put od srca, pa nisam ni toj našoj stranci zašutio što mi nije po ćudi, ali je i istina da ima u njoj groznih eksemplara. I to je jedino što ja *banu* zamjeram, da ne gleda malo više na koga se oslanja. Poslat ću Ti i onaj razgovor što je bio u saborskom odboru o podpori Akademiji. Tu se je *ban* liepo vladao... Ja sudim da će nam *ban* ostati na svom mjestu. Da i nisam u njegovoj stranci, bojao bih se za sudbinu svoje domovine. Ovako čista karaktera nema u Hrvatskoj, a i liberalniji je nego itko vjeruje. Pa još da ide i da bude sad locumtenens *Stanković*, koji nema smisla ni za što van za zdjelu. Ovo ti je drugi *Mažuranić* svojim genijem, ali za praktično važno mjesto nema baš nijedne vlastitosti".

Да би се боље разумеле неке алузије у овој преписци, споменућу да сам био пошао на спровод *Рачкога* у Загреб. [Јагић затим прича како је том приликом посетио бана *Куена,* што је већ испричано, мало друкчијим речима, на стр. 202—203].

У једном *брашову* писму говори се о скором одступу *Кршњавога*, а спомиње се као његов наследник *Spitzer-Krajčović.* К тому мој *брат* дода ову опаску: „kao da mene postave oberveterinara". Из писма од 3. августа 1896 разабирем да је мој *брат* био неколико дана код нас у Опатији. Следеће године у писму од 28. маја 1897 прича о болести мога *шуре Виктора,* који је био пошао на Лошињ „veoma slab i promukao; bio sam kod njega prije odlazka i težko se razstadosmo", а у писму од 7. августа исте године каже: „*Viktor* se vratio slab iz Lovrane".

У тим годинама срећа је дала да сам ушао у траг ретком делу хрватске протестантске литературе — *преводу пророкâ.* Љубазним посредовањем мог бившег колеге Фридриха Милера *(Müller)* добих у Беч ретку књигу. Крепки језик, ваљада из Истре, тог јединог сачуваног егземплара тако ми се допаде да га одмах почех преписивати за ново издање. Још се сада врло добро сећам како сам марљиво преписивао, нарочито у Опатији на веранди виле Zichy. Претходни извештај о томе налазу послах у Загреб, где га је др. С. *Босанац* из-

дао у *Vienсu* 1896, бр. 4 на стр. 60—62. Царска академија наука у Бечу даде принос за штампарске трошкове, и тако дело изађе у достојном облику код А. Холцхаузена под натписом „Vsih prorokov stumačenje hrvatsko. Veteris Testamenti Prophetarum interpretatio istro-croatica saeculi XVI. Adiuvante Academiae litterarum Caesareae Vindobonensis liberalitate edidit V. Jagić. Vindobonae—Berolini MDCCCLXXXXVII. lex. 8°, VII. 316". Опширно предавање о томе делу држах у седници философ.-хистор. разреда од 19. фебруара 1896, исп. *Anzeiger* бр. V—VI год. 1896, где сам нешто поближе (на стр. 16—29) казао о типографској опреми [оригиналнога] дела и о његовој свези с неким другим хрватским и словенским протестантским штампаним књигама.

Године 1897, кад смо лети били само на неколико недеља у *Адамову* [у Моравској], а кад је мој *син* у октобру срећно завршио своју војничку службу, примих 23. јуна од *брата* писмо које нас ражалости вешћу да је умро дугогодишњи народни учитељ у Св. Шимуну *Цунић*. Како смо за много година, кад год бисмо из Немачке или из Русије дошли *брату*, имали прилику да га видимо, то ћу на његову успомену овде преписати што је мојој жени писала верна друга мог брата Ана: „Valjda ste dobili Parte, da je naš siromak učitelj umro. Malo je prerano, 56 god. On je dobio prije tri tjedna rheumatizam rubro (sic), onda se to na Herzbeutel i srdce (?) sleglo, k tomu Bauchfellentzündung, grozno je trpio. Nam svim jako fali, jer smo bili tako priučeni na njega, a osobito sada gdje je cielu koštu kod nas imao. Već 30-ta godina, da smo zajedno. Bio je čovjek svoje glave, ali pošten prijatelj i liepi karakter. To je na *Ceneka* silno djelovalo. Sprovod je imao vrlo liep, a da nije tako kiša lievala, bio bi kamo ljepši. Tu ti je bilo učitelja iz Zagreba i okolice, svećenici iz okolice, obćina, svi Maksimirci, gotov vas Sv. Šimun (narod), sva djeca i čučerska škola; djeca, narod, to je sve tako plakalo i jecalo, da niti jedan mužkarac nije ostao bez suza. Naš stari ujak sve na lahku ruku uzme, ali kad je vidio kako gorko se Ruža plače, i on se je razplakao. Svaki kaže da tako ganutljiv sprovod još nije doživio, a nije čudo: bio je učiteljem ovdje 38 godina".

У писму од 4/10 1897 *брат* овако рише политичку ситуацију: „U mom kotaru dosta se komešalo, nu o meni bilo je malo govora; stvar je skroz srbska i zametak joj je u izboru za crkveni sabor. Pripoviedalo se za kortešanje da popovi prodavaju crkvu, nastavilo se rovarenje kad je Fedor *Nikolić* kongres magjarski otvorio i kad je bez rezultata kongres odgodjen itd. I tu je sporedan povod bio u agitaciji, a posredan su povod Magjari svojom magjarskom manijom. Ja sam im sve to sad u Pešti iskreno rekao, a i o naših stvarih govorio sam im odrješito, kako riedko tko sad, bilo u koje vrijeme. Moji dragi kolege, izuzevši

jih nekoliko, mislili su nastaviti svoje zvanje u Pešti kako se do nedavna vršilo, nu ima nas koji kanimo aut-aut: ili što postići ili iznieti u javnost nezadovoljstvo te dokazati svietu što je istina na onoj pripoviesti o posvemašnjoj konsolidaciji Ugarske". У писму од 13. децембра исте године приповеда ми *брат* ову аферу: „Baš kad sam Tvoje mile redke primio, bio sam grozno uzrujan. Došao sam iz saborske sjednice, gdje je 40 mojih drugova podpisalo zahtjev, da se zastupnik *Potočnjak* izključi iz sabora na 30 sjednica, bio je rekao: Ma da i Njeg. Veličanstvo meni što kaže, vratio bi mu sa kamatama! Ja sjedim do opozicije i čuo sam da je rekao: Ma kakovo veličanstvo meni to kazalo. Zato nisam htio predloga podpisati i molio sam, neka se odustane od te ludorije. Opozicija učinila je na predlog rajhsratski gungulu, a ja poletio *banu* i rekoh mu, što sam čuo i da to nije isto. On se izdre na me: ne kvarite. Ja mu odvratih: Žalim što ne mogu toga odobriti, jer sam pošten čovjek. Ne znam što se dalje dogadjalo, nu po podne *ban* meni vanredno prijazan i u klubu je prvi govorio, neka se odustane od zahtjeva za izključenje, i to je primljeno. Nu *Krajčović* ne miruje, već htjede da klub učini nov predlog i neka se izključi, jer je rekao: učinite od poslovnika baruštinu. Ja se i opet uzprotivih i rekoh: prevedite ove rieči i pošaljite ih kojemu god klubu ugarsk. sabora, da vidite što će reći. Zar mi moramo da smo unicum parlamentarski u Evropi? i taj predlog pade a g. *Krajč.* porumenio je od jada kao rak. Ja u obće ne znam, bude li se dalo s poštenjem ostati u klubu, ne promieni li taktiku. Ja sam to amo tamo i rekao, i znam da je došlo do ušiju *bana*, jer je njegov pouzdanik motao jučer pol sata da nije vriedno exponirati se za jednoga *Potočnjaka*. Nu meni nije do *Potočnjaka*, već me mrzi taj sramotni postupak prema opoziciji. Toliko Tebi da mi odlane, jer ja ne bih rad da budem nekakvi unicum u stranci. Ali što ćeš kad su ti moji drugovi takovi kukavci. Meni plješću za *banovim* ledjima a u oči mu govore protiva mene".

У писму од 24. јануара 1898 опет овако рише ситуацију: „Težak je naš položaj u saboru. Opozicija luda, u kojoj jedan hoće drugoga prevariti a svi skupa nemaju ni plana ni sustava, sav im je program, da sruše *bana*, a sva je prilika u korist kojoj aristokratskoj bluni. To *ban* vidi, a slab je da prezre machinacije, već je usuprot nervozan te se uzdaje u našu kukavštinu, koji nemamo snage da ga odvratimo s krivoga puta. U tom njegovom izobćivanju ja sam ponovno izjavio, da se jošte sad samo pokoravam klubu... Tvoje pismo *Momsenu* svi su razboriti ljudi odobrili. Govorio sam o njem ne samo s našimi ljudmi već i sa *Posilovićem*. On se još najmanje upustio u ocjenu pisma te mi se gotovo čini da ga nije ni pročitao. On ne živi već za diku nebesku. Kako je tu lakom, tako bi rad da si i za prieko priskrbi najveći dio.

Скоро после тога доби моја жена писмо од *Ане* (од 29.

марта 1898) с овом тужном вести: „Neđavno sam bila kod *Viktora.* Taj siromak je grozno propao, a tako kašlje da je mene boljelo slušajući ga. Ja se jako bojim, da to kod njega neće dugo trajati, jer je jako slab".

Из године 1899, у којој је наш *ујак Отац Никола* славио у селу мојега *брата* своју златну мису, при којој сам и ја био, спомиње се у писму од 11. новембра 1899 цвеће од златне жице што је моја мила *жена* била послала, да се окити олтар. Зато јој у томе писму не само захваљује него још и приповеда, да је у *Obzor*-у била нотица коју је послао сам *брат*: „Ja sam taj dar i u *Obzoru* napomenuo, neka se *Nacek* ne čudi što sam ja u *Obzor* pisao, jer redaktor toga ne zna. Dopis je prepisao moj kapelan, ali je dodao nešto o meni, a jer je to pohvalno bilo, rekao je *Hranilović* s mjesta kapelanu, da to mora brisati, jer njegov list ne može razglašivati hvale protivnika. Dakle pop neobzoraš ne smije biti ni dobar propovjednik. Ali to mimogred. Htio sam reći da sam dao *Obzoru*, jer je *ujak* (т.ј. јубилар) oduševljeni Obzoraš". Јубилар није дуго преживео своју златну мису: он умре 16-ог или 17-ог априла 1901, о томе ми јави [синовац] Ивица писмом од 23/4 1901 ово: „*Ujaka Mikulu* smo u četvrtak pokopali. Osim strica (т.ј. брата Драгутина), Radeka [његова сина] i mene bio je iz Zagreba još na sprovodu provincial sa dva patra iz okolice, jedan kapelan i učitelj i sva inteligencija Ivanića i dosta naroda". Мој *брат* [жупник] тога није више доживео.

У нашему обичном летовању у Опатији било је нешто прекидања. Године 1897 мој *син* вршио је као медицинар војничку службу једногодишњег добровољца. Зими је радио у војничкој болници, а лети је био на вежбању у логору у Бруку на Литави а затим на маневрама у Моравској. Да му тобоже будемо ближе, што је уистину било сасвим илузорно, те смо године били у *Адамову* код Брна, где сам ја, како је казано на челу ових *Спомена*, за неколико дана месеца августа почео писати ове Спомене мојега живота. Године 1898 и 1899 били смо опет у *Опатији*. У тим годинама долазило је и неколико знанаца у Опатију (н.пр *Сперански, Стојановић*, један пут *Облак*, један пут проф. *Brückner*, један пут Пера *Ђорђевић* и други). Мислим да међу својим папирима имам још план *енциклопедије славенске филологије*,[1]) која се испрва хтела да изда (на немачком језику) у наклади књижаре *Weidmann* [у Берлину]. О томе плану већало је нас 6-7 у ловорикову гају код виле *Angiolina*, па смо у шали говорили да смо се састали на приватни славенски конгрес! Године 1900 болест мојега *брата* бивала је све опаснија, како се види из писама *млађега брата* од 3/4, 4/5, 5/5, 17/6 и 3/8, а боравак на Семерингу није могао да заустави тешку болест.

[1]) [Исп. што је о томе казано на стр. 152. М.Р.].

Те је године мој *син Никица* постао доктором а роди се моја *унука Јелка*. На жалост морам забележити да је те исте године умро мој мили *брат жупник* у Маркушевцу (Св. Шимуну); неколико је година боловао од жутице, која је проузроковала болест од јетре (црне џигерице), али се мисли да је умро од рака на јетри (12-ог септембра 1900). Ја мислим да се и после његове смрти није доста објективно ни праведно судило о његовим заслугама. Истина, не знам што су разне новине о њему казале одмах после његове смрти. Само у *Narodnim Novinama* LXVI, бр. 209 и 210 (од 13. и 14. сепгембра) год. 1900 нађох топал некролог и опис мени незаборавног спровода мојег милог, али несрећног *брата*. У преводу изађе и тај опис у листу *Agramer Zeitung,* 75. год., бр. 210 од 14/9 1900. Исп. још *Hrvatsko Pravo,* бр. 1454 од четвртка 13/9 1900. Од великог жупана Светозара *Кушевића* добих писмену кондоленцију која овако гласи: Visokoučeni i presvietli Gospodine! Tužna viest o smrti Vašeg dobrog *brata* a moga nezaboravljenog prijatelja Ivana iznenadila me je i potresla užasno — za dokaz moga iskrenog saučešća u toj žalosti evo me da Vama, presvietli Gospodine, izrazim moju žalost nad preranim teškim gubitkom muža, koji je za našu domovinu i narod nenaknadim i koga će gubitak dugo osjećati svi iskreni rodo- i domoljubi. On bo je bio kao čovjek riedak, kao domoljub uzoran, kao sveštenik izvrstan, a kao zastupnik zemlje i naroda nenaknadim. Ja, koji sam sa blaženim pokojnikom mnoge godine drugovao i prijateljevao, mogu u punoj mjeri prosuditi teški gubitak. Bog mu dobroj njegovoj duši rajski pokoj podijelio, a spomen će njegov u domovini našoj, pa i u širim krugovima trajan biti, jer su si to izvanredna njegova svojstva za večita vremena osigurala. Vama pako presvietli Gospodine, koji ste pokojniku najbliži i koji njegov gubitak najživlje osjećate, iz dna duše želim, da Vas dobri Bog utješi i da Vam tugu olakša. Dajući tako oduška tuzi srdca moga uvjeravam Presvietlost Vašu o mom bezgraničnom štovanju i bilježim kao Vaš počitatelj Svetozar *Kušević* veliki župan.

Уверен сам да су тада, када умре мој *брат,* многи тако осећали и мислили, уколико им различито партијско становиште није сметало да признавају праве заслуге и политичког противника. А што се тиче трајна његова спомена у домовини, не сме се човек заваравати оптимистичким надама. Већ сада (после 18 година) нико више о њему не говори, а у својему срцу носе га још само неколико његових најближих рођака, међу њима најпре ја који сам добро познавао његово златно срце, његов интерес за промицање благостања наших сиромашних сељака и целе домовине. У мене је још и један број осечкога *Dana* (бр. 82 од 15. окт. 1902), где је неколико топлих речи посвећено његовим великим заслугама што их је стекао као практички рационални економ; те су речи биле

накнадно за мене мала утеха, па сам се зато и захвалио редакцији. Она је пак на то надовезала у бр. 95 од 15. нов. 1902 неколико опазака које се лично тичу мене, те издалека напомиње Југославенску академију и тражи од мене да се изјасним зашто сам г. 1874 одбио [позив на загребачки универзитет]. То сам последње, колико сам могао, учинио у овим *Споменима* [в. књ. I, стр. 234 и д.].

Између малог броја личних покојникових пријатеља који су ми кондолирали био је и проф. *Брусина* (на жалост он је већ умро; 1/4 1918); ово су његове речи: Ne mogu a da ne bi koju nadovezao na Vaše veoma cijenjeno pismo od 22 o. m. Osobito mi je ugodna uspomena, što sam baš koji dan prije nego sam odputovao bio sastao pok. prijatelja u Maksimiru, koji mi je pripovijedao cijeli tečaj bolesti i bio kao obično dobre volje, niti je znao, kao ni ja, cijelu istinu, da žalibože nije bilo više nade. I ako rad napornog rada... nemam kada na se i na svoje misliti, a kamo li prijatelje pohoditi, to smo mi uvijek bili dobri prijatelji. Kadagod bi se sastali, rado bi si svoje jade ispripovijedali. Ukratko bio mi je uvijek iskren a ja njemu. Nijesam nikada sumnjao da nije pošten i vrijedan čovjek. Nijesam ga nikada pitao, zašto je stupio u redove vladine stranke. Nu za ovo 33 god. što sam ovdje, imao sam na žalost dovoljno zgode upoznati mnoge ‚patentirane domorodce', koji kamo sreće da su tako pošteni i vrijedni kako je pokojni bio. I ja sam ovamo došao pod zastavom liberalne jugoslovenske *Strossmayer—Rački—Mrazovićeve* stranke, koja je po mom dubokom uvjerenju i danas jedina spasonosna; a kad tamo *Obzor* je danas organ starčevićansko-ultramontanske stranke, a glavni urednik jedan *Pasarić!!* Što pišete o ‚čovječje slabosti', oprostite, al nijesam istoga mišljenja. Po koji put imao sam zgode navesti *Miškatovića* i pok. *brata* kao ljude koji, pošto su imali obitelj, skrbili [su za nju] kako treba. Kod neke prilike dokazivao sam samom K. *Vojnoviću,* kako su pošteniji ovi nego oni, koji, kamo da bi skrbili, nijesu ni marili ni što se s djecom dogodilo. Ali što ćete glupanima ili licemjercima dokazivati?!"

К *братову* спроводу, који је био једног лепог јесењег дана уз велико саучешће народа, пођох из Беча у Св. Шимун заједно са својим сином, с којим сам мало пре тога, за признање срећно завршених наука (он је промовиран 18. јула 1900) путовао у Salzburg, Königssee, у Berchtesgaden а на повратку у Линац и Bad Hall. Те сам године учествовао и у јубиларној свечаности Краковскога универзитета.

Следеће године (1901) опет смо летовали у Опатији (у вили Илони); мога *сина* посла *Nothnagel* к *Weigert*-у у Франкфурт на Мајни, где *је прошао целу годину* (и нешто више) врло угодно и с великом користи. У ову годину (1901) иде и писмено саопћење мојег *млађега брата* од 9/12 1901, које

ћу овде навести, иако ми је сада готово неразумљиво; он пише: „Ono glede Čehâ, što Ti je baron *Rieger* rekao, krupna je mistifikacija, koju su sigurno ili Magjari ili braća Tebi učinili, a Česi jim nasjeli. Na banketu su se čitali svi telegrami, koji su do banketa stigli, a najveću su aklamaciju postigli upravo *Riegerov* i Tvoj pozdrav. Svi su pozdravni telegrami, pa i Tvoj list per extensum priobćeni u četiri broja *Obzora.* Na pisanje *Politike* reagirali su svi ovdašnji listovi, a *Gjalski (Babić)* dao je i posebice u *Tagblattu* svoje očitovanje. U Zagrebu se uobće ništa ne znade o exodusu Čeha, pa se sve čudom čudi *Politiki,* kako se je dala tako gadno nasamariti. Ja neimadem razloga braniti Obzoraše, koji su tu glavnu rieč govorili, ali istini za volju moram reći, da se je kod svečanosti sve dostojno ponielo — osim *Pavića,* koji se je absentirao pošav u svoj izborni kotar u Vılić selo gostiti svoje izbornike. *Trnski* je star pa je već i preživio. To je najbolje dokazao sa ‚proslovom', koga je skovao teškom mukom; on nije bio bolestan, jer je u večer bio u kazalištu, kada se davalo ‚Zlatarovo Zlato', ali je našao za dobro povući se u kut".

Ове године (према писму од 2/9 1901) био је у Загребу мој верни и одани ђак Борис М. *Љайунов,* путујући к нама у Опатију, где се је задржао неколико дана, па и посетио *Шкрабеца* у Костањевици. Следеће године (1902) била је моја *жена* с *кћерком* и њено двоје деце већ 25-ог или 26. јуна у Опатији; овај пут дође тамо и проф. *Пасӣрнек* с породицом, али његова млађа кћи изненада се тако опасно разболи (можда што се је прехладила), да су морали скоро кући из Опатије. У Опатији смо живели у вили *Ани.* Ове сам године путовао са женом у *Ийалију.* Најпре бисмо априла месеца у *Млецима,* где сам марљиво радио у библиотеци Св. Марка (преписивао сам из једног рукописа још неиздани коментар псалама), затим одемо преко *Фиренце,* где се задржасмо само неколико дана, у *Рим,* где опет бисмо неколико недеља месеца маја и где нам стиже тужна вест да је умро мој *млађи брай* (14-ог маја 1902). Не могу а да не споменем ове знамените речи из његова последњега писма од 28. фебруара 1902 што ми га је писао пре своје болести: „Ja žalibože od kakovih 8 do 10 dana zlo i bolestan. Mene je veoma strah, da će se moja bolest još i na gorje okrenuti, jer gubim svaki dalnji rad u uredu (очевидно хтео је да каже gubim volju или gubim snagu) te prestajem pravo i misliti. Svaki me posao teško tereti, pa i noću ne mogu dobro spavati. Već od dva mjeseca imadem u glavi trganje i jaki katar, pa ja ne znadem što je to, ali me jako strah budućnosti. Gledat ću da liečnika konsultiram, možebiti bi mi se dalo štogod pomoći!? „Живот у Риму није био за моју *жену* тако угодан као у Млецима. Рим као модеран град импонирао јој је мање неголи оригинални Млеци, на *Monte Pincio* није видела да се цвеће гаји, код цркве Св. Петра није јој се никако

допадало да кубе није споља позлаћено као што је кубе Исакјевскога Сабора у Петрограду. Иначе се само собом разуме да смо прегледали Ватиканске збирке, све римске старине, па и катакомбе. На повратку заустависмо се један или два дана у *Болоњи*. Врло жалим што нисмо тада наставили путовање до Напуља; тако ћу умрети а да нисам видео Напуља![1])

Следеће године 1903 одох преко *Берлина* у *Петроград* к претходному филолошкому конгресу (већ априла месеца), где ми би понуђена председничка част, коју ја и примих. О томе написах чланак за *Allgemeine Zeitung*, који изађе у прилогу к бр. 110 од 16. маја 1903 под натписом „Der erste russische Philologentag"; исп. у *Kölnische Zeitung* у вечерњему листу бр. 372 од 4. маја 1903 у фељетону „Der russische Slawisten-Kongreß". Врло опширно реферише о томе извештај који је на руском језику издан под натписом: „Предварительный съѣздъ русскихъ филологовъ (10 – 15 апрѣля 1903 года). Бюлетени. С Птбгъ 1903." Конгрес је био само први покушај, који је доказао да би се овакви састанци успешно могли и морали чешће састајати. До тога времена било је овакових састанака само за природне науке, археологију и статистику. На жалост и овај пут влада, односно министарство за народну просвету држало се сасвим пасивно. Та (осим мене) учествовали су у конгресу сами Руси (руски професори), па због њих није требало да се министарство узнемирује, позивље итд. Једини видни резултат већања бејаше закључак да се под покровитељством и на трошкове Академије Наука издаје *Енциклопедија славенске науке*. Како се је тај закључак вршио, приповедаћу даље [в. стр. 271 и д.]. Ове године моја је *жена* заједно са кћерком и њеном децом била већ почетком јула у Опатији (у вили *Ани*); ја стигох нешто касније, али сам тамо радио око *псалтира* све до половине септембра, док су се сви остали већ раније вратили у Беч. Још 19-ог септембра бејах у Опатији а скоро затим одох у Италију, где сам у *Милану* у септембру и октобру марљиво радио у Амброзијанској библиотеци; ту ми је проф. *Hauler* био милим другом.

Следеће године (1904) летовали смо за последњи пут у Опатији: због бучног друштва из Угарске тамошњи је боравак бивао све неугоднијим, а и само место није било за нас више тако пријатно откада је у њему посаграђено много нових кућа. Ове сам године морао испунити обећање дано мому *унуку Душку*, па како је с одликом свршио први разред гимназије, одведох га (а с њим и матер му) у *Млетке*, где смо врло угодно прошли 3—4 дана, али од страха пред бесним морем, које нас је на путу до Млетака доста измучило морском

[1]) [Алузија на талијанску реченицу „Vedi Napoli, e poi muori!" М. Р.].

болести (само унуку није љуљање наудило), вратисмо се преко Червињана и Трста.

За наш боравак у Опатији од г. 1890 до (с прекидањима) г. 1900 вежу се многе миле успомене. Живели смо увек врло комотно у разним вилама (две године код Јустића, једну годину код Томашића, једну годину у вили Јулијани, једну годину у вили другог Томашића, једну годину у врло лепој вили *Zichy*, једну годину у вили *Мир* на Волоском, двапут у вили Илони, двапут или трипут у вили Ани). Радо смо сви правили екскурзије (на отоке *Црес* и *Раб*, у *Бакар* и *Цриквеницу* на оток *Крк;* једном одох са својим *млађим братом* и Љубом *Стојановићем* преко *Сења* и *Вратника* на *Плитвичка, језера;* ја и моја кћи успесмо се једном на врх *Учке*, а и сви се други пут одвезосмо до туристичке куће на Учки, одакле је поглед на Истру, која се је дубоко под Учком на широко стерала као мртва, учинио велики али меланхолички утисак на моју *жену*. Она је волела да се колима вози на Реку, у Краљевицу, Мошћеницу, Матуље, Вепринац итд. Многи мили пријатељи бивали су с нама у Опатији, н. пр. међу другима проф. *Roszkowski*, стари *Сандић*, једном Гига *Гершић, Пашић, Вујић* с госпођом, Пера *Ђорђевић*, чешће Љуба *Стојановић* и други. И *Јиречек* и *Сперански* дођоше неколика пута; једном је био и *Baudouin de Courtenay* а једном *Љапунов*.

Пошто у петроградској Академији Наука права чланова рускога одељења бише изједначена с правима оба остала одељења, исказаше моји мили колеге и пријатељи жељу да се вратим у Петроград у Академију. На жалост из обзира на породицу нисам се могао одазвати тој жељи. Писмо којим су ме позвали, од 16. февр. 1901 бр. 451, написано је од старешине одељења А. Н. *Веселовског* те гласи: „Отдѣленіе русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ, имѣя въ виду освободившіяся вслѣдствіе смерти двоихъ своихъ членовъ академическія мѣста въ Отдѣленіи поручило мнѣ обратиться къ Вашему Превосходительству съ предложеніемъ занять мѣсто штатнаго ординарнаго академика по Второму Отдѣленію Академіи Наукъ...“ Не треба да тек спомињем да сам се с Академијом живо дописивао — увек сам је искрено волео. Као доказ наводим писмо академика М. И. *Сухомлинова* од 1. децембра 1900: „Глубокоуважаемый Игнатій Викентьевичъ! Спѣшу увѣдомить Васъ, что сегодня, въ соединенномъ засѣданіи Отдѣленія русскаго языка и словесности и Разряда изящной словесности происходилъ выборъ въ почетные Академики. Число всѣхъ Почетн. Акад. 12. До настоящаго времени членами были: К. Р. (то јест велики кнез Константин *Романов*). графъ Левъ Ник. *Толстой, Жемчужниковъ, Кони, Чеховъ, Потѣхинъ*, графъ *Голенищевъ-Кутузовъ, Короленко* и недавно умершій Вл. Серг. *Соловьевъ*. Сегодн из-

браны еще четыре: *Арсеньевъ, Боборыкинъ, Максимовъ* (Сер. Вас.) и *Стасовъ.* Я былъ вполнѣ увѣренъ, что доставляются списки Академиковъ и Памятная Книжка Академіи Наукъ. Теперь я приму мѣры чтобы высилки ихъ производились своевременно. Вообще все существенное касательно Отдѣленія происходитъ по сношенію съ Вами какъ съ нашимъ уважаемымъ сочленомъ. И если я не писалъ Вамъ въ подобныхъ случаяхъ, то единственно по тому, что съ Вами находятся въ постоянной перепискѣ двое или даже трое изъ моихъ товарищей. Вотъ и послѣдній выборъ въ Отд. Акад. состоялся только тогда когда я получилъ положительное удостовѣреніе въ Вашемъ согласіи на этотъ выборъ. Что касается учрежденія Почетн. Акад , то съ нимъ связано расширеніе круга дѣятельности нашего Отдѣл. въ чисто научномъ отношеніи. Но объ этомъ поговоримъ, Богъ дастъ, при первомъ пріѣздѣ Вашемъ къ намъ. Шлю Вамъ свой товарищескій привѣтъ и прошу вѣрить искреннему уваженію и преданности. М. *Сухомлиновъ*". Колико су срдачне ове речи! Нећу да правим испоређивања!

Године 1905 умре бискуп *Штросмајер*. Српска Академија, писмом од 25. нов. 1905. потписаним од *Лозанића,* била се на мене обратила с молбом да за Академијин *Годишњак* г. 1905 напишем некролог бискупа као почаснога члана Српске Академије. Ваља да сам обећао да ћу испунити ту жељу Академији, јер сам 28. дец. 1905 примио захвалу за обећање с напоменом да пристаје на рок што сам ја тражио за то да пошаљем некролог. Не знам више зашто нисам одржао што сам обећао.

Пошто одлучисмо да нећемо више летовати у Опатији, пођох у пролећу 1905 на *Рогашачку Слашину* да видим не би ли се тамо нашао згодан стан за летовање. Место Слатине свратише ми пажњу на *Цеље*, где нађох изван града (у Габерју у вили *Ливади*) код госпође Дечко пријатан и лепо намештен стан, у којему смо врло комотно спровели два лета. Моја *жена* с *кћерком* и њено двоје деце нађе се тамо у првој години већ 6. јула. И *Милан* пође тамо пре мене, јер се је због своје ревме морао купати у Лашком, где су биле и његова мати и сестра. Мој *син,* који је радио код *Нотнагела* као његов асистент, изненади нас одједном тужном вести да је његов учитељ умро. Ја сам тада био управо још у Бечу, али, како сам био нешто слаб, нисам могао бити код спровода. Моја је *жена* била у великој бризи ради будућности нашега *сина*, али он нађе признања и код Нотнагелова наследника *Нордена,* те се не пренагли да остави асистентско место. Лети г. 1906 бисмо опет у Цељу Габерју у вили *Ливади.* Из писма од 9. јула видим да је моја жена с унучаћу тада већ била у *Ливади*, па и мој син *Никица,* напротив ми

(ја, *Милан* и *Станка*) бејасмо још у Бечу. Док смо били у Цељу, где смо се могли угодно купати у Савини, пођосмо једном — г. 1905 или 1906 — преко *Рогаца* и *Крапине* у Хрватску; хтео сам да својему зету покажем мој родни град *Вараждин,* који му се допаде са својим широким улицама и трговима. Вожња од Крапине до Вараждина (до *Голубовца* колима) била је врло угодно и поетичко путовање; за ручком у *Оћури* (на имању вараждинскога каптола код гостољубљивога пребендара *Мишкулина*) владало је велико весеље. Из Вараждина направисмо и излет у *Вараждинске Топлице,* а на повратку стигосмо у Загреб 11-ог септембра. У пролећу следеће године (1907) јако ме је мучила вртоглавица, што је лекару дало повода да ме светује да не путујем више железницом него да тражим летовалиште у бечкој околици. Стога лети г. 1907 бисмо у *Reichenau* у малој *Schützenvilla* иза дворца, која припадаше Мишки Waisnix-у. Вила бејаше нешто тесна, али иначе се је у Reichenau угодно живело. У тој години мој *зет Милан* са својом женом (мојом кћерком *Станком*) посети у јужној Италији остатке тамошњих далматинско-хрватских колонија, да их проучи у језичном и етнографском погледу. Деца осташе код нас. Још се лепо сећам како сам под отвореним тремом наше виле марљиво радио око *Енциклопедије славенске филологије*, и то око *Хисторије славенске филологије.* То ми даје згодну прилику да речем овде нешто о томе предузећу.

Последица већ споменутога петроградскога филолошкога конгреса [в. стр. 268] бејаше закључак, који је у његову смислу прихватило Одељење рускога језика Академије наука, да се изда Енциклопедија славенске филологије и да се мени повери редакција тога дела. Ја с весељем пристадох на тај за мене врло часни предлог, јер сам се, како већ казах [в. стр. 152], већ од неколико година бавио око сличног плана, те скоро предложих Академији програм, који би и одобрен. Али лепо и, како ми се чини, баш у згодно време засновано предузеће стајало ме је много више времена а није наишло на онолики опћи одзив с коликим сам ја рачунао а, без сумње, и Академија када ми је поверила редакцију. Ја сам своју задаћу био схватио превећ идеално и мислио да је лакша неголи је уистини била. Мишљах да ће мој позив многобројним сарадницима мојега журнала, да сарађују и код Енциклопедије, код велике већине наићи на повољан одзив. Међутим показа се да је много лакше међу разним славенским и неславенским стручњацима наћи сарадникâ за журнал који на немачком језику излази у Берлину, неголи за дело које ће се издавати на руском језику. Код западних и јужних Словена, између којих је требало да буде сарадникâ у лепом броју, људи бејаху ради дугог вежбања и ужих односа већ навикли

— свеједно да ли с добре воље или преко воље — да сматрају немачки језик као најближе интернационално средство за културни саобраћај и за међусобно разумевање, док руски језик није могао, ни на пољу славенске филологије, себи стећи исти углед и исту цену. Код Пољака избише на видело старе руско-пољске размирице, па ми је тешко пошло за руком да наговорим гдекојега пољског научника да барем обећа да ће учествовати у послу, али нажалост није било ни говора о томе да би се рокови држали. Чак и опробане потпоре за путовање нису доводиле до одржаних обавеза. Ипак је руско предузеће, које је за сада било само засновано, имало последицу којој се с научнога гледишта не може приговарати, наиме ту да је пољска Академија у Кракову одлучила да издаје посебну сличну енциклопедију, али која ће се ограничити на Пољску, њен језик, њену хисторију, литературу и етнографију. Бог дао да пољско предузеће, иако изгледа као некаква конкуренција, добро напредује; рускому предузећу од тога не може напокон бити никакве штете, осим што ће пољски сарадници, на које сам ја рачунао, свакако пре дати своје приносе за пољско предузеће неголи за руско. Али је за чудо да предузеће руске Академије није наишло на онакви одзив, с каквим се могло рачунати, ни у оној земљи (Чешкој) где се је некада мисао славенске узајамности особито високо ценила и пропаговала; барем ја при томе доживех неочекивано изненађење и разочарање. При томе се уверих, можда нешто касно, да практично проведење једне мисли – а то бејаше мисао узајамности — много теже иде неголи у теорији празним речима. Велика већина сарадникâ на које сам ја у Чешкој рачунао држали су се врло хладно према предузећу заснованом од руске Академије, као да им је то дело сасвим туђе. Било је пристајања и обећавања којим су тешили редактора а остала обећања (као од стране *Зубатога*), или, ако је ко изнимице обећање и одржао (као н. пр. *Нидерле*); онда се је односни сарадник јако пожурио и побринуо да предмет који је израђен за руску Енциклопедију изађе на свет, ако не раније а оно барем у исто време, и на чешком (чак и на француском) језику. Из тога избија осведочење да се схваћа као да руско дело не егзистира за чешку литературу и чешку читалачку публику, док се тако схваћање не види увек код дела које излази на немачком језику. Напокон у самој Русији предузеће наиђе на пристран одзив код неких научника који су имали да буду сарадници. Та је пристраност имала, како ми се чини, свој дубљи разлог у личним односима. Могао бих да о томе и што више кажем, али — nomina sunt odiosa. Уз те запреке што су проузроковали лични односи треба да особито истакнем још једну околност која је такођер отежавала посао. Ве-

лика већина сарадника нису се тако савесно и тачно држали ни прописнога опсега ни уговореног рока а да би се могло с довољном сигурности рачунати на њихове приносе. Ктому су придолазиле још друге сметње, а пре свега то што није било довољно заменикâ за сараднике који су умрли или из других разлога одступили. Једном речи, искуство што сам код овог посла добио није било баш угодно. Из одговора што ми стигоше на моја прва и поновљена питања и предлоге што су се најпре тицали само приправа, па кад би се ктому могла узети још и писма што писах на разне стране, могло би се већ одатле саставити мала енциклопедија. Па опет колико је од свега тога било без користи, јер није било правог резултата. Ако доживим свршетак рата, те се опет поврате пријатељски односи међу европским народима, то ћу свакако целу ту преписку послати у Петроград Академији, нека то буду *pièces justificatives* за озбиљну вољу која ме је код тога водила. Да код мене није фалило озбиљне воље да се сав посветим овому предузећу, могу показати на посао што сам сâм свршио, то јест на моју *хисторију славенске филологије,* која сачињава врло дебелу књигу што својим спољашњим опсегом на жалост иде далеко преко граница одређених за ту задаћу. Дуго и марљиво сам радио око те компилације — радови овакве врсте и не могу друго бити неголи компилације —, и то нарочито, како већ казах [в. стр. 271], год. 1907 у Reichenau. Књига би издана г. 1910 те броји VIII и 962 стране. Па како је успех дело досада имало? Некад се говорило „Slavica non leguntur“, а сад бих ја по стеченом искуству ту реченицу могао овако исправити: „Rossica ne apud Slavos quidem leguntur“. Јер сам се за кратко време откада је књига издана могао већ више пута уверити да се је моје разлагање у *хисторији* могло с коришћу и с довољном поуком употребити, а то би се сигурно и догодило, кад дело не би било издано на руском већ на немачком језику. Жалосно, али истинито! То дабоме слабо потиче на даљи рад писца, који наравски жели да се чита што пише. О мојој су *хисторији* писали с тенденциозном антипатијом проф. *Погодин*, с мало љубазности проф. *Петровски* у Русији, симпатично *Сперански* у *Archiv*-у и проф. *Поливка* у прилогу *Národních Listů* од 8. јан. 1911, тај последњи приказ у српском изводу у *Србобрану,* бр. 278 од 11. јан. 1911; чак у *Vossische Zeitung* бр. 214 од 4. маја 1911 има нотица с похвалом и признањем.

Не могу а да не споменем и један глас на корист мога дела од човека кога ја високо поштујем (у овај час не знам да ли је жив, 25/6 1918), а то је професор славенскога права у бившем варшавском универзитету Ф. *Зигељ,* једини заступник своје струке пошто јој се *Богишић* изневери. Ја сам се са *Зигељем* познао већ г. 1872, баш када је за време мог

привременог боравка у Петрограду бранио своју магистерску дисертацију („Законъ царя Душана“). После га видех само неколико пута, особито кад сам се, идући из Беча у Петроград или оданле се враћајући, задржавао 1 дан или 2 дана у Варшави. Сматрали су га врло хуманим, концилијантним Русом, којега су признавали и сами Пољаци, уколико је то било могуће када су једна против друге две народности од којих је једна играла улогу угњетавача а друга уњетаванога. Проф. *Зигељ* писа ми дакле 10. маја 1910 из Варшаве ово писмо: „Несказано порадовало меня Ваше письмо не только тѣмъ, что Вы меня вспомнили, но и тѣмъ, что вся Ваша семья теперь поживаетъ превосходно. Недѣли двѣ тому назадъ принялъ Вашу монументальную Исторію славянской филологіи, съ которою успѣлъ за это время ознакомиться. Искренне благодарю Васъ за этотъ цѣнный даръ. Она явится необходимымъ пособіемъ не только для филологовъ, но и для юристовъ, соприкасающихся со славяновѣдѣніемъ. Я поражаюсь Вашимъ колоссальнымъ трудомъ, даже мелочныя явленія не ушли отъ Вашего вниманія. Между прочимъ я остановился на Вашихъ замѣткахъ о *Богишичѣ*. Какъ Вамъ уже извѣстно, во время моего пребыванія въ деревнѣ я ничего не вѣдалъ, что происходитъ на свѣтѣ; послѣ пріѣзда я случайно узналъ о смерти *Богишича*, а затѣмъ получилъ письмо отъ его сестры, на которое немедленно отвѣтилъ заказнымъ съ просьбою выслать мнѣ некрологъ ея брата, чтобы могъ помѣстить статью о покойникѣ въ ЖМНпр. На это мое посланіе я отвѣта не получилъ, но зато у Васъ нашелъ все необходимое. Я въ долгу передъ покойникомъ, что до сихъ поръ не написалъ о немъ; онъ вѣдь такъ любилъ, чтобъ о немъ говорили. Онъ былъ очень интересною и выдающеюся по талантливости личностью, но совершенно неспособною на усидчивый и систематическій трудъ. Что касается меня, то ознакомившись съ трудами по исторіи различныхъ славянскихъ правъ и съ важнѣйшими юридическими памятниками славянства, я пришелъ къ убѣжденію въ необходимости углубиться въ исторію права вообще и въ соціологическую литературу въ особенности. Это казалось мнѣ необходимымъ потому что въ взглядѣ на исторію права боролись между собою двѣ школы: историческая, считающая право твореніемъ народнаго духа, и соціологическая, видящая въ правѣ естественный результатъ дѣйствія извѣстныхъ силъ — кромѣ того, каждая славянская національностъ разработывала свое право со своей національной точки зрѣнія; необходимое слѣдовательство было ради единства (безъ единства нѣтъ славянскаго права какъ одного цѣлаго) открыть такую возвышенную точку зрѣнія, которая могла бы примиритъ противоположности національныхъ правъ. Пожалуй цѣлыя десятки лѣтъ уходили на изученіе различныхъ правъ, а также

трактатовъ о соціологіи; моихъ друзей, напр. сенатора *Губе* и *Дареста,* это очень раздражало, но я убѣжденъ, что мнѣ это принесло большую пользу. Только послѣ этого теперь уже законченнаго труда все славянское право представилось мнѣ въ извѣстной стройной системѣ и я могу принятъся за подготовку моего курса; небольшія мои статьи являются отдѣльными этюдами для цѣлаго. Курсъ перваго года неслыханно безграмотно изданъ моими слушателями, онъ полонъ чрезвычайныхъ ошибокъ, но всеже дастъ нѣкоторое представленіе о распланировкѣ цѣлаго. Когда онъ появится цѣликомъ, я рѣшусь послать его Вамъ. Курсъ нынѣшняго года, заключающій въ себѣ исторію польскаго и чешскаго политическаго быта, выходитъ также, кажется, въ болѣе удовлетворительномъ видѣ, онъ неконченъ за недостаткомъ времени. Въ чешскомъ правѣ недостаетъ не особенно много, но польское остановилось на исторіи шляхты во второмъ періодѣ. Такъ какъ мой курсъ двухгодишній, сводный (первый и второй курсъ слушаютъ вмѣстѣ) по 5 часовъ въ недѣлю, то будущій годъ я снова возвращусь къ первой части (введеніе и древнѣйшій бытъ) и предполагаю его печатать выпусками, изъ которыхъ первый выйдетъ скоро. Курсъ второго года я думаю предоставить печатанію студентовъ но съ моею помощью и притомъ такъ, что прочитанное и изданное, хотя и не вполнѣ удачно, повторять не стану; напр. исторію польскаго политическаго быта, начну со второго года, а чешскаго даже съ третьяго, и затѣмъ перейду въ Чехію къ праву судебному, гражданскому и уголовному въ первомъ періодѣ. Такимъ образомъ черезъ нѣсколько лѣтъ можно ожидатъ появленія уже первой части курсовъ (введеніе и древнѣйшее славянское право, по моему мнѣнію особенно важное и, пожалуй, болѣе оригинально обработанное), а также исторіи польскаго и чешскаго права. Если хватитъ жизни, то такимъ же путемъ я затѣмъ перейду къ праву южныхъ славянъ. Отсутствіе учениковъ у меня мнѣ крайне непріятно. Причину я нахожу въ мѣстныхъ условіяхъ; Поляки не склонны къ изученію славянскаго права, ибо не видятъ возможности занять въ немъ какъ цѣломъ первое мѣсто, Русскихъ почти не имѣлось до новѣйшаго времени; остаются славяне иноземные; еще въ 80-омъ г. у меня занимался Сербъ *Міюшковичъ,* я употребилъ на него много старанія, но кажется изъ него вышло не много, хотя онъ и профессорствуетъ въ Бѣлградѣ но трудовъ не издаетъ. Полякъ *Пашкевичъ,* посланный ко мнѣ Московскимъ университетомъ, оказался не особенно пригоднымъ къ ученому труду даже уже здѣсь. Теперь имѣется Хорватъ *Кострѣнчичъ,* очень симпатичный и талантливый молодой человѣкъ, я вѣрью что изъ него выйдетъ толкъ, онъ пишетъ теперь работу о Винодольскомъ статутѣ.“ Моли ме да посредујем да му Академија

шаље и даље свеске Енциклопедије и приповеда о породичним приликама.

У писму од 17. фебр. 1910 (дакле још пре горе наведенога) спомиње некролог Херменегилду *Јиречеку* који да је испао нешто преопширан).

Из овога краткога приказа читалац, ако би ови реци угледали кад света, увидеће да ја сâм нисам био задовољан како је *Енциклопедија* полагано и тешко напредовала, док није страшни рат прекинуо све везе међу „непријатељским" земљама. Бог дао да мој наследник енергичније настави дело, исправи моје слабе стране или погрешке, те се при томе благо и срдачно мене сећа (21.-11.-1917)!

24-ога априла 1908 умре од ненадне мој стари добри пријатељ В. *Богишић,* о чијим односима са мном већ сам на више места говорио у овим *Спроменима,* све на темељу његових писама. У познијим годинама писао ми је све ређе (сем ако је гдекоје његово писмо код мене пропало). Из тога остатка наше преписке хоћу да саопћим најважније. У писму од 11. дец. 1888 из Петрограда спомиње рецензију својега Законика што је П. *Ђорђевић* написао у *Бранику;* посла ми сепаратни отисак и к тому примети ово: „Opažam ovdje, da većina riječi koje on ‚охотно, не прима, управ су *из народа,* а nijesu mnome ‚izragjene'. Чисто су дакле народне *црногорске: ближика* (не близика), *братство, већиних* или *добит, добит на добит, домаћин, забава, застава* (чух ја у Црногорском Приморју и у Паштровићима у значењу залога непокретних добара, у старопољском и у садашњем пољском zastava има то исто значење); *катун, кућа* (радшта не казах задруга, можда знаће из моје расправице о инокоштини), *недостиж* (ово значи deficit и љепше ријечи за тај појам тешко је и наћи), *обир* (у пјесми), *оклад, особак.* Mislim da je tijeh opazaka dosta.

Следећа писма тичу се питања што сам ја њему управио: „Mletci 28 aug. 1895. Ja ni ovdje u lagunama ne zaboravih Vaše pitanje: da li je tek ruski izum pisati ime Božije skraćeno ili kako i Grci pisahu? Pitanje je i mene sama zainteresovalo te smišljah da ovdje, gdje ima bibliotekâ i istočnih crkava (grčka, armenska), da će se moći što o tome doznati. Prevarih se u nadi, ali to što doznah, i ako pitanje daleko ne rješava, evo Vam: komparativna etnografija pokazuje da prosti narod neće da izgovara prava imena bićâ koja su strašna i moguća, nego ih preinačuje ili drugima zamjenjuje (kuga = dobra itd.), najviše laskavim imenima i ako ima i obratnih primjera (bog = *stari krvnik* u pjesmama). Ono što se u franceskom ne smije kazati *Sacré nom de Dieu,* nego: nom du nom, nom d'un petit bon homme, za *Sacré Dieu* sacré bleu, premda ovo nisu ni psovke ni kletve, mislim da je u savezu sa prvom zapovijedi dekaloga. Nahodim u *Cantù* da su Grci, da bi izbjegli izrečno kazati θεός, pisali τετρα-

γράμματον ili λόγος. Ali Vas zanima *skraćenje* te riječi. O tome zapitah ovgješnjeg grčkog arhimandrita i evo što mi kaza: Zaista da se pisalo za θεός-θς, za θεοῦ θυ, za θεόν-θν ali on misli da je to bilo radi prostog *skraćenja* kao što su se skraćivale i druge riječi, a ne radi kakova drugoga uzroka. Ovo je njegovo mišljenje, ali mi se on sam ne čini vele učen čovjek! Ja ću Vam samo napomenuti još ovo: Vi se sjećate da se često i u grčkoj i u zapadnoj crkvi *Bog,* ili bolje *providnost,* slika kao *oko* u jednomu trokutniku ovako △. Ovo *oko* lako da je početno slovo imena Θεός. Ta Vi znate da i monogram jezuitski IHS nije drugo no skraćeno grćko Isus. Kad bi imao vremena otići u *San Lazzaro* gdje je armensko sjemenište i gdje pravih profesora ima, možda bi se moglo što korisnije doznati. Nijesam zaboravio na *Kochersalz* moga zemljaka g. dra. *Rešetara.* Jedan dobar njemačko-engleski rječnik prevodi *Kocher* sa *boiler.* A *boiler* su Gefässe zum Sieden. Dakle sô koja se dobiva durch Sieden zove se Kochersalz. Meersalz dobiva se posve drukčije, a i mineralna sô, koja se u massama nalazi (kao u rudama Wieliczke), opet drukčije. A sada nazivljem zdravlje i mir svijem obiteljima doma *Mir* u Opatiji-Voloskoj, a najviše gospoji domaćici koja me gostila i sa Erdäpfelnudeln s odličnim priganim krušnim mrvicama, i ostajem s blagodarnošću za odlično gostoprimstvo Vaš V. *Bogišić.*"

Опет из Млетака 21 септ. 1895 одговори ми на моја два писма: „Ja sam o tim pitanjima opet govorio s ljudima koji se bave s pravoslavno-crkvenim stvarima, pa evo Vam sve što iz tih razgovora mogah zaključiti: 1-vo. U Grka nema one ortografske dogme da se pravi bog piše *покрыто*, a krivi bogovi potpuno, dakle tako da je to umovanje izniklo na slovenskoj zemlji. Ovo je mišljenje grčkoga arhimandrita profesora *Korsakova* iz Kazana, Tertija Ivanoviča *Filipova,* pa i moje Wenigkeit. Prof. *Korsakov* (который велѣлъ кланяться Вамъ) misli da bi dobro bilo da nabavite, ako već nemate, jednu specijalnu studiju koja izagje u Kazanu god. 1892 ili 1893: Азбуковникъ или Толкованіе народно разумѣваемыхъ словъ. Žalibože što nije naveo ime autora. Na drugo pitanje svi ovi odgovaraju: *a)* da riječi *titla* u Grka nema; *b)* u Slovena se upotrebljavala u Zbornicima, gdje je malo svetih stvari. Još ovo: Анђео *божји* и анђео *паклени* grčki se piše jednako ἄγγελος, dok prvi se u slovenskim knjigama piše *ангелъ* a drugi *аггелъ*, pa se posljednji i izgovara bez nosovog zvuka."

Даље је једно писмо писано из Дубровника 8. јануара 1896, где пише и ово: „Milo mi je da ste zadovoljni od svoga putovanja (без сумње је мислио моје путовање по Србији) — svu pažnju i poštovanje koje ste na putu sretali, Vi ste u punoj mjeri zaslužili. Vi mi govorite i o hymnologiumu! A ne znate da sam tako zavaljen poslima svakojakim da se nemam, što no vele, kad ni prekrstiti. Ja gragje za hymnologium imam priličnu količinu, ali ponavljam, nemam vremena da to uredim. Tako

imam bilježaka i gragje za sijaset drugih poslova, pa kako predvigjam da neću za života moći sve te stvari posvršavati, trebaće da ištem drugove, s kojima bih dijelio radnju. Ako ste voljni i imate vremena, ja bih rado s Vama izdao taj hymnologium — ja bih pronašao sve materijale sa latinskim njihovim izvorima, u koliko ih pojedine pjesme imaju, pa da ih priregjujete. Za uslove bi se mi lako nagodili...“

Следе затим писма из Париза. 2-ог јула 1898 говори о фонографу (то му питање ја поставих): био је код *Rousselot*-а те је прегледао његову радионицу („fervet opus“ каже) и наглашује да за тај посао човек мора бити добро спремљен; приповеда да се *Rousselot* спрема да иде на феријалне курсове у *Марбург*, где би хтео предавати о својој специјалној струци, па нека пошаљем тамо *Решетара*. А 4 јула наставља (такођер из Париза) своје обавештавање овако: „Agentura Edisonova, kao što me uvjeriše, nema drugijeh fonografa nego za salone, za igru.“ Био је код *Verdun*-а и послао ми каталог. Био је опет код *Rousselot*-а, који хоће да са собом узме своје апарате у Марбург. Чини ми се да су сва ова питања и одговори били у вези с покушајима дра *Поповића*, који је касније збиља проучавао то питање...

На дописној карти од 5. авг. 1898 из Aix les Bains пита ко је *Simony* из Петрограда: „Je li to član Akademije, što li? Ište da mu pošaljem neki stari rukopis moje redakcije [kolekcije?], ali ja, koji kao stari bibliotekar imam neko ‚strahopoštovanje‘ pred rukopisima, neću mu ga moći poslati; to nikakva biblioteka ne radi osim iznimnih slučajeva. Ja mu mogu sličiti (sic!) korekturu s originalom этого довольно съ меня. Pišite mi je li to čovjek prigotovljen na taj posao — i sve što o njemu znate. Kaže da je bio Vaš gjak, dakle ga morate poznati.“

И последње писмо што се код мене сачувало писано је из Париза 15/1 1906 (зар није било никаквих његових писама од године 1898 до г. 1906?).[1]) Писмо гласи: Veoma sam rad što ste našli malo vremena da moga skromnoga *Fortisa* čak i pročitate! Milo mi je takođe što sam se i s našim mlađim Dalmatincima bar u nečemu srio. Les beaux esprits se rencontrent! Dalmacija je mala zemlja, pa svak svakoga pozna, bar po imenu. Za mojih mladih godina slušao sam o nekom *Nagy*, savjetniku pokrajinskog ili prizivnog suda u Zadru. To je valjda djed Vašeg đaka *Nagy*. Milo bi mi bilo kad bi u naše doba Zadar dao i kakvog slavistu, kao što je u stara vremena davao pjesnikâ. U moje se mlado doba govorilo u tonu poslovice: „Zara senza Zaratini“ zbog množine hergelaufene Bureaukraten iz svijeh krajeva svijeta. U Zadru tako reći i nema korje-

---

[1]) Накнадно нађох још једно његово писмо од 16. јуна 1903 из Париза; јавља ми да болује од упале грла и тражи даљих вести о Енциклопедији слов. филологије.

nitih urođenika. Ja, kao đak, imao sam nekoliko dobrih drugova uprav iz Zadra; odavna su se Zadrani i Dubrovčani rado družili. Sjećam se *Ivanich*-a, kome je otac bio „Ungherese", *Höbert*-a, komu je otac bio Švaba, *Staubera* idem, koji je bio otišao nekud u Galiciju kao učitelj, i *Adobbati*, sudski činovnik u Egiptu. Svi osim posljednjega naginjali su iz početka k našoj narodnoj stvari, ali pod uplivom različnih prilika ne ostaše joj vjerni; — tako *Ivanich*, postavši upravitelj zdravstvenog otsjeka kod dalm. Namjesništva i oženivši (se) kćerju zadarskoga kmeta *Trigari* (ili Trigarića, kako ga zovu seljaci), prijeđe *armes et bagage*, k protivnoj stranci. Sad su već svi pokojni. Bog im se duši smilovao! Nego nuti mene, gdje se, i ne misleći, upustih u zadarsku geneo-, bio, — etnografiju...!" Захваљује ми на сепаратном отиску из *Архива* који је код њега потпун. „Veoma sam zadovoljan, da i Vi imate ruskih papira, jer ih imam i ja. i ako ne mnogo. Ta Vi znate, kakva je utjeha socios habuisse dolorum! Imate pravo što nećete da ih prodajete za sada, to ni ja ne činim, tim više što u ovaj mah ne trebam novaca ni na udadbu kćeri, kao što je govorio pok. Niko Veliki *Pucić*. U ostalom ovo je za ove posljednje godine *drugi* udar mojim skromnim financijama, *prvi* je bio prije pet godina, kad je ono cijena spala parobrodima te se ni do danas popravila nije. Ja u ostalom i ne mislim o tome; poslovica kaže: перемелется мука будетъ. Ja već odavna ne bijah u svome lijepome zavičaju. Ali da pravo rečem i ne marim mnogo da idem, jer onamo imam nešto kućetina i zemljetina, kojima moji povjerenici upravljaju tako da se gore ne može. Kad bi dakle otišao, mjesto otpočinka i mira, našao bi jeda, dok sjedeći ovdje toga nemam. Talijani kažu: chi ha terra, ha guerra! I doista, da mi nije starina, sve bih prodao pa bih po svijetu putujući trošio i veselio se „pijuć vino i ljubeć djevojke", kako pjesma kaže. Vaš zet g. *Rešetar*, i kad spava, snijeva regbi o svojim zbirkama. On bi želio imati spisak mojih dubr. novaca — ali ga ni sam nemam zbog različnih uzroka. A međutim izvolite mu pokazati ovdje uloženi istrižak iz jednoga kataloga, pa neka se potrudi riješiti zagonetku pod br. 336 i nabaviti označeni tim brojem novac. Ako to izvrši, erit mihi magnus Apollo! I da ste mi zdravo i veselo sa svima Vašima. Starinski Vam prijan V. *Bogišić*."

С осећањем најдражег спомињања исписујем данас 11. априла 1918 ова последња писма пријатеља. За неколико дана навршиће се десет година откада је умро. Био је срећан што није доживио ових страшних времена! Ја доиста за то време нисам сасвим бадава живео, али ми је крута судбина задала две љуте ране: смрт моје миле *жене* а сада, у овом страшном рату, срах од — глада. а да и не говорим о томе да сам изгубио целу своју уштеду што сам био уложио у руске папире од вредности!

Ја сам се упознао с Иваном *Трнским* још док сам боравио у Загребу; нарочито када се је, с потпором Матице Илирске, оснивао лист *Vienac,* често сам, као секретар Матице, имао посла с *Трнским.* Али из тога времена није се код мене сачувало каквих писама, ако их је било. Тек касније, у време последњих година мог рада у Бечу иду нека писма *Трнскога,* мени управљена, која ћу да овде саопћим бар од чести. Он ми 21/7 1898 честита „Na Plitvicama“ 60-тогодишњицу мојег рођења: „Istom neki dan čitah u novinama, da na 6. o. mj. proslaviste na tišini svoju 60-togodišnjicu, ali da Vas ipak toliko Vaši učenici, koliko i naučnici svjetskoga glasa počastiše svojim čestitkama, čemu se svesrdice radujem te iskreno želim, da su se i naši zemljaci požurili čestitati Vam, kao što evo i ja, premda poslie slave, ne propuštam pripomenuti velike zasluge Vaše te prizvati Vašu 60godišnjicu svake slave predostojnom. Dragi bog bio i u napredak prijazan po nas koristnome Vašem vjekovanju te nagradio Vaš mar i trud...“

Ја опет уграбих г. 1899 прилику да *Трнскому* честитам његову 80-тогодишњицу, на што ми стиже његово писмо од 16/7 1899: „Evo na Plitvičkoj dokolici uhvatih istom horu, da Vam iz čista zraka te iz duše opojene divotom jezera dojavim hvalu i zahvalnost na srdačnoj Vašoj i Vaše porodice čestitki prigodom moje 80godišnjice. Dragi Bog namakao Vama svima stotine zgoda iskrenome radovanju, kao što se ja radostan ponosim Vašim davnim prijateljstvom i kao što će me usrećiti svaki dobar glas o Vašem hladovanju na obali sinjega mora pod Učkom. Ređajući ove redke sjećam se živo, koliko smo u plemenitoj zajednici poredali redaka ne zahtievajući nikakve nagrade. Bila je to radostna muka viti „Vienac“ cvieća zabavi i pouci, pošto je „Neven“ bio uvenuo. Ele još jedan put hvala Vam i hvala Vašemu gospodinu *zetu,* koga molim, neka mi oprosti što mu se posebnim pismom ne zahvaljujem...“

Идуће године, писмом од 5/5 1900, позивао ме је да приступим „Društvu hrvatskih književnika“, па је тај позив поновио у писму од 28. јануара 1903, па опет у писму од 25/5 1903 из Бакра. Не умем казати зашто нисам испунио ту његову жељу, али нагађам да ми је била сума превисока коју бих требао платити као оснивач друштва. *Трнски* је доживео [г. 1909] 90 година, и још увек је писао за чудо правилним рукописом. Већ би зато писмо заслуживало да се сачува у вечној успомени; ово му је садржај: „Visokoučeni i plemeniti druže i prijatelju! Ne mogu Vam opisati, koliko me obradovaste Vašom čestitkom u slavu moje devedesetgodišnjice; nije bilo nikakva gošćenja ni kod mene ni kod *Smičiklasa,* kako je on htio, nikakva dakle osobna pozivanja ni stoloravnatelja ni zdravica, nego samo iza oslova predsjednikova u Akademiji spomen moje razprave o jezičnim pogreškama i o vrednoći naglaska u pjesništvu,

pa onda čestitke Matice, književničkog, svetojeronimskog i još nekojih društava, a na koncu dra *Markovića* sud o mome pjesnikovanju, dašto povoljan, jer dakako što mu se ne svidja nije spomenuo, a veliki mi je prijatelj. Njegova gospoja i još nekoje znanice nadariše me viencima, a kraj mene sjedeći predsjednik bogoslovnog i nastavnog odjela začudio se je svečanom i napetom slušanju i burnom odobravanju pune akademijske dvorane, osobito kad je *Babić Gjalski* gotovo drkćući tielom dugovjek mi rad jačim glasom isticao. Javnošću neisticana, ali zanosom dostojna slava dovršena je predajom Vašega pisma u ruke predsjednika Akademije. Uz naklon i pozdrav moj i kćerin dragoj obitelji zahvalan sam Vaš prijatelj i štovatelj 9/5 1909 Ivan *Trnski*."

Ја сам волео да са свим карактерним људима у домовини, које сам као такове поштовао, при разним приликама ступам у односе, да им тако показујем да сам увек са свим срцем пратио судбину моје мале домовине, иако нисам био у ситуацији да чешће лично сарађујем да се нешто корисно или добро створи или постигне. Од политике сам се, истина, готово увек држао далеко, а иначе било је мало прилике да се што уради. Зато ћу овде саопћити писмо вреднога, на жалост прерано преминулог Фрања *Врбанића* које овако гласи: „Zagreb 30/12 1907. Presvijetli Gospodine! Na Vašoj dobrotnoj čestitci povodom promocije moga sina izvolite u ime nas obojice primiti našu najtopliju zahvalnost. Budite uvjereni, presvijetli gospodine, da su me Vaši redci osobito uzradovali i do suza ganuli, oni su u meni iznova učvrstili čuvstvo zahvalnosti i ljubavi, koju sam vazda osjećao prema Vama, mome nezaboravnomu i dobromu učitelju. Dao dobri Bog, da se Vaša želja ispuni a moj sin da u ljubavi i požrtvovanosti prema domovini bude daleko bolji od mene. Ovom prilikom dozvolite mi, da Vam prigodom nove godine izrazim moje najtoplije želje. Neka dobri Bog blagoslovi Vas i sve Vaše mile i drage; neka Vam i u napredak dade snage i zdravlja, da širom svijeta još mnogo godina budete mogli pronositi slavu Vašega sjajnoga imena na čast i ponos domovine naše. A sada mi dozvolite još jednu. Boraveći opetovano na saboru u Budimpešti kanio sam više puta poći u Beč u jednu svrhu, da se s Vama porazgovorim te Vas potanko i pouzdano izvijestim o našim prilikama, znajući da bi Vam ovakve informacije dobro došle. No nisam se usudio to učiniti u jednu ruku, jer nisam znao bi li Vam ovakav posjet bio ugodan, a u drugu ruku, jer sam se bojao da time ne dam povoda kojekakvim možebit i neopravdanim kombinacijama. Nu za slučaj kad biste, presvijetli gospodine, držali da bi ovakav moj posjet mogao biti od kakve koristi po naše političke prilike, ja ću drage volje, a da o tom naravno nikoga ne obavijestim, jedne nedjelje, kad budem u Pešti, skočiti u Beč, da se uzmognem s Vama poraz-

govarati. Primite, presvijetli gospodine, izraz odličnoga štovanja od Vašega do groba zahvalnoga učenika Frana *Vrbanića*."

Чини се да су се биле створиле неке криве представе о мојим тобоже интимним односима к барону (касније грофу) *Aehrenthal*-у, па је ваљада и вредни *Врбанић* мислио да бих ја, саопћујући његове информације *Aehrenthal*-у, могао вршити повољан утицај за моју домовину Хрватску. Сигурно сам му на то сасвим трезно одговорио, па зато није ни долазио у Беч! Ја ћу даље [в. стр. 292] на једном примеру показати да су моји односи к *Aehrenthal*-у били сасвим прости. Он ми је доиста једном казао: „Wir müssen die Bedeutung Agrams heben", по чему би се могло наслућивати да је већ тада мислио о анексији Босне а вероватно и о томе да се те земље споје с Хрватском. Али он је био преслаб да би сломио отпор Маџара. Ваљада је он то увиђао и зато манио се и сваког покушаја. Ја се само сећам да је једном (не знам више којом приликом) рекао да се на жалост природно решење не врши увек равним и најкраћим путем него иде свакојаким завојима. А кад већ говорим о њему, треба да споменем један пример слабог карактера Хрвата у националним питањима. Кад сам једном био у Петрограду, док је *Aehrenthal* био тамо поклисар, посетих га један пут, те бих од њега позван на доручак. Осим њега и његове госпође био је на доручку и *Мусулин*, којега ми *Aehrenthal* представи као мога земљака. Па тај земљак није проговорио са мном ни речи хрватски, тако га је мало на то срце терало! Би ли Маџар пропустио ту прилику да даде одушка својој љубави за матерински језик? Слаби су, да слаби су моји земљаци — што се више дижу, тим су слабији.

Аустрију често зову царством невероватности. Каква ту питања избијају, нарочито у политичком животу! И ја сам каткада морао, са знањем што је код мене било, или за које се мислило да га код мене има, учесвовати при решавању таких питања на која је тешко одговорити, или која спадају под други суд неголи је чиста наука. Тако ме је 5. дец. 1907 председништво посланичког дома питало да ли је руски језик код нас (нарочито у Галицији) земаљски језик. Ја сам на то морао приказати генезу целога питања и изјавити да учење и неговање рускога језика у неким галичким круговима заузимље отприлике место као н.пр. француски језик у вишим друштвеним круговима. Одговор је дакле био више негативан неголи позитиван. Ја казах: статистика би нас морала научити колико људи међу галичким Русинима уче и негују великоруски језик.

Пред више од годину дана, то јест 25. септембра 1915 г. — да то одмах овде надоведем, — бих упитан од министарства унутрашњих посала (преко министарства просвете) што мислим

о имену „украјински“ језик. Допис гласи: Von ruthenischer Seite wird der ausschließliche Gebrauch des Namens Ukrainer als officielle Bezeichnung für die Angehörigen des ruthenischen Volksstammes angestrebt. Diese Bestrebungen finden ihre Stütze in einer Denkschrift der Szewczenkogesellschaft in Lemberg, worin der Versuch unternommen wird, den Nachweis zu erbringen, daß unter der Landschaft „Ukraine“, von welcher der Name Ukrainer abgeleitet wird, einst sämtliche von den Ruthenen bewohnten Landesteile, insbesondere auch ganz Ostgalizien verstanden worden seien und daß der seit den 1860 Jahren aus Russland in Österreich eingedrungene Name „Ukrainer“ die einzig richtige Bezeichnung der Angehörigen des ruthenischen Volksstammes und in der ruthenischen Literatur allein gebräuchlich sei. Da nach dem allgemeinen Sprachgebrauche und auch in der nicht ruthenischen Literatur unter „Ukraine“ zumeist nur der südwestliche (требало би да се каже „südöstliche“?) Teil Rußlands verstanden zu werden pflegt und für die Beurteilung der in Rede stehenden Bestrebungen nicht zuletzt auch die Lösung der Streitfrage über den ehemaligen geographischen Begriff der Landschaft „Ukraine“ und die größere wissenschaftliche Berechtigung der Bezeichnung „Ruthener“ oder „Ukrainer“ für die in Österreich angesiedelten Angehörigen des ruthenischen Volksstammes maßgebend erscheint, hat sich das Ministerium des Inneren eine fachmännische Mitteilung, ob, beziehungsweise seit wann der Name „Ukrainer“ in der Tat in der ruthenischen Literatur und Sprache in Österrelch allgemein gebräuchlich ist, erbeten. Ја сам на то питање врло опширно одговорио те разложих да се наши Русини баш тим именом најтачније означују, а име „украјински“ по хисторичком развитку галичким Малорусима (Русинима) никако не припада, да су га, под утицајем покрета у Русији и одушевљења за то име, једноставно одакле преузели, да се не би прекинула веза што спаја руске и галичке (па и буковинске) Малорусе. У аустријском министарству, у којему се чини да се гоји нада да ће се украјинством једном цели југ Русије привести у ближи однос к Аустрији, нису смели да се противе имену „украјински“; толико кураже немају. Наши Руси имају потпуно право да се хватају за име „украјински“, кад им прети опасност да буду припојени ново основаној пољској држави. Ако се једном у Русији реши украјинско питање, тада ће наши „Украјинци“ (у Галицији и Буковини) ступити према великој самосталној Украјини отприлике у исти однос у којему је према Италији талијански јужни Тирол или Трст.

Пре него пређем на годину 1908, у којој сам завршио свој рад у универзитету, хоћу да проговорим о лепој научној задаћи, коју је прихватила Академија наука у Бечу, а код које сам и ја свој део допринео. Пошто је *Treitl*-овим тестаментом Царска академија добила леп годишњи приход, од

којега математичко-природњачки разред може две трећине годишњих камата, а филозофско-хисторички разред једну трећину употребљавати у научне сврхе, би по настојању мојему и покојнога члана и потпретседника *Хартела* г. 1897 састављена комисија под именом „Kommission für die historisch-archeologische und philologisch-ethnographische Durchforschung der Balkanhalbinsel“, која се укратко зове Балканском комисијом а дели се на два отсека — антикварски и лингвистички. Откада комисија постоји ја вршим функцију старешине лингвистичког отсека. Ја сам се старао да добијам ваљаних сила за проучавање славенских народа Балканскога полуострва, који су тамо у већини. Досада су у томе смеру дали приносâ професори *Решетар, Милетич, Брок* (Brock) и *Хиртл,* а очекују се даљи приноси од проф. *Мурка.* Потпорâ без успеха дала је комисија дру *Пекмези* (за арбанашки језик) и дру *Аранци* (за далматинску дијалектологију). Надати се је, када престане рат те народи буду опет у миру живели један до другога, да ће се и надаље у којечему проширити наше познавање народа на балканском полуострву. Како, уз Славене, на Балканском полуострву живе и Грци, Румуни и Турци, то су даване потпоре и за грчки језик проф. *Kretschmer*-у и *Dieterich*-у, за хиспаниолски проф. *Субаку* и дру *Wagner*-у, за турски језик бугарскому лектору *Гаджанову,* од којих су досада дали своје приносе *Kretschmer* и *Dieterich,* док *Субак, Wagner* и *Гаджанов* нису још.

Па још нешто. Моји односи к бечкому министарству просвете били су за првих десет година моје активне службе много живљи неголи касније, а најживљи док је министром био *Gautsch,* који је у мене имао велико поверење; то је мене веселило, али сигурно нисам зло употребљавао. Сваки пут кад је требало попунити коју славистичку катедру тражило се је моје мишљење о односним кандидатима, па како је моје објективно изнашање разлогâ, што су говорили за неког кандидата или против њега, осведочавало, то сам својим мишљењем постизавао жељени резултат. Тако је било код *Јиречека* за Беч, код *Штрекеља* за Градац, код *Колессе* и *Студинскога* за Лавов, код *Козака* за Черновце, код *Поливке* и *Пастрнека* за Праг. Често сам био питан и када су се давале субвенције (н.пр. за *Калужњацкога* у Черновцима). Тражило се је моје мишљење и о појединим делима или предложеним плановима (н.пр. о *Левецову* делу о словенској ортографији, о наставном плану за хрватски језик у далматинским средњим школама г. 1905, итд.). Тражило се моје мишљење и о томе, би ли се од проф. *Јиречека* купили неки славенски рукописи. Кад пак бивши директор Дворске библиотеке *Zeißberg* није хтео да купи збирку рукописа што му се је од приватне стране нуђала, под ништавим изговором да нема никаквих докумен-

тарних гаранција о провенијенцији тих рукописа, ја купих од односнога човека, мислим, три славенска рукописа, али их уступих петроградској Јавној библиотеци, будући да није било изгледа да би их могао сачувати код нас у монархији. Један сам од тих текстова описао у Академији, па и један рукопис из *Јиречекове* збирке, да барем тако остане њихов траг у Бечу.

Овом приликом споменућу да сам у погледу садржаја описао и леп рукопис *Кузме Индикоплова* који ми је послан из Београда; тај је опис послан у Београд, где се можда још сада налази у бившој канцеларији београдске академије, ако није пропао за овог страшног рата. Сам рукопис сада је у дворскога саветника проф. *Strzygowskoga,* за којега се можемо надати да ће га касније поштено вратити у Београд. (Каснији додатак 17.IV.1923: Мој опис рукописа Козме Индикоплова и оцена српскословенског, из руског проистеклог текста, ипак је издан г. 1922 у *Споменику* београдске академије заједно с уметничко-хисторичком расправом што ју је написао *Molè.*).

Још нешто. Београдска академија и српско министарство народне просвете више су пута исказали жељу да се на њихове трошкове изда друга, још несабрана књига Копитаревих *Kleine Schriften,* У ту сврху купише од Миклошићева оба сина све егземпларе што су остали од прве књиге тога дѐла, који бише послани у Београд још пре неголи је букнуо рат. Да ли су ти егземплари у Београду сачувани или су тамо пропали, не знам. Али зато могу казати да сам на трошак српске владе по једном нижем универзитетском чиновнику у Бечу дао преписати цели материјал за другу књигу од *Kleine Schriften;* па се тај препис, који је приређен за евентуално издање, налази сада код мене — он чека да се срећно реши српско питање после овога страшнога рата који још увек неће да се сврши. Хонорар за препис ја сам платио, па је зато цели преписани материјал сада својина Српске академије у Београду. (Пошто се је рат свршио требало је да ја штампам текст код *Holzhausen*-а, али кад предложих прорачун и замолих да ми се дозначе новци, не добих одговора. И тако рукопис је још увек код мене! Каснији додатак од 17.IV.1923).

До последњих година био сам члан комисије за уметничке штипендије („Ständige Kunstkommission"); у комисију бих позван као члан 13. марта 1887, а мој је посао био да прегледам и оцењујем молбе које су стизале с белетристичким прилозима из области свих славенских језика ове половице царевине. После су преузели ту задаћу *Резек* за чешку белетристику а *Ćwikliński* за пољску, тако да мени остадоше само молбе с прилозима из русинске, словенске и хрватске литературе. Ако моје оцене нису свршиле у кошару, износиле би прилично велику хрпу актâ. Зато ми нико никад није ни

захвалио, као да сам био дужан то радити. Иначе мило ми је да сам две госпође, Чехињу *Краснохорску* и Малорускињу *Кобиљенску*, својим рефератима препоручио, те да сам их помогао да су више пута добиле штипендију коју су потпуно заслужиле. Али нисам увек својим препорукама имао среће ни успеха. Тако нисам могао код министра *Bylandt*-а ништа да постигнем у корист *Baudouin*-а *de Courtenay*, те његова хонорарна професура у Кракову није могла бити више продужена пошто је измакао рок. Нисам имао успеха ни код тадашњега министра просвете *Stürkh*-а кад сам се заузео за словенске ђаке који су учили или хтели да уче у загребачком универзитету, али то је од части скривила млитава интервенција хрватске земаљске владе; она није умела да своје автономно право брани од пресезања угарске владе. Као праву своју заслугу држим пак што је с једне стране био позван у Беч *Јиречек* (који је на жалост пре неколико дана умро), да тако славистику заступају два професора, а с друге стране што је било могуће у Прагу створити другу професуру славистике (*Пастрнек* и *Поливка*). Моја споменица, коју сам у томе смислу саставио, није нашла милости код министра финанција *Пленера*, али министарство (под *Rytner*-ом) даде *Пастрнеку* одмах, чим се овај одлучи да пренесе своју доцентуру у Праг, уз професорску титулу и налог да држи предавања уз ремунерацију, па се одатле, тако рећи, автоматски после неколико времена разви права редовна професура. Ја сам тиме хтео са своје стране да учиним све што је могуће да покажем да бечка славистика хоће да живи са својом прашком у најлепшем споразуму! Не само код куће радо се је слушао мој глас у чисто научним питањима него ни иностранство није зазирало од тога да тражи моје мишљење, н.пр. 14. фебр. 1895 примих из Кристианије ово писмо: „Hochverehrter Herr Professor! Im Namen unserer historisch-philosophischen Facultät und in meinem eigenen Namen danke ich Ihnen bestens für Ihr Schreiben, worin Sie sich über den Herrn Cand. mag. Olaf *Broch* gütigst geäußert haben. Am Schluß Ihres Briefes richten Sie an mich persönlich Worte, die mir um so mehr werth sind, als ich, obgleich mit den slavischen Sprachen nicht fachmässig vertraut, aus Ihren Schriften reiche Belehrung und auch für meine Studien vielseitige Anregung geschöpft habe. Erlauben Sie daher, daß ich Ihnen hier meine Dankbarkeit und Verehrung ausspreche. Ergebenst Ihr Sophus *Bugge*“.

Када, после смрти *Bühler*-ове, бејаше говор о томе да се позове проф. *Jacobi* из Бона, ја сам се с њиме дописивао, али на жалост без успеха. Иначе ствар би се разбила због потешкоћа са стране министра финанција, док је у овоме случају министар финанција био предусретљивији. У мене је писмо од 17. авг. 1898, потписано од министарског конци-

писте Рудолфа *Славика*, у којему се каже: „Im Auftrage Seiner Exzellenz des Herrn Finanzministers beehre ich mich, Euer Hochwolgeboren mitzutheilen, daß Seine Exzellenz den Akt betreffend die Berufung des Professors dr. Hermann *Jacobi* in Bonn an die Wiener Universität ganz im Sinne Ihres Wunsches vidirt hat".

Поткрај мојег рада у универзитету била је прилика да се Семинар за славенску филологију, што сам га ја створио, прошири у још већи институт, кад би мој тадашњи колега *Јиречек* имао за то више смисла и добре воље. Кад је наиме *Liechtenstein* (бивши аустријски поклисар у Петрограду), у сврху да промиче проучавање хисторије Русије и Источне Европе, за скупе новце купио велику библиотеку *Билбасовљеву* те је даровао бечкому универзитету, при чему је посредовао његов штићеник др. *Uebersberger*, ја сам хтео да се та нова дарована библиотека споји са семинарском библиотеком а да се Славенски семинар раздели у два одељења — један филолошки а други хисторички, при чему сам, будући да сам ја био већ при крају мојег деловања, помишљао да би требало да проф. *Јиречек* буде директор проширеног института. Проф. *Јиречек* није подупирао мој план, већ је заједно с дром *Uebersberger*-ом мислио да је боље да се оснује свој Институт за хисторију Источне Европе који ће бити сасвим неодвисан од Славенскога семинара. Тој жељи ја се нисам хтео, ни могао, противити, премда ми је било врло тешко одрећи се лепога плана да се уреди велик институт. Ово овде износим намерно, јер хоћу да се зна да нисам ја крив да се је изгубила тако лепа прилика.

[XXVIII.]

Своју, овде јако проширену биографију у *Адамову* сам после неколико дана прекинуо (код 18-ог табака првашњега рукописа), те сам је донекле наставио тек после 10 година (28. јула 1907). Понављам сада речи што сам тада при крају казао: „Сада сам у 70-ој години живота (данас је 18-сти јула 1907), у последњој мојега универзитетског рада. За чудо, поткрај мојег деловања број мојих слушача јако је порастао, па није ни попустио мој интерес за предавања, која ја држим с истом ревности као пред 30 година. Двадесета година што овде делујем у Семинару прошла је без икакве свечаности; а наиме не волим особито свечаности ни јубилеје. Уверен сам да ће се људи мене сећати с већим признањем можда тек после моје смрти, а можда и неће! Сваки човек има своје слабе стране, па тако и ја, али опет мислим да могу казати сасвим мирне душе, и без икакве преузетности, да сам ипак учинио доста на овоме свету и да нисам живео сасвим узалуд; можда ће се то једном признати. Истина, не могу се похва-

лити захвалношћу оних, којима сам учинио што добро. Је ли млохавост старости или понос, који неће да истиче своје властито „ја“ — сам не знам, али осећам да се врло често и радо нису обазирали на ме и онде где бих свакако имао право да ме узму у обзир. Не могу се, истина, тужити да ме нису поштовали, али осећам да сам ипак у Бечу многима, баш таквим којима би требало да сам врло близу, сада, после више неголи двадесет година, исто тако туђ као што сам некад у седамдесетим годинама био у Берлину. Нарочито ових последњих година, када је јавни живот у Аустрији растрован и разрован националним расправама, немам никаквог националног ослона. С домовином сам већ од дугог времена прекинуо готово све везе, моје идеје не могу се више ограничити на преузак простор, како би требало да буде по жељи многих мојих негдашњих земљака — а у овдашњој јавности сматрају ме опет само као Славена, па зато и као тихог, иако не гласног противника немства, поред тога што га ја искрено и високо поштујем, уколико се не противи праведним захтевима ненемачких народа у Аустрији, што на жалост тако често бива, да је сада неслога правило а сложни рад редак изузетак. Камо то води, то само добри Бог знаде!

Те сам речи написао г. 1907, па сада још, после даљих 10 година, што ми је провидност дала да их спроведем у потпуном здрављу, не могу нажалост да у њима ништа мењам нити ублажујем. Што се тиче мојег здравља у дубокој старости од 80 година, које ја с искреном захвалности примам као можда незаслужени дар милосрдне провидности, упућујем на *Narodne Novine* год. LXXXII, бр. 158 од четвртка 13. јула 1916, где неко у фељтону „Kako ćeš provoditi starost“ спомиње и мене као пример: „No što da tražimo u tudjini fizičku snagu, koju je očuvao samo duševni rad, kad imamo svoga Vatroslava *Jagića*. Približio se evo već 80-oj godini, pa danas radi s istom intenzivnošću kao prije 40 godina. Ni na rukopisu mu se ne razabira fizička klonulost“. К тому бих напоменуо да рука још увек читко пише, али је зато јако ослабио и вид и слух. Осим тога још је неко у *Obzor*-у, бр. 182 од 6. јула 1913, написао у фељтону за мој 75-ти рођендан врло симпатичан чланак „Vatroslav Jagić. K sedamdesetpetgodišnjici rodjenja odličnog učenjaka“; ја сам се тому тако зачудио да сам тај број сачувао као неку реткост! Затим сам опет г. 1915 (25-ог априла) наставио нешто својим причањем, одакле ћу овде да изнесем ове речи: „Откада написах последње ретке опет прође готово 8 година. Сада ћу (данас је 25. априла 1915) покушати да наставим за неколико редака. Најважније што се је за то време догодило без сумње је то, да сам г. 1908 оставио универзитет, што је прошло без икакве церемоније, то јест ни ђаци ни колеге нису ничим дали разумети да жале

што иступам из њихова круга. Већ у последњим месецима г. 1907 (грешком сам у првом концепту био написао да је то било г. 1908) већина мојих колега јасно показаше да из националне необјективности немају поверења у моје жеље у погледу попуњења моје катедре. Док сам ја у првоме реду мислио на оба овдашња изванредна професора истога предмета, господа у факултету нису хтела да о томе ништа знаду. Један део је хтео (али само за кратко време) да доведе у Беч проф. *Мурка* из Граца, што већини није било никако право, него је радије тражила Немца. А тада се пре свега морало помишљати на *Бернекера* у Прагу, којега бих и ја, као знатног младог научника који много обећава, без приговора примио, кад би се само усто помишљало и да се промакну овдашњи изванредни професори истог предмета. Али антипатија против Славена, која се је у бечком универзитету и иначе на различите начине и у разним приликама показивала, довела је овога пута факултет до сасвим неправилних и једностраних закључака: он предложи само *Бернекера* а одби ма које промакнуће изванр. професора *Решетара* и *Вондрака*. Овај очевидно неоправдани и једнострани закључак факултета изненади и само министарство. Било је толико опће аустријске свести да се није могло одобрити неправедно потпуно запостављање ваљаних домаћих заступника предмета. Тако се разбише и преговори с *Бернекером,* који је можда и сам схваћао потешкоће тако једнострано створеног стања ствари, те је примио позив пруске владе за Вратиславу. Дуже времена тражио се затим, као Диоген светиљком, други који слависта који није Славен, док није цела ствар, како се чини под притиском министарства, окренула другим путем, који је по мојему мишљењу био једини разборит, те оба изванредна професора бише, како је од самог почетка била моја жеља, од комисије предложени редовним професорима предмета, од факултета изабрани а од владе потврђени.

Овде се опет прекида (испустивши једно место које нећу да поновим) наставак мојих *Спомена* што сам га започео у априлу 1915. Сада ћу — а већ је десета година откада је то било — још нешто да споменем о последњој години у којој сам радио у универзитету (т.ј. о г. 1908) и оставио га. Као што обично бива, испрва био сам и ја позван у комисију која је имала да већа како ће се попунити катедра што је остала после мене слободна. Ако се не варам, ја сам и био у прве две седнице комисије, али већ код друге осетих да је моја назочност сметала члановима комисије. Кад ме дакле после неколико времена посети декан (проф. *Becke),* ја га отворено упитах не мисли ли да моја назочност спречава комисију да створи некакав закључак. А кад ми он то искрено потврди, изјавих му да нећу више учествовати у већању ко-

мисије или факултета. Ја одржах реч, па све што је после свршено у погледу попуњења учињено је а да мене није било код тога и без мога суделовања. Стога нисам био посвећен у тајне које су се одиграле иза кулиса, па ни данас не знам што је касније натерало факултет да без даљега противљења ствар реши онако како што је извршено. Са своје стране додаћу само то да сам и грофу *Stürkh*-у, у једној седници Леонова друштва, исказао своје чуђење како факултет посвуда тражи једног slavistu а само отмено или, боље рећи, неправедно игнорише оба најближа домаћа господина, па и барону *Bienerth*-у писмено приказах целу ствар, при чему се нисам жацао да поступање факултета карактеришем као једнострано и партајско. Доживео сам задовољство да је моје мишљење победило, и то, као што мислим да могу још и сада казати, не на штету науке и не на нечаст бечког универзитета. А што је факултет сасвим игнорисао мој иступ из универзитета, то сам мирно поднео, јер није могло да науди мојему гласу у науци.

Прича се позната анегдота о професору који се је, пошавши у пензију, преко сата када је обично предавао шетао око универзитетске зграде. Ја могу мирне душе казати да ми предавања нису фалила нити сам за њима жалио. За гдекојега колегу то је можда био тежак ударац, али ја сам увек имао у својој библиотеци довољно помоћи, тако да сам ретко што требао и из библиотеке Славенскога семинара што сам га створио. Има доиста можда много истине у речима мог милог покојног колеге *Heinzel*-а, који једном духовито рече, да код усменога предавања у глави предавачевој каткада се породе крупне мисли које га натерају да преиспита оно што каже те га чешће доводе до нових истраживања. Али ту корист богато накнађава време што се добива не предавајући. Па тако могу казати да нисам осећао као неку *capitis deminutio* што сам оставио универзитет, уколико се тиче права да држим предавања. При томе се сећам разговора с *Хартелом*, који је већ тада био бивши министар, код тадашњега главнога секретара [бечке Академије] В. *Ланга*. Настао разговор о граници старости код професорâ (о навршеној 70-ој години живота), за коју се говорило да ће се увести и у Немачкој. *Хартел* тада рече да се је надати да Немци при томе неће створити тако глупе („dumme“, како сам каза) одредбе какве су код нас где се професор, када наврши 70 година, не само замењује свежом млађом силом, што је сасвим у реду, него се још некако и избацује из факултета. Ја сам уз њега пристао, само што сам у себи мислио да је, док је био министар, имао доста времена да једном новелом ублажи оштрину законских одредаба. Тога он није учинио, штавише кад сам једном у буџетској комисији Господскога дома као известилац

за високе школе истакао из властитога искуства потешкоће којим је узрок наша граница старосги при позивању врсних сила из Немачке, није ми као министар умео да ништа боље одговори него што сам и сâм већ знао, то јест да се закон мора вршити док постоји.

У друштвеноме погледу ја сам се у Бечу само првих година сасвим добро осећао, па сам и учествовао у разним забавама и друштвима (у баловима академске омладине и јуристâ, у Слав. беседи, разним слав. ђачким друштвима), него, како је познато, доскора се у Бечу појавише напети национални односи; стога, будући да сам ја увек желео да по могућности посредујем међу противним странама, дођох у непријатан положај да седим међу две столице — за једне био сам превећ велики Славен а за друге премало. Често сам у себи испоређивао Беч с Берлином, па сам увек налазио да је у томе погледу стање у Бечу горе. Док су се у Берлину задовољавали — барем је то тако било г. 1874—80 док сам ја тамо боравио — да ја, који сам дошао из славенскога света, искрено штујем цело немачко биће (особито северно немачко), то сам то мирно схваћање у Бечу све мање осећао што сам дуже у њему живео. Са искреним жаљењем морао сам констатовати да, тако рећи, сваким даном расте отуђивање међу немачким и ненемачким, нарочито славенским народима у монархији. У бечкој штампи, уз једва какве изузетке, сваки се је сукоб, који је ма где настао, претерано приказивао, а кривња се је, наравски, увек бацала на Славене; тако н. пр. кад год би се сукобили Чеси и Немци, или Немци и Словенци, или Талијанци и Хрвати или Словенци — увек су Славени били криви, док су се једноставно игнорисали или премучавали појави душевнога и културнога живота Славена који су могли помирљиво утицати, те су се зато могли и спомињати с признањем и с одобравањем. Тако је бечка штампа сасвим једнострано обавештавала широку публику, тако звано јавно мишљење, или га је баш варала — није му ништа казивала о добрим странама, којих ипак има код сваког народа, али је зато двапут подвлачила све што је било слабије и несимпатично. То непожељено отуђивање ширило се све више, те му се није могла отети ни висока интелигенција универзитетских кругова. Нико не трпи од тога толико колико људи с концилијантном нарави и мирољубиви, у које сам и ја увек желео да ме броје. Често сам код тога мислио на Берлин, где су до мене држали збиља много више неголи у Бечу, можебит и стога што сам у Берлин био позван из Русије, а у Берлину су имали, из разумљивих разлога властите користи, увек некакав респект пред Русијом. Сада ће ваљада то бити друкчије!

Смем устврдити, а да сама себе не хвалим, да нисам ни-

када тражио протекцију виших лица нити се о њу отимао. Чак и кад сам се случајно упознао с кимегод који би свој високи упливни положај могао употребити за мене, нисам се никада тиме окористио за себе лично, напротив био сам спреман да тај уплив употребим у корист некога другога, ако се је радило о ствари или о послу што ми се чинио вредним да се препоручи. Тако је било у мојему одношају с поклисаром а касније министром спољашњих посала бароном а после грофом *Aehrenthal*-ом. Ја сам га познавао од почетка осамдесетих година у Петрограду, али ја му се нисам наметао, нити сам превећ слободно с њим говорио, и нисам му исказивао каквих личних жеља. Не знам више како је до тога дошло да сам га г. 1893 из Беча питао за Адолфа (= Мирослава) *Добрјанскога* (Dobryansky), те се за њега заузео, не би ли се смео вратити у Аустрију, односно Угарску. Накнадно сам нашао (16. IV. 1918) међу својим папирима писмо *Добрјанскога,* с чега сам покушао да интервенирам код *Aehrenthal*-a, па ће можда бити добро да се и то писмо придружи актима мојих *Спомена*. Писмо овако гласи: „Глубокочтимый Игнатій Викентьевичъ! Много времени минуло съ тѣхъ поръ, когда я имѣлъ счастье бывать въ Петербургѣ въ Вашемъ гостепріимномъ домѣ и быть можетъ Вы уже и позабыли про своего покорнѣйшаго слугу и земляка по происхожденію изъ земель короны св. Стефана. Но помня какъ сочувственно Вы всегда относились ко мнѣ, и какъ охотно Вы всегда помагали всѣмъ нуждающимся въ Вашемъ совѣтѣ и въ Вашей помощи, я рѣшаюсь прибѣгнуть къ послѣдней. Беру на себя смѣлость надѣяться, что Ваше Превосходительство не откажете мнѣ въ Вашемъ вліятельномъ содѣйствіи. Просьба моя состоитъ въ слѣдующемъ: какъ Вы быть можетъ помните, Австрійскіе суды во время львовскаго политическаго процесса 1882 года помѣстили меня въ списокъ обвиняемыхъ и даже издали противъ меня ссыскную. Тогда же выяснилось, что изъ за пограничнаго конфликта (своего рода маленькое Закопане) Перемышлскій окружной судъ издалъ противъ меня ссыскную еще тогда, когда я мирно проживалъ въ нашемъ Габурскомъ (Habura) имѣніи и не имѣлъ въ виду уклоняться отъ какой бы то ни было отвѣтственности, передъ компетентными Венгерскими судами. Хотя мой отецъ и всѣ обвиняемые изъ за сношеній со мною лица въ свое время были оправданы Львовскимъ судомъ присяжныхъ, тѣмъ не менѣе упомянутые „Steckbrief"-ы не отмѣнены. Правда, около 84—85 года, тогдашній Варшавскій Австро-венгерскій консулъ бар. *Краусъ* сдѣлалъ мнѣ предложеніе уладить мое дѣло, я охотно согласился на это — но не вышло ничего. По словамъ бар. *Крауса* „konnte man mit den lieben Ungarn nichts ausrichten". Хотя я не могу понять, при чемъ здѣсь Венгерское правительство, тѣмъ не менѣе я

не сомнѣваюсь, что баронъ говорилъ правду. Вѣдь онъ самъ вызвался устроить дѣло. Правда, во время Львовскаго процесса Венгерское правительство написало въ Львовскій судъ, будто я вслѣдствіе столкновенія съ гонведами находился подъ слѣдствіемъ и бѣжалъ въ Россію, но вѣдь это полнѣйшая и безосновательная ложь. Я въ 1871 году въ Унгварѣ дѣйствительно былъ смертельно изрубленъ отрядомъ гонведовъ, противъ меня въ дополненіе было начато еще дѣло о „Majestätsbeleidigung", оно было дотянуто до ближайшихъ выборовъ въ парламентъ, но за этимъ оно было прекращено — „aus Mangel an Thatbestand". Послѣ этого я проживалъ до 1879 года въ нашемъ имѣніи въ Земплинскомъ комитатѣ и выѣхалъ въ Россію по легальному паспорту. Въ 1881 году я посѣтилъ свою родину и являлся властямъ предъявляя имъ паспортъ съ обозначеніемъ моего служебнаго положенія чиновника м-ра В. Д. За вѣрность всего сказаннаго ручаюсь своимъ словомъ. Въ настоящее время для меня желательно бывать въ Австро-Венгріи. Моя жена лечится, ей побывавшей уже въ Кудовѣ и Ельстерѣ совѣтуютъ врачи Франценсбадскія воды и проводить лѣто въ горахъ. Да это и мнѣ было бы полезно. Кромѣ того мое присутствіе въ имѣніи по временамъ требуется и дѣловыми соображеніями. Насколько мнѣ помнится, Ваше Превосходительство дружны съ барономъ Эренталемъ, который нынѣ играетъ видную роль въ министерствѣ иностранныхъ дѣлъ. При его посредствѣ и благодаря высокому положенію, которое Вы теперь занимаете какъ пэръ Австрійской Имперіи, Вамъ, глубокоуважаемый Игнатій Викентьевичъ. если Вы только пожелаете, легко будетъ уладить мое дѣло. Насколько мнѣ извѣстенъ баронъ Эренталь по его Петербургской дѣятельности, то это тонкій дипломатъ, который хорошо пойметъ, что выхлопотавъ мнѣ амнистію онъ этимъ окажетъ услугу не мнѣ одному. Вѣдь безоружить врага, хотя бы онъ принадлежалъ къ числу самыхъ слабыхъ, это никогда не лишне. На всякій случай сообщаю, что въ настоящее время я уже второй годъ состою при оберъ-прокурорѣ Св. Синода со служебными правами и преимуществами чиновника V класса и большую часть года проживаю въ г. Холмѣ, центрѣ такъ называемаго уніатскаго вопроса. Политическими дѣлами я не занимаюсь, не занимаюсь и дѣлами Славянскаго благотворительнаго общества. (Иду затим поздрави и препоруке.) Мірославъ *Добрянскій* 23 августа 1893 года, г. Холмъ Люблинскій". Мени овај *Добрјански* није уопће био симпатичан; у Русији је морао играти врло мало угледну ролу, н.пр., како сам чуо, узиман је за то да наговара чешке колонисте у јужнозападној Русији да приме православље, али је то, како мислим, кукавно свршило. Сада је тај Мирослав *Добрјански* хтео, мислим само на неко време, да дође у Угарску, а зато је требао нарочиту

дозволу. Ја дакле писах из Беча поклисару у Петрограду барону *Aehrenthal*-у, те га молих да буде тако добар посредовати. На то примих 15/27 септ. 1893 овај својеручни одговор: „Ich habe Ihre sehr freundlichen Zeilen vom 10 d. M. richtig erhalten und mich beeilt, nach Wien zu schreiben. Mir stand kein anderer Weg zu Gebote, als durch das Ministerium des Aeußeren die Angelegenheit des Herrn Adolf *Dobrjanski* vertraulich untersuchen zu lassen. Es wird sich nun zeigen, welche Gravamina gegen den Genannten vorliegen und ob die angesuchte Bewilligung zur freien Rückkehr in die Heimath, im besonderen nach Ungarn gestattet werden kann. Ich werde nicht säumen, die erhaltene Auskunft unverzüglich zu Ihrer Kenntniß zu bringen. Recht sehr habe ich bedauert, daß die Cholera Sie vor der Reise hieher sicher abgeschreckt hat. Die Epidemie tritt sehr milde auf und in den Kreisen der mehr oder weniger civilisierten Menschen ist man so gut wie sicher...“

Сад је 28 септ. (10 окт.) 1893 стигла очекивана обавест из Беча, коју ми поклисар саопћи својеручним писмом. Мислим да сада (после толико година) не чиним криво, ако је уврштам у ове своје Спомене. Писмо гласи: „Verehrter Herr Hofrath! Nach den mir aus Wien zugekommenen Informationen wurde Miroslav *Dobrjanski* nicht allein anläßlich der durch ihn eingeleiteten Angelegenheit der Olga *Hrabar* wegen *Hochverraths* in Anklagestand versetzt, sondern auch früher von dem Kreisgericht in Przemysl wegen Verbrechens der *öffentlichen Gewaltthätigkeit* und in Ungarn wegen *Majestätsbeleidigung* steckbrieflich verfolgt. In der neuen Zeit war er mit dem wegen Diebstahls der Przemysler Befestigungspläne beschuldigten und auch verurtheilten Deserteur *Marek* in Verbindung und hat demselben in Warschau Unterkunft verschafft. M D. hat schon im Jahre 1885 unseren Glkonsul in Warschau angegangen, ihm den straffreien Besuch seiner Heimath zu ermöglichen, und das Ministerium des Äußeren hat damals dieses Ansuchen zur Kenntniß des Ministeriums des Inneren gebracht. Allein sowohl dieses als auch der Oberstaatsanwalt in Lemberg und der galizische Statthalter hatten sich entschieden gegen jede Concession an M. D. ausgesprochen. Unter diesen Umständen kann von einer Befürwortung eines neuerlichen Einschreitens keine Rede sein. — Sie werden, verehrtester Herr Hofrath, aus Vorstehendem entnehmen können, daß D. Ihnen seine Vergangenheit anders geschildert hat, als sie durch die Acten constatiert erscheint. Seine Bitte kann somit, um keinen anderen Ausdruck zu gebrauchen, als eine recht sonderbare Zumuthung bezeichnet werden. Sie sprechen in Ihrem Schreiben von *Adolf* D., während die hier zurückfolgende Eingabe mit *Miroslav* gezeichnet ist. Sind diese Namen synonim? Mit den herzlichsten Grüßen und in aufrichtigster Hochachtung L. *Aehrenthal.*“

Окорели бирократ јако би ми замерио што се заузимљем за човека који је изашао на тако зао глас и којега сам, од првога часа кад ме је у Петрограду посетио, јако слабо ценио, а чијега сам свака, проф. *Будиловича*, увек држао фанатичаром, чијега су се махнитања у Варшави сви Пољаци тужно сећали, те је тиме сигурно много допринео да су Пољаци били тако огорчени против свега што је руско. Али је *Aehrenthal* био потпуно уверен о мојој објективности, па је подносио и да му се противим кад ми је једном, док је боравио у Бечу као поклисар пре него је постао министром, приповедао што је световао старога цара у чешком питању: он је наиме тада мислио да треба Чехе сасвим гурнути на страну. Кад ми то рече, одвратих му да ја Чехе држим тако јаким фактором у Аустрији а да би се могло прећи на дневни ред против њихова нерасположења.

Што је касније, као министар, мислио о Чесима, не знам. У Бечу нисам се хтео турати напред, па сам га врло ретко и виђао, више случајно неголи намерно. Само у особитим приликама решавао сам се да и с његовом помоћи постигнем што сам мислио да је добро. То ће се видети из следећих писама. 6-тога децембра 1907 писа ми: „Sehr geehrter Herr Hofrat! Für das mir gütigst übermittelte neue Heft Ihrer Publikationen bitte ich Sie, den Ausdruck meines verbindlichsten Dankes entgegenzunehmen. Ich habe nicht verabsäumt, mich Ihrem Wunsche gemäß für Ihren Sohn zu verwenden; Professor v. *Neusser,* den ich um die Unterstützung seiner Bestrebungen ersucht hatte, teilt mir eben mit, daß er in der Angelegenheit mit dem dermaligen Mitgliede der ständigen Dozentenkommission, Professor v. *Noorden,* an dessen Klinik Ihr Sohn ja auch als Assistent tätig ist, Rücksprache gepflogen hat. Professor von *Noorden* stellt ihm das beste Zeugnis aus und versichert, daß er ihm das größte Wohlwollen entgegenbringe, doch stehe der Erteilung der venia legendi an ihn derzeit der Umstand entgegen, daß er über die nach einem in letzter Zeit gefaßten Beschluß des Professorenkollegiums nunmehr geforderte vierjährige Dienstleistung als Assistent noch nicht verfüge...“

14-ога јануара 1908 примих ово писмо: „Sehr geehrter Herr Hofrat! Indem ich mich beehre, Ihnen den Erhalt des mir gütigst zugestellten neuesten Bandes der von mir mit dem regsten Interesse verfolgten Publikationen der Balkankommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu bestätigen, bitte ich Sie für dessen Übersendung meinen wärmsten Dank entgegenzunehmen“.

8-ога априла 1908 писа ми: „Sehr geehrter Herr Hofrat! Für den mir mit Ihrem gefälligen Schreiben vom 7 v. M. freundlichst übermittelten Aufsatz Professor *Krumbachers* aus München über die Bedeutung des Studiums und der Pflege der slavischen

Sprachen für die deutschen, mithin auch für die deutsch-österreichischen Universitäten, beehre ich mich Ihnen, sehr geehrter Herr Hofrat, meinen verbindlichsten Dank auszusprechen. Ich werde nicht ermangeln, diesen Aufsatz, sobald mir dies meine stark in Anspruch genommene Zeit gestattet, mit Interesse zu lesen, umsomehr als derselbe Fragen behandelt, die für uns von nicht zu unterschätzender Bedeutung sind, um die Sie, sehr geehrter Herr Professor, sich große und dauernde Verdienste erworben haben...“

13-ога јуна 1908 добих ово писмо: „Sehr geehrter Herr Hofrat! Ich danke Ihnen herzlichst für die Zusendung des ersten Heftes der Publikation, welche Sie, einem ehrenvollen Auftrage der Petersburger Kais. Akademie folgeleistend, zu veröffentlichen begonnen haben. Ich werde gewiß trachten, einen Blick in dieses Werk zu tun. Sie kennen seit Jahren mein Interesse an Publikationen, welche den Erscheinungen auf dem Gebiete der russischen wie überhaupt jeder slavischen Entwicklung gewidmet sind. Sie werden mir somit die Bemerkung gestatten, daß die stille mühevolle Arbeit in der Art der Ihrigen der allgemeinen Kultur— und die kennt keine Nationalität — förderlicher sein dürfte als manche Kundgebung, die auf den ersten Blick verlockende Perspektiven entrollt. In dieser Beziehung sind wir wohl derselben Meinung. Herzlichen Anteil nehme ich an der Sorge, welche Sie infolge des Ihrer Frau Gemahlin zugestoßenen Unfalles bedrückt, und hoffe, daß die Folgen dieses letzteren bald gänzlich geschwunden sein werden...“

Пошто сам оставио универзитет, имао сам повода да и *Aehreuthal*-а известим о сплеткама у филозофском факултету. Том приликом он ми писа 24. маја 1908 ово писмо: „Sehr geehrter Herr Hofrat! Ich danke Ihnen herzlich für Ihre freundlichen Zeilen vom 12. l. M., so wie für den demselben beigeschlossen gewesenen Artikel, welchen ich mir habe übersetzen lassen und von dessen Inhalt ich mit großem Interesse Kenntnis genommen habe...“

Из тих се писама (а то су сва што од њега имам) лепо види колико су безазлени били моји односи с грофом *Aehrenthal*-ом и да одатле нисам никада тражио какве користи за себе.

Ја сам, на жалост, врло касно и само један једини пут био у Риму, па и тај пут нисам пошао да разгледавам небројене знаменитости вечнога града, него да озбиљно радим у Ватиканској библиотеци. Теши ме да ме је на томе путу пратила моја незаборавна *жена;* она, због тога што сам много сати радио у библиотеци, није од Рима имала толико колико од Млетака, кад сам се ја тамо о истом послу бавио. Код мојег рада у библиотеци најљубазније ми је помагао префект Ватиканске библиотеке О. *Ehrle* S. J. Ја сам био затражио и

добио фотографске снимке из грчког рукописа с коментаром псалама, како се разбира из овога писма О. *Ehrle*: „Leider verhinderte die außerordentliche Unruhe in den letzten Tagen vor Schluß der Bibl. die Ausführung der von Ihnen gewünschten Photographien. Doch wurden sie bereits diesen Morgen gemacht u. werden Ihnen in den nächsten Tagen zugehen. Sollte eine nicht gut ausgeführt sein, so können Sie ohne Erhöhung des Preises fordern, daß sie von neuem gemacht werde... Sollte Ihnen noch weiteres dienen, so stehe ich stets zu Diensten. Von den sechs von Ihnen unserer Bibliothek angebotenen so werthvollen und wichtigen Werken besitzen wir leider noch keines u. wären Ihnen daher für deren Zusendung außerordentlich dankbar. Zumal die ersten vier wären für uns von ganz besonderer Bedeutung... Rom 30/6 1902." Ја дакле послах понуђена дела у Рим, те 10/12 1902 примих ово писмо којим се захваљује: „Leider erhalten Sie das Ihnen schon längst schuldige Dankschreiben von Seite der Vaticana mit einer ganz ungebührlichen Verspätung. Die Schuld fällt einzig auf mich. Ich wollte, wie es der Werth Ihrer Gabe forderte, selbst antworten u. mich nicht mit dem üblichen Formular begnügen. Die verantwortungsvolle Übertragung der Bibliothek Barberini (c. 10.000 Hss. u. 50.000 Drucke) nach dem Vatikan nahm aber meine ganze Kraft u. Zeit in Anspruch. So ist es geschehen, daß ich erst heute in der Lage bin, Ihnen für Ihr fürstliches Geschenk unseren herzlichen Dank darzubringen. Dasselbe bildet eine Bereicherung unserer Nachschlagebibliothek, welche verschiedenen Spezialisten gelegentlich von großem Werth sein wird. Möchten doch Ihre Arbeiten Sie bald wieder zur Vaticana führen. Sollte dies nicht der Fall sein, so senden Sie uns wenigstens von Zeit zu Zeit einen Ihrer Freunde oder Schüler zu mit einer Zeile von Ihrer Hand. Dieselben dürfen auf unsere besondere Dankbarkeit rechnen. Mit aller schuldigen Hochachtung u. Erkenntlichkeit Ihr ergebenster *F. Ehrle* S. J. 10. XII. 1902." — Ја сâм нисам по други пут дошао у Рим, али ни код каснијих публикација нисам заборављао Ватиканске библиотеке. Године 1915 примих од О. *Ehrle* писмо из Рима од 1/6; он није више био префект Ватиканске библиотеке — био је то место уступио префекту Амброзијанске библиотеке [у Милану] Монс-ру *Ratti*. Кондолирао ми је пригодом смрти моје незаборавне *жене*: „Es handelt sich ja nur um eine Trennung für eine Spanne Zeit u. der Verlust wird Ihre Gedanken immer mehr unserer wahren Heimat zuwenden, wo uns unsere l. Verstorbenen erwarten". Треба завидети човеку што има таку веру! Затим на управљено му питање одговара овако: Am 14-ten Nov. 1891 wurde cav. Ulisse *De Nunzio* zum Scrittore della Bibl. Vaticana per le lingue slave e dell'estremo Oriente ernannt. Um dieselbe Zeit oder kurz darauf wurde er für dieselben Sprachen Professor am Römischen Seminar v. S. Apollinare. Da seine Ge-

sundheit ihm die den Skriptoren obliegenden Arbeiten nicht mehr erlaubte, mußte ich ihn am 20 Okt. 1897 in die Klasse der Scrittori emeriti versetzen. Als Skriptor verfaßte er einen summarischen Katalog der slavischen und chinesischen Hdschr., der noch handschriftlich vorliegt. Er begleitete als Sekretär Mgr. *Raffi-Scilla* zur Zarenkrönung nach St. Petersburg. In den letzten Jahren wurde er aus mir unbekannten Gründen in den Grafenstand erhoben. Er starb plötzlich auf einem Ausflug nach Frascati am 5 März 1915. Seine unsere slavischen Hdschr. betreffenden Veröffentlichungen sind m. W. in russischen Zeitschriften u. Sammlungen erschienen (leider sind dieselben hier nicht vorhanden). Außer den im *Slovenc* erwähnten sind mir keine anderen bekannt. — Ihre beiden so werthvollen Veröffentlichungen sind wohlerhalten hier eingetroffen. Ich beeile mich, Ihnen für diese weiteren so werthvollen Zusendungen unseren verbindlichsten Dank darzubringen. Ihnen und Ihren so verdienstlichen Arbeiten Gottes reichsten Segen wünschend Ew. Hochwohlgeb. ergebenster F. *Ehrle* S. J." — Сада је адреса О. *Ehrle* била: 35, Piazza della Pallotta. Мене је дакле искрено веселило кад сам могао да и ја што учиним за њега или за Ватиканску библиотеку. Тако сам не само послао моје издање Болоњског Псалтира него и моју Entstehungsgeschichte der kirchenslav. Sprache (Berlin 1913). Уз официјалну захвалу за то последње дело О. F. *Ehrle* писа ми 3-ег јануара 1913: „Unseren verbindlichsten Dank für das so werthvolle u. bedeutsame Geschenk u. das so wohlwollende Angedenken, das Sie der Vaticana bewahren. Meine herzlichsten Glück- u. Segenswünsche zum Neuen Jahre. Möge Ihnen der l. Gott Ihre erstaunliche Arbeitskraft noch recht lange erhalten". А после неколико месеци (13/IV 13) писа ми у својему послу ово: „Sehr geehrter Herr Hofrath! Das Wohlwollen, das Sie bei mehreren Gelegenheiten unserer Bibliothek erwiesen haben, ermuthigt mich, Sie mit einer Bitte zu belästigen. Comm. Pio *Franchi* de' Cavalieri ist mit dem Druck des Katalogs der griech. Hds. bei einem Cod. angelangt, in welchem sich einige slavische Zeilen finden, von welchen ich Ihnen eine Photographie beilege. Hätten Sie die große Güte uns eine Übersetzung dieser Zeilen zugehen zu lassen, so würden Sie uns sich sehr verpflichten. Sollten Sie eine genaue Beschreibung der in Frage stehenden Hds. zu Veröffentlichung des Textes wünschen, so werden wir Ihnen recht gern den betreffenden Druckbogen zugehen lassen". Ја испуних ту жељу, на чему ми се захвали писмом од 2/5 1913, у којему пише и ово: „Das Wohlwollen, das Sie hiedurch sowie durch die überaus freundliche in Ihrem Schreiben bekundete Gesinnung u. durch das Anerbieten Ihrer beiden letzten so werthvollen Veröffentlichungen gegen unsere Bibliothek an den Tag gelegt haben, hat uns sehr wohl gethan u wird uns ermuthigen, in unserem Bestreben, die gelehrte Forschung mit Aufwand aller un-

serer Kräfte zu fördern... Mit erneutem Dank für Ihre große Freundlichkeit, Ihnen, den Ihrigen u. Ihren so verdienstlichen u. bedeutsamen Arbeiten Gottes reichsten Segen wünschend Ihr ergebenster F. *Ehrle* S. J.“

Овде ћу да споменем још једну своју личну ствар, која је у вези с мојим прелажењем у трајно стање мира. Радило се о томе да ме том приликом некако одликује влада, којој није прошло незапажено како је Универзитет, односно факултет једнострано проценио моје, било мале или велике, заслуге. Знало се да не држим много до тога да добијем какав орден — та имао сам пруски орден pour le mérite и аустријски почасни знак —, па се тако смислило да ми се даде титула витеза. То је опет било у вези с тиме што се је пред тридесетак година нашла хрватска племићка диплома за три брата *Јагића* из XVI века за владе Рудолфа II; за ту је диплому најпре сазнао мој *брат Драгутин,* а ја сам је касније набавио. Премда нисам могао доказати да је задруга *Јагићâ* у Зајезди, о којој је било говора у почетку ових *Спомена* [в. књ. I, стр. 3], у вези с том тројицом браће племића, опет ми је била мила мисао да су три брата наша презимењака у старије време добили племство. Домишљао сам се да су та три брата била натерана од тешких прилика онога времена да се из Иванић-града раселе што према северу (у Угарску) а што према западу (у Загорје). У Угарској говоре да има још сада *Јагићâ* племићâ православне вере. Преци мојега оца нису ништа знали о каквом племству, ваљада су били *jobbagiones*. Мој се је отац сећао да се је у његову детињству *Пашачић* сматрао њиховим заштитником. Једном речју, нађена ме је диплома интересовала, па како о њеној аутентичности није било сумње, хтео сам је имати. Како смо ми браћа до ње дошли, разбира се по овоме писму: „Veleučeni Gospodine! Poštovana Vaša poslanica od 3. Veljače t. g. tražila me jest u Pagu, ali budući ja se preselio, zaradi toga uzroka je valjda sve to vrieme onamo na pošti spavala. Eto me dakle sada s odgovorom, kojeg od mene željeti dostojaste se. Povelju, s kom sam Vas upoznati čast imao, kupio sam u Travnju 1867. od jednog moga suplaćnika, sada jurve pokojnog Jovana Milašinovića za gotovih 60 for., i vjerujte mi da sam na toliko bio za nju zanešen, da bi bio u onaj mah i čitavu stotinu za takav posjed dragovoljno žrtvovao, kada bi bio Milašinović otu svotu zahtievao, i da bi ju ja pri ruci bio imao; a da ja rečenu listinu nebudem kupio, lahko da bi po smrti pokojnika i propala bila, jerbo on je bio grčko-istočnog izpoviedanja, kojeg sljedbenici do latinskih spisah malo drže. Za listinu, od koje sada govor, netražim dobitka, nego samo da mi namirite što mene košta, i to u novcu iliti u koristnim knjigama, kako je Vami lakše... po-

korni Lavoslav Copić. Novigrad kod Zadra u Dalmaciji na 26 Travnja 1871."

Да ли је цела та прича истинита, тога наравски ја не могу знати, тек да је диплома дошла у наше руке (најпре братове а онда моје). Штавише, ја сам по грбу што је на њој насликан дао (у Берлину) резати печат од кристала, којим сам писма печатио, па и мали тисак којим се је грб утискивао на папир. То ми је дало повода, кад сам имао да добијем нову диплому аустријскога племства, да замолим да се, mutatis mutandis, као основ за нови грб узме онај стари грб с повеље издане оној тројици браће. То је и учињено, па сам тако надовезао на ова три брата (Ивана, Матију и Николу „*Jagych*") из шеснаестога века и оживио њихов спомен, па било да су моји преци из Зајезде били њима род или нису!

Пошто сам г. 1908 иступио из универзитета — тако звану „почасну годину" нисам хтео да свршим, јер то бива под уветима који нису никаква почаст, — немам више, разуме се, с њим никаквих односа; професорски се збор јако мења од године до године; моји су врсници од чести већ умрли (као н.пр. *Sueß, Hartel, Heinzel, Mussafia, Benndorf, Gomperz, Minor, H. D. Müller, Bormann, Wiesner, Schipper* и други), а од чести их видим барем једном на недељу у Академији, уколико су чланови истога разреда. Да ли научни рад универзитета у новије време расте или пада, о томе не могу судити; али свакако треба жалити да су нас оставили учењаци с тако лепим гласом и заслуженим угледом као што су *v. Arnim, Meyer-Lübke, Penck, v. Krauß*, у најновије време *Becker*. Из свакојаких узрока бива све теже позивати силе из Немачке; те узроке не треба да овде наводим, доста је да споменем тај један да су професори у Немачкој уопће боље плаћени неголи у Аустрији.

Homo sum — humani nihil a me alienum puto! Тим речима смем, с обзиром на слабо колегијални поступак што сам доживео при крају мојег универзитетског рада — бранити своју људску слабост којом сам се радо одазивао свакому позиву који ми је стизао из Берлина. Тако је било кад сам тамо дошао на свечаност берлинске Академије наука (1900) и на свечаност оснoвања универзитета (1910); тамо су ме за чудо примали с више топлине и искрености неголи редовно у Бечу, премда у Бечу нисам никада дао повода да се на мене туже због националне несношљивости; напротив, према разним изливима националне обести са стране немачке господе увек сам се држао сасвим трезно и мирно, при чему ми је увек било пред очима да би Славени, а нарочито Чеси, вероватно исто тако обесно поступали с Немцима, кад би били у положају аустријских Немаца, који увек могу да с охолим поуздањем показују на 60 милиона свога народа с ону страну

државне границе. Држао сам и да је моја дужност да будем при спроводу *Момзенову* почетком новембра 1903. Код свих тих прилика, а најпосле још код постављања последњега камена нове зграде берлинске Академије наука (1914), те су свечаности на мене сваки пут чиниле врло дубок утисак поштовања за свесну снагу и за дивну слогу немачке интелигенције у Берлину концентрисане. При томе се никако не осврћем на овај последњи страшни рат.

Како ми је била пријатна та пажња која ми се је исказивала таким позивима, тако ми је и увек било мило кад су ме позивали да саветом или дѐлом учествујем у каквим научним радовима. Тако се је н.пр. год. 1910 проф. *Rahlfs*, у име комисије за истраживање превода „Septuaginta" код Краљевског друштва наука у Göttingen-у, на ме обратио с молбом да му кажем ко би могао саставити библиографски преглед старославенских превода Старога завета. У опширном писму, за које ми је *Rahlfs* у име комисије захвалио 14. марта 1910, упутио сам га на проф. *Јевсјејева* у Петрограду, који им г. 1910 предложи да се библиографски преглед рукописа̂ проведе до краја XVI. века. Упиташе ме 9. марта [тако!] 1910 да ли се с тиме слажем, али се више не сећам што сам на то одговорио. *Јевсјејев* преузе ту задаћу те је и изврши, али, како сазнах из писма истога проф. *Ралфса* од 20. маја 1912, комисија не одобри његов рад, па из приказаних проба увидех да га је комисија с правом одбила. Било ми је жао да пут што сам га ја препоручио није донео бољег плода. Проф. *Ралфс* ми писа: „Sie werden sich erinnern, daß ich Ihren Rat früher wegen der Abfassung eines Inventars der slavischen Handschriften des Alten Testaments durch Herrn Prof. *Evsjeev* (Petersburg) eingeholt habe. Das Inventar ist seit einiger Zeit fertig. Es umfaßt nicht nur die eigentlichen Bibelhandschriften, sondern auch die liturgischen Bücher, welche Stücke des Alten Testaments enthalten. Wir beabsichtigten, es in den Schriften unserer Gesellschaft erscheinen zu lassen, und haben schon ziemlich viel Arbeit darauf verwendet, das Mskr. Evsjeevs in verständliches Deutsch zu bringen. Aber die Schwierigkeiten sind so groß, daß wir jetzt darauf verzichtet haben. (Следи неколико примера). Dies und unendlich viel anderes müßte umgestaltet werden, aber oft wissen wir nicht sicher, wie wir schreiben sollen, und müßten eine sehr umständliche und schwierige Korrespondenz mit *Evsjeev* führen, wenn etwas einigermaßen Befriedigendes herauskommen soll. Die glücklichste Lösung würde es nun sein, wie uns scheint, wenn *Evsjeev* selbst seinen Katalog publizierte, und zwar in russischer Sprache. Denn russisch kann er sich ja ohne weiteres deutlich ausdrücken und wer den Katalog wirklich benutzen will, wird ja auch Russisch wenigstens so weit verstehen, daß er sich leicht orientieren kann. Am angenehmsten wäre es nun unserer Septua-

ginta-Kommission, wenn der Katalog in den Schriften der Petersburger Akademie gedruckt werden könnte. Denn unser Unternehmen hat für die Herstellung des Katalogs 1800 M. bezahlt und möchte nicht, daß diese verloren gingen oder daß das mit diesen Mitteln Hergestellte in einer obskuren Stelle publiziert würde. Einen wissenschaftlichen Wert besitzt aber der ca 4000 Nummern umfassende Katalog jedenfalls. Daher richten wir an Sie die gehorsame Bitte, uns mitzuteilen, ob Sie eine Veröffentlichung in den Memoiren der Petersburger Akademie für erreichbar halten und ob Sie eventuell für eine solche Veröffentlichung wirken würden. Denn Ihr Eintreten dafür würde sehr wichtig sein, da Sie jedenfalls zu der Petersburger Akademie in engerer Beziehung stehen. In vorzüglicher Hochachtung ergebenst Prof. A. *Rahlfs*". — Ако се не варам, ја сам о тој ствари преговарао са *Шахматовом*, али коначни резултат није ми за сада познат.

Овде ћу уметнути згоде из породичног живота, од којих је једна врло жалосна. У пролећу г. 1908 одох са *женом* у *Шпитал* на Семерингу, где ми је бугарски посланик *Сарафов* говорио да ћу наћи чист ваздух и друге погодности за летовање. И доиста узесмо у најам лепу вилу *Marenzeller*, са лепом шумицом, која је припадала фабриканту *Zweig-Trubel*-у. Скоро затим задеси моју *жену* несрећа да се је у соби (у вече после вечере) оклизнула, пала и сломила кост стегна. Више од два месеца морала је држати ногу у тешком седреном завоју, који ју је јако ослабио, тако да се је морао пре времена скинути. Болесну ногу мајсторски је лечио проф. *Lorentz*. Кад при крају јуна одосмо у Шпитал, требало је моју јадну жену довести до Јужне железнице болничким колима, а два су је болничара пратила до Шпитала, да је пак пренесу са станице до виле. У тој жалосној години морао сам се ја, како је пре казано [в. стр. 287] опростити с универзитетом. Мој 70-ти рођендан (6. јула) спроведосмо сасвим тихо у Шпиталу, а из близа и из далека стигоше многе честитке, само се је бечки универзитет одликовао својим неучешћем. Моја *жена* морала је целог тог лета (г. 1908), кад је хтела да се мало креће у свежем зраку, возити се ручним колицима што смо срећом нашли код гостионичара *Friedl*-а, али се је тако добро опоравила да за повратак у Беч није требало никаквих посебних припрема. Четири године (1908—1911) спроведосмо лето у Шпиталу, где је ваздух доиста био диван, али вила није била особито пријатна, тако да је напокон моја *жена* јако зажелела да се нађе ново летовалиште. И љубазним посредовањем г. *Kurth*-а, директора осигуравачког друштва „Donau", нађосмо га у *Gloggnitz*-у, у кући *Vogl*-овој, косо преко пута станице на страни где је Silberberg према Stuppachgraben-у. Али пре него ли пођосмо у Gloggnitz, светковасмо на срдачно интимни начин наш златни пир (у капели Немачкога Витеш-

кога Реда у Singerstraße) 14-ог јануара (место 15-ог) г. 1912 једне недеље. Ужи круг бољих познаникабише позвани на свечаност у цркви, код које су моја *кћи* и њен муж (проф. М. *Решетар)* певали у збору а певање су пратили мој *син*, у орхестру лекара на виолини а мој унук *(Душко)* на оргуљама, те се код посвећења отпевала и стара хрватска песма. Бејаше леп, али нешто студени зимски дан, те се је тада, како ја нагађам, моја драга *жена* прехладила, а од тога добила и упалу поребрице, од које је јако кашљала и из које се је касније развила болест од које је пак и умрла. Из Gloggnitz-a возили смо се више пута колима у Prein, у Kaiserbrunn или у Höllental, у Kranichberg и у Maria-Schutz, камо смо се више пута били довезли и из Шпитала. Напокон пођох с већ јако слабом *женом* у *Рогатац*, где у јулу—августу г. 1913 спроведосмо врло угодно неколико недеља; то је био њен последњи подаљи излет. Пошто се вратисмо у Gloggnitz и затим у Беч, наговорих *жену* да пробавимо још неколико недеља крајем септембра и почетком октобра у *Бадену* (живели смо у Herzoghof-y), одакле смо једног лепог јесенског дана у почетку октобра направили излет у *Payerbach*, где смо узели у најам стан за лето идуће г. 1914 код Ивана *Мадера* (Anton Weiserstraße 99). На жалост јадној мојој *жени*, која се је јако веселила Payerbach-y, није било суђено да доживи идуће лето. Она је бивала све слабија, у касној јесени требало ју је носити на столици доле и опет горе, кад год је хтела да изађе на свежи ваздух. Последњи је пут била код свог љубљеног *сина* на вечери на његов имендан 6-ог децембра 1913 — то је био и последњи пут кад је изашла из куће! Било је затим неколико тужних недеља које у страху које у нади, а 26-ог јануара 1914 угасио се њен мени тако мили живот! Више од 50 година срећног породичног живота у човечјем животу сматра се ретким даром провидности. Прекидом лепе хармоније у свим мислима и жељама онај што остане на животу губи сваки смисао за даље живовање: он се одједном осећа страшно осамљен, у рукама туђих људи — нема више руке која је све држала у реду ни ока које је све надзирало, нема више реда у кућном господарству, па зато ни мирног несметаног начина живљења, о којему знатно зависи потпуна оданост обичном душевном раду. Нисам се могао утешити од ненакнадљивог губитка миле и верне жене, па сам тражио да ублажим бол тиме што сам дао пренети њено тело у мој родни град, где је 30-ог јануара било свечано покопано, уз велико учешће грађанства, једног дивног зимњег дана у породичној гробници уз смртне останке мојих родитеља и моје сестре. Моја је жеља да тамо уз њу нађем вечни починак. Знатан део уштеђених новаца издао сам за ову тужну свечаност и за гробни споменик (што сам у Љубљани

наручио), да тиме умирим своје болно срце а незаборавној другарици мојег живота искажем дужну захвалност за њену несебичну штедљивост, за савесни одгој деце и за њену неизмерну љубав за мене! Могу се варати, али у мени живи унутрашње осведочење или, ако се хоће, вера да велики а можда и већи део мојих угодних доживљаја имам да захвалим њеном добром генију, те све добро што смо постигли и доживели за преко по века заједничкога живота сводим на њу као на последњи разлог. Може се дакле лако разумети како сам се после њене смрти осећао осамљен. Ако своју срећу сводим на своју жену као на последњи разлог, не смем сметати с ума да је и њена срећа великим делом њој долазила по мени. Макар сам гдегод и зашао с правог пута, из њених мени управљених писама, која верно чувам и читам, говори ипак тако јака интимна срећа и тако велико задовољство, — којих извор и узрок она мени приписује, да смем казати: она је била у својој чедности и несебичности срећна жена!

Још за живота моје *жене* мој је родни град г. 1910 учинио мени и њој весеље тиме што је градско заступство, кад су се неким улицама надевала нова имена, једну улицу прозвало мојим именом, наиме *Источно грабиште,* које доби име *Јагићева улица.* Да покажем своју захвалност, а у исто доба зато да имам јамство да ће се породични гроб чувати, одлучих даровати граду моја поља, али је рат спречио да се та одлука досада формално изврши.

Год. 1912 бих 12(25) марта позван да дођем у Петроград зато да учествујем у припремним радовима за већање, које је требало да буде 7(20) маја, о картелном савезу славенских академија. Том се је приликом опет показало како је слаба славенска солидарност и у чисто научним питањима. Позив добише наравски све славенске академије. Краковска одби сместа позив, прашка се јако колебаше те бејаше врло склона да следи пример краковске сестре. Морао сам јако наговарати док сам провоцирао закључак да се пошаље као делегат проф. *Пастрнек.* На жалост већање не донесе никаквог конкретног резултата. Министарство се одликова својим потпуним неучешћем према „славјанским“ гостима, а при израђивању програма показа се да се и чланови руског одељења петроградске академије међу собом не слажу. Једном речи — већање није имало успеха, осим угодних утисака, које без сумње памти већина спољашњих учесника.

Био сам и г. 1913 у Петрограду код састанка *Association Internationale des Académies* као делегат бечке академије, те сам учествовао у већању, које на мене није учинило повољан утисак. Није било особите једнодушности ни унутрашње хармоније, нарочито мислим да сам опазио да су Романи и Енглези неугодно осећали превласт Немаца. А може се и

констатовати органска погрешка у целој Асоцијацији: место да се приме у Асоцијацију *све* академије провео се принцип да се гледа на политичку а не на националну самосталност. Тако се никако не узимље у обзир академија пољскога народа (у Кракову), чешкога (у Прагу), хрватскога (у Загребу) ни српскога (у Београду), док су немачки народ заступале академије берлинска, гетингенска, лајпцишка, минхенска и бечка. Италију је заступала само римска академија а целу Русију само петроградска, док Румунија није била уопће заступана, па ни Грчка или Бугарска. Ако ће Асоцијација да после рата опет оживи, може се напред казати да ће живети и успети само ако буде почивала на праведнијој основи. Сваки народ, па био велики или мали, политички самосталан или у склопу веће државне јединице, требало би да има право да буде заступан у Асоцијацији, при чему му се мора оставити слобода да у њој *не* учествује. Наука је најмање позвана да ствара привилеговане положаје.

Као нешто сасвим изванредно морам поново споменути да је 6. јула 1913 у броју 182 *Obzora* изашао у фељетону у почаст моје 75годишњице чланак „Vatroslav Jagić. K sedamdesetpetgodišnjici rodjenja odličnog učenjaka“. Како ми је баш *Obzor* доста често оштро приговарао, то морам једном са задовољством забележити и тај израз признања. Ја сам својој малој домовини увек најлепше желео, али морам и то признати, да сам, нарочито после смрти *Рачкога*, с домовином био, и у научним послима, у слабој вези. То се тумачи једноставно тиме да сада ради сасвим друга генерација, од које сам ја стајао и стојим сасвим далеко.

Од смрти моје *жене* живим лети кроз 5 месеци у *Payerbach*-у, у позној јесени, зими и раном пролећу у Бечу, где сам у истоме стану, што сам окитио с неколико њених увећаних фотографија. Из Беча сам само једном (о Духовима г. 1915) био у Вараждину, где је подигнут гробни споменик, иначе нисам био даље него по један пут у *Семерингу*, у *Шпиталу* на Семерингу и у *Oberhollabrunn*-у. Због тога што је рат прекинуо везе с истоком (с Русијом и Србијом), а било тешко редовно издавати у Берлину мој журнал, имао сам и преко воље времена да научно радим у другом смеру. Зими 1914/1915 приредих за штампу, како сам већ причао [в. стр. 208] грчки коментар псалмима, који је био и штампан г. 1915/1916 а г. 1917 издан. Затим ме скора 300годишњица *Крижанићева* сети намере, коју сам већ давно имао, да напишем опширну биографију тога знаменитог човека који је на част Хрватима. Моја је радња у главноме доиста основана на изворима *Бјелокурова*, али мој приказ његова живота и побудâ његова целог рада знатно се разликује од приказа у *Бесонова* или *Бјелокурова*, тако да ја својему делу приписујем

значење рада који је самостално смишљен и јунака биографије приказује у другом светлу. Моје је дело било испрва намењено Матици Хрватској, али због његова научног карактера, који се чврсто оснива на изворима, нашло се да је боље да се дело поднесе Југославенској Академији, где је сад сложено већ 20 табака, тако да се отприлике има још да сложи једна трећина а свега ће га бити око 30 табака (до 20/12 1917 била су готова 24 табака, сада — 9/2 1918 — већ је све готово осим прегледа садржаја и „казалâ“ којих коректуру чекам сваки дан).

Ових последњих дана, када сам био готов са својом књигом о Крижанићу а некако и завршио ове своје *Сйомене*, догоди се оно што сам од неколико месеци у страху очекивао — смрт *Јиречекова* која је настала 10. јануара [1918] скоро по поноћи. Ја сам га од концa 1917, када се из *Payerbach*-а вратих у Беч, више пута посетио и гледао како се помало гаси, али опет нисам мислио да ће тако брзо умрети. Тек после његове смрти обазнах од његове сестре да невољни пријатељ није добро изабрао жену с којом се пред више од 15 година упознао а напокон пред 5 година и оженио. Тек сада разумем зашто је прекинуо да нас посећује — тому је било криво то познанство. Госпођа, коју је он упознао на феријалном путу у Карловим Варима и коју је, како рекох, после много година познанства и оженио, није била душевно тако развијена а да би разумела што значи *Јиречек* у својој науци, али је умела да га одели или одалечи од старих пријатеља, међу њима од нашега дома где је био увек врло мио гост. Његова је смрт оставила осетљиву празнину, која се за сада једва може испунити, у његовоме дивном познавању хисторије балканских земаља. Запала ме је ненадана трагичка задаћа да читам коректуру последњих седам табака прве половине друге књиге његове *Geschichte der Serben*, при чему се морам дивити његову познавању изворâ, његовој снази трагања скопчаној с највећом објективности. Нажалост излази да није Академији предложио готову четврту своју расправу *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, па стога није могла ни ући у штампу. Да ли се рукопис где налази, то ћемо без сумње скоро знати; за другу половицу друге књиге *Geschichte* нема сигурно ништа. Неко други мораће преузети задаћу да заврши цело дело; најзгоднији би био свакако ученик *Јиречеков* проф. *Радонић*, евентуално и др. *Ивић*. Приликом ове смрти не могу а да не споменем чудну ствар што се код мене десила у исто време када је мој мили пријатељ, како су ми причали, издахнуо — ја се у кревету пробудих и опазих да у предсобљу гори електричка свећа. Одмах зазвах кухарицу, која спаваше у соби на страни, те је прекорих што је оставила свећу да гори у предсобљу, али ми се она куни-

јаше да је свећу угасила пре неголи је легла, па да не разуме како свећа сада гори. Наравски, кад сам сутридан дошао кући с вешћу да је *Јиречек* умро, моја је кухарица чврсто веровала да је она свећа што је горела у предсобљу у вези са смрћу мог милог пријатеља који се је тако хтео са мном да опрости! Ја то причам, али нећу да се упуштам у какво тумачење!

Уз свој научни рад ретко сам кад имао прилику да се у појединим чланцима бавим дневним питањима; обично је то бивало по наговору пријатељâ, колегâ или познаникâ. Док сам био у Загребу, расправљао сам само о неполитичким предметима у чланцима које сам смештао у литерарне журнале или у фељетоне дневникâ. Тек у Берлину, кад сам тамо био већ професором, сећам се да сам по наговору *Момзенову* (биће г. 1877 или зими г 1877/78) написао за *National-Zeitung* чланак у којему сам заговарао окупацију Босне по Аустрији. Ја сам рачунао, као сигурно велика већина Јужних Славена, да ће Босна и Херцеговина припасти Србији, али европске велике власти одлучише друкчије, па сам мислио: од два зла изабире се мање. Код тога ме је вероватно водила мисао — не сећам се више садржаја тога чланка — да ће Аустрија имати толико организаторне кураже да ће обе те земље сјединити с Хрватском и Славонијом у једну за живот способну српскохрватску групу са што већом автономијом против претераних захтева Мaџарâ да они тамо господују. На жалост у тој сам се нади преварио. Аустрија, чак и после анексије, није имала кураже да што проведе против воље Мaџарâ. Цела њена способност за организацију састојала се је досада у томе да Славенима у Аустрији прави што више потешкоћа у њиховом политичком, па и у културном развитку, и да сваки политички, па и културни напор Славенâ осуђује страшилом „панславизма“. Тога искуства, које се је на жалост кроз деценије умножавало, нисам тада у Берлину имао. У Русији сам се држао далеко од сваке политике, јер у смислу славофилском нисам хтео писати, а за какво друго схватање славенскога питања тло није било још приправљено. Тек кад дођох у Беч, дешавале су се кадикад прилике да што изнесем у каквом дневнику. Сад је наиме била Русија која је, по мишљењу редакције *Neue Freie Presse* што се на ме била обратила, могла интересовати читалачку публику. Нису дакле унутрашња аустријска питања, да речемо националне распре биле предметом мојих прилога за *Neue Freie Presse*. У томе погледу ја се нисам с њом слагао — то је она врло добро знала, па зато није никад смела од мене затражити да напишем штогод што би било наперено против славенских племена у монархији. Без сумње ће ми се приговорити што сам радио за новине какве су *Neue Freie Presse*

што је увек била, а и сада је, толико противна Славенима. У моралном погледу можда је тај приговор оправдан, али у политичком мој се поступак може можда ипак бранити и правдати. Моји прилози требали су да даду неку помоћ и потпору либералној мисли у Русији, па се је то могло најбоље и најбрже постићи преко тако раширених новина као што је *Neue Freie Presse*, и не обазирући се на то да се никакве друге новине нису на мене никако обраћале. Нисам дакле имао што друго да бирам него или да примим понуду *Neue Freie Presse*, или да уопће ништа не пишем. Ја бих се сигурно и одлучио за то последње, кад бих мислио или се бојао да ћу својим чланцима нанети Русији какву штету, наравски не руској влади него вредному мени ванредно симпатичном руском народу. Па збиља и сада, пошто су целе године прошле, никако се не кајем што сам писао за *Neue Freie Presse* неколико чланака.

У колико сам их сачувао, набројићу овде прилоге у хронолошком реду; из натписâ видеће се да највећи део чланака пада у доба борби ради конституције у Русији:

1892: бр. 9963 од 20. маја: „Die verlorene Handschrift" (с пуним потписом); исп. *Пловдивъ* 1892 г. VII бр. 44 од 25. априла: „Открытое письмо гну. Верковичу";

1901: бр. 13140 од 14. марта: „Die Unruhen an den russischen Universitäten";

бр. 13191 од 16. маја: „Die Unruhen an den russischen Universitäten. Ein Wort der Kritik von Hofrath Dr V. Jagić";

бр. 13224 од 19. јуна: „Tolstoi im Kirchenbann. Von Hofrath Dr V. Jagić";

1903: бр. 13833 од 1. марта: „Das mazedonische Problem. Von Hofrath Prof. V. Jagić, Mitglied des Herrenhauses";

бр. 13870 од 7. априла: „Alexander Nikolajewitsch Pypin. (Von Hofrat V. Jagić, Mitglied des Herrenhauses.) Zum 70. Geburtstage";

1904: бр. 14477 од 12. децембра: „A. N. Pypin (с пуним потписом). Nekrolog";

1905: бр. 14573 од 19. марта: „Das russische Ministerium der Volksaufklärung und die russischen Akademiker und Professoren (Aus dem Briefe eines Mitgliedes der Petersburger Akademie)";

бр. 14602 од 17. априла: „Der sanktionierte Studentenstreik in Rußland (Aus dem Briefe eines Mitgliedes der Petersburger Akademie)";

бр. 14616 од 3. маја: „Die Vorgänge in Rußland (Aus einem Petersburger Briefe)";

бр. 14622 од 9. маја: „Die Toleranz in Rußland" (без даље назнаке писца);

бр. 14696 од 23. јула: „Die nächsten Aussichten des Konstitutionalismus in Rußland (Betrachtungen eines vormaligen russischen Universitätsprofessors)";

бр. 14723 од 19. августа: „Rußland am Vorabend einer Verfassung (Von einem Mitgliede der Petersburger Akademie)";

бр. 14752 од 17. септембра: „Zur Wiedereröffnung der russischen Universitäten (Von einem Mitgliede der Petersburger Akademie)";

бр. 14794 од 29. октобра: „Rußlands Not (Von einem Mitglied der Petersburger Akademie)";

бр. 14797 од 1. новембра: „Eine neue Aera in Rußland (Randbemerkungen eines Gelehrten aus Rußland)";

бр. 14801 од 5. новембра: „K. P. Pobjedonoszews Charakter und Wirksamkeit (Von einem Mitgliede der Petersburger Akademie);

бр. 14812 од 16. новембра: „Das Ministerium Witte (Von einem Mitglied der Petersburger Akademie)";

бр. 14839 од 13. децембра: „Witte und Durnowo (Von einem Mitgliede der Petersburger Akademie)";

бр. 14852 од 28. децембра: „Reaktion und Generalstreik in Rußland (Von einem Mitglied der Akademie der Wissenschaften in Petersburg)";

1906: бр. 14865 од 11. јануара: „Enttäuschungen in Rußland (Von einem Mitglied der Akademie der Wissenschaften in Petersburg)";

бр. 14917 од 4. марта: „Vor den Wahlen in die Reichsduma (Von einem Mitglied der Petersburger Akademie der Wissenschaften)";

бр. 14931 од 18. марта: „Die Ergänzung der russischen Reichsduma durch ein Oberhaus (Von einem Mitglied der Petersburger Akademie der Wissenschaften)";

бр. 14956 од 14. априла: „Die Wahlen in die Reichsduma. Die Parteien der Reichsduma und ihr Programm (Von einem Mitglied der kais. Akademie der Wissenschaften in Petersburg)";

бр. 14973[?] од 1. маја: „Die Resultate der ersten Dumawahlen in Rußland (Von einem Mitgliede der Petersburger Akademie)";

бр. 14979 од 6. маја: „Zur Charakteristik des Grafen Witte (Von einem Mitglied der Petersburger Akademie)";

бр. 14986 од 13. маја: „Am Eröffnungstage der Reichsduma (Von einem Mitglied der Petersburger Akademie)“;

бр. 15000 од 27. маја: „Die ersten zehn Tage der Reichsduma (Von einem Mitglied der Petersburger Akademie)“;

бр. 15062 од 29. јула: „Der Dumapogrom (Von einem Mitglied der Petersburger Akademie der Wissenschaften)“;

бр. 15076 од 12. августа: „Chaos in Rußland (Von einem Mitglied der Petersburger Akademie der Wissenschaften)“;

бр. 15097 од 2. септембра: „Die neuesten Schritte zur Lösung der russischen Agrarfrage (Von einem Mitglied der Petersburger Akademie)“;

1908: бр. . . . . . од . . . . : (Некролог о Богишићу; српски превод у *Недељни Преглед*, Београд 1908, год. I, бр. 2. стр. 46 – 47);

1910: бр. 16614 од 22. новембра: „Graf L. N. Tolstoi und der heilige Synod. Von Hofrat Professor V. v. Jagić, Mitglied der Akademie der Wissenschaften“;

1911: бр. . . . . од . . . . : (о Ломоносову);

1912: бр. 17112 од 14. априла: „Goethes Iphigenie auf Tauris in russischer Uebersetzung. — V. J.“;

бр. . . . . од 21. новембра: „Zum zweihundertjährigen Jubiläum des Begründers der russischen Literatursprache M. Lomonossow. Von Hofrat Dr. V. v. Jagić, Universitätsprofessor und Mitglied des Herrenhauses“;

1914: бр. 17730 од 4. јануара: „Eine russische Geschichts- und Religionsphilosophie Von Hofrat V. Jagić“ (у фељетону: приказ I. књиге дела Т. Масарика *Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie);*

бр. 17820 од 6. априла: *Bosnien und Serbien im Mittelalter* (Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter) von L. v. Thallóczy. Leipzig 1913. Von Hofrat Dr. V. v. Jagić“ (у прилогу *Literaturblatt);*

Allgemeine Zeitung:

1903: бр. 110 од 16. маја: „Der erste russische Philologentag. — V. Jagić“ (у прилогу).

Die Zeit:

1913: бр. 3913 од 17. августа: *Die Wahrheit über die Slavenapostel* von A. Brückner. — Hofrat Prof. Dr. V. Jagić“ (са Рогатачке Слатине);

1917: бр. 5270 од 27. маја: „Große und kleine Völker“.

Agramer Tagblatt:

1905: бр. 18 од 23. јануара: „Die Verfassungsbewegung in Rußland“ (мој чланак у облику интервју-а).

Information:

Под редакцијом Графа па Eisner-а и Eisenhof-а донела је многе моје чланке о разним југославенским питањима.

—

За Johnson-ову *Universal Cyclopaedia* написао сам на позив издавача Роберта Lilley-а из Њујорка од 10. октобра 1894 чланак *Slavic Languages* (у енглеском преводу Б. Л. Wheeler-а); за тај чланак, који је у енглеском преводу нешто скраћен, добио сам доиста хонорар, али никаквих сепарата.

У издању *Die Kultur der Gegenwart* Павла Kinneberg-а написао сам у одељењу I. 9. „Die osteuropäischen Literaturen und die slavischen Sprachen“ у Teubner-овој наклади г. 1908) чланак „Die slavischen Sprachen“ (8⁰, 39 стр.).

Deutsche Revue 1898, јануар 43—48, од мене и Момзена „Über den Kampf der Deutschösterreicher“;

1904 јануар 110—112: „Theodor Mommsen und die Slaven“;

Бранково Коло 1911, бр. 12—13 (177—180); Доситијева рјечитост;

Босанска Вила год. XXV. бр. 12—15, стр. 177—178: „За идеју хрватско српског јединства“;

Internationale Wochenschrift 1911, бр. 17 од 29. априла, стр. 513—530: „Ein rechtgläubiger Philosoph Rußlands.

Obzor 1912, бр. 54 од 25. фебруара: „Uspomena na grofa Aehrenthala“.

* * *

Пошто ми је провидност продужила живот, тако да сам доживео чак и конац рата и по слому неколико монархијâ, који је био крајем г. 1918, велике државне и социјалне промене, хтео бих сада (данас је 18. априла 1923) по памћењу наставити ове моје белешке за последње године. Није се много важних ствари мени догодило, али опет их је било које су вредне да се за мој живот спомену. Пре свега ћу казати, кад су по свршетку рата у подрезаној малој немачко-аустријској републици социјални демократи, с помоћу своје добре организације, код првих избора добили већину — а то је била последица подлости буржоазије, која није хтела да иде раме уз

раме с кршћанским социјалима, па су тако раздвојени и једни и други остали у мањини —, почело је партизанство употребљавати државу на своју корист тако гадно, да је скупоћа страшно поскочила. Стога сам се одлучио — да не бих пао у дугове или трпео глад — продати своју лепу библиотеку. Најпре сам мислио на једног антиквара, јер сам узимао да Београд, Загреб и Праг имају највећи део дела̂ што су у мојој славистичкој библиотеци. И доиста један је бечки антиквар хтео да купи библиотеку за 20 тисућа швајцарских франака. Да је та понуда била повољна само за њега а не и за мене, то се разуме само собом. Пре него се погодисмо, обазнах од проф. *Пастрнека* у Прагу да би чешкословачка влада ипак била склона да купи библиотеку за брнски универзитет. Та ми је намена била милија од антиквара, те од чешке владе не затражих ништа више неголи је већ антиквар хтео да даде. Тако се погодисмо, и уговор би склопљен г. 1919. На жалост наплата није се тако глатко извршила како ја мишљах. Место да добијем у руке главницу, која би за мене била само неприлика, хтео сам да њеним каматама потпомажем моје скучено господарство, али чешко министарство финанција није хтело, код тако мале суме, на то пристати. Док су се договори, који су се водили посредовањем проф. *Пастрнека*, развлачили, то се обазна у Београду, те чешка влада би замољена да уступи библиотеку за београдски универзитет. О томе се расправљало иза мојих леђа, јер се у Београду мислило да библиотека није више моје власништво; него то није било тако, јер је уговор с чешким министарством био доиста у теорији склопљен, али није био још ратифициран. Прашко министарство испочетка није хтело да пристане на жељу београдске владе, али бивши чешки посланик у Београду *Калина* тако се јако заузе у корист Београда, да чешки министар просвете накнадно пристаде да ме реши сваке обавезе према Прагу и да ми остави слободне руке према Београду. Ја сам и према београдској влади био исто тако предусретљив као малопре према прашкој, те затражих као куповну цену ону исту суму што је био понудио први купац, бечки антиквар. Само замолих да ми се не исплати главница него да ми се исплаћују годишње камате, које су испочетка износиле само 2000 динара, али су г. 1920 подигнуте на 5000 динара. Прелиминарни уговор, што га бивши министар Светозар *Прибићевић*, поред моје молбе, није хтео да замени дефинитивно исправљеним, гласио је: 1-во ја продајем целу своју библиотеку београдскому Министарству просвете за 20 тисућа швајцарских франака; 2-го ја имам право захтевати исплату главнице после двомесечног отказа; 3-ће док не буде исплаћена главница од 20 тисућа швајцарских франака, ја ћу добивати годишњу ренту у износу, почевши с г.

1920, од 5000 динара, а за време од г. 1924 надаље тај је износ био подигнут на 10 тисућа динара; 4-то ја сам имао право да један део књига до смрти задржим код себе, али оне су власништво београдског министарства. — У смислу тога уговора, који је био потписан од мене и од Љубе *Стојановића* (за владу) био је збиља највећи део моје библиотеке пренесен у Београд, а до краја г. 1923 камате су ми исплаћене тако да ћу тек с г. 1925 имати право на годишњи износ од 10 тисућа динара. — Ко може помислити што за учењака значи његова библиотека, тај ће лако разумети какав је то ударац за мене био што сам се растао са својом библиотеком. Ја сам од тога доба као душевно узет, мој је научни рад постао готово немогућ, ја осећам да сам за науку и за живот излишан!

К тому тешкому ударцу придружи се други кад ми Weidmann-ова књижара изјави да не може више водити накладу мојега журнала *(Archiv für slavische Philologie)*. И тако је и тај посао, што је од г. 1875 био мојом главном задаћом, у последњим годинама рата и после рата са 37-ом књигом престао. Дакле у кратко време једно за другим — и библиотека ми би пренесена у Београд и мој журнал би, барем за мене, за увек обустављен! Пре те катастрофе требао сам још да издам у *Sitzungsberichte* бечке Академије Наука три свеске посвећене проучавању апостола и еванђељâ; то је по свој прилици моја последња самостална научна радња! Јер без књига, спречен у стваралачком раду, што бих могао још да издам? такове популарне чланке као што су оба приноса у *Братству* о Ћирилу и Методу и о судбини прогањаних Методових ученика, нарочито Климента? Или такове ретроспективне прегледе какав је онај о досадашњему напредовању славистике, какав је онај што сам написао за *The Slavonic Review?* Ни то не значи много што сам у 35-ој *Годишњици Чупићеве Задужбине* почео издавати кореспонденцију са Стојаном *Новаковићем*. То су само мрве што су некад само успоредо ишле уз друге веће радове. Пред две године пружала ми се пријатна могућност да опет преузмем руску Енциклопедију славенске филологије, али даље дописивање с *Истрином* у Петрограду није довело до никаква резултата; очевидно немају средстава, а и саобраћај међу Бечом и Петроградом не може се, како се чини, тако удесити да би се могли подмиривати превозни трошкови! И тако нисам само лишен библиотеке него ми је и одузета свака могућност да учествујем у научном раду. А као да то није доста, могу се још и потужити да дописивање, због велике скупоће бива све ограниченије и ређе, а нове публикације готово ми се више не шаљу. Живот је дакле, како Бечлија каже, да човек умре.

Кад је у октобру г. 1918 проглашена у Немачкој Аустрији република, била је прва брига владе, која је тада била у социјалистичким рукама, да по могућности све чиновнике и државне намештенике који нису Немци скине са службе и тако из републике потисне у њихове домовине. Та је судбина запала и мог зета *Решетара*, али се је, истина, и он сам нешто пренаглио, јер су се тада, по проглашењу јединствене Југославије коју сачињавају Срби, Хрвати и Словенци, људи надали рајским приликама, које су се пак у четири године претвориле у кућу опћег незадовољства. Сад је *Решетар* постао професором славистике у Загребу те се је сасвим снашао у новим приликама. Али манија скидања беше покушала да и мене захвати, против чега ја свечано протестовах код тадашњега комесара *Schumpeter*-а, тако да ми је пензија, која ми је била обустављена у априлу г. 1919, опет редовно исплаћивана. Ја наиме нисам хтео да пристанем уз опће одушевљење а никако пак да оптирам за Југославију, од које нисам имао никаква права да тражим пристојну мировину, док сам из Петрограда био позван у Беч, где сам за 22 године радио у универзитету, како мислим, не сасвим без успеха. Када се прочуло да ме хоће отпустити, у мојој домовини није за мене нико ни прст макао, него је карактерни Стојан *Протић* хтео да ми помогне износом новца, што сам ја са захвалношћу могао одбити, јер је међутим мој положај у Бечу као универзитетског професора био уређен, то јест био осигуран. Али треба да са захвалношћу истакнем да ми је београдска Академија, чувши за мој тобожњи отпуст, дала формални задатак да саставим план за издавање старих споменика, што га је хонорирала знатним износом од 5 тисућа динара, на чему јој срдачно захваљујем. А кад сам почео да говорим о потпорама, треба да с искреном захвалности споменем потпоре претседника чешкословачке републике који ми је више пута, што непосредно а што преко посланика проф. *Крофте*, наменио и новаца и намирницâ (шећера, угљена). На исти начин слао ми је више пута новаца проф. Олаф *Broch* [из Кристианије], па једном холандско посланство у Бечу; једном сам добио потпору из Мексика и из Аргентиније, па ствари из Америке; него то је учињено не само мени лично него и многим другим, нарочито старијим професорима бечког универзитета. Тако сам, у овим тешким и скупим годинама, могао да, уз скромне потребе, живим од месеца до месеца не упадајући у дугове. Треба напокон да искрено захвалим и Хрватској Земаљској Влади која ми је већ три пута наменила новаца за набављање намирница. Без сумње је жалосно и тешко под старе дане морати се бринути за свакидашњи крух; та брига код мене се доиста нема узети у пра-

вом смислу речи, али не искључује непредвиђене догађаје (подужу болест и др.), quod deus avertat.

У дубокој старости човек се све теже креће, те се лако не одлучује да мења начин свакидашњега живота. Тако сам и после г. 1918 (не рачунајући 5 година што сам пре тога летовао у Payerbach-у) једне године био сасвим у Бечу (1919), једанпут код госпође *Kurth* у Payerbach-у (1920), следеће године само за кратко време код госпође *Rohaczek* у Payerbach-у а г. 1922 у Sauerhof-у у Бадену; да путујем у домовину, нисам се могао одлучити. Овога лета хтео бих, ако буде могуће, да опет идем на месец дана у Баден. Моја *кћи* с унуком била је код мене у Бечу г. 1921 у септембру на дуже време а прошле године само на пар дана (путујући у Немачку); зета *(Решетара)*, пошто се преселише у Загреб, не видех више. Пријатељâ у Бечу видим врло ретко; пре се могу надати да ће ме ко посетити ако дође споља. Тако сам г. 1920 имао два пријатеља Србина код себе као госте *(Радонића* и *Ивића)*; следеће године били су овде те су ме каткада посећивали *Цвијић*, Павле *Поповић, Ћоровић, Барић, Будимир*, Душан *Поповић*[1]) — сви из Београда. Из Загреба ме посети (двапут) *Ритиг*, једном *Ћурчин*, из Прага једном *Пастрнек*. Врло ме често посећује *Перфецки* из Братиславе а у новије време *Марков*. Заједничким ручавањем у *Burg*-у (а пре тога у кафани *Arkaden)* склопио се мали круг пријатељâ који се састојаше од начелника *Schlitter*-а, дворског саветника *Heger*-а, проф. *Sterneck*-а и његова брата владиног саветника *Sterneck*-а, гинеколога *Ehrenfeld*-а и од мене. Пошто *Вондрак* оде у Брно, за годину и по испитивао сам из споредногa предмета код гдекојег ригорозума; понајвише се радило о пољским Жидовима и Жидовкама. Откада је *Трубецкој* именован, и то је престало.

Кад сам г. 1918 навршио своју осамдесету годину, примих срдачних честитака од академија у Бечу, Берлину и Загребу. Особито срдачан бејаше поздрав из Берлина, на којему сам најискреније захвалио. Тешка времена спречише сличне поздраве од стране других академија. Под бременом тешких времена нарочито у Русији заступници славистике много претрпеше, али ни један губитак тамо није био већи од смрти мојег милог пријатеља а некако и ученика Алексеја Александровића *Шахматова* који је тако рано умро од потпуне изнемоглости. Тешко ме је дирнуло кад добих жалосну вест, а написао сам му посмртну реч у београдскоме *Српском Књижевном Гласнику*. Али и многе друге заступнике моје струке покоси смрт, од чести их је на окрутан начин посјекао бољшевички режим, тако у Њежину *Заболотског*,

---

1) Није Душан већ Богдан Поповић [М. Р.].

у Кијеву *Флоринскога,* у Москви В. *Шчепкина,* у Казању Н. М. *Петровскога;* али ову последњу двојицу чини се да није убила Советска влада, која толико мрзи интелигенцију, већ да су умрли од изнемоглости. Тако је било и с *Александровом,* који је после био ректор петроградске Духовне Академије, и с врло симпатичним академиком *Лаппо-Данилевским.* Кад сам г. 1908 за први део Енциклопедије славенске филологије делио грађу међу разне сараднике, били су још многи живи, који су имали да сарађују а отада су умрли. Можда попис није потпун, ако споменем да су од г. 1908 (дакле за 15 година) нестали: *Asbóth* у Будимпешти, *Богдан* у Букурешту, *Брандт* у Москви, *Будмани* код Јакина, *Фортунатов* у Москви, *Гебауер* у Прагу, *Калужњацки* у Черновцима, *Корш* у Москви, *Ковачевић* у Београду, *Лескин* у Лајпцигу, *Милчетић* у Вараждину, *Nehring* у Вратислави, *Новаковић* у Нишу, *Парчић* у Риму, *Скерлић* у Београду, *Шахматов* у Петрограду, *Шчепкин* у Москви, *Шкрабец* у Љубљани, *Штрекељ* у Грацу, *Тарновски* у Кракову, *Уљанов* у Москви, *Житецки* у Кијеву. То су велики, још ненакнађени губици, којима бих још прибројио хисторичара славенскога права *Зигеља* (он умре у Ростову) и харковскога етнографа *Сумцова.*

Откада је у Бечу *Јиречек* умро а *Решетар* и *Вондрак* су пошли у своје домовине, немам више у Бечу никаква душевног саобраћаја са заступницима славенске науке; како се пак с другима и слабо дописујем, тако само из новина дознајем понешто од онога што на свету бива. Пре свега, разуме се, хтео бих отприлике знати какве су прилике у Русији, али је врло тешко, да не кажем баш немогуће, добити о томе сигурне вести. И сама велика руска емиграција, која је разасута по целој Европи, не чини утисак да је једног сложног политичког мишљења, а чини се да нема чврсте организације. Заступници руских академских интереса, који су у Прагу двапут сакупили некакву врсту конгреса, оба су ме пута писмено поздравили и тиме ми учинили велико весеље, али ми нису јасни резултати њихова већања. Немам ни јасан појам о садашњему универзитетском животу у Русији. Издају се, истина, многе ствари на руском језику у Прагу, Берлину, Паризу, можда и у Београду и Софији, али од свега тога ја познајем само неколико томова *Руске Мисли* што је издаје *Струве.* Међу политичким избеглицама чини се да *Миљуков* (сада у Паризу) игра још увек велику улогу. Како се мени чини, њега јако прецењују; он је био у Русији, мислим, премало реалан политичар, више доктринар, ја сам се више надао од *Набокова.* Мени се чини да је *Миљуков* исто тако мало срећан у политици као *Крамарж* у Прагу или *Пленер* у Бечу. То су врло даровити људи, али им фали, како се

мени чини, дубље реално схваћање. По мојему је мишљењу велика срећа за Чешкословачку републику што јој на челу није дошао *Крамарж* већ *Масарик*. Кад је већ парламетарни живот у Аустрији био на умору, *Пленер* је једном у господском дому говорио велику беседу која је у главноме била наперена против *Крамаржева* неославизма. Ја у то време нисам више залазио у господски дом — последњи сам пут био када је *Lamasch* врло паметно говорио и побијао немачки шовинизам —, али кад у новинама прочитах речи *Пленерове* против *Крамаржа*, које сам ја држао за сасвим нетачне и криве, нисам се могао уздржати а да *Пленеру* писмом не саопћим моје противно схваћање којим сам узео *Крамаржа* напола у заштиту. Али *Пленер* се није дао уверити, он је био, а сигурно је и сада, према Славенима непомирљив.

* * *

[М. Решетар: *Јагићеви последњи дани и смрт*]

[Јагић је своје *Спомене* дотерао некако до средине маја месеца г. 1923, дакле до три месеца пре смрти, тако да управ не би друго ни требало испричати него како је текла његова последња болест, и како је умро и био сахрањен, да тако буде потпун опис његова живота. Али опет мислим да неће бити на одмет ако из његових писама што је од г. 1919 писао мени и својој кћери, напомињем и неке ствари из последњих година његова живота што их он сам није споменуо у *Споменима* а опет нису без интереса. Најинтересантније би свакако било изнети његово мишљење о политичким, научним и литерарним приликама код нас, о чему је врло радо и врло често писао, али биће свакако боље да се то други пут и на другом месту изнесе на свет. Иначе се врло често тужио на две ствари што су му огорчавале живот — на скупоћу која је увек расла и с које се није могао ни хранити онако добро и обилатно како би његове године захтевале, и на самоћу. Живео је наиме сам с једном слушкињом у доста великом стану; пријатељских веза у Бечу није више готово имао никаквих, јер су стари пријатељи, његови врсници, сви помрли, тако да се је с људима још састајао само у седницама бечке Академије међу којима је по годинама био најстарији члан; престадоше и састанци у кафани с неколицином наших људи (с протом *Мишићем*, његовом госпођом и другима), јер је велика скупоћа и то спречила. А од наших људи и других Славена, који су на кратко време долазили у Беч, мало се је ко к њему свраћао, осим неколико млађих пријатеља из Београда. Особито му је тешко било кад је у пролећу г. 1921 за 2½ месеца био и без слушкиње, па је тада и почео да руча у приватној кухињи а онда у професорској

мензи, која је била доста далеко од његова стана (најпосле у новом „Царском Двору"), па то сигурно није било добро за старца, да у свако доба године и по свакоме времену иде на ручак изван куће. Било му је дакле, тако саму, врло тешко, па је некако једва чекао да све то једном сврши: „Од суботе (2. априла) — пише 5. IV. 1921 — сâм сам у стану као палац... Само не дао Бог да се разболим, све ће добро бити. А када већ дође суђени час, надам се да ће се брзо свршити... Кад помислим колике сам лијепе дане живио кроз толико и толико година, могао бих се расплакати", па опет 25. IV.: „Све ме оставља, предуго живим, и опет „мријет ми се неће", а онда 16. V.: „... и збиља већ и мени [мој живот] сваким даном више смета, те се дневице питам, зашто сам још на свијету? Ни на чију корист, а себи на терет". А г. 1922 пише 26. IV.: „Највише се бојим дуге болести, овако сам без ичије помоћи и надзора", а 16. IX. пошто су га посјетиле кћи и унука: „Сад сам опет сам без наших људи. Немам ко ће ме тјешити, ако дође до невоље". Па поред тога што се осећао тако сам у Бечу, није се никако дао из њега; ми смо га непрестано звали да се пресели или да барем на неко време дође к нама у Загреб, али увек без успеха — даље од Бадена и од Семеринга није после г. 1918 никуда ишао. А што није хтео да се врати у домовину, мислим да је тому узрок не само то што се врло тешко одлучивао да што мења у своме начину живљења, него и то што се није ни с једне стране озбиљно кушало да се доведе натраг у домовину.

У последњим годинама својега живота Јагић је слабо излазио из куће; рано је устајао, а зато и рано легао, па се је преко дана готово без престанка или бавио озбиљним радом, или лаком лектиром, од које је, уз политичке новине, најволео руску литературу и француске романе, па је увек и ноћу имао при руци какву књигу или какве новине, јер му се често дешавало да дуго не може да спава, те је тада читао у кревету, јер без неког занимања није могао ни тада да буде. Што је радио на научном пољу после г. 1908, кад је пошао у пензију, па опет после г. 1919 када се растао с већим делом своје богате библиотеке, то је сам у „Споменима" испричао (в. стр. 313), а ја ћу само додати да је последња ствар што је написао и он сам дао у штампу мали чланчић „Mommsen i Rački" што је, на годину после његове смрти, изашао у Булићеву Зборнику.

Него у последње време најмилија су му забава били баш ови његови „Спомени", па тако о томе пише 11. III. 1921: „...чим даље настављам посао, тим ми је милији, видим да нисам ипак бадава живио толико година у тој долини суза и плача" а 24. IV. 1923 јавља да је завршио немачки текст (који је намењен бечкој Академији), те да ће наставити „Спо-

мене“ на нашему језику; и збиља 9. V. пише да их већ наставља те да прави изводе из писама што му је у последњим годинама писао Рачки: „Сада пишем на 99-ом табаку, а сваки табак има 4 стране, дакле биће доскора 400 страница прилично ситна писма! Ко ће то читати? Можда у 21. стољећу, ако дотле мишеви не изједу папир!“ Јагић је дакле још кратко време пре своје последње болести радио око својих „Спомена“, те од краја априла г. 1923 некако до средине маја написао оно што је у овој II. књизи наштампано на стр. 193—199, а можда и пар страна више, док је после тога написао оно што иде до краја XXIV. главе, т.ј. до стр. 226.

Иначе не бих имао ништа особито да из његових писама додам оному што он сам прича о својему животу последњих година... осим његове последње болести која га је и у гроб справила. Јагић је био врло жилава здравља, иако се је неко време (кад му је било нешто преко 50 година) бојао да ће и сам умрети од рака, као што му је умро и отац и брат Иван. Него тај је страх био сасвим неоснован, и тако је он доживео 85 година а да је само један пут био озбиљно болестан — оно г. 1873 кад је у Одеси оболео од тифуса. А и ова друга болест може се управо казати да је била само старост која је мало помало подједала тај крепки организам а напокон уништавала и ту дивну памет. Јагићу је већ дуго пре смрти ослабио и вид и слух, а и памћење је помало бивало слабије, што у његовим годинама није ништа необично; напротив могао је још дуго добро ходати и пењати се уза стубе, а имао је увек и врло добар апетит. Него некако од јула г. 1921 почео се је тужити да га ноге издају, и доиста после тога пао је 2—3 пута на улици, али се није срећом ни један пут озбиљно озледио. Прва његова болест — склероза — јаче се појави у почетку г. 1923: први пут 18. I. пише: „Прошле сам суботе сву ноћ кашљао и дисао тешко, те се већ бојао да ће ме загушити“, а опет 28. II.: „... (живот) иначе не би био неугодан, да ме није почела узнемиривати склероза са тешким дисањем и боловима у прсима, особито у ноћи кадгод долазе нападаји који трају по читав сат, док се опет умири и могу сан наставити. Тражити тому други узрок крај 85-е године било би скроз сувишно. Видјећемо у каквом ће темпу тај *сјурприз* напредовати“. Ти су се нападаји понављали сад чешће а сад ређе, сад у тежем а сад у лакшем облику све до краја марта месеца, тако да од средине марта није више излазио из куће. Болест је почетком априла почела попуштати тако да 7. IV. весело јавља да од два дана мирно спава; било му је збиља много лакше, па је 24. IV. први пут, после 6 недеља, изашао напоље а 9. V. опет се вратио да ручава у професорској мензи; субјективно се је осећао тако добро да је 21. V. писао да ће 3. VII. на месец

дана у Баден. Него поткрај маја болест опет се јаче појавила, те 1. VI. пише: „Мени се кадгод опет астма јавља, на ходу пуно сам слабији. Види се, мријет ми се неће, а јест нешто што ме напријед креће, т.ј. на гробље! Лијеп поздрав свима". То је последње писмо што ми је писао, а колико знам послије тога дана није уопће ништа више писао, тако да је тај тужни цитат из Мажуранића последња реченица што је Јагићева рука написала.

Од почетка јуна г. 1923 болест је одлучно кренула на горе. Јагић је бивао све слабији а нападаји астме све жешћи, тако да се је већ у другој половини јуна чекало да ће сваки час издахнути, али га је држало његово здраво срце, те је на чудо лекара што су били око њега претурио ту тешку кризу. Него после ње Јагић није више био Јагић! срван телесно, почео је и душевно малаксавати, па је каткада говорио као у бунилу којешта, чему се је пак сам смејао. Није више марио ни за што него је понајвише лежао или куњао, а часови када је разговарао бивали су све ређи. Последњи је пут показао неки јачи интерес неколико дана пре 6. јула кад је с великом узрујаности гледао хоће ли жив дочекати тај дан — 85-ти свој рођендан, јер је разумео да му нема спаса. И дочекао га је, али је скоро затим упао у још јачу апатију — његов се јаки организам још увек борио са смрћу, али јој напокон у јутру 5. августа подлегао; мирно се је угасио, јер последњих дана пре смрти није више ни трпео од астме, али опет смрт је његова у толико била ненадна што су лекари мислили, баш ради његова жилава срца, да ће то стање скрајње слабости још неко време потрајати.

Топла жеља, коју је Јагић за живота више пута исказао, да буде сахрањен у родноме граду уз своје родитеље и жену, би испуњена: мртво тело му би на државне трошкове пренесено у Вараждин, а град Вараждин приреди 12. августа 1923 сјајан спровод својему великому грађанину, који се је, после више од пола века благословенога рада у туђини, враћао у домовину на вечни починак.

ПРИЛОЗИ

дана у Бадеи. Него потрај моја болест опет се јаче појављиваше, те 1. VI. пише: „Мени се надоша опет астма јавља, на ходу пуно сам слабији. Види се, мријет ми се неће, а јест нешто што ме напријед креће, т.ј. на гробље! Лијеп поздрав свима“. То је последње писмо што ми је писао, а колико знам послије тога дана није уопће ништа више писао, тако да је тај тужни цитат из Мажуранића последња реченица што је Јагићева рука написала.

Од почетка јуна г. 1923 болест је одлучно кренула на горе. Јагић је бивао све слабији а нападаји астме све жешћи, тако да се је већ у другој половини јуна чекало да ће сваки час издахнути, али га је држало његово здраво срце, те је на чудо лекара што су били око њега претурио ту тешку кризу. Него после ње Јагић није више био Јагић! Срваш телесно, почео је и душевно малаксавати, па је каткада говорио као у бунилу којешта, чему се је пак сам смејао. Није више марио ни за што него је понајвише лежао или куњао, а часови када је разговарао бивали су све ређи. Последњи је пут показао неки јачи интерес неколико дана пре 6. јула кад је с великом узрујаности гледао хоће ли жив дочекати тај дан — 85-ти свој рођендан, јер је разумео да му нема спаса. И дочекао га је, али је скоро затим упао у још јачу апатију — његов се јаки организам још борио са смрћу, али јој напокон у јутру 5. августа подлегао; мирно се је угасио, јер последњих дана пре смрти није више ни трпео од астме, али опет смрт је његова у толико била ненадна што су лекари мислили, баш ради његова жилава срца, да ће то стање скрајње слабости још неко време потрајати.

Топла жеља, коју је Јагић за живота више пута исказао, да буде сахрањен у родноме граду уз своје родитеље и жену, би испуњена: мртво тело му би на државне трошкове пренесено у Вараждин, а град Вараждин приреди 12. августа 1923 сјајан спровод своjему великому грађанину, који се је, после више од пола века благословенога рада у туђини, враћао у домовину на вечни починак.

[Бр. 1. Дойис из Беча у „Narodnim Novinama" од 30. XI. 1857, бр. 274; в. књ. I, стр. 28].

Beč. V. J. V. (Dopis Narodnim Novinam).

Tko hoće da štogod imade valja mu se iza rana za to pobrinuti. To daje povoda ovome dopisu, komu ćete Vi, gospodine, ako mislite da zaslužuje, na molbu našu niešto miesta u svojim Narodnim novinama ustupiti. Već nekoliko putah naime imadjasmo sgode čitati o „Glasniku", časopisu što će, kažu, počam k novoj godini na slovenskom jeziku izlaziti. Viest ta nas vèrlo uzradova, čujući kako braća naša Slovenci neumorno rade i za svoju se književnost brine. Nu kod te ugodne viesti sjetismo se i nehotice, pa to sa žalostju, da je na našem polju liepi jedan cvietić iznevjerio se svomu imenu, usušio se i povenuo, pa ipak nepade nikomu na um budi pobrinuti se da uvenulo cvietje opet ozeleni i procvati, budi za novo i friško se pobrinuti i poskrbiti. U Novinah čitasmo već nekoliko putah ćak o nagradah za članke budućega časopisa, a o našem Nevenu neima baš ni slova bilo u Narodnih Novinah, bilo u Gospodarskom listu ili igde drugde. Mogućno je doista, pa mi bi rekli i vjerojatno, da se naši domoljubi za tu stvar brine, pa valjda tko to neumorno na tom radi da nam buduća godina obilnijim urodi plodom, nu nam što smo daleko od središta naše književnosti odaljeni, može takova šta samo javno putem novinah poznato biti. Pitamo dakle javno, očekujuć isto tako javan odgovor, nu posve smjerno našu Maticu, bivšega gospodina urednika i sve ostale književnike, što će s našim Nevenom? neće li možda na godinu ipak uzkrsnuti? Ako koja duša na to misli, to bi valjalo sad već svojski se stvari poprimiti, pa na predbrajanje pozivati, a ne, kò što nam se ljetos sgodi, viećati tek onda, kad bi ga valjalo izdavati — da nam se ne sbude: Roma deliberante Saguntum periit, kò što ljetos!

Kad smo već kod toga, bilo nam prosto štogod dodati o tom dvojem: kakav imao bi biti Neven i što k tomu treba.

Kod svakoga će časopisa prvo u oči pasti njegov vanjski oblik ili format. Što se toga tiče, čini nam se, bit će većina istoga s nami mnienija, da se neka onaj prijašnji format velike osmine opet uvede, već osobito zato će ga si radje mladež i

književnici nabavljati, koji ono što jednom pročitaše, rado i nadalje čuvaju. Isto tako pametno bi bilo, da od mjesečnika natrag bude tjednik — mi radje manje pa guštje čitamo, nego li na jedanput pa ni onda ne mnogo. Medjutim mnogo vâžnije je nutarnji lik, a to je sadržaj lista; on jedini može listu budućnost osigurati pa ga neprestano obćinstvu preporučati.

Sadržaj svakoga časopisa mora se po svom čitajućem obćinstvu ravnati. A koje je to bilo čitateljstvo našega Nevena? To mi za sigurno reći i opredieliti nemožemo; o tom ide rieč našega prijašnjega urednika. Svejedno, čini nam se, nećemo daleko promašiti, ako reknemo, da se je Neven najviše nalazio u rukuh učeće se mladeži i književnikah pa zatim štovanoga našega sveštenstva i činovničtva. Po tom sudeć odgovarao bi dakle naslov lista „zabavno-poučni“ i nadalje svojoj svrsi. Neven dakle neka bi sastojó od dvie strane, zabavne i poučne. Ona obsizala bi pjesme, pripovjedke i novelle životo- i putopise itd. a poučna strana, mislimo, imala bi biti sa svom pomnjom obradjivana, jer gde je čitateljstvo ponajviše na tako zvani literarni sviet stegnuto i ograničeno, onde ima vaviek poučni veću važnost nego zabavni dio. Mislimo naša mladež obljubila bi Neven osobito da joj je čitati kratkih odlomakah iz domaće historije, crticah iz gramatike domaće i jezikoslovja, popularnih i lahko pisanih sastavakah iz inih granah od znanostih, razpravah o pojedinih slavenskih knjigah — pa ako se nevaramo, vrlo bi uspješno bilo osobito za slog našeg narodnog jezika te pobudilo bi veću volju k starim Grkom i Rimljanom, da kadkad ugleda bieli sviet koji prevod iz starih klasikah pojedinih episodah. Da nebi to ništa suhoparnoga bilo, o tom nedvojimo — pa kako bi se to liepo izvesti dalo, to dokazuje prevod Kurelčev „Govori rimskijeh pisac“.

Takav neka je naš Neven, pa neće, mislimo, povenuti, nu tomu treba truda, marljivosti i požrtvovanja od svih.

Trebalo bi dakako da ga podupru

a) svi književnici (u strogom smislu rieči) svojimi dopisi;

b) ostalo obćinstvo marljivo ga čitajuć;

c) svi u obće brineć se da se što dalje razprostrani i razširi.

Što se dopisnikah tiče, to nam nemanjka toliko, kò što se na prvi mah čini, ljudih od znanja i vještine, treba ih samo pozvati, da se rado novomu kolu pridruže, zovuć ih odvažnim glasom: bratjo, složno sjedinjenimi silami. Jošte, mislimo, imade kod nas Preradovićah i Tèrnskih, Bogovićah i Šulekah — imademo mi i Babukićah i Mažuranićah, Mesićah i Veberah, a jedan ti je Kurelac i Pacel u Rieci, drugi Jurković u Osieku itd. Svi bi to, nadamo se, i nadalje sile i vještinu svoju našemu Nevenu žrtvovali, — a mi mladji sliedili bi primjer, koga oni daju. Ali nabrajajući ta slavna imena zaslužnih muževah, pada nam nešto na um. Dopisnikom valjalo bi dopuštati veće slobode glede pravopisa i sloga

u obće. Ta kako da bude kod nas tako strogo jedinstvo možno, kad ga neimade nigde: latinski je jezik baš već kroz 15 vjekovah mrtav, pa se ipak i danas raspre vode o tom, smie li se pisati cum, uum ili uom — Caius ili Gaius — ingenii ili ingeni, optimus ili optumus itd. — Niemačku ortografiju netreba nam ni spomenuti! Zašto dakle da radi takovih malenkostih izvèrstnim inače člankom nebude u listu mjesta? to je nepravedna i prenapeta strogost.

Pišeš li genetiv golubov, golubova ili golubovah, vrlo vèrlo ili vàrlo, lěpo liepo ili lijepo — bilo ti na volju, samo traži da vaviek razloga imadeš, pa da ti je duh u slogu narodan!

Bi li jošte dalje imali poći, te bi alfabetu na volju ostavili ili ne, o tom ostavljam sud drugim. Obćinstvo treba da podupire domaću književnost, rado i marljivo knjigu čitajući. Koliko se to novacah i vremena razspe i potroši na mnoge nekoristne, da škodljive stvari i knjige, a reci komu da kupi ovu ili onu narodnu knjigu, odgovor: neimam novacah ili preskupa je ili čitò sam to isto već u originalu, i sto takovih odgovorah. Slušajmo što kaže Ciceron o takovih ljudih. A quibus (koji se tako tuže) tantum dissentio, ut me cum Sophocles vel optime scripserit Electram, tamen male conversam Atilii mihi legendam putem: de quo Licinius: „ferreum Scriptorem“ — verum, opinor Scriptorem tamen ut legendus sit. Rudam enim esse omnino in nostris poetis aut inertissimae sequitiae est, aut fastidii delicatissimi. Mihi quidam nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt. Cic. de finibus I, c. 2. § 4.

Što se napokon razširivanja i razplodjivanja domaće književnosti tiče, to bismo osobito našim vriednim gospodi učiteljem silno preporučili, da mladež kadkad pozornu na takove stvari učine. U obće naš sviet nemrzi narodnu književnost, već se unj uvuklo neko nehajstvo i neka nemarnost, neće da se brine. Brinimo se dakle mi drugi zanj, pružimo mu i nehotice knjigu u ruke, pa će si ju čitati — s vremenom omilit će mu sve materinje, pa napokon neće trebati ni poruke. Ako se mnogi drugi nekaju, što tako rekuć silom knjige u sviet guraju, pa tko da nam to zamjera?

Mi smo ovdje samo u kratko gdekoje točke dodirnuli i napomenuli. Mi dalje se upustiti nesmijemo, to se s našom namierom ne slaže. Mi bi samo to željeli, da se svatko koji taj članak pročita, onako za naše slabašno čedo brini, kako je nam do toga stalo, pa da oni kojih se ta stvar o kojoj napomenusmo tiče što prije odvažno svoje misli izjave, svoj nam plan o budućnosti Nevena priobće, a mi ćemo se dobrovoljno i kao predbrojitelji u punom broju javljati — pa Bože daj sreću i uspieh.

Nekoliko mladih bečkih Slavenah.

[Бр. 2.]

Šaljiva pjesmica

sastavljena prigodom godovna dana *Vinku Jagiću*
u radost po ljubećem ga sinu Ivanu Nepomuku.

(в. књ. I, стр. 34]

April ovdi već je peti
Kad se slavi Vincek sveti,
Vincek patron otca moga,
Za koga rad molim Boga!
Znam, da vesel on je danas
Izmišljava da se za nas,
Ki kod njega blizu nismo
Al čestitke sastavismo.
I ja nešto jesem složil
Da bi v ruke Jim položil
Ter Jih danas liepo uzradoval
I od trčka bar malo odkoval,
Bar dok budu to mamica čteli
Pored Njih si neka budu seli —
Ak pak povem gdekaj i prek mere
Toga naj mi, prosim, nezamere

Hodi dakle sada, vilo,
Jer ja pjevat hoću silo,
Pjevat hoću i fordetu
I čižmarsku črnu dretu,
Al i muštvu ja ću pjevat,
Sve u verse to ću zlevat —
Niti hlapsl ostat nesme
Iz te moje duge pesme,
Nebum spustit nit hovala,
Da podpuna ma bu hvala;
Al i smola jošče tu bu
Jer v štiblecu ima službu!
Evo vidiš, vilo moja,
Skoro neznam niti broja
Koliko sad pjevat kanim
I to sve sad jutrom ranim,
Kad želudec još je prazan
Te mi kao nenamazan
Kotač cvili, kruli i buči,
Kad se Husejn vozi kući.

Želje sbrajat sad počimam,
Kojih srce puno imam,

I to držat ću se reda,
Jer bez njega ništ se neda:
Naj črlena budu Jim lica
Kak jesenska jabučica,
Srce zdravo i veselo
Nikad ništ Jim nefalelo,
A kad je Njim svega dosti,
Tad se sinak lahko gosti!
Nit to jošče nije dosti,
Jerbo prave nij' tadosti,
Ako bolest koga skuči,
Koj prebiva v našoj kući
Stoga i drugi zdravi bili,
V miru Božjem svedj živili! —

Pun naj štiblec bu meštrije,
Šodrof, mužtve i bičkije;
I funalov v izobilju
Z prve hiže naj pošilju —
Još naj bude kož funtuša,
Kad židovska trži duša,
Naj nemanjka čaptatovov
Niti finih foglalovov!
Što čižmaru goder treba,
Da si može skrbit hleba,
Svega toga ovdi budi,
Da se obuvat mogu ljudi!
Al meštrija ništ neprudi,
Ako nisu k tomu ljudi,
S toga najbu i detičev
I Ježeku sličnih vtiček —
Naj se dela, tuče, stvara
Svaki dan bar osam para.
Ali sve to hasni malo,
Ak se zlo bu prodavalo,
Zato i sejmi dobri bili,
Domom novci se nosili!

Novac treba, istina je,
Al i drugo hasen daje,
Zato i drugog tu naj bude
Što god hrani, krepi ljude!
Naj bu v kuhnji dost posudja
I svakoga tu orudja,
Al i bolta zakadjena
Naj bu s mesom nakićena,
Naj filekov nit slanine

Nit ne fali piščętine! —
I v špajz budem se naluknul,
Kaj tu želim bum natuknul:
Tu Jim želim masla dosta
I octenku punu octa,
Pak i zelja kađu punu,
Pak i repu, krumpir, runu!
Nu špajz sada ću ostavit
I v komoru se prestavit:
Tu naj budu pune škrinje
I za ljuđi i za svinje[1])
I kuruze i pšenice,
Pak bažulja, bažuljice,
Jošče hrži i jačmena
Najboljega od semena,
Al naj bude i hajdine
I u mašči đost slanine!
Zdravo ostaj sad komora,
Jer te ostavit pjesnik mora,
Ako hoće da sve kaže,
Što još srce mu nalaže!
Ajdmo dakle sad v pivnicu
Te produžimo pjesmicu:
Zdravo dakle, ma pivnička
Vu teb lagev do lagvička!
Ali prazen nek nijedan
Nebu, đok bu Jagić žedan!
„Pet sto veder starog vina!“
Njihovog je želja sina,
A đok bude vinca đosti,
Neće nikad manjkat gosti!

I na najžu nek bu lesa,
Uviek suhog puna mesa,
A na boltov starih stolcov
Kolovratov, ražnjev, loncov,
Kištah, zdelic, ranjglah, vagah
I sličnoga drugog blaga;
I na pantih stare kore
I što god stavit gor se more —
Jednom riečju, stanje cielo
Bilo zdravo i veselo!
Na dvorišču guskah, raca'
Sve bez broja naj kobaca,
I piščancev kano lišča

[1]) Mit Respekt zu sagen.

Naj bu puno pol dvorišča,
Nit kokoših naj nefali
Nit velikih niti mali'!
A tak puni naj su koci,
Kano da su tri paloci
Blago svoje dotirali
I k Jagiću na stan dali!
Puna štala naj bu krava'
Da se može piti kava
I još kakov groš privleči
U ov ormar tam pri peči,
Gdje knjižica ona stara
Od bank skoro već se para
(Baš se sjećam ovog časa
Da se zove extra-kasa!)

Kam god čovjek s okom migne,
Svigdi naj obilnost stigne!
Bujnog žita puno polje,
Ter svi uviek dobre volje!
Višnji dakle neka čuje,
Moje želje i spunjuje
Neka On Jim da iz neba
Što goder Njim bude treba!
Pjesmu eto zaključujem,
Al Njih uviek ljubim, štujem
I ljubit Ih prestat neću!
Bog Njim dao svaku sreću!
Amen! —

[*Бр. 3. Писмо од 21. VIII. 1859 Ивана Јагића пријатељу;* в. књ. I, стр. 41.]

Mili Prijatelju!

Ti si mi vrlo ugodio svojim listom, a da pokažem, da sam ti zahvalan evo ti odmah odziva! Viest o Kuntićevoj smrti vrlo me je ranila ali ipak se s druge strane onim tješim, čim i ti — najme, da mu je gore ljepše, jer je takovom smrtju umro, kakvu bi si i ti i ja želio. Vrlo mi je drago, što si se pobrinuo, da ga čim ljepše sprovodite — žao mi je, što i ja nisam mogao pokazati mu svoje ljubavi; al sad je kasno. Vječna mu pamet u braće! — Pitaš me, kako sam putovao, i kako se sada zabavljam? Da hoću biti baš sasvim kratak, rekao bi: dobro, al ti želiš znati što više, dapače možda bi rad, da što čuješ i o Batićevoj burmutici. — Nisam mu je još kupio al sam si već jednu u njekoj izlogi zanj zapamtio. — Ti znaš kako se putuje željeznicom

— toga mi dakle ni netreba opisivati. Cielim putem imao sam za druga jednog Čeha, imenom Kavku; vozio sam se u 3-oj klasi, al se neću valjda više nikad tako dugi put po njoj voziti. Puna kola soldatah, fakinah etc. etc. a ja sam popo medju njimi u visokom škriljaku! Do Gradca pratila nas grda kiša, grom i blisak no poslje je bilo bolje. — Od Gradca do Brucka vozilo se sa mnom jedno 6 djakah, valjda iz univerziteta. Oni su mi dokazali, da je Hrvat pijan tako pametan kao Švaba triezan. Po gornjoj Štajerskoj i Austriji ti nisu imali skoro nikakve suše — stoga su jim polja krasna zato mi je i kazala jedna esterrajherka: Kukuruz vertragt unser Magen nit!

Prema jutru ti me već tako g.z.ca boljela, da nisam znao, imam li je samo polak ili cielu, stoga sam jedva čekao, da jedanput opazim taj slavni Beč! Čim smo došli u Bahnhof opazim umah Naceka, te skoči k njemu te se brzo seli u grad! Njegovi gospodari (oboje Česi) vrlo su me liepo primili, kod njih imam stan, fruštuk i objed, pak uz sve to idu novci od mene kao da su mi predrti žepovi. Već sam vidio mnogo znamenitostih a i nješto svečanostih. Slavensku kavanu polazim svaki skoro dan. U njoj sam čitao onu mudroliju iz Posavine, što ju je njeki Slavonac M. Demetru poslao. Ako nisi čitao te apologije slavonske, čitaj ju, vriedna je, nać ćeš ju u Nar. Novinah od prošlog ponedeljka po prilici. Ovdje se Hrvati iz onog dopisa izsmjehivaju — a i pravo je! S Bečem se već podobro poznam, no zato sam jedan put ipak bludio po njem 2 ure, da nisam znao, jesam li na istoku ili zapadu, te sam morao napokon potražiti jedan Stellwagen, da me odveze kući. — Na carev dan vidio sam ti ministre Rechberga (pozdravlja liepo Batića), Krausa, Nadasda i Thuna, NB i Hummela i Freija, no nisam jim se javio, jer sam bio juratuški obučen. Veseli se, već smo nješto dobili! Baš danas (u subotu) izišao je zakon, da se odsada nesmije više tako strogo na gymnazijah postupati glede njemačkog jezika. Zajedno se ukidaju oni zakoni, koji naredjuju njemački jezik u Magjarskoj i u Hrvatskoj kao ustavni za većinu predmetah! Što će na to reći mnogi? Ja ću valjda doći kući gdje 1-a ili 2-a rujna, ako do onda sve pregledam, a možda dojdem i prije, jer vjeruj mi, da bi mi Beč postao za koj tjedan dosadnijim od Zagreba! —

Pozdravi mi liepo svakoga do koga dodješ, t.j. ako me pozna, i to dobro, a napose moje doma.

Molim te, ako nisi, to daj uzmi iz pošte svoj Kat. list. Sbilja! Je li vas koj što o Kuntiću napisao? Ovdje ti ima krasnih lulah i cigarišah iz morske pjene, al ja ti se neufam kupiti, jer neznam, kakav bi ti se dopao, pa bi mi možda i novac izmanjkalo; no ja bi ga svakako kupio, samo da znam, kakav bi ti bio po volji.

Bit će za sad dosta, a ni neimam više vremena. Ciel dan hodam po Beču, samo da što liepa vidim! Iz svega, što sam do sele vidio, je najljepši Schönbrunn i česka crkva.

S Bogom.

Budi živ i zdrav te kad budeš dobre volje, sjeti se svoga brata

Ivana Nep.

Liep odzdrav od brata!

Još nješto! Ja sam Šicu naručio knjige od Župana i već jih dobio, no nisam mu jih mogao još do danas poslati, jer mi nije išao otac u Križevce. No dobit će sve prvom prilikom, a to će valjda biti ob Križevu. Ili možda mu je sam donesem.

A sad za stalno punctum.

U Beču, 21-a u jutru.

Baš sam jučer čitao, da je pod tiskom jedna brošura od Haulika, u kojoj oprovrgava njeke novine i druge glasove što se raznose o bezuspješnosti konkordata.

[*Бр. 4. Брошира Давида Старчевића;* в. књ. I, стр. 105.]

Slaviteljem Jelačića Bana.

(Drugo izdanje.[1])

Javni prizor, dne 19. travnja o. g. u Zagrebu izveden, premda u sebi posvema neznatan, postade ipak za stanovite agitatore političkim kapitalom, obćinstvo mistificirati. Listovi madjaronski rekoše niti pravo belo niti cerno. — Sisački „Zatočnik“ pako, organ Mažuranić—Štrossmayerova ortačtva, poznatim svojim načinom napinje sve sile, da odatle tudje poštenje osumnjiči. On sveudilj puni brojeve svoje opadanji naročito na moju osobu.

Ja sam tu sudelovao, te sam izazvan, istini za volju stvar obćinstvu razložiti, kako se ima. — Moju izjavu novine ne htedoše uverstiti; s toga se poslužujem posebnim tiskopisom.

Spomenutoga dana dodje u Zagreb iz Siska družba karlovačkih pevačah „Zore“, vodjena barjaktarom, po zanatu javnim kupljarom. U pratnji bijahu gg.. Ivan Vončina i Josip Miškatović,

[1]) Pervo izdanje ovoga spisa tiskano je kod g. L. *Hartmána* i dr. u Zagrebu. Ovo je berzo razpačano; naručismo tuj i drugo. Nu pervaci Zatočnikovci navališe na g. *Hartmána* ustmeno i pismeno, te tako osujetiše nam nakanu. I druge tiskarne zagrebačke odbiše taj tiskarski posao. Stoga je ovo drugo izdanje štampano drugdje.

Pitamo družbu Zatočnikovu: Ako ovaj spis nosi neistine, zašto ih onda dokazi javno nepobije? Ako li pako taj spis nosi istine, zašto ih onda sakriva narodu, zašto vara narod?

sada zajednički izdavatelji „Zatočnika“, a do nedavna glavni trumbetaši radi kruhoborstva nesložnih svojtah, i to pervi Mažuranićeve, potonji Štrossmayerove, koje su obe zamenito jedna drugoj i same dokazivale, da zaslužuju samo prokletstvo naroda i vešala.

Ova „samo za privatnom zabavom iduća“ domoljubna kita, sdružena sa pevači zagrebačkoga „Kola“, otvori u Maksimiru svoju pijaču carevkom „Bože živi“, a ravnatelj „Kola“, profesor na zagrebačkoj pravničkoj akademiji dr. Makanec napi pervu zdravicu „premilostivomu kralju kao štititelju hervatskih pravah“, itd.

U oduševljenom klicanju družba se vincem i nakitila, te kada se večer primicao, stavi se ona na povratak, zaključiv, da će kod Jelačićeva spomenika pevati.

Na domaku do toga mesta družba priče vikati: „Slava Jelačiću!“ Nekoliko političkih sudrugovah sa mnom, koji smo na tergu u blizini tamo bili, izsmijasmo i izfućkasmo oto vikanje, a uz nas to isto učini takodjer nekoličina gimnazijalacah.

Tu nije udioničtvovao niti jedan Madjaron.

Družba se ostavi pevanja, pak vičuć „Slava Jelačiću!“ ode dalje.

„Zatočnik“ pripoveda, da sam ja zatim zapodenuo kavgu, da je mene svetina izlupala, i da sam pobegao. — Tu je istina ovo: da je dr. Makanec, u društvu sa poznatimi pijanci dr. Bedekovićem i Masnecom, na mene posve mirno i tiho od straga Ilicom idućega iza glasa vičuć pervi nahrupio; da me je onda jedini Mazura, „Zatočnikov“ dopisnik, za surku zgrabio, nu na moju reč: „Čuvajte nos!“ odmah se udaljio; a konačno, da se je cela ta herpa, kad je nekoliko gradskih pandurah nadošlo, terkom razbežala. U ostalom niti je tko mene, niti sam ja koga samo i dirnuo.

U samom objektivnom učinu glede ovacije Jelačiću banu vidi se: da jedni bijahu za, drugi proti; jedni izjaviše svoje političko mnenje vikanjem, drugi smehom i fućkanjem. — Po „Zatočnikovoj“ logici to vikanje na ulici bijaše posve u redu, i dapače hvale vredno, a smijanje i fućkanje ne bijaše u redu. Nu to je logika „Zatočnikova“; u nepristranih očiuh glede toga objektivnoga učina obe su stranke sasvim jednake. — Ako li se ide dalje na povod, te ako u stvari krivnje imade, to svakako u tom već unapred pada veća krivnja na onoga, koj je izazvao, nego li na onoga, koj je jednakim načinom odgovorio.

(2. str.) Zatočnikovci izazivlju, da tražimo u stvari i „etičke momente“. — Vanjski čin ima i svoje unutarnje uzroke. Da vidimo indi subjektivne motive, iz kojih su ta dva navedena protivna učina proizašla.

Godine 1848. Josip barun Jelačić bijaše vodjom hervatskoga naroda. Njemu se narod hervatski poveril; u ime sreće domovine njemu narod sa najvećim pouzdanjem predade i sebe i sve, što je smogao.

Diktator odbi još dosta rano pomirnicu ruku Madjarah: on predje preko Rubikona — Drave. —

Na tisuće naroda našega on odvede i bez oružja i bez potrebite ine obskerbe u Ugarsku.

Na tisuće naših junakah proliše kerv i pokriše bojišta u tudjoj zemlji.

Na tisuće izgubi domovina čestitih sinovah i dragocenih radnikah.

Na tisuće osakaćenih nevoljnikah samim sebi i ubogomu narodu padoše na teret.

Na tisuće dobi otačbina osamljenih staracah, udovicah i sirotah.

Jelačić, vodja „hervatske narodne vojske", zastave narodne, koje su otu vojsku oduševljavale, sramotno pobaci, ter jih zameni austrijanskimi. Slobodnu i ponosnu hervatsku vojsku dade on pod zapovjedničtvo tudjega verhovnika — austrijanskoga generala — koj je našu kerv najvećim pogibeljim izvergavao.

Ovom pobedničkom vojnom „za vernost austrijansku" izvojeva Jelačić svomu narodu za uzdarje izgubljenih glavah, raztočene kervi, postradala imetka, i svih drugih mukah, nevoljah i žalostih ono pod imenom nagrade, što drugi dobiše pod imenom kazne.

Tudje sluge došterkljaše se jatomice; čestite domaće sinove progoniše. Uvukoše nas „verne Hervate" u austrijanske uniforme robovanja; uvedoše militarizam i birokratizam. Navališe nam stoimene deračine. Povlašteno razbojničtvo, lupežtvo, kradja, prevara, himba, izdavanje, uhodarstvo: to se udomi kod nas. Porobiše nas i popleniše do sirotinje i golotinje. Materinski jezik prokleše; tudji nametnuše. Škole stvoriše učilišti sužanjstva. Duh naroda zastrašiše, potlačiše; mračna grobna tišina pokri domovinu našu. Sve nam dobro odnesoše, a zlo donesoše. Zakovaše nas u lance jadikovce, a da se ni uzdasi nečuju, na usta nam metnuše brnjice. —

Tko da izbroji i dosta živahno izrazi paklene strahobe kervničkoga samosilja! Narod je terpio i zapamtio, narod znade i — nemože zaboraviti!

To izvede Jelačić, o kojem suvremeni proslavljeni politički duhovi temeljitom sigurnostju sudiše, da može izvesti opće dobro, ako hoće.

To izvede Jelačić, o kojem po sudu slobodoumnoga prosvetljenoga sveta spasonosan uspeh zavisan bijaše.

To izvede Jelačić, komu se celi hervatski narod u ime

sreće domovine sa najvećim oduševljenjem, sa bezuvetnom odanosti poveri. —

Ali eto Zatočnikovacah vičućih: da je Jelaćić, ako i zlo radio, ipak barem dobro mislio po narod; da on bijaše barem u duši poštenjak. — Oni toga ničim ne dokazuju. Oni znadu, nu drugi ne znadu tudjih misli van po govorih i delih. Mi navadjamo čine; po njih sudimo.

Stalo je do istine. — Tražeć Jelačićeve usluge za domovinu, ne takove, koje bi mogle njegove grehe oprati, no barem takove, koje bi jih mogle ikoliko ublažiti, svejedno — trud ostaje bez uspeha.

Očekivasmo od onih, koji Jelačića obožavaju, koji njegovu slavu iz svega gerla viču, da će oni odkriti svetu kakove zasluge Jelačićeve za otačbinu. Čekasmo i čekasmo sveudilj uzalud. Pa ne samo to, nego dapače isti oni Jelačićevi obožavatelji sami njegova dela najcernije opisaše, Jelačićevo ime najsramotnije zapisaše. —

Istine nalazimo ove:

Svatko će na temelju Jelačićevih govorah i činah priznati, da Jelačić bijaše dušom i telom podpun austrijanski dobrijan. Ovo svojstvo i svojstvo čistoga hervatskoga domoljubja, po glasu razuma, povesti i života, podpuno se izključuju. —

Svatko će na temelju Jelačićevih govora i činah, priznati, da Jelačić bijaše pravi pravcati austrijanski general. — Ovo svojstvo i svojstvo čistoga hervatskoga rodoljubja, po glasu razuma, povesti i života, podpuno se izključuju. —

Svatko će na temelju Jelačićevih govorah i činah priznati, da Jelačiću bijaše uvek na ustima i pred očima svetinja: „jedinstvo i veličina austrijanske cesarevine“. Ova politika i politika čista hervatstva, po glasu razuma, povesti i života, podpuno se izključuju.

Jelačić na tisuće naroda našega pogudi u tih svojih svojstvih, u tu svoju sverhu.

Jelačić u toj vojni pohuli čast narodnu, pogazi narodne barjake, podigne tudje.

Jelačić u toj vojni „narodnu hervatsku vojsku“ dade tudjincu pod komandu, koj je kerv našu u svoje cerne sverhe navlašno točio.

(3. str.) Jelačić izadje iz ote gladiatorske vojne kao dobitnik; on izvede svoj cilj. — On nam dade za uzdarje nagradu, da nemože biti lepša.

Blagoslov ovaj što bijaše ino, nego naravska priznaja, da su Jelačićeva svojstva: austrijanština i generalija. postigla žudjeni učinak, logično izpunila svoj pojam; blagoslov taj što bijaše ino. nego eklatantan dokaz, da je Jelačićeva svetinja: „jedinstvo i veličina austrijanske cesarevine“, podpuno u život uvedena?!

Za to je Jelačić dobio milost i javno priznanje te milosti od Austrije.

Za to Jelačić dobi počastih i odlikovanjah, križićah i redovah.

Za to Jelačić dobi grofoviju.

Za to Jelačić dobi na jedanput četiri stotine tisućah forintih kervarine.

Za to Jelačić dobivaše stalnu mastnu platju od mnogo tisućah, deračinu od žuljevah naroda.

Za to Jelačić bijaše sveudilj banom hervatskim, verhovnikom uprave u domovini.

Za to Jelačić izdavaše i podpisivaše austrijanske fermane na zatvor i pogubu naroda.

Za to Jelačić proganjaše one vernike, koji moradoše nad jadi domovine zaplakati.

Za to Jelačić bacaše u tamnice i zakivaše u lance one slobodnike, koji se usudiše narodu oči otvoriti.

Za to Jelačiću postavi spomenik njegova milostnica Austrija.

Za to Jelačića sav naobraženi svet stavlja za primer sramote.

Za to narod širom cele domovine Jelačića proklinje. — — —

To su javna, obće poznata fakta, samo u veliko označena, bez pojedinkostih.

Al Zatočnikovci još prebiru: da je i Jelačić ipak i tugu domovine ćutio, te da je od nutarnje boli prije reda posahnuo. — To niti se stalno znade, niti kazati može. No moguće jest, pa ako je zbilja istina, eto samo nova primera staromu psihologičnomu izkustvu: da i najgorega zlotvora znadu zateći časovi nutarnjih mukah, gde mu serce čami, a duša se sgraža nad vlastitimi gresi. Čim veći zlobnik, čim mu cernja dela, tim ga više izjeda vlastita opačina. Pa ipak se Jelačić nikada ozbiljno ne pokaja!

Zatočnikovci, koji pravno suverenu hervatsku kraljevinu proglasiše krunovinom austrijanskom; koji se i sami nazivaju izrično Austrijanci, diple tužno: da je Austrija Jelačiću smert zadala. — To niti se stalno znade, niti kazati može. No moguće jest, pa ako je zbilja istina, eto samo nova primera staromu historičkomu izkustvu: da je Austrija napokon i tim načinom, kako jurve mnoge druge, nagradila i ovoga svojega vernoga ortaka!

Eto iz svega dokazano je, da Jelačić bijaše: Austrijanski najmljenik, sluga despotizma, koj je tiranstvu za ljubav, a samo za svoju korist, narod svoj zaveo, poklao, porobio, domovinu svoju izneverio, zasužnjio, upropastio, slobodu izdao, i u toj izdaji uztrajao do smerti!!

Razumni i pošteni ljudi neka sude. Neka razsudjuju motive, zašto Zatočnikovci banu Jelačiću viču „Slava“!

Pokazani su motivi, zašto ja sa drugimi sučlanovi „Stranke prava“ nemogu skupa sa Zatočnikovci u takovu slavu trubiti; zašto nam uzkipi kerv, te takov izaziv odbismo. —

„Stranka prava“ svedjer zastupa načela. Mi dotični sučlanovi te stranke i ovde nepazismo na osobe, nego suzbismo samo slavljenje izdajstva domovine; suzbismno načinom, kako odmah onde na mestu jedino bijaše moguće, i posve jednako načinu onomu, kojim bijasmo izazvani.

Godine 1866., kadno je „Visoki sabor trojedne kraljevine“, — Mažuranić—Štrossmayerova svojta, koja je svakolika zakonito sveta prava hervatske kraljevine nevernički u grob položila i pokopala, — spomeniku bana Jelačića činio slavje, ustade u 59. saborskoj sednici dana 12. prosinca zastupnik naroda iz „stranke prava“, da progovori o pitanju javnih spomenikah, javnih počastih i odlikovanjah: da prosveduje proti prokletstvu, koje čini sabor, javno slaveć Jelačićevu izdaju naroda i domovine. Ali Mažuranić—Štrossmayerovi ortaci nedadoše, da se čuje glas istine i poštenja: udušiše slobodu reči i u saboru, — muž „stranke prava“ od njihova štropota, kritike i navale morade zamuknuti.

„Stranka prava“ uvek boj bije samo načinom otvorenim i poštenim, to jest javnimi učini, dokazi.

Dokazi već pokazaše premnoge izdaje Zatočnikovacah; dokazi pokazaše, da Zatočnikovci ino i nerade, van o izdaji. Na te dokaze Zatočnikovci nikada neodgovoriše; uzprkos svim izazivom, oni nikada nesmedoše ni pokušati svoja cerna dela ma ičim opravdavati. Oni o svem tom u skrajnoj bezobraznosti najkukavnije moraju sveudilj šutiti, napinjuć se samo o tom, da narod toga što manje doznade.

Dok je „stranka prava“ do nedavno u javnosti pisala, ter izdajničku sramotu Zatočnikovacah dokazi redom odkrivala, Zatočnikovci neusudiše se ni u svoju obranu, nekmo li proti „stranki prava“ samo i pisnuti.

(4. str.) „Stranka prava“, po dužnosti narodu pokazav ponajglavnije zlokovarske spletkarije njegovih izrodah, skinuv jim krinku, za sada nema svoga glasila. I eto Zatočnikovci misle, da je sada za nje, sinje kukavice, došao sgodan čas, te se usmeluju pustim klevetanjem zadevati u pojedine članove „stranke prava“, koja jih je u ništavilo streskala, pred koje stranke dokazi oni strepe.

Zatočnikovci vide, da ni Madjaroni, kako ni „Stranka prava“, neslave Jelačića bana. Eto oni odatle imadu odmah zaključak: da je „Stranka prava“ sa „Madjaroni“ u obće istovetna. — To je logika Zatočnikovacah!

Občinstvo neka sudi, što to znači, kada Zatočnikovci, koji pravno suverenu hervatsku kraljevinu proglasiše krunovinom i

madjarskom, potvaraju sada takodjer nas madjaronstvom, jedino jerbo i mi zajedno š njimi Jelačiću nevičemo „Slava!“; nas, koji sa madjaroni nikada nikakova drugovanja neimadosmo i nemamo; nas, koji u naših spisih madjaronštinu javno obsudom ocenismo; nas, kojih program je sveudilj očit i nepomičan; nas, koji mi po tomu programu: „suverenost hervatske kraljevine“ svagda istom odvažnostiju i postojanostju, proti svakomu jednako — i mi jedini — branismo i branimo!

„Zatočnik“ i Zatočnikovci naročito o mojoj osobi: da mi je ban Rauch u sverhu njemu povoljna agitiranja dao tri tisuće forintih i službu, te, da ja mladež otupljujem i zavadjam. — Oni toga ničim nedokazuju. Oni znadu, nu drugi neznadu suditi bez dokazalah, bez podatakah istine. S toga se ja netrebam ni opravdati. Nu ipak za bolju ilustraciju njihova postupka, eto odvraćam naročito: da ja od bana baruna Raucha neprimih nikada za budi kakove agitacije ma išto; da ja niti imadoh, niti imam s banom barunom Rauchom ili njegovom strankom u obće ikakova zajedničkoga posla; da sam već i pod banom Šokčevićem dobio dekret za nam. učitelja; pri čem ujedno mimogred spominjem i to: da se proti mojemu postupku i predavanju u učioni, koje se uvek ticalo i tiče samo propisanih naukovnih predmetah, nije još nitko potužio, nego da su već mnogi i odlični roditelji, — u slučaju, kad su dotični od njihovih sinovah pohadjani razredi bili u paralelke podeljeni, — molili, neka se njihovi sinovi premeste u moj odeo. — Videti je, tko li se tu nalazi u nepoštenjaštvu, pak tko otupljuje i zavadja!

Ovakova zavadjanja i od ovakove svojte mogu biti samo za mene javnom svedočbom, da veršim dužnosti pravoga i poštenoga Hervata.

Zatočnikovci izmedju učiteljah, koji su moji službovni drugovi, dočim onim, koji Jelačiću posvuda i po ulicah vikahu i viču: „Slava!“, postupak odobravaju i zagovaraju, proti meni podnesoše tužbu na v. zemaljsku vladu.

Ako jim za rukom podje proti meni denuncijatorsku sverhu postići, ja uz čistu savest pošteno lice i čilost, neznam straha; mogu kao izučeni pravnik u toj struci, ili pako makar oranjem i kopanjem svoj život u poštenju zadovoljno voditi, te svoj značaj neokaljan uzčuvati. Nu razumni i čestiti ljudi mogu razsuditi, što li su i oni učitelji mladosti, koji skladaju u slavu narodnih izdajicah. —

Promotrimo, tko li su svi ti slavitelji Jelačića bana, koj je narod zaveo, osakatio, potlačio i u sužanjstvo prodao! — Već samo to njihovo slavljenje dokazuje, da moraju biti još gorji od uzora, komu se klanjaju.

Pogledajmo jim u cerne obraze, prepoznati ćemo jih i osobno, da su tuj u pervom redu iste one zlotvorne tudjinske duše, koje

skupa sa Jelačićem narod naš gnječiše i deraše; pa onda domaći izrodice, koji one u zatoru naroda najrevnije pomagaše.

Setimo se, da, što narodu pod njimi bivaše gorje, njim bivaše bolje, što narodu težje, njim sve to laglje; što narod postajaše tužniji, nevoljniji, oni postajahu veseliji, nesmiljeniji; što narod skučeniji, oni oholiji.

Znajmo, da narodu uzbudne štogod bolje, njihovim bi mešinam bivalo to gorje; oni moraju želiti na račun naroda svoj prijašnji posao opet nastavljati.

Pamtimo, da, čim se kada više radilo o tom, narod turnuti u što veću nevolju, tim smo više čuli diplah i sviralah; tim smo više videli klanjanja kumirom.

I eto opet Jelačiade, nebi li ona vratila i godinu 1848., i ono, što za njom uzsledi; nebi li Hervatom i ono malo, što jim od prosvetljenoga i slobodoumnoga sveta još ostade simpatije, — izčezlo!

Naši kervnici tudjinci sa domaćimi izdajicami kovati će proti nam zavere i spletke i mi ćemo ostati sužnji, dok nebudemo gledali na vlastite oči, dok nebudemo mislili iz vlastitoga uma!

U Zagrebu, 10. svibnja 1870. *David Starčević,*
Dr. prava.

Tisak „Athenaeuma“ u Pešti.

[*Бр. 5. Владина одлука од 7. VI. 1870 којом се В. Јагић отпушта из гимназ. службе;* в. књ. I, стр. 107.]

Br. $\frac{884.}{Pr.}$

Gospodinu kr. gimnazijalnomu professoru
Vatroslavu Jagiću
ovdie

Iz zapisničkoga preslušanja Vašega, preduzeto ovdie dnie 2. lipnja t. g., proizlazi, da ste Vi očitovanja od 28. travnja i 24. svibnja t. g. upravljena po devetorici, dotično desetorici učiteljah gimnazije zagrebačke na ravnatelja gimnazijalnoga, dotično na kr. zemaljsku vladu toga radi, da se D-or David Starčević ukloni sa službe namiestnoga učitelja na rečenoj gimnaziji, ne samo podpisali, nego da ste ih i sastavili, ter prije, nego li su podpisana bila, svim supodpisnikom na odobrenje predložili.

Buduć da se na koncu očitovanja od 24. svibnja t. g. izjavljuje, da će podpisnici istoga, ako se najduže do konca mjeseca svibnja t. g. D-or Starčević neukloni s njegove učiteljske službe, prisiljeni biti, uzdržati se vèršenja svih svojih učiteljskih dužnostih,

te da neće moći dèržati propisanih predavanjah dotle, dok ga kr. zemaljska vlade [sic!) nerieši njegove učiteljske dužnosti, a ovom se prětnjom povredjuje odnošaj podčinjenosti i službena dužnost pokornosti prama zemaljskoj vladi, ter bi nepovlastna obustava predavanjah, kojom dotični učitelji zaprietiše morala bila imati veoma štetnih posledicah za napredak i poredak ciele gimnazije, kao što i za nauk školske mladeži i za roditelje, koji su svoju dietcu tomu javnomu zavodu učevnomu povierili, i buduć da ste tim, što ste sastavili gore spomenuta očitovanja, makar da ste to i učinili na poziv ostalih supodpisnikah, kako ste kod preslušavanja svoga naveli, i što ste ih prije, nego su podpisana bila, svim supodpisnikom na odobrenje predložili, najviše sudielovali kod stvaranja tih očitovanjah, nalazim Vas ovim odpustiti iz službe učiteljske s tom primietbom, da će se radi obustave plaće Vaše shodan nalog izdati kr. zemaljskoj glavnoj blagajni.

U Zagrebu 7. lipnja 1870. *Rauch*

[*Бр. 6. Јагићева молба од 8. VII. 1870 за отправнину;* в. књ. I, стр. 107.]

Visoka Kraljevska Zemaljska Vlado!

Visoko predsjedničtvo kralj. Zemaljske Vlade pronašlo je dekretom izdanim dne 7 lipnja o. g. br. $\frac{884}{Pr.}$ odpustiti me iz službe učiteljske, s primjetbom naročito u dekretu spomenutom, da će se kralj. blagajni glede obustave plaće shodan nalog izdati.

Pošto u visokom dekretu nema ni riečju spomena o odpravnini (Abfertigung), koja je previšnjom carskom naredbom od 9 prosinca g. 1866 ustanovljena za sve činovnike, medju koje se u smislu previšnjega riešenja od 9 rujna g. 1826 i gimnazijalni profesori računaju, koji bjehu definitivno namješteni a nisu službovanjem svojim još postigli pravo na užitak mirovine, —

usudjujem se smjerno zapitati, da li ja, koji sam već devetu godinu kao uredni učitelj službovao te g. 1867 i definitivnim profesorom potvrdjen bio, imam pravo na ustanovljenu carskom naredbom odpravninu?

Ako imam, kao što ja mislim da sam ju zaslužio, pridodajem k smjernomu pitanju još smjerniju molbu, da bi mi je izvoljela Visoka kralj. Zemaljska Vlada što skorije doznačiti, toli u smislu zakona koli iz obzira čovječnosti, da ne bude obitelj moja izložena nezasluženoj biedi, dok si ja prema znanju svojemu negdje u svietu novo pristanište nadjem.

Ako Visoka kralj. Zemaljska Vlada ushtjedne milostivo uvažiti, da sam ja razmjerno prema mnogim hrv. učiteljem s malo zemaljskoga troška sve propisane nauke svršio, da nisam za de-

vet godina službovanja nigda uživao nikakova dopusta, nikakove podpore, nikakove nagrade — a da sam vazda odlično službovao, znat će najbolje sama Visoka kralj. Zemaljska Vlada — mogao bih se s velikim pouzdanjem nadati, da će mi se doznačiti najviša, zakonom ustanovljena odpravnina. Ja joj se tim više nadam, što sam odlučio neko vrieme provesti na nekojih njemačkih sveučilištih, da slušam još nekoje nauke, koji zasiecaju u moju struku — a uvjeren sam, da će Visoka kralj. Zemaljska Vlada, kao svagda, tako i sada napram mojoj osobi rado dokazati, koliko je voljna podupirati znanost i ljude, koji se znanosti posvećuju, te će pravo moje na odpravninu ne samo liberalno tumačiti, nego još i nešto milosti pridodati.

Očekujući skoro i povoljno riešenje, jesam

Visoke kraljevske Zemaljske Vlade

preponizni sluga
V. Jagić

U Zagrebu dne 8. srpnja 1870

[На последњој страни ове молбе има владина одлука, која гласи:]

[Бр.] 1850

Povratja se prositelju s tom odlukom, da u smislu obstojećih propisah dèržavnim činovnikom, odpuštenim iz službe putem disciplinarnim ni na mirovinu ni na odpravninu pravo nepripada.

U Zagrebu 14. sèrpnja 1870.

Za bana,
Pogledić

[*Бр. 7. Чланак Фр. Марковића у „Obzoru" од 23. V. 1874, бр. 117;* в. књ. I, стр. 252.]

Vele štovani gospodine uredniče!

Neke su novine na jugu (valjda „Crnogorac") bile napisale, da su neuredjeni odnošaji u Hrvatskoj krivi tomu, što se dru Jagiću neće na zagrebačko sveučilište. Sad piše iz Praga odličan prijatelj naše zemlje i sveučilišta našega, da se i u Pragu pronosi ona nečija izreka, kao refrain, kojim se odvraćaju od profesorstva u Zagrebu strukovnjaci, koji već jesu ili bi mogli biti pozvani ovamo. Dakle sad je Hrvatska (njezini odnošaji) kriva, što dr. Jagić nedolazi, i što uslied njegova uztezanja ni drugi neće doći. Vi znate, veleštovani gospodine, da tomu nije tako; zato mi dozvolite umoliti Vas, da „Obzor" sad i na obranu Hrvatske

koju riječ progovori, pošto je više put, pak i u jučeranjem broju zagovarao dra. Jagića.

Premda se unapried radujem, kako će vrstnim objašnjenjem „Obzor" odvratiti štetu, koju bi dr. Jagić posredno mogao nanieti sveučilištu našemu, to Vas ipak molim, da mi dozvolite spomenuti nekoje okolnosti u toj stvari. Ja si uzimam tu slobodu kao jedan od onih, koji su podpisali poslanu prije dva mjeseca adresu dru. Jagiću. Kao takov zanimah se za sav tečaj stvari, te mi je posve točno poznat, pak smiem reći, da je već jednom red „Obzoru" izjaviti, da nije Hrvatska, već da je dr. Jagić sâm kriv. Što znači ono: da su neuredjeni odnošaji u Hrvatskoj uzrok tomu, što dr. Jagić nema volje amo doći? Misle li se politični? Obstanak sveučilišta, njegovim veličanstvom zakonito oživotvorena, nevisi o mienah političnih; a niti obstanak profesorâ na njem. Sankcionirani zakon o tom sveučilištu, §. štiti ih od svake samovolje i onda, ma došla poslje ove i nepatriotična vlada. Očevidno bi bila pusta fraza, uplitati stvari političke u pitanje o našem sveučilištu. Pak sigurno se u onoj izreci ni nemisli na neuredjene političke odnošaje. Na koje se dakle može misliti? Sama osoba dra. Jagića služi dokazom, da se nemože na nikoje.

Može li onaj izraz smierati na odnošaj i postupak vlade prema strukovnjakom, s kojimi je ugovarala ili ugovara? Ne može. S drom. Jagićem postupala je ona, kako znate, veoma charmantno; započimala je više puti dogovore s njim, te je i poslje, pošto je on poziv njezin uz čudne uzgredne okolnosti odbio bio, sklona bila skoro isto toliko mu dati, koliko i Prusija. Ona je sklona bila dru. Jagiću žrtve učiniti od prihoda ove zemlje, koja je dra. Jagića svojim troškom u Beču uzgojila. Dr. Jagić je za dva mjeseca zategnuo stvar, koja još ni sad riješena nije — svojim, kako znate, dvoličnim dopisivanjem. U ostalom vlada nepostupa samovoljno, nego se obraća na auktoritete ovdje, u Beču, u Pragu, da joj preporuče strukovnjake.

Može li se onaj izraz ticati odnošajâ u krugu učenjačkom (akademičnom) u Zagrebu, u koji bi se mogao tkogodj bojati da stupi? Ne može. Dr. Jagić je tu kao filolog uživao odlično priznavanje. Ako li je bilo književničkih zadjevica, i neljubaznih im osobnih posljedica: ta tih je svigdje, a i više drugdje nego li ovdje. A vi znate, g. uredniče, da dra. Jagića polemike i kritike nisu uviek ljubazne bile, — već one, godinu dvie li poslje njegova povratka s nauka bečkih pisane kritike na književnike takove, koji su njegovi učitelji bili i radili počam od preporoda narodnoga. Vi znate, šta to znači. Vi znate, da se dru. Jagiću nikad ni s daleka nije onako vraćalo, kako je on dielio, pače se posve mučalo, a recimo da su njegovi protivnici i manje učeni bili, to bi ih tim prije bila strast zanieti mogla. Jesu li tu neuredjeni odnošaji Hrvatske, koje pokazuje svietu dr. Jagić? Ako je dr. Jagić sve starije oko sebe kosio i pokosio (?), ako je kao slavodobitnik

završio svoje kritike sa „dixi, vos plaudite, amici“: to je imao sad uzeti vojvodsko mjesto, koje je prazno ostalo, te ako je kanio načiniti tabulu rasu, bar svoje ime sad na nju napisati.

Je li se ti „neuredjeni odnošaji“ tiču novinstva, književničtva, u obće narodne inteligencije ovdje, kao da bi ovi faktori mogli profesorom u Zagrebu omraziti stanje? Ne. Slavni pjesnik Trnski, akademik S. Ljubić, Brusina, dr. Pilar, neki još drugi književnici, urednici „Obzora“ i „Vienca“, i drugi odlični članovi ovdješnje inteligencije odlikovali su učenjaka dra. Jagića adresom, koja mu veće časti nije mogla izkazati nego sveučilište naše. Neznam jesu li ovi štovatelji dra. Jagića doznali, da je primio adresu, i koliko mu je do njihova štovanja.

Je li se „neuredjeni odnošaji“ tiču mladeži ovdješnje, kao da ona nezna cieniti profesorske zasluge, te bi ovdje neugodno bilo učiteljevati na sveučilištu? Ne. Dru. Jagiću su njegovi nekadanji gimnazijski učenici, sad doktori prava, medicine, filozofije, sudci, učitelji gimnazijski itd. u kratak čas u Zagrebu skupili mnogo podpisa na adresu, kojom ga mole, da dodje na sveučilište, da i drugim kao učitelj ostavi dragu uspomenu, kao što je njim. Oni su prije dva mjeseca adresu odpravili, ali još danas neznadu, da li dr. Jagić drži za vriedno sjetiti se njih.

Što je dakle istine u onoj izreci? Ti „neuredjeni odnošaji u Hrvatskoj kao uzrok Jagićeva dolazka“, to je očevidno pusta fraza nekoga bezposličara. Ta neuredjenost negdje je drugdje a ne u Hrvatskoj.

Vi znate g. uredniče, gdje je. Spominje se u „Obzoru“ pismo dra. Jagića, u kojem on veli: zar se neimaju ponositi Hrvati, ako Hrvat tradira u Berlinu? Evo, ponos na to berlinsko tradiranje, taj pokazuje, gdje su nekakvi odnošaji. To je kao u onoj pripoviesti, gdje lisica kaže vuku, neka jede sir u vodi.

G. uredniče! Kad se uz ovakovo shvaćanje dra. Jagića ipak krivi Hrvatska, sbog njegova nedolazka, to mislim da je vrieme reći, da je krivo samo shvaćanje dra. Jagića o njegovoj domovini, koja je sirota premala za njegovu slavu.

Dra. Jagića prijatelj veli u jučerašnjoj Obzorovoj viesti o njem, da će on ipak jednom doći na sveučilište zagrebačko. Bez dvojbe može i ova primjetba škoditi; može se je najme tko, koji bi htio doći za ovu struku u Zagreb, preplašiti, kao da će tobož samo na vrieme dolaziti amo, da ustupi mjesto dru. Jagiću, čim se ovomu svidi pozive vlade, njezine ponude sa žrtvami za zemlju, ponuke narodnje inteligencije, prošnje bivših mu učenika prihvatiti, i uslišati. Liepo je od prijatelja dra. Jagića, da ga brani i da pitanje o njegovu dolazku za još neriešeno drži; to je tim ljepše i prijateljnije, što on dobro zna, da su mnogi drugi u obćinstvu ovdje, kojim je poznat sav tečaj stvari, veoma ogorčeni bili na dra. Jagića i da misle, da je to pitanje dr. Jagić konačno riešio.

I poslje toga konca nitko neće više dra. Jagića kao zemljaka suditi htjeti, pošto se je on iz vidika svojoj zemlji izmaknuo. O dru. Jagiću dakle nebudi više pravde. Ali svakako je nuždno, da se ukloni pogibelji, koju ste iz pražke viesti razabrali, da se i drugi pozvanici neodvrate od zagrebačkoga sveučilišta. Molim Vas, veleštovani g. uredniče, da obranite našu zemlju od neistinita ogovora, čim ćete joj u ovoj toli važnoj stvari veliku uslugu učiniti.

S odličnim štovanjem

U Zagrebu dne 22. svibnja 1874. *dr. F. M.*

[*Бр. 8. Одговор Јагићев на Марковићев чланак, у „Obzoru" од 5. VI. 1876, бр. 126;* в. књ. I, стр. 252.]

Gospodine uredniče!

Dr. F. M. čini mi veliku nepravdu, ako vjeruje, da sam ja bilo u „Crnogorcu" bilo komugod u Pragu igda ma samo rieč pisao o kakvim „neuredjenim odnošajima u Hrvatskoj" i da su oni čemu krivi. Meni je prvi glas o toj po mojemu mišljenju dosta neliepoj izmišljotini donio vaš poštovani list, koji ja i jedini čitam od sviju slovenskih žurnala neruskih. Ne bih se bio doista nikada nadao, da će g. Fr. M. svu tu neliepost svaliti na moja ledja. Ja dakako neznam, nije li g. Fr. M. možda zbilja i slušao gdje od koga, da su „neuredjeni odnošaji u Hrvatskoj uzrok Jagićeva nedolazka"; ali za Boga, mogu li ja odavle iz Odese biti odgovoran za sve, što tko meni u usta meće? Ili sam ja možda igda koga molio ili bar ovlastio, da toliko u novinama ganjate moje ime? Nu kad već g. Fr. M. svom silom hoće, da govorimo o „neuredjenim odnošajima", to ću mu ja reći da je njegov postupak protiv mene zbilja „neuredjeni odnošaj", koji ćemo mi najljepše urediti tako, ako se okanimo pustih napadaja, od kojih nemože biti nikome korist, a najmanje mladjahnomu zagrebačkomu sveučilištu, kojemu ja želim iskreno svaku sreću i napredak.

Odesa 30. svibnja 1874.

S odličnim poštovanjem

V. Jagić.

[*Бр. 9. Некролог ӣроф. Фр. Коржинека из „Národní Listy" од 20. XI. 1874, бр. 318;* в. књ. I, стр. 339.]

František Branislav Kořínek.

Ještě ani neulehla chladná prst nad stichlým srdcem božského pěvce Vítězslava Hálka, už nám jest opět ukládati do hrobu

muže, který svou vlasteneckou, spisovatelskou, učitelskou a politickou činností a svou svrchovaně poctivou povachou osobní dobyl sobě velmi důstojného místa v řadě našich předních krajanův, jakož i nejsrdečnější lásky všech, kdož mu stáli nejblíže. *František Branislav Kořínek,* profesor na realnèm gymnasium města Prahy, spisovatel a člen naší redakce skonal svůj neunavně činný život včera o 1½ hodině s poledne smrtí náhlou v 43. roce věku svého.

Fr. Br. Kořínek narodil se v Olešné na Moravě r. 1831. Na studia gymnasialní dán byl do Jihlavy, kde prožil všechna muka poněmčovací soustavy tehdejšího školství v Rakousku a na Moravě zvláště. Roku 1848 přišel do Prahy, kdež po skončeném učení gymnasialním vstoupil na fakultu filosofickou, zvoliv sobě studium dějepisu pro svou příští činnost učitelskou. Už v těchto časích hluboké myšlenkové pokleslosti české Kořínek objevil se co buditel a šiřitel nových, svěžejších snah v národním životě českém. Jeho důmyslné, vzletným a obratným perem psané úvahy o tehdejších přednějších plodech literatury domácí poutaly k sobě v *„Pražských Novinách"* pozornost všech českých vzdělancův, a mají podnes vzácnou cenu kritiky, vysoko povznešené nad potřeby denních rozhovorův. Současně byl Fr. B. Kořínek jednim z hlavních vzdělavatelův krásného písemnictví v Mikovcově *„Lumíru"*, tehdiž právě vzniklém. Jeho příspěvky do tohoto listu těšily se všeobecné oblibě vděčného čtenářstva zvláště proto, že s pilnou pečlivostí pěstovaly obory krásných literatur jinoslovanských, zejmena polské, z níž Kořínek přenášel výtečná díla umělecká do jazyka našeho, veršem i prosou. Jmeno Kořínkovo jest od dějin „Lumíra" z let 1851—53 neodlučné. Také *„Časopis musejní"* počítal jej mezi své pilné přispívatele v oboru slovanské belletrie.

Však nejslavnější Kořínkova činnost na roli národní počala založením samostatného *politického* časopisectva českého. Té doby Kořínek ovšem už nebyl v Čechách, nybrž od r. 1859 co profesor na gymnasium v *Záhřebě,* kamž konečně byl se dostal, meškav dříve v učitelském povolání na gymnasium ve Varaždíně a v Styrském Hradci. Ve vlasti naší bylo jmeno Kořínkovo z prvních let popadesátých v paměti tak skvělé, že na jeho výtečné působení v *samostatném politickém* listě českém se vší jistotou počítáno, ba spolehano. Skutečně vystoupil Kořínek co dopisovatel *„Od Sávy"* v obnoveném politickém a žurnalistickém písemnictví českém s důrazem tak rozhodným, že všeobecně uznáván byl za šťastného dědice ducha Havlíčkova. Politický dennik „Hlas", jehož spolupracovníkem zvěčnělý byl po všechna leta jeho trvání, čítal dopisy „Od Sávy" mezi své nejpřednější ozdoby. V těchto svých dopisech F. B. Kořínek podával národu našemu nejjasnější obraz politiky, která se provozovala tenkráte ve výhodní polovici říše rakouské. Jeho zprávy o politice maďarské vzhledem k Jihoslovanům a k občanstvu sedmihradskému udržovaly národ náš ve

stálém a nejsprávnějším poznání všech politických a národních bojův, které s neobyčejnou prudkostí se odbývaly na jižním Dunaji a jichžto jedno ohnisko byl sám *Záhřeb*. Kořínek vystupoval s ostrou a důraznou zbraní duševní proti politice maďarské. Maďaři věděli, že on do Prahy o jejich politice kritické rozhledy píše a proto, když se s Rakouskem vyrovnali, byla první péče jejich, aby Kořínka odstranili z gymnasia záhřebského, nad nímž došli rozhodující moci.

Kořínek stal se obětí nového, maďarského zuření proti Slovanům; byl s gymnasia záhřebského z politických příčin vypovězen. Prišel do Prahy, a tu vstoupil do redakce „Národnich Listův", jichžto dopisovatelem ovšem byl se stal už dříve, když denník „Hlas" s nimi se spojil. Můžeme se honositi, že úvodní články Kořínkovy dodávaly listu našemu zvláštní síly. Bylť Kořínek muž ducha všestranně vzdělaného, v politických zápasech dokonale vycvičeného, do nejpřednějších otázek státních a národních jasně nazirajícího a k výšinám vpravdě lidského života, k svobodě a k osvětě se vší silou svou se pnoucího. Želíme v něm druha, oddaného národní naší práci s nejryzejší šlechetností, která neznala žádných ohledův ani k samé existenci vlastního života hmotného, a s pílí, kterâ nedbala žádné míry a žádného unavení.

Želíme v něm přítele, jenž bezúhonností veřejného i soukromého života, zápalem pro blaho a štěstí národa, přičinlivosti k naplněni vlasteneckého díla našeho zajisté i v širších a dalekých kruzích mimo nás požíval upřimné úctu a bratrské lásky. V domácích našich bojích, v kterých stojíme my co obhájcové opětné činnosti politické na půdě domácí a co obrancové svobody a osvěty, jakožto jediného základu, na němž pravé štěsti našeho národa může býti zbudováno, zvěčnělý náš Fr. B. Kořínek vládnul pádným mečem pravdy. Strana svobodomyslná želí v něm člena věrného a obrance nepřekonatelného! —

Obecní zastupitelstvo města Prahy, ctíc výtečnou, všestrannou, vědeckou i vychovatelskou spůsobilost Kořínkovu, dosadilo jej k úřadu profesorskému na realném gymnasium malostranském tou dobou, kduž zároveň v Záhřebě uznáno, že na něm spáchán čin nešlechetné msty politické. Profesura záhřebská nabízena Kořínkovi brzy opět; ale on už volil zůstati v lůně svého národa a pracovati pro něho až do posledního vzdechnuti, v úřadě učitelském i v časopise našem

Vedlé obou těchto prací náš nezapomenutelný přítel, ač jsa zdraví už dávno podkopaného, nepřestával věnovati každou volnou chvilku spisování knih poučných. „Matice lidu" vydala z péra jeho tři spisy: „Obraz světa slovanského", „Sousedé Slovanův" a „Věk Albrechta Valdšteina". Ba i bratří naši Horvaté ctí v něm pilného vzdělavatele svého písemnictví. K vyzvání vlády horvatské sepsal totiž Kořínek učebnou knihu dějin všeobecných pro gym-

nasia horvatská. Právě v téchto dneh dokonán byl tisk třetího svazku toho výborného díla. —

Až do své poslední hodiny pracoval Fr. B. Kořínek. Včera vyučoval ještě až do samého poledne včerejší náš úvodní článek byla poslední jeho politická úvaha. Odcházeje předevčírem večer z naši redakce, pravil ještě v plném svém humoru: „Tak jsem dal Rusům konstituci!“ Kéž by se naplnilo toto poslední slovo našeho zvěčnělého druha. On sám jsa živ nepřál by sobě po vyplnění svých českých snah žádný lepší základ dalších dějin slovanských, na jichžto smutnou podobu vždy se srdcem bolestným toužil. Náležel Kořínek mezi nejzdárnější a nejšlechetnější syny vlasti české a matky Slávy!

Čest a sláva památce jeho!

* * *

František Branislav Kořínek.

Nelitostný osud krutě nás stihá. Ještě zeje otevřená rána neočekávanou smrtí nezapomenutelného Vitězslava Hálka nám zasazená a již skláníme se zase pod tíží nové náhlé rány. Odňat jest pred časem národu výtečný spisovatel a znamenitý publicista, jenž od prvního svého vystoupení r. 1860 v politickém denníku „Času“ a po té „Hlasu“ pod chiffrou □ co dopisovatel od Sávy — všeobecnou pozornost na sebe obrátil a pro bystrost, humoristickou barvitost a zvláštní jasnost a říznost v politických jeho článcích se jevící co nejdůstojnější nástupce Karla Havlíčka všeobecně byl naznačován.

František Branislav Kořínek spojoval v sobě veškeré vlastnosti výtečného publicisty. Vynikal v oboru dějepisu a zeměpisu slovem i písmem — co profesor i co spisovatel a dlouholetým svým pobytem ve Varaždíně a Záhřebě co očitý svědek prudkých politických zápasů mezi Maďary a Horvaty naučil se záhy pohlížeti na politické věci střízlivě a rozšafně — bylť politikem skrz naskrz praktickým, jenž dávno předvídal nutný průběh událostí, kdy přemnozi, dadouce se unášeti přílišnými idealy, aneb planými doktrinami, odvlacovali sebe i národ od politických cílův nejnalehavějších a nejprospěšnějších.

Kořínek, vykojen na praktické ůstavní půdě maďarsko-horvatské, přilnul hned od svého počátku nezávislé polititické činnosti — po vydání říjnového diplomu — k straně svobodomyslné, jsa toho nezvratného přesvědčení, že národ český jen tímto směrem v době novověké návalu zevšad na jeho národní samobytnost se hrnoucíma oddolati a co kvas pro budoucí veliký život veškerého Slovanstva zachovati se může.

Seznav na vlastní oči veliký rozdíl jednak mezi národní šlechtou maďarsko-horvatskou a jednak mezi odnárodnělou šlech-

tou českou, jen ze sobeckých ohledů na oko a to dosti liknavě k národním snahám národa českého se přihlasující, byl Kořínek od všeho počátku odpůrcem politiky, jež viděla uspěch národa českého jedině v tom, když týž celý svůj osud jí svěřuje. Že Kořínek co důmyslný znalec dějin lidstva vždy s velikou nevolí a ošklivostí odvracoval se od ultramontanních směrů, do nichž se národ český v dobách posledních zavléká, je věc sama sebou srozumitelná — i jakkoli Kořínek co člověk naskrze mírný a snášenlivý v nejširších kruzích byl znám, tož vzplanulo předce vždy oko jeho hněvem, kdykoly slechu jeho došla zpráva o novém útoku na utištění *volnosti myšlénky,* jaké arci od pověstného římského sylabu na lidstvo se řítí.

Kořínek, maje v Záhřebě bojovati se hmotnými svízely, nedbal všeho toho a ač věděl, že je naň se strany vládníh kruhů nastraženo, nemilosrdně bičoval v žurnalistice maďaronské i němčourské přehmaty ve všech koncích Rakouska se vyskytující. Padlť také této své publicistické činnosti za oběť. Za násilného vladaření maďaronského bána Raucha byl Kořínek z profesury na záhřebském gymnasiu sesazen, což mělo arci tu výhodu, že se mohl po té publicistice úplně věnovati. — Vstoupiv do redakce „Národních Listů", s nimiž touže dobou „Hlas" byl se již sloučil, octnul se Kořínek v kruhu dávných i nových stejně smýšlejících politických přátel a byl nyní v pravém svém živlu. „Národní Listy" obohatily se nyní hojnými jeho publicistickými pracemi.

Kořínek, vida toliko v úsilné práci národa a v neunavné činnosti jeho možný zdárný jeho úspěch, byl též mezi oněmi sedmi poslanci, již r. 1868 neohroženě hlasovali proti vystoupení ze sněmu zemského i museli zakoušeti trpkých úkorů se strany protivné.

Co rodilý Moravan ochotně přijal Kořínek r. 1870 nabídnutí, aby převzal redakci hluboce skleslé „Moravské Orlice", i povznesl ji za krátkou dobu k netušenému vzletu, avšak všechna jeho obezřelost a mírnost nestačily, aby vyhověl nárokům konservativními kruhy moravskými naň činěným.

Svobodná jeho mysl nehodila se k opozdilosti rodné jeho užší vlasti a proto vrátil se z Brna do Prahy, nastoupiv znova svou činnost v „Listech Národních". — Stav se později profesorem dějepisu na obecném realném gymnasiu v Praze, dovedl obojí své povinnosti zúplna vyhověti — bylť co učitel mládeži zbožnován — ale vedle toho dvakráte téhodně co učitel lidu hájil v článcích „Národních Listů" nadšeně a neunavně zásad svobody svého národa a svobody veškerého Slovanstva.

Včerejší článek „Národních Listů": „Spiknutí na Rusi", byl poslední jeho prací — pln nadějí věštil pobratřenému národu ruskému blízkou novou dobu — dobu ústavní volnosti. Kéž poslední jeho věštba v brzce by se vyplnila!

František Branislav Kořínek, co povaha nanejvýš skromná, působil ponejvíce v zátiší, ale již to, co tuto v kvapných náčrtcích naznačeno, dostačí, abychom pocítili, že jsme v Kořínkovi ztratili velenadaného ducha, nadšeného národovce, horlivého Slovana, muže naskrze svobodomyslného, člověka v plném smyslu slova.

[*Бр. 10. Јагићев поднесак Председнику руске академије;* в. књ. II, стр. 29.]

Ваше Сіятельство!

Вслѣдствіе сдѣланнаго мнѣ предложенія со стороны австрійскаго правительства занять каѳедру славянской филологіи въ вѣнскомъ университетѣ, мнѣ предстоитъ рѣшить нелегкій вопросъ: продолжать ли только недавно начатую дѣятельность здѣсь или же перенести ее снова въ заграничный университетъ. Спѣшу воспользоваться милостивымъ позволеніемъ Вашего Сіятельства и представлю по этому случаю слѣдующую записку:

Когда я лѣтъ пять тому назадъ пріѣхалъ въ Спетербургъ, я питалъ надежду, что мнѣ удастся значительно расширить кругъ моей дѣятельности. До сихъ поръ однакожъ надежды мои оправдались только отчасти. Вскорѣ обнаружилось, что совокупные источники моего здѣшняго содержанія (университетское жалованіе и академическое вознагражденіе) въ сравненіи съ дороговизною здѣшней жизни не даютъ мнѣ того, что мнѣ давалъ въ Берлинѣ одинъ университетъ. Потомъ оказалось, что для поддержки здоровья при климатическихъ условіяхъ, къ которымъ моя семья не привыкла, необходимо предпринимать на лѣтнее время поѣздки въ родныя страны, а для этого непредвидѣннаго расхода надобно было запасаться средствами, которыя за неимѣніемъ другихъ болѣе удобныхъ источниковъ пришлось доставать путемъ посторонней преподавательской дѣятельности, — что у меня отнимало и до сихъ поръ отнимаетъ много драгоцѣннаго времени. Существующее въ нашемъ отдѣленіи начало гонораровъ по листамъ, справедливость котораго я не хочу оспаривать, не давало мнѣ поддержки въ желаемыхъ размѣрахъ потому, что часть моихъ изслѣдованій помѣщается въ издаваемомъ мною журналѣ Archiv für slavische Philologie, важность котораго для славянской филологіи доказана уже участіемъ въ немъ всѣхъ выдающихся представителей славянской науки, изъ числа русскихъ такихъ передовыхъ ученыхъ, какъ К. Гротъ и А. Н. Веселовскій. Это пока единственный органъ въ которомъ на неутральной почвѣ сходятся ученые

всѣхъ славянскихъ національностей, онъ же служитъ въ то же время проводникомъ нашихъ изслѣдованій въ западно-европейскую филологическую науку. По этимъ очень уважительнымъ причинамъ я никакъ не могу разстаться съ этимъ моимъ дѣтищемъ, хотя приходится вести редакцію журнала безвозмездно. Наконецъ я долженъ откровенно заявить, что въ желаніи развить полную дѣятельность я былъ нѣсколько стѣсняемъ громадными пробѣлами нашей академической библіотеки по славянскимъ литературамъ. Бѣдность славянской части перваго отдѣленія академической библіотеки поразительна и нисколько не соотвѣтствуетъ достоинству перваго ученаго учрежденія въ славянскомъ мірѣ.

Итакъ я не могу безусловно похвалиться тѣмъ, что́ мною сдѣлано въ теченіе первыхъ пяти лѣтъ моего пребыванія въ Спетербургѣ: не все вышло такъ, какъ я предполагалъ и желалъ.

Обсуждая мое положеніе по поводу выше упомянутаго обстоятельства я къ сожалѣнію прихожу къ такому выводу, что оно черезъ нѣсколько лѣтъ можетъ сдѣлаться для меня еще менѣе выгоднымъ. Лѣтъ черезъ пять моя университетская дѣятельность кончится выслугою 30-тилѣтней службы. Очень естественнымъ должно показаться желаніе послѣ этого срока сосредоточить всю свою дѣятельность въ академіи наукъ. Но этому желанію могло бы помѣшать одно неблагопріятное обстоятельство: я рискую въ подобномъ случаѣ лишиться части пенсіи, потому что моимъ годамъ службы пока не присвоены права заслуженнаго профессора, у котораго полная пенсія совмѣстима со всякимъ другимъ содержаніемъ. А между тѣмъ именно къ этому времени предвидятся новые, увеличенные расходы въ семьѣ по необходимости воспитать сына за границею на его родинѣ, куда он принадлежитъ по обязанностямъ подданства, происхожденія и религіи.

Не смѣю скрывать отъ Вашего Сіятельства, что большая часть этихъ затрудненій можетъ быть устранена мною, если я соглашусь принять выше упомянутое предложеніе, сдѣланное мнѣ подъ очень выгодными условіями. Предлагаемаго мнѣ профессорскаго жалованія въ 5000 гульд., съ правомъ на пенсію въ полномъ размѣрѣ, было бы вполнѣ достаточно для очень приличнаго образа жизни въ такомъ городѣ, какъ Вѣна. Если я все-таки не тотчасъ же рѣшился принять сдѣланное мнѣ предложеніе, причина тому главная и единственная заключается въ сознаніи долга глубокой благодарности Россіи за оказанную мнѣ помощь въ тяжкую годину моей жизни и за вторичное избраніе меня въ профессора впетерб. университета и члены Императорской академіи наукъ. Я очень дорожу отличіемъ, павшимъ на мою долю, быть первымъ изъ западныхъ славянъ, удостоеннымъ избранія въ

дѣйствительные члены Импер. академіи наукъ и мнѣ не хотѣлось бы преждевременно покидать это мѣсто — безъ крайней необходимости.

Поэтому я позволяю себѣ представить это дѣло на благоусмотрѣніе Вашего Сіятельства съ присовокупленіемъ нѣкоторыхъ моихъ соображеній о томъ, какъ мнѣ кажется возможнымъ достигнуть нѣкоторыхъ облегченій или улучшенія моего положенія. —

Вопервыхъ я позволю себѣ сослаться на данное мнѣ обѣщаніе его Превосходительствомъ г. министромъ Народнаго Просвѣщенія ходатайствовать о Высочайшемъ разрѣшеніи на присвоеніе моимъ годамъ службы всѣхъ правъ, данныхъ заслуженнымъ профессорамъ — если починъ выйдетъ изъ Академіи Наукъ съ согласія Вашего Сіятельства.

Вовторыхъ какъ первый настоящій славистъ въ Импер. академіи наукъ я желалъ бы ознаменовать мое пребываніе въ Россіи дѣломъ первой необходимости для процвѣтанія славянской науки — основаніемъ славянской библіотеки въ первомъ ученомъ учрежденіи Россійской имперіи, въ нашей академіи. Что до сихъ поръ у насъ имѣется, это только отрывки изъ славянскихъ литературъ, книги случайно накопившіяся: не было самостоятельнаго славянскаго отдѣленія поэтому оно и не могло систематически пополняться хотя уже давно, въ тридцатыхъ годахъ, заходила рѣчь объ этомъ, когда имѣлось въ виду пригласить въ академію нѣсколько западнославянскихъ ученыхъ. Послѣ цѣлаго полустолѣтія судьба присудила, повидимому, мнѣ исполненіе этой задачи. Я не забывалъ о ней со времени моего прибытія сюда, но до послѣдняго времени было напрасно поднимать этотъ вопросъ за неимѣніемъ достаточнаго помѣщенія. Благодаря могучему ходатайству и покровительству Вашего Сіятельства академія въ скоромъ времени получитъ возможность привести первое отдѣленіе своей библіотеки въ порядокъ. Теперь было бы кстати рѣшить вопросъ и о славянскихъ книгахъ перваго отдѣленія академической библіотеки: оставить ли ихъ по прежнему какъ un morceau honteux, или же составить изъ нихъ особое славянское отдѣленіе съ библіотекаремъ — спеціалистомъ изъ академиковъ — во главѣ. Въ послѣднемъ случаѣ нашлось бы для меня новое полезное занятіе въ нашей академіи которое если бы и приносило мнѣ лично, въ видѣ вознагражденія и казеннной квартиры, то облегченіе о которомъ я говорилъ выше, въ концѣ концовъ всетаки обогатило бы нашу академію новымъ очень важнымъ пріобрѣтеніемъ.

Не считаю удобнымъ подробнѣе распространяться, такъ какъ вопросъ поневолѣ становится на личную почву. Достаточно и этихъ указаній на два средства, которыя могли бы

помочь мнѣ не въ видѣ какихъ либо личныхъ преимуществъ, которыя я и самъ считалъ бы неудобными, а на основанiи дѣла очень важнаго для академiи, которое чѣмъ скорѣе состоится тѣмъ лучше.

Ваше Сiятельство! Покорнѣйше прошу извинить меня за это можетъ быть черезчуръ откровенное признанiе, но мною руководила мысль, что въ подобныхъ случаяхъ надобно и обязательно высказываться съ полною откровенностью. Какой бы ни приняло оборотъ мое дѣло, я прошу Ваше Сiятельство принять увѣренiе, что я никогда не перестану питать чувства глубокой благодарности къ странѣ, прiютившей меня два раза у себя и давшей мнѣ возможность значительно обогатить кругъ моихъ познанiй.

Вашего Сiятельства

Спетербургъ 12 дек. 1885. покорнѣйшiй слуга

орд. акад. *И. В. Ягичъ*

[*Бр. 11. Јагићева одбрана због „босанскога" језика:* в. књ. II, стр. 148.]

Serbisch = kroatisch = bosnisch.

So ungefähr könnte man die Formel aufstellen betreffs einiger Bemerkungen, die ich in der Delegation des österr. Reichsrathes vom 18. Juni d. J. in Budapest machte und die nach dem stenographischen Protokoll so lauteten:

Delegirter Jagić: Hohe Delegation! Die Ausführungen nicht des unmittelbaren, sondern des vorletzten Herrn Vorredners veranlassen mich, einige Worte zu sprechen.

Es ist ein Zufall, dass zu einer Frage, die einmal philologisch sein soll, auch ein Philologe sich findet. Sie werden verzeihen, dass er die Gelegenheit ergreift, um ganz kurz seine Ansicht darüber zu äussern. Wenn ich mich nicht irre, ist es nicht das erste Mal, dass die Frage über die Benennung der „bosnischen" Sprache hier erörtert wird. Es wurde diese Angelegenheit immer mit einer gewissen Anschuldigung vorgebracht, als würde eine böse Absicht darin liegen, dass die bosnische Regierung in ihren officiellen Actenstücken die betreffende Sprache „bosnisch" nennt.

Ich muss schon sagen, dass ich weiss, dass diese Beschuldigung auf dem weiten Felde der serbischen und kroatischen Publicistik fortwährend auf der Tagesordnung steht. Das ist richtig. Aber, meine Herren, wenn man diejenigen, die mit dieser Benennung unzufrieden sind, fragt, was sie dafür eingesetzt wünschen, so stellt sich in ihren Ansichten eben der möglichst stricte Gegensatz heraus. Wenn die Kroaten sagen, die Sprache ist kroa-

tisch, so entsteht dagegen ein Höllenlärm bei den Serben, welche sagen, nein, sie ist serbisch. Und umgekehrt.

Was soll die Landesregierung dazu für eine Stellung nehmen?

Der Herr Delegirte sagte, sie solle die Sprache „kroatisch" oder „serbisch" nennen. Glauben Sie, meine Herren, dass damit der Streit gelöst wäre? Nein. Denn nennt man an erster Stelle „Kroatisch", dann kommen die Serben und fragen: warum nennt man sie nicht an erster Stelle „Serbisch"? Und umgekehrt.

In der Wissenschaft, und das thue ich auch, combinirt man und sagt: „Serbo-kroatisch". Aber auch damit ist der Streit nicht geschlichtet. Als ich einen solchen Anschlag an der Universität machte, kam jemand und strich das an erster Linie stehende „Serbo" weg und schrieb das „Kroatisch" an erste Stelle und hinten das „Serbisch". (Heiterkeit.)

Ich halte es unter solchen Umständen also für ganz berechtigt seitens einer vorsichtigen Landesregierung, einen Ausdruck zu gebrauchen, welcher der Benennung des Landes entspricht und der in der That nicht von Seiner Excellenz erfunden wurde, sondern schon im XVII. und XVIII. Jahrhundert gebraucht wurde.

Aber etwas anderes wird dabei gewöhnlich verschwiegen, und das könnte vielleicht manche von den Herren, die der Sache nicht nahe stehn, irre führen. Wenn Seine Excellenz bei der Benennung dieser Sprache „bosnisch" in irgendwelchen Publicationen auf dem Gebiete der Schulliteratur, der schönen Literatur, der wissenschaftlichen Literatur — alles das haben wir jetzt in Bosnien schon vertreten — nur die geringste Andeutung erkennen liesse, dass hier irgend ein Particularismus geschaffen werden soll, etwa in der Anwendung eines localen Dialectes, oder auch nur der Orthographie, so wäre das etwas anderes. Das ist aber nicht der Fall. Ich werde eine Parallele anführen. Es gibt ja auch im mährischen Volke Leute, welche sagen „moravský" neben dem Böhmischen. So existirt in Brünn, wenn ich nicht irre, ein „slavisches Gymnasium" — man wollte nicht sagen: „böhmisches". Ich weiss nicht, warum es so benannt wurde, und ob es jetzt noch so ist, aber wenn man diese Benennung aus irgendwelchen Rücksichten einmal vorzog, so wird man so lange keine böse Absicht darin erblicken, so lange in der Behandlung der Sprache selbst kein Anlass dazu vorliegt. Eben dasselbe gilt auch für Bosnien.

Ich erlaube mir, zu bemerken, dass in Bosnien, wie ich gesagt habe, in allen Publicationen nach den vorerwähnten drei Richtungen, nämlich auf dem Gebiete der Schulliteratur, der schönen Literatur und der wissenschaftlichen Literatur die musterhafteste Literatursprache herrscht und angewendet wird, dieselbe Sprache, welche die Serben serbisch, die Kroaten kroatisch nennen. Und das ist das Wesentliche. Das ist für mich zugleich das glänzendste Zeugniss, dass hier eine böse Absicht nicht vorliegen

kann, und solange wir uns da unten in dieser Beziehung in Verlegenheit befinden — das liegt ja in der Culturentwickelung, die Leute sind nicht besonders staatsbildungsfähig — und solange sie nicht unter sich einig sind, muss ich sagen — ich fürchte da den Vorwurf nicht, ich will Seiner Excellenz keine Gefälligkeit thun, er weiss, dass ich nur die Wahrheit liebe — dass Seine Excellenz vollkommen berechtigt ist, um einen möglichen Streit fernzuhalten, in allen officiellen Aeusserungen sich dieses Nothausdruckes zu bedienen. Das ist meine Ansicht. (Beifall.)

Bevor man noch den vollen Wortlaut dieser Erklärung kannte, machte man sich in Beschimpfungen mehr oder minder schweren Calibers gegen mich Luft, als ob ich der Uneinigkeit, Trennung und Zersplitterung da unten im Süden das Wort redete, während ich, wie Jedermann sieht, gerade im Gegentheil die Einheit der serbokroat. Literatursprache aufs nachdrücklichste betonte und der klugen Leitung jenes bedeutenden Mannes, der jetzt an der Spitze Bosniens steht, für die gewissenhafte Aufrechterhaltung dieser sprachlichen Einheit meine Anerkennung aussprach. Mir ist die geographische Benennung „bosnisch“ für die schöne Sprache Bosniens und Hercegovinas, woher schon die alten Ragusaner ihr klangvolles „slovinisch“ schöpften, woher Vuk Karadžić sein neuserbisch bezog, worauf das frühere illyrisch und jetzige kroatisch basirt, kein so gefährliches Ding, wie den politischen Kannegiessern, die ja nach ihrem Standpunkte Bosnien und Hercegovina bald her bald hin annectieren möchten. Namen kommen und vergehen, der Culturfortschritt, der im Bereich des literarischen Lebens doch wesentlich von der sprachlichen Einheit abhängt, ist bleibend. Der Illyrismus z. B. ist vergangen als Name, allein sein Werk ist uns geblieben und alle vernünftigen Serben, Kroaten und Slovenen segnen dieses noch heute. So wird wohl auch die Benennung „bosnisch“ einmal weichen müssen, aber die schöne Culturarbeit, die unter diesem Namen jetzt in Sarajevo entfaltet wird, wird man gewiss auch einmal segnen und mit Verehrung dabei jenen Namen aussprechen, den man jetzt vielfach als gefährlichen Gegner perhorrescirt. Ich freue mich über jeden Culturfortschritt, namentlich im Bereiche der Literatur, mag dieser aus Belgrad, Agram oder Sarajevo kommen, mag er unter der serbischen, kroatischen oder bosnischen Flagge segeln, solange dabei, wie es jetzt der Fall ist, die Einheit der Literatursprache hochgehalten wird. Der letztgenannte Ort ist mir nicht bloss desswegen besonders lieb, weil man das jüngste Kind gewöhnlich am liebsten hat, sondern namentlich auch darum, weil ich glaube, dass vor allem in Sarajevo die Gegensätze des Ostens und Westens, bei rücksichtsvoller Behandlung, gemildert und zu höheren Zielen gemeinsamer Culturarbeit hinübergeleitet werden könnten.

Diese meine Ueberzeugung lässt sich weder durch die Be-

spöttelung, dass sie „naiv", noch durch die Beschimpfung, dass sie „Verrath" sei, irre machen. Zur Erbauung der Leser will ich den Inhalt einer offenen Correspondenzkarte, die mir noch unlängst in meinem üblichen Sommeraufenthaltsort, nach Abbazia, zukam, als Gruss aus Kroatien, hier wortgetreu mittheilen.

Aufgabeort Kaproncza-Koprivnica, 31. Aug. 1896. Adresse: Sažaljena (sic) vriednom gospodinu Dr. Jagić-u griešnik (sic) iz.....a roda svoga. Wien, Universitet (sic).

Rückseite: Oprošteno jest griešnima, Zulumčaru, ubojici, Oprošteno svima, svima — Samo nije izdajici! Niemčić kada je to mislio, sigorno (sic) nije znao, da je to bosanski — a da će se Vas ticati.

Unterschrift: Žalim Vas od srdca kao izkren (sic) Hrvat.

Sollte Jemand in Kopreinitz das *Archiv* in die Hand bekommen, was ich allerdings stark bezweifle, so würde ich bitten, dem unbekannten Schreiber dieser Correspondenzkarte meinen Gruss zu entbieten, und ihm ans Herz zu legen, dass er vor allem besser kroatisch schreiben lernen soll.

Abbazia, d. 19. Sept. 1896. *V. J.*

РЕГИСТАР

spöttelnig, dass sie „Jmor“, noch durch die Beschimpfung, dass sie „Verrath“ sei, irre machen. Zur Erbauung der Leser will ich den Inhalt einer offenen Correspondenzkarte, die mir noch unlängst in meinem üblichen Sommeraufenthaltsort, nach Abbazia zukam, als Gruss aus Kroatien, hier wortgetreu mittheilen.

Aufgabeort: Kaprontza-Koprivnica, 31. Aug. 1896. Adresse: Sažaljena (sic) vriednom gospodina Dr. Jagić-u griešnik (sic) iz....a roda svoga. Wien, Universitet (sic).

Rückseite: Oprošteno jest griešnima, Zdumčaru, ubojici. Oprošteno svima, svima — Samo nije izdajici! Niemčić kada je to mislio, sigorno (sic) nije znao, da je to bosanski — a da će se Vas ticati.

Unterschrift: Žalim Vas od srdca kao izdren (sic) Hrvat.

Sollte Jemand in Kopreinitz das *Archiv* in die Hand bekommen, was ich allerdings stark bezweifle, so würde ich bitten dem unbekannten Schreiber dieser Correspondenzkarte meinen Gruss zu entbieten und ihm ans Herz zu legen, dass er vor allem besser kroatisch schreiben lernen soll.

Abbazia, c. 19. Sept. 1896. V. J.

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА

за обе књиге Спомена

Бројеви кажу стране, и то они што немају пред собом никаквог римског броја кажу стране у I-ој књизи, док они који иду за римским бројем II кажу стране у II-ој књизи

А

Б

В

Г

Д

Ђ

Е

Ж

З

И

J

— Живот и рад Ј. Крижанића (Загреб 1917) 125. II, 305.

— Законъ Винодольскій (Петроград 1880) 304. 338. 347. II, 11.

— Ивековић Фр.—Броз И., Рјечник хрв. језика (рецензија у *Archiv*-у I) II, 249.

— Из прошлости хрв. језика (Загреб 1864) II, 247.

— Извештај о путу у Дубровник (у *Rad*-у Југослав. академије, књ. XII, 1870) 89.

— Jagić und die kroatische Opposition (у осјечкој *Die Drau* од 15. марта 1903) II, 252.

— Jihoslované (Праг 1864) 57.

— Књижевник (Загреб 1864—1866) 58—63.

— Константин философ и његов живот Стефана Лазаревића (у *Гласнику* Срп. уч. друштва, књ. XLII, г. 1875) 225. 278.

— Kopitar B., *Kleinere Schriften;* II, 285.

— Кратак пријеглед хрватскосрпске књижевности (у *Književniku* III, Загреб 1866) 80.

— Крмчаја иловичка (Михановићева; у *Starinata* Југослав. академије, књ. VI, г. 1874) 216.

— *Кузма индикоплов* (Београд 1922). II, 185.

— Курелац Фр., Рецимо коју (рецензија у *Nar. Novinata,* бр. 216 до 222, Загреб 1860) 49 (нема је у Јагићеву *Зборнику* на стр. 1).

— Курелац Фр., Fluminensia (рецензија у *Pozor*-у г. 1862, бр. 125; нема је у Јагићеву *Зборнику* на стр. 1) 76 (где се говори да је Јагић писао доста неполитичких чланака по опозиционалним новинама).

— Das Leben der Wurzel *dê* in den slav. Sprachen (Беч 1871) 94.

— Љубић Ш., Опис југослав. новаца (саопћење у *Obzor*-у год. 1875, бр. 94) 379 (нема га у Јагићеву *Зборнику* на стр. 5).

— Марулић М., Пјесме (Загреб 1869) 83.

— (Маћедонија, чланак о њој у бечкој *Neue Freie Presse* од 1. марта 1903) II, 251 (нема га у Јагићеву *Зборнику).*

— Menaea Sept., Oct., Nov. (Петроград 1886) II, 90. 92.

— Die Menandersentenzen in der altkirchenslav. Übersetzung (Беч 1892) II, 189. 191.

— Менчетић Ш. и Држић Ђ., *Пјесме* (Загреб 1870) 87.

— (Мисал старом ћирилицом, чланак у загребачком *Katoličkom Listu* око г. 1920 или 1921) II, 179.

— Mommsen und Jagić über den Kampf der österr. Deutschen (*Deutsche Revue,* јануар 1898) II, 245. 263 (нема у Јагићеву *Зборнику* на стр. 28).

— Наш отпуст и одступ (Загреб 1870) 105 (нема га у Јагићеву *Зборнику* стр. 5).

— Missale glagoliticum Hervoiae (Беч 1891) II, 183. 216.

— Неколико цртица из моје прошлости (у *Срūско-хрваūском Алманаху* за г. 1921, Београд—Загреб) 12.

— (Одзив о једностраном схваћању задаћа славенства; у фебруарској свесци *Вѣсūника Евроūы* год. II, 104 (нема га у Јагићеву *Зборнику* на стр. 24).

— Окупација Босне по Аустрији: чланак у берлинској *National-Zeitung* г. 1877 или 1878. II, 307 (не спомиње се у Јагићеву *Зборнику* на стр. 24).

К

Л

Љ

М

П

Р

С

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

ШТАМПАРСКЕ ГРЕШКЕ

II књ. „Спомена“

Стр.	88	ред	22	од доле	стоји	nnserer	треба unserer
„	90	„	17	„ „	„	von von	„ von
„	110	„	17	од горе	„	otiun	„ otium
„	111	„	24	„ „	„	Казања, хвали се	„ Казања. Хвали се
„	287	„	12	„ „	„	Билбасовљеву	„ Биљбасовљеву

L (20). — J. Péritch, La propriété scientifique. Editions spéciales livre L. — Belgrade, 1924 8⁰ 37. Prix 5 din.

LIII (21). — Д-р Душан Ј. Поповић, Војводина. Прилози проучавању наше земље и нашега народа. Општи део I. Бачка. Прилози проучавању етничких односа од средине XVI века до 1921 г. — Б. 1925 8⁰ IX и 155 и четири табеле. Цена 25 динара.

LVI (22). — Д-р Владимир Ћоровић, Краљ Твртко I Котроманић. — Б. 1925 8⁰ 66. Цена 12 динара.

LVII (23). — Д-р Васиљ Поповић, Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III. — Б 1925 8⁰ 194. Цена 20 дин.

LIX (24). — Милан Решетар, Дубровачка нумизматика, II (описни дио). — Б. 1925 8⁰ 407 са 25 табли слика. Цена 100 динара.

LXIV (25). — Д-р Душан Пантелић, Београдски пашалук после Свиштовског мира 1791—1794. — Б. 1927 8⁰ 202. Цена 30 динара.

LXVIII (26). — Д-р Владан Ђорђевић, Србија и Турска 1894—1897 — Б. 1928 8⁰ 339. Цена 60 динара.

LXIX (27). — Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Први део. Дефанзивна битка. св. I. — Б. 1928 8⁰ XX 464. Цена 100 дин.

LXX (28). — Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Први део. Дефанзивна битка, св. II. — Б. 1928 8⁰ од 465—917, са четири карте у прилогу. Цена 100 динара.

LXXIII (29). — Д-р Илија М. Јелић, „Васојевички закон од дванаест точака“, с коментаром. — Б. 1929 8⁰ 78 (с 1 картом. Цена 15 динара.

LXXV (30). — В. Јагић, Спомени мојега живота. Део I (1838—1880). — Б. 1930 8⁰ VII и 461. Цена 60 динара.

LXXVII (31). — Д-р Марко Костренчић, Fides publica (Јавна вера) у правној историји Срба и Хрвата до краја XV века. — Б. 1930 8⁰ 160. Цена 30 динара.

LXXVIII (32). — Д-р Душан Пантелић, Кочина Крајина. — Б. 1930 8⁰ 168. — Цена 30 динара.

LXXX (33). — Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Други део. Офанзивна битка, св. 1. — Б. 1930 8⁰ XII 532. Цена 70 динара.

LXXXI (34). — Живко Г. Павловић, Битка на Колубари. Други део. Офанзивна битка, св. 2. — Б. 1930 8⁰ 533—872 (и 2 карте у прилогу). Цена 50 динара.

LXXXIII (35). — Васо Чубриловић, Босански устанак 1875—1878. — Б. 1930 8⁰ VI 419. Цена 60 динара.

LXXXIV (36). — Д-р Васиљ Поповић, Метернихова политика на Блиском Истоку. — Б. 1931 8⁰ 208. Цена 30 динара.

LXXXVI (37). — Д-р Никола Радојчић, О Троношком Родослову. — Б. 1931 8⁰ 82 (и два прилога). Цена 15 динара.

LXXXVII (38). — Д-р Фрањa Рачки, 1. Борба Јужних Словена за државну неодвиснос. 2. Богомили и патарени. Спремио за штампу Д-р Јов. Радонић. — Б. 1931 8⁰ XXXVI и 606. Цена 80 динара.

LXXXIX (39). — Ст. Станојевић и Д. Глумац, Св. писмо у нашим старим споменицима. — Б. 1932 8⁰ XXIX и 687. Цена 100 дин.

XC (40). — Мих. Јов. Динић, О Николи Алтомановићу. — Б. 1932 8⁰ 46. Цена 10 динара.

XCIII (41). — Јорјо Тадић, Шпанија и Дубровник, у XVI в. — Б. 1932 8⁰ 161. Цена 30 динара.

XCIV (42). — Јов. Н. Томић, Питање Царева Лаза. — Б. 1932 8⁰ 223. Цена 30 динара.

CI (43). Д-р Грегор Чремошник, Развој српског новчарства до краља Милутина. — Б. 1933 8⁰ 81 (и 3 табле слика). Цена 15 динара.

CIII (44). — Иларион Руварац, Зборник. Одабрани историски радови. I Спремио за штампу д-р Никола Радојчић. — Б. 1934 8⁰ XXX и 579. Цена 80 дин.

CIV (45). — В. Јагић, Спомени мојега живота, Део II (1880—1923). — Б. 1934 8⁰ X и 380. Цена 50 дин.

ИЗДАЊА

ЗАДУЖБИНЕ Д-РА НИКОЛЕ КРСТИЋА

1. Ст. Новаковић, Матије Властара Синтагмат, азбучни зборник византиских црквених и државних закона и правила. — Б. 1907 8⁰ LXXXIV и 721. Цена 60 дин.
2. Јован Н. Томић, Црна Гора за морејског рата (1684—1699). — Б. 1907 8⁰ V и 374. Цена 30 динара.
3. Д-р Никола Крстић, Споменица издана приликом ступања у живот задужбине покојникове. — Б. 1908 8⁰ 517 (са сликом). Цена 25 динара.
4. Д-р Карло Кадлец, Стевана Вербеција Трипартитум, словенски превод Ивана Пергошића из године 1574 с објашњењем Пергошићева језика од д-ра Ђ. Поливке. — Б. 1908 8⁰ CXXIV и 266. Цена 40 дин.
5. Стојан Новаковић, Законски споменици српских држава средњега века. — Б. 1912 8⁰ XLII и 912. Цена 100 динара.
6. В. Јагић, Спомени мојега живота. Део I (1838—1880) — Б. 1930 8⁰ VII и 461. Цена 60 динара.
7. Д-р Марко Костренчић Fides publica (Јавна вера) у правној историји Срба и Хрвата до краја XV века. — Б. 1930 8⁰ 160. Цена 30 динара.
8. Д-р Душан Пантелић, Кочина Крајина. — Б. 1930 8⁰ 168. Цена 20 динара.
9. Д-р Јован Ердељановић, О пореклу Буњеваца. — Б. 1930 8⁰ 408. Цена 50 динара.
10. Мих. Јов. Динић, О Николи Алтомановићу. — Б. 1932 8⁰. Цена 10 дин.
11. Јорјо Тадић, Шпанија и Дубровник у XVI в. — Б. 1932 8⁰ 161. Цена 30 динара.
12. В. Јагић, Спомени мојега живота. Део II (1880—1923) — Б. 1934 8⁰ X и 380. Цена 50 динара.
